

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Δ. ΙΘΑΚΗΣΙΟΣ

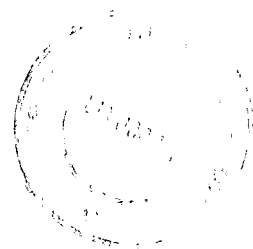
Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ

ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΑΡΧΑΙΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ

ΑΘΗΝΑ 1988

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Δ. ΙΘΑΚΗΣΙΟΣ

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ

ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΑΡΧΑΙΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΕΠΙ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΑ

ΑΘΗΝΑ, ΙΟΥΝΙΟΣ '88

Η παρούσα διερευνητική εργασία με τίτλο:
"Η Οικονομική Εξέλιξη της Ζακύνθου από τους
αρχαίους χρόνους μέχρι σήμερα" υποβλήθηκε
σαν "διατριβή επι Διδακτορία" στην Ανωτάτη
Βιομηχανική Σχολή Πειραιώς.

Η Γενική Συνέλευση του Τμήματος Οικονομικών
Επιστημών της Σχολής κατά τη συνεδρίαση της
28ης Μαρτίου 1989, την ενέκρινε με το βαθ-
μό "ά ρ ι σ τ α " και επέτρεψε τη δημοσίευ-
σή της σύμφωνα με το άρθρο 202 του Ν.5343/32.

<< Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής υπο της Ανωτάτης Βιομηχανικής Σχολής
Πειραιώς δεν υποδηλοί αποδοχήν των γνώμων του συγγραφέως >>.

(Νόμος 5343/32, άρθρο 202, παραγρ.2)

Τίτλος πρωτοτύπου: "Η Οικονομική εξέλιξη της Ζακύνθου
απο τους αρχαίους χρόνους μέχρι
σήμερα"

"The Economic Development of the
Island of Zakynthos: An Historical
Analysis from Antiquity to the
present"

© COPYRIGHT : 1988, Dionyssios D.Ithakissios

Μακέτα εξωφύλου : Χαλκογραφία ανωνύμου, του νησιού της Ζακύνθου
κατά τον 18ο αιώνα.

Στη μητέρα μου
και
Στον πατέρα μου

Π ρ ό λ ο γ ο ς

Κάτω απο τις σημερινές συνθήκες που έχουν διαμορφωθεί με την οικονομική και κοινωνική αβεβαιότητα, η αναζήτηση των οικονομικών πηγών και παραδόσεων για άντληση διδαγμάτων απο την Οικονομική Ιστορία θεωρείται επιβεβλημένη. Η προσήλωσή μου σε θέματα Οικονομικής Ιστορίας και το οικονομικό μέλλον της ιδιαίτερης πατρίδας μου Ζακύνθου, με προέτρεψαν στη συγγραφή της παρούσας διατριβής. Απο την άλλη πλευρά, η ύπαρξη ειδικών μελετών, που έχουν σαν αντικείμενο την εξέλιξη περιφερειών με ιδιαίτερα προβλήματα και δυνατότητες, κρίνεται σήμερα απαραίτητη, αφού είναι πλέον γενικά αποδεκτό οτι η οικονομική ανάπτυξη ενός τόπου έχει για αφετηρία του τις πηγές της οικονομικής του εξέλιξης. Αυτή ακριβώς η έλλειψη μιάς διερευνητικής εργασίας, που να αναφέρεται στην οικονομική εξέλιξη του νησιού της Ζακύνθου που αποτελεί ταυτόχρονα ιδιαίτερο και έναν απο τους 52 Νομούς της χώρας μας-μέσα στη διαδρομή του χρόνου, αποτέλεσε για μένα ένα επι πλέον κίνητρο, το βασικότερο, για να ασχοληθώ με τη συγγραφή της διατριβής αυτής, που κρατά στα χέρια του ο αναγνώστης.

Στη διατριβή μου εξετάζω την "Οικονομική Εξέλιξη της Ζακύνθου απο τους Αρχαίους χρόνους μέχρι σήμερα". Αν και όπως θα παρατηρήσει ο αναγνώστης, η εξεταζομένη περίοδος είναι ιδιαίτερα μεγάλη, επιδίωξή μου ήταν να συγκεντρώσω και να παρουσιάσω το διαθέσιμο και απαραίτητο εκείνο υλικό, που θα έδινε μιά ολοκληρωμένη εικόνα της πορείας που ακολούθησε η οικονομική ζωή του νησιού στο πέρασμα των αιώνων. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποίησα πρωτότυπα όσο και πρωτοδημοσιευμένα στοιχεία απο πρωτογενείς και Αρχαιακές, στο μέτρο του δυνατού πηγές, καθώς και δοκίμους αρχαίους και σύγχρονους συγγραφείς που ασχολήθηκαν με την Ιστορία του νησιού της Ζακύνθου.

Η Οικονομική Ιστορία αφορά σε πρόσωπα, πράγματα, τεχνολογία, κλάδους οικονομίας, χώρες, κόσμο. Το υλικό αυτό επεξεργαζόμενο κατάλληλα απο τον ιστορικό της Οικονομίας

συνδυάζεται κατά τέτοιο τρόπο ώστε να επιτύχει τη μεγαλύτερη προσέγγιση προς την αλήθεια. Σύμφωνα με τον Καθηγητή Λ.Θ.Χουμανίδη: << Η Οικονομική Ιστορία ασχολείται ιδιαιτέρως περί την ανθρωπίνην οικονομικήν δράσιν κατά την διαδρομή του βίου της ανθρωπότητας, περιγράφουσα τους όρους κατά χώρον και χρόνον υπό τους οποίους οικονομικώς έζησαν και ανεπτύχθησαν οι λαοί και αντέδρασαν εις αυτούς τους όρους >>. (Οικονομική Ιστορία και η Εξέλιξις των Οικονομικών Θεωριών, Τομ.Α΄, Αθήναι 1980,σελ.13).

Πολλές φορές ο ιστορικός της Οικονομίας ασχολείται με την μικροϊστορία ή μακροϊστορία, άλλες φορές ξεκινά απο την πρώτη για να καταλήξει στη δεύτερη. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η εργασία του διάσημου Πολωνού Ιστορικού της Οικονομίας W.Kula που εξετάζοντας μια οικονομική μονάδα του 17ου αιώνα, υιοθετεί την μικροϊστορία για να περάσει στην μακροϊστορική θεώρηση της Οικονομίας κατά την ίδια περίοδο (An Economic Theory of the Feudal System, Towards a Model of the Polish Economy 1500-1800, αγγλ.μτφρ: Laurence Garner, London 1976).

Με γνώμονα τα παραπάνω θα προσωρήσουμε στην έρευνα μας αυτή για να εξετάσουμε κάτω απο ποιές φυσικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες εξελίχθηκε και διαμορφώθηκε η οικονομική ζωή της Ζακύνθου και το ρόλο που έπαιξε στην εξέλιξη του ευρύτερου γεωγραφικού χώρου, που αφορά γενικότερα στην εξέλιξη της Εθνικής μας Οικονομίας.

Στη μελέτη μας αυτή θα ακολουθήσουμε την αναλυτική και συνθετική μέθοδο χρησιμοποιώντας την ιστορική πραγματικότητα σαν το στοιχείο εκείνο που θα επιβεβαιώσει ή θα απορρίψει τα συμπεράσματα μας. Η ιστορική εμπειρία αφορά στην παρατήρηση, περιγραφή, καθορισμό και ταξινόμηση του ιστορικού υλικού για να επακολουθήσει η επεξεργασία και η κατάταξη του υλικού αυτού, καθώς και η αναζήτηση των αιτίων, των γεγονότων και των φαινομένων μέσα στο χώρο και χρόνο. Η ανάλυση περιλαμβάνει την ανατομία των γεγονότων σε μικρότερες μονάδες συμπεριφοράς για την εξήγηση του πως και γιατί έλαβε χώρα κάθε τέτοια μονάδα. Με τη σύνθεση ή αλλιώς την "επαγωγική ιστορία" αναζητήσαμε τις γενικές εκθέσεις εκείνες που πέρα απο την ειδική περίπτωση της Ζακύνθου, μας βοήθησαν να εξηγήσουμε τις διάφορες διαρθρώ-

σεις οικονομικές και κοινωνικο-πολιτικές που είχαν αντί-κτυπο στην οικονομική εξέλιξη του νησιού. Το ζήτημα για μας ήταν αν η οικονομική συμπεριφορά μπορούσε να απομονωθεί και να εξηγηθεί ανεξάρτητα από το γενικότερο κοινωνικο-πολιτικό και πολιτιστικό περιβάλλον. Θεωρώντας πως η οικονομική εξέλιξη ενός τόπου δεν μπορεί-και ιδιαίτερα όταν η εξεταζόμενη περίοδος είναι τόσο μεγάλη-να προσεγγιστεί διαφορετικά παρά μόνο σαν μία πιο πλατειά μελέτη της συνολικής συμπεριφοράς που περιλαμβάνει οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές απόψεις της κοινωνίας, επιχειρήσαμε μία ευρεία προσέγγιση του θέματός μας. Έτσι όπως θα παρατηρήσει ο αναγνώστης, συγκεντρώσαμε την ανάλυση μας στα οικονομικά και κοινωνικο-πολιτικά στοιχεία και παράγοντες που συνθέτουν την εξέλιξη της Ζακύνθου, χρησιμοποιώντας αρκετές φορές τις υποσημειώσεις για την ευρύτερη ερμηνεία αυτών. Επίσης όπου τα διαθέσιμα στοιχεία ήταν επαρκή -και αυτό αφορά τα τελευταία κυρίως χρόνια της οικονομικής εξέλιξης της Ζακύνθου-οι στατιστικοί πίνακες, διαγράμματα και αριθμοδεικτικά στοιχεία, συνοδεύουν το κείμενο προκειμένου να βοηθήσουν τον αναγνώστη να έχει ανάγλυφη την εικόνα των όσων περιγράφουμε και να παρακολουθήσει πιο άνετα τις διάφορες οικονομικές τάσεις. Ταυτόχρονα επιχειρείται και μία συγκριτική παρουσίαση της Ζακυνθινής οικονομίας με την οικονομία του ευρύτερου γεωγραφικού διαμερίσματος των Ιονίων Νησιών που η Ζάκυνθος ανήκει, καθώς και της γενικότερης οικονομικής κατάστασης του Ελληνικού χώρου.

Η παρούσα διατριβή μας περιλαμβάνει την Εισαγωγή και διαιρείται σε πέντε Μέρη. Στην Εισαγωγή περιγράφουμε τη γεωγραφική, γεωλογική και πληθυσμιακή διαμόρφωση της Ζακύνθου, ενώ επιχειρούμε και μία σύντομη ιστορική αναδρομή των κυριότερων γεγονότων που έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο στην εξελικτική πορεία του νησιού.

Το Μέρος Πρώτο αναφέρεται στην Οικονομία της Ζακύνθου, από τους Ηρωϊκούς χρόνους μέχρι το 1204, όταν η Ζάκυνθος αποσπάσθηκε οριστικά από το Βυζαντινό Κράτος και πέρασε στην επιρροή διαφόρων Λατινογενών στοιχείων.

Στο Μέρος Δεύτερο περιγράφουμε την οικονομική εξέλιξη της Ζακύνθου κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας, καθώς και την επίδραση των θεσμών του Δυτικού Μεσαίωνα στην οικονομική ζωή του νησιού. Στο ίδιο Μέρος εξετάζουμε την οικονομική πορεία της Ζακύνθου και τις οικονομικές επιπτώσεις που είχε για το νησί η πολύχρονη κυριαρχία των Βενετών στην ευρύτερη περιοχή του Ιονίου.

Στο Μέρος Τρίτο που αναφέρεται στη μεταβατική περίοδο για τη Ζάκυνθο, εξετάζουμε τα αποτελέσματα και τις επιπτώσεις που είχε στην οικονομική διάρθρωση του νησιού η Γαλλική Επανάσταση και η κυριαρχία των Γάλλων στα Επτάνησα. Επίσης περιγράφουμε την οικονομική εξέλιξη της Ζακύνθου σαν τμήμα του πρώτου ανεξάρτητου Ελληνικού Κράτους, της "Επτανήσου Πολιτείας", καθώς και την οικονομική κατάσταση αυτής κατά την περίοδο της δεύτερης Γαλλικής κατοχής.

Το Μέρος Τέταρτο της εργασίας μας αυτής έχει αφιερωθεί στην εξελικτική πορεία της Ζακύνθου κατά τον 19ο αιώνα. Την περίοδο αυτή εξετάζουμε την οικονομική διάρθρωση της Ζακύνθου όταν αυτή αποτελούσε τμήμα του "Ιονίου Κράτους" κάτω από την "Αγγλική Προστασία".

Η Ένωση της Επτανήσου με την κυρίως Ελλάδα και η ένταξη της οικονομίας της Ζακύνθου στην Εθνική οικονομία, καθώς και η πορεία που ακολούθησε η οικονομία της κατά την "μεθενωτική" περίοδο, αποτελούν επίσης τμήματα που αναλύουμε στο παρόν Μέρος.

Στο Μέρος Πέμπτο αναλύεται η οικονομική εξέλιξη της Ζακύνθου κατά τον 20ο αιώνα. Η οικονομική κατάσταση της Ζακύνθου την προπολεμική περίοδο και την περίοδο της Κατοχής αποτελούν ιδιαίτερα τμήματα του Μέρους αυτού της διατριβής μας. Στο τελευταίο τμήμα της διερευνητικής μας εργασίας, λαμβάνοντας σαν αφετηρία την καθοριστική χρονιά των μεγάλων σεισμών του 1953-που είχαν σαν αποτέλεσμα την ολική καταστροφή της πόλης της Ζακύνθου και την καθήλωση της οικονομικής της προόδου-εξετάζουμε τη διάρθρωση της Ζακυνθινής οικονομίας το δεύτερο μισό του αιώνα μας φτάνοντας μέχρι τις ημέρες μας. Η διερεύνηση της περιόδου αυτής, που αναφέρεται στη σύγχρονη εποχή, αν και δεν μπορεί να θεωρηθεί "καταξιωμένη" ιστορικά, επιχειρείται βασικά για δύο λόγους. Πρώτον γιατί

αποτελεί ιστορική προέκταση της οικονομικής εξέλιξης της Ζακύνθου και δεύτερον, γιατί πιστεύουμε, ότι η θεώρηση της οικονομικής διάρθρωσης του νησιού τα τελευταία χρόνια, θα αποτελέσει οδηγό για την αντιμετώπιση των φυσικών και ανθρωπίνων αντιστάσεων και θα συνεισφέρει στην προσπάθεια για την παραπέρα αναπτυξιακή τροχιά της οικονομίας του.

Η παρούσα διατριβή μας κλείνει με μιά ανακεφαλαίωση της εξελικτικής οικονομικής πορείας της Ζακύνθου και με μια σειρά προτάσεων, που αφορούν στους κύριους κατευθυντήριους στόχους μιάς αρμόζουσας αναπτυξιακής πολιτικής, που κατά τη γνώμη μας θα συμβάλλουν στην αντιμετώπιση των προβλημάτων και την ενίσχυση των δυνατοτήτων του νησιού της Ζακύνθου και θα έχουν σαν αποτέλεσμα την αναπτυξιακή απογείωση της Ζακυνθινής οικονομίας στο αμέσως προσεχές μέλλον.

Πριν κλείσω τις γραμμές αυτές, θεωρώ υποχρέωση μου να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στον Καθηγητή και δάσκαλό μου κ. Λάζαρο Θ. Χουμανίδη για τις γνώσεις που μου παρείχε απο τα φοιτητικά μου ακόμη χρόνια, την προτροπή που μου έδωσε, τις υποδείξεις του και γενικά την αμέριστη βοήθειά του για τη συγγραφή της παρούσας διατριβής.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τις διάφορες Υπηρεσίες της Νομαρχίας Ζακύνθου, καθώς επίσης Οργανισμούς και Τοπική Αυτοδιοίκηση, για τη βοήθεια που μου προσέφεραν για τη συγκέντρωση πολύτιμων πρωτογενών στοιχείων. Επίσης ευχαριστώ την κ. Ελισάβετ Πελεκάση, που πρόθυμα ανέλαβε τη δακτυλογράφηση των χειρογράφων, καθώς και την επιμέλεια των διαφόρων πινάκων που περιλαμβάνονται στο κείμενο. Φυσικά η ευθύνη για τυχόν παραλείψεις ή διατυπωμένες απόψεις και συμπεράσματα είναι αποκλειστικά δική μου.

Αθήνα, 1988

Δ.Δ.Ιθακήσιος

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	Σελίδα
Αφιέρωση	vii
Πρόλογος	ix
Πίνακας Περιεχομένων	xv
Περιεχόμενα πινάκων κειμένου	xx
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	
1. Γεωγραφική, γεωλογική και πληθυσμιακή διαμόρφωση της Ζακύνθου.	3
2. Η πρέλευση της ονομασίας του νησιού της Ζακύνθου.	10
3. Σύντομη ιστορική αναδρομή του νησιού της Ζακύνθου απο τους Ομηρικούς Χρό- νους μέχρι τη Βενετοκρατία.	11
ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	25
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ	
Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΑΡΧΑΙΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑΣ	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι. Η Οικονομία της Ζακύνθου απο τους Ομηρικούς μέχρι τους ελληνιστι- κούς χρόνους.	
I.1. Η Οικονομική ζωή της Ζακύνθου κατά τους Ομηρικούς χρόνους.	37
I.2. Η περίοδος ακμής της Πόλης της Ζακύνθου στην Κλασσική Ελλάδα.	41
I.3. Η παρακμή της Πόλης της Ζακύνθου κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους.	45
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ. Η Οικονομία της Ζακύνθου κατά τους Ρωμαϊκούς και Βυζαντι- νούς χρόνους.	
II.1. Η Οικονομία της Ζακύνθου κατά τους Ρωμαϊκούς χρόνους.	47
II.2. Η Οικονομία της Ζακύνθου κατά την πρωτοβυζαντινή και μεσοβυζαντινή περίοδο.	51

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ Ι	61
ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΙΙ	65
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ	
Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ. Η Οικονομία της Ζακύνθου κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας.	
III.1. Το καθεστώς του τιμαριωτισμού στη Δύση και η επίδραση του στα Φραγκοκρατούμενα Επτάνησα.	73
III.2. Γεωργία, κοινωνική σύνθεση και τιμαριωτικό σύστημα στη Ζάκυνθο.	77
III.3. Φορολογικό σύστημα, βιοτεχνία και εμπόριο στη Ζάκυνθο.	79
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙV. Η Οικονομία της Ζακύνθου κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας.	
IV.1. Η ανάπτυξη των Ιταλικών πόλεων και η επεκτατική πολιτική της Βενετίας στο χώρο του Ιονίου .	85
IV.2. Η ανομοιογενής πληθυσμιακή σύνθεση στα Επτάνησα και κυρίως στη Ζάκυνθο και οι οικονομικές της συνέπειες.	88
IV.3. Η επικράτηση του τιμαριωτικού συστήματος στη Ζάκυνθο την περίοδο της Βενετοκρατίας.	97
IV.4. Το φορολογικό σύστημα και η "Αρχή της Κυριάρχου" στα Επτάνησα την περίοδο της Βενετοκρατίας.	100
IV.5. Νομισματικό σύστημα, Μέτρα και Σταθμά.	108
IV.6. Η ανάπτυξη του εμπορίου και των συντεχνιακών ενωσεων-παραγωγή και ναυτιλία στη Ζάκυνθο.	114
IV.7. Διοικητικό καθεστώς, οι κοινωνικές τάξεις στη Ζάκυνθο και η διαμόρφωση της Επτανησιακής κοινωνίας .	124
ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΪΟΥ ΙΙΙ	135
ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΪΟΥ ΙV	138

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ
ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ (1797-1814)ΚΕΦΑΛΑΙΟ V. Η Οικονομία της Ζακύνθου
κατά τη περίοδο της πρώτης
Γαλλοκρατίας (1797-1799).

- V.1. Η Γαλλική Επανάσταση και κατάλυση
της Βενετικής Δημοκρατίας. 153
- V.2. Η Οικονομική κατάσταση των Βενετικών
κτήσεις του Ιονίου τις παραμονές της
Συνθήκης του Campoformio. 154
- V.3. Η κατάλυση της Βενετικής κυριαρχίας
στα Επτάνησα και η πρώτη περίοδος
της Γαλλοκρατίας. 155
- V.4. Η διοικητική οργάνωση των Επτανήσων
κατά τον πρώτο χρόνο της Γαλλικής
κατοχής. 157
- V.5. Η Οικονομική κατάσταση των νησιών
του Ιονίου την περίοδο της πρώτης
Γαλλοκρατίας. 159

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI. Η Οικονομία της Ζακύνθου
κατά την περίοδο 1799-1807.

- VI.1. Η Ρωσοτουρκική επέμβαση στις Γαλλικές
κτήσεις του Ιονίου. 171
- VI.2. Η περίοδος της "Επτανήσου Πολιτείας"
και η προσπάθεια ανασυγκρότησης του
νεοσύστατου Κράτους. 173
- VI.3. Η Οικονομική κατάσταση της Επτανή-
σου κατά την περίοδο 1799-1807. 180

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII. Η Οικονομία της Ζακύνθου
κατά την περίοδο της δεύτερης
Γαλλοκρατίας (1807-1814).

- VII.1. Η περίοδος της δεύτερης Γαλλικής
κατοχής 189
- VII.2. Η Οικονομική κατάσταση των νησιών
του Ιονίου κατά την περίοδο, 1807-1814. 191

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ V 199

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ VI 202

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ VII 207

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ
ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΤΗ "ΜΕΘΕΝΩΤΙΚΗ" ΠΕΡΙΟΔΟΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII. Η Οικονομία της Ζακύνθου
κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας
(1815-1864).

- VIII.1. Η Συνθήκη του 1815 και η επικύρωση
της "Βρετανικής Προστασίας" στα
Επτάνησα. 211
- VIII.2. Το πολιτικο-κοινωνικό και οικονομικό
πλαίσιο του Ιονίου Κράτους. 212
- VIII.3. Η οικονομική συμβολή της Επτανήσου & ιδιαί-
τερα της Ζακύνθου στην Ελληνική
Επανάσταση. 221
- VIII.4. Η Οικονομική μεταβολή στη Ζάκυνθο
κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας
και οι κοινωνικές της συνέπειες. 224
- VIII.5. Το αγροτικό ζήτημα και η μορφή
της αγροτικής ιδιοκτησίας στο
Ιόνιο Κράτος. 231
- VIII.6. Η αναπτυξιακή πολιτική και η
εκπολιτιστική πρόοδος του Ιονίου
Κράτους και ιδιαίτερα της Ζακύνθου. 240
- VIII.7. Τα Δημόσια Οικονομικά και η δημοσιο-
νομική πολιτική την περίοδο της
Αγγλοκρατίας. 259
- VIII.8. Νόμισμα, Μέτρα και σταθμά. 277

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IX. Η Οικονομία της Ζακύνθου
κατά τη "μεθενωτική" περίοδο
(1864-1900).

- IX.1. Η Οικονομική κατάσταση της Ελλάδας
και η ένταξη της Ζακύνθου. 283
- IX.2. Η Οικονομική κατάσταση της Ζακύνθου
κατά τη "μεθενωτική" περίοδο, 1864-1900 310
- ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ VIII 333
- ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ IX 349

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ
20ο ΑΙΩΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ X. Η Οικονομική κατάσταση της Ζακύνθου απο τις αρχές του 20ου αιώνα μέχρι το 1953.	
X.1. Η Οικονομική κατάσταση της προπολεμικής Ζακύνθου και οι αιτίες παρακμής της.	359
X.2. Η Οικονομική κατάσταση της Ζακύνθου κατά την περίοδο της Κατοχής, 1941-1944.	384
ΚΕΦΑΛΑΙΟ XI. Η Οικονομική διάρθρωση της Ζακύνθου απο το 1953 μέχρι σήμερα, δυνατότητες-προοπτικές	
XI.1. Εισαγωγικές Παρατηρήσεις	389
XI.2. Τα γενικά εδαφολογικά και περιβαλλοντο- λογικά χαρακτηριστικά και οι δυνατότη- τες εκμετάλλευσης τους.	391
XI.3. Τα γενικά οικονομικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού.	399
XI.4. Η διάρθρωση του πρωτογενή τομέα.	418
XI.5. Η διάρθρωση του δευτερογενή τομέα	432
XI.6. Η διάρθρωση του Τουριστικού κλάδου στη Ζάκυνθο.	436
XI.7. Η διάρθρωση μερικών ακόμα δεικτών οικονομικής ανάπτυξης	448
ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ X	455
ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ XI	458
ΤΕΛΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	461
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΠΗΓΕΣ	
Α. ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	475
Β. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ - ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ	502
Γ. ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ	504
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	507
A SUMMARY	529

ΠΙΝΑΚΕΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

	Σελίδα
0.1.1 Η εξέλιξη του πληθυσμού του Ν.Ζακύνθου στο Δήμο και τις Κοινότητες (1951-1981)	9
IV.2.1. Η εξέλιξη του πληθυσμού της Ζακύνθου κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας	93
IV.6.1. Η παραγωγή της Κορινθιακής σταφίδας στα Επτάνησα και στην Πελοπόννησο κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας, 1794	118
V.5.1. Πίνακας των εσόδων των τριών Νομών, Κερκύρας, Ιθάκης και Αιγαίου Πελάγους, 1797-1798.	165
VIII.6.1. Πληθυσμιακή εξέλιξη και χαρακτηριστικά του πληθυσμού της Ζακύνθου κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας	249
VIII.6.2. Συμμετοχή του συνολικού ενεργού πληθυσμού του Ιονίου Κράτους στους βασικούς τομείς της οικονομίας κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας.	253
VIII.6.3. Πίνακας της προκαταρκτικής (στοιχειώδους) εκπαίδευσης του Ιονίου Κράτους και αριθμός μαθητών κατά περιφέρεια, έτος 1826...	256
VIII.6.4. Πίνακας των Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων στο Ιόνιο Κράτος κατά το 1841	256
VIII.7.1 Πίνακας Στρατιωτικών δαπανών κατά την περίοδο της Αγγλικής Προστασίας	269
VIII.7.2. Κατανομή δαπανών Δημοσίας εκπαίδευσης στο Ιόνιο Κράτος, έτος 1857	271
VIII.7.3. Πίνακας δαπανών για Δημόσια έργα στο Ιόνιο Κράτος, 1849-1858	272
VIII.7.4. Συμμετοχή των Δημοσίων δαπανών στις συνολικές δαπάνες του Ιονίου Κράτους για το έτος 1857	274
IX.1.1. Παραγωγή και εξαγωγή της Κορινθιακής σταφίδας στην Ελλάδα, 1860-1891	287
IX.1.2. Κατανομή των εγκαταστημένων βιομηχανικών μονάδων στον Ελληνικό χώρο το 1885	290
IX.1.3. Το εξωτερικό εμπόριο της Ελλάδας 1845-1919	293
IX.1.4. Η εξέλιξη της Ελληνικής Εμπορικής Ναυτιλίας κατά τον 19ο αιώνα.	297
IX.1.5. Η εξέλιξη των φόρων στην Ελλάδα 1870-1895	299
IX.1.6. Η εξέλιξη των Δημοσίων Προϋπολογισμών στην Ελλάδα, 1833-1900	301
IX.1.7. Το ισχύον νομισματικό σύστημα της Ελλάδας κατά την περίοδο 1867-1928	303
IX.1.8. Η Μετανάστευση από την Ελλάδα, 1870-1921	305
IX.1.9. Η εξέλιξη των συγκοινωνιών στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα	306
IX.1.10. Η Δημόσια εκπαίδευση στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα	309
IX.2.1. Η Διοικητική διαίρεση και ο πληθυσμός των Ιονίων νησιών κατά το χρόνο της προσάρτησης τους με την Ελλάδα, 1864	311

IX.2.2. Η εξέλιξη του πληθυσμού της Ζακύνθου και των υπόλοιπων νησιών του Ιονίου και οι διοικητικές προσαρτήσεις των μικροτέρων νησιών κατά τη "μεθενωτική" περίοδο 1870-1907	313
IX.2.3. Η αξία της εμπορευματικής και ναυτιλιακής κίνησης της Ζακύνθου κατά την πρώτη δεκαετία της "μεθενωτικής" περιόδου, 1865-1874	322
IX.2.4. Η εξέλιξη του εμπορικού ισοζυγίου της Ζακύνθου κατά την τελευταία δωδεκαετία της "μεθενωτικής" περιόδου, 1890-1901	325
IX.2.5. Η εξέλιξη της μέσης ετήσιας χωρητικότητας της Ζακυνθινής εμπορικής Ναυτιλίας κατά τη "μεθενωτική" περίοδο, 1866-1894	326
IX.2.6. Η εξέλιξη της Επτανησιακής εμπορικής Ναυτιλίας κατά τη "μεθενωτική" περίοδο, 1866-1894	327
X.1.1. Η εξαγωγική ικανότητα της ελαιοπαραγωγής στη Ζάκυνθο στις αρχές του 20ου αιώνα	363
X.1.2. Η παραγωγή των υπαρχουσών Δημοσίων αλυκών στην Ελλάδα και η ποσοστιαία συμμετοχή της παραγωγικής ικανότητας των αλυκών των νησιών του Ιονίου κατά τη διετία 1912-1913	365
X.1.3. Το Εμπορικό Ισοζύγιο της Ζακύνθου στις αρχές του 20ου αιώνα	367
X.1.4. Η Ναυτιλιακή κίνηση του Λιμανιού της Ζακύνθου, από και προς Λιμάνια του Εξωτερικού για εμπορικούς σκοπούς, 1900-1925	375
X.1.5. Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα στη Ζάκυνθο στις αρχές του 20ου αιώνα	378
X.1.6. Κατανομή των σχολείων της Στοιχειώδους (Δημοτικής) Εκπαίδευσης στους Δήμους και τα χωριά της Ζακύνθου, έτος 1902	379
XI.2.1. Η μορφολογική διάρθρωση του εδάφους της Ζακύνθου	392
XI.3.1. Η εξέλιξη του πληθυσμού της Ζακύνθου, 1951-1981	400
XI.3.2. Ποσοστιαία ανάπτυξη του πληθυσμού της Ζακύνθου σε σχέση προς τον πληθυσμό του γεωγραφικού διαμερίσματος που ανήκει και σε σχέση με το συνολικό πληθυσμό της Ελλάδας	402
XI.3.3. Ποσοστιαία διάρθρωση κατά φύλο και ηλικία του πληθυσμού της Ζακύνθου, 1961-1981	403
XI.3.4. Η εξέλιξη του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της Ζακύνθου κατά φύλο και κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, 1951-1981	405
XI.3.5. Κατανομή και ανάπτυξη του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της Ζακύνθου σε σχέση με το γεωγραφικό διαμέρισμα που ανήκει και σε σχέση προς το σύνολο της χώρας, στο γεωργικό και μη-γεωργικό τομέα, 1961-1981	408

XI.3.6. Οικονομικά ενεργός πληθυσμός της Ζακύνθου κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων και θέση στο επάγγελμα,1981	411
XI.3.7. Οικονομικά ενεργός και μη -ενεργος πληθυσμός της Ζακύνθου κατά φύλο, σε σχέση προς το γεωγραφικό διαμέρισμα που ανήκει και προς το σύνολο της χώρας,1981	413
XI.3.8. Μορφωτικό επίπεδο του πληθυσμού της Ζακύνθου σε σχέση προς το γεωγρ.διαμ.που ανήκει και προς το σύνολο της χώρας, 1981.	416
XI.4.1. Κατανομή εδάφους της Ζακύνθου κατά βασικές κατηγορίες χρήσης, 1981	418
XI.4.2. Αριθμός και μέγεθος της γεωργικής εκμετάλλευσησης στη Ζάκυνθο 1961-1981	421
XI.4.3. Εξέλιξη της διάρθρωσης των φυτικών καλλιεργειών κατά βασικά γεωργικά προϊόντα και της παραγωγικής δομής τους στη Ζάκυνθο, 1961-1981	423
XI.4.4. Η εκμηχάνιση του γεωργικού τομέα στη Ζάκυνθο, 1971-1986	424
XI.4.5. Η σχέση εδαφος-τρακτέρ στη Ζακυνθο, 1971-1986	425
XI.4.6. Εξέλιξη της δομής του ζωϊκού κεφαλαίου στη Ζάκυνθο 1972-1986	427
XI.4.7. Εξέλιξη της ζωϊκής παραγωγής της Ζακύνθου,1972-1986	429
XI.5.1. Η διάρθρωση του δευτερογενή τομέα στη Ζάκυνθο, 1973-1986	435
XI.6.1. Η εξέλιξη της Ξενοδοχειακής κίνησης του Ν.Ζακύνθου κατά κατηγορία Ξενοδοχειακών καταλυμάτων και προέλευση πελατών, 1970-1986	439
XI.6.2. Η εξέλιξη του Ξενοδοχειακού δυναμικού του Ν.Ζακύνθου κατά κατηγορία και είδος Ξενοδοχειακών καταλυμάτων,1981-1988	441
XI.6.3. Το οδικό δίκτυο του Ν.Ζακύνθου, 1987	444
XI.6.4. Η εξέλιξη των Θαλασσιών Μεταφορών: Κίνηση επιβατών-οχημάτων απο και προς Ζάκυνθο,1973-1987.	446
XI.6.5. Η εξέλιξη της αερομεταφερόμενης επιβατικής κίνησης του κρατικού αερολιμένα Ζακύνθου,1982-1987	447
XI.7.1. Η εξέλιξη του λόγου κατοίκων/κατοικία στη Ζάκυνθο 1961-1981	449
XI.7.2. Η εξέλιξη του αριθμού των κυκλοφορούντων οχημάτων στο Ν.Ζακύνθου, 1961-1981	450
XI.7.3. Το τηλεπικοινωνιακό δίκτυο του Ν.Ζακύνθου,1987	451

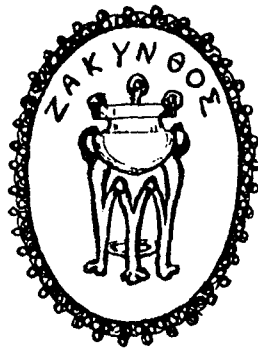
ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

	Σελίδα
0.1.1. Γραφική απεικόνιση της γεωλογικής διαμόρφωσης της Ζακύνθου.	4
IV.2.1. Διαγραμματική παρουσίαση του Δημογραφικού προβλήματος της Ζακύνθου κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας	95
V.5.1. Γραφική απεικόνιση του ποσοστού συμμετοχής των εσόδων των τριών Νομών: Κερκύρας, Ιθάκης και Αιγαίου Πελάγους στα συνολικά έσοδα της Επτανήσου κατά την περίοδο της Α'Γαλλοκρατίας	167
VIII.6.1. Γραφική απεικόνιση της εξέλιξης της φυσικής κίνησης του πληθυσμού της Ζακύνθου κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας	247
VIII.6.2. Διαγραμματική παρουσίαση της ποσοστιαίας συμμετοχής του ενεργού πληθυσμού της Ζακύνθου στους βασικούς τομείς της Οικονομίας κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας	251
VIII.7.1. Γραφική απεικόνιση ποσοστού συμμετοχής Δημοσίων δαπανών στις συνολικές δαπάνες του Ιονίου Κράτους, έτος 1857	275
XI.2.1. Κλιματόγραμμα της Ζακύνθου (γραφική παράσταση)	297
XI.4.1. Γραφική απεικόνιση της κατανομής της συνολικής έκτασης της Ζακύνθου κατά χρήσεις εδάφους.	419

ΧΑΡΤΕΣ

1. Τα διαμελισθέντα εδάφη των Βυζαντινών επαρχιών μετά την άλωση της Κων/πολης (1204) από τους Λατίνους, στο χώρο της Δυτ.Ελλάδας, το 1214	23
2. Φραγκοκρατούμενα εδάφη της Δυτικής Ελλάδας το 1278	59
3. Η επικράτεια της Παλατινής Κομητείας Κεφαλονιάς-Ζακύνθου κάτω από την κυριαρχία της δυναστείας των De-Tocci και ο χώρος της Δυτ.Ελλάδας το 1388	69
4. Ο χώρος της Δυτικής Ελλάδας το 1462, μετά την Αλωση της Κων/πολης (1453) και την επέκταση της Οθωμανικής κυριαρχίας.	83
5. Διοικητικά και Οικονομικά κέντρα των Βενετικών κτήσεων και των Τουρκοκρατούμενων εδαφών της Δυτικής Ελλάδας, κατά τον 18ο αιώνα	133

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Γεωγραφική, γεωλογική και πληθυσμιακή διαμόρφωση της Ζακύνθου.

Η Ζάκυνθος είναι σήμερα το νοτιότερο νησί της Επτανήσου¹ και βρίσκεται στα Δυτικά σύνορα της Ελλάδας μαζί με την Κέρκυρα, Παξούς, Αντίπαξους, Λευκάδα, Κεφαλλονιά και Ιθάκη, που αποτελούν την διοικητική περιφέρεια των νησιών του Ιονίου² με συνολική επιφάνεια 2.237 τετρ.χιλμ. και πληθυσμό 182.333 κατοίκους³.

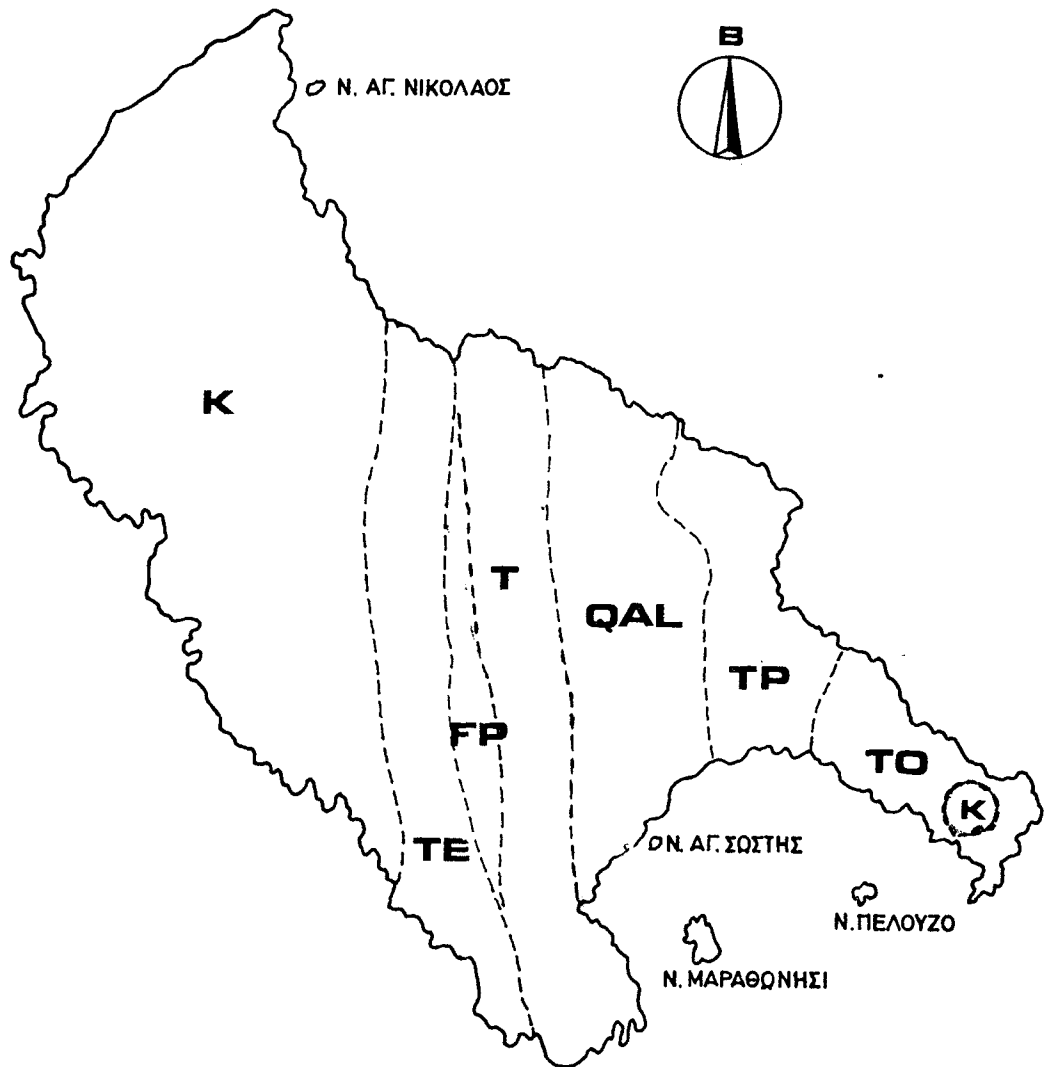
Η Ζάκυνθος βρίσκεται⁴ στα Δυτικά και απέναντι από τον Νομό Ηλείας της Πελοποννήσου. Η μικρότερη απόσταση των απέναντι ακτών - του Βορειοανατολικού άκρου του νησιού και του Δυτικότερου άκρου της Πελοποννήσου Τρυπητή (παλιότερα Χελωνάτα) - είναι 10 ναυτικά μίλια και χωρίζονται από την περιοχή του δίαυλου της Ζακύνθου⁵. Τό Βόρειο άκρο του νησιού, Σχινάρι, απέχει 8 1/2 ν.μ.⁶ από τις πλησιέστερες ακτές της Κεφαλλονιάς, που βρίσκεται Βόρεια της Ζακύνθου.

Με ακανόνιστο τριγωνικό σχήμα, ελαφριά κλίση προς Δυτικά και μεγαλύτερο πλάτος γύρω στα 10 ν.μ. (ή 18 περ. χιλμ.) στο Νότιο τμήμα της (και λιγότερο από 5 ν.μ. ή 9 1/2 χιλμ. στο Βόρειο τμήμα της) απλώνεται σε 20 ν.μ. περίπου (ή 37 περ.χιλμ.) από Ν.Α. προς Β.Δ.⁷. Ο περιπλους των παράλιών της, κοντά στις ακτές, είναι 60 ν.μ. και το μήκος των ακτών της 123 χιλμ.⁸ σχηματίζοντας προς Β. το ακρωτήριο Σχινάρι, προς Ν.Α. το ακρωτήριο Γέρακα και Ν.το άκρο Μαραθιά.

Η Ζάκυνθος απέχει 153 ν.μ. από τον Πειραιά και 52 ν.μ. από την Πάτρα⁹ και έχει έκταση 406 τετρ. χιλμ.¹⁰ με συνολικό πληθυσμό 30.014¹¹ κατοίκους και πληθυσμιακή πυκνότητα 73 περίπου κατοίκους ανα τετρ. χιλιόμετρο.

Εξεταζόμενο από γεωλογική άποψη το νησί, όπως παρουσιάζεται στη γραφική απεικόνιση που ακόλουθεί, ήταν

ΓΡΑΦΙΚΗ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ 0.1.1.
ΓΕΩΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ

ΔΙΑΤΑΞΗ ΤΩΝ ΠΕΤΡΩΜΑΤΩΝ

- K = Κρητιδικά (ασβεστόλιθοι και δολομίτες)
- TE = Ηώκαινα (ασβεστόλιθοι)
- FP = Ασβεστόλιθοι Παζών
- T = Μειόκαινα
- QAL = Τεταρτογενή αδιαίρετα
- TP = Πλειόκαινα
- TO = Ολιγόκαινα

ΠΗΓΗ: "Χωροταξική και Εδαφοπονική Μελέτη" που συντάχθηκε, το 1984,
για το Ν.Ζακύνθου από ειδική ομάδα (Συντάκτες : Γιαννακούλας
Γεωργ. - Παπαθανασίου Ελευθ. - Τοτοκώτης Ευστ.).

αρχικά βυθός θάλασσας. Με τις γεωλογικές μεταβολές όμως και την ανύψωση του εδάφους της γής, στο τέλος της ηωκένου εποχής (πριν 39 εκατ.χρόνια) και την αρχή της μειωκένου της Τριτογενούς περιόδου (πριν 28 εκατ.χρόνια) συμπεριλήφθηκε στην Αιγιήδα ξηρά όπως και ολόκληρη η σημερινή Ελλάδα¹².

Η Ζάκυνθος ενωμένη αρχικά με την Πελοπόννησο χωρίσθηκε αργότερα, ύστερα απο γιγάντιες κατακόρυφες κινήσεις του εδάφους, που σχημάτισαν στα Ανατολικά της ένα σχετικά αβαθές ρήγμα. Τό ρήγμα αυτό κατέρχεται σε οριζόντια απόσταση 2 χιλμ. μεταξύ 250 και 519 μέτρα βάθους. Βορειοδυτικά το ρήγμα κατέρχεται σε 1829 μ. και Νοτιοανατολικά σε βάθος 4850 μ. που είναι και το βαθύτερο σημείο της Μεσογείου γνωστό με το όνομα: "Φρέαρ των Οινουσών"¹³.

Νησί γεωλογικά νέο η Ζάκυνθος, ανήκει όσον αφορά Ν.Δ. τμήμα της, στην Κρητιδική περίοδο του Μεσοζωϊκού αιώνα, ενώ το αρχαιότερο και στερεώτερο μέρος της αποτέλεσε η ορεινή της διαμόρφωση¹⁴. Στην περίοδο αυτή ανάγεται και η κορυφή του βουνού Σκοπός. Το Β.Δ. τμήμα του νησιού σχηματίσθηκε στην Τριτογενή, του Νεοζωϊκού αιώνα περίοδο, ενώ η κεντρική πεδιάδα σχηματιζόμενη απο ίζημα και καλυπτόμενη απο προσχώσεις γόνιμου εδάφους ανήκει στην Τεταρτογενή περίοδο¹⁵.

Το μεγαλύτερο τμήμα του νησιού σήμερα είναι ημιορεινό καλύπτοντας τα 3/4 της επιφάνειάς του με υψηλότερη κορυφή τον Βραχίωνα (758 μ.). Νότια και Ν.Α. υψώνεται το βουνό Σκοπός (458 μ.) ή Ελατος κατά την αρχαιότητα¹⁶, σχηματίζοντας τον περίφημο και μεγαλύτερο κόλπο του νησιού τον καλούμενο Λαγανά¹⁷, άλλοτε Νάφθη¹⁸, που αποτελούσε από τα αρχαία χρόνια ασφαλή όρμο για τα περιπλέοντα την περιοχή πλοία. Στην είσοδο του κόλπου υπάρχουν τα νησάκια Πελούζο και Μαραθωνήσι, ενώ στη Νο-

τιοδυτική πλευρά του σχηματίζεται ο ασφαλής ορμίσκος Κερί, που κατά τον Ηρόδοτο, υπήρχαν στην αρχαιότητα πηγές ασφάλτου (κοινώς πίσσα)¹⁹. Το ορυκτό αυτό αποτελούσε κατά τους κλασικούς χρόνους, ένα από τα κυριώτερα εξαγωγικά προϊόντα του νησιού²⁰.

Το πεδινό τμήμα της Ζακύνθου αποτελεί η προς Ν. πεδιάδα γύρω από το μυχό του κόλπου του Λαγανά, που ξεχωρίζει για την πλούσια βλάστηση και τη γονιμότητα της, καθώς και η προς Α. μήκους 15 χιλμ. και πλάτους 7 χιλμ. πεδινή ζώνη ("κάμπος"), που αποτελεί κατάφυτη έκταση, απ'όπου και το μεγαλύτερο μέρος της πρωτογενούς παραγωγής του νησιού.

Το νησί παρουσιάζει μιά ιδιαίτερη ιδιομορφία όσον αφορά την επιφάνεια του με τις Δυτικές ακτές να κατέρχονται μέχρι τη θάλασσα γυμνές και κρυμνώδεις και τις υπόλοιπες χαμηλές και αμμώδεις δημιουργώντας μία έντονη αντίθεση²¹.

Εξάλλου κύριο χαρακτηριστικό του υπεδάφους του νησιού, αλλά και της ευρύτερης περιοχής του Ιονίου, είναι οι συχνοί σε αριθμό και ισχυροί σε ένταση σεισμοί που πλήττουν το νησί από τους αρχαιότατους χρόνους μέχρι τις μέρες μας. Κατά την άποψη των σεισμολόγων και γεωλόγων οι σεισμοί που γίνονται στην περιοχή αυτή κατατάσσονται στους τεκτονικούς και ηφαιστειογενείς, ενώ φαίνεται να παραδέχονται τη γνώμη ότι τα νησιά του Ιονίου, συνεπώς και η Ζάκυνθος, αναδύθηκαν ύστερα από τιτανικές εκκρήξεις υποθαλασίων ηφαιστειών.

Γεωλόγοι, ιστορικοί και λαογράφοι, έχουν ασχοληθεί και καταγράψει τους σεισμούς και τις συνέπειές τους στο νησί²². Εμείς εδώ θα αναφέρουμε χαρακτηριστικά και μόνο τους ιδιαίτερα καταστρεπτικούς σεισμούς που έγιναν στη Ζάκυνθο από τον 16ο αιώνα και

έπειτα και είχαν σαν αποτέλεσμα τη μερική ή ολική καταστροφή και οικονομική παραλυσία της πόλης.

Το 1514 (6/4), ισχυρός σε ένταση και ιδιαίτερα καταστροφικός σεισμός, βύθισε το φρούριο και την Ακρόπολη της καταστρέφοντας μεγάλο μέρος της. Το 1622 (5/5) νέος σεισμός προκάλεσε απόσπαση και χώρισμα απο την υπόλοιπη ξηρά του ακρωτηρίου Αγ.Σώστης. Το 1723 (8/2) άλλος σφοδρός σεισμός συγκλόνησε τη Ζάκυνθο και οι δονήσεις κράτησαν 28 ημέρες. Το 1742 (14/2 και ώρα 14:30') έγινε ένας άλλος ιδιαίτερα ισχυρός σεισμός που προκάλεσε πολλά θύματα. Λέγεται οτι η γή δονιζόταν με μικρά διαλείμματα για ένα ολόκληρο χρόνο. Ο σεισμός του 1791 (23/10 και ώρα 20:00) γκρέμισε το φρούριο της Ζακύνθου, το Βενετικό διοικητήριο και πολλά οικοδομήματα της πόλης και ήταν ιδιαίτερα θανατηφόρος. Το 1820 (17/12 και ώρα 04:00), την ημέρα της γιορτής του πολιούχου του νησιού Αγ.Διονυσίου, έγιναν πάλι απο σεισμό πολλές καταστροφές και οι δονήσεις του κράτησαν 51 ημέρες. Μεγάλος σεισμός όμως ήταν και του 1840 (18/10 και ώρα 09:30'), που προκάλεσε μεγάλες καταστροφές και δημιούργησε αναθυμιάσεις θείου που κάλυψαν το νησί. Ο σεισμός που ακολούθησε το 1893 (19/1) ήταν επίσης ιδιαίτερα καταστρεπτικός.

Εκτός απο τους παραπάνω σεισμούς που αναφέρθηκαν ακολούθησαν και πολλοί άλλοι, ασθενέστεροι ίσως σε ένταση αλλά εκατοντάδες σε αριθμό. Ο τελευταίος στις μέρες μας ήταν της 12ης Αυγούστου 1953 και ώρα 11:45²³. Ο σεισμός αυτός ήταν ιδιαίτερα καταστρεπτικός, συγκρινόμενος ίσως με αυτόν του 1514, αφού τα λίγα εναπομείναντα οικοδομήματα ήρθε να τα αποτεφρώσει η μεγάλη φωτιά που ακολούθησε μετατρέποντας ολόκληρη την πόλη σε ερείπια και στάχτη. Καταστράφηκαν τότε πολλές παλιές εκκλησίες, σπίτια, το περίφημο Αρχαιοφυλάκιο της πόλης, η βιβλιοθήκη και άλλα σημαντικά μνημεία. Από τότε με την ανοικοδόμηση άλλαξε και η ιδιότυπη αρχιτεκτονι-

κή όψη της πόλης που έχασε τον παλιό της γραφικό και ρομαντικό χαρακτήρα.

Οι καταστρεπτικοί αυτοί σεισμοί, που ήταν αποτέλεσμα γεωλογικών μεταβολών της Ζακύνθου προκάλεσαν, όπως ήταν και την ανασχέση της οικονομικής της προόδου. Πολύ περισσότερο όμως την πλήγωσαν ο ψυχολογικός κλονισμός των κατοίκων της και η ανακοπή της ανάπτυξης του εμπορίου της. Εξάλλου η συχνότητα αυτή των σεισμών προκαλούσε εκτός των άλλων και δημογραφικά προβλήματα στο νησί.

Σήμερα η Ζάκυνθος διοικητικά αποτελείται από τον ομώνυμο Δήμο που έχει πληθυσμό 9.764 κατοίκους²⁴ και 46 κοινότητες με συνολικό πληθυσμό 20.250 κατοίκους²⁵. Η σημερινή πόλη απλώνεται στη Ν.Δ. πλευρά του νησιού στο άκρο Κρουονέρι και έχει οικοδομηθεί σε προσχώσεις και επιχωματώσεις, έχοντας πάνω από αυτήν λόφους της Πλειοκένου περιόδου. Οι προσχώσεις αυτές έγιναν στους νεώτερους χρόνους αφού όταν τη Ζάκυνθο την κατέλαβαν οι Βενετοί (1485) σε πολλά σημεία της σημερινής πόλης υπήρχαν σκόπελοι, βράχια και μία χαμηλοπύθμηνη θάλασσα που εισχωρούσε σε πολλά σημεία μέχρι το εσωτερικό της σημερινής πόλης²⁶.

Παρακάτω παρουσιάζουμε την μεταπολεμική, πληθυσμιακή εξέλιξη του Νομού της Ζακύνθου, στον ομώνυμο Δήμο και τις κοινότητες που τον αποτελούν, (παλιότερα πληθυσμιακά στοιχεία αναφέρονται στα επί μέρους Κεφάλαια της παρούσας εργασίας). Όπως γίνεται φανερό ο πληθυσμός του νησιού κατά τη δεκαετία 1951-61 παρουσιάζει μείωση που βασικά οφείλεται στους σεισμούς του 1953, που προκάλεσαν την αναγκαστική μετανάστευση και την πτώση του ηθικού των κατοίκων για παραμονή στη γενέτειρά τους. Η μείωση αυτή συνεχίστηκε και την επόμενη δεκαετία 1961-71 με μικρότερο ρυθμό στο Δήμο της Ζακύνθου (-1,8%) και με ρυθμούς που κυμαίνονταν μεταξύ -0,4% και -51,9% στις κοινότητες, κυρίως τις ορεινές, που οφείλεται στη μικρή μέχρι σημαντική στροφή των κατοίκων της υπαίθρου, στη πόλη της Ζακύνθου ή σε άλλα αστικά κέντρα της Χώρας για καλύτερες συνθήκες διαβίωσης.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ο.1.1.
ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΟΥ
Ν. ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΣΤΟ ΔΗΜΟ ΚΑΙ
ΤΙΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ (1951-1981)

α.α.	ΔΗΜΟΣ & ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ	1951	1961	1971	1981	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ % ΜΕΤΑΒΟΛΗ		
						1951-61	1961-71	1971-81
	Ι. ΔΗΜΟΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ	11.134	9.516	9.346	9.764	- 14,5	- 1,8	+ 4
	ΙΙ. ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ							
1.	ΚΟΙΝ. Αγαλά	493	497	333	310	+ 0,8	-33,0	- 6,9
2.	" Αγ.Μαρίνας	256	230	149	152	- 10,2	-35,2	+ 2,0
3.	" Αγ.Δημητρίου	685	583	452	435	- 14,9	-22,3	- 3,8
4.	" Αγ.Κηρύκου	622	642	581	567	+ 3,2	- 9,5	- 2,4
5.	" Αγ.Λέοντα	519	550	453	362	+ 6,0	-17,6	- 20,1
6.	" Αγ.Νικολάου	647	654	497	463	+ 1,1	-24,0	- 6,8
7.	" Αγ.Πάντων	413	352	279	262	- 12,8	-20,7	- 6,1
8.	" Αλικανά	172	213	177	199	+ 23,8	-16,9	+ 11,05
9.	" Αμπ/πων	842	892	801	911	+ 5,9	-10,2	+ 12,1
10.	" Αναφωνήτριας	285	291	253	252	+ 2,1	-13,1	- 0,4
11.	" Ανω Βολίμες	594	587	525	477	- 1,2	-10,6	- 9,14
12.	" Ανω Γερακάρι	821	769	631	563	- 6,3	-17,8	- 10,8
13.	" Αργάσι	395	438	385	362	+ 10,9	-12,1	- 6,0
14.	" Βανάτου	729	672	551	545	- 7,8	-18,0	- 1,1
15.	" Βασιλικού	487	534	368	402	+ 9,7	-31,1	+ 8,5
16.	" Βολιμών	1.087	1.109	881	702	+ 2,1	-20,6	- 20,3
17.	" Βουγιάτου	527	484	412	344	- 8,2	-16,8	- 16,5
18.	" Γαϊτανίου	1.031	1.001	799	822	- 2,9	-20,2	+ 2,8
19.	" Γυρίου	138	115	75	57	- 16,7	-34,8	- 24,0
20.	" Εξω Χώρας	214	272	204	215	+ 27,1	-25,0	+ 5,1
21.	" Καλαμακίου	434	438	320	313	+ 0,9	-27,1	- 2,2
22.	" Καλλιπάδου	749	752	615	564	+ 0,4	-18,2	- 8,3
23.	" Καλλιθέας	301	274	241	245	- 9,0	-12,0	+ 1,6
24.	" Κατασταρίου	1.426	1.324	1.080	1.097	- 7,2	-18,4	+ 1,5
25.	" Κ.Γερακάρι	379	343	258	273	- 9,5	-24,8	+ 5,5
26.	" Κερί	679	677	604	663	- 0,3	-10,8	+ 8,9
27.	" Κυψέλη	743	700	597	536	- 6,8	-14,7	- 10,2
28.	" Λαγκαδάκια	454	439	332	288	- 3,3	-24,4	- 13,3
29.	" Λαγοπόδο	593	507	412	369	- 14,5	-18,7	- 10,4
30.	" Λιθακιά	1.071	976	813	868	- 8,9	-16,7	+ 6,3
31.	" Λούχα	256	131	63	60	- 48,9	-51,9	- 4,8
32.	" Μαριές	388	436	360	331	+ 12,4	-17,4	- 8,05
33.	" Μαχαιράδο	1.277	1.163	804	789	- 8,9	-30,9	- 1,9
34.	" Μεγ.Γαλάρο	299	288	208	219	- 3,7	-27,8	+ 5,0
35.	" Μ.Γερακάρι	522	520	397	424	- 0,4	-23,7	+ 6,4
36.	" Μουζάκι	1.153	1.007	738	725	- 12,7	-26,7	- 1,8
37.	" Μπόχαλη	558	673	450	498	+ 20,6	-33,1	+ 9,6
38.	" Ορθονιές	307	334	283	261	+ 8,7	-15,3	- 7,8
39.	" Παντ/ρας	1.130	1.034	883	870	- 12,4	-14,6	- 1,5
40.	" Πηγαδάκια	538	470	378	373	- 12,5	-19,6	- 1,3
41.	" Πλάνος	270	333	271	305	+ 23,3	-18,6	+ 11,1
42.	" Ρομίρι	535	460	386	362	- 14,0	-16,1	- 6,2
43.	" Σαρακηνάδο	417	391	307	302	- 6,2	-21,5	- 1,6
44.	" Σκουληκάδο	743	668	560	514	- 10,0	-16,3	- 82
45.	" Τραγάκι	504	536	433	408	+ 6,3	-19,2	- 5,8
46.	" Φιολίτη	246	233	242	188	- 5,3	+ 3,9	- 22,3
	Σύνολο ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ	26.928	25.993	20.841	20.250	- 3,41	-19,8	- 2,8
	Σύνολο ΝΟΜΟΥ	38.062	35.509	30.187	30.014	- 6,7	-10,2	- 0,57

ΠΗΓΗ: Επεξεργασία στοιχείων Ε.Σ.Υ.Ε.; Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού & κατοικιών της 7/4/1951, Αθήνα 1958, της 19/3/1961, Αθήνα 1966, της 14/3/1971, Αθήνα 1976 και της 5/4/1981, Αθήνα 1984.

2. Η προέλευση της ονομασίας του νησιού της Ζακύνθου.

Η ιστορία της Ζακύνθου είναι πολύ παλιά και χάνεται στα βάθη της 2ης π.Χ.χιλιετηρίδας. Όπως όλοι οι αρχαίοι λαοί, έλκουν την καταγωγή τους απο αρχαίους θεούς και ήρωες, έτσι και η καταγωγή των πρώτων αποίκων του νησιού αναφέρονται στις αρχαίες παραδόσεις του και περιπλέκονται μεταξύ μύθου και πραγματικότητας²⁷.

Σύμφωνα μ'αυτές ο Δάρδανος γιός του Δία και της Ηλέκτρας, μετά τον θάνατο του αδελφού του Ιασίωνα κατέφυγε (από την Αρκαδία) στον βασιλιά της Φρυγίας Τεύτρον, και αφού πήρε για γυναίκα του την κόρη του Βατία, γέννησε μαζί της δύο γιούς, τον Ζάκυνθο και τον Εριχθόνιο. Ο Ζάκυνθος αφήνοντας στα μέρη της Φρυγίας τον αδελφό του Εριχθόνιο, τον "πλουσιώτερο των θνητών", πρόγονο του Αινεία και ιδρυτή του βασιλείου της Τροίας, έφθασε στην Αρκαδία κοντά στους ετεροθαλείς αδελφούς του (απο τον πρώτο γάμο του πατέρα του) και αφού παρέμεινε για λίγο διάστημα εκεί, πήρε μαζί του άνδρες απο την Ψωφίδα (αρχαία πόλη της Αρκαδίας) και έπλευσε στο πλησιέστερο νησί. Αφού το κατέλαβε έδωσε σ'αυτό το όνομα του κτίζοντας μάλιστα και την ομώνυμη πόλη, που την κόσμισε με Ακρόπολη ονομάζοντας την τελευταία Ψωφίδα, πόλη της καταγωγής των ανδρών του²⁸.

Από τότε το νησί θα διατηρήσει την ονομασία του σαν Ζάκυνθος απο το όνομα του πρώτου αποίκου της, σύμφωνα με τις παραδόσεις, παρά τις κατά καιρούς προσπάθειες διαφόρων κατακτητών της να το αλλάξουν²⁹.

3. Σύντομη ιστορική αναδρομή του νησιού της Ζακύνθου από τους Ομηρικούς χρόνους μέχρι τη Βενετοκρατία.

Κατά τους Ομηρικούς χρόνους (13ος-7ος αιώνας π.Χ.) η Ζάκυνθος αποτελούσε μέρος της επικράτειας των "Κεφαλλήνων" που περιλάμβανε επίσης τα νησιά Κεφαλλονιά, Ιθάκη (πρωτεύουσα), Λευκάδα και μέρος της Ακαρνανίας, με βασιλιά τον Αρκεΐσιο. Αυτόν διαδέχθηκε ο γιός του Λαέρτης και αυτόν με τη σειρά του ο γιός του Οδυσσέα, ο γνωστός από τα Ομηρικά έπη βασιλιάς της Ιθάκης. Οι Ζακυνθινοί με τους κατοίκους των γειτονικών νησιών έλαβαν μέρος στην εκστρατεία κατά της Τροίας (1193 - 1183 π.Χ.) με 12 πλοία κάτω από το γενικό όνομα "Κεφαλλήνες" σαν πολεμιστές του Οδυσσέα³⁰

Μετά τον Τρωϊκό πόλεμο το νησί αποσπάστηκε από το βασίλειο του Οδυσσέα, έπαψε να διοικείται δεσποτικά και έγινε ανεξάρτητο με δημοκρατικό πολίτευμα.

Στην περίοδο του μεγάλου αποικισμού των Ελλήνων (12ος - 6ος αιώνας π.Χ.)³¹ οι Ζακυνθινοί δημιούργησαν πολλές αποικίες³² φθάνοντας μέχρι τη μακρινή Ιβηρική χερσόνησο, τη σημερινή Ισπανία.

Στο σημείο αυτό, η σύντομη αναφορά γύρω από τα ιστορικά γεγονότα που συνέβησαν στο νησί κατά τους Ηρωϊκούς χρόνους, θα κλείσει με την παρατήρηση μας ότι την επικράτηση των Αχαιών στη Ζάκυνθο³³ ήρθε να ταραξει η κάθοδος των Ηρακλειδών (Δωριαίων), που εγκαταστάθηκαν στην Κεντρική και Νότιο Ελλάδα και κυρίως στην Πελοπόννησο. Από τότε το δωρικό στοιχείο άρχισε να διαδίδεται στο νησί, αφού οι πρώτοι άποικοί της-Αχαιοί, αφομοιώθηκαν με τη νέα και ισχυρότερη φυλή των Δωριαίων. Παρόλα αυτά, ο Ζακυνθινός, μεμονωμένος κατά κάποιο τρόπο στο νησί του και λόγω του ευμετάβλητου χαρακτήρα του δεν είχε το σοβαρό και τραχύ ήθος του Δωριέως, ούτε την σκεπτικότητα, δυσκινησία και σταθερότητα του. Γι'αυτό και οι Ζακυνθινοί εμφανίζονταν με ήδη απλούστερα και μαλακώτερα, με ευ-

κινήσια και πολιτική αστάθεια, αττικίζοντες περισσότερο παρά λακωνίζοντες στον χαρακτήρα. Έτσι μπορούμε να συμπεράνουμε γιατί ο Δωριεύς Ζακυνθινός, όπως και οι γείτονόι του Δωριείς Επτανήσιοι, αναπτύχθηκε δημοκρατικώτερος στο πολίτευμα, πιο ευμετάβλητος στο χαρακτήρα, περισσότερο φιλαθηναίος παρά φιλοσπαρτιάτης, ενώ αντίθετα ο Δωριεύς Πελοποννήσιος παρέμεινε ολιγαρχικώτερος και προσηλωμένος στις αρχές της φυλής του.

Εξάλλου, οι Ζακυνθινοί ήταν φυσικό να επηρεάζονται από τους ισχυρότερους λαούς μεταβάλλοντας τις πολιτικές τους σχέσεις αφού, η θέση του νησιού τους ήταν τέτοια, που τους ανάγκαζε να υποτάσσονται κάθε φορά στην υπεροχή του επικρατέστερου λαού του Ελληνικού χώρου. Γίνεται λοιπόν φανερό ότι το νησί, όπως και κάθε άλλο νησί ή περιφέρεια με το μέγεθος και τη "δύναμη" της Ζακύνθου, συνδεόταν πάντοτε με το μεγαλύτερο και ισχυρότερο λαό της Ελλάδας από τον οποίο άλλωστε απεικόνιζε και τα μεγαλύτερα ωφέλη.

* *
*

Στους κλασσικούς χρόνους (479 - 336 π.Χ.) η Ζακύνθος σαν ανεξάρτητη πολιτεία προσχώρησε το 456 π.Χ. στην Α' Αθηναϊκή Συμμαχία (479 - 431 π.Χ.) συμμετέχοντας με δικά της πλοία και άνδρες στα συμμαχικά στρατεύματα των Αθηναίων κατά τους εμφυλίους πολέμους των, ενώ το λιμάνι και οι όρμοι του νησιού παρέμεναν ανοικτοί για τους στόλους των τελευταίων³⁴.

Ο Πελοποννησιακός πόλεμος (431 - 404 π.Χ.) βρίσκει τους Ζακυνθινούς συμμάχους των Αθηναίων κατά των Σπαρτιατών³⁵. Μετά την ατυχή όμως κατά της Σικελίας εκστρατεία των πρώτων (415 - 413 π.Χ.), που συμμετείχαν και οι Ζακυνθινοί με δικά τους πλοία, η Ζακύνθος κυριεύεται και τελικά υποτάσσεται στην ηγεμονία των Λακεδαιμονίων³⁶.

Κάτω από την ηγεμονία των Λακεδαιμονίων (404 - 395 π.Χ.) καταργείται το δημοκρατικό πολίτευμα του νησιού και επιβάλλεται η ολιγαρχία από δέκα διοριζό-

μενους άρχοντες (δεκαρχία-δεκανδρία)³⁷ που προέρχονταν απο το στενό περιβάλλον του ναυάρχου των Σπαρτιατών, Λύσανδρου.

Το τυραννικό ολιγαρχικό πολίτευμα που επέβαλαν οι Λακεδαιμόνιοι δεν άργησε να προξενήσει την αντίδραση των Ζακυνθινών δημοκρατικών που ζήτησαν τη βοήθεια του ναυάρχου των Αθηναίων, Τιμόθεου, γιού του Κόωνα. Οι εξόριστοι δημοκρατικοί Ζακυνθινοί με τη βοήθεια του Τιμόθεου αποβιβάσθηκαν στο νησί (373 π.Χ.) και κατέλαβαν την πόλη και την εξουσία³⁸.

Δύο χρόνια αργότερα (371 π.Χ.) ο Αθηναίος στρατηγός Ιφικράτης, έπλευσε από την Κέρκυρα και συμπεριέλαβε τον Δήμο των Ζακυνθινών στην Β' Αθηναϊκή Συμμαχία (377 - 354 π.Χ.)³⁹. Έτσι η Ζάκυνθος απόκτησε και πάλι το δημοκρατικό της πολίτευμα που το διατήρησε μέχρι το 217 π.Χ.

* *
*

Κατά τους Ελληνιστικούς Χρόνους (336 - 150 π.Χ.) η Ζάκυνθος συμμετείχε στο "Κοινό" των Ελλήνων και αποτέλεσε για αρκετά χρόνια (240 - 217 π.Χ.) σύμμαχο κράτος της Αιτωλικής Συμπολιτείας (314 - 189 π.Χ.), διατηρώντας το δημοκρατικό της πολίτευμα⁴⁰. Το 217 π.Χ. όμως, το νησί κυριεύθηκε απο τον Φίλιππο Ε', επίγονο του Μεγ. Αλεξάνδρου της Μακεδονίας⁴¹ και έχασε την αυτονομία του. Στις πολεμικές επιχειρήσεις που ακολούθησαν μεταξύ Φιλίππου Ε' και Ρωμαίων και την προσπάθεια των τελευταίων να σταματήσουν τα επεκτατικά σχέδια του Φιλίππου με σκοπό αργότερα την κατάκτηση ολόκληρης της Ελλάδας, έπεισαν τους Αιτωλούς να συμμαχήσουν μαζί τους, εναντίον του Φιλίππου, και έστειλαν το Ρωμαϊκό στόλο στη Ζάκυνθο που βρισκόταν κάτω απο την κυριαρχία του τελευταίου. Η Ζάκυνθος μετά απο φονική μάχη κυριεύθηκε (214 π.Χ.) απο τον ναύαρχο των Ρωμαίων

Μάρκο Βαλέριο Λευΐνο και παραδόθηκε πάλι στους Αιτωλούς, για να κυριευθεί και πάλι από το Φίλιππο (206 π.Χ.), που αυτή τη φορά την παραχώρησε στο φίλο και σύμμαχό του βασιλιά των Αθαμάνων, Αμύνανδρο⁴². Μετά από πολλές περιπέτειες η Ζάκυνθος πουλήθηκε (191 π.Χ.) από τον τελευταίο της ηγεμόνα Ιεροκλή τον Ακραγαντίνο στους Αχαιούς⁴³.

* *
*

Στα χρόνια που ακολούθησαν, η Ζάκυνθος λόγω της γεωγραφικής της θέσης, βρισκόταν στο επίκεντρο των πολεμικών επιχειρήσεων που διαδραματίζονταν εκείνη την εποχή με τις συνεχείς προσπάθειες των Ρωμαίων να κάμψουν την αντίσταση του "Κοινού" των Ελλήνων.

Με την επικράτηση των Ρωμαίων στη Ζάκυνθο (150 π.Χ.) το νησί έγινε Ρωμαϊκή κτήση και αποτέλεσε πλέον, μετά την πτώση και της Κορίνθου (146 π.Χ.) τμήμα της Ρωμαϊκής επαρχίας της Αχαΐας (Provincia Achaia)⁴⁴

Στη Ρωμαϊκή περίοδο (150 π.Χ. - 324 μ.Χ.) και κατά την διάρκεια των πρώτων χρόνων της περιόδου αυτής, η Ζάκυνθος έγινε αντικείμενο και τόπος διανομής των αντιμαχομένων παρατάξεων των Ρωμαίων αυτοκρατόρων και συγκλητικών⁴⁵

Για μεγάλο χρονικό διάστημα εξάλλου το νησί αποτέλεσε λεία διαφόρων πειρατικών επιδρομών⁴⁶ που τελικά διασκόρπησε ο Ρωμαίος ναύαρχος Γάϊος Πομπηΐος (67 μ.Χ.) απαλλάσσοντας τη θάλασσα του Ιονίου και την ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου από τις αρπακτικές διαθέσεις των κουρσάρων⁴⁷.

Επι αυτοκράτορα Αδριανού (117 - 138 μ.Χ.) η Ζάκυνθος

αποτελέσε μία από τις 79 πόλεις που κυβερνούσε ο ανθύπατος της Ρωμαϊκής επαρχίας της Αχαΐας, σύμφωνα με τη νέα ανακατανομή των Ελληνικών πόλεων από τον ίδιο τον αυτοκράτορα.⁴⁸ Για πολλά χρόνια αργότερα και μέχρι το 219 μ.Χ. επι αυτοκράτορα Ουάρριου-Αούτιου (ή Ηλιογάβαλου),⁴⁹ η Ζάκυνθος βρισκόταν κάτω από Ρωμαϊκή κατοχή αλλά με ευνοϊκή μεταχείριση από μέλους των κατακτητών της. Οι Ρωμαίοι της παρέιχαν αυτονομία και αποτέλεσε ανεξάρτητο Δήμο με δική της Βουλή και εσωτερικούς νόμους που ρύθμιζαν την διακυβέρνηση της.⁵⁰

* *
*

Κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο (324 - 565μ.Χ.) η Ζάκυνθος έπαψε να αποτελεί ελεύθερη πόλη συμπεριλαμβανόμενη στην επαρχία της Αχαΐας⁵¹ που με τη σειρά της αποτελούσε τμήμα της διοικητικής περιφέρειας της Ιλλυρίας ή υπαρχίας του Ιλλυρικού (Praefectura-Praetorio per Illyricum)⁵² Η διοικητική αυτή περιφέρεια, που την αποτελούσαν οι κάτω χώρες του Αίμου (Βαλκανικής), είχε για διοικητή στην αρχή ανθύπατο και αργότερα έπαρχο με την εισαγωγή του θεσμού των Praefecti Praetorio (επάρχων του Πραιτωρίου).⁵³

Την ίδια περίοδο και κατά τους χρόνους των βαρβαρικών επιδρομών με την Γερμανική διείσδυση των Γότθων (Οστρογότθων-Βησιγότθων) στις χώρες του Δυτικού Ρωμαϊκού κράτους, η Ζάκυνθος δέχθηκε πολλές επιδρομές. Πρώτοι την κατέστρεψαν στο πέρασμα τους οι Βησιγότθοι με ηγεμόνα τον Αλάριχο (396μ.Χ.)⁵⁴ Ακολούθησαν οι Ούννοι (λαός Μογγολικής καταγωγής) με ηγεμόνα τον Αττίλα (434-453μ.Χ.) και στη συνέχεια οι Βάνδαλοι⁵⁵ (άλλος Γερμανικός λαός) με βασιλιά τον Γιζέριχο (ή Γενζέριχο) που το 466μ.Χ., από τις ακτές της Β.Αφρικής ορμώμενος σε μία από τις πολλές πειρατικές επι-

δρομές του στα παράλια της Πελοποννήσου και της Ηπείρου, περνώντας από τη Ζάκυνθο την κατέστρεψε, σκοτώνοντας συγχρόνως 500 από τους επιφανέστερους ("δόκιμους") Ζακυνθινούς⁵⁶.

Κατά τους Μέσους Βυζαντινούς χρόνους (565 - 1081) και από την εποχή του αυτοκράτορα του Βυζαντίου Ηράκλειου (610 - 642) και των διαδόχων του, εγκαταλείπεται ο θεσμός του "επαρχικού καθεστώτος"⁵⁷ και εγκαινιάζεται η νέα διοίκηση των "θεμάτων", που αντικατέστησε την παλιά διοικητική διαίρεση.⁵⁸ Η Ζάκυνθος, κατά τους πρώτους χρόνους της περιόδου αυτής (τέλη 7ου αιώνα) ανήκε στο "θέμα της Ελλάδας", που μαζί με το "θέμα της Θράκης" αποτελούσαν τα δύο θέματα των Ευρωπαϊκών επαρχιών του Βυζαντινού κράτους, κάτω από την διοίκηση "στρατηγού"⁵⁹.

Στις αρχές του 9ου αιώνα οι νοτιότερες Ελληνικές χώρες που παλιότερα, όπως πιο πάνω αναφέρθηκε, ανήκαν στο "θέμα της Ελλάδας" αναδιαρθρώνονται με την ίδρυση ξεχωριστών θεμάτων όπως αυτό "της Πελοποννήσου" και των ναυτικών θεμάτων "του Ιονίου" και "του Αιγαίου πελάγους". Η Ζάκυνθος ενσωματώθηκε στο ναυτικό "θέμα της Κεφαλονιάς" (809), που ήταν και το ναυτικό θέμα των νησιών του Ιονίου κάτω από την διοίκηση του στρατηγού Παύλου, που είχε έδρα του το ομώνυμο νησί⁶⁰.

Η δημιουργία του θέματος αυτού όπως άλλωστε και των υπόλοιπων σε ανάλογες περιπτώσεις, οφειλόταν στον επερχόμενο κίνδυνο των Αράβων από τη θάλασσα, που άρχισαν να έχουν βλέψεις στις Βυζαντινές επαρχίες εξασκώντας την πίεση τους με πειρατικές επιδρομές (τέλη 9ου αιώνα). Με αυτό τον τρόπο η Αυτοκρατορική Κυβέρνηση συμπλήρωνε ανάλογα το σύστημα άμυνας της με την επέκταση ή ενσωμάτωση των θεματικών διοικήσεων.

Η εγκατάσταση των Αράβων στην Κρήτη, Σικελία και τις Βόρειες ακτές της Αφρικής (Αίγυπτο) δημιούργησε ισχυρές εστίες εξόρμησης των πειρατικών στόλων.⁶¹ Η Ζάκυνθος δεν άφησε αδιάφορους τους Σαρακηνούς πειρατές και το νησί υπέστη τις συχνές επιδρομές τους. Κυρίως επί αυτοκράτορα του Βυζαντίου, Βασιλείου Α΄ του Μακεδόνα (867-886) το νησί έπαθε μεγάλες καταστροφές απο τους Σαρακηνούς (884), ώσπου η επέμβαση του Βυζαντινού στόλου επανέφερε την ηρεμία στα νησιά του Ιονίου.⁶²

Εδώ θα πρέπει να τονιστεί, η στενή σχέση που υπήρχε μεταξύ του θέματος της Κεφαλλονιάς και αυτού των Νοτιοανατολικών χωρών της Ιταλίας, που αποτέλεσαν το "θέμα της Λογγοβαρδίας" και που η ίδρυση του σαν αυτοτελούς θέματος εντοπίζεται γύρω στο 891⁶³ με την επικράτηση και πάλι της Βυζαντινής κυριαρχίας στην περιοχή αυτή.⁶⁴ Ετσι ενώ στα μέσα του 9ου αιώνα τα εδάφη της Νοτιοανατολικής Ιταλίας ανήκαν στο "θέμα της Κεφαλλονιάς" αργότερα επί αυτοκράτορα Λέοντα ΣΤ΄ του Σοφού (886-912) αποτελέσανε ίδια περιφέρεια.⁶⁵ Απο την εποχή εκείνη, περισσότερο απο ποτέ άλλοτε, η Ζάκυνθος, καθώς και τα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου, αποτέλεσαν τη γέφυρα σύνδεσης των δύο ιστορικών χερσονήσων (Ιταλικής - Βαλκανικής) με όλες τις, απο τη θέση τους αυτή, κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες.

* * *

*

Η τελευταία περίοδος του Βυζαντίου ή αυτής των Υστεροβυζαντινών Χρόνων (1081 - 1453) συμπίπτει με την περίοδο της Φραγκοκρατίας (1204-1479-1484) στα Επτάνησα και την οριστική απώλεια της κυριαρχίας του Βυζαντίου στην περιοχή αυτή. Η Ζάκυνθος σε όλη τη διάρκεια της περιόδου αυτής έγινε λεία, των κατά τις

διάφορες εποχές τυχοδιωκτών της Δύσης.

Από της εποχής ακόμα της Βυζαντινής Δυναστείας των Δουκών (1059-1081) και αργότερα αυτής των Κομνηνών (1081-1185) οι Νορμανδοί αποτέλεσαν τους κυριώτερους εχθρούς της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Δεδομένου ότι το Νορμανδικό κράτος το αποτελούσαν οι χώρες της Νότιας (κάτω) Ιταλίας⁶⁶, ήταν επόμενο τα Ιόνια νησιά, όπως και η Ζάκυνθος, να γίνουν περιοχή των εχθροπραξιών μεταξύ των επεκτατικών σχεδίων των Νορμανδών ηγεμόνων και του Βυζαντινού αυτοκρατορικού στρατού. Πρώτος ο βασιλιάς των Νορμανδών Ροβέρτος Γυϊσκάρδος αποπειράθηκε χωρίς τύχη να κυριεύσει τη Ζάκυνθο (1081/1084), αφού προηγουμένα είχε καταλάβει τα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου⁶⁷. Ακολούθησε ο διάδοχος του Ροβέρτου, Βοημούνδος, κατά την εποχή της Α΄ Σταυροφορίας (1096-1099), που συμμαχώντας με τους Πισάτες έκανε επιδρομή στα νησιά του Ιονίου πελάγους και αυτή τη φορά η Ζάκυνθος δεν γλύτωσε τη λεηλασία από τους "ελευθερωτές" των Αγίων Τόπων. Κατά την Β΄ Σταυροφορία (1147-1149) η Ζάκυνθος κυριεύθηκε και πάλι από τους Νορμανδούς (1147)⁶⁸, επί ηγεμονίας Ρογήρου Β΄ της Σικελίας, για να την ανακαταλάβει ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου Μανουήλ Α΄ Κομνηνός (1143-1180), και να αποτελέσει για ένα μικρό χρονικό διάστημα και πάλι βυζαντινή κτήση⁶⁹.

Αργότερα η Ζάκυνθος, μαζί με την Κεφαλλονιά και την Ιθάκη, καταλήφθηκε από τον Φιλονορμανδό πειρατή-ναύαρχο Μεγαρείτη (Margaritone) που καταγόταν από το Μπρίντιζι (Brindisi) και κυριαρχούσε την εποχή εκείνη στη θαλάσσια περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου, εξυπηρετώντας τα σχέδια των Νορμανδών. Ο πειρατής αυτός με εντολή του ηγεμόνα της Σικελίας Γουλιέλμου Β΄ (1166-1189) κατέλαβε το 1185 τα Ιόνια νησιά για να τα κρατήσει στην κατοχή του μέχρι το 1195⁷⁰.

Από τότε (1185), η Ζάκυνθος αποσπάσθηκε οριστικά από το Βυζάντιο και πέρασε στην επιρροή των Φράγκων αρχικά και των Βενετών αργότερα, για ένα σημαντικά μεγάλο διάστημα διάρκειας έξι αιώνων περίπου. Αυτή η κατοχή, εκτός από τη γεωγραφική θέση, έσπρωξε τη Ζάκυνθο περισσότερο στην αγκαλιά της Εσπερίας, χωρίς φυσικά η τελευταία να χάσει την παραδοσιακή και εθνική της σύνδεση με τον κορμό της μητέρας Ελλάδας.

* * *

*

Μετά την κατάκτηση της Κων/πολης από τους Λατίνους της Δ' Σταυροφορίας (1204)⁷¹ και τη διανομή των Βυζαντινών κτήσεων που επακολούθησε, η νέα μεγάλη δύναμη του Μεσογειακού χώρου, η Δημοκρατία της Βενετίας, κρατώντας για λογαριασμό της τα 3/8 του διαμελισθέντος Βυζαντινού Κράτους πλην των άλλων απόκτησε και τα Επτάνησα⁷². Έτσι, η Ζάκυνθος, που μέχρι τότε εξουσιαζόταν με μικρά διαλείμματα από τους Νορμανδούς⁷³, πέρασε στην επιρροή των Βενετών.

Παρόλα αυτά, τα εδάφη που απόκτησε η Βενετία ήταν δυσανάλογα εκτεταμένα και διασκορπισμένα για τις δυνατότητές της να τα καταλάβει. Έτσι αδυνατώντας να κρατήσει σε υποτέλεια τόσα εδάφη και ακόμη περισσότερο να τα οργανώσει διοικητικά, εξέδωσε διακήρυξη "urbi et orbe" ότι παραχωρούσε τη χωροδεσποτία σε όποιο Βενετό ηγεμόνα ή πρίγκηπα θα δεχόταν να αναλάβει με δικά του έξοδα και δικό του στρατό να κατακτήσει όποιο ή όποια νησιά ήθελε, με μοναδικό όρο την αναγνώριση της Βενετίας σαν υπέρτατης αρχής και εξουσίας. Μετά την πρωτοφανή εκείνη διακήρυξη πλούσιοι πολίτες, ευγενείς, άρχισαν να καταλαμβάνουν το ένα μετά το άλλο τα νησιά του Αιγαίου αρχικά και αργότερα και του Ιονίου⁷⁴.

Έτσι από το 1206 στη Ζάκυνθο αρχίζει η εποχή της Φραγκοκρατίας με την διαδοχική αλλαγή ηγεμόνων-φρουδα-

χων (με τον τίτλο: Κόμητες - Παλατινοί), που κράτησε μέχρι το 1479, οπότε το νησί περιήλθε προσωρινά στους Οθωμανούς για να παραχωρηθεί και πάλι στους Βενετούς (1484) μετά από συνθήκη που υπογράφηκε μεταξύ των δύο μερών⁷⁵.

Μετά την κατοχή του πειρατή Μεγαρείτη (1185-1195) η Ζάκυνθος αποτέλεσε φέουδο με τον τίτλο "Παλατινή Κομητεία Κεφαλονιάς - Ζακύνθου" κάτω από την κυριαρχία της δυναστείας των Ορσίνι (Orsini, 1200 - 1335)⁷⁶. Η κυριαρχία των Ορσίνι αρχίζει με τον κόμητα Μάιο - Ματθαίο Ορσίνι (1200-1250), που αφού έλαβε τη Ζάκυνθο σαν τιμάρσιο έθεσε την κομητεία του κάτω από την Παπική κυριαρχία (Πάπας Ινοκέντιος Γ΄) λαμβάνοντας μάλιστα και τον τίτλο Παλατινός⁷⁷.

Με τη λήξη της δυναστείας αυτής η Ζάκυνθος πέρασε προσωρινά στον Οίκο των Ανδηγαΰων (1335 - 1353)⁷⁸. Από τον Οίκο αυτό ο Ροβέρτος, πρίγκιπας του Τάραντος και της Αχαΐας, προσάρτησε την Κομητεία Κεφαλονιάς-Ζακύνθου στο πριγκιπάτο της Αχαΐας (1353) για να την παραχωρήσει με την σειρά του στον Λεονάρδο Α΄ Τόκκο, γιό του Γουλιέλμου Β΄ Τόκκου, - φεουδάρχη της Κέρκυρας ήδη από το 1335. Ο Λεονάρδος Τόκκος έχοντας και κληρονομικά δικαιώματα από την μητέρα του πάνω στα Ιόνια νησιά⁷⁹ έλαβε την Κεφαλονιά και Ζάκυνθο (1357-1381) σαν Κόμης Παλατινός, καθώς επίσης και την Λευκάδα με την προσωνυμία Δούκας Λευκάδας. Έτσι αρχίζει από το 1357 η κυριαρχία στη Ζάκυνθο της δυναστείας των Δε-Τόκκων (De Tocco), που κράτησε περισσότερο από έναν αιώνα⁸⁰.

Στο μεταξύ η Συνθήκη του 1479 που ακολούθησε τον πρώτο Βενετοτουρκικό πόλεμο (1463 - 1479) μεταξύ των δύο αντιμαχόμενων δυνάμεων της Ανατολικής Μεσογείου, άφηνε ακάλυπτη την κυριαρχία της Παλατινής Κομητείας των Τόκκων (Βόνιτσα, Λευκάδα, Κεφαλονιά, Ιθάκη, Ζάκυνθο). Ο Σουλτάνος Μεχμέτ Β΄ τότε, θεώρησε κατάλληλη

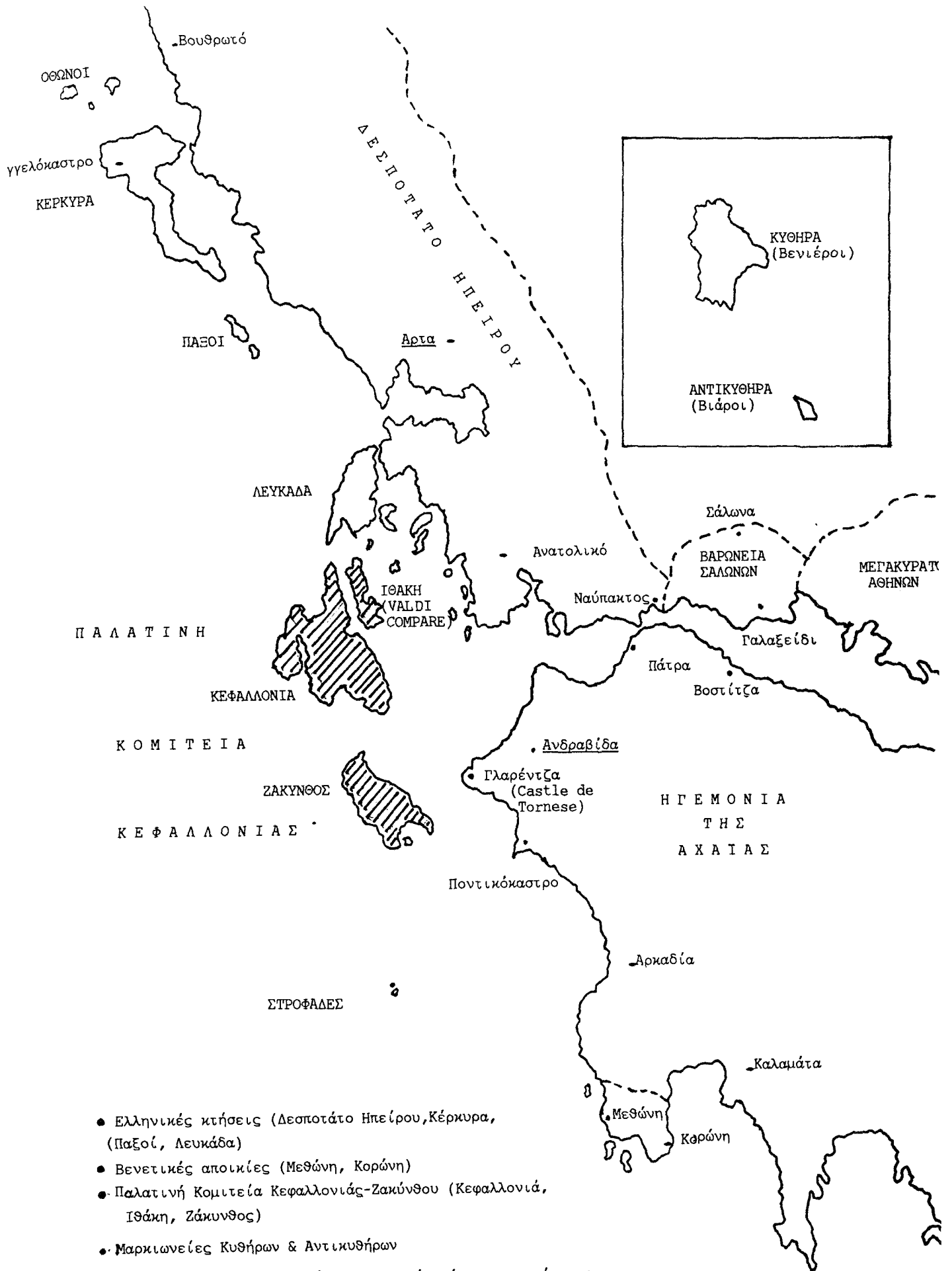
την ευκαιρία να επεκτείνει την εξουσία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και προς το Ιόνιο πέλαγος, που τα νησιά του, αποτελούσαν θαυμάσια ορμητήρια για τους μελλοντικούς του αγώνες εναντίον των μεγάλων αντιπάλων του στη Δύση, και κυρίως εναντίον της Βενετίας. Εκτός όμως απ' αυτό ο προτελευταίος της δυναστείας των Δε-Τόκκων, ο Λεονάρδος Γ' (1452 - 1479), είχε δεχθεί να μετοικήσουν, κυρίως στη Ζάκυνθο (1464), πολλοί Βενετοί αυτόχθονες ή Έλληνες υπήκοοι της Βενετίας (Stradioti) από τη γειτονική Πελοπόννησο μετά την κατάλυση του δεσποτάτου του Μοριά. Οι τελευταίοι με επικεφαλής τον Πέτρο Μπούα, έκαναν συχνές επιδρομές και παρενοχλούσαν τις απέναντι τουρκοκρατούμενες, γνώριμες τους ηπειρωτικές ακτές.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες ο στόλος του πασά της Αυλώνας Γκεντίκ (Κεδούκ) - Αχμέτ, με διαταγή του Σουλτάνου επετέθηκε το καλοκαίρι του 1479 στη Κομητεία των Τόκκων⁸¹. Εγκαταλείποντας τα εδάφη του πανικόβλητος, ο Λεονάρδος Γ' Τόκκος, αναχώρησε για την Ιταλία αφήνοντας την Κομητεία του στο έλεος του εχθρού. Έτσι η Ζάκυνθος μαζί με τα γειτονικά παράλια και νησιά κυριεύθηκε από τους Οθωμανούς - Τούρκους. Οι τελευταίοι, την λεηλάτησαν στο πέρασμά τους (για τρεις μέρες) και παίρνοντας μαζί τους όμηρους Ζακυνθινοί, αναχώρησαν, αφήνοντας στο νησί τουρκική φρουρά.

Η Ζάκυνθος όμως δεν επρόκειτο να γνωρίσει την Τουρκική κατοχή. Το 1481 την ανακατέλαβε ο τελευταίος των Δε-Τόκκων, Αντώνιος (1481 - 1483) και αργότερα, ύστερα από συμφωνία των Τούρκων με τους Βενετούς, η Ζάκυνθος παραχωρήθηκε με Συνθήκη - που υπογράφηκε στην Κων/πολη (22/4/1484) - στη Βενετία αντί ετήσιου τέλους 500 χρ. δουκάτων για να αρχίσει η νέα μεγάλη περίοδος κατοχής στο νησί, αυτή της Βενετοκρατίας (1484 - 1797).

=====

ΤΑ ΔΙΑΜΕΛΙΣΘΕΝΤΑ ΕΔΑΦΗ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΠΑΡΧΙΩΝ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝ/ΠΟΛΗΣ (1204) ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΛΑΤΙΝΟΥΣ, ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΤΗΣ ΔΥΤ.ΕΛΛΑΔΑΣ, ΤΟ 1214

- Ελληνικές κτήσεις (Δεσποτάτο Ηπείρου, Κέρκυρα, Παξοί, Λευκάδα)
- Βενετικές αποικίες (Μεθώνη, Κορώνη)
- Παλατινή Κομητεία Κεφαλονιάς-Ζακύνθου (Κεφαλλονιά, Ιθάκη, Ζάκυνθος)
- Μαρμιωνείες Κυθήρων & Αντικυθήρων
- Οι πρωτεύουσες των διαφόρων πολιτειών φέρουν υπογράμμιση

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ

1. Τα νοτιότερα νησιά της συστάδας των νησιών του Ιονίου σήμερα, είναι οι Στροφάδες που απέχουν 27 ν.μ. Νότια της Ζακύνθου, πλην όμως αυτά ανήκουν διοικητικά στο Νομό Ζακύνθου, και σήμερα είναι ακατοίκητα. Στο ένα απο τα νησάκια αυτά, το μεγαλύτερο, που ονομάζεται Σταμφάνι, βρίσκεται το οχυρό Μοναστήρι της Παναγίας (των Πάντων χαράς) και του Αγ.Διονυσίου. Στο μοναστήρι αυτό μόνασε ο πολιούχος της Ζακύνθου Αγ.Διονύσιος. - ("ΠΛΟΗΓΟΣ" - Ναυτιλιακαί Οδηγίαι των Ελληνικών Ακτών, εκδ. της Υδρογραφικής Υπηρεσίας του Π.Ν. Τομ.Α', Αθήναι 1971, σελ.195). - Μετά την Ένωση εξάλλου της Επτανήσου με την υπόλοιπη Ελλάδα(2/6/1864) στα Επτάνησα ανήκε και το νησί των Κυθήρων, σαν επαρχία του Ν.Ζακύνθου. Αργότερα με τον Νόμο ΡΜΠ'της 9/1/1866 (Φ.Ε.Κ. της 19/1/1866) "Περί διοικητικής διαιρέσεως της Επτανήσου" τα Κύθηρα αποσπάσθηκαν απο τα Επτάνησα και προστέθηκαν στον Ν.Λακωνίας, ενώ με τον Νόμο ΣΕΒ'της 27/12/1867 (Φ.Ε.Κ. 2/11-1-1868) "Περί υπαγωγής της νήσου Κυθήρων διοικητικώς εις τον Ν.Αργολίδος" το νησί υπάγεται στον Ν.Αργολίδος και Κορινθίας. (Μιχ.Χουλιάρη: Γεωγραφική, διοικητική και Πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971, Αθήναι 1973, Τομ.Α', μέρος Ι, σελ. 160 κ.επ.)
 2. Σήμερα τα Ιόνια νησιά αποτελούνται από τους Νομούς: Ζακύνθου, Κερκύρας, Κεφαλλονιάς και Λευκάδας (Μ.Χουλιάρη: οπ.αν., Αθήναι 1976, τομ.Γ.) .
 3. Ε.Σ.Υ.Ε. : Αποτελέσματα Απογραφής Πληθυσμού, 1981, τομ.2: Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά πληθυσμού, Αθήνα 1984.
 4. Το γεωγραφικό στίγμα του νησιού είναι: μεταξύ 37°38'και 20'' και 37°56'και 10'' βορείου γεωγραφικού πλάτους και μεταξύ 20°30'και 10''και 20°59'και 45'' ανατολικού απόGreenwitch μήκους ("ΠΛΟΗΓΟΣ": οπ. αν., τομ.Α', Αποσπάσματα από Χ.Ε.Ε.). Ο Λεωνίδας Ζώης αναφέρει για τη θέση του νησιού οτι είναι μεταξύ 37°48'πλάτους και 38°45'μήκους του νησιού φέρου και μεταξύ 37°35,5' και 37°54,5' πλάτους και μεταξύ 18°34,5'και 18°55,5'μήκους του μεσημβρινού του Παρισιού (Λ.Χ.Ζώη: Ιστορία της Ζακύνθου, Αθήναι 1955, σελ.20. Πρβλ. και Π.Χιώτη: Ιστορικά Απομνημονεύματα της νήσου Ζακύνθου, Κέρκυρα 1849, τομ. 1, σελ.11.).
- 5.6.7. "ΠΛΟΗΓΟΣ": οπ.αν., τομ.Α', σελ. 181 κ.επ.

8. Αξιοσημείωτο εδώ είναι το γεγονός ότι κατά τους αρχαίους χρόνους ο Στράβων (Γεωγραφικά: Η.γ'και Ι.β'.ε') υπολογίζει την περίμετρο του νησιού σε 160 στάδια και δεδομένου ότι το ένα στάδιο είχε 125 μέτρα, η έκταση του νησιού παρουσιάζεται κατά πολύ μικρότερη της σημερινής (Π.Χιώτη: οπ.αν. Τομ.1, σελ. 11 – Λ.Ζώη: οπ.αν. σελ.20).
9. Λ.Ζώη: οπ.αν. σελ. 20
10. Πρβλ. Π.Χιώτη: ο οποίος αναφέρει 143 Αγγλικά τετραγωνικά μίλια, οπ.αν. σελ. 11. Επίσης Λ.Ζώη: που την υπολογίζει σε 435 ή 401 τετρ.χιλμ. πλησιάζοντας την πραγματική της έκταση και την κατατάσσει από άποψη έκτασης 46η στον παγκόσμιο πίνακα των νησιών, οπ.αν. σελ. 20.
11. Ε.Σ.Υ.Ε. : Αποτελέσματα Απογραφής Πληθυσμού, 1981, Τομ. 2, οπ.αν., Αθήνα 1984.
12. G.Clark-S.Piggot: Προϊστορικές κοινωνίες, ελλην.μεταφρ. Α.Ταμβάκη, Αθήναι 1980 , σελ. 17κ.επ. Η Αιγηΐδα ξηρά πρέπει να διαμορφώθηκε στην Ολιγόκαινο εποχή (39-28 εκατ. χρόνια πριν) της Τριτογενούς του Καινοζωικού αιώνα περίοδο. Για τη γεωλογική διαμόρφωση του νησιού της Ζακύνθου, βλ.επίσης: "Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό-Ηλίου" Αθήναι 1948, τομ. 8, σελ. 639 κ.επ στη λέξη: Ζάκυνθος
13. Λ.Ζώη: οπ.αν. σελ. 21. Για τις νέες μετρήσεις του βάθους της θαλάσσιας περιοχής της Ζακύνθου βλ."ΠΛΟΗΓΟΣ":οπ.αν. Τομ.Α'σελ.181κ.επ. επίσης σελ. 207
14. Λ.Ζώη: οπ.αν.σελ. 21.- Π.Χιώτη: οπ.αν. Τομ. 1, σελ. 15κ.επ.
15. Η Κρητιδική περίοδος αποτελεί την τελευταία περίοδο του Μεσοζωικού γεωλογικού αιώνα και περιλαμβάνει την πριν από 135-75 εκατ. χρόνια περίοδο της σημερινής. Η Τριτογενής περίοδος περιλαμβάνει την περίοδο του Καινοζωικού ή Νεοζωικού αιώνα, 75-1 εκατ. χρόνια πριν, ενώ η Τεταρτογενής περίοδος την πριν από 1 εκατ. χρόνια, μέχρι την σημερινή, περίοδο (G.Clark-S.Piggot: οπ.αν. σελ. 19).
16. Ο Πλίνιος το θεωρούσε ιερό βουνό και αφιερωμένο στην θεά Άρτεμι, πολυλάτρευτη θεά των αρχαίων Ζακυνθίων, επειδή περιείχε τον ιερό ναό αυτής και τα περιβάλλοντα αυτόν Ιερά άλση. "Σκοπός" ονομάθηκε αργότερα για την ωραία, από την κορυφή του, θεά της γύρω περιοχής. Για τον ίδιο λόγο επι Φραγκοκρατίας ονομαζόταν Belvedere. (Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.1, σελ.15 κ.επ.)
17. Σήμερα ο κόλπος αυτός έχει γίνει αντικείμενο μελέτης από Έλληνες και Ξένους περιβαλλοντολόγους γιατί αποτελεί έναν από τους πιο

σημαντικούς βιότοπους του Μεσογειακού χώρου, της θαλάσσιας χελώνας CARETA-CARETA που κινδυνεύει να εξαφανισθεί.

18. Π.Χιώτη: οπ.αν. Τομ. 1, σελ.13. Ονομαζόταν έτσι από τις πηγές πισσαοφάλτου που υπήρχαν στην Ν.Δ. πλευρά του κόλπου. Ο ίδιος αναφέρει: "...η πίσσα συντίθεται υπό ασφάλτου, πετρελαίου και νάφθης" σελ.23.
19. Π.Χιώτη: οπ.αν. Τομ. 1, σελ. 18κ.επ.
20. Μιχ.Σακελλαρίου: Το εξαγωγικό εμπόριο των Ελληνικών κρατών κατά τους Κλασσικούς Χρόνους, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήναι 1972, Τομ. Γ2, σ.σ. 190-191.- Βλ. και αν. υποσ. 18.
21. Αυτό ίσως να οφείλεται στο σεισμογενές τόξο που διαπερνά το υπέδαφος του Ιονίου πελάγους, δυτικά των Ιονίων νησιών και προχωρώντας δυτικά της Πελοποννήσου καταλήγει νότια της Κρήτης, στο Λιβυκό πέλαγος, δημιουργώντας ανέκαθεν ισχυρούς σεισμούς στην περιοχή αυτή, που έχουν σαν αποτέλεσμα τις συνεχείς κατακρυσμνήσεις βράχων. Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι την ίδια γεωλογική διαμόρφωση ως προς τις δυτικές ακτές τους, έχουν σχεδόν όλα τα νησιά του Ιονίου πελάγους.
22. Για τους σεισμούς στη Ζάκυνθο, την συχνότητα και τις καταστροφές που δημιούργησαν, βλ. Α.Ζώη: οπ.αν. σελ. 23κ.επ- Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ. 1, σελ. 24κ.επ.
23. Για τον σεισμό αυτό και τις συνέπειές του έχει γραφεί ολόκληρη μελέτη. Βλ. Διον.Χ.Στραβόλεμος: Η Ζάκυνθος υπό τα ερείπια και τις φλόγες (Αυγ-Δεκ. 1953), βιβλίον 1ον, Αθήναι 1958.
- 24.25. Ε.Σ.Υ.Ε. Αποτελέσματα Απογραφής Πληθυσμού 1981, Αθήναι 1984.
26. Α.Ζώη: οπ.αν. σελ. 22.
27. Ο Θουκυδίδης αναφέρει ότι οι κάτοικοι της Ζακύνθου είναι άποικοι των Αχαιών της Πελοποννήσου (Θουκυδίδου: Ιστοριών, Β'κ.66) ενώ, ο Πausanίας και ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς αναφέρουν σαν πρώτους άποικους του νησιού τους Αρκάδες, που με αρχηγό τους τον Ζάκυνθο, πρώτοι αποίκησαν το νησί, δίνοντάς του το όνομα του αρχηγού τους (Pausanίου: Ελλάδος Περιήγησις, Αρκαδικά, Η'κ.24- Διον. Αλικαρνασσεύς: Ρωμαϊκή Αρχαιολογία, Α'§ 50). Σίγουρο είναι πάντως ότι η Ζάκυνθος αποικήθηκε πολύ πριν τον Τρωϊκό πόλεμο (1193-1183 π.Χ) εφόσον γνωρίζουμε από τα Ομηρικά έπη ότι αυτή αποτελούσε μέρος του βασιλείου του Οδυσσέα, και οι Ζακυνθινοί ακολούθησαν τον τελευταίο, μαζί με τους υπόλοιπους Έλληνες στην εκστρατεία τους κατά της Τροίας (Ομήρου: Ιλιάδα, Β'στ.631). Για την καταγωγή των Ζακυνθινών βλ. Π.Χιώτη: Αρχή και καταγωγή των Ζακυνθίων, στον πρώτο τόμο της Σειράς των Ιστορικών Απομνημονευμάτων της

νήσου Ζακύνθου, κεφ.Δ', σ.σ.59-68, επίσης Λ.Χ.Ζώη: Οι πρώτοι κάτοικοι της Ζακύνθου, στην επίτομη Ιστορία της Ζακύνθου, κεφ.Α', σ.σ. 15-19. Για την καταγωγή των Ζακυνθινών από τους Αρκάδες βλ. Ιωαν. Παπαθεοδωρόπουλου: Πελοποννησιακή Εγκυκλοπαίδεια, Αθήναι 1963, Τομ. Γ', στη λέξη: Αρκαδία, σελ.233 και κυρίως στη σελ.235, (Αποικία Αρκάδων).

28. Σχετικά με τη χρονολογία εγκατάστασης του Ζάκυνθου στο νησί, οι γνώμες των μελετητών και ιστορικών διαφέρουν. Αναφέρεται το 1475 π.Χ., το 1529 π.Χ. και η πιθανότερη τούτων το 1537 π.Χ. (Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ. 1, σελ.65. Λ.Χ.Ζώη: Ιστορία, σελ. 15).
29. Πρώτος ο Ομηρος αναφέρει το νησί ονομάζοντάς το Υλήεσσα (Ομήρου: Οδύσεια, Α' στ.246) λόγω της πλούσιας, την εποχή εκείνη, βλάστησής του. Το αποδιδόμενο στο νησί, όνομα Υρία, θεωρείται το αρχαιότερο και προέρχεται, κατά τον Πλίνιο, από τον εκ Κυλλήνης της Αρκαδίας γεννηθέντα, ήρωα Υριέα (Plinius: *Historiae Naturalis*, IV, κ.12). Ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς, μελετώντας την αρχαιολογική συγγένεια Ελλήνων και Ρωμαίων, αναφέρει σαν ιδρυτή του νησιού τον Ζάκυνθο, γιό του Δάρδανου και αδελφού του Εριχθόνιου, πρόγονου του Αινεία (Δ. Αλικαρνασσεύς: Ρωμαϊκή Αρχαιολογία Α' Γ'), ενώ ο Πausανίας παρουσιάζοντας τις Αρκαδικές παραδόσεις, αναφέρει: <<Έστι δέ και Ζακυνθίων τῆ ακροπόλει Ψαφίς όνομα, ότι ναυσίν ες την νῆσον επεραϊώθη πρώτος και εγένετο οικιστής ανήρ Ψαφίδιος Ζάκυνθος ο Δαρδάνου>> (Pausanios: *Ελλάδος Περιήγησις, Αρκαδικά*, Η', κ. 24, στ.645). Εκτός των παραπάνω ονομασιών του νησιού που αναφέρονται στα κείμενα των αρχαίων, πλήθος ονομάτων έχουν αποδοθεί κατά καιρούς και από πολλούς περιηγητές και ιστορικούς, πλην όμως όλα ελέγχονται ή για τη μυθοπλαστική τους καταγωγή ή για άλλους φανταστικούς λόγους. Ενδεικτικά αναφέρουμε εδώ, τις κατά καιρούς αποδιδόμενες ονομασίες του νησιού, όπως: Υάκινθος, Δουλίχιον, Κασσιώπη και Ιερουσαλήμ (οι τελευταίες αυτές αναφέρονται στην εποχή του Μεσαίωνα). Επίσης πολλοί προσπάθησαν λανθασμένα να ετυμολογήσουν τη λέξη Ζάκυνθος στα συστατικά της μέρη. Οι γλωσσολόγοι παραδέχονται σήμερα ότι πολλά Ελληνικά τοπωνύμια, όπως και το Ζάκυνθος, είναι μικρασιατικά-προελληνικά (Γ.Κορδάτου: *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδος*, Αθήνα 1956 Τομ. II, σελ.43. Κ. Αμάντου: *Ιστορία της Ελλάδος*, Αθήναι 1977 σελ.19). Ο Ιάκωβος Θωμόπουλος συμφωνεί με την παραπάνω άποψη και ετυμολογεί τη λέξη Ζάκυνθος από του πελασγικού ΖΑ= πολού, ΚΑ= καρπού και ΥΝΘΟΣ= τόπος, ή διαφορετικά από του ΖΑΚΥΘΟ, δηλ. ΖΑ= πολύν, ΚΥ, ΚΥΝΥ= οίνον, που παράγει επειδή είναι αμπελόφυτος. (Ιακ. Θωμόπουλου: *Πελασγικά τοπωνύμια*, Αθήναι 1912, και του ίδιου: *Τοπωνυμικά Ζακύνθου*, στην εφημ. "Ζακυνθινή Φωνή" φύλλο 335). Για τις κατά καιρούς αποδιδόμενες ονομασίες του νησιού βλ. κυρίως: Π.Χιώτη: *Ονόματα της νήσου*, οπ.αν. κεφ.Α', σ.σ. 1-10. Λ.Χ.Ζώη: *Αι περί του ονόματος της νήσου κρατούσαι θεωρίαι*, οπ.αν. κεφ. Α', σ.σ. 14-19. Το βέβαιο πάντως είναι ότι τελικά επικράτησε στην Ελληνική

- διάλεκτο η αρχαία ονομασία του νησιού, Ζάκυνθος, ονομασία που διατήρησε και στους Ρωμαϊκούς χρόνους, που αναφέρεται σαν Zacintos ή Zacynthos. Αργότερα, στους μέσους χρόνους, άγνωστο ποιά εποχή και γιατί (πιθανόν απο τους Φράγκους) μετατράπηκε σε Zante ενώ αργότερα οι Βενετοί την αποκαλούσαν Fiore di Levante (άνθος της Ανατολής). Παρόλα αυτά η αρχαία ονομασία του νησιού διατηρήθηκε μέχρι των ημερών μας.
30. Α.Χ.Ζώη: Ιστορία, σελ.73 κ.επ.-Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.1,σελ. 74 κ.επ.- G.Glotz: Η Ελληνική Πόλις, (1953) ελλην.μτφρ. Α. Σακελλαρίου, Αθήνα 1978, σελ.51.
31. Α.Θ.Χουμανίδη: Οικονομική Ιστορία και η Εξέλιξις των Οικονομικών Θεωριών, Αθήναι 1980, Τομ.Α', σελ.150 κ.επ.
32. Η πρώτη απ'αυτές έγινε στην Ισπανία και ονομάσθηκε Ζ α κ ά ν θ η ή Ζ α κ ά ν θ α και αργότερα στους Ρωμαϊκούς χρόνους, από παραφθορά Σ α γ ο ύ ν τ ο ν. Αν και οι γνώμες των ιστορικών διαφέρουν ως προς την θεμελίωση της πόλης αυτής απο τους Ζακυνθινούς, το βέβαιο πάντως είναι οτι είχε εγκατασταθεί εκεί αποικία Ζακυνθινών διαδίδοντας το ελληνοπελασγικό στοιχείο στα γειτονικά βάρβαρα έθνη. Πρώτος αναφέρει την πόλη αυτή ο Πολύβιος, επαινώντας τον πλούτο και την ευημερία των κατοίκων της. Στους Ρωμαϊκούς χρόνους η Ζακάνθα συνέχισε να ακμάζει ώσπου καταλύθηκε απο τους Ούνους του Αττίλα (Πολύβιου: Ιστορία, βιβλ. Γ', 15, επίσης Γ', 16) Για την πόλη αυτή και την ιστορία της βλ. επίσης Α.Χ.Ζώη: Λεξικόν Ιστορικόν και Λαογραφικόν Ζακύνθου, Αθήναι 1963, στη λέξη: Ζακάνθα, σ.σ.208-209.
33. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.1,σελ.66. - Α.Χ.Ζώη: Ιστορία, κεφ.ΙΑ', σ.σ. 72-75. - Κ.Παπαρρηγόπουλου: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήναι 1955, Τομ.Α', βιβλ.ΙΙ, σελ.254. -Γ.Κορδάτου: οπ.αν., Τομ.Ι (Ομηρικά) σελ.66 κ.επ. -Κ.Αμαντου: οπ.αν., σελ.21.
34. Α.Χ.Ζώη: Ιστορία, σελ.78.- Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.1, σ.σ.99-100.- N.G.L.Hammond: A History of Greece, London 1967, σελ.365.-J.B. Bury-R.Meiggs: A History of Greece, London 1982, σ.σ.270-271.-
35. Κ.Παπαρρηγόπουλου: οπ.αν., Τομ.Α', βιβλ.ΙV, σελ. 190. - Α.Χ.Ζώη: Ιστορία, σελ. 78 - Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.1, σελ.103. -F.E.Adcock: The Archidamian War, 431-421 B.C., The Cambridge Ancient History, London 1969, Τομ.V (Athens,478-401 B.C.),σελ. 204 κ.επ. - J.B.Bury - Russell Meiggs: A History of Greece, London 1975, σελ.250. - Botsford - Robinson: Αρχαία Ελληνική Ιστορία (1969), ελλην.μτφρ. Σωτ.Τσιτσώνη, Αθήναι 1977, σελ.240, κ.επ.
36. Α.Χ.Ζώη: Ιστορία, σελ.79. - Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.1, σελ.108
37. Α.Χ.Ζώη: Ιστορία, σελ.79. Σχετικά με τη θέση των κοινωνικών τάξεων στην Ελλάδα και τη σχέση εξάρτησης τους κατά τη διάρκεια των Περσικών Πολέμων και του Πελοποννησιακού Πολέμου, βλ. Β.Μεταξας: Political and Social

Struggles during the Persian and the Peloponnesian Wars, "Αρχαίον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών", Δ.Καλιτσουνάκι, τομ.35, τεύχος Β', Αθήναι 1955, σελ.1 κ.επ.-

38. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.1, σ.σ. 109-110, Λ.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ.210. - Γ.Κορδάτου: οπ.αν., Τομ.ΙΙΙ, σελ.453. - N.Hammond: οπ.αν., σελ.491 -J.Bury-R.Meiggs: οπ.αν., σελ.353.
39. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ. 1, σελ. 112.-Γ.Κορδάτου: οπ.αν., Τομ.ΙΙΙ, σελ. 455.
40. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ. 1, σελ. 121. Για την περίοδο αυτή και για τα πολιτεύματα των πόλεων-κρατών της Αιτωλικής Συμπολιτείας βλ. W.Tarn-G.I.Griffith: Hellenistic Civilisation, London 1974, κεφ.ΙΙ και κυρίως σελ. 70 κ.επ.
41. Λ.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ. 210.-Παν.Κανελλόπουλου: Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος (490-146 π.Χ.), Αθήναι 1982, Τομ. ΙΙ, σελ. 180. Πρβλ. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ. 1, σελ. 120 κ.επ.ο οποίος λανθασμένα αναφέρει τον Φίλιππο Β', που υπήρξε ιδρυτής της Μακεδονικής δυναστείας και δολοφονήθηκε το 336 π.Χ.
42. Π.Χιώτη: οπ.αν. Τομ. 1, σελ. 124.-Λ.Χ.Ζώη: Λεξικό, σ.σ. 40,210 -Γ.Κορδάτου: οπ.αν., Τομ.VI, σελ. 60. - Π.Κανελλόπουλου: οπ.αν., Τομ. ΙΙ, σελ. 238. Οι Αθαμανοί ήταν λαός ορεσίβιος και πολεμικός και κατοικούσε στην περιοχή του σημερινού Μετσόβου (Γ. Κορδάτου: οπ.αν., Τομ. VI, σελ. 104).
43. Λ.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ. 210.
44. Με τη διαίρεση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας σε επαρχίες, ο Ελλαδικός χώρος που περιλάμβανε τις χώρες από των Θερμοπυλών και κάτω, αποτέλεσε τη Ρωμαϊκή επαρχία της Αχαΐας, με πρωτεύουσα την Κόρινθο (Π.Χιώτη: Ιστορικά Απομνημονεύματα της νήσου Ζακύνθου, Κέρκυρα 1858, Τομ. 2, σ.σ. 22-23.-Λ.Χ.Ζώη: Ιστορία, σελ 85.-Γ.Κορδάτου: οπ.αν., Τομ VI, σελ. 139).
45. Το 67 μ.Χ. ήταν ορμητήριο του στόλου του Γάϊου Πομπήϊου, για να περάσει αργότερα, το 31 μ.Χ. στον Οκταβιανό (Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ. 2, σελ 15 κ.επ.
46. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ. 2, σελ. 11 κ.επ.
47. Παρ'όλες τις περιπέτειες των χρόνων αυτών, σύμφωνα με τον Κορδάτο, η Ζάκυνθος καθώς και τα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου, βρισκονταν σε καλύτερη κατάσταση από τις πόλεις και τα νησιά της υπόλοιπης Ελλάδας (Γ.Κορδάτου: οπ.αν., Τομ. VI, σελ. 236).

48. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σελ.23 κ.επ. - Λ.Χ.Ζώη: Λεξικό,σελ.211.
49. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σελ.30. - Λ.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ.211. - Γ.Κορδάτου: οπ.αν., Τομ.VI, σελ.246.
50. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σελ.29 κ.επ.
51. Διον.Ζακυθηνού: Βυζαντινή Ιστορία, Μέρος πρώτο (324-1071), Αθήναι 1977, όπου και χάρτης της διοικητικής διαίρεσης του Ρωμαϊκού Κράτους κατά τα τέλη του 4ου αιώνα, μεταξύ των σ.σ. 48-49.
52. Για την Praefectura Praetorio per Illyricum βλ. Δ.Ζακυθηνού: οπ.αν., σελ. 51, ο οποίος αναφέρει: <<Η υπαρχία του Ιλλυρικού...ιδρύθη τῷ πρώτον τῷ 356/357>>.Επίσης βλ. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σελ.44 κ.επ. - Λ.Χ.Ζώη: Ιστορία, σελ.87. - N.H. Baynes - H.St.L.B.Moss (ed.): BYZANTIUM, An Introduction to East Roman Civilization, London 1969, στο τμήμα των χαρτών.
53. Για το θεσμό των Praefecti Praetorio που ίσχυε ανακαινιζόμενος μεταξύ των ετών 318 και 321 βλ.Δ.Ζακυθηνού: οπ.αν., σελ. 39.
54. Λ.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ.211. - Κων.Περισιτέρη: Εγχειρίδιο Ιστορίας των Χριστιανικών κρατών της χερσονήσου του Αίμου, Αθήναι 1919, σ.σ. 62-63. - Δ.Ζακυθηνού: οπ.αν., σ.σ.53,57 κ.επ., 61. - Κ.Αμαντου: οπ.αν.,σελ.168 κ.επ.
55. Οι Βάνδαλοι μετά την κατάκτηση της Ιβηρικής χερσονήσου,κατέλαβαν τις βυζαντινές κτήσεις της Βορ.Αφρικής δημιουργώντας το κράτος τους με πρωτεύουσα την Καρχηδόνα.
56. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ. 2, σελ.60. - Λ.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ.211.
57. Δ.Ζακυθηνού: οπ.αν., σελ.211.
58. Για τα "θέματα" στο Βυζάντιο, βλ. Λ.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., Τομ.Α΄, σ.σ. 324-326. - Δ.Ζακυθηνού: οπ.αν., σελ.145 κ.επ. - Κ.Αμαντου: οπ.αν., σελ.203, του ίδιου: Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους, Τομ. Α΄(395-867), Αθήναι 1963, σελ.290 κ.επ. - Γ.Κορδάτου: οπ.αν., Τομ.VII, σελ.222. - Κ.Παπαρρηγόπουλου: οπ.αν., Τομ.Γ΄,σελ.263. - Α.Α.Vasiliev: History of the Byzantine Empire, London 1958, Τομ.Ι, σ.σ.226-229.
59. Το "θέμα" της Ναυτικής Ελλάδας περιλάμβανε τον κάτω των Θερμοπυλών γεωγραφικό χώρο κατα μίμηση της Ρωμαϊκής επαρχίας της Αχαΐας, και το της Θράκης, τις πάνω των Θερμοπυλών χώρες, δηλαδή τις Βόρειες χώρες της χερσονήσου του Αίμου. [Κ.Παπαρρηγόπουλου: οπ.αν., Τομ.Γ΄, σελ.263.- Κ.Αμαντου: Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους, Τομ.Α΄, σελ.291. - Α.Vasiliev: οπ.αν., Τομ.Ι., σελ.228. Το θέμα της Ναυτικής Ελλάδας ιδρύθηκε πιθανόν το έτος 695 μ.Χ. (Δ.Ζακυθηνού: οπ.αν., σ.σ. 15,148,215)]. Τα "θέματα" στην αρχή διοικούνταν απο στρατιωτικό κυβερνήτη που έφερε τον τίτλο του "Στρατηγού". Ο τίτλος αυτός,με την πάροδο του χρόνου,εγκαταλείπεται και

απο τη δυναστεία των Κομνηνών και ύστερα (11ος αιώνας), ο διοικητής του "θέματος" έφερε τον τίτλο του "δούκα", τίτλο που ήδη απο τον 9ο αιώνα έφεραν οι κυβερνήτες ορισμένων μικρών επαρχιών (Α.Vasiliev: οπ.αν., Τομ.ΙΙ, σ.σ. 485-486. - Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, υποσ.5 σελ.73)

60. Δ.Ζακυθηνού : οπ.αν., σ.σ. 215,340. Επίσης στον ίδιο βλ.χάρτη των βυζαντινών "θεμάτων" του 9ου αιώνα μεταξύ των σ.σ. 336-337. - Α.Vasiliev: οπ.αν., Τομ.Ι, σελ.327.
61. Για τη δράση και τις καταστροφές που προκάλεσαν οι Σαρακηνοί πειρατές στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου κατά τον 9ο αιώνα βλ.(Δ.Ζακυθηνού: οπ.αν., σ.σ. 169 κ.επ., 246 κ.επ., 260 κ.επ.). Επίσης βλ.Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σ.σ.71,85 κ.επ.- Α.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ.211.
62. Δ.Ζακυθηνού : οπ.αν., σελ.249. - Α.Χ.Ζώη: Ιστορία,σελ.89. - Κ.Αμαντου: Ιστορία της Ελλάδος, σελ.250, του ίδιου: Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους, Τομ.Β' (867-1204), Αθήναι 1977, σελ.44.
63. Δ.Ζακυθηνού : οπ.αν., σ.σ. 216,262,341. - Πρβλ. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σελ.72 κ.επ. Επίσης βλ. Α.Χ.Ζώη: Ιστορία, σελ.89.
64. Το 871 θα καταληφθεί εκ νέου απο το Βυζαντινό στόλο η πόλη Μπάρι (Bari), που αργότερα θα γίνει πρωτεύουσα "θέματος" και που επι δύο αιώνες θα αποτελέσει το εμπορικό και διοικητικό κέντρο της Βυζαντινής Ιταλίας. Ετσι θα σταματήσει η Αραβική κυριαρχία στη Νότιο Ιταλία. (Δ.Ζακυθηνού: οπ.αν., σελ.260 κ.επ.)
65. Δ.Ζακυθηνού : οπ.αν., σ.σ. 261,340-341. - Κ.Αμαντου: Ιστορία της Ελλάδος, σελ.250. - Α.Vasiliev: οπ.αν., Τομ.Ι, σελ.327. - Α.Χ.Ζώη: Λεξικό,σελ.211.
66. Εκεί που άλλοτε άμιαζαν,τα Βυζαντινά θέματα της Καλαβρίας,Λογγοβαρδίας,Σικελίας και που απο τα μέσα του 10ου αιώνα έπεσαν σε παρακμή για να περάσουν με την πάροδο του χρόνου στην ηγεμονία των Νορμανδών. (Δ.Ζακυθηνού : οπ.αν., σελ.450 κ.επ.)
67. Α.Vasiliev: οπ.αν., Τομ.ΙΙ, σελ.380 κ.επ.
68. Π.Χιώτη: οπ.αν.,Τομ.2, σελ.101. - Α.Χ.Ζώη: Ιστορία, σελ.91,του ίδιου: Λεξικό, σελ.211. - Κ.Περιστερή: οπ.αν., σελ.114.
69. Α.Χ.Ζώη: Ιστορία, σελ.91. - Γ.Κορδάτου: οπ.αν., Τομ.ΙΙΙ, σ.σ.530-531,542.
70. Α.Χ.Ζώη: Ιστορία, σελ.92, του ίδιου: Λεξικό, σ.σ. 410,501. - Κ.Περιστερή: οπ.αν., σελ.117.
71. Νικ.Οικονομίδης: Η Δ' Σταυροφορία και η Άλωση της Κων/πολης (1204), στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήναι 1980, Τομ.Θ', σ.σ. 36-41. - D.M.Nicol: The 4th Crusade and the Greek and Latin Empires (1204-1261),The Cambridge Medieval History, Cambridge 1966, Τομ.ΙΙΙ, σ.σ. 275-330 και κυρίως σ.σ.287-288.

72. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σελ.109, του ίδιου: Ιστορία της Επτανήσου και ιδίως της Ζακύνθου απο Βενετοκρατίας μέχρι της ελεύσεως των Αγγλων (1500-1816),στη Σειρά Ιστορικών Απομνημονευμάτων, Κέρκυρα 1863, Τομ.3, σελ.1 κ.επ. - Κ.Περιστερή: οπ.αν., σελ.127.-Γ.Κορδάτου: οπ.αν., Τομ.VII, σελ.20. - D.M.Nicol: οπ.αν., σ.σ. 289-290. - N.Baynes - H.St.Moss (ed.): BYZANTIUM, οπ.αν., στο τμήμα των χαρτών.
73. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σελ.3. - Γ.Κορδάτου: οπ.αν., Τομ.VII, σελ.644.
74. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σ.σ. 21-52. - Α.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ.211.
75. A.Vasiliev: οπ.αν., Τομ.II, σελ.611, όπου και χάρτης των Φραγκοκρατούμενων Ελληνικών εδαφών κατά τον 15ο αιώνα.
76. Κάτω απο τη δυναστεία αυτή σάν ηγεμόνες της Ζακύνθου αναφέρονται διαδοχικά οι : Μάϊος-Ματθαίος Ορσίνι (1200-1250), Ριχάρδος Ορσίνι (1250-1301), Ιωάννης Α'Ορσίνι (1301-1316), Θωμάς Νικόλαος Ορσίνι (1317-1323), Ιωάννης Β'Ορσίνι (1323-1353) και Κάρολος-Νικηφόρος Ορσίνι (1335-1353), οπότε λήγει η δυναστεία αυτή. (Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σ.σ.21-28. Επίσης Α.Χ.Ζώη: Ιστορία, σ.σ. 92-100 και στον ίδιο: Λεξικό, σελ.501).
77. K.M.Setton: The Latins in Greece and the Aegean from the 4th Crusade to the end of the Middle Ages, The Cambridge Medieval History ,Cambridge 1966, Τομ.IV, σελ.388 κ.επ. - D.M.Nicol: οπ.αν., σελ.297.
78. Για τον οίκο αυτό βλ. Α.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ.48, στον ίδιο: Ιστορία, σελ. 101. - Κ.Παπαρηγόπουλου: οπ.αν., Τομ.Ε', σ.σ.110-116.
79. Η μητέρα του, Μαργαρίτα Ορσίνι, αδελφή των δύο τελευταίων Κόμητων Κεφαλονιάς-Ζακύνθου, ήταν κληρονόμος κατα το 1/2 του νησιού της Ζακύνθου (Α.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ.653).
80. Κάτω απο τη δυναστεία αυτή, ηγεμόνες της Ζακύνθου υπήρξαν οι: Λεονάρδος Α'Τόκκος (1357-1381), Κάρολος Α'Τόκκος (1381-1429), που λόγω των συνεχών και μακροχρόνιων πολέμων του εναντίον των Τούρκων, Αλβανών και Βενετών, είχε αναθέσει ουσιαστικά τη διοίκηση των νησιών στον αδελφό του Λεονάρδο τον Β' Κάρολος Β'Τόκκος (1429-1452), Λεονάρδος Γ'Τόκκος (1452-1479). Επί των ημερών του η Ζάκυνθος έπεσε αμαχητί (8/9/1479) - αφού ο ίδιος εγκατέλειψε την Κομητεία του - στους Οθωμανούς επι Σουλτάνου Μεχμέτ Β'. Τέλος Αντώνιος Τόκκος (1481-1483) που ανακατέλαβε προσωρινά το νησί για να περάσει οριστικά στην κυριαρχία της Βενετίας το 1484. (Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σ.σ.29-52. - Α.Χ.Ζώη: Λεξικό, σ.σ.653-654, του ίδιου: Ιστορία, σ.σ.103-111. - Απ.Βακαλόπουλου: Ιστορία του νέου Ελληνισμού, Θεσ/νίκη 1974, Τομ.Α', σελ.32).
81. Κ.Ν.Σάθα: Τουρκοκρατούμενη Ελλάς (1453-1821), Αθήναι 1869, σ.σ.58-59.- Α.Βακαλόπουλου: οπ.αν., Θεσ/νίκη 1968, Τομ.Γ', σελ.53 κ.επ.-Ιωάν.Χασιώτης: Η κατάλυση του δουκάτου των Τόκκων (1479), Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήναι 1974, Τομ.Ι', σελ.275.

=====

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
=====

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΑΠΟ
ΤΟΥΣ ΑΡΧΑΙΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΜΕΧΡΙ
ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΟΜΗΡΙΚΟΥΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ.

Ι.1. Η Οικονομική ζωή της Ζακύνθου κατά τους Ομηρικούς χρόνους.

Η οικονομική ζωή της Ζακύνθου¹ ξεκινά με την εγκατάσταση στο νησί των πρώτων αποίκων από τους Ηρωϊκούς ακόμα χρόνους. Από τα μνημεία που σώθηκαν και τις περιγραφές των αρχαίων συγγραφέων² είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε ότι από την εποχή του πρώτου ιστορικά αναφερόμενου άποικου του νησιού³ του Ζάκυνθου και αυτών που τον ακολούθησαν, εμφανίζεται μία έντονη οικονομική δραστηριότητα.

Το εύκρατο κλίμα, η ευφορία του εδάφους και η φιλοπονία των γεωργών-κατοίκων του έκαναν το νησί να εκθειάζεται όχι μόνο από τους νεώτερους αλλά και από τους αρχαίους για την πλούσια βλάστηση και την ποικιλία των προϊόντων του. Ο Όμηρος ονομάζοντας το νησί Υλήεσσα⁴ εκφράζει με το επίθετο αυτό την τότε πλούσια δενδροφύτευση του. Και νεώτεροι συγγραφείς αναφέρθηκαν στη γονιμότητα του εδάφους του νησιού (Στράβων) και στη μεγάλη και ποικίλη καρποφορία του (Πλίνιος) ενώ ο Ρωμαίος Βιργίλιος ονομάζει "nemorosa Zacynthus" θέλοντας να τονίσει την πλούσια βλάστηση του νησιού⁵. Εντατική καλλιέργεια των εδαφών γινόταν γύρω από τον κόλπο της Νάφθης (σημ. Λαγανάς) που ευδοκίμοιούσαν ιδιαίτερα τα αμπέλια και τα ελαιόδενδρα⁶. Γι' αυτό κύρια προϊόντα του νησιού για εγχώρια κατανάλωση και εξαγωγή ήταν το κρασί και το λάδι. Στην ίδια περιοχή (τοποθεσία Κεριού) υπήρχαν φλέβες ασφάλτου (κοινώς πίσσας) που αποθηκεύονταν σε αμφορείς⁷, και χρησίμευε αναμιγνυόμενη με άλλα υλικά στην Ιατρική. Επίσης χρησίμευε για τις πλινθοοικοδομές και τις επισκευές (καλαφάτισμα) των πλοίων. Από την εποχή εκείνη η πίσσα αποτελούσε ένα από τα πιο σημαντικά εξαγώγιμα προϊόντα του νησιού⁸. Νοτιοανατολικά του κόλπου της Νάφθης υψωνόταν το ιερό βουνό των αρχαίων Ζακυνθι-

νών, ο Ελατος (σημ.Σκοπός) που περιείχε τα ιερά άλση και το ιερό της θεάς των αρχαίων Ζακυνθινών, Αρτέμιδος. Από το βουνό αυτό καθώς και απο το πλήθος των δασών που κάλυπταν τότε το νησί, αξιόλογη υπήρξε η παραγωγή Ξυλείας, που με τη σειρά της εκτός των άλλων, βοήθησε στην ανάπτυξη της ναυπηγικής τέχνης. Τα πλοία των Ζακυνθινών αναφέρονται απο την εποχή εκείνη απο τους αρχαίους συγγραφείς για την ανάπτυξη του θαλάσσιου εμπορίου και των αποικιών που δημιούργησαν και για τη συμμετοχή τους σε πολεμικές επιχειρήσεις⁹.

Εκτός απο τους πλούσιους αμπελώνες και το απο αυτούς ονομαστό κρασί του νησιού¹⁰, πλήθος άλλων προϊόντων παράγονταν την εποχή εκείνη στη Ζάκυνθο. Και αυτό οφειλόταν στη δεξιοτεχνία (παραγωγικότητα) των εργαζομένων αλλά και στη ξεχωριστή ιδιαιτερότητα της φύσης. Αναφέρονται τα σύκα, οι Ζακυνθίδες (είδος μικρών κολοκυθιών)¹¹ και απο τα δημητριακά το σιτάρι. Απο τα άνθη, που κατέκλυζαν τις πεδιάδες του νησιού και έδωσε την ευκαιρία πολλούς αιώνες αργότερα οι Βενετοί να το ονομάσουν "άνθος της Ανατολής" (fiore di Levante), αναφέρονται αυτά του υάκινθου, γιασεμιού, μενεξέ και κρίνου¹².

Τέλος σημαντική εκτός της γεωργίας φαίνεται να υπήρξε και η κτηνοτροφία. Αν και οι αναφορές για εκτροφή ζώων στο νησί εκτός των βοοειδών¹³ και των ίππων (λόγω των ετήσιων ιπποδρομιών που γινόντουσαν στο στάδιο της πόλης)¹⁴ είναι περιορισμένες, δεν θα πρέπει να αποκλείσουμε την εκτροφή και άλλων ζώων, όπως προβάτων, αιγών, χοίρων κ.λ.π., αν λάβουμε υπόψη ότι κατά τους Ομηρικούς χρόνους η οικονομική ζωή ήταν κυρίως γεωργική και κτηνοτροφική.

Γνωρίζοντας ότι κατά την Ομηρική εποχή η Επικράτεια του βασιλείου της Ιθάκης περιλάμβανε και το νησί της Ζακύνθου, μπορούμε να εξάγουμε ορισμένα χρήσιμα συμπεράσματα για τη γενική οικονομική κατάσταση της τελευ-

ταίας, αφού για την εποχή αυτή έχουν γραφεί πλήθος οικονομικών μελετών¹⁵.

Κάτω απο μοναρχικό πολίτευμα για 600 περίπου χρόνια¹⁶ η οικονομική ζωή του νησιού στην εξέλιξή της, στην αρχή των Ομηρικών χρόνων ήταν η τυπική κλειστή οικιακή οικονομία με την εργασία να εκτελείται μέσα στον "Οίκο" και απο αυτά τα μέλη ακόμα της βασιλικής οικογένειας¹⁷. Οι μικρές κοινωνίες - κοινότητες είχαν πατριαρχικό χαρακτήρα και ο βασιλιάς - αρχηγός της κοινότητας είχε τη γενική επίβλεψη και την οργάνωση της παραγωγής. Γύρω και μετά τον βασιλιά ακολουθούσε η τάξη των αρχόντων (αριστοκρατών)-γαιοκτημόνων¹⁸. Η τάξη αυτή είχε μεγάλη ισχύ στη Ζάκυνθο¹⁹ λόγω της ιδιομορφίας του κράτους των "Κεφαλλήνων"²⁰, που το αποτελούσαν κυρίως νησιά και ο βασιλιάς ήταν υποχρεωμένος να κατοικεί σε ένα μόνο απο αυτά, (ο βασιλιάς Οδυσσέας όπως είναι γνωστό κατοικούσε στην Ιθάκη)²¹.

Η οικιακή οικονομία, χειροτεχνική, κτηνοτροφική και γεωργική δεν διέθετε πλεόνασμα για ανταλλαγή παρά μόνο ίσως σε ελάχιστες περιπτώσεις, αφού παραγωγή και κατανάλωση γίνονταν μέσα στον "οίκο". Τα βασιλικά κτήματα-τέμενοι-δεν αποτελούσαν προσωπική ιδιοκτησία του βασιλιά αλλά προσφέρονταν απο τον Δήμο (λαό) στο βασιλιά και μεταβιβάζονταν απο βασιλιά σε βασιλιά καθώς η ιδιοκτησία στην αρχή δεν ήταν ατομική αλλά ομαδική, του γένους και κυρίως της οικογένειας²². Λόγω της μικρής τεχνολογίας και των, όπως αναφέρθηκε, ελαχίστων ανταλλαγών, η έκταση της εργασίας μόνο με το φεουδαρχικό σύστημα μπορεί να αντιπαραβληθεί. Απο το άλλο μέρος η εργασία των ελεύθερων πολιτών-ιδιοκτητών δούλων, δεν συγκεντρώνονταν μόνο στην εποπτεία και την οργάνωση της παραγωγής-όπως στους χρόνους της Κλασσικής αρχαιότητας- αλλά και στην παροχή εργασίας. Η εργασία αποτελούσε έργο "κοινής ωφέλειας" και κανένας δεν θεωρούσε την εργασία σαν αγγαρεία ή σαν απαγορευμένη απασχόληση. Παρόλα αυτά δούλοι υπήρχαν, αλλά η εργασία τους ήταν μάλλον, βοηθητική²³ και οι συνθήκες διαβίωσης των τελευταίων

κατά πολύ καλύτερες των μετέπειτα χρόνων με την επέκταση του θεσμού της δουλείας.

Οι πραγματοποιούμενες ανταλλαγές ήταν ελάχιστες και αυτές με μορφή δώρων²⁴ ή ανταλλαγών σε είδος (αντιπραγματισμός)²⁵, ενώ μέτρο της αξίας των αγαθών αποτελούσαν τα ζώα (βόδια, ταύροι)²⁶. Το χρήμα δεν ήταν ακόμη γνωστό και η μικρής κλίμακας εμπορική δραστηριότητα συνδυαζόταν με τη ληστεία και την πειρατεία²⁷.

Με την πάροδο του χρόνου και του καταμερισμού των έργων άρχισαν να δημιουργούνται και άλλα εκτός του "Οίκου" επαγγέλματα και να αναπτύσσονται οι συναλλαγές. Η παραπέρα ανάπτυξη της Πόλης αλλά και της οικονομικής ανισότητας, η αύξηση του πληθυσμού, αλλά και της φτώχειας που συνοδευόταν από τη στενότητα νέων πόρων και η επέκταση της εμπορικής δραστηριότητας, πέρα των στενών πλαισίων του "Οίκου", δημιούργησαν τον μεταξύ 12ου και 6ου αιώνα π.Χ. μεγάλο αποικισμό των Ελλήνων που άρχισαν να εξαπλώνονται και να αποικίζουν ολόκληρη τη Μεσογειακή λεκάνη²⁸.

Οι Ζακυνθινοί δεν θα αποτελέσουν εξαίρεση, και για τους πιά πάνω λόγους θα προσπαθήσουν με επιτυχία, όπως και οι περισσότερες ελληνικές φυλές, να βρουν διέξοδο στα προβλήματα που αντιμετώπιζαν, ανακαλύπτοντας και αποικίζοντας νέες χώρες. Πρώτη και σημαντική αποικία τους δημιουργήθηκε στις βορειοανατολικές ακτές της Ιβηρικής χερσονήσου. Δύο χιλιάδες χρόνια πριν η εμπορική θαλασσοκρατία των Φοινίκων²⁹ είχε χαράξει τις κατευθύνσεις που θα ακολουθούσε η νέα μεγάλη δύναμη του Μεσογειακού χώρου, αυτής των Ελλήνων.

Οι Ζακυνθινοί με την εγκατάσταση τους έκτισαν την πόλιν **Ζακάνθα** για να τιμήσουν τη γενέθλια πατρίδα τους. Η πόλη αυτή που αργότερα στα Ρωμαϊκά χρόνια από παραφθορά μετονομάστηκε σε Σαγούντο, έπαιξε σημαντικό ρόλο στην εκπολιτιστική ανάπτυξη των γειτονικών λαών και αποτέλεσε

συγχρόνως κυψέλη εμπορίου³⁰. Οι Ζακυνθινοί συνεχίζοντας την αποικιστική τους δράση έφθασαν μέχρι την Κρήτη και δημιούργησαν νέα αποικία, θεμελιώνοντας την πόλη της Κ υ- δ ω ν ί α ς που λόγω της παράλιας θέσης της γρήγορα εξελίχθηκε σε ναυτική και εμπορική δύναμη³¹.

Η πολιτική και οικονομική εξέλιξη της Ζακύνθου συμβάδιζε για αιώνες. Ο αρχηγός της φυλής (φύλαρχος, ηγεμόνας, βασιλιάς) είχε τον κυρίαρχο ρόλο σε όλες τις αποφάσεις που αφορούσαν την επικράτεια του. Οι Ζακυνθινοί και οι υπόλοιποι νησιώτες, τον ακολουθούσαν στις πολεμικές του επιχειρήσεις και πρόσφεραν σε τακτικά ή έκτακτα διαστήματα τα "δώρα" τους ("θέμιστες" και "δωτίνες")³² με μορφή φόρου στον βασιλιά σαν ένδειξη πίστης και αφοσίωσης. Οι άρχοντες, μιά μικρή μειοψηφία, υπερείχαν οικονομικά από τους άλλους πολίτες (πλουτίνδην), αν και την εξουσία πάνω στο νησί την είχε ο βασιλιάς³³. Μιά μορφή πλουτοκρατικής ολιγαρχίας-διακυβέρνησης, που δύο χιλιάδες χρόνια αργότερα θα επαναληφθεί στη Ζάκυνθο με το "αρχοντολόϊ".

Η οικονομία της Ζακύνθου παρέμεινε κατά βάση αγροτική με πρωτόγονους και παραδοσιακούς τρόπους καλλιέργειας ενώ το εμπόριο με την πάροδο του χρόνου αναπτύσσονταν σταθερά. Σ' αυτό συνετέλεσε και η εξάπλωση των ελληνικών φυλών όπως και των Ζακυνθινών σ' ολόκληρο τον Μεσογειακό χώρο, που άνοιξε νέους ορίζοντες εμπορικής δραστηριότητας, αλλά και μέσο εισροής χρήσιμων πρώτων υλών και γνώσεων στο νησί.

Ι.2. Η περίοδος ακμής της Πόλης της Ζακύνθου στην Κλασική Ελλάδα.

Ανήσυχος, φιλότεχνος και ευκίνητος λαός οι Ζακυνθινοί, δημοκρατικότεροι στο χαρακτήρα από τους άλλους Δωριείς, και βοηθούμενοι από τη θέση του νησιού τους και του εύκρατου κλίματός του δημιούργησαν γρήγορα μια πόλη άξια θαυμασμού, που σχολιάστηκε κολακευτικά από

πολλούς αρχαίους συγγραφείς και περιηγητές³⁴.

Η Ζάκυνθος είχε στάδιο, λιμάνι, δημόσια αγορά, ναούς (αφιερωμένους στην κύρια θεότητα των αρχαίων Ζακυνθικών, τον Απόλλωνα καθώς και στη θεά Άρτεμι και τον Διόνυσο) και μνημεία³⁵. Όλα αυτά δείχνουν την ευημερία και την πολιτιστική περιουσία της Ζακύνθου που αντικατοπτρίζεται στην Αρχιτεκτονική των μεγάλων και πολυτελών κτηρίων. Αυτό σημαίνει ότι το διαθέσιμο πλεόνασμα παραγωγής της Ζακύνθου συγκεντρώνονταν στην μη παραγωγική αλλά καλαισθητική επενδυτική δραστηριότητα.

Η Πόλη - Κράτος της Ζακύνθου, τυπικό δείγμα των αντίστοιχων άλλων Πόλεων³⁶ την εποχή της κλασσικής Ελλάδας με την πάροδο του χρόνου απελευθέρωσε τους κατοίκους της από τις πατριαρχικές υποχρεώσεις. Έτσι οι Ζακυνθινοί ελεύθεροι πλέον ανέπτυξαν τις αρετές της ατομικής πρωτοβουλίας. Σ' αυτό συνετέλεσε και το δημοκρατικό πολίτευμα που τους οδήγησε στην Α' Αθηναϊκή Συμμαχία³⁷. Η ανοδική πορεία των Ελληνικών Πόλεων - όπως και αυτή της Ζακύνθου - οφείλεται και στο γεγονός ότι ολόκληρη η τότε Ελλάδα πέρασε μιά μεγάλη ειρηνική περίοδο που κράτησε περίπου πεντακόσια χρόνια (1000-500π.Χ.). Αυτό αποδείχθηκε σημαντικό για το νησί αφού με το πέρασμα των αιώνων γνώρισε πολλές εχθρικές επιδρομές και κατακτήσεις, που ανέκοπταν κάθε τόσο την ανοδική του οικονομική εξέλιξη.

Κατά τη διάρκεια του Κλασσικού Ελληνισμού η Ζάκυνθος ανέπτυξε έντονη οικονομική δραστηριότητα. Οι εμπορικές συναλλαγές αναπτύχθηκαν σε μεγάλο βαθμό από και προς τις αποικίες, αλλά και τα γειτονικά παράλια των νησιών και των ακτών της Δυτ. Πελοποννήσου. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα όχι μόνο να μεγενθύνεται ο όγκος εμπορίου της Ζακύνθου με τις άλλες Πόλεις, αλλά και να ενισχύεται (και επεκτείνεται) το απόλυτο πλεονέκτημά της στην παραγωγή πολλών προϊόντων πρωτογενούς κυρίως παραγωγής αυξάνοντας την αξία των εξαγωγών.

Η οικονομική ανάπτυξη του νησιού φαίνεται και απο την κοπή των πρώτων αργυρών νομισμάτων (πριν το 431π.Χ.)³⁸, που αντικαθιστούν πλέον την πρωτόγονη μορφή συναλλαγών. Αρχίζει δηλαδή πλέον το χρήμα-νόμισμα να επιτελεί τις δύο λειτουργίες του σαν μέσο συναλλαγής και μέτρο αξιών. Η υιοθέτηση του νομίσματος σαν χρήμα δεν οφείλεται μόνο στην σπανιότητα των πολυτίμων μετάλλων αλλά και στην κατοχή απ'αυτών ορισμένων ιδιοτήτων που πρώτος πρόβαλε ο Αριστοτέλης όπως, του ευμετακόμιστου, της σχετικής αφθαρσίας, της ικανότητας υποδιαίρεσης, και της γενικής αποδοχής ("Πολιτικά" 1257.α). Τα πρώτα νομίσματα που κόπηκαν έφεραν συχνά στο μπροστινό τμήμα τους την κεφαλή του Απόλλωνα, κύριας θεότητας των αρχαίων Ζακυνθινών και στην πίσω πλευρά την επιγραφή Ι Α Κ Υ Ν Θ Ο Σ ή Ι Α Κ Υ Ν Θ Ι Ω Ν με διάφορες παραστάσεις³⁹. Απο τα νομίσματα, της αυτόνομης κυρίως εποχής της Ζακύνθου είναι γνωστά τα παρακάτω:

- 1) Αργυρό νόμισμα, στή μία πλευρά έφερε αγγείο-στην άλλη Τρίποδα στο μέσο Δρεπάνου.
- 2) Χάλκινο, φέροντα στη μπροστινή πλευρά την Κεφαλή του Απόλλωνα-στην πίσω αγγείο με την επιγραφή Ζ Α.
- 3) Αργυρό, Κεφαλή Απόλλωνα-Τρίποδα με την επιγραφή Ζ Α.
- 4) Αργυρό, Κεφαλή Απόλλωνα με την επιγραφή Ι Α - Τρίποδας
- 5) Αργυρό, Κεφαλή Απόλλωνα-Τρίποδας με την επιγραφή Ι Α Σ Τ Ρ Α.
- 6) Αργυρό, με παράσταση του Απόλλωνα καθισμένου σε ύψωμα βαστώντας στο αριστερό χέρι τη λύρα και την επιγραφή Ζ Α Κ Υ Ν.- η πίσω πλευρά ανεπίγραφη.
- 7) Αργυρό, μεγάλο με την Κεφαλή του Απόλλωνα και την επιγραφή Ζ Α Κ Υ Ν Θ Ι Ω Ν - φιγούρα ανδρός ημίγυμου καθισμένου σε ύψωμα έχοντας το δεξί χέρι τοποθετημένο σε κεφάλι φιδιού.
- 8) Χάλκινο, Κεφαλή σκυμμένη του Δία-Τρίποδας, Ζ Α.
- 9) Χάλκινο, ανεπίγραφο με την παράσταση του Ηρακλή όρ-

- θιου κρατώντας με το αριστερό, ρόπαλο και το δεξί χέρι υψωμένο - η πίσω πλευρά ανεπίγραφη.
- 10) Χάλκινο, φέροντα την προτομή της θεάς Αρτέμιδος με βελοθήκη και την επιγραφή Ι Α. - στην πίσω όψη βελοθήκη και δάφνινο στεφάνι.
 - 11) Χάλκινο, Λύρα με την επιγραφή Ζ Α - Τρίποδας.
 - 12) Χάλκινο, κεφαλή γυναίκας - Πήγασος
 - 13) Αργυρό, με σκυμμένη την Κεφαλή του Απόλλωνα - στην πίσω πλευρά παράσταση με τρίποδα και τον ήλιο, και την επιγραφή Ζ Α Κ Υ Ν Θ Ι Ω Ν.
 - 14) Αργυρό, του ίδιου τύπου με το προηγούμενο αλλά μικρότερο σε μέγεθος.
 - 15) Χάλκινο, Κεφαλή Αρτέμιδος, Ι Α - Βελοθήκη.

Όσο για τη χρηματική πίστη και τη λειτουργία της δεν βρήκαμε πηγές που να αναφέρονται σ' αυτήν. Εφόσον όμως η Ζακύνθος είχε συναλλαγές αρκετά πυκνές - όπως άλλωστε φανερώνει και η κοπή απο μέρους της Πόλης της Ζακύνθου τόσων νομισμάτων που αναφέρθηκαν παραπάνω - και πέρασε απο την Οικονομία του "Οίκου" στην Οικονομία της Πόλης, συμπεραίνουμε οτι ασφαλώς θα συνυπήρχε και η πίστη που συνόδευε τις συναλλαγές στην αρχαία Αθήνα⁴⁰, η οποία αποτελούσε το φωτεινό λίκνο των Πόλεων - Κρατών της Κλασσικής Ελλάδας.

Το εξαγωγικό εμπόριο της Ζακύνθου ήταν ανεπτυγμένο με προϊόντα κυρίως πρωτογενούς παραγωγής, όπως οπωροκηπευτικά, και ορυκτά⁴¹. Απο αυτά κύριο εξαγωγίμο προϊόν ήταν το κρασί⁴² και η άσφαλτος (κοινώς πίσσα)⁴³.

Αυτή ήταν η εξέλιξη της οικονομίας της Ζακύνθου, απο την προελληνική μέχρι την Ελληνιστική εποχή που συμβάδιζε με την εξέλιξη της ευρύτερης Ελληνικής Οικονομίας.

Αγροτική χώρα η Ελλάδα με πληθυσμό απλωμένο και απομονωμένο σε μικρούς συνοικισμούς - πόλεις εξελίχθηκε σε χώρα εμπορική παίρνοντας τα πρωτεία απο τους Φοίνικες, με την ανάπτυξη των αποικιών των νησιών και των παράλιων της Ανατ. και Δυτ. Μεσογείου⁴⁴ και παράλληλα έφθασε σε οικονομική, πολιτική και πνευματική ακμή.

1.3. Η παρακμή της Πόλης της Ζακύνθου κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους.

Η οικονομική ανισότητα, η τάση επιβολής του ισχυρότερου και η επιθυμία του οικονομικού επεκτατισμού, γένησαν αντιθέσεις και αγώνες για κυριαρχία (ηγεμονία) μεταξύ των μεγάλων πόλεων (Αθηνών, Σπάρτης, Θηβών) και των συμμάχων τους, και ταυτόχρονα το μίσος των μικρότερων πόλεων (όπως της Ζακύνθου) κατά των μεγάλων. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την εξάντληση των πληθυσμών της Νότιας Ελλάδας, μέχρι που οι Έλληνες της Μακεδονίας επεβλήθησαν (336 π.Χ.) σ' ολόκληρο τον Ελλαδικό χώρο.

Κάτω απο τη Μακεδονική ηγεμονία οι πρώην ακμάζουσες και πολιτικά αυτόνομες Ελληνικές πόλεις μεταμορφώθηκαν σε άθροισμα μικροσυνοικισμών, πόλεων, κοινοτήτων με αποτέλεσμα το επίκεντρο της οικονομικής και πνευματικής ζωής να μεταφερθεί Ανατολικότερα της ελληνικής χερσονήσου.

Την περίοδο 336-150π.Χ.⁴⁵, που αφορά την Ελληνιστική εποχή η Ζάκυνθος όπως και οι άλλες άλλοτε ένδοξες και πλούσιες ελληνικές πόλεις, πέφτουν σε μαρασμό. Αν και η πόλη της Ζακύνθου διατηρεί το δημοκρατικό της πολίτευμα, συμμετέχοντας στην Αιτωλική συμπολιτεία, μέχρι το 217π.Χ., παρόλα αυτά για το διάστημα αυτό δεν έχουμε ιστορικές πηγές για την οικονομική εξέλιξη του νησιού, που πρέπει να ήταν ασήμαντη. Το συμπέρασμα αυτό το αντλούμε απο το γεγονός οτι η Ζάκυνθος, βρισκόταν λόγω της θέσης της στο προσκήνιο πολεμικών εχθροπραξιών, έχοντας απο τη μιά μεριά την προσπάθεια της Μακεδονικής Αυτοκρατορίας για επεκτατισμό, και απο την άλλη αυτής

των Ρωμαίων για κυριαρχία στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου.

Οι συχνές επιδρομές, καταλήψεις, χάσιμο της αυτονομίας της (μετά την κατάληψη της από τον Φίλιππο Ε΄ το 217 π.Χ.), και τέλος η συνεχής από τότε αλλαγή ηγεμόνων δεν αφήνει περιθώρια να μιλήσουμε για οικονομική ανάπτυξη στο νησί.

Την περίοδο ακμής της Ελληνιστικής περιόδου διαδέχθηκε αυτή της παρακμής και δεδομένου ότι η ενότητα της ελληνιστικής κοινωνίας είχε διασπαστεί, του ελληνικού χώρου παραμένοντος υποβαθμισμένου, η Ρωμαϊκή επέκταση, με την αδυναμία πλέον του ελληνιστικού κόσμου να την αντιμετωπίσει, θα καταφέρει το τελειωτικό κτύπημα στη Ζάκυνθο που αν και αντιστέκεται ηρωικά θα κυριευθεί από τους Ρωμαίους (150 π.Χ.)⁴⁶, όπως άλλωστε συνέβη λίγο αργότερα και με την υπόλοιπη Ελλάδα (146 π.Χ.

=====

Αργυρά Νομίσματα της Πόλης της Ζακύνθου κατά
τους Κλασσικούς χρόνους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΡΩΜΑΪΚΟΥΣ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ.

ΙΙ.1. Η Οικονομία της Ζακύνθου κατά τους Ρωμαϊκούς χρόνους.

Η κατάσταση του νησιού στα χρόνια της Ρωμαϊκής κατοχής (150-324π.Χ.) δεν ήταν γενικά καλύτερη από αυτή της υπόλοιπης Ελλάδας¹.

Η Ρώμη για τη διοίκηση των κατακτημένων εδαφών της εφάρμοσε τα συστήματα της προσάρτησης και του προτεκτοράτου².

Το σύστημα του προτεκτοράτου εφαρμόσθηκε κατ'αρχήν στον Ελλαδικό χώρο. Σύμφωνα μ'αυτό η Ρώμη με συνθήκη, μετά την κατάκτηση, άφηνε την αυτονομία των κατακτημένων χωρών και επέτρεπε σ'αυτές να διατηρούν τα πολιτεύματα και τους ηγεμόνες τους, πλην όμως κατέλυε την κυριαρχία τους και τις υποχρέωνε να μην έχουν στρατό και να αναγνωρίζουν σαν επικυρίαρχο τη Ρώμη. Η εποίκιση όμως των χωρών αυτών με Ρωμαίους πολίτες εμπορευόμενους και εκμεταλλευόμενους τον πλούτο των χωρών αυτών - με την προστασία της Ρώμης - καθώς και οι απόπειρες των τελευταίων να απαλλαγούν από το ζυγό του κατακτητή, μετέβαλαν το σύστημα αυτό, με αποτέλεσμα να εφαρμοσθεί στις Ρωμαϊκές επαρχίες του Ελλαδικού χώρου το σύστημα της προσάρτησης.

Κάτω από το σύστημα αυτό, οι χώρες των επαρχιών (provinciae) έχαναν την αυτονομία τους και η διοίκηση περνούσε σε ανώτατο Ρωμαίο άρχοντα (πραιίτωρα ή στρατηγό) που εξασκούσε το Ρωμαϊκό imperium, έχοντας την απόλυτη κυβερνητική εξουσία της επαρχίας. Οι τοπικές υποθέσεις παρέμεναν στα χέρια των τοπικών οργάνων των επαρχιών, που υποχρεώνονταν να παρέχουν στη Ρώμη οικονομικές εισφορές.

Τα εδάφη που δεν ανήκαν στους κατοίκους των κατεχόμενων επαρχιών αποτελούσαν δημόσια γη (ager publicus) και εκμισθώνονταν από το Κράτος αντί φόρου σε είδος ή χρήμα³. Τα υπόλοιπα εδάφη υποβάλλονταν στο φόρο της δεκάτης (decumae).

Εκτός του φόρου αυτού υπήρχαν και άλλοι όπως ο κεφαλικός φόρος επί των δούλων (aurum vine-simum), το 20% για κάθε κληρονόμημα⁴, καθώς και οι αναγιστικές πωλήσεις προϊόντων, ανάλογα των περιστάσεων-είδος επίταξης⁵. Επίσης επιβάλλονταν φόροι επί του κεφαλαίου καθώς και για κάθε κινητή ή ακίνητη περιουσία (tributum ex censu) ενώ η εκτίμηση των φόρων αυτών γινόταν από ειδικούς εκτιμητές-υπαλλήλους (censori)⁶. Στους έμμεσους τέλους φόρους περιλαμβάνονταν και τα vestigialia, τελωνειακοί φόροι ύψους 5% που εισπράττονταν από ειδικούς πράκτορες (telonarius)⁷.

Τα έσοδα από τους κυριώτερους φόρους που αναφέρθηκαν πιο πάνω, αφαιρούμενων των προσωπικών δαπανών των κυβερνόντων και υπαλλήλων των επαρχιών, γέμιζαν το δημόσιο θησαυροφυλάκιο της Ρώμης (aerarium), κάνοντας τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία ισχυρή να αντιμετωπίσει κάθε είδους πολεμική και επεκτατική πολιτική ώστε με την πάροδο του χρόνου να γίνει το σημαντικότερο αστικό κέντρο της οικονομικής ζωής της τότε εποχής.

Μπροστά σ'αυτή τη κολοσσιαία επεκτατική και οικονομική δραστηριότητα της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, πόλεις σαν τη Ζάκυνθο δεν μπορούσαν παρά να ακολουθούν σαν δορυφόροι την πορεία της.

Η Ζάκυνθος που αποτελούσε τμήμα της ρωμαϊκής επαρχίας της Αχαΐας, είχε την τύχη για πολλά χρόνια και κατά την περίοδο του Αυτοκρατορικού Ρωμαϊκού κράτους να αποτελέσει, με την ευνοϊκή μεταχείριση των Ρωμαίων Αυτοκρατόρων, ελεύθερη πόλη⁸. Βέβαια οι υποχρεώσεις

της (φορολογικές) ήταν οι ίδιες, όπως είδαμε παραπάνω, μ'αυτές της υπόλοιπης επαρχίας που ανήκε⁹, είχε όμως αυτονομία, που της επέτρεπε να συνεχίσει με το μικρότερο ίσως κόστος να παίζει τον κοινωνικό και οικονομικό ρόλο στη διαμόρφωση και διατήρηση του ελληνικού εθνικού πνεύματος που τόσο είχε ανάγκη ο Ελληνισμός.

Δύο αιώνες (1ος-2ος μ.Χ.) η Ζάκυνθος σαν ελεύθερη πόλη, επικρατούσης της Pax Romana, απολάμβανε ευημερία και ειρήνη. Το πλήθος των προϊόντων που παρήγαγε από των αρχαιοτάτων χρόνων, όπως αναφέρθηκε της επέτρεπαν κάποια οικονομική άνεση για τους κατοίκους της και είχε επιπλέον δικό της νόμισμα για τις εσωτερικές συναλλαγές. Τα νομίσματα αυτά, χάλκινα στο σύνολό τους, έφεραν κυρίως την προσωπογραφία ηγεμόνα ή αυτοκράτορα και αποτελούσαν ένδειξη ευγνωμοσύνης ή κολακείας των Ζακυνθινών προς τους θεωρούμενους ευεργέτες τους.¹⁰ Από τα νομίσματα της Ρωμαϊκής εποχής αναφέρουμε ενδεικτικά τα ακόλουθα:

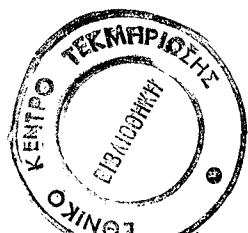
- 1) Χάλκινο νόμισμα, που στην πρόσοψη έφερε την Κεφαλή της Αυγούστας Φαυστίνης της νεώτερης και την επιγραφή Φ Α Υ Σ Τ Ε Ι Ν Α Α Υ Γ Ο Υ Σ Τ Η - ενώ στην πίσω όψη παράσταση του κεραυνοφόρου Δία, έχοντος στα πόδια του αετό με την επιγραφή Ζ Α Κ Υ Ν Θ Ι Ω Ν.
- 2) Χάλκινο, Κεφαλή Ιουλίας Δόμνας και την επιγραφή Ι Ο Υ - Δ Ο Μ Ν Α Σ Ε Β. - Βάκχος κρατώντας με το δεξί χέρι σταφυλόκαρπο και την επιγραφή Ζ Α - Κ Υ Ν Θ Ι Ω Ν.
- 3) Χάλκινο, Κεφαλή Καρακάλλου και την επιγραφή Α Υ - Τ Ο - Κ - Α Ν Τ - ενώ στην πίσω όψη ο Ζεύς ημίγυμνος κρατώντας στο δεξί χέρι ασπίδα, και την επιγραφή Ζ Α Κ Υ Ν Θ Ι Ω Ν.
- 4) Χάλκινο, Κεφαλή Καρακάλλου - γυναίκα όρθια με το δεξί χέρι ακουμπισμένο σε βωμό, και με το αριστερό κρατώντας κάλπη και την επιγραφή Ζ Α Κ Υ Ν Θ Ι Ω Ν.
- 5) Χάλκινο, Κεφαλή Καρακάλλου και την επιγραφή Α Υ Τ Ο - Κ Α Ι . Α Ν Τ. - Σάτυρος με πόδια τράγου και την επι-

γραφή Ζ Α Κ Υ Ν Θ Ι Ω Ν.

- 6) Χάλκινο, Κεφαλή Καρακάλλου και την επιγραφή Α Υ Τ Ο. Κ Α Ι. Μ. Α Υ Ρ. - Α Ν Τ. - Σάτυρος κρατώντας στο αριστερό χέρι κλάδο αμπέλου και την επιγραφή Ζ Α - Κ Υ Ν Θ Ι Ω Ν.
- 7) Χάλκινο, Κεφαλή Ηλιογάβαλου, δαφνοστεφής και την επιγραφή Α Υ Τ. Κ Α Ι. Α Υ Ρ. Α Ν Τ. - ανδρική φιγούρα στο δεξί χέρι έχοντας αγγείο και στο αριστερό κρατώντας κάρνιστρο με καρπούς και την επιγραφή Ζ Α Κ Υ Ν Θ Ι Ω Ν.

Παρά τη σχετική ευημερία, οι ακτήμονες του νησιού συνεχώς πληθαίνουν ενώ η ασυδοσία των διαφόρων ανθυπάτων ή επιτρόπων με μια μικρή μερίδα απο τους πλούσιους γαιοκτήμονες του νησιού - Ρωμαίους αποίκους και εγχώριους - γινόταν τυραννική. Κάτω απο τις συνθήκες αυτές ο κοινωνικός και οικονομικός διαφορισμός άρχιζε να παίρνει διαστάσεις επικίνδυνες.

Η μικρή κοινωνία της Ζακύνθου δεν ήταν όμως παρά αντικατοπτρισμός της γενικότερης κοινωνικής και οικονομικής κρίσης της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας - απο το τέλος του 2ου αιώνα μ.Χ. και ύστερα - της διατάραξης της εσωτερικής συνοχής και ειρήνης, του γενικότερου κοινωνικού διαφορισμού και της συνεχόμενης εξάρτησης της μητρόπολης απο τα αγαθά των αποικιών της. Η κοινωνική, ηθική, οικονομική και στρατιωτική εξασθένηση της άλλοτε κραταιάς αυτοκρατορίας και οι συνεχείς επιδρομές των βαρβαρικών φύλων (Γότθων, Ούνων κ.α.)-σε ολη τη διάρκεια του 3ου και 4ου αιώνα-έφεραν την οριστική κατάρρευση του Δυτικού Ρωμαϊκού Κράτους (476μ.Χ.), του Ανατολικού παραμένοντος και αναλαμβάνοντας να παίξει για μιά χιλιετία τον ιστορικό του ρόλο στη διαμόρφωση του Ελληνορωμαϊκού στην αρχή και Ελληνοχριστιανικού αργότερα ανατολικού κόσμου των μέσων χρόνων (4ο-15ο αιώνα μ.Χ.).

II.2. Η Οικονομία της Ζακύνθου κατά τη πρωτοβυζαντινή και μεσοβυζαντινή περίοδο.

Κατά τους πρώτους βυζαντινούς χρόνους¹¹ και επι αυτοκράτορα Κων/νου του Μεγάλου η Ζάκυνθος αποτελούσε τμήμα της Αχαΐας, της υπαρχίας του Ιλλυρικού, και έπαψε να είναι ελεύθερη πόλη. Η σταδιακή παρέμβαση του κράτους στην οικονομική ζωή (Κρατικός Παρεμβατισμός) απο της εποχής των Σεβήρων (3ος μ.Χ. αιώνας)¹², του Διοκλητιανού (αρχή 4ου μ.Χ. αιώνα), και στη συνέχεια του Μεγάλου Κωνσταντίνου, αποτέλεσε τρόπο αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης που μάστιζε τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία¹³, θυμίζοντας πολλές απο τις συστάσεις των εθνικιστικών εμποροκρατών συγγραφέων του 17ου αιώνα.

Το φορολογικό καθεστώς αναμορφώθηκε και η είσπραξη των φόρων ανατέθηκε σε κρατικούς υπαλλήλους εξαρτώμενους κατ'ευθείαν απο τον Αυτοκράτορα. Ο Μεγ.Κωνσταντίνος συμπληρώνοντας τα μέτρα του παρεμβατισμού, θέσπισε την υποχρεωτική απο όλους τους κτηματίες καλλιέργεια των κτημάτων τους και επέβαλε το σκληρό και απεχθές μέτρο της δέσμευσης των αγροληπτών στο κτήμα που καλλιεργούσαν.¹⁴ Το μέτρο αυτό που επεβλήθηκε και στη Ζάκυνθο είχε πολύ δυσμενείς κοινωνικές επιπτώσεις για αιώνες. Αργότερα, επι Φραγκοκρατίας και κυρίως επί Βενετοκρατίας, οι Βενετοί με τους άρχοντες - μεγαλοκτηματίες του νησιού, συμμάχους τους - θα ακολουθήσουν την ίδια τακτική για να εκμεταλλευτούν και να έχουν υποτελείς τους καλλιεργητές και να απολαμβάνουν αυτοί το μεγαλύτερο μέρος της της πρωτογενούς παραγωγής του νησιού.

Η φορολογία ήταν βαρειά για το νησί της Ζακύνθου¹⁵, όπως και κάθε άλλης πόλης της επαρχίας της Αχαΐας. Οι Ζακυνθινοί ήταν υποχρεωμένοι να πληρώνουν: τον ε γ - γ ε ι ο φ ό ρ ο (i n d i c t i o) για κάθε ιδιοκτησία, που καταβαλλόταν κάθε δεκαπέντε χρόνια, τον χ ρ υ σ ά ρ - γ υ ρ ο, φόρος που καταβαλλόταν κάθε τριετία (a u r u m

I u s t r a l e) και βάρυνε επαγγελματίες που ασκούσαν οποιοδήποτε επάγγελμα ή τέχνη, τον αναγκαστικό ή σ τ ε μ - μ α τ ι κ ό φ ό ρ ο (a u r u m c o r o n a r i u m), που καταβαλλόταν από τους "δόκιμους" πολίτες με μορφή δωρεάς στον αυτοκράτορα και άλλους πολλούς, που επιβάλλονταν ανάλογα των περιστάσεων από τους εκάστοτε αυτοκράτορες.

Η βαρειά φορολογία συνεχίστηκε και κατά τους μέσους βυζαντινούς χρόνους στο νησί της Ζακύνθου. Εκτός από τους παραπάνω τακτικούς φόρους, οι κάτοικοι του νησιού ήταν υποχρεωμένοι παραπέρα να πληρώνουν: τον κ α π ν ι - κ ό, φορολογία που βάρυνε την οικογενειακή εστία, τα ν ο - μ α ί α (ή ν ό μ ι σ τ ρ α) για τους βοσκοτόπους, το ζ ε υ γ ο λ ό γ ι ο (ή ζ ε υ γ α ρ ι ά τ ι κ ο ς), φόρος κεφαλικός επί των ζώων, και τους αντίστοιχους μ ε λ ι σ - σ ο ν ό μ ι ο, τη χ ο ι ρ ο δ ε κ α τ ί α, β ο η δ ο - π ρ α σ ί α, π ρ ο β α τ ο σ φ α γ ε ί α, ο ν η λ α - τ ι κ ά, ι π π α γ ω γ ί α, καθώς επίσης και τις δ ε - κ α τ ί ε ς χωραφιών, ελαίων, περιβολιών, κήπων, κ.λ.π. Τέλος υπήρχαν και τα κ ο μ μ έ ρ κ ι α, τελωνειακοί φόροι *ad valorem* (10-12,5%), που ήταν επέκταση των από τους Ρωμαϊκούς χρόνους ισχύοντες τελωνειακούς φόρους, *vestigaglia*, και βάρυναν τα εξερχόμενα και εισερχόμενα στο νησί προϊόντα.

Η κοινωνία της Ζακύνθου κατά τους Βυζαντινούς χρόνους διακρινόταν σε τρεις τάξεις¹⁶: α) στους Δεκουρίωνες ή εγχώριους μεγαλοκτηματίες που είχαν τον τίτλο "επιφανείς" ή "δόκιμοι" και αποτελούσαν την ανώτερη κοινωνική τάξη¹⁷, β) στον όχλο (*plebs*) που τον αποτελούσαν οι μικροϊδιοκτήτες, τεχνίτες και έμποροι, και τέλος γ) στους χωρικούς ή αγρότες που υποδιαιρούνταν σε κτηματίες, αγρολήπτες και δούλους. Από την τελευταία αυτή τάξη, οι δούλοι δεν είχαν καθόλου δικαιώματα και υπόκεινταν στην άμεση εκμετάλευση του "βώλακος της γης" (*servi glebae*). Οι αγρολήπτες (*Coloni*) αποτελούσαν το μέσο όρο μεταξύ κτηματία και δούλου, ήταν συνδεδεμένοι και αναπόσπαστο τμήμα

της γης που καλλιεργούσαν και μεταβιβάζονταν μαζί μ'αυτήν.

Το βαρύ φορολογικό σύστημα, η εκμετάλλευση της μεγάλης πλειοψηφίας των κατοίκων του νησιού απο μιά μικρή μειοψηφία, αυτής των επιφανών (δοκίμων) που είχαν γίνει τυφλά όργανα του δεσποτισμού¹⁸, γρήγορα εξάντλησαν τον πλούτο του νησιού σε βάρος της μεγάλης πλειοψηφίας των κατοίκων και αύξησε τον κοινωνικό και οικονομικό διαφορισμό ερημώνοντας το νησί.

Η απο των διαδόχων του Μεγ.Κων/νου και ύστερα περίοδος (τέλος 4ου μ.Χ.-5ος μ.Χ.αιώνας), με τις συνεχείς βαρβαρικές επιδρομές (βησιγότθοι, Ούνοι, Βάνδαλοι) και την εγκατάλειψη των Δυτικών επαρχιών του Βυζαντινού Κράτους στην τύχη τους, η Ζάκυνθος, υποφέροντας απο τις επιδρομές αυτές¹⁹, παρουσίαζε μιά τέλεια ερήμωση και εγκατάλειψη. Οτι απόμεινε όρθιο απο τις βαρβαρικές αυτές επιδρομές ήρθε να τα ισοπεδώσει ένας απο τους καταστρεπτικότερους σεισμούς που έγιναν ποτέ πάνω στο νησί (561 μ.Χ.)²⁰.

* *
*

Σε ολόκληρη τη διάρκεια του Βυζαντινού Μεσαίωνα η Ζάκυνθος αποτέλεσε τόπο αφαίμαξης εγχώριων και ξένων. Ο φεουδαρχικός τρόπος παραγωγής στην σκληρότερη του μορφή, η αβάσταχτη φορολογία και ο κοινωνικός διαφορισμός, εμπόδισαν καθε οικονομική ανάπτυξη του νησιού και το μετέτρεψαν σε μιά στυγνή δουλοπαροικία.

Αν και η θέση του το βοηθούσε να παίξει κάποιο ρόλο στο διαμετακομιστικό εμπόριο που γινόταν μεταξύ της Πρωτεύουσας του Βυζαντινού Κράτους, την Κωνσταντινούπολη, και των χωρών της Δυτ.Ευρώπης και κυρίως των αναπτυσσόμενων Ιταλικών πόλεων (Βενετία, Γένοβα, Πίζα)²¹, η πολιτική του κρατικού παρεμβατισμού που ακολουθούσε η αυτοκρατορική κυβέρνηση το εμπόδιζε να την αξιοποιήσει. Τόσο το εμπόριο όσο και η βιοτεχνία ή επιδέχονταν

την κρατική παρέμβαση ή είχαν μονοπωληθεί από το Κράτος²². Αυτοί ακριβώς οι περιορισμοί του εμπορίου δικαιολογούν σε γενικές γραμμές, γιατί δεν επήλθε αναδιανομή πλούτου (κυρίως εδαφών) από τους γαιοκτήμονες στους εμπόρους. Με άλλα λόγια, οι έμποροι χωρίς να έχουν στη διαθεσή τους επαρκή κεφάλαια από κέρδη δεν μπόρεσαν-όπως έγινε αργότερα τον 16ο αιώνα στην Αγγλία-να επενδύσουν στη γεωργία αξιοποιώντας παραγωγικότερα τις δυνατότητές τους.

Τα πρώτα εργαστήρια που εμφανίζονται στη Ζάκυνθο (μεταξύ 5ου και 6ου αιώνα) με ολιγάριθμο τεχνικό και εργατικό προσωπικό, και η συντεχνιακή οργάνωση (scolae)²³ των μελών τους, δεν μπόρεσαν να αλλάξουν τη δομή της οικονομίας, και αυτό γιατί τα εργαστήρια αυτά ή ανήκαν στο Κράτος ή ελέγχονταν άμεσα από την άρχουσα τάξη του νησιού. Αλλά και η παραγωγή των αγαθών από αυτά περιοριζόταν μάλλον σε είδη πολυτελείας ή σε αγαθά που ικανοποιούσαν τις ανάγκες μιάς μικρής μερίδας του πληθυσμού.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες η εργαστηριακή παραγωγή δεν μπόρεσε να αναπτυχθεί αφού στην παραγωγική διαδικασία βασικό ρόλο έπαιξε η εργασία και όχι το κεφάλαιο. Αυτή η μονοπωλιακή (από πλευράς εργασίας) οργάνωση της παραγωγής είχε σαν αποτέλεσμα την δημιουργία αθέλητης ανεργίας, την αποδυνάμωση του κινήτρου για νέες μεθόδους παραγωγής και εφαρμογή νέας τεχνολογίας, και γενικά την λειτουργία της οικονομίας σε χαμηλότερο σημείο απ' αυτό της μέγιστης δυνατής παραγωγικότητάς της. Όσον αφορά τα επαγγέλματα, οι επαγγελματίες και οι απόγονοί τους ήταν κληρονομικά δεμένοι με αυτά κάτω από τη στέγη της συντεχνίας που ανήκαν, ενώ την ιεραρχική κλιμάκωση σ' αυτές την αποτελούσαν, ο πρωτομάστορας, ο μάστορας και οι εργάτες-μαθητευόμενοι²⁴.

Το εμπόριο της Ζακύνθου που όπως αναφέρθηκε παραπάνω διεξαγόταν κάτω από δεσμευτικούς όρους και απαγο-

ρευτικές διατάξεις, γινόταν μεταξύ των γειτονικών νησιών και των απέναντι παραλίων της Στερεάς Ελλάδας και κυρίως της Πελοποννήσου, που το σημαντικότερο εμπορικό της κέντρο υπήρξε η Γλαρέντζα (σημ. Κυλλήνη), πόλη που βρισκόταν σε πλεονεκτική έναντι της Ζακύνθου θέση. Εκτός αυτών μεγάλες εμπορικές συναλλαγές πραγματοποιούνταν και με τις βυζαντινές πόλεις της Ιταλικής χερσονήσου.

Απο τα μέτρα και τα σταθμά που χρησιμοποιούσαν οι Ζακυνθινοί για τη διευκόλυνση των εμπορικών τους συναλλαγών, όπως άλλωστε εφαρμόζονταν σε ολόκληρη την Αυτοκρατορία²⁵, κύριο ήταν ο λεγόμενος μ ό δ ι ο ς, στρογγυλό ξύλινο δοχείο ορισμένης χωριτικότητας. Με το μόδιο γινόντουσαν οι αγοραπωλησίες των χύδην ξηρών προϊόντων όπως το σιτάρι, ενώ για τα υγρά, όπως το κρασί, μέτρο βάρους ήταν ο ξ έ σ τ η ς, που κατά τον 10ο αιώνα αντιπροσώπευε 30 λίτρες καθώς και η μ ί ν α, που χρησίμευε για τη μέτρηση, πλην των άλλων και του κρασιού, μικρότερου βάρους και ίσου προς 3 λίτρες²⁶.

Για το ζύγισμα χρησιμοποιούσαν το ζ υ γ ό ή ζ ύ γ ι ο ν, ενώ τα χρησιμοποιούμενα σταθμά ή σταθμιά (p e s i) διαφέρανε στην κατασκευή τους (ανάλογα των προς ζύγιση βαρών), σε βαριάς μορφής (χονδρά) και ελαφριάς (ψιλιά). Για τις αγοραπωλησίες γενικά των εμπορευμάτων χρησιμοποιούνταν τα "χονδρά σταθμιά" ενώ με τα "ψιλιά" γινόντουσαν κυρίως αυτές του χρυσού και του άργυρου²⁷.

Όσον αφορά το νόμισμα, νομισματική μονάδα της επικράτειας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, άρα και της Ζακύνθου, ήταν ο σ ό λ ι δ ο ς (s o l i d u s) που απο τις αρχές του 11ου αιώνα, επί αυτοκράτορα Αλέξιου Α΄ Κομνηνού ονομάζεται υπέρπυρον. Ο Π. Χιώτης αναφέρει ότι << το υπέρπυρο της Γλαρέντζας, που ίσχυε σε ολόκληρη την Πελοπόννησο ήταν τίτλου 23 καρατίων και αξίας 20 στερλινίων>>²⁸ και δεδομένου ότι η Ζάκυνθος

είχε εμπορικές συναλλαγές με την πόλη αυτή της Πελοποννήσου, φαίνεται ότι η ισχύς του υπέρπυρου και στο νησί ήταν ανάλογη. Εκτός των υπερπύρων και στερλινίων, η συνεχής υποτίμηση των τελευταίων είχε σαν αποτέλεσμα αυτά να αντικατασταθούν από τα τ ο ρ ν έ σ ι α (νόμισμα της Γλαρέντζας - Castle de Tornese), μικρότερης αξίας των υπέρπυρων και κράματος αργύρου (2 1/2 ουγγιές ανά λιτρα)²⁹.

Με την πάροδο του χρόνου, και την υποτίμηση του Βυζαντινού νομίσματος που για οκτώ αιώνες παράμενε αναλόγιστο σε αξία και γινόταν αποδεκτό σε όλα τα μέρη του κόσμου, οι Ιταλικές πόλεις επωφελούμενες έκοψαν δικά τους νομίσματα (13ος αιώνας) και οι συναλλαγές πλέον στη Ζάκυνθο, όπως θα δούμε παρακάτω, γινόντουσαν με φλωρίνια, δουκάτα, τσεκίνια, και δηνάρια.

Συμπερασματικά, ο Βυζαντινός Μεσαίωνας για τη Ζάκυνθο και τις οικονομικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν πάνω στο νησί, με το φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής, τη μορφή και τη σύνθεση της συντεχνιακής οργάνωσης και του κρατικού παρεμβατισμού στις αγορές και πωλήσεις δεν επέτρεψε να σχηματιστεί ισχυρή αστική τάξη που να μπορέσει να παίξει προοδευτικό ρόλο στην παραπέρα ανάπτυξη του νησιού.

Η απόσταση μεταξύ πλουσίων (αρχόντων) και φτωχών (όχλου) συνεχώς διευρυνόταν, και αν πάντα η δύναμη του πλούτου υπήρξε ο κανόνας της πολιτικής και κοινωνικής υπεροχής στο Βυζαντινό Κράτος, η Ζάκυνθος αποτέλεσε το πιο χτυπητό παράδειγμα της θεμελίωσης του κανόνα αυτού.

Δεν αποτελεί λοιπόν παράδοξο ότι η Ζάκυνθος και ο ευρύτερος γεωγραφικός της χώρος, πολύ νωρίτερα από την οριστική πτώση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, έπαψε (1206) να αποτελεί βυζαντινή επαρχία.

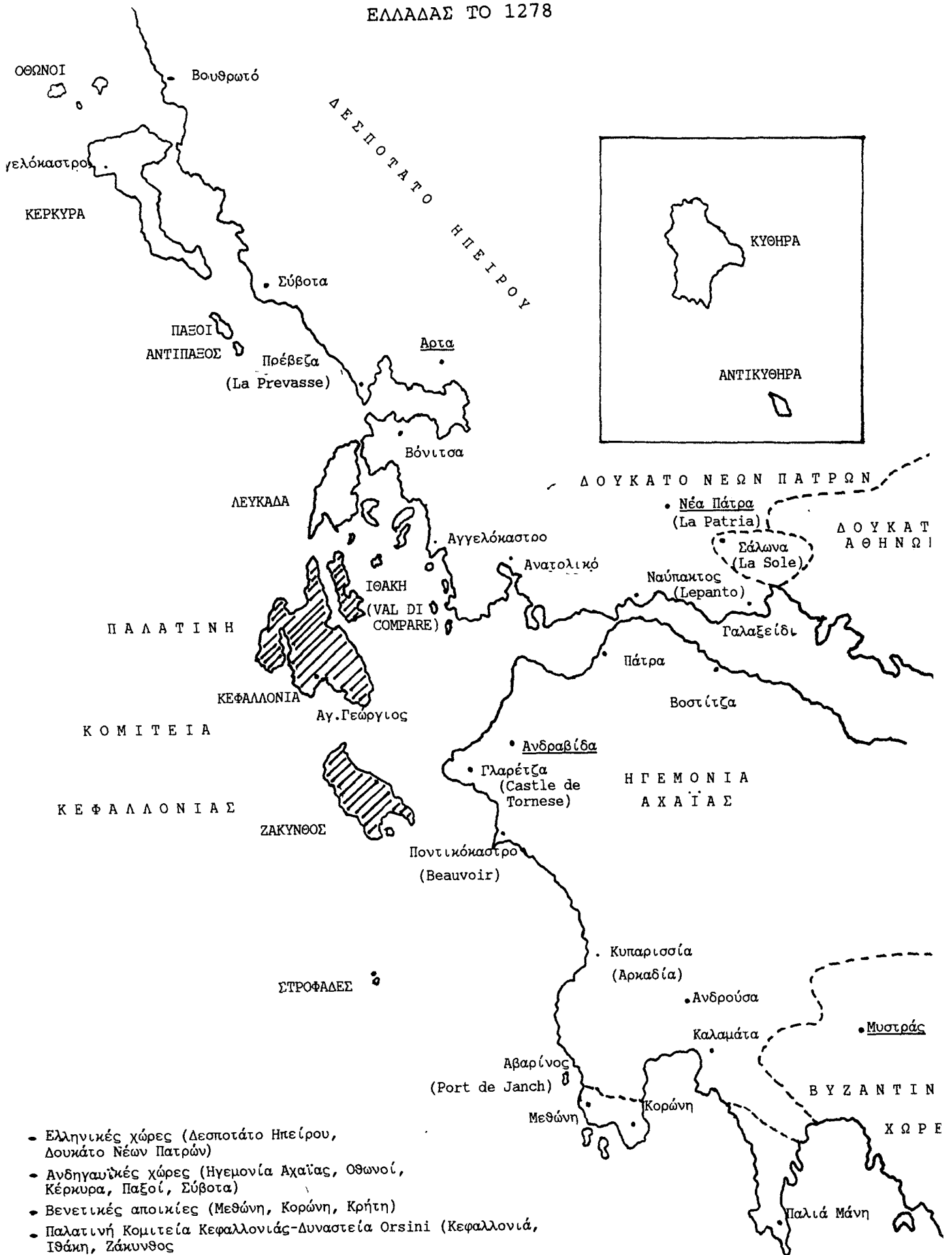
Ο Ζακυνθινός, κουρασμένος και ταλαιπωρημένος από

τις αυθαιρεσίες του Βυζαντινού Αυτοκράτορα και της Αυλής του, λίγο ενδιαφερόταν, μάλλον έτρεφε ελπίδες στο νέο κατακτητή του. Παρακολουθούσε και υπέμενε τα όσα γύρω του συνέβαιναν και δεχόταν τους τυχοδιώκτες Σταυροφόρους μή μπορώντας και μή έχοντας τη δύναμη να τους αντισταθεί, εμπνεόμενος μάλιστα απο το "ιπποτικό πνεύμα".

Οι συχνές επιδρομές των Σταυροφόρων και η τελική κατάκτηση του νησιού απο αυτούς, σήμανε και την οριστική απώλεια της Ζακύνθου καθώς και των υπόλοιπων Ιόνιων για το Βυζαντινό Κράτος. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα το οικονομικό καθεστώς των νησιών να προσάρμοσθεί περισσότερο με εκείνο της Δύσης μεταβάλλοντας την μορφή τους, έτσι ώστε η οικονομία τους μεταξύ 10ου και 14ου αιώνα, να γίνει περισσότερο φεουδαλική με την εισαγωγή του τιμαριωτικού καθεστώτος³⁰.

=====

ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ
ΕΛΛΑΔΑΣ ΤΟ 1278

- Ελληνικές χώρες (Δεσποτάτο Ηπείρου, Δουκάτο Νέων Πατρών)
- Ανδηγαυικές χώρες (Ηγεμονία Αχαΐας, Οθωνοί, Κέρκυρα, Παξοί, Σύβοτα)
- Βενετικές αποικίες (Μεθώνη, Κορώνη, Κρήτη)
- Παλατινή Κομητεία Κεφαλονιάς-Δυναστεία Orsini (Κεφαλλονιά, Ιθάκη, Ζάκυνθος)
- Βυζαντινές χώρες (Ν.Α. Πελοπόννησος, Κύθηρα, Αντικύθηρα)
- Οι πρωτεύουσες των διαφόρων πολιτειών φέρουν υπογράμμιση

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ Γ

1. Ο Π.Χιώτης αναφέρει ότι οι πρώτες εμπορικές συναλλαγές των Ζακυνθινών πραγματοποιήθηκαν την εποχή των Φοινίκων, εφόσον οι τελευταίοι αποκόμιζαν τη πλούσια σε κρασί παραγωγή του νησιού. (Π.Χιώτης: Ιστορικά Απομνημονεύματα της νήσου Ζακύνθου, Κέρκυρα 1849, Τομ.1, σ.σ.34,152).
2. Αναφορές για τη Ζάκυνθο βρίσκουμε στα έργα των: Ομήρου (*Ιλιάδα*, *Οδύσσεια*), Πausανίου (*Ελλάδος Περιήγησις*), Ηροδότου (*Ιστοριών*), Θεοκρίτου (*Ειδύλλια*), Θουκυδίδου (*Ιστοριών*), Απολλόδωρου (*Βιβλιοθήκη Μυθολογική*), Διονυσίου Αλικαρνασσεώς (*Ρωμαϊκή Αρχαιολογία*), Διοδώρου Σικελιώτου (*Ιστορική Βιβλιοθήκη*), Στράβωνος (*Γεωγραφικά*), Πολυβίου (*Ιστοριών*), Virgillius (*Georgicae*), T.Livius (*Historia*), Plinius (*Historia Naturalis*).
3. Πausανίου: *Ελλάδος Περιήγησις*, *Αρκαδικά*, Η', Κ.24 - Διον.Αλικαρνασσεώς: *Ρωμαϊκή Αρχαιολογία*, Α', § 50 - Επίσης βλ. Π.Χιώτης: *οπ.αν.*, Τομ.1, σελ. 1 κ.επ. - Α.Χ.Ζώη: *Ιστορία της Ζακύνθου*, Αθήναι 1955, σελ.15 κ.επ.
4. Ομήρου: *Οδύσσεια*, Α'στ. 122,246, *Ιλιάδα* στ.643 - Επίσης βλ. Π.Χιώτης: *οπ.αν.*, Τομ.1, σ.σ.3,33. - Α.Χ.Ζώη: *οπ.αν.*, σ.σ.15,347.
5. Π.Χιώτης: *οπ.αν.*, Τομ.1, σελ.33. - Α.Χ.Ζώη: *οπ.αν.*, σελ.374 κ.επ. και κυρίως υποσ.1 στη σελ.375.
6. Π.Χιώτης: *οπ.αν.*, Τομ.1, σελ.19.
7. Η άσφαλτος αναφέρεται πρώτα από τον Ηρόδοτο, αλλά και τους κατοπινούς, από τα αρχαία χρόνια επισκέπτες του νησιού (Π.Χιώτης: *οπ.αν.*, Τομ.1, σελ.20 κ.επ.). Σχετικά ο Ηρόδοτος αναφέρει: <<Ταυτα ει μεν εστι αληθεως ουκ ειδα, τα δε λεγεται γραφω ειη δ'αν παν, ουκ και εν Ζακυνθω εκ λιμνης και υδατος πισσαν αναφερομενην αυτος εγω ωρεον. Εισι μεν και πλευνες αι λίμναι αυτόθι, η δέ ων μεγίστη αυτέων εβδομήκοντα ποδων πάντη, βάθος δέ διόργειον εστί. Εις ταύτην κοντόν κατιεισι, επ'ακρω μυρσίνην προσδήσαντες και αναφέρουσι τη μρσίνην προσδήσαντες και αναφέρουσι ασφάλτου τα δ'αλλα της Πιερικης πίσσης αμείνω' εσχέουσι δέ εις λάκκον ορωρυγμένον αγχου της λίμνης' επάν δέ αθροίσωσι σχνήν, ουτω εις τούς αμφορέας εκ του λάκκου καταχέουσι ο,τι δ'αν εκπέση εις την λίμνην, υπό γην Ιόν αναφαίνεται, εν τη θαλάσση η δέ απέχει ως τέσσερα στάδια από της Λίμνης>>(Ηροδότου: *Ιστοριών* Δ',195).
8. Π.Χιώτης: *οπ.αν.*, Τομ.1, σελ.21.
9. Όπως αναφέρθηκε και στην Εισαγωγή (Σύντομη ιστορική αναδρομή...), οι Ζακυνθινοί, με τους υπόλοιπους νησιώτες Επτανήσιους, με δικά τους πλοία ακολούθησαν τον Οδυσσέα στην κατά της Τροίας εκστρατεία των Αχαιών (Ομήρου: *Ιλιάδα* Β'στ.631, επίσης Π.Χιώτης: *οπ.αν.*, Τομ.1, σελ.69 κ.επ. και κυρίως σελ.152). Για τη κατασκευή των πλοίων την Ομηρική εποχή βλ. A.Fanfani: *Poemi Omerici ed Economia Antica* (Milano 1960), ελλην.μτφρ. για το τμήμα που αναφέρεται στην *Ιλιάδα* Α.Θ.Κουμανίδης: *Η Οικονομική Ζωή της Αρχαίας Ελλάδος κατά την Ιλιάδα*, στο "Αρχαίον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών", Δ.Καλιτσουάνκι, τεύχος Γ', Αθήναι 1960, σελ. 26 κ.επ.

10. Το κρασί της Ζακύνθου, όπως και εκείνο της Λευκάδας θεωρούνταν απο τον Αθηναίο, ιδιαίτερα δυνατό γιατί το ανακάτευαν με γύψο σε αντίθεση, με αυτό της Κέρκυρας που το άφηναν να παλιώσει και ήταν ελαφρότερο. (Αναφ. απο τον Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.1, υποσ.68, σελ.34, όπου και το αρχαίο κείμενο).
11. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.1, σελ.34.
12. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.1, σελ.35.
13. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.1, σελ.141.
14. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.1, σελ.147 κ.επ.
15. Για την οικονομία των Ομηρικών χρόνων, εκτός απο τις αρχαίγονες πηγές βλ. Α.Ανδρεάδη: Ιστορία της Ελληνικής Δημοσίας Οικονομίας, Αθήναι 1918, σελ. 10 κ.επ. - Α.Δ.Σίδερι: Ιστορία Οικονομικού Βίου, Αθήναι 1950, Τομ. Α', σελ.108 κ.επ. - Γ.Κορδάτου: Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδος, Αθήνα 1956, Τομ.1: Ομηρικά. - Γ.Κακρίδη: Ανάλυση των Ομηρικών επών (Ιλιάς-Οδύσσεια), σ.σ.158-173 και Ευαγγ.Ρούσσου: Απο τον Ομηρο στον Ησίοδο, σ.σ. 173-179, στο κεφάλαιο: Η ποίηση της Γεωμετρικής εποχής (1000-700 π.Χ.), στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήναι 1971, Τομ.Β'. - Λ.Θ.Χουμανίδη: Οικονομική Ιστορία της Ελλάδος, Αθήναι 1973, σελ.23 κ.επ. του ίδιου: Οικονομική Ιστορία και η εξέλιξις των Οικονομικών Θεωριών, Αθήναι 1980, Τομ.Α', σελ.142 κ.επ. - G.Glotz: Η Ελληνική Πόλις (1953), ελλην.μτφρ. Α.Σακελλαρίου, Αθήνα 1978, Μέρος 1, Κεφ.Α'. - A.Fanfani: Poemi Omerici ed Economia Antica, οπ.αν. - C.G.Starr: A History of the Ancient World, N.Y. 1965, Κεφ. 4, σελ.185 κ.επ. - N.G.L. Hammond: A History of Greece to 322 B.C., Oxford 1967, βιβλ.1, Κεφ.2,3 και βιβλ.2, Κεφ.1,2. - M.M.Austin - P.Vidal - Naquet: Economic and Social History of Ancient Greece (1972) αγγλ.μτφρ. M.Austin, London 1977, Τμ.Ι, Κεφ.2 και Τμ.2, Κεφ.2. - M.I.Finley: Economy and Society in Ancient Greece, London 1981, Τμ.3, του ίδιου: The World of Odysseus, N.Y. 1954. - Αιμιλλίου Μιρό: Η καθημερινή ζωή στην εποχή του Ομήρου, ελλην.μτφρ. Ι.Δρακόπουλου, Αθήνα 1985. - Frank H.Stubbings: The Rise of Mycenaean Civilization, The Cambridge Ancient History, London 1973, Τομ.II, Τμήμα 1 (The Middle East and the Aegean Region, c.1800-1380 B.C.), κεφ.XIV, σελ.627 κ.επ.
16. Στο διάστημα αυτό βασίλεψαν διαδοχικά οι: Ζάκυνθος, Αρκεΐσιος, Λαέρτης και ο γιός του Οδυσσέας. Επι Αρκεΐσίου και ύστερα η επικράτεια του βασιλείου των "Κεφαλλήνων" περιλάμβανε εκτός της Ζακύνθου, τα νησιά, Κεφαλλονιά, Ιθάκη, Λευκάδα και μέρος της Ακαρνανίας (Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.1, σελ.74 κ.επ. - Λ.Ζώη: οπ.αν., σελ.73 κ.επ. - G.Glotz: οπ.αν., σελ.51).
- 17.18. Α.Θ.Χουμανίδη : οπ.αν., σελ.23.
19. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.1, σελ.140.
20. Βλ. υποσ. 16, αμέσως παραπάνω.
21. Απο τους μνηστήρες της Πηνελόπης, 108 τον αριθμό, οι 20 ανήκαν σε οικο-

- γένειες Ζακυνθινών αρχόντων (Ομήρου: Οδύσσεια, Π. στ.122).
22. Α.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., σελ.25 Πρβλ. Α.Fanfani: οπ.αν., σελ.16. - Α.Στεφανίδου: οπ.αν., Τομ.Ι, σελ.184. - G.Glotz: οπ.αν., σελ.53.
 23. Α.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., σ.σ. 24,67.
 24. Οι Ζακυνθινοί άρχοντες πρόσφεραν με μορφή φόρου ετήσια "δώρα" στο βασιλιά τους. Τα δώρα αυτά που αποτελούσαν είδος άμεσης φορολογίας αναφέρονται στα ομηρικά επη σαν "δωτίνες" και "θέμιστες". Οι δωτίνες ήταν δώρα που παρέχονταν στο βασιλιά σε έκτακτες περιπτώσεις και όχι με μορφή υποχρεωτικής εισφοράς. Οι θέμιστες αντίθετα καταβάλλονταν τακτικά και κάθε χρόνο. (Α.Ανδρεάδη: οπ.αν., σελ.20.- Α.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., Τομ. Α, σελ. 144).
 25. Α.Σίδερι: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.108.- Α.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., σελ.24.- Αιμιλλίου Μιρό: οπ.αν., σελ.255.
 26. Α.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., σελ.28. - Γ.Κορδάτου: οπ.αν., Τομ.ΙΙ, σελ.269. B.V.Head: Ιστορία των Νομισμάτων, ελλην.μτφρ.Ι.Ν.Σβορώνου, Αθήναι 1898, Τομ. 1, Εισαγωγή σελ.λε'. - Αιμιλλίου Μιρό: οπ.αν., σελ.256.
 27. Α.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., σελ.29.
 28. Α.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., σελ.30 κ.επ. - Α.Σίδερι: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.114 κ.επ. - Μ.Σακελλαρίου: Η Οικονομία στα χρόνια της ακμής του Αρχαϊκού Πολιτισμού (700-480 π.Χ.),στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήναι 1971, Τομ.Β', σ.σ. 204-208. - Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.1, σελ.71.
 29. Α.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.93 κ.επ. - Α.Σίδερι: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.85 κ.επ. - Jean-Phillipe Levy: The Economic Life of the Ancient World (1964), αγγλ.μτφρ. J.G.Biram, Chicago 1967, σελ.10 κ.επ.
 30. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.1, σελ.71 κ.επ. - Α.Ζώη: Λεξικόν Ιστορικών και Λαογραφικών Ζακύνθου, Αθήναι 1963, σ.σ.208-209.
 31. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.1, σελ.95.
 32. Α.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., σελ.24.
 33. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.1, σελ.140.
 - 34.<<...Καλά πόλις α τε Ζάκυνθος>>(Θεόκριτου: Ειδύλλια,ΙV. στ.23). Για τις εντυπώσεις των αρχαίων συγγραφέων σχετικά με την πόλη της Ζακύνθου βλ. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.1, σελ.40 κ.επ.
 35. Α.Χ.Ζώη: Ιστορία, σελ.51 κ.επ.
 36. Α.Σίδερι: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.132 κ.επ. - Μ.Μ.Austin-P.V.Naquet: οπ.αν., σελ.78 κ.επ. - C.Starr: οπ.αν., σ.σ. 205 κ.επ, 275 κ.επ. - N.Hammond:

οπ.αν., σελ.109 κ.επ. - G.Glotz: οπ.αν., σελ.129 κ.επ. - M.Finley: Economic and Society in Ancient Greece, London 1981, σελ. 3 κ.επ. του ίδιου: The Ancient Economy, Berkeley 1973, σελ.123 κ.επ. - Botsford-Robinson: Αρχαία Ελληνική Ιστορία (1969) ελλην.μτφρ. Σ.Τσιτσώνη, Αθήνα 1977, σελ.59 κ.επ. -

37. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.1, σελ.141 κ.επ.

38.39.Ισχύει ο μονομεταλλιασός αργύρου, και ο σταθμητικός κανόνας του Ζακυνθινού νομίσματος, είναι κατα λίγο ελαφρότερη μορφή του αντίστοιχου Αιγηνίτικου, του στατήρα ουδέποτε υπερβαίνοντας τους 180κ. Υποδιαιρέσεις του στατήρα είναι ο οβολός, διώβολο, τριώβολο, ημιώβολο κ.λ.π. Τον ίδιο νομισματικό κανόνα ακολούθησαν η Κέρκυρα και Κεφαλλονιά. (B.Head: οπ.αν., Τομ.1, σελ.536 κ.επ.). Νομίσματα που μαρτυρούνται απο την ιστορική εποχή, και που εικονίζουν τον Οδυσσέα βασιλιά του κράτους των Κεφαλλήνων, δεν είναι γνωστό αν ανήκουν στους Ομηρικούς χρόνους, και φαίνεται οτι ήταν μεταγενέστερης εποχής. (Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.1, σ.σ.141,213 κ.επ.) Βλ.επίσης Αχιλ.Ποστόλακα:Κατάλογος των αρχαίων Νομισμάτων των Νήσων Κέρκυρας, Δευκάδος, Ιθάκης, Κεφαλληνίας, Ζακύνθου και Κυθήρων, εν Αθήναις αωΐς, (1866), σ.σ.102-108.-

40. Α.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ. 166 κ.επ.

41. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.1, σελ.15 κ.επ.

42. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.1, σελ.34 κ.επ.

43. Βλ. υποσημείωση 20, Εισαγωγής

44. J.A.Blanqui: History of Political Economy in Europe (1880),αγγλ.μετφρ. Emily J.Leonards N.Y. 1968 (The Greek colonies and their relation to the mother country) σελ.46 κ.επ.

45. Α.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.218 κ.επ. -Α.Σίδερι: οπ.αν., Τομ.Α', σ.σ 147-157. - Γ.Κορδάτου: Ελληνιστικοί χρόνοι στη Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδος, Αθήνα 1956, Τομ.Υ, και κυρίως τα κεφάλαια: ΙΕ', ΚΒ', ΚΔ', ΚΗ', ΚΘ', Λ', ΛΑ', ΛΔ', ΜΗ'. - W.Tarn - G.T.Griffith: Hellenistic Civilisation, London 1952. - M.Rostovtzeff: The social and Economic History of the Hellenistic World, Oxford 1953, Τομ.1. - J.P.Levy: οπ.αν., σελ.33 κ.επ. -G.Glotz: οπ.αν., σελ. 360 κ.επ. - N.Hammond: οπ.αν., βιβλ. 6 σελ.533 κ.επ.- C.Starr: οπ.αν., σελ.359 κ.επ. - W.W.Tarn: Macedonia and Greece κεφ.ΥΙ, σελ.197 κ.επ. - του ίδιου: The Greek Leagues and Macedonia, κεφ. XXIII, σελ.732 κ.επ., επίσης M.Holleaux: The Romans in Illyria, κεφ. XXVI, σελ.822 κ.επ. [The Cambridge Ancient History, London 1969, Τομ. ΥII (The Hellenistic Monarchies and The Rise of Rome)]

46. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.1, σελ.125 κ.επ.

=====

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΙΙ.

1. << Γενική φτώχεια. Παρακμή του εμπορίου και της εργαστηριακής παραγωγής. Ξεπεσμός της τέχνης. Ξεκλήρισμα του πληθυσμού. Επιστροφή της γεωργίας σ'ενα κατώτερο στάδιο. Παρακμή των πόλεων. Να με δύο λόγια τα βασικά χαρακτηριστικά της Ελληνικής αρχαιότητας στα χρόνια της ρωμαϊκής κατοχής >>. Fr.Engels: Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους, (1891), ελλην.μτφρ.:Αθηνά Κυριακοπούλου, Αθήνα 1966, σελ.176. Επίσης Γ.Κορδάτου: Η οικονομική και κοινωνική κατάσταση της Ελλάδας ύστερα από την υποδούλωση της στους Ρωμαίους, στη Μεγάλη Ισοτρία της Ελλάδας, Αθήνα 1956, Τομ. ΙV, σελ.533). Επίσης βλ.Α.Δ.Σίδερι: Ιστορία Οικονομικού βίου, Αθήναι 1950, Τομ.Α', σελ. 158 κ.επ. - Κ.Παπαρρηγόπουλου: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήναι 1955, Τομ.Β', σελ.266 κ.επ. - Λ.Θ.Χουμανίδη: Οικονομική Ιστορία της Ελλάδος, Αθήναι 1973, σελ.91 κ.επ., του ίδιου: Οικονομική Ιστορία και η Εξέλιξις των Οικονομικών Θεωριών, Αθήναι 1980, Τομ.Α', σελ.247 κ.επ. - Κ.Μπουραζέλη: Η Ρωμαϊκή Δημοσία οικονομία (200-235 μ.Χ.) στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήναι 1976, Τομ.ΣΤ', σ.σ. 68-83. - Μ.Σακελλαρίου: Οικονομία και Κοινωνία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήναι 1976, Τομ.ΣΤ', σ.σ. 84-109. - Jean-Philippe Levy: The Economic Life of the Ancient World (1964), αγγλ.μτφρ. J.B.Biram, Chicago 1967, σ.σ. 71 κ.επ., 84 κ.επ. - N.J.G.Pounds: An Economic History of Medieval Europe, London 1974, κεφ.1: The Later Roman Empire, σ.σ.1-40. - A.H.M. Jones: The Later Roman Empire (284-602), Oxford,1973, Τομ.II, σελ.767 κ.επ., του ίδιου: The Roman Economy, Oxford 1974, σελ. 90.
2. Α.Σίδερι:οπ.αν., Τομ. Α', σελ.171.
3. Π.Χιώτη: Ιστορικά Απομνημονεύματα της νήσου Ζακύνθου, Κέρκυρα 1858, Τομ.2, σελ. 25. - Τα έσοδα του Ρωμαϊκού Κράτους από την εκμίσθωση των εδαφών αυτών, αφορούσε, τα vectigal για τα καλλιεργούμενα εδάφη, τη scriptura, για τις βοσκές, και τα metalla για τα ορυχεία και τα μεταλλεία. (Α.Σίδερι:οπ.αν., Τομ.Α, σελ.171).
4. Π.Χιώτη: Οπ.αν., Τομ.2, σελ.26
5. Α.Σίδερι: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.172
- 6.7. Λ.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., Τομ.Α', σ.σ. 278-279.
8. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σελ. 28 κ.επ.
9. Λ.Θ. Χουμανίδη: οπ.αν., σ.σ. 93-94. - Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σελ.30
10. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σ.σ. 30-32, 608-609. - Αχιλ. Ποστόλακα: Κατάλογος των αρχαίων Νομισμάτων των Νήσων Κέρκυρας, Λευκάδος, Ιθάκης, Κεφαλληνίας, Ζακύνθου και Κυθήρων, εν Αθήναις αωξς', σελ. 106 κ.επ.
11. Γενικότερες πληροφορίες για την οικονομία της Βυζαντινής περιόδου στα έργα των: Γ.Κορδάτου: Ακμή και Παρακμή του Βυζαντίου, Αθήνα 1953, και κυρίως τα κεφ. 1, 16,18,19,21. - Κ.Παπαρρηγόπουλου: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήναι 1955, Τομ.Γ', Δ'. - Κ.Ι.Αμαντου: Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους, Τομ.Α'(395-867 μ.Χ.),

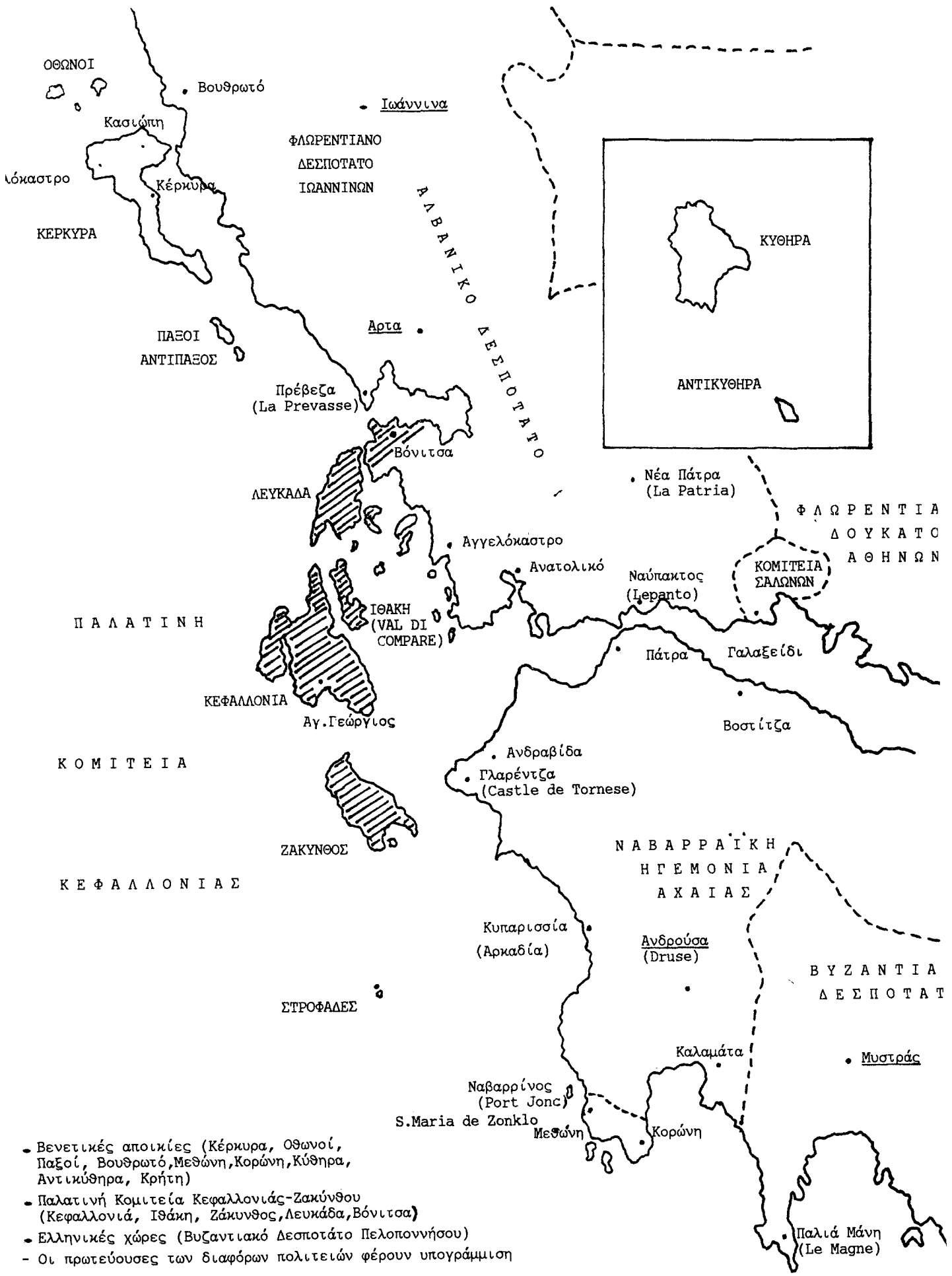
Αθήναι 1963, και κυρίως σ.σ. 58-67, 113-120, 162-167. 237-241, επίσης Τομ.Β' (867-1204 μ.Χ.), Αθήναι 1977, και κυρίως σ.σ. 80-88, 112-114, 224-233, 257-262, 283-286, 358-382, του ίδιου: Οικονομία και Κοινωνία της Μέσης Βυζαντινής Περιόδου (642-1071 μ.Χ.), στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήναι 1979, Τομ.Η', σ.σ.180-213, επίσης του ίδιου: Οι εξελίξεις στην Οικονομία και Κοινωνία κατά την περίοδο 1071-1204, στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήναι 1980, Τομ.Θ', σ.σ. 66-73. - Λ.Θ.Χουμανίδη: Οικονομική Ιστορία της Ελλάδος, Αθήναι 1973, σ.σ.105-193, του ίδιου: Οικονομική Ιστορία και η εξέλιξη των Οικονομικών Θεωριών, Αθήναι 1980, Τομ.Α', σ.σ. 299-409. - Δ.Α.Ζακυθηνού: Βυζαντινή Ιστορία (327-1071), Αθήναι 1977 και κυρίως σ.σ. 143-156, 172, 212-216, 259-266, 300-323, 450-462, 493-498. - Α.Σίδερι: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.220 κ.επ. - Α.Α. Vasiliev: History of the Byzantine Empire, Τομ.Ι,ΙΙ, London 1958. - André M.Andréadès: The Economic Life of the Byzantine Empire, σ.σ. 51-70, επίσης του ίδιου: Public Finances of the Byzantine Empire, σ.σ. 71-85 στο συλλογικό έργο "Byzantium" An Introduction to East Roman Civilization, των Ν.Η.Βaynes και Η.Λ.Β.Μoss (ed.), Oxford 1969. - J.M.Mundy: Europe in the High Middle Ages (1150-1309), London 1973. - C.Brooke: Europe in the Central Middle Ages (962-1154), London 1975.

12. Μ.Σακελλαρίου: Η εποχή των Σεβήρων και της αναρχίας (193-284 μ.Χ.), στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήναι 1976, Τομ.ΣΤ', σελ.109.
13. Α.Σίδερι: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.215 κ.επ.
14. Λ.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν.σελ.108. - Α.Σίδερι: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.217 κ.επ.
15. Για τους φόρους που κατέβαλε η Ζάκυνθος βλ.Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σ.σ. 47 κ.επ., 76,405. Επίσης για τη φορολογία των επαρχιών και τα έσοδα γενικά του Βυζαντινού Κράτους βλ.Λ.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.327 κ.επ.
16. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σελ.48 κ.επ. - Α.Σίδερι: οπ.αν., Τομ.Α, σελ.231 κ.επ.
17. Αυτοί, καταγράφονταν σαν ευγενείς, αν είχαν στην ιδιοκτησία τους 25 πλέθρα γής ή περιουσία απο 300 χρ. (Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σελ.48). Το πλέθρο (jugerum) ήταν ορθογώνιο 55 χ 48 μέτρων, δηλ.2640 τ.μ. ή 2 1/2 περίπου στρέμματα (Α.Σίδερι: οπ.αν., Τομ.Α', υποσ.2 στη σελ.168).
18. Αυτοί, ήταν επιφορτισμένοι με τη συλλογή των φόρων, και επειδή τα τυχόν ελλείμματα ήταν αναγκασμένοι να τα αναπληρώνουν απο τη δική τους περιουσία, κατάντησαν τυραννικοί και αδιάλλακτοι σε βάρος των υπόλοιπων τάξεων του νησιού. (Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σελ.49 κ.επ. - Λ.Χ.Ζώη: Ιστορία, της Ζακύνθου, Αθήναι 1955, σελ.87).
19. Βλ. Εισαγωγή: 3. Σύντομη ιστορική αναδρομή..., σελ. 13 κ.επ.
20. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σ.σ. 65-66.

21. Α.Θ.Χουμανίδης: οπ.αν., σελ.184 κ.επ.
22. Α.Θ.Χουμανίδης: οπ.αν., σελ.157. - Γ.Κορδάτου: Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδος, Τομ. VI, σελ.481.
23. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σελ.75.
24. Α.Θ.Χουμανίδης: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.371 κ.επ.
25. Για τα μέτρα και σταθμά που ίσχυαν κατά τους βυζαντινούς χρόνους βλ. Α.Θ.Χουμανίδης: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.375.
- 26.27.Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σελ.415.
- 28.29.Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σελ.417
30. Η κατάκτηση της Ζακύνθου από τους Φράγκους, είχε σαν αποτέλεσμα την επιβολή του φεουδαλισμού στο νησί, σε αντίθεση με τον "οιονεί φεουδαλισμό" που επικρατούσε σ'άλλες επαρχίες και ιδιαίτερα στις ανατολικές επαρχίες του Βυζαντινού Κράτους. Ο Καθηγητής Α.Θ.Χουμανίδης διαγράφοντας το πλαίσιο και τη διάρθρωση της Οικονομίας του Βυζαντίου, προσπάθησε να δώσει απάντηση στο ζήτημα, αν υπήρχε φεουδαλισμός ή όχι στο Βυζάντιο. Σχετικά αναφέρει:«Από του 10ου αιώνας συν τω χρόνω επικρατεί εις το Βυζάντιον οιονεί φεουδαλισμός και ουχί με την αυτην ιεραρχικήν κλίμακα, ως ο φεουδαλισμός εις την Δύσιν. Διότι και μετά την Φραγκοκρατίαν εκυκλοφόρει χρήμα και υφίσταντο φόροι εις χρήμα, κινητός πλούτος, συναλλακτική οικονομία, βιοτεχνική παραγωγή, ισχυρά αστικά κέντρα με δραστήριον εμπόριον, χωρίς όμως να επέλθη ποτέ ο πλήρης εξαγροτισμός της οικονομίας και ο θρυμματισμός της πολιτικής εξουσίας»και καταλήγει:«Τοιαύτη ήτο η μορφή της οικονομίας εν Βυζαντίω και αι εξ'αυτής προκύψασαι έγγειοι σχέσεις. Μιά ανθούσα εμπορικοαστική οικονομία, με παράλληλο αγροτική οικονομία, και συν τη παρόδω των αιώνων με μιάν επικράτησιν ενός οιονεί φεουδαλισμού,δεδομένου οτι ουδέποτε ούτος ενεφανίσθη με τον πλήρη θρυμματισμόν της Κεντρικής Εξουσίας και ουδέποτε εγνώρισεν η οικονομία του Βυζαντίου τον πλήρη εξαγροτισμό της, ως τούτο συνέβη με την Δύσιν. Το παλαιόν επέζησεν εντός του νέου εις το Βυζάντιον λίαν ζωηρώς,ώστε να είναι καταφανής η επίδρασις της κληρονομιάς της ελληνιστικής περιόδου».(Α.Θ.Χουμανίδης: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.357 κ.επ.).

=====

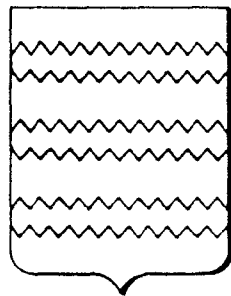
Η ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑ ΤΗΣ ΠΑΛΑΤΙΝΗΣ ΚΟΜΙΤΕΙΑΣ ΚΕΦΑΛΛΟΝΙΑΣ-ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΤΗΣ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑΣ ΤΩΝ DE-TOCCI ΚΑΙ Ο ΧΩΡΟΣ ΤΗΣ ΔΥΤ.ΕΛΛΑΔΑΣ ΤΟ 1

- Βενετικές αποικίες (Κέρκυρα, Οθωνοί, Παξοί, Βουθρωτό, Μεθώνη, Κορώνη, Κύθηρα, Αντικύθηρα, Κρήτη)
- Παλατινή Κομητεία Κεφαλονιάς-Ζακύνθου (Κεφαλλονιά, Ιθάκη, Ζάκυνθος, Λευκάδα, Βόνιτσα)
- Ελληνικές χώρες (Βυζαντιακό Δεσποτάτο Πελοποννήσου)
- Οι πρωτεύουσες των διαφόρων πολιτειών φέρουν υπογράμμιση

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
=====

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΙΙΙ.1. Το καθεστώς του τιμαριωτισμού στη Δύση και η επίδραση του στα Φραγκοκρατούμενα Επτάνησα.

Ο Τιμαριωτισμός είχε εισαχθεί στη Ζάκυνθο απο την εποχή των Παλατινών Κομήτων της δυναστείας των Ορσίνι (Orsini) και επικράτησε κατά τη διάρκεια της δυναστείας των Τόκκων (De Tocci)-εποχή που αποτελεί και την περίοδο της Φραγκοκρατίας για τη Ζάκυνθο-για να διατηρηθεί όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, σε όλη τη διάρκεια της Βενετικής κατοχής (περίοδος Βενετοκρατίας)αφού οι Βενετοί βρήκαν εγκατεστημένο το τιμαριωτικό σύστημα στο νησί¹.

Πριν όμως προχωρήσουμε στο καθεστώς του τιμαριωτισμού που ίσχυε στη Ζάκυνθο την περίοδο της Φραγκοκρατίας και που έγινε αφορμή να αποτελέσει για αιώνες αργότερα τη βάση της οικονομικής ζωής στο νησί, κρίνουμε σκόπιμο να αναφερθούμε στις γενικές αρχές του συστήματος αυτού που επικράτησε στον Ευρωπαϊκό χώρο, απο τους μέσους χρόνους της Μεσαιωνικής περιόδου².

Απο τον 9ο αιώνα και ύστερα με την αποδυνάμωση της μοναρχίας πλην των τυπικών δεσμών πίστης προς το βασιλιά, οι ευγενείς (δούκες, κόμητες, μαρκήσιοι, βαρώνοι) αναδείχτηκαν σε ανεξάρτητους ηγεμόνες μέσα στις ιδιαίτερες τους περιφέρειες, τα φέουδά τους. Ετσι προέκυψε το οικονομικό καθεστώς του κατατεμαχισμού του εδάφους απο διάφορους ηγεμόνες³, που είχε σαν αποτέλεσμα όχι μόνο την μείωση της πρωτογενούς παραγωγής αλλά και την παρεμπόδιση της δυνατότητας οικονομικών κλίμακος.

Κάτω απο την αδράνεια της Φραγκικής μοναρχίας πολλοί δούκες διατηρούσαν την ανεξαρτησία τους και μοίραζαν τα φέουδά τους σε μικρότερους υποτελείς τους-άρχοντες. Τα αποδοθέντα φέουδα μ'αυτό τον τρόπο λειτουργού-

γούσαν σαν ανεξάρτητες και αυτόνομες οικονομικές μονάδες. Το ίδιο το φέουδο μπορούσε να αποτελεί μία μονάδα ή μπορούσε να αποτελείται από περισσότερες από μία μονάδες, γνωστές σαν τιμάρια. Τα τιμάρια μπορούσαν να μοιράζονται σε περισσότερους από έναν άρχοντες και ένας άρχοντας μπορούσε να ελέγχει περισσότερα από ένα τιμάρια. Η επικάλυψη αυτή αποτελεί πολλές φορές πηγή σύγχυσης, ανάμεσα στις έννοιες του φεουδαλισμού και του τιμαριωτισμού. Σ' αυτό το πλαίσιο, ο φεουδαλισμός συνεπάγεται πολιτική και στρατιωτική κατάσταση. Ο τιμαριωτισμός από την άλλη μεριά σχετίζεται με την οικονομική διάρθρωση.

Η Μεσαιωνική οικονομία χαρακτηριζόταν από την εξαγορευμένη οικονομία, τον μαρασμό των πόλεων, την αποδυνάμωση της Κεντρικής εξουσίας και την κάμψη του εμπορίου. Η βασική οικονομική μονάδα οικονομικής δραστηριότητας ήταν το τιμάριο. Το τιμάριο περιλάμβανε τον φεουδάρχη - γαιοκτήμονα, ελάχιστους ελεύθερους ενοικιαστές, μία πλειοψηφία δουλοπαροίκων και μία μικρή ομάδα περιθωριακών χωρικών ή καλλιεργητών που ζούσαν στο περιθώριο της κοινότητας. Σε ορισμένα τιμάρια υπήρχε και ο θεσμός της δουλείας αλλά δεν ήταν πιά κάτι το κοινό. Το μέγεθος του τιμαριού ποίκιλλε από λίγες εκατοντάδες στρέμματα μέχρι πολλές χιλιάδες ή και ολόκληρα νησιά όπως, η Ζάκυνθος.

Σ' ένα τέτοιο καθεστώς όπως απόδειξε η εμπειρία, η κατα κεφαλή κατανάλωση ήταν σε χαμηλό ύψος και δεν έδινε τη δυνατότητα εξελικτικής ανταπόκρισης της προσφοράς (Κεϋνσιανή τροχοπέδη ανάπτυξης). Επίσης, καθώς το μεγαλύτερο μέρος των εργαζομένων απασχολούνταν στη γεωργία, πιθανότατα η παραγωγικότητα αυτών των εργαζομένων να ήταν σε χαμηλά επίπεδα (καλυμμένη ανεργία), αποστερώντας την παραγωγική δυνατότητα της οικονομίας από μία αρκετά σοβαρή δύναμη.

Τυπικά τουλάχιστον, όλη η γή ήταν κάτω από τον έλεγχο

χο του άρχοντα. Μοίραζε γη και καθήκοντα και είχε κάτω απο τον έλεγχό του την κατανομή του εισοδήματος. Στις πιά πολλές περιπτώσεις επέβλεπε την επιβολή του νόμου και της τάξης. Προστάτευε καθένα χωρικό και ολόκληρη την κοινότητα εναντίον των ξένων και εναντίον του λιμού, κάτι πολύ συνηθισμένο την εποχή εκείνη. Αν και ο άρχοντας μπορούσε να ζεί στο τιμάριο, συνηθιζόταν να κατοικεί στην πόλη, ή σε κάποιο απο τα αρκετά άλλα τιμάρια που μπορούσε να έχει κάτω απο τον έλεγχο του· απασχολούσε, επομένως, αρχιεπιστάτη (bailiff) που τον αντιπροσώπευε απο κάθε άποψη, περιλαμβανόμενης και της επιβολής του νόμου στην κοινότητα. Συχνά ο αρχιεπιστάτης είχε τη βοήθεια ενός επιστάτη που ήταν ένας απο τους χωρικούς - δουλοπάροικους. Αν ο αριθμός των τιμαρίων ήταν περισσότερα από ένα, συχνά ο άρχοντας απασχολούσε και ένα διαχειριστή που τον αντιπροσώπευε και τα επέβλεπε για λογαριασμό του.

Υπήρχαν τρεις κύριοι τύποι κατοχής της γής. Αν και ο γαιοκτήμονας ήταν ο μόνος ιδιοκτήτης, συνήθως κρατούσε μόνο ένα τμήμα της γής για προσωπική του χρήση. Το κυρίως κτήμα του γαιοκτήμονα, ή *demesne* όπως ονομαζόταν, μπορούσε να είναι περίπου το ένα τρίτο της περιοχής του τιμαρίου. Το κυρίως τμήμα καλλιεργούνταν με δουλοπαροική εργασία, με τις υποχρεωτικές υπηρεσίες άλλων ομάδων των χωρικών ή με μισθωτή εργασία απο τους περιθωριακούς χωρικούς.

Ο δεύτερος τύπος κλήρου ήταν το τεμάχιο του ελεύθερου ενοικιαστή, που ο ενοικιαστής το καλλιεργούσε όπως νόμιζε αν και είχε ορισμένες υποχρεώσεις προς τον άρχοντα σαν ενοίκιο, που πλήρωνε συνήθως σε είδος.

Ο τρίτος τύπος ήταν ο κλήρος του δουλοπάροικου. Οι δουλοπάροικοι (*coloni*) πλήρωναν ενοίκιο με τη μορφή υποχρεωτικών υπηρεσιών εργασίας (*corvée*). Μπορούσαν να οφείλουν στον άρχοντα μέχρι τρεις ημέρες εργασίας κάθε βδομάδα. Ακόμα μπορούσαν να εγκαταλείψουν τον

άρχοντα μόνο αν ο ίδιος είχε την ευχαρίστηση να τους το επιτρέψει. Ταυτόχρονα ήταν προσωπικά δεμένοι με τη γη και τους κυρίους τους και η μετακίνησή τους βρισκόταν κάτω απο περιορισμό⁴.

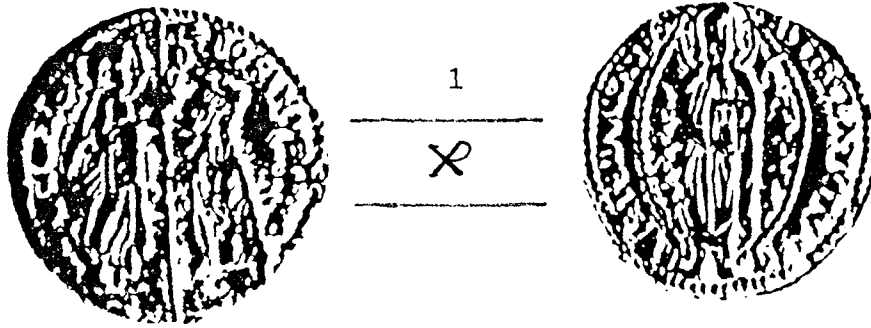
Οι δουλοπάροικοι όπως και οι ελεύθεροι χωρικοί ήταν υποχρεωμένοι να βοηθούν στο κυρίως κτήμα κατά τη διάρκεια περιόδων κακοκαιρίας ή καταστροφής. Οι περιθωριακοί χωρικοί είχαν λίγα και δικαιούνταν λίγα. Μερικοί είχαν στην κατοχή τους ένα ή δύο στρέμματα, πλην όμως δεν είχαν ούτε ζώα ούτε εργαλεία να τα καλλιεργήσουν. Ζούσαν τυπικά τουλάχιστον, απο την ευσπλαχνία του αφέντη τους και συχνά προμήθευαν μισθωτή εργασία στο κυρίως κτήμα ή αλλού. Συνεπώς η παραγωγικότητα της γεωργίας βρισκόταν σε χαμηλό ύψος, κάτι που δεν επέτρεπε την μεγάλη δημιουργία πλεονάσματος που απο μόνο του θα οδηγούσε στον καταμερισμό της εργασίας και στην καθιέρωση νέων παραγωγικών δραστηριοτήτων (π.χ. επέκταση βιοτεχνίας, εμπορίου).

Οι σχέσεις αυτές, οι υποχρεώσεις και τα δικαιώματα υποστηρίζονταν απο την παράδοση και ενισχύονταν απο το γεγονός οτι αυτή ήταν γεωργία επιβίωσης. Κάθε δυνατή αγορά ήταν πολύ μακριά και τα μέσα του γαιοκτήμονα ήταν αναγκαία για να επωφεληθεί κανείς απο αυτή. Κάτω απο τις περιστάσεις αυτές η δύναμη του άρχοντα γινόταν ολοένα και ισχυρότερη.

Και δεν ήταν μόνο οι Ευγενείς, αλλά και η Εκκλησία που καταδικάζοντας το κερδοσκοπικό πνεύμα και το εμπόριο⁵, τροφοδοτούσε το φεουδαλικό καθεστώς⁶, με αποτέλεσμα η οικονομία να παραμένει στάσιμη, η αποδοτικότητα της εργασίας να είναι μικρή και η καταπίεση των φεουδαρχών, έχοντας σαν αντικειμενικό σκοπό την αύξηση του πλούτου τους, μεγάλη.

* * *

*

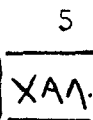
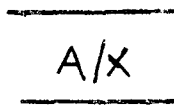

2

3

4

Νομίσματα σε χρήση στη Ζάκυνθο, καθώς και στα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου, κατά την περίοδο της φραγκοκρατίας (1204-1484)

υπ.αρ. 1: Χρυσό δουκάτο (1400-1449)

υπ.αρ. 2 και 3: Χρυσά δουκάτα ή τσεκίνια (zeschini)
(απο τα ισχυρότερα νομίσματα της εποχής, ευρέως διαδεδομένα και κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας).

υπ.αρ. 4: Αργυροχάλκινο τονρέσιο (1289-1297)

υπ.αρ. 5: Τονρέσιο Κέρκυρας (κυκλοφόρησε πιθανόν την εποχή της Δυναστείας των De-Tocci)

Κλείνουμε για τις αρχές και τους κανόνες του τιμαριωτικού συστήματος που ίσχυε στη Μεσαιωνική Ευρώπη και ερχόμαστε να δούμε πως μέσα απο τη φραγκική εισβολή στις Ελληνοκρατούμενες περιοχές και κυρίως στα Επτάνησα ο φεουδαλικός τρόπος παραγωγής γνώρισε τη μεγαλύτερη του άνθηση.

Όπως υπαγόρευε ο φεουδαλισμός της Δύσης, τα κατακτηθέντα απο τους Φράγκους εδάφη (φέουδα) κατανεμήθηκαν σε μερίδες (τιμάρια) απο το μεγάλο άρχοντα, σε μικρότερους τιμαριούχους, και αυτοί με τη σειρά τους, τα μοίρασαν στους υπηρετούντες αυτούς, δουλοπάροικους⁷.

Οι δουλοπάροικοι, που ήταν κάτοικοι μόνιμα εγκατεστημένοι στα νησιά, μετά την κατάληψη των τελευταίων, αυτόματα οι ίδιοι και οι οικογένειες τους γίνονταν εξαρτήματα κτήματος. Αγοράζονταν και πωλούνταν μ' αυτό, όπως τα ζώα, αποτελώντας αναπόσπαστο τμήμα της γής που καλλιεργούσαν. Απο την άλλη μεριά υπήρχε ισχυρός όρκος πίστης που συνέδεε (loyauté)⁸ τους δουλοπάροικους με τους άρχοντες και τους τελευταίους με τον ανώτερο κυρίαρχο ή ηγεμόνα.

Η παράδοση και οι συνθήκες που επικρατούσαν ευνόησαν, ώστε η Ιεραρχία αυτή να συνεχίζει να ρυθμίζει τις σχέσεις κυρίων και υποχειρίων, παραδοσιακά και μοιρολατρικά απο μέρους των τελευταίων, για πολλούς αιώνες και παρά τα επαναστατικά κινήματα που κατά καιρούς ξεσπούσαν στα Επτάνησα και που πνίγονταν στο αίμα (γνωστότερα, αυτά των ετών 1640 στην Κέρκυρα και 1644 στη Ζάκυνθο).

III.2. Γεωργία, κοινωνική σύνθεση και τιμαριωτικό σύστημα στη Ζάκυνθο.

Στη Ζάκυνθο, όπως και στα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου την περίοδο της Φραγκοκρατίας, τη βάση της οικονομίας αποτελούσε η γεωργία.

Κάτω απο τιμαριωτικό καθεστώς τις κοινωνικές τάξεις στα νησιά τις αποτελούσαν οι: α) Βαρόνοι (αφέντες), β) οι στρατιωτικοί ιππότες και πεζοί φεουδάρχες, γ) οι ελεύθεροι και απελεύθεροι ή υπέρπεροι, με μικρή αγροτική ή αστική ιδιοκτησία, που σχημάτισαν την τάξη των αστών (μεσαία τάξη) και δ) οι υποχείριοι ή δουλοπάροικοι⁹.

Καθένας απο τους ηγεμόνες - κόμητες (Orsini - De Tosci) της Παλατινής Κομητείας Κεφαλλονιάς-Ζακύνθου, σαν μεγάλος φεουδάρχης, παίρνοντας τα νησιά σαν φέουδα ώφειλε να είναι υποτελής στο Μέγα Άρχοντα-Πρίγκηπα της Αχαΐας (Πελοποννήσου) και αυτός με τη σειρά του στο Λατίνιο αυτοκράτορα του Βυζαντίου¹⁰.

Οι Παλατινοί-Κόμητες με τη ληψη της ηγεμονίας και την εγκατάστασή τους στα νησιά, μοίραζαν τη γή (τιμάρια) στους υποτελείς βαρόνους, τους καλούμενους Λίγιους (Lige). Οι τελευταίοι αποδεχόμενοι την "περιβολή" (investitura), καταγράφονταν στο "Μέγα Βιβλίο" ή Κτηματολόγιο που επικυρωνόταν απο τον εκάστοτε Κύριο των νησιών¹¹.

Τα αυτά προνόμια με τους Παλατινούς-Κόμητες, κτηματοδοσίες, δουλοπαροικίες, δικαστική εξουσία, εκτός των κυριαρχικών δικαιωμάτων, της θανατικής ποινής, της νομισματοκοπής και της άδειας αγροπυργίων και φρουριών, είχαν και οι βαρόνοι (άρχοντες), υποτελείς του Κόμητα πάνω στο νησί της Ζακύνθου¹².

Αυτοί με τη σειρά τους, τα υπο την κατοχή τους τιμάρια τα μοίραζαν σ' άλλους υποτελείς (ελεύθερους και απελεύθερους) και αυτές οι διανομές ονομάζονταν απλά τιμάρια. Οι ελεύθεροι και απελεύθεροι ώφειλαν να πληρώνουν το εδαφονόμιο (censo), να προσφέρουν δασίματα (αγρομισθίες)¹³, και να παρέχουν στρατιωτική υπηρεσία με τους υπο αυτούς δουλοπάροικους.

Οι δουλοπάροικοι όφειλαν να εργάζονται χωρίς μισθό, να κρίνονται και να καταδικάζονται απο τους Βαρώνους, να υποκύπτουν σ'όλες τις αγγαρείες και τις εργατικές υποχρεώσεις και τέλος μεταβιβάζονταν με τα κτήματα που καλλιεργούσαν, στις τυχόν ανταλλαγές που γινόντουσαν μεταξύ των αρχόντων¹⁴.

Ο άρχοντας προσδιόριζε το τίμημα των οφειλόμενων ετήσιων φορολογιών, τελών, και δωρημάτων, που έπρεπε να καταβάλλουν οι τιμαριούχοι και οι δουλοπάροικοι του τιμαρίου. Ο φεουδαλικός χρόνος των αγροδοσιών και προσφορών των οφειλόμενων στον άρχοντα άρχιζε απο την ημερα της γιορτής της ύψωσης του τίμιου Σταυρού (14η Σεπτεμβρίου)¹⁵.

III.3.Φορολογικό σύστημα, βιοτεχνία και εμπόριο στη Ζάκυνθο.

Πολλοί απο τους φόρους, τα τέλη και τους δασμούς, που πλήρωναν οι κάτοικοι της Ζακύνθου την περίοδο αυτή, είχαν την καταγωγή τους απο τη Βυζαντινή περίοδο και ήδη αναφέρθηκαν παραπάνω, στο αντίστοιχο κεφάλαιο.

Εδώ θα περιοριστούμε να αναφέρουμε απο τους φόρους¹⁶: τον κ ε φ α λ ι κ ό (που καταβαλόταν απο κάθε υποχείριο στον αφέντη-ετήσιος φόρος), την κ α σ τ ρ ο κ τ η σ ί α (φόρος και αγγαρεία για κτίσιμο φρουρίου), τα ε υ ρ ε τ ι κ ά (το 1/2 ανακαλυπτόμενου θησαυρού ή λαφύρων), η ο ρ ι κ ή ή ο ρ ί ω ν ε ί σ π ρ α ξ η (gabela, απο αυτούς που προσπερνούν ή μπαίνουν σε τιμάριο, πόλη ή κώμη, αφέντου ή ηγεμόνα), τα κ ο ι μ ι τ ι κ ά (φόρος ταφής), τα σ ι γ γ ι λ η τ ι κ ά (για κάθε σφραγιζόμενο έγγραφο), τα δ ι κ α σ τ ι κ ά, το α κ ρ ό σ τ ι χ ο και το αισχρότερο όλων των βαρωνικών δικαιωμάτων(diritto della canatica) το φόρο της πρώτης νύκτας του γάμου (jus primae noctis) ή π α ρ θ ε ν ο φ θ ο ρ ί α ς¹⁷.

Απο τα τέλη και δασμούς ίσχυαν τα τελωνειακά ή κ ο υ μ ε ρ κ ι α κ ά (τελωνειακός φόρος που ίσχυε, όπως

άλλωστε πολλοί φόροι της περιόδου αυτής, απο την πρωτοβυζαντινή περίοδο) για κάθε εισερχόμενο και εξερχόμενο απο το νησί προϊόν. Η διατίμηση επίσης εφαρμοζόταν σε πολλά προϊόντα του νησιού όπως το κρασί, οι σταφίδες, το σιτάρι, το κριθάρι, τα κρέατα και τα ζώα. Τέλος απαιτούνταν τέλη: μεσιτικά, βιβλιατικά, δεκατίες, αλιευτικής τετραμοιρίας (τεταρτημόριο) κατεργοκτησίας, μαγειρίας, αντιναύλου, εξωπρασίας κοσμηατικού (για κάθε προϊόν μεταφερόμενο που εξαγόταν απο το νησί) κ.α.¹⁸.

Αν και η γεωργία ήταν η κύρια απασχόληση αυτής της περιόδου υπήρχαν και άλλοι τρόποι για να κερδίσει κανείς τα μέσα συντήρησής του στο νησί. Η περίοδος χαρακτηριζόταν απο μάχες, εισβολές και αμυντικά έργα. Οι άρχοντες επομένως ζούσαν κύρια στην εντοιχισμένη πόλη της Ζακύνθου (κάστρο). Αρχικά η οχυρωμένη πόλη κατοικήθηκε κυρίως απο τη στρατιωτική φρουρά, τους άρχοντες και τους ακολούθους τους, καθώς και απο το γύρω πληθυσμό του νησιού κατά τη διάρκεια εποχών κινδύνου. Και ήταν πολλές και συχνές για το νησί της Ζακύνθου οι εποχές αυτές.

Οι κάτοικοι αυτοί όμως, δημιούργησαν ζήτηση για υπηρεσίες και μεταποιημένα προϊόντα. Ετσι σταδιακά αλλά σταθερά η επιχειρηματική ζωή άρχισε να σημειώνει πρόοδο. Εμποροι, τεχνίτες, βιοτέχνες, ντόπιοι και ξένοι (κυρίως απο την εποχή της δυναστείας των Τόκων, καθώς οι τελευταίοι προσπάθησαν να προσελκύσουν στο νησί νέους αποίκους) μετακινήθηκαν προς την πόλη ανταποκρινόμενοι στη ζήτηση. Σύντομα τα τείχη του φρουρίου έγιναν πολύ μικρά για να χωρέσουν τους νεοερχόμενους. Ετσι η πόλη της Ζακύνθου επεκτάθηκε αναγκαστικά γύρω και έξω απο τα τείχη.

Αν και το εμπόριο μέχρι τότε είχε βασιστεί στα αγροτικά προϊόντα και ελεγχόταν απο τους ηγεμόνες και τους άρχοντες του νησιού, οι πρώτες εμπορικές συντεχνίες¹⁹, που είχαν ήδη κάνει την εμφάνισή τους κατά τα βυ-

ζαντινά πρότυπα, άρχισαν να παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του εμπορικού κεφαλαίου, ώστε να παγιωθούν επι Βενετοκρατίας όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο.

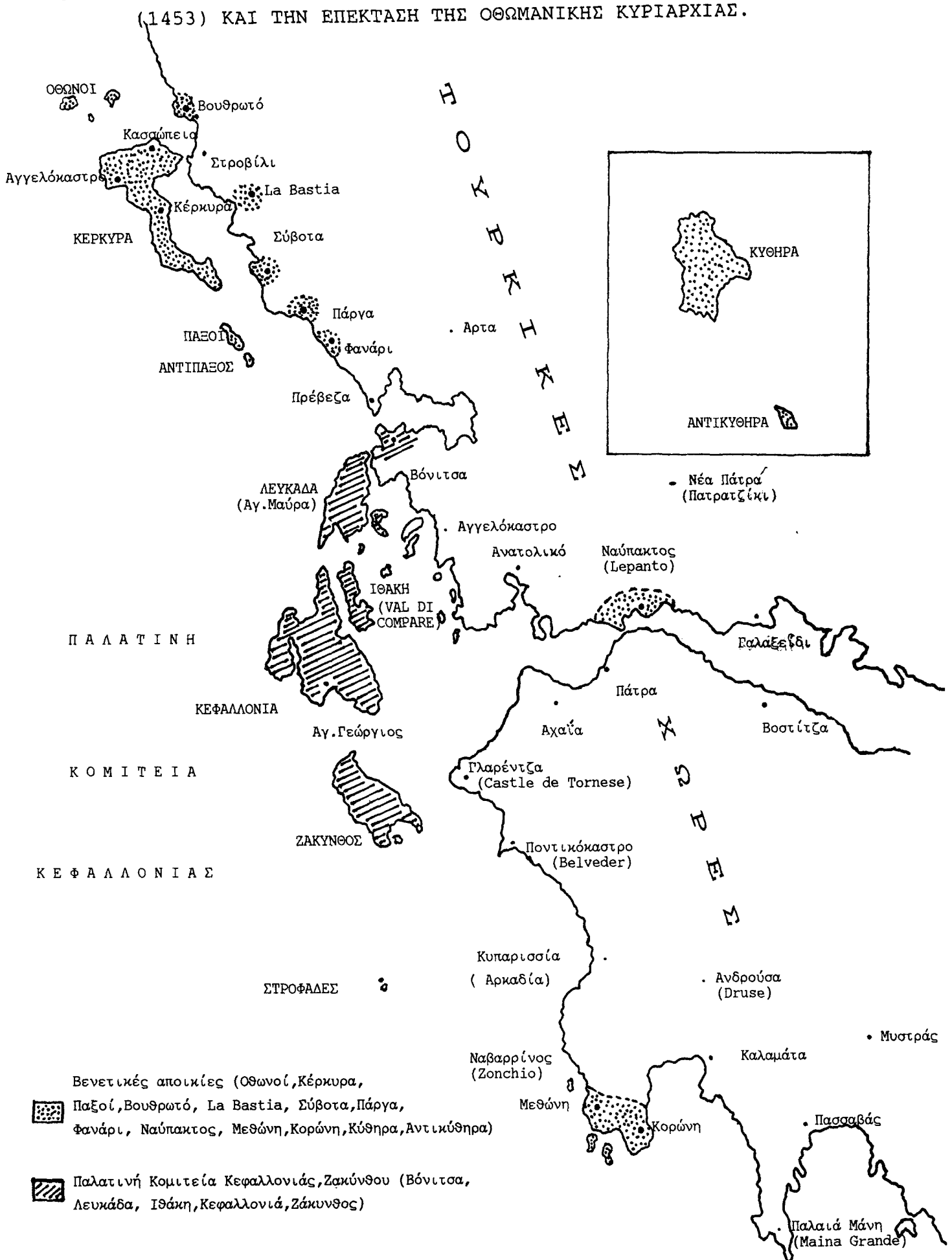
Απο τα προϊόντα του νησιού, εκτός αυτών για εσωτερική κατανάλωση, φημισμένο ήταν μαζί με το της Κεφαλλονιάς, το λευκό κρασί, η Ρομπόλα, ονομαστό ακόμα και σήμερα. Η σταφίδα επίσης αποτέλεσε και θα αποτελέσει για αιώνες αργότερα, ένα απο τα σημαντικότερα εξαγωγίμα προϊόντα του νησιού. Με την ανάπτυξη της μεταξοϋφαντουργίας πολλά μεταξωτά υφάσματα, πέπλοι και μαντήλια της κεφαλής, τα καλούμενα φλωρινά ή τσεκινάτα, υφαίνονταν και εξαγόταν στη Δύση. Επίσης ονομαστά στο εξωτερικό ήταν και τα λεπτότατα χρυσά περιδέραια (gordoni)²⁰.

Το εμπόριο του νησιού, αν και μικρής κλίμακας ακόμα, διεξάγονταν κυρίως με τις πόλεις της Ιταλικής χερσονήσου απο όπου προωθούνταν στην ενδοχώρα, και των απέναντι της Ζακύνθου ακτών της Πελοποννήσου, κυρίως της Γλαρέντζας (Κυλλήνης), που και την εποχή της Φραγκοκρατίας αποτελούσε το σημαντικότερο επίγειο και εμπορικό κέντρο του πριγκηπάτου της Αχαΐας²¹.

Γενικά αυτή η αναιμική μικροαστική ζωή ήταν σχεδόν επαρκής για να συμπληρώσει την κυρίαρχη αγροτική κοινωνία του νησιού. Η οικονομική δραστηριότητα ήταν μικρής κλίμακας και εξυπηρετούσε τις ανάγκες και τα συμφέροντα κυρίως των τιμαριούχων αρχόντων και των κυρίαρχων ηγεμόνων τους. Ο φεουδαλισμός όμως που παρατηρείται στη Ζάκυνθο την περίοδο της Φραγκοκρατίας θα εξακολουθήσει να υπάρχει και στα χρόνια της Βενετοκρατίας μεταβάλλοντας την οικονομική της μορφολογία, πράγμα που παρατηρείται άλλωστε γενικά στα νησιά του Ιονίου.

=====

Ο ΧΩΡΟΣ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΤΟ 1462, ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝ/ΠΟΛΗΣ (1453) ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV: Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ

IV.1. Η ανάπτυξη των Ιταλικών πόλεων και η επεκτατική πολιτική της Βενετίας στο χώρο του Ιονίου.

Ο 9ος - 11ος ήταν αιώνες ενδυνάμωσης του φεουδαρχισμού και μείωσης της κεντρικής εξουσίας. Ο 11ος - 15ος, ήταν αιώνες αναβίωσης της Οικονομίας, της αφύπνισης των πόλεων και της αστικοποίησης της οικονομικής ζωής. Κατά την διάρκεια της περιόδου αυτής, οι πόλεις αναπτύχθηκαν, όπου μπορούσαν να ικανοποιηθούν οι στρατηγικοί λόγοι. Η ανάπτυξη αυτή, τόσο σε μέγεθος όσο και οικονομική σπουδαιότητα, είχε σαν αποτέλεσμα μερικές από αυτές τις πόλεις να φτάσουν στο αποκορύφωμά τους, μεταξύ 14ου και 15ου αιώνα, επεκτείνοντας την εξουσία τους στην πολιτική και στρατιωτική σφαίρα.

Τέτοια, ήταν η περίπτωση των Πόλεων-Κρατών της Ιταλίας και των μεσογειακών περιοχών¹. Στην πραγματικότητα, ο 14ος και 15ος αιώνας μπορούν να θεωρηθούν σαν η εποχή των Πόλεων-Κρατών, ακόμα και αν εικονικά, η κεντρική εξουσία μπορούσε ν'αντιπροσωπεύεται από ένα βασιλιά². Επίσης, η περίοδος αυτή ήταν οπωσδήποτε περίοδος επέκτασης και ανάπτυξης.

Το πρότυπο της μεταβολής κατά το χρονικό αυτό διάστημα, και η αστικοποίηση και οικονομική δραστηριότητα των Ιταλικών πόλεων οφείλεται σε πολλούς λόγους. Οι πόλεις διαχρονικά έγιναν κέντρα εμπορικών δραστηριοτήτων. Σ'αυτές κατέφευγαν και οι καταπιεσμένοι, μη μπορώντας να αντέξουν τις επικρατούσες στην ύπαιθρο χώρα κυρίαρχες σχέσεις. Δουλοπάροικοι και φτωχοί ελεύθεροι καλλιεργητές μετά την απελευθέρωση τους, με την παρακμή του φεουδαλικού καθεστώτος, προσέφευγαν στις πόλεις, με αποτέλεσμα την αύξηση του πληθυσμού τους, την εμφάνιση νέων επαγγελμάτων και την τόνωση του εμπορίου³. Η κατάπαυση τέλος των βαρβαρικών επιδρομών, η τεχνολογική πρόοδος⁴ και οι Σταυροφορίες, που έπαιξαν μεγάλο ρόλο για την ανάπτυξη του

εμπορίου των Ιταλικών πόλεων και την παραπέρα εμπορική κερδοσκοπία, οδήγησαν τις πόλεις αυτές και κύρια την Γένοβα και την Βενετία να γίνουν οι βασικοί εμπορικοί φορείς και οι σπουδαιότεροι συνδετικοί κρίκοι ανάμεσα στην Ανατολή και την Ευρώπη⁵.

Η Βενετία ήδη από τα τέλη του 11ου αιώνα είχε αναπτύξει ιδιαίτερα το εμπόριό της ενώ ταυτόχρονα οργάνωσε σε μεγάλο βαθμό την ναυτιλία της (τα ναυπηγεία της λειτουργούσαν κάτω από μορφή κρατικού μονοπωλίου) έτσι ώστε γρήγορα έγινε η ισχυρότερη των εμπορικών πόλεων της Ευρώπης⁶. Η νέα τάξη των πραγμάτων που δημιουργήθηκε το 1204 στον ελληνικό χώρο με την εφαρμογή της "partitio terrarum imperii Romaniae", της διανομής δηλ. των εδαφών της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, η Βενετία αποσπώντας ένα σημαντικό τμήμα των εδαφών αυτών (τα 3/8), επεκτείνει παραπέρα την εμπορική και διοικητική κυριαρχία της σε ολόκληρη τη λεκάνη της Ανατ. Μεσογείου μέχρι τη Μαύρη Θάλασσα. Από την άλλη μεριά, η επέκταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η παγίωση της μετά την άλωση της Κων/πολης (1453), έφερε πολλές φορές αντιμέτωπες τις δύο αυτές μεγάλες δυνάμεις⁷.

Η Βενετική πολιτεία ήδη από τα τέλη του 14ου αιώνα, πριν ακόμη κυριαρχήσει στα Επτάνησα «επιθυμούσε την κατάκτηση του συμπλέγματος (configuration) των νησιών της Κέρκυρας, της Ζακύνθου και της Κεφαλληνίας...». Η επιτυχημένη αυτή φράση ανήκει στον βενετό χρονογράφο Ιωάννη Garoldo και εκφράζει τη Βενετική πολιτική στο χώρο του Ιονίου⁸. Αυτή ακριβώς η "configuration", η ιδεατή ενότητα, θα αποτελέσει το κύριο χαρακτηριστικό της Βενετοκρατίας στα Ιόνια νησιά. Πολύ αργότερα, στους νεώτερους πια χρόνους, εμφανίζονται οι όροι "Ιόνιοι Νήσοι" και "Επτάνησος".

Η προσάρτηση των νησιών του Ιονίου στον αποικιακό κορμό της Βενετίας απέτέλεσε στόχο της Βενετικής πολι-

τικής μετά την ήττα της στη Δαλματία και την απώλεια της Ραγούζας (1538). Οι ιεροί δεσμοί της "cittadinanza" (ιδιότητας του αετού)⁹ που έδεναν τον οίκο των Ορσίνι και των Τόκων με την Γαληνότατη Δημοκρατία της Βενετίας, διευκόλυναν την πραγματοποίηση των κατακτητικών της σχεδίων, προσφέροντας συνεχώς αφορμές για ποικίλες επεμβάσεις.

Η Ζάκυνθος δέχθηκε τις πολεμικές συγκρούσεις των Βενετών και των Τούρκων, για να υποταχθεί στους δεύτερους (1479-1484), που τελικά παρεχώρησαν ένα ερημωμένο νησί στους Βενετούς, με Συνθήκη που υπογράφηκε στην Κων/πολη μεταξύ των δύο μερών (22 Απριλίου 1484), αντί 500 χρυσών δουκάτων ετήσιου φόρου, στο ταμείο του Σουλτάνου Βαγιαζίτ¹⁰.

Κάτω από τη σημαία του Αγίου Μάρκου η Ζάκυνθος και τα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου πελάγους απέκτησαν για πρώτη φορά στην ταραγμένη ιστορία τους γεωγραφική και πολιτική ενότητα. Το απομονωμένο αυτό τμήμα του Ελληνισμού αντιμετωπίζεται ενιαία, από την στιγμή που μπαίνει στη σφαίρα των ενδιαφερόντων της Δημοκρατίας της Βενετίας. Η Βενετική κυριαρχία δεν υπήρξε ίδια σε όλα τα νησιά του Ιονίου. Δύο ήταν οι βασικοί λόγοι της ανομοιομορφίας αυτής: ο διαφορετικός τρόπος και ο διαφορετικός χρόνος της κατάκτησης τους. Η Βενετία με την ευελιξία που χαρακτήριζε την πολιτική της, χάραξε στα Επτάνησα πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά πλαίσια ανάλογα με τις τοπικές συνθήκες που βρήκε σε κάθε νησί. Αναγνώρισε παλιότερα προνόμια, υιοθέτησε θεσμούς και επέτρεψε την τοπική αυτονομία και τη γένεση της τοπικής αριστοκρατίας. Έτσι, τα Ιόνια νησιά, παρά τα κοινά σημεία που είχαν, λόγω της γεωγραφικής τους θέσης και της κοινής μακρόχρονης ξενικής κατοχής, παρουσίαζαν ανάμεσα τους διαφορές που οφείλονταν σε ιδιόμορφες τοπικές καταστάσεις¹¹.

IV.2. Η ανομοιογενής πληθυσμιακή σύνθεση στα Επτάνησα και κυρίως στη Ζάκυνθο και οι οικονομικές της συνέπειες.

Όταν η Βενετία κατέλαβε τα νησιά του Ιονίου βρέθηκε αντιμέτωπη με ένα οξύ δημογραφικό πρόβλημα. Οι αλληπάλληλες τουρκικές επιδρομές είχαν σαν αποτέλεσμα τη μείωση του πληθυσμού, σε σημείο ώστε μερικά από τα νησιά να χαρακτηρισθούν σαν ερημωμένα (disabitata). Πρώτη φροντίδα της Γαληνότατης Δημοκρατίας ήταν ο επανασυνολισμός των ερημωμένων νησιών με "στρατιώτες" ("stradioti"). Παράλληλα όμως η επτανησιακή γη υπήρξε το καταφύγιο για τους Έλληνες που δεν ήθελαν να υποστούν το ζυγό της Οθωμανικής κυριαρχίας. Έχουμε λοιπόν, από τη μιά μεριά ομαδικές εγκαταστάσεις "στρατιωτών" με προνομιακές συνθήκες διαβίωσης και από την άλλη, ομαδικές πάλι, εγκαταστάσεις προσφύγων από διάφορα τουρκοκρατούμενα ή βενετοκρατούμενα τμήματα του ελλαδικού χώρου. Έτσι, τα Επτάνησα βρέθηκαν στο επίκεντρο μιάς από τις μεγαλύτερες ομαδικές μετακινήσεις ελληνικών πληθυσμών. Άνθρωποι διάφορων κοινωνικών τάξεων και διαφόρων πνευματικών επιπέδων, συγκεντρώθηκαν στα νησιά του Ιονίου και σχημάτιζαν ένα μεγάλο μωσαϊκό που αποτέλεσε την πρώτη, αδιαμόρφωτη ακόμη, επτανησιακή κοινωνία, με αντίκτυπο στην κατοπινή κοινωνική και οικονομική δομή τους¹².

Βέβαιο πάντως είναι ότι η ανάμιξη του ποικιλόμορφου αυτού πληθυσμού και η πάλη ανάμεσα στους γηγενείς και στους ετερόχθονες επέδρασε στην οριστική διαμόρφωση μιάς ιδιότυπης κοινωνίας, της επτανησιακής. Επίσης βέβαιο είναι ότι τα φραγκικά στοιχεία, που απέμειναν από τους χρόνους της κυριαρχίας των Ορσινών, των Ανδιγαύων και των Τόκων στα νησιά του Ιονίου, αφομοιώθηκαν με το πέρασμα του χρόνου μέσα στη χοάνη του Ελληνισμού, χαρακτηριστικό δείγμα της αφομοιωτικής ελληνικής δύναμης.

Γέφυρα ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση, τα Επτάνησα στη μακρόχρονη διάρκεια της Βενετικής κυριαρχίας

ηρθαν σε επαφή με το ευρωπαϊκό πνεύμα και πέτυχαν να οικειοποιηθούν τις αξίες του δυτικού πολιτισμού στρέφοντας όμως πάντοτε το βλέμμα προς τον εθνικό κορμό και διατηρώντας αναλλοίωτη, κάτω από τη σημαία του Αγίου Μάρκου, την ελληνική παράδοση, τη γλώσσα και τη θρησκεία.

Η εδραίωση της Βενετικής κυριαρχίας στο θαλάσσιο χώρο του Ιονίου συνέπεσε με την απώλεια σημαντικών Βενετικών κτήσεων στην Πελοπόννησο: της Ναυπάκτου το 1499 και των δίδυμων λιμένων της Μεθώνης και της Κορώνης το 1500. Αργότερα, το 1540, η Βενετία αναγκάστηκε να παραδώσει στους Τούρκους δύο ακόμη Πελοποννησιακές πόλεις, το Ναύπλιο και τη Μονεμβασιά. Ένα μέρος του πληθυσμού των περιοχών αυτών στράφηκε προς τα νησιά του Ιονίου. Τέλος στα μέσα του 17ου αιώνα τα Επτάνησα θα δεχθούν νέο κύμα προσφύγων, των Κρητικών, που ζητούσαν άσυλο στο Βενετοκρατούμενο χώρο του Ιονίου μετά την κατάληψη του Χάνδακα (σημ. Ηράκλειο) από τους Τούρκους (1669).

Στη Ζάκυνθο από το 1485, οι Βενετοί, με διατάγματα που σώζονταν στο "Libro degli ordini"¹³ είχαν φροντίσει για την εγκατάσταση στο νησί 400 "stradioti" από το Ναύπλιο, Ναυπάκτο, Ναυαρίνο, Μεθώνη και Κορώνη με αρχηγό τον Θεόδωρο Παλαιολόγο. Το 1498, στη νέα προκήρυξη για εποίκισμο που εξέδωσαν οι Βενετοί, ανταποκρίθηκαν 150 οικογένειες¹⁴. Τήν ίδια εποχή παραχωρήθηκαν τιμάρια στο Δημ. Λάσκαρι ή Μεγαδούκα και στον Μοροβιάκο (Moro Bianco) αρχηγούς στρατιωτών, και απόγονους παλαιών φεουδαρχών της εποχής των Τόκκων. Επίσης στον Θεοδ. Λάσκαρι, Γαβριηλόπουλο Μονδίνιο, Στράτορα, Πελεγάνο και Σιγούρο. Από τις οικογένειες που εγκαταστάθηκαν στη Ζάκυνθο, μαρτυρούνται από το Ναύπλιο η οικογένεια Σουμάκη, Ρουσιάνου, Χαλκοματά, από τη Μεθώνη η οικογένεια Καπνίση, Κομούτου, Μινώτου, Νομικού, από τη Μάνη οι Μελισσηνοί Κοντόσταυλοι, Σκιαδόπουλοι κ.α. Επίσης από την Κύπρο η οικογένεια Τζιμπλέτη, Κύμβη, Καρρέρ και Δερβόση. Αλλά και από την ιταλική χερσόνησο υπήρξαν οικογένειες που ζήτησαν καταφύγιο στη Ζάκυνθο εξαιτίας των εμφυλίων πολέμων (Σαλβιάτη, Μέδικοι, Βαλτέρρα, Σέρρα, Μπεντιβόλια, Μεριάτη, Σαλβιάτι κ.α.)¹⁵.

Η εγκατάσταση των μισθοφόρων "στρατιωτών" στη Ζάκυνθο, όπως και στα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου απέβλεπε όχι μόνο στον επανασυννοικισμό αλλά και στη στρατιωτική τους ασφάλεια. Σε όλους αυτούς οι Βενετοί παραχώρησαν δωρεάν σπίτια, και αγρούς ανάλογα με το αξίωμα τους και με τον αριθμό των μελών των οικογενειών τους. Οι έποικοι ήταν υποχρεωμένοι να εγκατασταθούν εκεί μόλις, να καλλιεργούν τα κτήματά τους, χωρίς να μπορούν να τα μεταβιβάσουν σε άλλους, να συντηρούν ένα άλογο και να υπηρετούν με μισθό τη Βενετία στις εκστρατείες της. Τέλος, ήταν απαλλαγμένοι από φορολογικές υποχρεώσεις για 4 χρόνια (υποχρεώνονταν μόνο στην καταβολή της "δεκάτης των αγρών", φορολογία που αποσκοπούσε στη συγκέντρωση του ετήσιου τέλους των 500 χρ. δουκάτων προς την Τουρκία)¹⁶.

Η ανάμιξη του πληθυσμού που παρατηρείται στη Ζάκυνθο τον 16ο αιώνα, επόμενο ήταν να επιδράσει στη διαμόρφωση της νέας κοινωνίας. Στοιχεία ανομοιογενή, προερχόμενα από διαφορετικούς τόπους και κοινωνικές τάξεις, μαζί με τα ξένα στοιχεία -όσο λίγα και αν ήταν- που απομειναν από τη Φραγκοκρατία, καθώς και εκείνα που οι εμφύλιοι πόλεμοι στην Ιταλία ανάγκασαν να ζητήσουν την τύχη τους στη Ζάκυνθο, επέφεραν αναταραχές στη σύνθεση και τη διαμόρφωση της νέας Ζακυνθινής κοινωνίας.

Ανάμεσα στους γηγενείς και στους ετερόχθονες ανοίχθηκε ένα χάσμα που οφειλόταν βασικά στην κοινωνική ανομοιογένεια. Η προσπάθεια των εποίκων να πάρουν μέρος στη διοίκηση και να εισχωρήσουν στο Συμβούλιο των Ευγενών (*generale consiglio*) είχε σαν αποτέλεσμα τη ρήξη της κλειστής κοινωνικής τάξης του νησιού.

Το 1546 είχαν αυξηθεί οι ξένοι της πόλης Ζακύνθου και των προαστείων (*borgi*), και κύρια οι Μανιάτες και οι Κορωναίοι. Όλοι τους είχαν πάρει θέση μέσα στο Συμβούλιο -εκλέγοντας τους ημέτερους- απομακρύνοντας τους ντόπιους επιφανείς (*primarii*) με συνέπεια οι τελευταίοι αγανακτισμένοι να δυσφορούν. Αποτέλεσμα του παραγκωνισμού

αυτού ήταν ν'αποκτήσουν μεγάλη δύναμη οι ξένοι και να προωθούν στα διάφορα αξιώματα τους ανθρώπους που επιθυμούσαν, αδιάφορο αν αυτοί ήταν ανίκανοι και ακατάλληλοι¹⁷. Πολλά και ποικίλα είναι τα τεκμήρια της επιρροής των εποίκων στη Ζάκυνθο. Τοπωνυμία όπως τα Μανιάτικα (συνοικισμός στην πόλη της Ζακύνθου κοντά στο ναό της Αναλήψεως μαρτυρείται το 1621)¹⁸ αποτελούν δείγματα της παρουσίας τους. Το ίδιο παρατηρείται και στα οικογενειακά ονόματα, στα ήθη και στα έθιμα, όπως η συνήθεια εκδίκησης του αίματος, που μεταφέρθηκε από τους Μανιάτες στη Ζάκυνθο¹⁹.

Παράλληλα οι πρόσφυγες επέδρασαν και στη διαμόρφωση της πόλης της Ζακύνθου. Αν και το κάστρο αποτελούσε ακόμα το αμυντικό κέντρο του νησιού, παράλληλα εποίκιζόταν και η παραλία (γιαλός) όπου υπήρχαν μερικά μόνο σπίτια ψαράδων και μερικές εκκλησίες. Ο γιαλός που στα μέσα του 16ου αιώνα αριθμούσε ήδη 7.900 ψυχές, και είχε περίπου 2000 καταστήματα και σπίτια εξελίχθηκε γρήγορα στη κατοπινή παραλιακή πόλη, στο Borgo della Marina, και τελικά προκάλεσε τη βαθμιαία ερήμωση του Κάστρου²⁰.

Ενώ όμως οι ομαδικές προσφυγικές μετακινήσεις στη Ζάκυνθο, και στα Επτάνησα γενικώτερα, είχαν σαν αποτέλεσμα την αύξηση του πληθυσμού, από την άλλη μεριά οι σεισμοί, οι διάφορες επιδημίες²¹ και οι πειρατικές επιδρομές²², στην περίοδο της Βενετοκρατίας, συντελούσαν στη μείωσή του και γενικώτερα στη δημογραφική αναστάτωση του πληθυσμού με αποτέλεσμα τη δημιουργία κλίματος κοινωνικής και οικονομικής ανασφάλειας. Άλλος ένας λόγος της αυξομείωσης του πληθυσμού της Ζακύνθου ήταν η τραγωδία της Κρήτης το 1669, όταν η Μεγαλόνησος έπεσε στους Τούρκους, και η Βενετία έχασε μιά από τις σημαντικότερες κτήσεις της. Στην προκειμένη περίπτωση για άλλη μιά φορά, αυξήθηκε ο εγχώριος πληθυσμός με την προσέλευση προσφύγων από την πρώην Βενετική κτήση²³. Στη Ζάκυνθο οι

πρόσφυγες συνοίκησαν στο νότιο άκρο της πόλης και αριθμούσαν τουλάχιστον 223 οικογένειες²⁴. Ανάμεσα τους, ευγενείς (nobili), τιμαριούχοι (feudati) και κυρίως αστοί, που ασκούν τα επαγγέλματα τους, οργανώνονται σε αδελφάτα και συντεχνίες (scuolae), κτίζουν δικές τους εκκλησίες και σιγά σιγά αφομοιώνονται στη διαμορφωμένη πλέον επτανησιακή κοινωνία. Πολλοί απο τους "επάξιους αυτούς Κρητικούς" (benemeriti Cretensi), γράφτηκαν το 1670, στο "Libro d'oro" (Χρυσόβιβλος) του νησιού και έγιναν δεκτοί στο Συμβούλιο των Ευγενών της Ζακύνθου. Ανάμεσα στους τιμαριούχους συγκαταλέγονταν και οι πρόγονοι του εθνικού μας ποιητή, ο Νικόλαος και ο Πέτρος Σαλαμόν (Salamon)²⁵.

Κλείνοντας την πληθυσμιακή σύνθεση, που αποτελούσαν οι κοινωνικές ομάδες στο νησί της Ζακύνθου, κρίνουμε σκόπιμο να αναφερθούμε και στην κοινότητα των Εβραίων που υπήρχε απο την εποχή του μεσαίωνα στο νησί. Αυτοί, ήταν υποχρεωμένοι να φέρουν διακριτική ταινία κίτρινου χρώματος στο καπέλο τους και βρισκονταν υπό μερικό περιορισμό (ιδιαίτερη συνοικία στην πόλη-Γέττο) μέχρι και την εποχή της Ενώσεως. Οι Εβραίοι δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα, με εξαίρεση τους γιατρούς και τους αστυϊάτρους και συνήθως ασχολούνταν με το εμπόριο ενώ πολλοί απο αυτούς έγιναν ονομαστοί για την παροχή δανείων²⁶.

Στη συνέχεια παρουσιάζουμε έναν πίνακα του πληθυσμού της Ζακύνθου, απο τα διαθέσιμα στοιχεία, που καλύπτουν κυρίως την περίοδο της Βενετοκρατίας και που γίνεται φανερό το Δημογραφικό πρόβλημα του νησιού για όλους τους παραπάνω λόγους που αναφέρθηκαν.

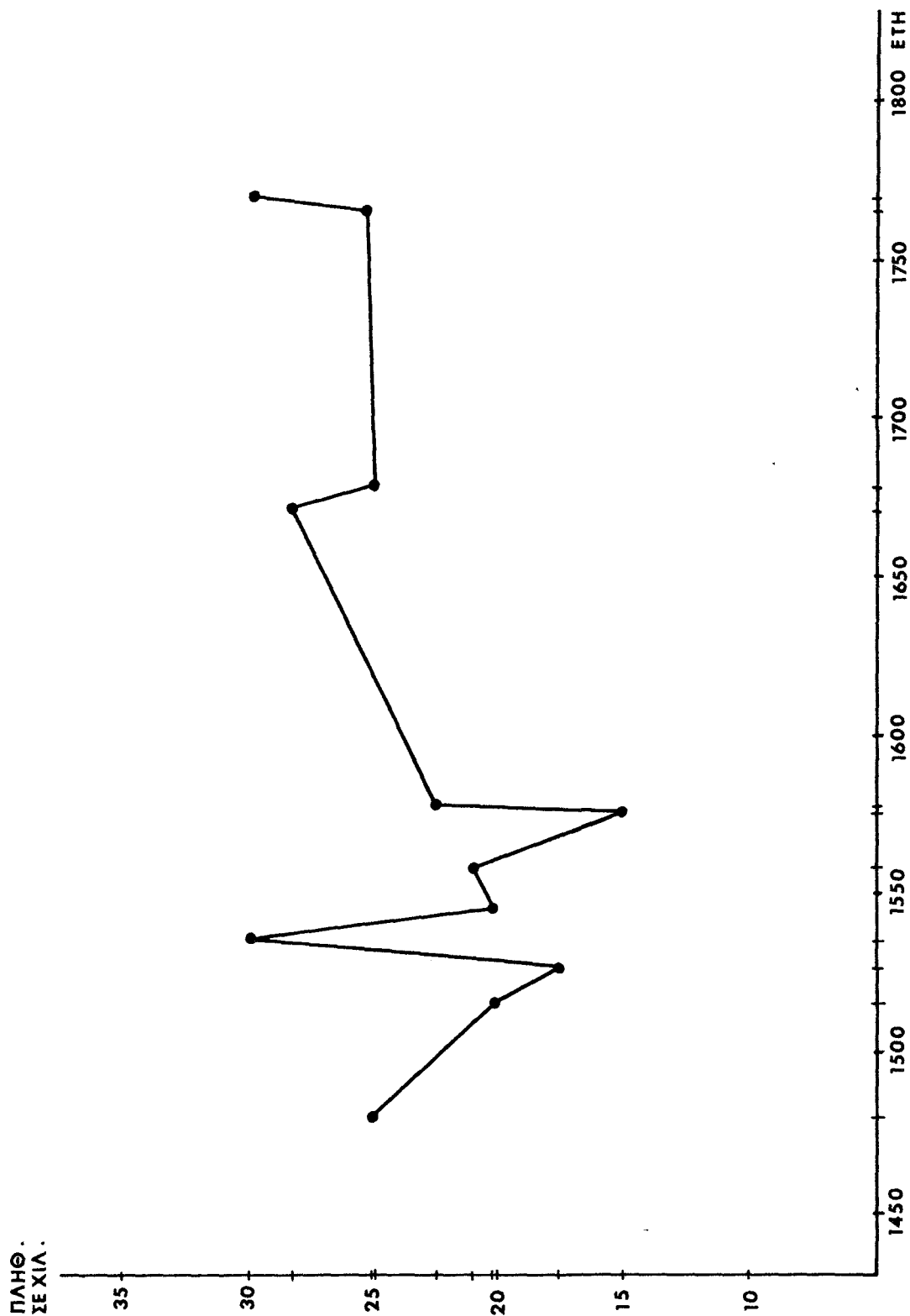
ΠΙΝΑΚΑΣ ΙV.2.1
ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ

<u>Ε Τ Η</u>	<u>ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ</u>	<u>Α Ι Τ Ι Α</u>
1479	25.000	- Τελευταία περίοδος της δυναστείας των Τόκκων (πριν τη Τουρκική εισβολή).
1515	20.000	- Μετά την Τουρκική εισβολή και κατοχή. Σεισμός του 1513, επιδημία του 1523.
1528	17.255	
1532	30.000	- Αποτέλεσμα συνεχών εποι- κισμών απο τους Βενετούς.
1546	20.214	
1558	21.500	- Αποτέλεσμα Τουρικοβενετικών διενέξεων και των συνεχών τουρικών επιδρομών.
1576	14.800	
1578	22.543	- Κύμα προσφύγων απο καταλυ- μένες Βενετικές κτήσεις (πτώ- ση της Κύπρου το 1571).
1670	28.492	
1675	25.000	- Νέο κύμα προσφύγων, κυρίως μετά την πτώση της Κρήτης (1669
1766	25.325	
1770	30.000	- Κατάλυση βενετικών κτή- σεων στην Πελοπόννησο.

ΠΗΓΕΣ:

Λ.Χ.Ζώη: Στατιστική της νήσου Ζακύνθου, Ζάκυνθος 1896, του ίδιου: Λεξικό Ιστορικό και Λαογραφικό Ζακύνθου, Αθην. 1963, σελ.610, στη λέξη: Στατιστική. - Χρύσα Α.Μαλτέζου: Ο πληθυσμός των Ιονίων κατά τη Βενετοκρατία, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τομ.Ι, σελ.218, Τομ.ΙΑ, σελ.213. - Π.Χιώτης: Ιστορ.Απομν. Τομ.3, σελ.258. Για τον πληθ. του 1558, 1578 και 1670, πρβλ. και Διον.Ρώμα: Το Ρεμπελιό των Ποπολάρων, απο το χρονικό "ΠΕΡΙΠΛΟΥΣ" (1570-1870), Αθήνα 1972, σελ.432.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ IV.2.1.
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΟΥ
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ
ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ

Το λιοντάρι του Αγίου Μάρκου-σύμβολο της Βενετικής Δημοκρατίας.

IV.3. Η επικράτηση του τιμαριωτικού συστήματος στη Ζάκυνθο την περίοδο της Βενετοκρατίας.

Η επικράτηση της μεγάλης ιδιοκτησίας και της Ευγένειας στη Ζάκυνθο συντελείται σταδιακά από τις αρχές του 13ου αιώνα. Ορσίνες, Ανδηγαύοι και Τοκκοί, πότε με την αναγνώριση και επικύρωση παλιότερων προνομίων, και πότε με τη χορήγηση νέων, δημιούργησαν ένα ποικίλο καθεστώς αποτελούμενο από παλιούς βυζαντινούς θεσμούς, τοπικές συνήθειες και λατινογενή στοιχεία.

Η Βενετία, αν και το πολιτικό της σύστημα και η νοοτροπία της δεν είχαν σχέση με τη μεγαλοϊδιότητα τάξη, παρόλα αυτά ευνόησε τη διατήρηση του φεουδαρχικού Δικαίου που επικρατούσε στο νησί²⁷, μιά και αυτό δεν ήταν αντίθετο προς τα συμφέροντα της. Έτσι στη Βενετοκρατούμενη Ζάκυνθο, το φεουδαρχικό Δίκαιο, αποτελεί συνύπαρξη τριών διαφορετικών Δικαίων: του τοπικού, του Δικαίου των Ασσίζων (θεσμοθεσία που καθορίζει την τύχη των φέουδων και τη δικαιοδοσία των φεουδαρχών)²⁸ και του Βενετικού, που εμφανίζεται κυρίως στον εμπορικό και δικαιοπρακτικό τομέα.

Η Βενετική κυριαρχία κωδικοποιώντας τους μέχρι τότε ισχύοντες κανόνες του συστήματος, έβαλε τις βάσεις για τη συγκρότηση μιάς κοινωνίας που την χαρακτήριζε η μεγαλογαιοκτησία και η οικονομική ιεράρχηση των τάξεων, με αμεση συνέπεια τη γέννηση της ντόπιας αριστοκρατίας. Στον πολιτικοκοινωνικό τομέα αναγνωρίσθηκε η κατοχή των φέουδων (*baronias et pheuda cum eorum vassalis et villanis*), τα φεουδαρχικά δικαιώματα των Ευγενών και η διατήρηση της δουλοπαροικίας. Στον τομέα της δικαιοσύνης εισήχθηκε το Βενετικό Δίκαιο (*Statuta Veneta*) ενώ η εκδίκαση των πολιτικών και ποινικών υποθέσεων γινόταν σύμφωνα με τα έθιμα της Βενετίας ("*secundum ritus et consuetudines civitatis Venetiarum*")²⁹. Ακόμα και στα εκκλησιαστικά πράγματα διασφαλίσθηκε η φεουδαλική ιδιοκτησία και τα φεου-

δαρχικά δικαιώματα της Δυτικής Εκκλησίας, ενώ αντίθετα στον Ανατολικό Κλήρο, που του είχε αφαιρεθεί η κτηματική περιουσία του, αναγνωριζόταν η δικαιοδοσία μόνο σε θέματα σχετικά με τη θρησκεία (γάμοι, διαζύγια, βαπτίσεις)³⁰.

Απο το καθεστώς της γαιοκτησίας, έτσι όπως αναπτύχθηκε στη Ζάκυνθο και γενικότερα στον Βενετοκρατούμενο επτανησιακό χώρο, δημιουργήθηκε μία νέα σχέση γαιοκτημόνων. Η γη μοιράσθηκε σε τιμάρια και οι γαιοκτήμονες έγιναν επίμορτοι καλλιεργητές των ξένων φεουδαρχών. Οι καλλιεργητές πάλι, που δούλευαν στα κτήματα έγιναν μισθωτοί των πρώην ιδιοκτητών.

Σύμφωνα με τις φεουδαρχικές αντιλήψεις τα τιμάρια διακρίνονταν σε δύο κατηγορίες: α) στα λεγόμενα άμεσα και σύνδετα (*feudi diretti e legali*) και β) στα προσφερτά (*feudi oblati*)³¹. Τα άμεσα και σύνδετα τιμάρια τα αποτελούσαν κτήματα που είχαν περάσει μετά την κατάκτηση στο Δημόσιο. Ήταν αναπαλλοτρίωτα (εκτός αν το δημόσιο επέτρεπε την απαλλοτρίωση τους) και χωρίζονταν σε στρατιωτικά και εκκλησιαστικά.³² Οι φεουδάρχες παραχωρούσαν τα κτήματα για καλλιέργεια στους αγρολήπτες (σέμπρους) και εισπράτταν εισοδήματα. Τα εισοδήματα αυτά προέρχονταν ή από ακαλλιέργητα εδάφη, που παραχωρούσε ο φεουδάρχης με μορφή εδαφονομής (*censo*), εμφύτευσης ή ενοικίασης είτε από καλλιεργημένα εδάφη, που παραχωρούσε ο φεουδάρχης στους ελεύθερους καλλιεργητές ή στους δουλοπάροικους. Στην πρώτη περίπτωση, των ακαλλιέργητων εδαφών, ο αγρολήπτης ήταν υποχρεωμένος να καταβάλλει το σολδιάτικο ή σολιάτικο (από το *soldium*). Στη δεύτερη περίπτωση, των καλλιεργημένων εδαφών, τις υποχρεώσεις του αγρολήπτη τις ρύθμιζε η σύμβαση αγροληψίας. Αυτή μπορούσε να είναι διαρκής ή πρόσκαιρη (η πρώτη είναι γνωστή και με το όνομα "συγκράτεια", ενώ η δεύτερη με το όνομα "κανισκεψία")³³. Από το άλλο μέρος τα προσφερτά τιμάρια τα αποτελούσαν κτήματα αξίας 4.000 δουκάτων. Η εκούσια προσφορά αυτού του ποσού στο Δημόσιο εξασφάλιζε σ' αυτόν που το πρόσφερε την παραχώρηση του τιμάριου και τον αντίστοιχο τίτλο του Βαρώνου ή Κόμητα³⁴.

Για την κατάληψη του φέουδου απαραίτητη ήταν, σύμφωνα με τις διατάξεις των Ασσίζων, ή "investitura" (περιβολή), επίσημη τελετή, που γινόταν στη Βενετία (αρμόδιοι ήταν οι *Pronveditori sopra i feudi*, (οι Προβλεπτές επί των φέουδων), ή στο νησί που έμενε ο φεουδάρχης³⁵. Ο τελευταίος έπρεπε να προσκομίσει τα απαιτούμενα πιστοποιητικά και να δηλώσει ένορκα την υποταγή του (*h o m m a g i o*). Τα επίσημα έγγραφα που ρύθμιζαν τις σχέσεις του φεουδάρχη με το Βενετικό Δημόσιο και τους αγρολήπτες (κτηματολόγια, τίτλοι, αγροληπτικά συμβόλαια) ονομάζονταν "αναγραφές" και ήταν καταχωρημένα από τις Βενετικές αρχές σε ιδιαίτερο κατάστιχο, "το βιβλίο των φέουδων". Στη διαδοχή των φέουδων ίσχυε η πρωτοτοκία χωρίς όμως να αποκλείονται οι γυναίκες, όταν δεν υπήρχαν άμεσοι άρρενες απόγονοι³⁶. Στην περίπτωση έλλειψης απογόνων τα φέουδα περιέρχονταν στο Δημόσιο³⁷.

Οι πάροικοι (*villani* ή *rustici*) διακρίνονταν σε τρεις κατηγορίες: στους παροίκους των βαρώνων, στους παροίκους του Βενετικού Δημοσίου και στους παροίκους της Λατινικής Επαρχίας. Η θέση τους από την προηγούμενη μας ανάλυση είναι λίγο-πολύ γνωστή³⁸. Η εκμετάλλευση και τα σκληρά καταναγκαστικά έργα, η στρατολόγηση τους (*fanti*-πεζικό) στα "επίλεκτα" σώματα (*cernidi*) και οι διάφορες επιβαρύνσεις (*diversa gravamina*) πέρα από τις ήδη σκληρές και απάνθρωπες διατάξεις των αγροληπτικών συμβολαίων, τους έκανε πολλές φορές να επαναστατήσουν και να ζητήσουν απ'ευθείας από το μητροπολιτικό κέντρο να ελαφρύνει τη θέση τους.

Η φεουδαρχία στη Ζάκυνθο και γενικότερα στον επτανησιακό χώρο είχε αρχίσει να διαμορφώνεται από την εποχή ακόμα που το νησί αποτελούσε "θέμα" της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Η πρώιμη όμως απόσπαση του από το Βυζαντινό είχε σαν συνέπεια ο φεουδαρχισμός του νησιού να μην ακολουθήσει την αργή και με ιδιομορφίες πορεία του βυζαντινού φεουδαρχισμού. Στην περίοδο της Φραγκοκρατίας, και μετά της

Βενετοκρατίας, έγινε θεωρητικά μία μεταφύτευση του φεουδαρχικού Δίκαιου της Ευρώπης στον ελληνικό χώρο της Επτανήσου. Το 1667 ο αριθμός των βαρωνικών τιμαρίων στη Ζάκυνθο ανερχόταν σε 12³⁹. Μέχρι τότε το αστικό στοιχείο ήταν πολύ μικρό ή σχεδόν ανύπαρκτο. Η οικονομία ήταν κλειστή-αγροτική. Παρόλα αυτά το τιμαριωτικό καθεστώς δεν διατήρησε στη διάρκεια της Βενετοκρατίας τον αρχικό του χαρακτήρα. Με την πάροδο του χρόνου ο αριθμός των τιμαρίων μειώθηκε. Ακόμη και οι δουλοπάροικοι που δούλευαν στα τιμάρια, αντι να πληθαίνουν, λιγόστευαν συνεχώς, φεύγοντας για να γλυτώσουν από τα σκληρά καταναγκαστικά έργα ή εξαγοράζοντας την ελευθερία τους.

Οι αρχές του 17ου αιώνα βρίσκουν τη Ζάκυνθο σε οικονομική ανάπτυξη. Το αστικό στοιχείο κατόρθωσε να εισχωρήσει στο τοπικό συμβούλιο των ευγενών (1683)⁴⁰ και οργανωμένο μέσα από τις συντεχνιακές ενώσεις άρχισε να παίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της οικονομικής δραστηριότητας του νησιού. Συνέπεια της αστικής αυτής δραστηριότητας ήταν να διαμορφωθεί με την πάροδο του χρόνου μία καινούργια πολιτεία (borgo della Marina)⁴¹, έξω από το Κάστρο, κάτω στον "αιγιαλό" που αποτέλεσε και τον κεντρικό άξονα αυτής της δραστηριότητας.

IV.4. Το Φορολογικό σύστημα και η "Αρχή της Κυριάρχου" στα Επτάνησα την περίοδο της Βενετοκρατίας.

Για τη μελέτη της οικονομικής και δημοσιονομικής κατάστασης στα νησιά του Ιονίου είναι απαραίτητη η εξέλιξη του φορολογικού συστήματος που ίσχυε σ'αυτά κατά τη διάρκεια της βενετοκρατίας.

Οι Βενετοί όταν κατέλαβαν τα Επτάνησα, όπως και κάθε άλλη περιοχή της διαμελισμένης Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, βρήκαν ένα έτοιμο φορολογικό σύστημα προσαρμοσμένο στις τοπικές συνθήκες και στις ανάγκες του Βυζαντινού Κράτους, και έσπευσαν, όπως ήταν φυσικό, να το υιο-

θετήσουν. Γι'αυτό και συχνά είναι τα ονόματα των βυζαντινών φόρων που συναντάμε στα Βενετικά έγγραφα, παραλλαγμένα πολλές φορές στη Βενετική διάλεκτο(π.χ.arico=αερικός, capinicho=καπνολόγιο ή καπνικός, acrosticho=ακρόστιχον, zonatico=ζευγολόγιο ή ζευγαριάτικος)⁴². Ενώ όμως η φορολογική οργάνωση, βασίσθηκε σε γενικές γραμμές στη βυζαντινή, το δημοσιονομικό σύστημα άλλαξε για να ανταποκριθεί στην "Αρχή της Κυριαρχου"(dominante), που στόχος της ήταν η συγκέντρωση των εσόδων (pecunia nostris comunis) στη μητρόπολη⁴³.

Τα κύρια χαρακτηριστικά γνωρίσματα του δημοσιονομικού συστήματος στις Βενετοκρατούμενες περιοχές ήταν: α) ο δευτερεύων ρόλος των άμεσων φόρων (που υιοθετήθηκαν από το βυζαντινό καθεστώς), β) ο μεγάλος αριθμός των έμμεσων φόρων και των τελωνειακών δασμών, και γ) η σπουδαιότητα των κρατικών μονοπωλίων και των δημόσιων προσόδων.

Τα Επτάνησα, ήταν χωρισμένα σε πέντε οικονομικές περιφέρειες (camere) με χωριστά δημόσια ταμεία (camere-fiscal): 1.- της Κέρκυρας (που περιελάμβανε και τους Παξούς, Αντιπάξους και Πάργα) 2.- της Λευκάδας (που περιελάμβανε και την Πρέβεζα και Βόνιτσα) 3.- της Κεφαλονιάς και Ιθάκης 4.- της Ζακύνθου και 5.- των Κυθήρων⁴⁴. Η διαίρεση της Επτανήσου σε πέντε περιφέρειες δεν είχε μόνο θεωρητική σημασία. Σέ κάθε περιφέρεια υπήρχε αυτοτελής δημοσιονομική οργάνωση και πολλές φορές το φορολογικό σύστημα μιας camere fiscal ήταν διαφορετικό από αυτό της γειτονικής. Ο λόγος αυτής της ανομοιογένειας οφειλόταν: α) στο ότι η Βενετία κατέλαβε με διαφορετικό τρόπο και σε διαφορετική εποχή κάθε επαρχία και β) στο ότι τα νησιά διέφεραν μεταξύ τους και όσον αφορά τα παραγόμενα προϊόντα και ως προς τη φύση και την ιδιοσυγκρασία των κατοίκων τους. Πρέπει επίσης να προστεθεί ότι άλλα νησιά πέρασαν στους Βενετούς σε αν-

θηρή οικονομική κατάσταση (Κέρκυρα), και άλλα ερημωμένα απο τις πολεμικές επιδρομές (Κεφαλλονιά-Ζάκυνθος). Επικεφαλής κάθε ταμείου ήταν οι *camerarii*, που φρόντιζαν, μαζί με τους ελεγκτές (*scontri della camera fiscal*), για την είσπραξη των φόρων και τη συγκέντρωση των χρημάτων σε ειδικά κιβώτια (*capsule*). Οι ίδιοι, διατηρούσαν επίσης και φορολογικά κατάστιχα (*catastica*)⁴⁵.

Κύριο χαρακτηριστικό του φορολογικού συστήματος, που ακολούθησε η Βενετία στα Επτάνησα, ήταν οτι δεν εισέπραττε τους φόρους απευθείας, αλλά είχε εφαρμόσει το σύστημα της πλειοδοτικής ενοικίασης των φόρων (*ad publicum incantum*)⁴⁶. Ο θεσμός αυτός εξυπηρετούσε μεν τη Βενετική κυβέρνηση, γιατί απέφευγε με τον τρόπο αυτό τις δαπάνες για το διορισμό φοροεισπρακτόρων, αλλά επέτρεπε ταυτόχρονα πολλές καταχρήσεις των ενοικιαστών των φόρων σε βάρος των φορολογουμένων. Ταυτόχρονα, η μίσθωση των φόρων, εξωστράκιζε έμμεσα την δυσaréσκεια του πληθυσμού λόγω της υπέρογκης φορολογίας - απο την ίδια την Γαληνότατη Δημοκρατία και την μετέφερε στους εκμισθωτές των δημοσίων προσόδων.

Στη Ζάκυνθο όπως και στα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου κατά τον 18ο αιώνα, το Βενετικό φορολογικό σύστημα διέκρινε τέσσερεις πηγές τακτικών εσόδων: 1) τα *appalti* ή *partiti*, 2) τα *dazia* ή *dazii*, 3) τις *graverre*, και 4) τις *esazioni diverse*⁴⁷.

Η τέταρτη κατηγορία (*esazione diverse*) περιελάμβανε τα δικαστικά τέλη, τα πρόστιμα, τα λαθρεμπόρια και γενικά προσόδους μικρής απόδοσης. Απο τις παραπάνω κατηγορίες τακτικών προσόδων οι *graverre* αντιπροσώπευαν τους άμεσους φόρους, και οι δύο άλλες κατηγορίες (*partiti* και *dazii*) τους έμμεσους⁴⁸. Οπως είναι φανερό, το Βενετικό φορολογικό σύστημα, στην ουσία στηριζόταν στους άμεσους και έμμεσους φόρους με τους δεύτερους να υπερισχύουν των πρώτων.

Μέχρι τον 16ο αιώνα οι *g r a v e r r e* είχαν χαρακτηρήρα έκτακτων φόρων και επιβάλλονταν σε έκτακτες ανάγκες όπως στην περίπτωση πολεμικών συγκρούσεων της Βενετίας (πληρώνονταν μόνο απο αυτούς που δεν είχαν στρατιωτική υποχρέωση). Γενικά, μέχρι το τέλος της Βενετικής κυριαρχίας, τα έσοδα απο τους άμεσους φόρους ήταν κατά πολύ μικρότερα των έμμεσων. Κυριώτερος άμεσος φόρος ήταν η "επι των λαϊκών και κληρικών δεκάτη" (*decima del laico e del clero*)⁴⁹. Η δεκάτη (ή το 1/10 της αξίας) επιβάλλονταν όχι μόνο για τα ακίνητα εισοδήματα [όπως ο φόρος επί των εστιών: *καπνολόγιο (fumatico ossia ghirologi, livello di case)*]⁵⁰ αλλά για κάθε είδος εισοδήματος, κινητού, εμπορικού, βιομηχανικού και άλλου. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα όχι μόνο τη μείωση της συσώρευσης κεφαλαίων απο τα κέρδη αλλά και την εξασθένηση του κίνητρου για επενδυτική δραστηριότητα. Στους τελευταίους αυτούς φόρους συγκαταλέγεται και ο φόρος του κρασιού, που ήταν έγγειος (*decima*) καθώς και ο επι της λιανικής πώλησης (*spina del vin*), και ο φόρος των δημητριακών, ζών, των αλιευμάτων και της βοσκής (*erbatico, pascolo, nomistro*)⁵¹. Τη *d e c i m a* (δεκάτη) την κατέβαλαν απο το 1573 επίσης και οι δικηγόροι καθώς και οι υπόλοιποι αξιωματούχοι· η δεκάτη αυτή ονομάζονταν *d e c i m a d e g l i o f i c i i*⁵². Επειδή η βεβαίωση της δεκάτης, συναντούσε δυσχέρειες ^{και} αποτελούσε δύσκολη εργασία εξακρίβωσης και εκτίμησης των περιουσιακών στοιχείων και εισοδημάτων, συνεστήθη και λειτουργούσε σε κάθε νησί δεκαμελής επιτροπή (*dieci savi delle decime*) που καθήκον της είχε να βεβαιώνει τη φορολογία αυτή⁵³. Εκτός της δεκάτης άλλος άμεσος φόρος που προσέφερε αρκετά έσοδα στην κυρίαρχη πολιτεία ήταν το *c a m p a t i c o*. Ο φόρος αυτός αποτελούσε είδος στρεμματικής φορολογίας, που άρχισε να ισχύει απο το 1665 και διέκρινε τα εδάφη σε τρεις κατηγορίες: α) στα σπειρόμενα ή αμπελόφυτα β) στα λειβάδια και τις βοσκές και γ) στα δάση⁵⁴.

Άλλοι άμεσοι φόροι ήταν τα *t a g l i o n i*. Αυτά

αποτελούσαν τακτικά έσοδα (tanse) και βάρυναν τα κέρδη και τα εισοδήματα των εμπόρων και των άλλων επαγγελματιών⁵⁵. Επειδή όμως οι έμποροι και οι διάφοροι επαγγελματίες ήταν κατά την μεγάλη τους πλειοψηφία οργανωμένοι στις συντεχνιακές τους ενώσεις, όπως θα δούμε παρακάτω, η tansa αποτέλεσε τελικά έναν συντεχνιακό φόρο (guild tax).

Επειδή, όπως γίνεται φανερό, η tansa και η decima ή το campatico φορολογούσαν πολλές φορές το ίδιο αντικείμενο, και λόγω των συχνών και έντονων διαμαρτυριών των φορολογούμενων, η Γαληνότατη έδειχνε την "επιείκειά" της αφήνοντας την εκλογή μεταξύ των δύο φόρων στους φορολογούμενους.

Τα *appralti* ή *partiti*, ήταν έμμεσοι πάνω στην κατανάλωση φόροι και διακρίνονταν από τους υπόλοιπους γιατί ενοικιάζονταν (συνήθως σε πλούσιους κεφαλαιούχους - *partitanti*- που παρείχαν σπουδαίες προκαταβολές στο Δημόσιο) και γιατί είχαν μονοπωλιακό χαρακτήρα⁵⁶. Σε κάθε αγορά και πώληση επιβάλλονταν φόροι πάνω σε μονοπωλιακά προϊόντα όπως: ο καπνός, το αλάτι, τα βαλανίδια (*valania*), την πυρίτιδα και τα τραπουλόχαρτα (*carte di giuoco*). Το μονοπώλιο αργότερα επεκτάθηκε και στα σφαζόμενα ζώα, τα νωπά ψάρια, τον καφέ, το οινόπνευμα, καθώς και σ'αλλα καταναλωτικά αγαθά.

Όλοι οι υπόλοιποι έμμεσοι φόροι αποτελούσαν τα *dazi* ή *dati*. Τα *dazi* ή *consumo* ήταν φόροι πάνω στη κατανάλωση και αφορούσαν είδη πρώτης ανάγκης ή κοινής χρήσης (σιτάρι, λάδι, κρασί, ξυλεία λινά, κεριά, πάγο, κλπ). Επίσης φορολογούνταν και τα είδη μικρότερης σπουδαιότητας (*dazi minuti*)⁵⁷. Για κάθε ένα από τα παραπάνω αγαθά υπήρχε ένας ειδικός φόρος, εισπραττόμενος από ειδικό ταμείο, ενώ για τα εισαγόμενα προϊόντα υπήρχαν ειδικά τελωνεία: το τελωνείο της εισαγωγής [*Tola* (από το *tabula*) *da mar* ή *Dogana dell' intrada*] και το τελωνείο εξαγωγής [*Tola de Lombardi* ή

Tola d'insida (απο το uscita)]. Επίσης γινόταν διάκριση μεταξύ των προϊόντων που προέρχονταν απο την Ανατολή (Levante) και εκείνων απο τη Δύση (Ponente)⁵⁸.

Οι έμμεσοι φόροι ενώ στην αρχή ήταν ποσοστικοί, αναλογούντες δηλ. τόσο τοις % επι της αξίας των αγαθών, με την πάροδο του χρόνου κατέληξαν να εισπράττονται βάσει πάγιου τιμολόγιου.

Εκτός απο τους καταναλωτικούς φόρους υπήρχαν και οι τελωνειακοί δασμοί (bon tornese, dogana piccola και dogana grande). Αυτοί ήταν βασικά τριών ειδών: οι της εισαγωγής, οι της εξαγωγής και τα διαμετακομιστικά τέλη (στη Ζάκυνθο τα τελευταία ονομάζονταν cottimo)⁵⁹.

Στην κατηγορία των dazii περιλαμβάνονταν ακόμη και άλλοι πρόσοδοι όπως η *messetaria* (το μεσιτικό) που ήταν ειδικό τέλος για τις αγοραπωλησίες, και ο φόρος (5%) επι των κληρονομιών (αυτός καταβάλλονταν μόνο απο τους μακρινούς συγγενείς). Τέλος υπήρχαν και διάφοροι μικρότερης σημασίας φόροι που εισπράττονταν με μορφή χαρτοσήμου⁶⁰, καταγωγής προφανώς των αντίστοιχων "σιγγιλιτικών".

Κλείνοντας το τμήμα των Βενετικών δημοσίων προσόδων θα αναφερθούμε για λίγο και στα έκτακτα έσοδα της Γαληνότατης Δημοκρατίας.

Τέτοια έκτακτα έσοδα προέρχονταν απο το νομισματοκοπέιο (zessa), τα δημόσια λαχεία και τα ταχυδρομεία. Αλλα επειδή οι περισσότεροι προϋπολογισμοί ήταν ελλειμματικοί, η Δημοκρατία αναγκαζόταν να καταφεύγει σε νέους κάθε φορά τρόπους ανεύρεσης έκτακτων εσόδων. Τέτοια ήταν τα αναγκαστικά δάνεια, και η πώληση τίτλων ευγενείας και αξιωμάτων⁶¹. Στην προσπάθειά της εξάλλου η Βενετική κυβέρνηση να περιορίσει, κυρίως στη Ζάκυνθο την σταφιδοκαλλιέργεια, που γινόταν σε βάρος της σιτοπαραγωγής (γενικά η παραγωγή δη-

μητριακών υστερούσε στα νησιά του Ιονίου) αποφάσισε εκτός της δεκάτης την επιβολή νέου εξαγωγικού φόρου (*imposta nuova*) πάνω στο σταφιδόκαρπο ανερχόμενου σε 10 δουκάτα ανά χιλιόλιτρο⁶². Τα εισπραττόμενα από τον φόρο αυτό χρήματα στη Ζάκυνθο χρησίμευσαν για την δημιουργία ειδικού Ταμείου, που τα κεφάλαια του διατέθηκαν για την κατασκευή σιταποθήκης (Fontegho, 1576)⁶³ και την προμήθεια σιτηρών για τις περιπτώσεις σιτοδείας. Παρόλα τα περιοριστικά μέτρα η σταφίδα για τη Ζάκυνθο δεν σταμάτησε να είναι πηγή πλούτου, και αυτό είχε σαν αποτέλεσμα και την ανάλογη αύξηση των κεφαλαίων του Ταμείου. Από τα διαθέσιμα κεφάλαια του Ταμείου αυτού το 1670 ιδρύθηκε στη Ζάκυνθο, με διαταγή του Γενικού Προβλεπτή δανειστική Τράπεζα, ("Αγαθοεργόν Δανειστήριον", Ενεχυροδανειστήριο, *Monte di Pietà*)⁶⁴. Το αρχικό κεφάλαιο δανειοδότησης της Τράπεζας ορίσθηκε σε 6.000 ρεάλια και είχε σαν σκοπό την κατόπιν ενέχυρου χόρησηση εντόκων δανείων. Το ύψος του τόκου ανερχόταν τα πρώτα πέντε χρόνια λειτουργίας της σε 10% ενώ αργότερα και μέχρι το 1769 σε 6% για να καταλήξει, συνεχώς μειούμενος τα τελευταία χρόνια της Βενετοκρατίας σε 4%. Η ίδρυση της Τράπεζας αυτής κρίθηκε απαραίτητη λόγω των τρομακτικών διαστάσεων που είχε πάρει η τοκογλυφία στο νησί. Αποφασιστικό ρόλο όμως για την ίδρυση της αγαθοεργής αυτής Τράπεζας, καθώς και άλλων ανάλογων, έπαιξε η Δυτική εκκλησία, που από του στόματος των κανονολόγων συγγραφέων του μεσαίωνα καταδίκαζε το κερδοσκοπικό πνεύμα και την τοκογλυφία⁶⁵.

Πέρα από τα παραπάνω Δημόσια καταστήματα, με έκτακτες εισφορές κληροδοτημάτων, δωρεές, και με ειδικά τέλη που βάρυναν τα εισερχόμενα και εξερχόμενα ανάλογα της χωρητικότητάς τους πλοία από το λιμάνι (*porto*) της Ζακύνθου, δημιουργήθηκε και άλλο Δημόσιο "φιλανθρωπικό" κατάστημα (1560), που είχε σαν σκοπό την απελευθέρωση των σκλαβομένων αιχμαλώτων από τους Τούρκους (σκλαβιάτικο, Ταμείο εξαγοράς αιχμαλώτων, *Riscato degli Schiavi*)⁶⁶.

Στα δημοσιονομικά έσοδα τέλος της Βενετίας πρέπει να προστεθούν και οι πρόσθετοι φόροι (*aggionti*). Τα *aggionti* υπήρξαν συνέπεια της υποτίμησης του

τίτλου του Βενετικού νομίσματος. Απο τη στιγμή που οι έμμεσοι φόροι (dazii) απο ποσοστικοί, έγιναν δασμολογικοί και εισπράττονταν βάσει ενός πάγιου τιμολογίου-όπως αναφέρθηκε παραπάνω-η υποτίμηση της πραγματικής αξίας του νομίσματος, στην οποία τα τέλη ήταν καθορισμένα είχε σαν φυσική συνέπεια τη μείωση των δημοσίων εισπράξεων. Για την πρόληψη αυτής της μείωσης, οι Βενετοί καθόρισαν την πληρωμή των φόρων με βάση την αξία των παλιών (μη υποτιμημένων) νομισμάτων. Γι'αυτό και η διάκριση μεταξύ φορολογικού νομίσματος (moneta de dazii ή buona valuta) και πραγματικού ή αγοραίου νομίσματος (moneta di zecca ή valuta corrente). Το 1635 (29/3), διάταγμα της Βενετικής Γερουσίας προσδιόρισε την μεταξύ των δύο νομισμάτων διαφορά σε 20%, δηλ.ο πρόσθετος φόρος στα καταβαλλόμενα τέλη με το τρέχον νόμισμα ήταν 20% και η διατίμηση αυτή διατηρήθηκε μέχρι το τέλος της Βενετικής κυριαρχίας.

Αναφέραμε στην αρχή του τμήματος, του σχετικού με το φορολογικό σύστημα των Βενετών στα Επτάνησα, ότι το δημοσιονομικό σύστημα αυτών στηρίχθηκε στην "Αρχή της Κυριαρχου" (Dominante)⁶⁷ Τι ήταν όμως η δογματική αυτή αρχή;

Σύμφωνα με την Dominante τα εισαγόμενα και εξαγόμενα προϊόντα, απο και προς τις Βενετικές κτήσεις υποχρεώνονταν να διέρχονται πρώτα απο την Κυρίαρχο πόλη (Βενετία) . Το δόγμα αυτό είχε σαν συνέπεια να πολλαπλασιάζει τους καταβαλλόμενους απο τους υπήκοους φόρους, αφού στα φορολογικά βάρη που εισπράττονταν απο τα διάφορα τοπικά ταμεία (camere fiscal) προσθέτονταν οι Βενετικοί δασμοί εισαγωγής και εξαγωγής. Για παράδειγμα αν η Ζάκυνθος ήθελε να εξαγάγει σταφίδες στην Αγγλία, το προϊόν αυτό θα έπρεπε πρώτα να σταλλεί στη Βενετία, απο όπου και μόνο οι Αγγλοι έμποροι μπορούσαν να το αγοράσουν. Το αντίστροφο συνέβαινε για κάθε προϊόν που θα εισαγόταν στο νησί. Ολα τα εμπορεύματα, που στέλνονταν στο εξωτερικο επρεπε να φέρουν το "Βενετικό σήμα διόδου" (το σήμα αυτό ήταν γνωστό με το όνομα "Boleta") και να συνοδεύονται απο σχετικό πιστοποιητικό.

Η αρχή της Dominante είχε και άλλον ένα λόγο ύπαρξης. Η Βενετία με τον τρόπο αυτό προσπαθούσε να συγκεντρώνει όλο το εμπόριο των αποικιών της στη μητρόπολη. Με την μέθοδο αυτή, ολόκληρο το εμπόριο της Πολιτείας με τον υπόλοιπο κόσμο γινόταν κάτω από την άμεση μεσολάβηση αυτής.

IV.5. Νομισματικό σύστημα, Μέτρα και Σταθμά.

Αφού έγινε λόγος για το δημοσιονομικό καθεστώς, θεωρούμε σκόπιμο να αναφερθούμε και για το νομισματικό σύστημα που ίσχυε στη Ζάκυνθο όπως άλλωστε και στις υπόλοιπες Βενετικές κτήσεις.

Απο τη στιγμή που το βυζαντινό νόμισμα έπαψε να είναι το βασικό μέσο συναλλαγών λόγω της συνεχούς υποτίμησης του, πλήθος νομισμάτων τέθηκαν σε κυκλοφορία στο χώρο του Ιονίου. Αν και το βυζαντινό νόμισμα εξακολούθησε να χρησιμοποιείται κύρια σαν μέσο αποθησαυρισμού και στολισμού, τα νομίσματα των Δυτικών χωρών και κυρίως των Ιταλικών πόλεων από τη μιά μεριά και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από την άλλη, αποτέλεσαν την περίοδο της Βενετοκρατίας τα βασικά μέσα συναλλαγών. Γενικά το νομισματικό σύστημα που ίσχυε στα Ιόνια νησιά, όπως αναφέρει και ο αείμνηστος Α. Ανδρεάδης είναι ένα από τα πολυπλοκότερα και ασαφέστερα. Και αυτό οφείλεται από τη μιά μεριά στην μεγάλη ποικιλία των κυκλοφορούντων νομισμάτων, και από την άλλη στην αβεβαιότητα ως προς την τρέχουσα αξία τους⁶⁸.

Τα κυκλοφορούντα νομίσματα παρουσίαζαν μεγάλη ποικιλία. Υπήρχαν τα λογιστικά και τα πραγματικά (*moneta ideale* και *moneta reale*). Το λογιστικό χρήμα εμφανίστηκε την εποχή που ο μεγάλος αριθμός των κυκλοφορούντων νομισμάτων έκανε τους εμπορευόμενους να καταθέτουν τα χρήματά τους σε μεγάλες Τράπεζες (την εποχή εκείνη λειτουργούσαν στη Βενετία δύο μεγάλες Τράπεζες η Banco della Piazza del Rialto και η Banco del Giro που συγχωνεύθηκαν το 1637)⁶⁹. Το Λογιστικό αυτό χρήμα (Πιστοποιητικό χρυσού ή άργυρου), εξασφάλιζε την επιστροφή πολύτιμου με-

τάλλου, ίσου βάρους και αξίας με την κατατεθείσα αξία των χρημάτων τους. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι στο τραπεζικό σύστημα της εποχής εφαρμοζόταν η έκδοση και κυκλοφορία τραπεζογραμμάτων που είχαν πλήρη μετατρεψιμότητα σε ποσότητα πολύτιμων μετάλλων. Η αρχή όμως βάσει της οποίας εκδιδόταν μία κάποια ποσότητα τραπεζογραμμάτων (σε σχέση με την ποσότητα πολύτιμων μετάλλων που είχαν στην κατοχή τους οι Τράπεζες ή σε σχέση με τη ζήτηση τραπεζογραμμάτων από μέρος του κοινού), δεν αποσαφηνίζεται από τη διαθέσιμη βιβλιογραφία της εποχής. Οι λογαριασμοί-διατηρούνταν σε νόμισμα που ονομαζόταν τραπεζικό ή "ιδανικό" (*moneta di Banco*). Το "ιδανικό ή ιδεώδες" αυτό νόμισμα, όπως ήταν φυσικό έδινε πολλές εγγυήσεις στους εμπόρους αυτούς, παρά τα διάφορα νομίσματα που κυκλοφορούσαν και που η αξία τους ήταν αβέβαιη.

Επίσης, σε έγγραφα της εποχής αναφέρονται και άλλα είδη νομισμάτων όπως *moneta corrente* ("νόμισμα τρέχον"), *moneta lunga* ("νόμισμα μακρόν") και *moneta corrente di Piazza* ("νόμισμα τρέχον εν τη αγορά")⁷⁰. Τα νομίσματα αυτά εμφανίστηκαν από την εποχή της ίδρυσης του *Banco-Giro* (1619), όταν η διαφορά (*aggio*) μεταξύ της αξίας του χρυσού και του "τραπεζικού νομίσματος" (τραπεζογραμμάτια), συνεχώς αυξανόμενη ανήλθε σε 20%, σαν συνέπεια της καταναγκαστικής αυξανόμενης κυκλοφορίας χαρτονομισμάτων πέρα του κανονικού, που προκάλεσε μείωση της κτητικής αξίας των τελευταίων και κατά συνέπεια μείωση των σε τραπεζικό νόμισμα πληρωμένων εσόδων. Η διαφορά αυτή συνέχισε να αυξάνει (*soraggio*) σε βάρος της αγοραστικής αξίας του τραπεζικού νομίσματος και κατά τον 18ο αιώνα ανήλθε σε 9 και πολλές φορές 10%. Έτσι τα νομίσματα, που η αρχική διαφορά μεταξύ της ονομαστικής και της πραγματικής αξίας τους είχε ορισθεί σε 20% ονομάζονταν *monete corrente* σε αντίθεση με αυτά των μετέπειτα χρόνων, όταν η διαφορά αυτή αυξήθηκε που ονομάστηκαν *monete lunga*, ενώ ταυτόχρονα τα με βάση την παλιά αξία νομίσματα ονομάστηκαν *monete corta* ή *a la parte*. Τέλος τα *monete corrente di Piazza* αντιπροσώπευαν τα αγοραίας κυκλοφορίας νομίσματα που η αξία τους (*Valuta Piazza*) ήταν μεγαλύτερη από την ονομαστική τους και χρησίμευαν κυρίως στις εμπορικές συναλλαγές, αφού τα Δημόσια Ταμεία ή *camere* εξαργύρωναν αυτά σε τιμή μικρότερη της πραγματικής (*Valuta Camere*).

Η αξία των νομισμάτων, καθοριζόταν κάθε φορά με την parte, δηλ. με απόφαση της Βενετικής Συγκλήτου. Οι αποφάσεις αυτές εκτυπώνονταν και δημοσιεύονταν σε ολόκληρη τη Βενετική Επικράτεια με το όνομα *Regolazione della Valuta*, και περιείχαν τη νέα υπολογιζόμενη αξία του νομίσματος. Μέ βάση αυτές τις *regolazioni* το νέο κάθε φορά υπολογιζόμενο νόμισμα, ονομαζόταν *moneta regolata* ("νόμισμα κεκανονισμένον").

Εκτός των παραπάνω καθαρά Βενετικών νομισμάτων την εποχή εκείνη κυκλοφορούσαν και ειδικά νομίσματα που νομισματοκοπούσε η Γαληνότατη προς χάρη των Ανατολικών κτήσεων της και προφανώς για το στρατό που διατηρούσε σ'αυτές. Τέτοια νομίσματα κυκλοφορούσαν εκτός του αργυρού τάλληρου και άλλα με επιγραφές όπως "Δαλματία και Αλβανία", "Στρατός και Πελοπόννησος" (*Armata et Morea*), "Νήσοι και στρατός" (*Isole et Armata*), και τα τελευταία γαζέτες και σόλδια, που κόπηκαν πιθανά το 1730 με επιγραφές των νησιών "Κέρκυρα, Κεφαλλονιά, Ζάκυνθος" (*CORFU - CEFALONIA - ZANTE*).

Κυκλοφορούσαν επίσης και ξένα νομίσματα κυρίως στα νοτιότερα νησιά. Από τα ξένα αυτά νομίσματα τα συχνότερα σε χρήση ήταν τα τουρκικά και είναι αλήθεια περίεργο, ότι το ποσοστό αρκετών φόρων καθοριζόταν με Βενετικά διατάγματα σε παράδες, όπως για παράδειγμα τα διαμετακομιστικά τέλη στη Ζάκυνθο (*dazio del cottimo*). Κλείνοντας το τμήμα των μέσων συναλλαγών, αναφέρουμε τα κυριώτερα νομίσματα που κυκλοφορούσαν στη Ζάκυνθο καθώς και στα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου την περίοδο της Βενετικής κυριαρχίας και που ήταν τα ακόλουθα:⁷¹

- 1) Το χρυσό βενετικό *δ ο υ κ ά τ ο* (*ducato d'oro*, βάρους 3,559 γραμ. και τίτλου καθαρότητας 985/1000), που κόπηκε το 1284 και ίσχυε κατά τα πρώτα κυρίως χρόνια της Βενετοκρατίας.
- 2) Το χρυσό βενετικό *z e c c h i n o* (τσέκινο ή τσεκίνιο) που αποτέλεσε τη μετονομασία του παλιού δουκάτου, και ίσχυε κατά την τελευταία περίοδο της Βενετικής κατοχής. Το νόμισμα αυτό (βάρους 3,494 γραμ. και τίτλου 997/1000, που έφερε στη μπροστινή πλευρά του την παράσταση του Δόγη της Βενετίας), ήταν από τα ισχυρότερα της εποχής, ιδιαίτερα μετά την υποτίμηση του τουρκικού νομίσματος, έτσι ώστε ενώ στα μέσα του 18ου αιώνα 1 *zecchino* ήταν ίσο με 3 πιά-

στρα, το 1797, χρονολογία της πτώσης της Βενετικής Δημοκρατίας, η σχέση αυτή έγινε 1:7.

- 3) Το αργυρό Βενετικό δ ο υ κ ά τ ο, που η ισοτιμία του το 1587 ήταν 50 άσπρα ή 62 γαζέτες.
- 4) Το αργυρό βενετικό δ η ν ά ρ ι ο, που κόπηκε στα τέλη του 12ου αιώνα και περιείχε 0,15 γραμ. καθαρού αργύρου.
- 5) Το αργυρό βενετικό τ ά λ λ η ρ ο κατά μίμηση του Γερμανικού, που κυκλοφορούσε στις Ανατολικές κτήσεις της Βενετίας και η ισοτιμία του το 1805 ήταν 1 τάλληρο = 3 γρόσια και 18 παράδες.
- 6) Η Γαλλική λίρα (Παρισιού) ή τ ο ρ ν έ ζ ι κ α.
- 7) Το τ ο ρ ν έ σ ι ο, γαλλικό νόμισμα σε χρήση μέχρι το 1795. Η ισοτιμία του ήταν 80 τορνέσια = 1 υπέρπυρο ή 1 τορνέσιο = 23 σόλδια και 4 δηνάρια. Η Βενετία κατά μίμηση του γαλλικού είχε κόψει δικό της παρόμοιο νόμισμα για τις Ανατολικές κτήσεις της (Levante Veneto) με σύμβολο τον Αγ.Μάρκο και την επιγραφή S. M A R C U S. Το Βενετικό τορνέσιο (tornese, διαμέτρου 0,015 ήταν νόμισμα των 60, 32 και 15 τορνεσιών.
- 8) Το βενετικό q u a t r í n i (κατρίνι), νόμισμα που κυκλοφορούσε κυρίως στα Επτάνησα, διαμέτρου 0,020 και αξίας 1/4 της γαζέτας ή ενός περίπου ελληνικού λεπτού.
- 9) Η γ α ζ έ τ α ή γ ά σ τ ρ α (gazetta), βενετικό χάλκινο νόμισμα διαμέτρου 0,026. Ήταν της 1των 5 και 10 γαζετών και έφερε απο τη μιά πλευρά την προτομή του Αγ. Μάρκου με την επιγραφή S. M A R C U S V E N. και απο την άλλη το όνομα των τριών μεγαλύτερων νησιών C O R F U, C E F A L O N I A, Z A N T E. Το ακέραιο ονομαζόταν γαζέτα και το 1/2 αυτής σόλδιο. Η ισοτιμία της ήταν 1/30 του τσέκινου.
- 10) Το σ ό λ δ ι ο, επίσης χάλκινο βενετικό νόμισμα, 1/2 της γαζέτας.
- 11) Το χάλκινο βενετικό b e z z o (μπέτσο) αξίας 1/2 του κατρινιού, που η ισοτιμία του το 1733 ήταν 4 μπέτσια = 1 άσπρο.
- 12) Το βενετικό ρ ε ά λ ι ο. Το 1752 το ρεάλιο ήταν ίσο προς 100 άσπρα, ενώ το 1862 ίσο προς 100 άσπρα ή 100 γαζέτες ή 4 μπέτσια. Κυκλοφορούσε επίσης το αργυρό Ι σ π α ν ι κ ό ρ ε ά λ ι ο που ήταν ίσο προς το Τουρκικό γρόσι, ή ανάλογα των εποχών μεταξύ 100 και 120 άσπρων.
- 13) Το αργυρό τουρκικό γ ρ ό σ ι ή π ι ά σ τ ρ ο (grosseto, gurus) που κόπηκε στα τέλη του 17ου αι-

ώνα και ήταν ίσο με 40 παράδες ή 120 άσπρα, καθώς και οι υποδιαίρέσεις αυτού, 1 1/2 γροσίου, 2 γροσίων (δίγροσο), 2 1/2, 3 (τρίγροσο), 5 και 6 γροσίων και 5, 10, 15, 20, 30, 60, 80 και 100 χάλκινων παράδων.

- 14) Το αργυρό τουρκικό ασπρο (akce), που κόπηκε στα μέσα του 14ου αιώνα, και ονομάστηκε έτσι λόγω του χρώματος του, σε αντίθεση με το κίτρινο, χρυσό. Του νομίσματος αυτού, η ισοτιμία ήταν κατ'αρχήν 1 zecchino = 15 άσπρα, ενώ με τη σταδιακή υποτίμηση των τουρκικών νομισμάτων η σχέση αυτή έγινε στα μέσα του 16ου αιώνα 1:60.

Όσον αφορά τις ισοτιμίες των νομισμάτων αυτών σε σχέση με τα αντίστοιχα ελληνικά κατά τον 18ο αιώνα (και συγκεκριμένα κατά την τελευταία περίοδο της Βενετοκρατίας), σύμφωνα με τον Α. Ανδρεάδη, το zecchino ήταν ίσο προς 11,20 δρχ., το αργυρό δουκάτο = 1,24 δρχ., το αργυρό τάλληρο = 4,98 δρχ., η λίρα Παρισιού = 3,10 δρχ., το άσπρο = 2,75 λεπτά, το σόλδιο = 1,20 λεπτά, η γαζέτα (μέχρι το 1650) = 2,9 λεπτά (και μετά το 1650) = 1,75 λεπτά και το bezzo ήταν ίσο με 1/2 σόλδιο⁷².

Εξάλλου η σχέση μεταξύ του επίσημου βενετικού νομίσματος (zecchino) και αυτού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά την τελευταία περίοδο της Βενετοκρατίας ήταν:⁷³

το	1717	1	zecchino	=	3	γρόσια	και	3	παράδες
το	1725	1	"	=	3	"	"	5	"
το	1735	1	"	=	6	"	"	13	"
το	1736	1	"	=	3	"	"	17	"
το	1740	1	"	=	3	"	"	20	"
το	1750	1	"	=	3	"	"	33	"
το	1774	1	"	=	4-5	γρόσια.			

ενώ από το 1775 και μετά την πτώση της Βενετικής Δημοκρατίας η σχέση αυτή συνέχισε να είναι εντονότερη σε βάρος του τουρκικού νομίσματος, έτσι ώστε:

το	1775	1	zecchino	=	7,5	γρόσια
το	1821	1	"	=	12	γρόσια
και το	1823	1	"	=	22	γρόσια και 20 παράδες ⁷⁴ .

Αλλά πλὴν των μέσων συναλλαγῶν για την διεξαγωγή του εμπορίου απαραίτητος ἦταν ο καθορισμός της αξίας των μέτρων και των σταθμῶν. Σχετικά με τα μέτρα και τα σταθμά που ἴσχυαν την περίοδο της Βενετοκρατίας στα Επτάνησα, θα αναφερθούμε στα βασικώτερα ἀπο αυτά που ἦταν:⁷⁵

Το πινάκιο, το παλιότερο που συναντάται την περίοδο αὐτή και αποτελούσε μέτρο χωρητικότητας. Αὐτό ἦταν ἴσο προς 7 γαλόνια και $5\frac{3}{4}$ δικώτυλα του ἰονικοῦ μέτρου χωρητικότητας. ($0.1/8$ του Αγγλικού κιλού = 1 γαλόνι = 8 δικώτυλα και 1 δικώτυλο = $0.1/94$ του Αγγλικού κιλού). Το πινάκιο ἦταν ἴσο προς το βατσέλιο (= 1 κιλό, 2 γαλόνια και $2\frac{15}{100}$ δικώτυλα). Επίσης ἴσχυαν ο μόδιος, ἴσος με 12 πινάκια και το καρταρόλιο, ἴσο με το $1/4$ του πινακίου.

Με διατάγματα των ετών 1804, 1805 και 1806 το μέτρο για τις γραμμικές εκτάσεις καθορίστηκε η βενετική οὐγγυιά που ἦταν ἴση με 1 πόδι ενώ 5 πόδια ἦταν ἴσα προς 1 βήμα. Τα οικόπεδα μέσα στην πόλη μετριόντουσαν με το τετραγωνικό βήμα (= 25 πόδια), ενώ αὐτά της υπαίθρου με το βατσέλιο (= 400 τετρ.βήματα). Για τους σταφιδαμπελώνες ἴσχυε ειδικό μέτρο, το αξινάριο που ἦταν ἴσο με 160 τετρ.βήματα.

Με τα παραπάνω διατάγματα καθορίστηκε επίσης σαν μέτρο για τα υφάσματα ο βενετικός πήχυς (braccio), ενώ για τα μεταξωτά ἴσχυε ο κατὰ $1/16$ μικρότερος "μεταξωτός πήχυς".

Η μέτρηση των υγρῶν γινόταν με τη λίτρα ὅσον αφορά το λάδι, και με το σταμνί ὅσον αφορά το κρασί και το νερό. Οι υποδιαιρέσεις της λίτρας λαδιού ἦταν $1/2$, $1/4$, $1/8$ και 40 καρτούτσα.

Οι εληές, τα κάστανα και οι ἄλλοι ξηροί καρποί μετριόντουσαν με το βατσέλιο που η χωρητικότητά

του έπρεπε να περιλαμβάνει 48 1/2 λίτρες αποσταγμένου νερού, ενώ το ζύγισμα της σταφίδας απαιτούσε λίτρα βενετική (= 16 ουγγιές), που ήταν λίγο βαρύτερη αυτής που ίσχυε στη Βενετία.

IV.6. Η ανάπτυξη του εμπορίου και των συντεχνιακών ενώσεων-παραγωγή και ναυτιλία στη Ζάκυνθο.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω ο φεουδαρχικός τρόπος παραγωγής καθόριζε πριν και κατά την διάρκεια της Βενετοκρατίας την οικονομική ανάπτυξη της Ζακύνθου.

Οι συχνές επιδρομές και οι αλλαγές ηγεμόνων είχαν οδηγήσει το νησί στα τέλη του 15ου αιώνα σε κατάσταση ερήμωσης και οικονομικό μαρασμό. Το τελειωτικό χτύπημα δόθηκε από τους Τούρκους (1479-1484), που αφού ανάγκασαν μεγάλο μέρος του πληθυσμού να εγκαταλείψει το νησί, κακοποίησαν όσους έμειναν και ερήμωσαν την πόλη και την ύπαιθρο της Ζακύνθου.

Πρώτη φροντίδα των Βενετών που μετά από συνθήκη με τους Τούρκους έγιναν κυρίαρχοι του νησιού, ήταν να αυξήσουν τον υπάρχοντα πληθυσμό (που τον αποτελούσαν λιγοστοί Ευγενείς και μερικές χιλιάδες δουλοπάροικοι) με διατάγματα ευνοϊκών παροχών, σε όσους ήθελαν να εγκατασταθούν στο νησί.

Έτσι, νέοι ξεπεσμένοι άρχοντες και τιτλούχοι, τυχοδιώκτες-που αποτέλεσαν το αρχοντολόι της Ζακύνθου-αλλά και πλήθος κατατρεγμένων και αφανισμένων ανθρώπων, κυρίως από τις Τουρκοκρατούμενες περιοχές, ζήτησαν στο νησί ένα κομμάτι γής για να ζήσουν. Οι Βενετοί τους παραχώρησαν χέρσα εδάφη που με πολύ κόπο και μόχθο τα έκαναν καλλιεργήσιμα. Αυτοί, οι τελευταίοι αποτέλεσαν τη μάζα των ελεύθερων χωρικών.

Αυτή είναι η αρχή της νέας μακρόχρονης περιόδου που άρχισε για το νησί της Ζακύνθου. Κάτω από ένα φε-

ουδαρχικό καθεστώς που οι Βενετοί βρήκαν εγκατεστημένο και το διαμόρφωσαν-γιατί έτσι τους συνέφερε-στα δικά τους μέτρα η οικονομική δραστηριότητα στο νησί ξεκίνησε απο το μηδέν πάλι να διαμορφώνεται και να αναπτύσσεται.

Στα 1515 ο πληθυσμός του νησιού ανερχόταν σε 20.000 ψυχές. Δίπλα στην παλιά αγροτική μάζα που είχε δεθεί στα κτήματα των Ευγενών με το σύστημα της "αιωνίου αγροληψίας", σχηματίζονται πολυάριθμα νοικοκυριά ελεύθερων χωρικών. Το κέντρο της οικονομικής δραστηριότητας μεταφέρθηκε με την πάροδο του χρόνου απο το κάστρο, κάτω στον "αιγιαλό" (το 1527 στο γιαλό υπήρχαν 1051 σπίτια με 4.620 κατοίκους ενώ το 1546 τα σπίτια αυξήθηκαν σε 1837 και οι κάτοικοι σε 7.961)⁷⁶, και ενώ η περίφρακτη πόλη αργά αλλά σταθερά βάδιζε προς την ερήμωση, μία νέα πόλη άρχισε να αναπτύσσεται που βαθμιαία αποτέλεσε τη σημερινή.

Οι ανάγκες του νέου οικισμού και η αύξηση του πληθυσμού απαιτούσαν τεχνίτες και επαγγελματίες κάθε είδους. Νέα επαγγέλματα έκαναν αισθητή την παρουσία τους. Η θαλασσοκρατορία της Βενετίας απο την άλλη μεριά και η μεγάλη εμπορική της εξάπλωση στο Μεσογειακό χώρο⁷⁷, έφερνε τους Ζακυνθινούς αντιμέτωπους με τη νέα πραγματικότητα. Το νησί βρισκόταν στο κέντρο του διαμετακομιστικού εμπορίου της κυρίαρχης πόλης και οι Ζακυνθινοί αφυπνίσθηκαν απο τον μεσαιωνικό λήθαργο, ερχόμενοι σε επαφή με τα νέα ιδανικά. Σταδιακά η κλειστή αγροτική οικονομία έδωσε τη θέση της στην εμπορευματική. Το αστικό στοιχείο στο νησί άρχισε να αφυπνίζεται και να ζητά προνόμια και ελευθερίες απο τους κατακτητές και τους Ευγενείς που εκπροσωπούσαν την άρχουσα τάξη του νησιού. Για να μπορέσουν να διεκδικήσουν τα συμφέροντά τους και να αντισταθούν στην άρχουσα τάξη του νησιού όσοι ασκούσαν "βάνουσο" τέχνη άρχισαν να οργανώνονται σε συντεχνιακές ενώσεις (scuole) κατά τα πρότυπα των Ιταλικών πόλεων και κυρίως της Βενετίας (fraglie, corporazioni dell'arti, confraternite).⁷⁸

Οι συντεχνίες στη Ζάκυνθο, αν και ο ρόλος τους τελικά περιορίστηκε στην αμοιβαία περίθαλψη των πασχόντων και στην αποζημίωση των ηλικιωμένων μελών τους,⁷⁹ γρήγορα πολλαπλασιάστηκαν και αναπτύχθηκαν έτσι ώστε τον 18ο αιώνα το νησί να αριθμεί τις παρακάτω γνωστές συντεχνίες, σαν αποτέλεσμα της έντονης οικονομικής δραστηριότητας.

1) Συντεχνία υποδηματοποιών και βυρσοδεψών με έτος ίδρυσης πριν το 1567, 2) Ναυπηγών (1537), 3) Συντεχνία Ξυλουργών (1556), 4) Ναυτών (1561), 5) Σιτοπωλών και Ναυτών (1567), 6) Κτιστών (1573), 7) Κεραμοποιών (1573), 8) Βυτοποιών ή Βαρελοποιών (1605), 9) Ραπτών (1609), 10) Παντοπωλών (1634), 11) Κρεοπωλών (1646), 12) Κηπουρών (1661), 13) Αργυροχρυσόχων (1668), 14) Αρτοποιών (1681), 15) Αλιέων, και άλλες μικρότερης σημασίας, όπως 16) Ξενοδόχων και 17) Βαφέων ενώ σημαντικό ρόλο έπαιξαν τα σωματεία των 18) Σύμβολαιογράφων (*collegetto notazile*, νοτάριοι) (1559) και των 19) Υποδικηγόρων (*intervenienti*)⁸⁰.

Όπως αναφέρθηκε, μέχρι τα τέλη του 15ου αιώνα, η οικονομία του νησιού παρέμενε κλειστή αγροτική. Οι καλλιεργούμενες εκτάσεις του νησιού αφορούσαν κυρίως ελαιώνες και αμπελώνες ενώ περιορισμένης κλίμακας ήταν η καλλιέργεια των δημητριακών καθώς και η κτηνοτροφία.

Το προϊόν όμως που αποτέλεσε τον κύριο πλουτοπαραγωγικό πόρο για το νησί ήταν (και παρέμεινε μέχρι τις αρχές του αιώνα μας) η σταφίδα. Στις αρχές του 16ου αιώνα άρχισε η καλλιέργεια σταφιδαμπέλων και γρήγορα η καλλιέργεια επεκτάθηκε σ'ολόκληρο το νησί⁸¹. Από την εποχή εκείνη η σταφίδα, παρά τις πολλές της περιπέτειες (απαγόρευση καλλιέργειας, επιβολή της "νιουνα *improsta*") δεν έπαψε να αποτελεί πηγή πλούτου για το νησί της Ζακύνθου με αποτέλεσμα να χαρακτηριστεί "Χρυσή νήσος" (*Isola d'oro*). Αυτό έγινε σε βάρος της παραγωγής των δημητριακών γι'αυτό οι Βενετοί προσπάθησαν με διάφορα μέτρα να περιορίσουν την ανισοκατανομή των προϊόντων αυτών⁸². Παρόλα αυτά η Ζάκυνθος μαζί με την Κεφαλλονιά αποτέλε-

σε τη σπουδαιότερη σταφιδοπαραγωγική περιοχή των Βενετικών κτήσεων. Το εμπόριο και η εξαγωγή της σταφίδας σ'ολόκληρη σχεδόν την Ευρώπη (Ιταλία, Γαλλία, Ολλανδία, και κυρίως Αγγλία) είχε σαν αποτέλεσμα το νησί της Ζακύνθου να γίνει το κυριώτερο κέντρο διαμετακομιστικού εμπορίου της Ανατ.Μεσογείου και η βάση των εμπορικών επιχειρήσεων της Levant Company στις Βενετοκρατούμενες περιοχές.⁸³ Το 1586 μνημονεύονται οι πρώτοι Αγγλοι εμπορικοί αντιπρόσωποι στο νησί, ενώ αργότερα θα ακολουθήσουν και άλλοι από διάφορες ευρωπαϊκές χώρες.⁸⁴

Η Ζάκυνθος την εποχή εκείνη ήταν εμπορική "Σκάλα".⁸⁵ Οι περίφημες αυτές "Σκάλες" αρχίζανε από το Κάδιξ και καταλήγανε στη Σμύρνη και την Αλεξάνδρεια, περνώντας από ισπανικά, γαλλικά, ιταλικά, αλγερικά και τουρκικά παραθαλάσσια εμπορικά κέντρα. Στην πελώρια αυτή αλυσίδα, το "Φιόρο του Λεβάντε" ήταν ένας από τους σημαντικότερους κρίκους. Σκάλα όμως σήμαινε αποθήκες διαμετακόμισης και αποθήκες διαμετακόμισης σήμαιναν πλούτο. Τον πακτωλό αυτό-που διοχετεύτηκε με το άνοιγμα του Ισθμού (1893) στη Πάτρα και της έδωσε τη δυνατότητα να εξελιχθεί σε πρωτεύουσα οικονομική του Μοριά- οι Βενετοί ήξεραν καλά να τον απομυζούν. Η πολιτική τους όμως τους ανάγκαζε να αφήνουν ένα μεγάλο μέρος στους ντόπιους, που αποτελούσαν την ανατολικότερη στρατιωτική φρουρά της επικράτειάς τους. Έτσι οι Ζακυνθινοί, όπως και οι υπόλοιποι Επτανήσιοι ήταν, ιδιαίτερα μετά την πτώση της Κρήτης (1669), οι ακρίτες του δυτικού πολιτισμού και σαν τέτοιοι ζούνε περίπου 150 με 200 χρόνια.

Η ποσότητα της ετήσιας παραγωγής του σταφιδόκαρπου που το 1576 ήταν 11/2 εκατ.λίτρες ανέβηκε σε 7 εκατ.το 1760 για να συνεχίσει ανοδικά και κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας όπως θα δούμε στο αντίστοιχο Κεφάλαιο. Η τιμή της σταφίδας ποίκιλλε ανάλογα της παραγωγής και της ζήτησης. Έτσι το 1553 κάθε λίτρα σταφίδας κόστιζε ένα άσπρο, και οι 1350 λίτρες είχαν τότε αξία ίση προς 27 φράγκα. Το 1570 κόστιζε 26 δουκάτα κατά χιλιόλιτρο,

ενώ το 1612 μέχρι το 1639 η τιμή ήταν μεταξύ 20 και 29 ρεαλίων. Τα έσοδα της Ζακύνθου το 1760 απο την εξαγωγή σταφίδας ανήλθαν στο ποσό των 35.000 φλωρίων, ενώ τον ίδιο χρόνο το χιλιόλιτρο άξιζε 5 φλωρία. Ο παρακάτω πίνακας⁸⁶ του Σικελού περιηγητού Xavier Scrofani, που επισκέφθηκε την Πελοπόννησο το 1794-1795, φανερώνει τη μεγάλη σημασία της σταφιδοκαλλιέργειας στη Ζάκυνθο, και την απ'αυτή μεγάλη συσσώρευση χρηματικών κεφαλαίων στο νησί. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Scrofani, η ετήσια παραγωγή σταφίδας στη Ζάκυνθο το 1794, ανερχόταν σε 8.100.000 λίτρες βενετικές που τις απέφεραν 1.749.600 φρ. επί συνολικής παραγωγής - απο όλα τα σταφιδοπαραγωγά διαμερίσματα της Ελλάδας - 19.150.000 λίτρες βενετικές ή 3.247.200 φρ. Γίνεται δηλαδή φανερό, ότι η εξαγωγική σταφιδοπαραγωγική ικανότητα της Ζακύνθου αντιπροσώπευε περίπου το 53% των συνολικών εξαγωγών του Ελληνικού χώρου.

ΠΙΝΑΚΑΣ IV.6.1.

ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΗΣ ΣΤΑΦΙΔΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1794

Διαμερίσματα	Λίτρες Βεν.	Τιμή κατά χιλιόλιτρο	Συνολική Τιμή
Ιθάκη	850.000	Τσεκ. 12	Τσεκ. 10.200 ή φρ. 122.400
Κεφαλλονιά	4.200.000	Τσεκ. 11	Τσεκ. 46.200 ή φρ. 554.400
Ζάκυνθος	8.100.000	Τσεκ. 18	Τσεκ. 145.800 ή φρ. 1.749.600
Πελοπόννησος	6.000.000	Γρόσια 80	Γρόσ. 480.000 ή φρ. 820.800
<u>Συν. παραγωγή</u>	<u>19.150.000'</u>		<u>Σύνολο φρ. 3.247.200</u>

Σημείωση: Την περίοδο αυτή το Βενετικό τσεκίνο (zecchino) ήταν ίσο προς 12 φράγκα ή 7 γρόσια περ. και η Βενετική λίτρα ήταν ίση προς 150 δράμια ή 0,48 του Γαλλικού λίτρου.

Τα έσοδα απο τη σταφίδα, θα ήταν πολύ περισσότερα για τη Ζάκυνθο, αν η κυρίαρχος Βενετία, λόγω της οικονομικής εξάντλησης απο τους συνεχείς πολέμους της, δεν

επιβάρυνε κάθε φορά το προϊόν αυτό, με διάφορους δασμούς. Έτσι το 1545 είχε επιβάλλει δασμό 1/2 άσπρου κατά λίτρα, ενώ το 1641 για κάθε χιλιάδα που εξερχόταν από το λιμάνι της Ζακύνθου, τα πλοία ήταν υποχρεωμένα να πληρώνουν 5 δουκάτα⁸⁷.

Μετά τη σταφίδα από τα κυριότερα προϊόντα του νησιού ήταν το λάδι, που καλύπτοντας την εσωτερική κατανάλωση εξαγόταν (70.000 λίτρες το χρόνο περίπου) κυρίως στη Βενετία. Με Βενετικό Διάταγμα του 1623 τα ελαιόδενδρα προστατεύονταν και απαγορεύθηκε με ποινή το ξερίζωμα και το κόψιμό τους. Η προσπάθεια ανάπτυξης της ελαιοπαραγωγής στη Ζάκυνθο είχε σαν αποτέλεσμα τη δραστική αύξηση της καλλιέργειας (το 1716 η Ζάκυνθος αριθμούσε 93.274 ελαιόδενδρα)⁸⁸.

Σπουδαίας σημασίας προϊόν που η παραγωγή του υποχώρησε χάρη της επικερδούς ανάπτυξης της σταφιδοκαλλιέργειας ήταν το σιτάρι. Για ενίσχυση της εσωτερικής κατανάλωσης εισαγόταν σιτάρι από την Στερεά και την Πελοπόννησο, ενώ το 1576 για την αποφυγή και πρόληψη της σιτοδείας οι Βενετοί δημιούργησαν Δημόσιες σιταποθήκες (fonteghi)⁸⁹

Φημισμένα υπήρξαν και τα παραγόμενα εκείνη την εποχή κρασιά της Ζακύνθου. Κρασιά κόκκινα, ξανθά (βερντέα), λευκά (ρομπόλα) και ο από την σταφίδα παραγόμενος σταφιδίτης. Αυτά ήταν αρίστης ποιότητας και σημαντικές ποσότητες εξαγόταν στο εξωτερικό⁹⁰.

Από τα υπόλοιπα προϊόντα, κυρίως για εσωτερική κατανάλωση, εκτός περιόδων υπερπαραγωγής, αναφέρουμε τα εσπεριδοειδή, το αλάτι (οι αλυκές της Ζακύνθου υπάρχουν ακόμη και σήμερα, όπου και το ομώνυμο παραθαλάσσιο χωριό), η πίσσα (ορυκτό που παράγονταν στη θέση Κερί από τους αρχαιότερους χρόνους), το κερί (ο Π.Χιώτης αναφέρει ότι εξαγόταν κάθε χρόνο 6.000 λίτρες ακατέργαστου κεριού, εκτός αυτού της εσωτερικής κατανάλωσης), κ.α.⁹¹

Επίσης η κτηνοτροφία και η πτηνοτροφία αναπτύχθηκε αρκετά την περίοδο αυτή. Οι εξαγωγές αφορούσαν κυρίως ακατέργαστα δέρματα ενώ η εισαγωγή κρεάτων, ιδιαίτερα απο την Πελοπόννησο συμπλήρωνε τις ανάγκες διατροφής των κατοίκων του νησιού.

Η αλιεία, αν και οι αναφορές που έχουμε για την περίοδο αυτή είναι ελάχιστες, μάλλον υστερούσε και περιοριζόταν στις ατομικές προμήθειες των ψαράδων του νησιού, παρόλο που η θάλασσα του Ιονίου ήταν πλούσια σε αλιεύματα⁹².

Στα τέλη του 16ου αιώνα αναπτύχθηκε ιδιαίτερα η οικιακή υφαντουργία ωραιότατων υφασμάτων και η χειροτεχνία διαφόρων έργων πλεκτικής, χρυσοχοΐας κλπ. Ο αριθμός των αργαλειών έφτανε τις 2000 για βαμβακερά και μάλλινα υφάσματα και 800 για μεταξωτά⁹³. Κατασκευάζονταν, απο μαλλιιά αιγών τάπητες για τις βενετικές γόνδολες, υφάινονταν τα περίφημα σαλιωτά, μεταξωτά, λινά, βαμβακερά, αλατζάδες, μανδράδες, τραπεζομάντηλα, πετσέτες και μαντήλια της κεφαλής, τα ονομαστά απο τον καιρό της Φραγκοκρατίας, φλωρινά ή τσεκινάτα και μάλλινα σκουφιά. Επίσης οι γνωστές, απο τον 14ο αιώνα, λεπτότατες και άριστα επεξεργασμένες χρυσές αλυσίδες - περιδέραια (gordoni - γορδόνια).⁹⁴

Στον "αιγιαλό" εξάλλου, αναπτυσσόταν η ναυπηγική τέχνη. Κατασκευάζονταν πλοία διαφόρων μεγεθών, για λογαριασμό των Βενετών εμπόρων ή ακόμα της Βενετικής Διοίκησης, ή τέλος - πίο μικρά - των ντόπιων εμποροναυτικών και επαγγελματιών ψαράδων.

Αναφέραμε παραπάνω για τον επεμβατικό και μονοπωλιακό χαρακτήρα που είχε η εμπορική δραστηριότητα των Βενετών. Οπως και προηγούμενα αναφέρθηκε στη φορολογική πολιτική των Βενετών, η "Αρχή της Κυριαρχου" ή Dominante είχε σαν σκοπό απο τη μιά μεριά την προσαύξηση των φορολογικών εσόδων της Βενετίας απο τις Βενετικές της κτήσεις στα νησιά του Ιονίου και απο την άλλη η δογματική

αυτή αρχή τη βοηθούσε να παραμένει η μόνη "κυρίαρχος" του εμπορίου. Το εμπόριο άρχιζε και τελείωνε στην κυρίαρχο πόλη της Βενετίας. Όλα τα προϊόντα εξαγωγής των νησιών κατέληγαν πρώτα σ'αυτή και απο εκεί έπαιρναν τον δρόμο (απο τη θάλασσα και τη ξηρά) για τους τόπους προορισμού των. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα η Βενετία να έχει διπλή ταμειευτική ωφέλεια. Πρώτα γιατί εισέπραττε επι των επανεξαγομένων επτανησιακών προϊόντων δασμό εισαγωγής και δασμό εξαγωγής, και δεύτερο γιατί είχε τριπλή εμπορική ωφέλεια. Και αυτό γιατί ανεξάρτητα απο το κέρδος, το οποίο ήταν αποτέλεσμα αυτής της συγκέντρωσης της εμπορίας των επτανησιακών προϊόντων, τα πλοία που έπλεαν στα νησιά του Ιονίου για να μεταφέρουν τα εμπορεύματα των νησιών δεν έπλεαν κενά φορτίου, αλλά μετέφεραν στο Ιόνιο Βενετικά προϊόντα. Τα ξένα πλοία εξάλλου που έρχονταν στη Βενετία για να προμηθευθούν τα επτανησιακά προϊόντα ήταν και αυτά γεμάτα εμπορεύματα, που πωλούσαν στην εσωτερική αγορά. Με τον τρόπο αυτό, σταδιακά η "κυρίαρχος Βενετία" έγινε το επίκεντρο του διεθνούς εμπορίου.

Τα προϊόντα της Ζακύνθου όπως λοιπόν γίνεται φανερό ακολουθούσαν αυτή τη διαδρομή κάτω απο το ισχύον καθεστώς της Dominante. Στα μέσα του 18ου αιώνα η Ζάκυνθος εξήγαγε μέσω της Βενετίας 27 φορτώματα σταφίδα (1 φόρτωμα = 300.000 λίτρες, προς 13 τσεκίνια το χιλιόλιτρο), 22.000 βαρέλες λάδι (136 λίτρες η βαρέλα), 4.000 βαρέλες κρασί και 30 φορτώματα λεμόνια (1 φόρτωμα = 800 λεμόνια)⁹⁵. Οι πίνακες των Xavier Scrofani (του πρώτου περιηγητή που μελέτησε την οικονομική κατάσταση του ελληνικού χώρου) και A.G.Saint Sauveur μας δίνουν τα παρακάτω στατιστικά στοιχεία για την εμπορική κίνηση της Ζακύνθου και των άλλων νησιών του Ιονίου στα τέλη του 18ου αιώνα⁹⁶.

ΚΕΡΚΥΡΑ

συν.εξαγωγών	284.936	τσεκίνια
συν.εισαγωγών	269.597	"

ΖΑΚΥΝΘΟΣ

συν.εξαγωγών 184.754 τσεκίνια
(εξαγωγ.προϊόντα: σταφίδα, λάδι,
κρασί, πίσσα, λεμόνια)

συν.εισαγωγών 180.754

ΚΕΦΑΛΛΟΝΙΑ

συν.εξαγωγών 120.318 τσεκίνια

συν.εισαγωγών 135.795 "

ΛΕΥΚΑΔΑ

συν.εξαγωγών 48.859 τσεκίνια

συν.εισαγωγών 13.500 "

ΙΘΑΚΗ

συν.εξαγωγών 9.200 τσεκίνια

συν.εισαγωγών 8.000 "

Απο τα όσα παραπάνω αναφέραμε για την ανάπτυξη και την παραγωγή του νησιού την περίοδο της Βενετοκρατίας γίνεται αντιληπτό ότι το νησί, τουλάχιστον την τελευταία εκατονταετία, λόγω της γεωγραφικής του θέσης βρισκόταν στο κέντρο του διαμετακομιστικού εμπορίου ανάμεσα στην οθωμανική γή και στην ιταλική χερσόνησο. Στο λιμάνι (porto) της Ζακύνθου συγκεντρώνονταν τα εμπορεύματα της Ανατολής που έπαιρναν τον δρόμο για την Βενετία. Απο την άλλη μεριά η παρεμβατική και μονοπωλιακή πολιτική της Βενετίας εμπόδιζε την ανάπτυξη της εγχώριας εμπορικής ναυτιλίας και μόνο μετά το τέλος της Βενετικής κυριαρχίας η ναυτιλία στη Ζάκυνθο και τα υπόλοιπα Ιόνια νησιά θα γνωρίσει πρωτοφανή άνοδο.

Για να αποφύγουν το παρεμβατικό Βενετικό σύστημα, οι Ζακυνθινοί (όπως και οι Κεφαλλονίτες και Ιθακήσιοι) συμμετείχαν στις ναυτιλιακές επιχειρήσεις του Μεσολογίου και του Ανατολικού (Αιτωλικού). Στα μέσα του 18ου αιώνα Ζακυνθινοί, Κεφαλλονίτες και Ιθακήσιοι έμποροι είχαν κάνει επενδύσεις στο 1/3 περίπου των πλοίων του Μεσολογίου και του Αιτωλικού. Η κατοπινή όμως ανάπτυξη (τέλη 18ου αιώνα) της επτανησιακής γενικότερα ναυτιλίας δεν μπορεί να εξεταστεί παρά σε συνδυασμό με τη Βε-

νετοκρατία στη θαλάσσια περιοχή του Ιονίου. Και αυτό γιατί οι τεχνικές δυνατότητες και τα κεφάλαια που ήταν αναγκαία για την ανάπτυξη της ναυτιλίας είχαν αρχίσει να δημιουργούνται κάτω από τη σημαία του Αγίου Μάρκου και επομένως οι έμποροι, έχοντας τις κατάλληλες προϋποθέσεις, μπόρεσαν να δραστηριοποιηθούν μόλις τους δόθηκε η κατάλληλη ευκαιρία. Η πειρατική δράση που ανέπτυξαν οι Ζακυνθινοί και οι Επτανήσιοι γενικότερα στη διάρκεια των Βενετοτουρκικών πολέμων συνετέλεσε στην αρχική συσσώρευση κεφαλαίου. Το αντιτουρκικό μένος από τη μιά μεριά, αλλά και η πλούσια λεία από την άλλη, υπήρξαν τα δύο κίνητρα των Ελλήνων ναυτικών που εξόπλιζαν γαλέρες και επιχειρούσαν πειρατικές επιδρομές στις ηπειρωτικές ακτές για λογαριασμό της Βενετίας. Στήν πρόοδο, τέλος των Επτανησίων στον εμπορικό και ναυτιλιακό τομέα βοήθησε και η έμφυτη στροφή των κατοίκων προς τη θάλασσα.

Το βασικότερο είδος πλοίου που έπλεε στη θάλασσα του Ιονίου την εποχή εκείνη ήταν η Γαλέρα ή Κάτεργο (G a - l e r a, από το βυζ. γαλή = ιχθύς), μεσαιωνικό πολεμικό πλοίο ανοικτής θάλασσας που αποτελούσε εξέλιξη της αρχαίας τριήρους και τελειοποιήθηκε κυρίως από τους Βενετούς. Ήταν μήκους 45μ., πλάτους περίπου 6μ. και βάθους 2-3 ποδιών με στενή πλώρη και πρύμνη. Η προώθηση του γινόταν με κουπιά μήκους 9-12μ. που κινούσαν 3-5 κωπηλάτες (πλήρωμα κωπηλασίας 255 άτομα), ενώ άλλοτε χρησιμοποιούνταν και πανιά τριγωνικού σχήματος. Ο πλοίαρχος ονομαζόταν "Σοπρακόμιτος", ενώ τους κωπηλάτες τους αποτελούσαν κατάδικοι ή αιχμάλωτοι και πολλές φορές χωρικοί-δουλοπάροικοι από τα νησιά του Ιονίου. Η καταναγκαστική κωπηλασία (κάτεργα) και οι απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης των τελευταίων, είχαν σαν αποτέλεσμα πολλοί λίγοι "κατεργάρηδες" να επιβιώνουν της σκληρής αυτής δοκιμασίας. Για τη ναυπήγηση της Γαλέρας απαιτούνταν 20.000 δουκάτα, ενώ η συντήρηση και οι δαπάνες του πληρώματος απαιτούσαν έξοδα 900 δουκάτων το μήνα. Άλλο είδος πλοίου την εποχή της Βενετοκρατίας ή-

ταν η Γαλέα ή Γαλεότα ή Γαλιόνιον, πλοίο μακρόστενο και χαμηλό μεγαλύτερο της Γαλέρας, μήκους περίπου 52μ. και πλάτους 12-13μ. και με περισσότερα πανιά καθώς και καλύτερο πολεμικό εξοπλισμό. Μπορούσε να μεταφέρει περίπου 700 άτομα απο τα οποία τα 343 αποτελούσαν το πλήρωμα κωπηλασίας και έφερε 28-35 κουπιά στην κάθε πλευρά. Διατηρήθηκε μέχρι το 1746, γιατί η συντήρηση του ήταν δαπανηρή. Εξάλλου για την αλιεία χρησιμοποιούνταν εκτός των συνηθισμένων μικρών πλοιαρίων (τράτες) και η Βενετική αλιευτική Σπεράντζα (είδος ανεμότρατας), που έφερε τριγωνικό πανί (λατίνιον).⁹⁷

IV.7. Διοικητικό καθεστώς, οι κοινωνικές τάξεις στη Ζάκυνθο και η διαμόρφωση της Επτανησιακής κοινωνίας.

Η Βενετία στα τέλη του 16ου αιώνα ήταν η πρωτεύουσα ενός ομοσπονδιακού κράτους⁹⁸. Η Βενετοκρατία στα Επτάνησα που συνέπεσε χρονικά με την "ομοσπονδιακή" αυτή φάση της Βενετικής ιστορίας πρέπει να εξετασθεί και ως προς την διακυβέρνησή της σ'αυτά, που αποτέλεσε άλλωστε και τη βάση της οικονομικής τους ζωής.

Το πολίτευμα των νησιών του Ιονίου κατά την περίοδο αυτή, αποτελούσε μια μικρογραφία του πολιτεύματος που ίσχυε στη μητρόπολη, τη Βενετία. Ήταν αριστοκρατικό ή ολιγαρχικό⁹⁹. Η Γαληνότατη Δημοκρατία της Βενετίας εξασφαλίζοντας γι'αυτήν μόνο τα οικονομικά προνόμια δέχτηκε να μοιρασθεί με την αυτόχθονη αριστοκρατία τη διαχείριση των νέων της κτήσεις. Όπως τη "signoria" την αποτελούσαν ο δόγης και οι σύμβουλοί του, έτσι και το "regimen"¹⁰⁰ το αποτελούσαν ο Βαΐλος στην Κέρκυρα και οι Προβλεπτές ή Πρεβεδούροι (Pronveditori) στη Ζάκυνθο και τα υπόλοιπα νησιά, καθώς και οι γύρω απο αυτούς σύμβουλοι τους¹⁰¹. Απο την άλλη πλευρά οι κάτοικοι των νησιών του Ιονίου μπροστά στον τουρκικό κίνδυνο πιέστηκαν να δεχθούν τη Βενετική κυριαρχία, εξασφαλίζοντας σε αντάλλαγμα στρατιωτική προστασία και αυτονομία.

Ετσι κάτω απο την πολιτική και την οικονομική κυριαρχία της Βενετίας και της τοπικής αριστοκρατίας, που

την αποτελούσαν λίγες οικογένειες σε κάθε νησί, διαμορφώθηκε ένα φεουδαλικό-ολιγαρχικό σύστημα κοινωνικής οργάνωσης που είχε τις ρίζες του στο γαλλικό φεουδαρχικό κώδικα, αποκτώντας όμως στο πέρασμα του χρόνου, εντελώς δική του φυσιογνωμία και δικό του τοπικό χαρακτήρα.¹⁰²

Με το θεσμό των Βαΐλων και των Προβλεπτών, των Καστελλάνων και των Συνδίκων (sindici)¹⁰³ η Βενετία κατόρθωσε να διοικεί και να ελέγχει τις κτήσεις στο Ιόνιο πέλαγος. Τη διαχείριση όμως των τοπικών υποθέσεων την ανέθεσε στην τάξη ευγενών του κάθε νησιού.

Τρείς κοινωνικές τάξεις υπήρχαν κατά τη Βενετοκρατία στη Ζάκυνθο:¹⁰⁴ α) των ευγενών (nobili), β) των αστών (civili) και γ) του λαού (popolo). Στην πρώτη τάξη (nobili) ανήκαν οι αριστοκράτες-γαιοκτήμονες που αποτελούσαν την ολιγαρχία ή "Αρχοντολόγιο" του νησιού και ήταν όργανα της Παληνότατης Δημοκρατίας με αντάλλαγμα το δικαίωμα του να συνέρχονται σε συνέλευση, να συσκέπτονται και να αποφασίζουν για τα πράγματα του τόπου τους. Ολόκληρο το σώμα των Ευγενών, συγκροτούσε την κοινότητα (communa), που ονομάζονταν πομπωδικά και "μεγαλοπρεπής" (magnifica). Τα αρσενικά ενήλικα μέλη της "magnifica communa" αποτελούσαν το Μέγα ή Γενικό Συμβούλιο (General Consiglio) και απ'αυτό απέρεε το "Συμβούλιο των 150" (Consiglio Minote, consegio).¹⁰⁵ Το Consegio συνερχόταν κάτω από την προεδρία του Προβλεπτή (Provveditor) του νησιού και εξέλεγε τις τοπικές αρχές (δικαστές, αγορανόμους, συνδίκους κ.α.).¹⁰⁶

Η μέχρι πρόσφατα αντίληψη που επικρατούσε στους ιστορικούς για τον περιορισμένο ρόλο του συμβουλίου των 150 και την άμεση εξάρτηση του από την παντοδυναμία του Προβλεπτή, ήρθαν να ξεδιαλύνουν τα πολύτιμα "Εγγραφα Αουλιέρα" της κας Χρύσης Αουλιέρα-Παπαδάτου, που πρωτοδημοσίευσε ο Διον. Ρώμας στο χρονικό του "Πε-

ρίπλους, 1570-1870" κάνοντας μία κριτική παρουσίαση του "Ρεμπελιού των Ποπολάρων" του Αγγ.Σουμάκη και παρουσιάζοντας μία αποσπασματική επιλογή των εγγράφων εκείνων, των σχετικών με την προϊστορία του ρεμπελιού¹⁰⁷. Ένα από τα έγγραφα αυτά, που αναφέρεται στη διετή Εκθεση (Relazione), του Προβλεπτή της Ζακύνθου, Fr.Donado (1614), διαψεύδει οριστικά το μύθο της παντοδυναμίας των Προβλεπτών. Συμπερασματικά το Ζακυνθινό Συμβούλιο των ευγενών (το ίδιο φυσικά ίσχυε και στα υπόλοιπα νησιά) οχι μόνο δεν ήταν υποχείριο του Προβλεπτή, αλλά αποτελούσε (δεν θα χρησιμοποιήσουμε την αυστηρή φράση του Διον.Ρώμα: «... το φόβητρο του!»)¹⁰⁸ τον κύριο άξονα της ολιγαρχικής και ασύδοτης πολιτικής πάνω στο νησί. Μονάχα μια επέμβαση της Μητρόπολης, που εκδηλωνόταν με την αποστολή ανώτατου κρατικού λειτουργού με έκτακτες δικαιοδοσίες, τους ανάγκαζε να πειθαρχήσουν προσωρινά, γιατί μόλις σταματούσε η πίεση οι nobili εκμεταλλεύονταν πάλι με το χειρότερο τρόπο τα προνόμια τους.

Μονάχα όσοι ανήκαν στην τάξη των ευγενών ονομάζονταν και αναγνωρίζονταν σαν πολίτες (cittadini) του νησιού, ενώ υπήρχαν διατάξεις (ordini) που καθόριζαν τα προσόντα που έπρεπε να έχει κανείς για να καταγραφεί στην τάξη του αρχοντολογιού και να πάρει την πολυπόθητη έγκριση (bene probatum)¹⁰⁹. Οι διατάξεις αυτές ήταν αυστηρότερες για τους ξένους. Επειδή όμως στα μέσα του 16ου αιώνα σημειώθηκαν διάφορες παρατυπίες στην αναγνώριση των Ευγενών - γεγονός που προκαλούσε συχνές διαμαρτυρίες και αμφισβητήσεις - σχηματίστηκε ιδιαίτερο βιβλίο, η "Χρυσόβιβλος" (Libro d'oro), που καταχωρήθηκαν όλα τα ονόματα των ευγενών οικογενειών κάθε νησιού και συνετέλεσε στην παραπέρα διαφύλαξη των συμφερόντων του κλειστού τοπικού αριστοκρατικού χαρακτήρα τους.¹¹⁰

Στη Ζάκυνθο η τάξη των Ευγενών συγκροτήθηκε στην αρχή από ορισμένους διακεκριμένους γηγενείς για να προστεθούν σ'αυτούς, με την πάροδο του χρόνου, και ορισμένοι επίφανείς ετερόχθονες από διάφορα σημεία της Ελλά-

δος και της Ιταλίας. Η διάκριση που επικράτησε στην Κέρκυρα μεταξύ Λατίνων και Γραικών, που βασιζόταν μόνο στην καταγωγή, ποτέ δεν έγινε αισθητή στο ντόπιο αρχοντολόγιο της Ζακύνθου. Σύσσωμοι και ενωμένοι, περισσότερο απο κάθε άλλο νησί (ίσως μόνο με την Κέρκυρα) κατάντησαν τυραννικοί και σκληροί φύλακες των συμφερόντων και των προνομίων τους και ποτέ δεν παραχώρησαν δικαιώματα στις κατώτερες τάξεις. Ο αριθμός των οικογενειών αυτών μέχρι το 1683 παρέμενε απροσδιόριστος αλλά σαφώς πολύ μικρός, μη επιτρέποντας την είσοδο στο Συμβούλιο κανενός άλλου που δεν είχε τίτλο Ευγενείας.¹¹¹ Και μόνο μετά τη χρονιά αυτή "επέτρεψαν", σε αντικατάσταση όσων Ευγενών είχαν εκλείψει, να γίνονται δεκτοί και αστοί στο Συμβούλιο που αποφάσιζε για την τύχη του νησιού, και των κατοίκων του που στη συντριπτική τους πλειοψηφία το αποτελούσε ο λαός ή όχλος (popolari, plebe).

Στη μεσαία τάξη, την τάξη των αστών (civili) ανήκαν εκείνοι που είχαν τη δυνατότητα να συντηρηθούν απο το εισόδημα της ιδιοκτησίας τους, και δεν ήταν αναγκασμένοι να ασκούν κάποια τέχνη ή χειρονακτική εργασία. Ποπολάροι στην ουσία και αυτοί, ξεχώριζαν απο τους υπόλοιπους (της τρίτης τάξης) απο το οτι αποτελούσαν, οπως πολύ εύστοχα τους χαρακτηρίζει η Ελένη Κούκου, πολίτες <<επι προσδοκία>>. Ήταν δηλ. πολίτες, <<που περίμεναν το ξεκλήρισμα κάποιας οικογένειας απο τον κατάλογο των ευγενών και έπειτα απο σκληρό συναγωνισμό και ανταγωνισμό να καταλάβουν τη θέση της>>.¹¹²

Η τρίτη τάξη, ο λαός, ο όχλος, το "σκυλολόγιον" όπως την αποκαλούσαν (plebe, popolo, canaglia), αποτελούνταν απο "αυτούς που εξασκούσαν βάναυσο τέχνη, βιομήχανους, γεωργούς, ναύτες, και γενικά τον εργατικό και χύδην λαό".¹¹³ Η τάξη αυτή ήταν υποδιαιρεμένη σ' εκείνους που κατοικούσαν στην πόλη και στους "ξεχωρίτες", τους αγρότες, (τους χωρικούς).

Οι ποπολάρροι της πόλης, δεν είχαν ποτέ τη δυνατότητα να πάρουν την ιδιότητα και τον τίτλο του πολίτη (cittadino). Είχαν μονάχα καθήκοντα και υποχρεώσεις προς την πολιτεία και τους ευγενείς, χωρίς καμιά άσκηση δικαιώματος (δικαίωμα ψήφου κλπ). Διέφεραν όμως απο τον όχλο, τους ποπολάρρους των χωριών κατά τούτο: α) Η συγκατοίκηση και η συμβίωση των ευγενών με τους ανθρώπους της τάξης αυτής δεν στερούσε τον ευγενή απο τα δικαιώματα και τα προνόμια της Ευγένειας. Αν όμως ένας ευγενής μετέφερε την κατοικία του μεταξύ των χωρικών (στο ξέχωρο), έχανε μία για πάντα τα προνόμια του τίτλου του και του απαγορευόταν η είσοδος στο συμβούλιο, και β) δεν ήταν υποχρεωμένοι σε στράτευση. Σε στρατολογία υπόκεινταν μονάχα οι χωρικοί. Οι χωρικοί ήταν η πιό καταφρονημένη και επιβαρυνμένη τάξη του νησιού.¹¹⁴

Απο την εποχή του εποικισμού του νησιού απο τους Βενετούς, όσοι νέοι κάτοικοι δεν ήταν ευγενείς για να ζητήσουν την επικύρωση των τίτλων τους, αποτέλεσαν μαζί με τους ιθαγενείς χωρικούς το στρώμα των ελευθέρων χωρικών, που διαχρονικά δέθηκαν με πολλούς τρόπους με τη γη που καλλιεργούσαν και ήταν άμεσα εξαρτημένοι απο τους ευγενείς γαιοκτήμονες. Ο Ζακυνθινός κόμης Ερμάνος Λούντζης γράφει επι λέξει: <<Αν δε κατ'αλήθειαν εξακριβώσωμεν των ημετέρων χωρικών την κατάστασιν, αν οχι μεν δικαιώματι και κατά ρητόν νόμον, πράγματι δε κατά συνήθειαν, εδύναντο να θεωρηθώσι μάλλον ως δ ο υ λ ο π ά ρ ο ο ι κ ο ι (servi della pleba)>>¹¹⁵.

Κάτω απο φεουδαρχικό σύστημα κοινωνικής οργάνωσης οι αγρολήπτες - δουλοπάροικοι (σέμπροι) ήταν δεμένοι στα κτήματα των ευγενών με το σύστημα της "αιώνιας ή διηνεκούς αγροληψίας". Σύμφωνα με το σύστημα αυτό ο γαιοκτήμονας - τιμαριούχος (αγροδότης) παραχωρούσε στόν χωρικό ("σέμπρο", αγρολήπτη) άγρια (χέρσα) γη, με το δικαίωμα να την εκχερσώσει και να την καλλιεργήσει. Έτσι ο τελευταίος αποκτούσε την υψιλή κυριότητα κατά το ένα τέταρτο (quarto) του κτήματος. Μη έχοντας όμως το δι-

Ζακυνθινός ευγενής με ενδυμασία του ΙΖ' αιώνα.
 Εφερε ξίφος, μανδύα κόκκινο και τρίκωχο καπέλο.
 Διακρίνεται η περρούκα που φορούσε.

Αρχόντισσα της Ζακύνθου, με επίσημο μεταξωτό
 ένδυμα χορού, κατά τον ΙΖ' αιώνα.

Ενδυμασίες ποπολάρων (λαϊκών), κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας στη Ζάκυνθο (19'αιώνας), κατασκευασμένες από εγχώριο ύφασμα-αλατζάς.

Ενδυμασίες κατοίκων της υπαίθρου (χωρικών) κατά τον 19'αιώνα στη Ζάκυνθο.

καίωμα να αποσπάσει το "κουάρτο" του απο το υπόλοιπο κτήμα παρέμενε αναπόσπαστα προσδεμένος με τα υπόλοιπα 3/4, το καλλιεργούσε ολόκληρο και έδινε τη μισή σοδειά στο γαιοκτήμονα¹¹⁶. Κάθε προσπάθεια για απαλλαγή απο το φεουδάρχη ή για καλύτερες συνθήκες ζωής πνιγόταν στο αίμα, ή είχε σαν αποτέλεσμα οι αντιρρησίες να σέρνονται στα κάτεργα (κωπηλασία στα πολεμικά πλοία, τις γαλέρες-αλυσσοδεμένοι)¹¹⁷.

Εκτός των άλλων οι κάτοικοι της υπαίθρου ήταν υποχρεωμένοι να στρατολογούνται τόσο για τις ανάγκες ασφάλειας του νησιού, όσο και για τις πολεμικές επιχειρήσεις της Βενετίας. Η στρατιωτική υποχρέωση αποτελούσε τη συγκρότηση στρατιωτικών λόχων, των "επιλέκτων", (ser-nidi)¹¹⁸. Η υποχρέωση αυτή όταν επεκτάθηκε στους ποπολάρους της πόλης της Ζακύνθου, εξαιτίας της αυξανόμενης στρατιωτικής βοήθειας που απαιτούσε η Βενετία, αποτέλεσε μία απο τις αιτίες του ξεσπάσματος της λαϊκής επανάστασης στο νησί (ρεμπελιό).

Η Ζακυνθινή επανάσταση των λαϊκών τάξεων ("Το Ρεμπελιό των ποπολάρων") αποτέλεσε το λαμπρότερο ορόσημο των λαϊκών και δημοκρατικών αγώνων του Επτανησιακού λαού ενάντια στην ντόπια ολιγαρχία (ευγενείς, αρχοντολόϊ) και την ξενοκρατία¹¹⁹. Το ρεμπελιό του 1628 που κράτησε περίπου πέντε χρόνια και πρώτος περιέγραψε ο σύγχρονος με τα γεγονότα Ζακυνθινός Ευγενής Σουμάκης στο χρονικό του "Διήγησις του ρεμπελιού των ποπολάρων ήγουν του νησιού της Ζακύνθου όπου έγινεν εις τους 1628" έχει ιδιαίτερη σημασία γιατί αποκαλύπτεται, έστω και μεροληπτικά (ας μη ξεχνάμε την ιδιότητα του χρονογράφου) η τότε πολιτική και κοινωνική κατάσταση του νησιού.

Η αντίδραση του αστικολαϊκού στοιχείου της Ζακύνθου με αποκορύφωμα τη λαϊκή εξέγερση του 1628 ήταν αποτέλεσμα της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής σύγκρουσης που χρόνια, από την εποχή της κατάκτησης της Ζά-

κύνθου απο τους Βενετούς, υποδάλλπονταν στο νησί. Το διοικητικό, το κοινωνικό και το κυβερνητικό σύστημα που είχε εισάγει και αγωνιζόταν με κάθε τρόπο να το εφαρμόσει η Βενετία στα Επτάνησα (και κύρια στην Κέρκυρα και στην Ζάκυνθο) στερούσε τον πληθυσμό των νησιών απο κάθε ουσιαστικό δικαίωμα και απο κάθε ελευθερία λόγου και άμυνας. Εγκαθιστώντας στα νησιά τα σώματα των ευγενών και κολακεύοντας τις φιλοδοξίες μιας περιορισμένης ολιγαρχίας, στην οποία ουδέποτε παραχώρησε ουσιαστικά δικαιώματα ενώ την επιβάρυνε με όλα τα κακά του ολιγαρχικού συστήματος, έσπειρε στη γη των Επτανήσων το σπόρο της διχόνοιας και της διάλυσης κάθε κοινωνικού συνδέσμου, που μοιραία οδηγούσε τον πληθυσμό τους στην κοινωνική αποσύνθεση και τον οικονομικό μαρασμό. Η οικονομική εξαθλίωση και η εκμετάλλευση απο την άλλη μεριά του πληθυσμού της υπαίθρου κυρίως αλλά και η αυξανόμενη δύναμη του αστικού στοιχείου του νησιού, που οργανώνονται σε συντεχνιακές ενώσεις (λόγω της άνθησης του εμπορίου στην περίοδο ακμής της Βενετίας) και αρχίζουν να ζητούν προνόμια απο την άρχουσα τάξη των nobili, δημιούργησαν το υπόβαθρο πάνω στο οποίο στηρίχθηκε το ξέσπασμα και η επικράτηση (1628-1632) του ρεμπελιού.

Απο τη μια μεριά όμως η αδυναμία συνεργασίας των ποπολάρων της υπαίθρου και των ποπολάρων της πόλης (τον σπόρο της διχόνοιας και του μίσους άλλωστε, πάντα τον έσπερνε το κυβερνητικό σύστημα της Βενετίας ακόμη και μεταξύ της τάξης των ευγενών) και απο την άλλη τα όπλα της Γαληνότατης Δημοκρατίας έκαμψε με την πάροδο του χρόνου το αγωνιστικό κίνημα του λαού. Παρόλα αυτά τα κάτεργα, οι φυλακές και οι κρεμάλες που επακολούθησαν δεν ήταν ικανά να υποτάξουν οριστικά το λαϊκό κίνημα. Οι ίδιες οι αντικειμενικές προϋποθέσεις και η ιστορική επιταγή για κοινωνική μεταβολή δημιούργησαν και πάλι νέα επαναστατικά κινήματα. Έτσι απο το τέλος του 17ου αιώνα και ολόκληρο το 18ο αιώνα το οικοδόμημα της Βενετοκρατίας κλονίζεται. Όσο οι λαϊκές δυνάμεις ανασυντάσσονται, όσο τα αστικά στοιχεία δυναμώνουν, τόσο η

Βενετία και οι ευγενείς εντείνουν την τρομοκρατία.

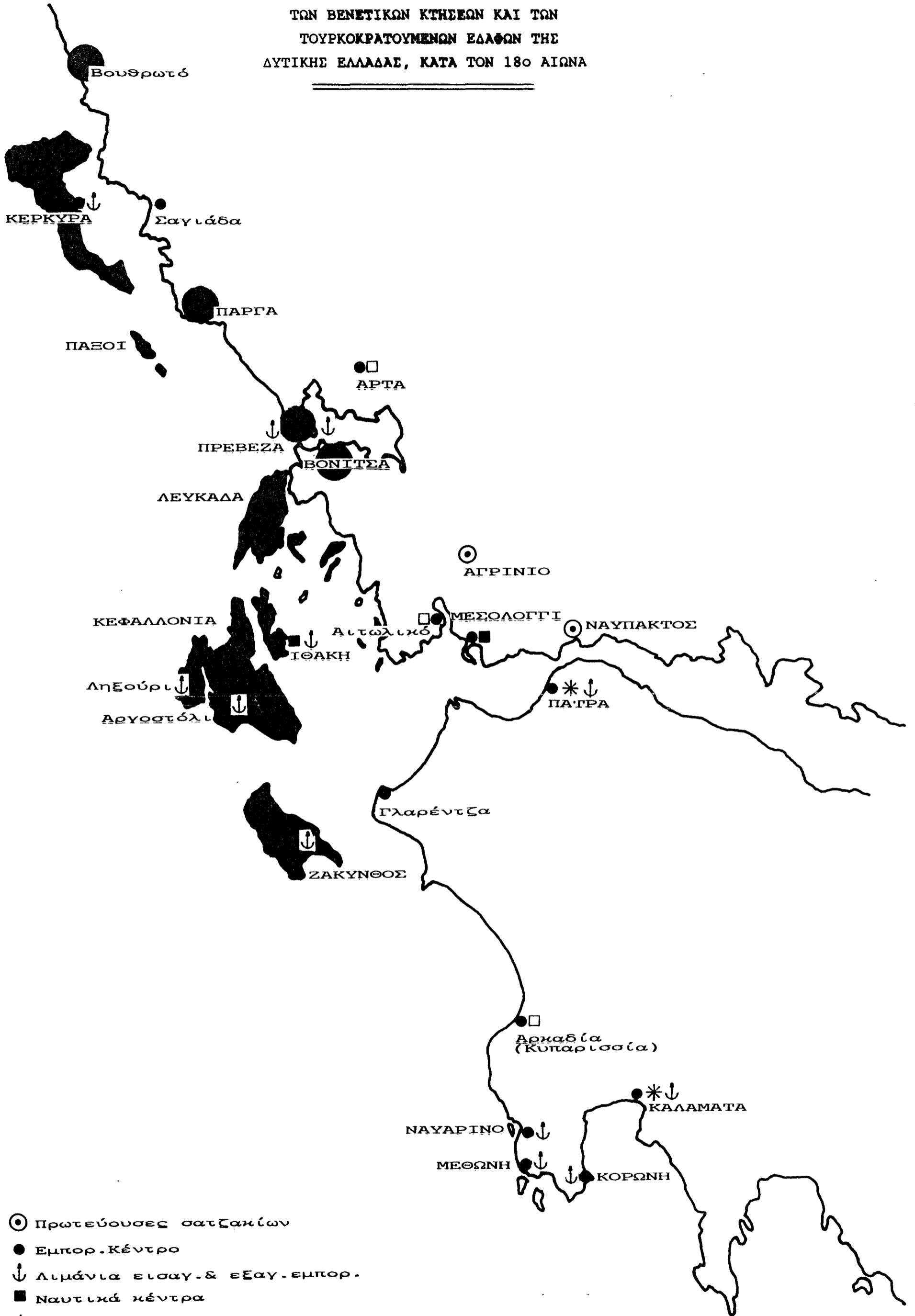
Η Ζάκυνθος τα τελευταία χρόνια της Βενετικής κυριαρχίας παρουσίαζε φοβερό θέαμα κυβερνητικής παραλυσίας, διαφθοράς και εξαχρείωσης κυρίως στις τάξεις των ευγενών. Η εξασφάλιση οικονομικών πόρων, με οποιοδήποτε μέσο, ήταν μια από τις κύριες επιδιώξεις του Βενετού διοικητή (pronveditor) του νησιού, και σ'εκείνη ακόμα την περίοδο ακμής της Βενετίας που στα χρόνια της παρακμής έφτασε σε όρια πλήρους εξαθλίωσης και αγοραπωλησίας. Τα μέλη του συμβουλίου (consegio) μεταβίβαζαν όσο πιο εκβιαστικά και ασύδοτα μπορούσαν τα βάρη αυτά στις λαϊκές τάξεις. Ακόμα και μεταξύ τους ο ανταγωνισμός υπήρξε μεγάλος στην προσπάθειά τους με κάθε θεμιτό ή αθέμιτο μέσο να επιτύχουν την εύνοια του κατακτητή που θα τους εξασφάλιζε κάποια διακεκριμένη θέση στην κοινωνία του νησιού.

Αποτέλεσμα ήταν πολλά εγκλήματα του κοινού ποινικού δικαίου, λεηλασίες και διαρπαγές περιουσιών, ψευδορκίες, φόνοι και άλλα πολλά κακουργήματα να παραμένουν τελείως ατιμώρητα γιατί οι δικογραφίες εξαφανίζονταν έπειτα από μεγάλη δωροδοκία. Την εποχή αυτή εισάγεται στα Επτάνησα και κυρίως στη Ζάκυνθο που έχει το θλιβερό "προνόμιο" του πρώτου σε εγκληματικότητα νησιού, ο αντιδημοκρατικός θεσμός των σωματοφυλάκων των λεγομένων "μπράβων" (bravi), των έμμισθων δορυφόρων που δήθεν αναλάμβαναν την περιφρούρηση της ζωής του άρχοντα και που στην ουσία ήταν τα εκτελεστικά του όργανα για να συντρίψει τους αντιπάλους του¹²⁰.

Η Βενετία υπέθαλπε τις εγκληματικές ενέργειες με στόχο τη διατήρηση του πληθυσμού της Ζακύνθου και των άλλων νησιών του Ιονίου σε διχασμό. Για να επιτύχει το "διαίρει και βασίλευε" θα μπορούσαμε να πούμε ότι είχε θεσμοθετήσει την παρανομία των ευγενών και των προυχόντων σε βάρος του λαού. Αναπόφευκτα όμως η άλλοτε παντοδύναμη θαλασσοκράτειρα Γαληνότατη Δημοκρατία της Βενετίας πορευόταν προς την κατάρρευση.

=====

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ
 ΤΩΝ ΒΕΝΕΤΙΚΩΝ ΚΤΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ
 ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ ΕΛΛΑΔΩΝ ΤΗΣ
 ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ, ΚΑΤΑ ΤΟΝ 18ο ΑΙΩΝΑ

- ⊙ Πρωτεύουσες σατζακίων
- Εμπορ. Κέντρο
- ⚓ Λιμάνια εισαγ. & εξαγ. εμπορ.
- Ναυτικά κέντρα
- * Εδρες βιοτεχνιών
- Εδρες ετησίων εμποροπανηγύρεων

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΙΙΙ

1. Ε.Λούντζη: Περί της Πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου επί Ενετών, Αθήναι 1856, σελ.188κ.επ. - Π.Χιώτης: Ιστορικά Απομνημονεύματα της Νήσου Ζακύνθου, Κέρκυρα 1858, Τομ.2, σελ.372 κ.επ. - Ι.Τυπάλδου: Η κατά τους Ιονίους Νήσους φεουδοκρατία, στο περ. "Χρυσάλλις", έτος Β', 1864. - Α.Κ.Ζώη: Ιστορία της Ζακύνθου, Αθήναι 1955, σ.σ. 92 κ.επ., 115 κ.επ., του ίδιου: Λεξικόν Ιστορικών και Λαογραφικών Ζακύνθου, Αθήναι 1963, στη λέξη: Τιμάρια, σ.σ.650-651. - Σ.Μυλωνά: Εισαγωγή στην Ιστορία της Επτανήσου, στον πανηγυρικό τόμος "Επτάνησος" αφιέρωμα στα εκατόχρονα της Ενώσεως 1864-1964, Αθήναι 1964,σελ.17 κ.επ.
2. Α.Θ.Χουμανίδη: Οικονομική Ιστορία και η Εξέλιξις των Οικονομικών Θεωριών, Αθήναι 1980, Τομ. Α', σελ. 473 κ.επ.-Ε.Η. Τυμα: Ευρωπαϊκή Οικονομική Ιστορία, από το 10ο αιώνα ως σήμερα (1971) ελλην.μετφρ.Μ.Π. Χατζηπροκοπίου, Αθήναι 1978, Τομ.1, σελ.107 κ.επ. - N.J.G.Pounds: An Economic History of Medieval Europe, London 1974, σελ. 164 κ.επ. - Marjorie Rowling: Η καθημερινή ζωή στο Μεσαίωνα, ελλην.μετφρ. Ελληνς Ι. Αγγέλου, Αθήνα 1974, σ.σ. 29 κ.επ. - R.C.Hoffmann: Medieval origins of the Common Fields, στο European Peasants and their Markets, Essays in Agrarian Economic History, New Jersey 1975. σ.σ.23-71. - R.Hilton: Η μετάβαση απο τον φεουδαλισμό στον Καπιταλισμό (1976), ελλην.μετφρ. Π.Πρεβενίτη, Αθήναι 1982, με συλλογή άρθρων των Μ.Dobh, P.Sweezy, Chr.Hill. K.Takahashi, G.Lefebvre,G.Procacci. E.Holsbawn, T.Merrington και εισαγωγή απο τον R.Hilton.
3. Πρώτο βήμα για τον πλήρη εκφεουδαλισμό, υπήρξε η απο το μονάρχη παραχώρηση έκτασης γης (benefici) σε ευγενείς υποτελείς (vassali, homines), με την υποχρέωση αντιπαροχής καρπών κατά το 1/3, και πίστης των τελευταίων προς το βασιλιά (vassalagio), θεωρημένης με όρκο (ompagio). Οι Βασάλοι, διακρίνονταν και αυτοί με τη σειρά τους, σε μικρότερους (valvassori, secondi militi) και οι τελευταίοι σε ακόμα μικρότερους (valvassini). Σε όλους τους παραπάνω, που κατάντησαν μικροηγέμονες, εξαρτώνταν οι φτωχοί καλλιεργητές, που βρισκόμενοι κάτω απο τη προστασία τους (partocinium), κατάλληξαν αγρολήπτες του προστάτου τους και αναπόσπαστοι του κτήματος που καλλιεργούσαν. (Α.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.472 κ.επ.)
4. Ο θεσμός αυτός είχε τη καταγωγή του, οπως αναφέρθηκε στο αντίστοιχο κεφάλαιο, στην παρεμβατική πολιτική του αυτοκράτορα Μεγ.Κων/νου, με τη θέσπιση του μέτρου της δέσμευσης των αγροληπτών στα κτήματα που καλλιεργούσαν. Επίσης βλ. Α.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., τομ.Α', σ.σ.356,474. Επίσης για τους δουλοπάροικους (coloni) βλ. Α.Η.Μ. Jones: The Later Roman Empire, Oxford 1973, Τομ.ΙΙ, σελ.795 κ.επ. Παρ'όλα αυτά η καταγωγή του θεσμού αυτού φαίνεται οτι προουπήρχε απο τους Ελληνιστικούς χρόνους, εφόσον στο Ελληνιστικό Κράτος των Σελευκιδών, οι δουλοπάροικοι-καλλιεργητές ήταν άμεσα εξαρτώμενοι απο το μονάρχη, και μεταβιβάζονταν μαζί με το κτήμα αποτελώντας έτσι αναπόσπαστο κομμάτι

με τη γη που καλλιεργούσαν. (W.Tarn-G.T.Griffith: Hellenistic Civilisation, London 1952, σελ.130).

5. Α.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.477.
6. Τα μοναστήρια είχαν στην κατοχή τους μεγάλες εκτάσεις γης, που τα καλλιεργούσαν δουλοπάροικοι, ενώ στην περιουσία τους περιλαμβάνονταν, πλοία, λιμάνια, βιοτεχνίες και αγορές (Α.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.474).
7. Στις φραγκοκρατούμενες ελληνικές περιοχές η κατακτημένη γή, διακρινόταν στις εξής μορφές τιμαρίων: 1) στα τιμάρια των μεγάλων τιμαριούχων που ιεραρχικά ανήκαν στην κατοχή α.- του Μέγα Αρχοντα ή Κυρίου, πρίγκηπα της Αχαΐας (Πελοποννήσου), β.- στους δώδεκα ισότιμους μεγάλους φεουδάρχες που υπάγονταν άμεσα στο Μέγα Αρχοντα. Σ' αυτούς συγκαταλεγόταν και ο εκάστοτε Κόμης Κεφαλλονιάς - Ζακύνθου, και γ.- στους επτά Λατίνους βαρώνους που με τη σειρά τους υπάγονταν στους μεγάλους φεουδάρχες. Όλοι οι παραπάνω είχαν το δικαίωμα να κόβουν νόμισμα, να κτίζουν φρούρια, και ν' ασκούν τη δικαστική εξουσία. 2) στα τιμάρια των μικρότερων τιμαριούχων, που είχαν τιμάρια απλής ιπποτίας, και 3) στα τιμάρια των πεζών, τα λεγόμενα και "σεργεντών" ή "λοχίων". (Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σελ.374).
8. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σελ.373 κ.επ.
9. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σελ.390.
10. Ο Μαΐος-Μαθαίος Ορσίνι (1200) έθεσε την Κομητεία του κάτω από την Παπική επικυριαρχία, ενώ αργότερα ο Ροβέρτος, πρίγκηπας του Τάραντος και της Αχαΐας, του οίκου των Ανδραγαύων, την παραχώρησε στο Λεονάρδο Α' (1357) της δυναστείας των Τόκων.
11. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σ.σ.375 κ.επ., 381.
12. Οι Τίτλοι παραχώρησης τιμαρίων από τους εκάστοτε Παλατινούς Κόμητες προς τους βαρώνους, μεταξύ άλλων ανέφεραν ότι αυτά παραχωρούνταν <<...μετα των ανθρώπων υποτελών, δουλοπαροίκων, οικημάτων, κτημάτων, αμπέλων, περιβολιών, λιβαδιών, γαιών καλλιεργουμένων και ακαλλιεργητών, πεδίων, βουνών, δασών, βαλτών, λειμώνων, βοσκών, γαιοκτησιών, περιχώρων, μύλων, υδάτων και ρευμάτων υδάτινων, δικαιοδοσιών, τελών, δωρημάτων, φορολογικών δικαιωμάτων και καρπών μεθ' απάντων των εν πάσι και περι πάσι συμπεριειλημμένων, α επικαρπώσονται από δημάνιον εις δημάνιον, και οφείλονται εξ' υπηρεσίας εις υπηρεσίαν, όπως και οι νόμιμοι διάδοχοι αυτών νέμονται, επικαρπώνονται, μετέρχονται και κυριεύουσιν ακωλύτως και ανεξετάστως μηδενός αυτοίς εναντιουμένου ή αφαιρούντος, ή ανθισταμένου τοις δικαιώμασι και δικαιοδοσίας>>. Οι Τίτλοι αναφέρονται σε παραχωρήσεις τιμαρίων των ετών 1337, 1338 και είναι καταχωρημένοι στο βιβλίο του Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σελ.385 και υποσ.43 στην ίδια σελίδα.
13. Το σύστημα της αγρομίσθωσης που ίσχυε σε πολλές περιοχές της Ιταλίας με βάση το 1/3 ή 1/4 (τριτημόριο ή τεταρτημόριο) του παραγόμενου προϊόντος, φαίνεται ότι ίσχυε και στη Ζάκυνθο. (Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2,

σελ.400 Πρβλ. Λ.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., Τομ. Α', σελ.487)

14. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σελ.386.
15. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σελ.387.
16. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σελ.405.
17. Για το δικαίωμα της πρώτης νύκτας του γάμου (jus primae noctis) που άφηνε τη παρθενοφθορία στον τοπικό άρχοντα, γίνεται λόγος κατά πρώτο στο Χρυσόβουλο του 1331 του Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου. [Σ.Λάμπρου: Το δικαίωμα της πρώτης νυκτός παρά τους Βυζαντινούς, στο περ."Νέος Ελληνομνήμων", Τομ.4, 1907, σελ.14 κ.επ. - Βλ.επίσης: Friedrich Engels: Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους, (1891), ελλην. μτφρ.: Αθηνά Κυριακοπούλου, Αθήνα 1966, σελ.60]. Οι τέτοιου είδους φόροι αποτελούσαν τον αντικατοπτρισμό των βάρβαρων εθίμων των Λατίνων και αποδεικνύουν την υπαρξη φεουδαλισμού στα Επτάνησα. Αν και η εφαρμογή στην πράξη, του φόρου αυτού, αμφισβητείται απο ορισμένους συγγραφείς της περιόδου αυτής (βλ.σχετικά Λ.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., Τομ.Α', υποσ. 1 στη σελ.366, επίσης Σ.Μυλωνά: οπ.αν., σελ.18) παρόλα αυτά όμως, ίσως ο φόρος παρθενοφθορίας να ήταν αποζημίωση του φεουδάρχη για την αποχή του απο την παρθενοφθορία.
18. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ2, σελ.406.
19. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σελ.407.
20. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σ.σ. 408-409.
21. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σελ.412.

=====

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ IV

1. J.K.Hyde: *Society and Politics in Medieval Italy, the evolution of the civil life, 1000 - 1350*, London 1973, κεφ.6, σελ.153 κ.επ. - R.T. Rapp: *Industry and Economic Decline in 17th-century Venice*, Harvard 1976, σ.σ. 1-13 - Elias H.Tuma: *Ευρωπαϊκή Οικονομική Ιστορία*, απο τον 10ο αιώνα ως σήμερα (1971), ελλην.μτφρ. Μ.Π.Χατζηπροκοπίου, Αθήνα 1978, Τομ.1, σελ.156 κ.επ. - J.Larner: *Italy in the Age of Dante and Petrarch, 1216-1380*, London 1980, σελ.183 κ.επ.
2. Το επαναλαμβανόμενο των ιστορικών φαινομένων επαληθεύεται για άλλη μιá φορά στην προκειμένη περίπτωση, κάτω φυσικά απο διαφορετικές κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές συνθήκες. Ας θυμηθούμε την ανάπτυξη των Πόλεων-Κρατών της Κλασσικής Ελλάδας δυό χιλιάδες χρόνια πριν το τέλος της Αναγεννησιακής περιόδου. Για την ανάπτυξη των Πόλεων - Κρατών της περιόδου αυτής βλ. H.van Werveke: *The Rise of the Towns, The Cambridge Economic History of Europe*, Τομ.III (Economic Organisation and Policies in the Middle Ages), Cambridge 1971, σ.σ.3-40.
3. Α.Θ.Χουμανίδη : *Οικονομική Ιστορία και η Εξέλιξις των Οικονομικών Θεωριών*, Αθήναι 1980, Τομ.Α', σελ.486.
4. Ε.Η.Τυμα: οπ.αν., πύνακας 6.1 (τεχνικοί νεωτερισμοί στην Ευρώπη, 12ος - 15ος αιώνας), Τομ.1, σ.σ.160-161. - Α.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., Τομ.Β₁, σελ.10 κ.επ.
5. Α.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., Τομ.Α', σ.σ. 486,507,515 κ.επ. - J.A. Blanqui: *History of Political Economy in Europe*, αγγλ. μτφρ. E.I.Leonard,N.Y. 1968, κεφ.14,σελ.125 κ.επ. - R.De Roover: *Italian Hegemony in the 14th and 15th centuries*, The Cambridge Economic History of Europe, Τομ.III, Cambridge 1971, σ.σ. 70-105.
6. Α.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.507. - R.Cessi: *Venice to the eve of the 4th crusade*, The Cambridge Medieval History, Τομ.IV.1 (Byzantium and its neighbours), Cambridge 1966, σ.σ. 251-274.
7. Οι πολεμικές αυτές επιχειρήσεις έμειναν γνωστές σαν ο πρώτος (1463-1479), ο δεύτερος (1499-1503) και ο τρίτος (1537-1541) βενετοτουρμικοί πόλεμοι. Βλ.Ι.Κ.Χασιώτη: *Πολεμικές συγκρούσεις στον Ελληνικό χώρο κατά τον 15ο , 16ο και 17ο αιώνα*, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήναι 1974, Τομ.Ι', σ.σ.261-304.
- 8.9. Χρύσα Α.Μαλιέζου: *Η Βενετική κυριαρχία στα Επτάνησα*, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήναι 1974, Τομ.Ι', σελ.215.
10. Π.Κιώτη: *Ιστορικά Απομνημονεύματα της Νήσου Ζακύνθου*, Κέρκυρα 1858, Τομ.2, σ.σ. 636-637, του ίδιου: *Ιστορία της Επτανήσου και ιδίως της Ζακύνθου απο Βενετοκρατίας μέχρι της ελεύσεως των Αγγλων, 1500-1816*, στη σειρά *Ιστορικών Απομνημονευμάτων*, Κέρκυρα 1863, Τομ.3, σελ.45. - Ε.Λούντζη: *Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου επί Ενετών*, Αθήναι 1856, Εισαγωγή,σελ.γθ' - Α.Χ.Ζώη: *Ιστορία της Ζακύνθου*, Αθή-

ναι 1955, σελ.111. Ο ετήσιος αυτός φόρος (εδαφονόμιο), καταβαλλόταν από τους Βενετούς μέχρι το 1699, χρονολογία υπογραφής της συνθήκης του Carlowitz (Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σελ.318).

11. Η Κέρκυρα, η Ζάκυνθος και η Κεφαλλονιά αντιπροσώπευαν τρία διαφορετικά διοικητικά συστήματα, τρεις διαφορετικές μορφές πολιτεύματος. Το κερκυραϊκό πολίτευμα το καθόριζε η έντονη παρουσία του τοπικού αριστοκρατικού στοιχείου και η κωδικοποίηση θεσμών της προβενετικής εποχής. Αριστοκρατικό υπήρξε το είδος του πολιτεύματος και στη Ζάκυνθο, ενώ αντίθετα η Κεφαλλονιά διακρινόταν για τις ριζοσπαστικές της τάσεις. Τα μικρότερα νησιά, η Ιθάκη και οι Παξοί, προσαρτήθηκαν από την αρχή στα μεγαλύτερα, στη Κεφαλλονιά το πρώτο και στην Κέρκυρα το δεύτερο. Η Λευκάδα, όταν πολύ αργότερα θα απαλλαγεί από τον τουρκικό ζυγό και θα γίνει και αυτή Βενετική κτήση (ουσιαστικά το 1699, με τη συνθήκη του Carlowitz), θα διοικηθεί σύμφωνα με το δικό της καταστατικό χάρτη με τον τίτλο "Προνόμια της κοινότητας της Αγ.Μαύρας". Τα Κύθηρα τέλος, αποτελούν ιδιαίτερη περίπτωση, γιατί, μέχρι την πτώση της Κρήτης από τους Τούρκους (1669) ήταν εξαρτημένα από τη μεγαλόνησο και επομένως ξέφευγαν από την πολιτική σφαίρα των νησιών του Ιονίου (Χρύσα Α.Μαλτέζου: οπ.αν., σελ.215.-Ελένης Ε.Κούκου: Ιστορία των Επτανήσων από το 1797 μέχρι την Αγγλοκρατία, Αθήνα 1985, κεφ.Α'(Τα Επτάνησα κατά την Ενετοκρατία), σ.σ.13-42.
12. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σελ.298 κ.επ., επίσης Τομ.3, σελ.53 κ.επ. - Ε. Λούντζη: οπ.αν., Εισαγωγή, σελ.γθ'κ.επ. - Α.Χ.Ζώη: οπ.αν., σελ.115 κ.επ.- Α.Ε.Βακαλόπουλου: Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, Θεσσαλονίκη 1968, Τομ.Γ', σελ.79 κ.επ. - Χρύσα Α.Μαλτέζου: οπ.αν., σελ.216. - A.Buchon: Voyage dans l' Eubée, les îles Ioniennes et les Cyclades, en 1841, Paris 1911, η ελλην.μτφρ. του τμήματος που αναφέρεται στη Ζάκυνθο (Ταξίδι στα Ιόνια νησιά: Ζάκυνθος, σ.σ. 78-98) είναι της Δίδας Κυριακής Γεωργιακάκη, διπλωματούχου της Γαλλικής φιλολογίας, και προσφέρθηκε ευγενικά για το σκοπό της μελέτης αυτής, την οποία και ευχαριστούμε.
13. Βίβλος που περιλάμβανε όλα τα διατάγματα που εξέδιδε η Βενετική κυβέρνηση από τότε που εγκαθιδρύθηκε στη Ζάκυνθο μέχρι το 1712 (A.Buchon: οπ.αν., σελ.87 κ.επ. Επίσης βλ.Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σ.σ.301-305. - Α.Ε. Βακαλόπουλου: οπ.αν., Τομ.Γ', σελ.80)
14. Α.Ε.Βακαλόπουλου: οπ.αν., Τομ.Γ', σ.σ. 80-81.
15. Για τις οικογένειες που εγκαταστάθηκαν στη Ζάκυνθο, την καταγωγή, τους τίτλους και τα προνόμια που δόθηκαν σ'αυτές, βλ.κυρίως το πολύτιμο Λεξικό Ιστορικών και Λαογραφικών Ζακύνθου, Αθήναι 1963 του Α.Χ.Ζώη.
16. Α.Χ.Ζώη: Ιστορία της Ζακύνθου, Αθήναι 1955, σελ.116 - Ντίνου Κονόμου: Ζάκυνθος, Πεντακόσια χρόνια (1478-1978), Τομ.3: Πολιτική Ιστορία, τεύχος Α', (1478-1800), Αθήνα 1981, σελ.28. Επίσης Πρβλ.: Χρύσα Α.Μαλτέζου: οπ.αν., σελ.216. - Α.Ε.Βακαλόπουλου: οπ.αν., Τομ.Γ', σελ.80.
17. Χρύσα Α.Μαλτέζου: οπ.αν., σελ.218. - Α.Ε.Βακαλόπουλου: οπ.αν., Τομ.Γ', σελ.79 κ.επ.

18. Λ.Χ.Ζώη: Λεξικό, στην αντίστοιχη λέξη, σελ.389.
19. Χρύσα Α.Μαλτέζου: οπ.αν., σελ.218.
20. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σελ.65. - Λ.Χ.Ζώη: Ιστορία, σελ.22, επίσης σ.σ. 53-64, για το Κάστρο της Ζακύνθου βλ. περιληπτικά και στο Λεξικό του ίδιου, σελ.690. - Α.Ε. Βακαλόπουλου: οπ.αν., Τομ.Γ', σ.σ.81-82.
21. Οι σεισμοί και οι επιδημικές ασθένειες που έπλητταν τα Επτάνησα, ιδιαίτερα τη Κεφαλλονιά και Ζάκυνθο, είχαν σαν αποτέλεσμα τη δημογραφική πτώση των νησιών και στην οικονομική τους ανάκαμψη.

ΣΕΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΕΠΙΔΗΜΙΕΣ ΣΤΗ ΖΑΚΥΝΘΟ

(αρχές 16ου - τέλη 18ου αιώνα)

1514	σεισμός
1523	λιμός
1554	σεισμός
1593	σεισμός
1622	σεισμός
1636	σεισμός
1676	σεισμός
1687	λιμός
1688	πανώλης
1690	πανώλης
1694	πανώλης
1713	ευλογιά
1723	σεισμός
1728	πανώλης
1729	πανώλης και λιμός
1742	σεισμός
1746	σεισμοί
1748	ευλογιά
1767	σεισμός
1778	ευλογιά
1790	σεισμός
1791	σεισμός

(Χρύσα Α.Μαλτέζου: Η τελευταία περίοδος της Βενετικής κυριαρχίας στα Επτάνησα, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήναι 1975, Τομ.ΙΑ', σελ.214 επίσης Π.Χιώτη: Ιστορικά Απομνημονεύματα της Νήσου Ζακύνθου, Κέρκυρα 1849, Τομ.1, σ.σ. 29-31). Για τις επιδημίες και τους λιμούς που έπλητταν το νησί την περίοδο της Βενετοκρατίας βλ.επίσης Λ.Χ.Ζώη: Λεξικό, σ.σ.198-199 στη λέξη: επιδημία. Οι συχνές επιδημίες που έπλητταν τη Ζάκυνθο, οφείλονταν στη γεωγραφική θέση της, που βρισκόταν στο κέντρο του διαμετακομιστικού εμπορίου μεταξύ Ανατολής και Δύσης με αποτέλεσμα να είναι εκτεθειμένη στις επιδημίες που μάστιζαν την εποχή εκείνη την Ευρώπη. Έτσι η Βενετική κυβέρνηση ίδρυσε στη Ζάκυνθο, και αργότερα στα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου, το πρώτο στην Ευρώπη υγειονομικό κατάστημα (λοιμοκαθακτήριο, Lazzaretto) υποχρεώνοντας τους επιβάτες και τα πληρώματα των πλοίων που προσαράζανε στο νησί, να μπαίνουν σε καραντίνα μέχρι να διαπιστωθεί ότι ήταν υγιείς. (Ε.Λούντζη: οπ.αν., σελ.21 - Λ.Χ.Ζώη: Λεξικό, σ.σ.369-370, στη λέξη: Λοιμοκαθακτήριο)

Επίσης, αναφορές περιηγητών την εποχή που επισκέφθηκαν το νησί της Ζακύνθου και πέρασαν τη "δοκιμασία" του Λαζαρέτου, στου Κ.Σιμόπουλου: Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα, Αθήναι 1976, Τομ.Α', σελ.442 κ.επ.

22. Η πειρατεία απο τα αρχαία χρόνια αποτέλεσε χαρακτηριστικό φαινόμενο της ζωής των νησιών με αποτέλεσμα όχι μόνο την οικονομική καταστροφή αλλά και τη κοινωνική ανασφάλεια. Μωαμεθανοί και Χριστιανοί, πειρατές και κουρσάροι διέπλεαν την εποχή αυτή, εκτός των άλλων, τη θάλασσα του Ιονίου, πλήττοντας σκληρά τους ανυπεράσπιστους πληθυσμούς των νησιών. Εκτός όμως απο τη ληστρική πειρατεία,ερήμωναν κυριολεκτικά τα νησιά και οι οθωμανικές ναυτικές επιδρομές. Για τις επιδρομές αυτές στο νησί της Ζακύνθου βλ.Α.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ.657, στη λέξη: Τούρκοι,Επίσης αναφορές ξένων περιηγητών, όπως ο P.de Fresne Canaye στου Κ.Σιμόπουλου: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.410.
23. Π.Χιώτης: οπ.αν., Τομ.3, σ.σ. 221-232. - Γ.Κορδάτου: Η πτώση της Κρήτης, Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδος, Αθήναι 1956, Τομ ΙΧ,σ.σ.119-124. - Α.Ε.Βακαλόπουλου: οπ.αν., Τομ.Γ', σελ.532 κ.επ. - Χρύσα Α.Μαλτέζου: Ο αντίκτυπος της τουρκικής κατακτήσεως της κρήτης στο Ιόνιο, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήναι 1975, Τομ.ΙΑ', σελ.212 κ.επ. - Ελένης Ε.Κούκου: οπ.αν., σελ.17.
24. Οι Βενετικές Αρχές για πολλά χρόνια ενίσχυναν οικονομικά τις κρητικές αυτές οικογένειες, χορηγώντας τους κατά μήνα ή είδη διατροφής (biscotti) ή και χρηματικά ποσά ανάλογα με τις ανάγκες και τη κοινωνική τους θέση. (Α.Χ.Ζώη: Ιστορία, σ.σ. 120-121, επίσης Α.Ε.Βακαλόπουλου: οπ.αν., Τομ. Γ', σελ.534)
25. Ο ποιητής ήταν δισέγγονος του Φραγκίσκου Σαλαμών (πατέρα του Νικολάου και αδελφού του Πέτρου), που κατοικούσε στο Μεγάλο Κάστρο (Χάνδακα) της Κρήτης (Π.Τωμαδάκη: Οικογένεια Salamon, Σολωμού εν Κρήτη, Επετηρίδα Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών, τ.14, Αθήναι 1938, σ.σ.163-181, επίσης Α.Ε.Βακαλόπουλου: οπ.αν., Τομ.Γ', σελ.536).
26. Π.Χιώτης: οπ.αν., Τομ.3, σ.σ.235, 514-516. - Ε.Λούντζη: οπ.αν., σελ.177κ.επ. - Α.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ.174 κ.επ. στη λέξη: Εβραίοι.
27. Ε.Λούντζη: οπ.αν., σελ.188. - Κ.Πορφύρη: Εισαγωγή στο Ρεμπελιό των Ποπολάρων του Αγγελου Σουμάκη, Αθήναι 1977, σελ.12.
28. Το Δικαιο των Ασσίζων αποτελούσε συλλογή νόμων και εθίμων των Φραγκικών Πολιτειών της Ανατολής κατά τον Μεσαίωνα.
29. Ε.Λούντζη: οπ.αν., σελ.142 κ.επ.
30. Ε.Λούντζη: οπ.αν., σελ.90 κ.επ., επίσης σελ.195 κ.επ.
31. Π.Χιώτης: οπ.αν., Τομ.3, σελ.518. - Ε.Λούντζη: οπ.αν., σελ.194. - Α.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ.650, στη λέξη: Τιμάρια.

32. Στη Ζάκυνθο, όπως αναφέρθηκε, οι Βενετοί βρήκαν εγκατεστημένο το τιμαριωτικό σύστημα. Παρ'όλα αυτά η βενετική Πολιτεία παραχώρησε νέα τιμάρια, ή για να προσελκύσει νέους άποικους στο νησί, ή για ν'ανταμείψει υπηρεσίες των υπηκόων της. Στη Ζάκυνθο τέτοια τιμάρια, σαν ανταμοιβή στρατιωτικών εκδουλεύσεων, παραχώρησε στους οπλαρχηγούς των στρατιωτών (stradioti): Δημ.Λάσκαρι ή Μεγαδούκα, Νούκιο Σιγούρο και στον Α.Μοροβιάγκο (Morobianco) (Ε.Λούντζη: οπ.αν.,σελ.190, επίσης για τα εκκλησιαστικά τιμάρια, στον ίδιο: σελ.195).
33. Γ.Κορδάτου: Παραγωγικές σχέσεις και μορφή της αγροτικής ιδιοκτησίας στα Επτάνησα, Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδος, Αθήνα 1956, Τομ.ΧΙΙ, σελ.181.
34. Τέτοιοι τιτλικοί κόμητες στη Ζάκυνθο ήταν οι: Γασπηράκης, Λούντζης, Μεσσαλάς, κ.ά. (Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σελ.518).
35. Ε.Λούντζη: οπ.αν., σελ.198 κ.επ. όπου και ο όρκος του νέου τιμαριούχου.
- 36.37. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σελ.520.
38. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ.Ε.Λούντζη: οπ.αν., σελ.173 κ.επ.
39. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σελ.236 κ.επ. - Α.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ.650, στη λέξη: Τιμάρια, όπου αυτά αναφέρονται χρονολογικά και ονομαστικά.
40. Ε.Λούντζη: οπ.αν., σελ. 63. - Α.Ε.Βακαλόπουλου: οπ.αν., Τομ.Γ', σελ.85.
41. Α.Ε.Βακαλόπουλου: οπ.αν., Τομ.Γ', σελ.81, επίσης στην ίδια σελίδα, υποσημ. 22. - Ντίνου Κονόμου: Ζάκυνθος, Πεντακόσια Χρόνια (1478-1978), Τομ.Α', Καστρόλοφος και Αιγιαλός, Αθήνα 1979, σελ.105 κ.επ.
42. Για τη φορολογία που ίσχυε στη Ζάκυνθο κατά τη Βυζαντινή περίοδο βλ. Κεφ.ΙΙ, σελ.47 κ.επ.της παρούσας μελέτης. Επίσης πρβλ. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.2, σ.σ.76,405.
43. Ανδρέα Μ.Ανδρεάδη: Περί της Οικονομικής Διοικήσεως της Επτανήσου επι Βενετοκρατίας, Αθήναι 1914, Τομ.Α', σελ.76 κ.επ.
44. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.32 κ.επ.
45. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σελ.526. - Αντ.Π.Σπητέρη: Τα Δημόσια Οικονομικά της Βενετίας κατά τον Μεσαίωνα, "Αρχείο Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών", Δημ.Καλιτσούνακι, Αθήναι 1941, Τομ.21, τευχ.Δ', σελ.198 κ.επ. - Χρύσα Α.Μαλτέζου: οπ.αν., σελ.226.
46. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σελ.527. - Ε.Λούντζη: οπ.αν., σελ.156 κ.επ.
- 47.48. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ. 63 κ.επ.
49. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.64. - Α.Π.Σπητέρη: οπ.αν., σελ.202.

50. Χρύσα Α.Μαλτέζου: οπ.αν., Τομ.Ι', σελ.227.
51. Α.Π.Σπητέρη: οπ.αν., σελ.202. - Χρύσα Α.Μαλτέζου: οπ.αν., σελ.227
- 52.53.54. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.64.
55. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.65.
56. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σελ.527. - Ε.Λούντζη: οπ.αν. σ.σ. 156-157.
- Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.66.
57. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., Τομ.Α, σελ.66. - Χρύσα Α.Μαλτέζου: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.227.
58. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.67.
59. Υπήρχαν επίσης και τα απλά πορθμεία, t r a g h e t t i, Δρεπάνου, Ληξουρίου, Ιθάκης (Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.67 . - Χρύσα Α.Μαλτέζου: οπ.αν., σελ.227).
60. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., Τομ.Α' , σελ.68.
61. Κάτι τέτοιο συνέβαινε και κατά τους βυζαντινούς χρόνους, όταν οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες για την αντιμετώπιση δημοσιονομικών δυσχερειών, πρόσφεραν έναντι χρηματικού ποσού τιμιτικά αξιώματα, τα λεγόμενα "ψιλιά". (Λ.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.332, επίσης Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.69).
62. Ε.Λούντζη: οπ.αν., σ.σ.163-164. Επίσης, παρατηρήσεις για την έλλειψη σιτηρών στη Ζάκυνθο, κάνει ο περιηγητής P.de Fresne Canaye που επισκέφθηκε το 1573 το νησί, βλ.Κ.Σιμόπουλου: οπ.αν., Τομ.Α', σ.σ.410-411, επίσης υποσ.1 στη σελ.411. Για τη νέα φορολογία (imposta nuova) βλ.Λ.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ.611
63. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σελ.239. - Λ.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ.590, στη λέξη: Σιταποθήκη
64. Π.Χιώτη:οπ.αν.,Τομ.3,σελ.239.-Ε.Λούντζη:οπ.αν.,σελ.164-Σπ.Δε-Βιάζη :Το Ενεχυροδανειστήριο Ζακύνθου, στο περ."Θεατής",έτος Α',αρ.τευχών 42-52,Ζάκυνθος 1892.-Λ.Χ.Ζώη:Λεξικό,σελ.191 στη λέξη Ενεχυροδανειστήριο.
65. Βλέπε και υποσ. 26. - Η τοκογλυφία είχε πάρει τέτοιες διαστάσεις, ώστε στα μέσα του 17ου αιώνα οι τοκογλύφοι για την παροχή δανείων, εισέπραταν τόκο ("προστύχια") 70 και 80%. (Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σελ.239). Η τοκογλυφία, που την ασκούσαν κυρίως οι Εβραίοι, και που έπληττε κατά βάση τις λαϊκές μάζες, προκαλούσε συχνά έντονες αντιδράσεις και είχε σαν αποτέλεσμα, την εχθρική αντιμετώπιση των τελευταίων απο μέρους των κατοίκων του νησιού. (Χρύσα Α.Μαλτέζου: οπ.αν., σελ.214). Βλ. επίσης Σπ.Δε-Βιάζη: Η Εβραϊκή κοινότης επι Ενετοκρατίας, στο περ."Παρνασσός", Τομ.ΙΔ', Αθήναι 1891. Γενικότερα για τα Monti di Pièta βλ.Λ.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., Τομ.Β₁, σελ.71, υποσ.2 στην ίδια σελίδα, του ίδιου: Αι περί τόκου θεωρίαι απο της εποχής των Κλασικών μέχρι σήμερα, Αθήναι 1986, σελ.22 και υποσ.27 στην ίδια σελίδα, επίσης του ίδιου: Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, Αθήναι 1979, σ.σ. 41-48.
66. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τόμ.3, σελ.239-Ε.Λούντζη: οπ.αν.,σελ.167. Επίσης,βλ. και αφηγήσεις ξένων περιηγητών που επισκεύθηκαν εκείνη την εποχή το νησί

στου Κ.Σιμόπουλου: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.113. Την ίδια περίπου εποχή, άνθιζε στη Ζάκυνθο το εμπόριο των νέγρων (σκιλαβοπάζαρο). Τους μετέφεραν, πλοία απο την Αφρική και τους πουλούσαν στους Τούρκους και στους Λεβαντίνους, 40,50 ή 60 τσεκίνια τον καθένα, ανάλογα με το φύλο και την αντοχή τους για εργασία. βλ.αναφορές του Ιταλού περιηγητή G.Zuallardo, που επισκέφθηκε τη Ζάκυνθο το 1586, καθώς και του Γάλλου H.Castella(1600). (Κ.Σιμόπουλου: οπ.αν., Τομ. Α', σ.σ. 420-421, επίσης υποσ.2 στη σελ.421).

67. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.76 κ.επ.
68. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.36 κ.επ. Επίσης Λεων.Ζώη: Σημειώματα περί νομισμάτων εν χρήσει εν Ζακύνθω κατά την Βενετοκρατίαν (επιφυλλίδες που δημοσιεύθηκαν στη "Δαναΐδα", Ιανουάριος 1912).
69. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.38, υποσ.1.
70. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., Τομ.Α', σ.σ. 38-39. Η ερμηνεία που ακολουθεί, παραφρασμένη, οφείλεται στον κόμητα Ν.Ραπαδορόλι ο οποίος με την "εν Βενετία, 28 Ιουλίου 1912" επιστολής του προς τον Α.Ανδρεάδη εξηγεί την εμφάνιση και χρήση των νομισμάτων αυτών. Βλ.επίσης: Ν.Ραπαδορόλι Aldobrandini: Sul Valore delle monete Veneziane (Archivio Veneto 1884-1885), Vol.III, σ.σ. 671-709.
71. Για τα νομίσματα που κυκλοφορούσαν στη Ζάκυνθο και τα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου βλ. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σελ.528 κ.επ.-Π.Ν.Πλέσκα: Συγκριτικοί Πίνακες Νομισμάτων, Μέντρων και Σταθμών, Κέρκυρα 1866.-Α.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ.480, στη λέξη: Νομίσματα.-Κ.Καιροφύλα: Η Επτάνησος υπο τους Βενετούς, (1942), επανεκδ.Αθήναι 1953, σ.σ. 339-341.-Α.Θ.Χουμανίδης: Τα Ελληνικά Νομίσματα απο του 1822 μέχρι του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ανάπτυπο απο περ. "ΣΠΟΥΔΑΙ" Τομ.ΚΣΤ', τεύχ.3, Αθήναι 1976, σ.σ.3-6. Γενικώτερα για το νομισματικό σύστημα της Βενετίας μεταξύ 1284-1790, καθώς και των υπόλοιπων Ιταλικών πόλεων, βλ. W.A.Shaw: The History of Currency, London 1896, σ.σ.1 κ.επ. και κυρίως 310-318.
72. Είναι προφανές οτι οι ισοτιμίες αυτές αναφέρονται σε νεότερες εκτιμήσεις και χρονολογούνται την εποχή της συγγραφής του έργου του Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.41.
73. Β.Κρεμμυδά: Το εμπόριο της Πελοποννήσου στον 18ο αιώνα-με βάση τα Γαλλικά Αρχεία, Αθήναι 1972, σελ.115.
74. Π.Ραπτάρχη: Ιστορία της Οικονομικής ζωής της Ελλάδος, Αθήναι 1934, Τομ.1, σελ.45.
75. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ.Π.Ν.Πλέσκα: οπ.αν., σ.σ.83-85, επίσης Α.Χ. Ζώη: Λεξικό, σ.σ. 421-422, στη λέξη: Μέτρα και σταθμά.
76. Χρύσα Α.Μαλτέζου: οπ.αν., σελ.229.
77. Η Βενετία χαρακτήριζε το εμπόριο "τροφή και χυμό του κράτους της" (el sugo e nutrimento dello stato nostro) (Χρύσα Α.Μαλτέζου: οπ.αν., σελ.227).
78. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σελ.513. - Ε.Λούντζη: οπ.αν., σελ.203 κ.επ. - Α.Χ. Ζώη: Αι εν Ζακύνθω Συντεχνίαι, Ζάκυνθος 1893, σελ.26 κ.επ., του ίδιου: Λεξικό, σελ.626, στη λέξη: Συντεχνίαι. Επίσης Πρβλ. Α.Θ.Χουμανίδης: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.511.
79. Ε.Λούντζη: οπ.αν., σελ.203. - Α.Χ.Ζώη: οπ.αν., σελ.27.
80. Για την ιστορία, τη λειτουργία, τους κανονισμούς, κ.λ.π. στοιχεία των συντεχνιών στη Ζάκυνθο, βλ.Α.Χ.Ζώη: Αι εν Ζακύνθω Συντεχνίαι, σελ.32 κ.επ. Για το αξίωμα του νοτάριου, που αποτελούσε ένα απο τα σημαντικώτερα αξιώματα στο Δημόσιο βίο των βενετοκρατούμενων περιοχών, καθώς και στους μετέπειτα

χρόνους (επί Γαλλικής και Αγγλικής κατοχής), βλ. Χρύσα Α.Μαλτέζου: οπ.αν., σελ. 227-228. Επίσης βλ. διάφορα νοταριακά έγγραφα με συμβολαιογραφικές πράξεις από τη Ζάκυνθο, των ετών 1795-1885, στην Ιστορική Συλλογή Φώτου Τζαβέλλα, τμήμα Κ (Μικρές Συλλογές), φακ.Κ.109,ι στα ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ.

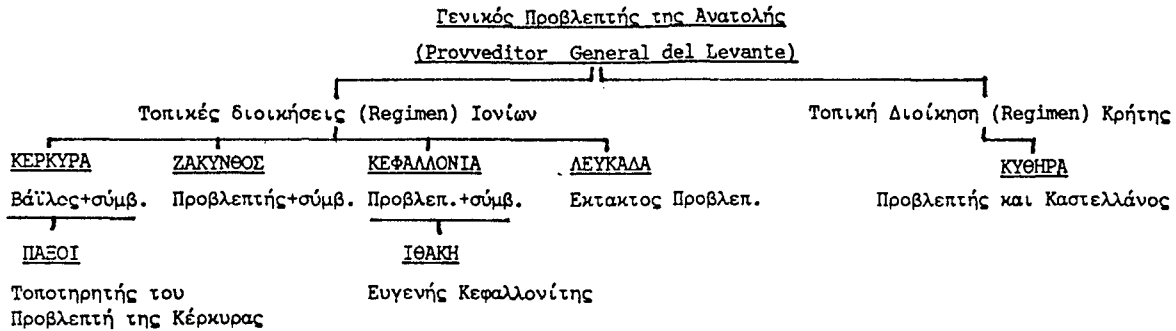
81. Η πρώτη μεταφύτευση σταφιδάμπελων, από την Πελοπόννησο στη Ζάκυνθο, έγινε στις αρχές του 16ου αιώνα, από τους Ιάκωβο Σιγούρο (1516) και Γερακάρη (1518). (Δ. Α. Ζωγράφου: Ιστορία της Ελληνικής Γεωργίας, Αθήναι 1921, Τομ. Ι. σ.σ. 79-87, επίσης Σ. Ξένου: Ιστορία του Σταφιδόκαρπου, μελέτη που περιέχεται στον ΙΙΙ τόμο, της Ιστορίας της Ελληνικής Γεωργίας του Δημ. Ζωγράφου: οπ.αν., σ.σ. 264-324. - Α.Χ. Ζώη: Ιστορία της Ζακύνθου, Αθήναι 1955, σελ. 376).
82. Η διάρθρωση αυτή των αγροτικών καλλιεργειών στη Ζάκυνθο και η ευημερία του νησιού από το σταφιδεμπόριο επισημαίνεται και από τις αναφορές των περιηγητών της εποχής, W. Lithgow, Sandys, κ.α. βλ. Κ. Σιμόπουλου: οπ.αν., Τομ. Α', σ.σ. 481, 497, 578.
83. Ολόκληρο το εμπόριο της Ανατολής με την Αγγλία, βρισκόταν με σειρά προνομίων μονοπωλιακού χαρακτήρα, στην κατοχή της εταιρείας Levant Company. Η εταιρεία Levant του Λονδίνου, ιδρύθηκε την εποχή της βασιλείας της Ελισάβετ της Αγγλίας και ενισχύθηκε ιδιαίτερα, μετά την κατάκτηση των Ινδιών, με μονοπωλιακά προνόμια. Την εταιρεία την αποτελούσαν έμποροι που μονοπωλούσαν το εμπόριο της τότε Τουρκίας με την Αγγλία. Μ' αυτό το τρόπο, ολόκληρο το εμπόριο της Τουρκίας με την Αγγλία ήταν μονοπωλιακό. Με τη Levant επίσης, μεταφερόταν με μονοπωλιακή μορφή στη Μεγάλη Βρετανία και ο Κορινθιακός καρπός (σταφίδα). Εκτός των άλλων προνομίων της, η Levant έπαιρνε και Κρατική επιχορήγηση, ύψους 5000 λιρών το χρόνο. (Σ. Ξένου: οπ.αν., σ.σ. 319-324).
84. Χρύσα Α.Μαλτέζου: οπ.αν., Τομ. Ι', σελ. 227. - Κ. Προφύρη: Εισαγωγή..., οπ.αν., σ.σ. 14-15
85. Διονυσίου Ρώμα: Τα Ζακυθινά (1953), επανέκδοση, Αθήνα 1983, σελ. 38.
86. Μ. Λαμπρινίδου: Η σταφιδάμπελος από της εμφανίσεως αυτής μέχρι των καθ' ημάς χρόνων, μελέτη που περιέχεται στον ΙΙΙ τόμο της Ιστορίας της Ελληνικής Γεωργίας του Δημ. Ζωγράφου, Αθήναι 1921, σ.σ. 325-348 και κυρίως στη σελ. 339. Ο πίνακας προέρχεται από το ταξιδιωτικό χρονικό του Xavier Scrofani: Voyage en Grece, fait en 1794 et 1795, Paris 1801, αναφ. από Μ. Λαμπρινίδου: στην ίδια σελίδα.
87. Δημ. Α. Ζωγράφου: οπ.αν., Τομ. Ι, σ.σ. 18-27, όπου και αναφορές περιηγητών της εποχής, για την παραγωγή σταφίδας στη Ζάκυνθο από τον 14ο μέχρι τον 18ο αιώνα. Επίσης, αναφορές περιηγητών για το ίδιο θέμα στο Κ. Σιμόπουλου: Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα (1700-1800), Αθήναι 1976, Τομ. Β', σ.σ. 343, 440, 490, 642.
88. Α.Χ. Ζώη: Ιστορία, σελ. 378. - Χρύσα Α.Μαλτέζου: οπ.αν., Τομ. ΙΑ', σελ. 216. - Κ. Σιμόπουλου: οπ.αν., Τομ. Β', σ.σ. 552-553, όπου και αναφορά για την

ετήσια παραγωγή λαδιού στη Ζάκυνθο, απο το χρονικό του υποπρόξενου στα
Επτάνησα André Grasset Saint-Sauveur, βλ.υποσ.95.96. αμέσως παρακάτω.

89. Α.Χ.Ζώη: Ιστορία, σελ.379
90. Α.Χ.Ζώη: Ιστορία, σελ.380
91. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σελ.532
92. Α.Χ.Ζώη: Ιστορία, σελ.382
93. Κ.Πορφύρη: Εισαγωγή..., οπ.αν.,σελ.14
94. Α.Χ.Ζώη: Ιστορία, σελ.388 κ.επ.
- 95.96. Κ.Σιμόπουλου: οπ.αν., Τομ.Β', σ.σ.504-557 και 629-657, όπου και περίληψη
αντίστοιχα των χρονικών του: A.Grasset Saint-Sauveur: Voyage historique,
littéraire et pittoresque dans les îles et possessions ci-devant vénitien-
nes du Levant. Savoir: Corfou, Céphalonie, Zante, Strophades, Cérigo et
Cérigotte...depuis 1781 jusques en l'an 6 de la république française (A
Paris, an VII), vol.3 και του Xavier Scrofani: Voyage en Grèce, fait en
1794 et 1795 (Paris et Strasbourg, an IX = 1801).
97. Α.Χ.Ζώη: Λεξικό, Τομ.Β'(Λαογραφικό), σ.σ. 91-92,439. - Α.Θ.Χουμανίδη:
οπ.αν., Τομ.Α', σ.σ. 519-520. Επίσης πολλά ενδιαφέροντα στοιχεία για
τις γαλέρες αλλά και γενικότερα για την εποχή της Βενετοκρατίας στα
Επτάνησα βλ. στου Διον.Ρώμα: Ο Σοπρακόμιτος (το ημερολόγιο καταστρώ-
ματος μιάς μυθικής Γαλέρας) απο το Χρονικό "Περίπλους, (1570-1870)",
Αθήνα 1970, Τομ.Ι,ΙΙ, και κυρίως Τομ.Ι, σ.σ.394-395, υποσ.57.
98. Χρύσα Α.Μαλιτέζου: οπ.αν., σελ.219.
99. Α.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ.86, στη λέξη: Βενετία
100. Ορος που χρησιμοποιήθηκε για να προσδιορίσει ταυτόχρονα και τη λειτουρ-
γία της διοίκησης και το σύνολο των οργάνων που την ασκούσαν.
101. Άλλος ανώτερος Βενετός αξιωματούχος ήταν και ο Καστελλάνος (Castellan) που
φρόντιζε για την οχύρωση και συντήρηση των φρουρίων. Με την επέκταση της
Βενετικής κυριαρχίας στην Ανατολή τον 16ο αιώνα η εξουσία του Βαΐλλου περιο-
ρίζεται. Την ανώτατη αρχή την αντιπροσωπεύει πιά ο Γενικός Προβλεπτής θα-
λάσσης (Pronveditor General da mar), που αργότερα θα μετονομασθεί σε Γενι-
κό Προβλεπτή της Ανατολής (Pronveditor General del Levante) (Π.Χιώτη: οπ.
αν., Τομ.3, σελ.493 κ.επ. - Ε.Λούντζη: οπ.αν., Κεφ.Α', σελ.1 κ.επ. - Α.Χ.
Ζώη: Λεξικό, σελ.545 κ.επ. στη λέξη: Προβλεπτής, όπου και κατάλογος των
διατελέσαντων Προβλεπτών Ζακύνθου, απο το 1485 μέχρι το 1797).
102. Η Βενετία ακολούθησε δύο κανόνες για τη θεμελίωση του διοικητικού της
οικοδομήματος στα Επτάνησα: τον συγκεντρωτισμό και την αναγνώριση σχε-
τικής αυτονομίας. Παρακάτω παρουσιάζουμε σχηματικά τη διοικητική αυτή
οργάνωση των νησιών του Ιονίου.

B E N E T I A

=====

Για τη διοικητική οργάνωση της Ζακύνθου και γενικότερα των Επτανήσων, βλ. Ε.Λούντζη: Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου επι Ενετών, Αθήναι 1856. - Α.Χ.Ζώη: Ιστορία της Ζακύνθου, Αθήναι 1955, σελ.118 κ.επ. - Χρύσα Α.Μαλιέζου: Η Βενετική κυριαρχία στα Επτάνησα, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήναι 1974, Τομ.Ι', σελ.214 κ.επ.

103. Το αξίωμα των συνδίκων και ανακριτών της Ανατολής (sindici et inquisitori de Levante), που είχαν καθήκον να παρακολουθούν συνέχεια και στενά τα όργανα του "regimen", δημιουργήθηκε απο τη μητροπολιτική Βενετία, για να αποφύγει κάθε εκδήλωση ανεξαρτησίας απο μέρους των ανώτερων υπαλλήλων της που έστελνε στις κτήσεις της στην Ανατολή.
104. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σελ.507 κ.επ. - Ε.Λούντζη: οπ.αν., σελ.13 κ.επ., επίσης σελ.60 κ.επ. - Α.Χ.Ζώη: Λεξικό, σ.σ.66 και 205, στις λέξεις: Αρχοντολόι και Ευγενής αντίστοιχα, επίσης σελ.68, στη λέξη: Αστού και σελ.541, στη λέξη: Ποπολάρου (popolari).
105. Μέχρι το 1545 το συμβούλιο (consejio) αυτό στη Ζάκυνθο αριθμούσε 100 μέλη. Με την πάροδο του χρόνου και την αύξηση του πληθυσμού, τα μέλη αυξήθηκαν σε 150, και όπως το Κερκυραϊκό, ονομάσθηκε "Συμβούλιο των 150" (Ε.Λούντζη: οπ.αν., σελ.60. - Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σ.σ.504-506).
106. Ε.Λούντζη: οπ.αν., σελ.64 κ.επ.
107. Διονυσίου Ρώμα: Το Ρεμπελιό του 1628 και τα έγγραφα Αουλιέρα, κριτική αναψηλάφηση της διήγησης του ρεμπελιού του Αγγελου Σουμάκη. Το τμήμα αυτό, αποτελεί Παράρτημα (Α) του "Ρεμπελιού των Ποπολάρων" απο το χρονικό του συγγραφέα "ΠΕΡΙΠΛΟΥΣ, 1570-1870", Αθήνα 1972, σ.σ.417-529.
108. Διον.Ρώμα: οπ.αν., σελ.425, έγγραφο αρ.2.
109. Ο υποψήφιος έπρεπε να αποδείξει οτι ήταν νόμιμος γιός ευγενούς (αποκλείονταν οι νόθοι) και να πιστοποιήσει οτι είχε τους τρεις "αστικούς βαθμούς" (i tre gradi di civittá), δηλ.οτι ούτε εκείνος, ούτε ο πατέρας του, ούτε

ο παππούς του ασκούσαν ευτελές επάγγελμα, εκτός αυτών του "χρυσοχού", του "φαρμακοπώλου" και του "ρωποπώλου" (μικρέμπορου). Τα επαγγέλματα αυτά ("τέχ-
ναι ευγενών") επιτρέπονταν να τα ασκούν και οι ξεπεσμένοι οικονομικά ευγε-
νείς, όσοι δηλ. απο διάφορες αιτίες είχαν χάσει τον πλούτο τους. Ο υποψήφιος
επίσης έπρεπε να διαθέτει ιδιόκτητη κατοικία στην πόλη και να έχει προσφέ-
ρει υπηρεσία (στρατιωτική ή χρηματική) στην Δημοκρατία της Βενετίας.
(Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σελ.507. - Ελένη Ε.Κούκου: οπ.αν., σ.σ.20-21).

110. Ε.Λούντζη: οπ.αν., σελ.17. - Λ.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ.705, στη λέξη: Χρυσό-
βιβλος. - Σε αντίθεση με τους κοτζαμπάσηδες στην τουρκοκρατούμενη Ελλά-
δα, το αρχοντολόι της Επτανήσου αποτελούσε μία ξεχωριστή περιχαρακωμένη
τάξη χωρίς καμιά επαφή με το λαό.
111. Ο Ε.Λούντζης αναφέρει την εποχή αυτή 91 οικογένειες (Ε.Λούντζη: οπ.αν.,
σελ.63). Ο αποκλεισμός των αστών (εμπόρων κυρίως και βιοτεχνών) απο το
Συμβούλιο των Ευγενών υπήρξε η αιτία πολλών διενέξεων ανάμεσα στις δύο
τάξεις. βλ.Α.Ε.Βακαλόπουλου: οπ.αν., Τομ.Γ', σελ.85.
112. Ελένης Ε.Κούκου: οπ.αν., σελ.20. Επίσης Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σ.σ. 507-508,
που περιγράφει και τη διαδικασία χειροτεχνίας νέου Ευγενούς. - Ε.Λούντζη: οπ.αν.,
σελ.64. - Κ.Πορφύρη: Εισαγωγή στο Ρεμπελιό των ποπολάρων του Αγγ.Σουμάκη, Αθήναι
1977, σ.σ.17-19.
113. Ε.Λούντζη: οπ.αν., σ.σ.14,64.
114. Ε.Λούντζη: οπ.αν., σελ.173 κ.επ. - Κ.Πορφύρη: οπ.αν., σελ.18. - Σπύρου
Μυλωνά: Εισαγωγή στην Ιστορία της Επτανήσου, στον πανηγυρικό τόμο "Επτά-
νησος, 1864-1964" αφιερωμένο στα εκατόχρονα της Ενώσεως, Αθήνα 1964,σελ.
19.
115. Η υπογράμμιση είναι δική μας. Ε.Λούντζη: οπ.αν., σελ.174, επίσης Α.Ε.Βακα-
λόπουλου: οπ.αν., Τομ.Γ', σελ.85.
116. Γ.Κορδάτου: Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδος, Αθήνα 1956, Τομ.ΧΙΙ,σ.σ. 180-181.
- Σπ.Μυλωνά: οπ.αν., σελ.18. - Κ.Πορφύρη: Εισαγωγή..., οπ.αν.,σ.σ. 17-18.
117. Σπ.Μυλωνά: οπ.αν., σελ.19. - Α.Ε.Βακαλόπουλου: οπ.αν., Τομ.Γ', σ.σ.87-
Για τους κωπηλάτες των κατέργων στις Βενετικές γαλέρες, βλ.Λ.Θ.Χουμανί-
δη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.519 και υποσ.3 στην ίδια σελίδα.
118. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σελ.524. - Α.Ε.Βακαλόπουλου: οπ.αν., Τομ.Γ', σελ.
87. - Κ.Πορφύρη: Εισαγωγή..., οπ.αν., σελ.24.
119. Αγγέλου Σουμάκη: Διήγησης του ρεμπελιού των ποπολάρων,ήγουν του νησιού
της Ζακύνθου, όπου έγινε εις τους 1628, επανέκδοση Αθήνα 1977 με εισαγω-
γή και κριτική παρουσίαση απο τον Κ.Πορφύρη. - Π.Χιώτη: Ανέκδοτον περί
στάσεως χρονικόν Αγγελου του Συμμαχίου (πρώτη δημοσίευση του χρονικού)
στη σειρά Ιστορικών Απομνημονευμάτων,Κέρκυρα 1863, Τομ.3, σ.σ.165-182.
- Κων.Ν.Σάθα: Το εν Ζακύνθω Αρχοντολόγιον και οι Ποπολάραι (1867), επα-
νέκδοση, Αθήναι 1980, Τομ.1, σ.σ.157-193. - Λ.Χ.Ζώη: Ιστορία της Ζακύνθου,

Αθήναι 1955, σε υποσημ. στη σελ.131, στον ίδιο: Λεξικό Ιστορικών και Λαογραφικών Ζακύνθου, Αθήναι 1963, σελ.559, στη λέξη: Ρεμπελιό. - Διον. Ρώμα: Το ρεμπελιό του 1628 και τα έγγραφα Αουλιέρα, κριτική αναψηλάφηση της διήγησης του ρεμπελιού του Αγγελου Σουμάκη, Παράρτημα (Α'), που περιέχεται στο "Ρεμπελιό των Ποπολάρων", απο το χρονικό " Περίπλους, 1570-1870", Αθήνα 1972, σ.σ. 417-529. - Μαριέττα Μινώτου - Γιαννοπούλου: Σελίδες Ζακυνθινής Ιστορίας, Το Ρεμπελιό των Ποπολάρων, Αθήναι 1933. - Γ.Κορδάτου: Το ρεμπελιό των Ζακυνθινών ποπολάρων (1628-1632), Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδος, Αθήνα 1956, Τομ.ΙΧ, σ.σ. 111-118.

120. Ν.Κατραμή: Φιλολογικά αναλεκτα Ζακύνθου, Ζάκυνθος 1880, σ.σ. 59-63.
- Ελένης Ε.Κούκου: οπ.αν., σελ.39 κ.επ. Το φαινόμενο της εγκληματικότητας που οφειλόταν στην ασυδοσία των αρχόντων της Ζακύνθου, επισημαίνεται απο πολλούς Ευρωπαίους περιηγητές, όπως οι: Sandys, Sieur du Loiz, A.Grasset Saint-Sauveur, Stephanopoli, Pecchio, Correr κ.α: βλ. Κ.Σιμόπουλου: οπ.αν., Τομ.Α', σ.σ. 498-499, 521- 522.

=====

11

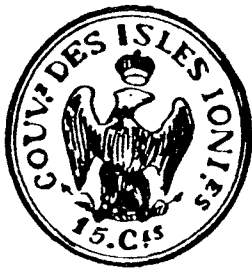

Τὸ Κάστρο τῆς Ζακύνθου. Σχέδιο τοῦ P.M. Coronelli, 1687.

11

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ
=====

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΗ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ
(1797 - 1814)

11

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V: Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ
ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΓΑΛΛΟΚΡΑΤΙΑΣ
(1797-1799)

V.1. Η Γαλλική Επανάσταση και η κατάλυση
της Βενετικής Δημοκρατίας.

Η παγκόσμια απήχηση των συνθημάτων της Γαλλικής Επανάστασης στα τέλη του 18ου αιώνα, συντάραξαν την πολιτική και κοινωνική κατάσταση της Ευρώπης¹. Οι νέες ιδεολογικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικο-στρατιωτικές συνθήκες που επικράτησαν κλόνισαν τα παλιά απολυταρχικά καθεστώτα, εξασθένησαν οι φραγμοί των τάξεων και δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για ανασυγκρότηση σε πανευρωπαϊκή κλίμακα.

Οι Αρχές της Βενετίας μπροστά στις εξελίξεις αυτές και τον κίνδυνο που απειλούσε τη Βενετική Πολιτεία και ολόκληρη τη συντηρητική Ευρώπη, δεν θέλησαν ή δεν μπόρεσαν να συνειδητοποιήσουν ούτε την αμεσότητα, ούτε το μέγεθος αυτού του κινδύνου. Στη μεγάλη επερχόμενη ιστορική μεταβολή, οι Βενετοί προσκολήθηκαν στους τύπους της παλιάς διπλωματικής πρακτικής και αρνήθηκαν την πραγματικότητα προσπαθώντας να ακολουθήσουν τακτική ουδετερότητας. Η ανεδαφική αυτή πολιτική είχε σαν αποτέλεσμα την αδιαφορία της Πολιτείας για την άμυνα του Κράτους. Από την άλλη μεριά, οι διαθέσεις των δημοκρατικών Γάλλων απέναντι στο αριστοκρατικό πολίτευμα της Βενετίας ήταν ξεκάθαρες. Όπως ο ίδιος ο Ναπολέων είχε τονίσει: <<η Βενετική Κυβέρνηση ήταν ξεπερασμένη και έπρεπε να πέσει>>².

Έτσι, αδυνατώντας να αντιμετωπίσει τον προελαύνοντα Γαλλικό στρατό, η τελευταία συνέλευση του Μεγάλου Συμβουλίου των Βενετών πατρικίων, αναγκάστηκε να συνθηκολογήσει (1797) και να κάνει αποδεκτή τη κατάργηση του αριστοκρατικού πολιτεύματος. Η γνωστή ρήση του ανοικτού βιβλίου, που κρατάει το λιοντάρι του Αγίου Μάρκου (το σύμβολο της Βενετίας): "Pax tibi Marce Evangelista meus" (Ειρήνη σε σένα Μάρκε Ευαγγελιστή μου), αντικαταστάθηκε με τη φράση: "Diritti dell'Uomo e del Cittadino" (Δικαι-

ώματα του Ανθρώπου και του Πολίτη)³. Χάρη στη Ναπολεόντεια απειλή το "πρώτο έτος της Ιταλικής Ελευθερίας" είχε ανατείλει.

5.2. Η Οικονομική κατάσταση των Βενετικών κτήσεων του Ιονίου τις παραμονές της Συνθήκης του Campoformio.

Το 1797 οι Βενετικές κτήσεις στην Ανατολή περιορίζονταν στα νησιά του Ιονίου και σε λιγοστές πόλεις των απέναντι ακτών της Ηπείρου (Βουθρωτό, Πάργα, Πρέβεζα, Βόνιτσα). Την εποχή εκείνη τα οικονομικά των κτήσεων αυτών, όπως άλλωστε και της ίδιας της Βενετίας, βρισκόνταν σε εξαιρετικά κακή κατάσταση λόγω της πολεμικής προσπάθειας της Γαληνότατης Δημοκρατίας να συγκρατήσει τις κτήσεις της και του μαρασμού του εμπορίου της. Τα Επτάνησα παρουσίαζαν 1 εκατομμύριο λίρες έλλειμμα το χρόνο και η Μητρόπολη αδυνατούσε να το καλύψει. Τα επτανησιακά ταμεία ήταν άδεια, το διοικητικό σύστημα με τις καταχρήσεις των υπαλλήλων είχε χαλαρώσει και τα οχυρά είχαν εγκαταληφθεί. Για να ανταποκριθεί στις επείγουσες ανάγκες, ο τότε Γενικός Προβλεπτής Θαλάσσης (Proveditore General da mar) Κάρολος Αυρήλιος Widmann, αναγκάστηκε να προκαλέσει εκούσιες ή ακούσιες εισφορές. Η Ζάκυνθος προσέφερε τότε 30.000 δουκάτα, Κεφαλλονιά 20.000 τάλληρα και η Λευκάδα 6.000 τάλληρα⁴. Οι εισφορές αυτές επιδείνωσαν ακόμα, πιο πολύ την ήδη άσχημη οικονομική κατάσταση των νησιών.

Αλλά ούτε η χρησιμοποίηση των δημοσίων κληροδοτημάτων, ούτε η διάθεση της περιουσίας του Widmann, ούτε η σύναψη εσωτερικών δανείων με προσωπική του εγγύηση, ούτε τέλος οι δημόσιοι έρανοι (questua, ερανος ελέους)⁵ μπόρεσαν να θεραπεύσουν οριστικά τα πράγματα. Η θλιβερή οικονομική κατάσταση στα νησιά του Ιονίου ήταν αποτέλεσμα της παρακμής της Γαληνότατης Δημοκρατίας. Πολιτικά και οικονομικά εξαντλημένη, έχοντας χάσει την κυριαρχική της θέση στη λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου, η Βενετία δεν ήταν πια ικανή να συγκρατήσει τις κτήσεις της. Περιορισμένη στα Επτάνησα, δεν μπόρεσε να αντιμετω-

πίσει τον ξένο εμπορικό ανταγωνισμό.

Οι Βενετοί, οι πλουσιώτεροι άλλοτε Ευρωπαίοι έμποροι της μεσογειακής Ανατολής, είχαν ολότελα παραμεριστεί εξαιτίας των πολεμικών αποτυχιών τους. Το μεγάλο πλήγμα που δέχτηκε η Βενετία ήταν η κυριαρχία απο τη μια μεριά του γαλλικού εμπορίου⁶ και απο την άλλη, το πέρασμα στα χέρια των Πορτογάλων και των Ολλανδών ναυτικών του ελέγχου του θαλάσιου εμπορίου με τις Ανατολικές Ινδίες. Για να αντιμετωπίσουν οι Βενετοί την οικονομική κρίση καθιέρωσαν το εμπόριο με αντιπροσώπους, Έλληνες ή Εβραίους. Οι αντιπρόσωποι εισέπραταν το 12% επι των πωλήσεων και δεν είχαν καμμιά συμμετοχή στις ζημιές του κεφαλαίου⁷. Επίσης μπορούσαν να διαθέτουν τα εμπορεύματα σε τιμή μεγαλύτερη και να καρπώνονται τη διαφορά. Αυτή η διαδικασία αφάνισε τελικά το βενετικό εμπόριο. Απο την άλλη μεριά, η μεσιτική αυτή ακριβώς δραστηριότητα των Ελλήνων, που άρχισε απο τα μέσα του 18ου αιώνα ήταν πολύ αποδοτική. Αποτέλεσε το πρώτο βήμα για την οικονομική τους αυτοδυναμία επέτρεπε τη συσσώρευση κεφαλαίων και τη δυναμική τους εξόρμηση στο εμπόριο. Η μεσιτεία έδινε μεγάλα κέρδη γιατί όπως αναφέρθηκε, εκτός απο το συμφωνημένο 12% οι έμποροι μπορούσαν να διαθέσουν το εμπόρευμα σε οποιαδήποτε κερδοφόρα τιμή. Παράλληλα αξιοποιούσαν τα κέρδη σε δικές τους νεότευκτες εμπορικές και ναυτιλιακές επιχειρήσεις.

Κάτω απο αυτές τις συνθήκες η συνθηκολόγηση των Βενετικών Αρχών (1/5/1797) και η Συνθήκη του Campoformio μεταξύ Γαλλίας και Αυστρίας (17/10/1797) σήμανε τή κατάλυση της Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου και συγχρόνως το τέλος της Βενετικής κυριαρχίας στα Επτάνησα που τα κατέλαβαν οι Γάλλοι⁸.

V.3. Η κατάλυση της Βενετικής κυριαρχίας στα Επτάνησα και η πρώτη περίοδος της Γαλλοκρατίας.

Η σημασία των Επτανήσων για τα επεκτατικά σχέδια του Ναπολέοντα στη χερσόνησο του Αίμου, καθώς και η

οικονομική ωφέλεια απο την κατάκτηση των νησιών του Ιονίου καθρεφτίζονται σε επιστολή του προς το Γαλλικό Διευθυντήριο στις 16 Αυγούστου 1797: <<Η Κέρκυρα, Ζάκυνθος και Κεφαλλονιά έχουν για μας (τους Γάλλους) πολύ περισσότερο ενδιαφέρον παρά ολόκληρη η Ιταλία. Νομίζω πως αν αναγκαστούμε να εκλέξουμε, μας συμφέρει να αποδώσουμε στον αυτοκράτορα (της Αυστρίας) την Ιταλία και να κρατήσουμε τα τέσσερα νησιά που θα είναι πηγή πλούτου και ευημερίας για το εμπόριο μας. Το Τουρκικό Κράτος καταρέει μέρα με την ημέρα. Κατέχοντας λοιπόν τα νησιά, μπορούμε ή να στηρίξουμε το τουρκικό κράτος, αν είναι δυνατό αυτό, ή να πάρουμε το μερίδιο μας απο την Τουρκία>>⁹.

Η άφιξη των Γάλλων στην Κέρκυρα στις 27 Ιουνίου 1795, χαροποίησε το λαό του νησιού που ύστερα απο μακροχρόνια κυριαρχία και καταπίεση, ξέσπασε σε θορυβώδεις εκδηλώσεις και πανηγυρισμούς¹⁰. Αντίθετα, συγκρατημένοι και επιφυλακτικοί ήταν οι Ευγενείς, φοβούμενοι οτι η νέα τάξη πραγμάτων θα είχε δυσμενείς επιπτώσεις στα προνόμια και τα συμφέροντά τους.

Με τα ίδια συναισθήματα χαράς και επιδοκιμασίας του νέου καθεστώτος αντιμετώπισαν την άφιξη των Γάλλων και οι υπόλοιποι Επτανήσιοι. Στην κεντρική πλατεία της Ζακύνθου φυτεύθηκε το "Δένδρο της ελευθερίας" και κήκε η "Χρυσή Βίβλος" (Libro d'oro), καθώς και οι τίτλοι ευγενείας, ενώ καταστράφηκαν τα βενετικά εμβλήματα σαν ένδειξη απαλλαγής απο το παλιό ολιγαρχικό καθεστώς.

Σύμφωνα με τις διακηρύξεις τους, οι Γάλλοι, είχαν έρθει για να απαλλάξουν τον λαό απο την τυραννία των παλιών αριστοκρατικών θεσμών και να τον οδηγήσουν σε νέο ελεύθερο και δημοκρατικό τρόπο διακυβέρνησης. Η επέμβαση τους, επέφερε πολιτική, κοινωνική αλλά και γενικότερη αλλαγή. Μέσα στο καινούργιο ιδεολογικό και πολιτικό κλίμα που άρχισε να διαμορφώνεται, οι δημοκρατικές αρχές της ελευθερίας, της ισότητας και της αδελφοσύνης, πλαισίωσαν και προσδιόριζαν τη νέα θεμελιακή αρχή, της λαϊ-

κής κυριαρχίας και της οικονομικής ελευθερίας (Laissez faire).

Στις επικεφαλίδες των δημοσίων εγγράφων άρχισε η αναγραφή των λέξεων "Ελευθερία" και "Ισότητας" ή "Ομοιότητας"¹¹, ενώ ταυτόχρονα καθιερώθηκε η χρήση της Ελληνικής γλώσσας στα επίσημα έγγραφα και έγινε προσπάθεια να αποδοθούν στην ελληνική οι νέοι όροι της πολιτικής και της διοίκησης. Με το τρόπο αυτό διαμορφώθηκε νεοελληνική, πολιτική και διοικητική ορολογία.

Τα φιλελεύθερα κηρύγματα των δημοκρατικών Γάλλων ανταποκρινόνταν απόλυτα στους πόθους των Ελλήνων για εθνική αποκατάσταση και κοινωνική δικαιοσύνη. Ήταν λοιπόν φυσικό ή παρουσία των Γάλλων να προκαλέσει ασυγκράτητο ενθουσιασμό στους Έλληνες των Ιονίων. Στη Ζάκυνθο, καθώς και στα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου, τον μεγαλύτερο ενθουσιασμό για τις δημοκρατικές ιδέες και για την πολιτική μεταβολή έδειξαν οι καλλιεργημένοι αστοί και το λαϊκότερο στοιχείο των πόλεων, ενώ λιγότερο ενθουσιασμένοι και σε πολλές περιπτώσεις αντιδραστικοί υπήρξαν οι χωρικοί "σέμπροι" των αρχόντων, γιατί επηρεάζονταν και παρασύρονταν από τα δημαγωγικά συνθήματα των Ευγενών¹². Κάτω από αυτό το πρίσμα, η κοινωνική αντιπαράθεση στα Ιόνια αποτέλεσε μία μικρογραφία της έντονης πολιτικής διαμάχης μεταξύ γαιοκτημόνων και αστών που συγκλόνηζε πολλές χώρες της Ευρώπης τον 18ο αιώνα. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα, αποτελεί ο Νόμος των Σιτηρών στην Αγγλία (Acts, 1773,1791,1804 κ.λ.π.) και η οικονομική διαμάχη πάνω στο νόμο αυτό που είχε σαν αποτέλεσμα, την εμφάνιση νέων οικονομικών θεωριών ["Θεωρία πληθυσμού" του T.R. Malthus (1766-1834), "Θεωρία πτωτικής τάσης του κεφαλαίου" του D.Ricardo (1772-1823)]¹³.

V.4. Η διοικητική οργάνωση των Επτανήσων κατά τον πρώτο χρόνο της Γαλλικής κατοχής.

Μετά την προσάρτηση των νησιών του Ιονίου με Διάταγμα της 17ης Brumaire του έκτου χρόνου της Γαλλικής

Δημοκρατίας (7 Νοεμβρίου 1797) καθορίσθηκε η διοικητική διαίρεση των κτήσεων του Ιονίου. Τα νησιά και οι ηπειρωτικές περιοχές αποτέλεσαν τρεις νομούς (départements) ή "πολιτομερίδια", κατά την ορολογία της εποχής: α) το Νομό Κερκύρας (Corcyre), που περιέλαβε εκτός του νησιού των Φαιάκων, τους Οθωνούς, τους Παξούς και Αντιπάξους καθώς και τα ηπειρωτικά εδάφη του Βουθρωτού και της Πάργας, β) το Νομο Ιθάκης (Ithaque), που περιέλαβε και την Κεφαλλονιά, Λευκάδα, Μεγανήσι, Κάλαμο, Καστό, καθώς και τις περιοχές Πρέβεζας και της Βόνιτσας και τέλος γ) το Νομό του Αιγαίου πελάγους (Mer Egée), που περιέλαβε τα νησιά της Ζακύνθου, των Στροφάδων, των Κυθήρων και Αντικυθήρων, καθώς και άλλων μικρότερων νησιών¹⁴.

Οι Νομοί αυτοί είχαν πλήρες σύστημα αυτοδιοίκησης. Σέ κάθε Νομό υπήρχε κεντρική διοίκηση, που την ασκούσε πενταμελής νομαρχιακή επιτροπή (commission départementale), και κάθε Νομός υποδιαιρούνταν σε Δήμους ή Επαρχίες (cantons) διοικούμενες απο δημοτικά Συμβούλια (Commission municipale). Τα Συμβούλια των πόλεων εφ'όσον ο πληθυσμός τους ήταν πάνω απο 5000 κατοίκους αποτελούνταν απο πέντε μέλη, ενώ των πόλεων με πληθυσμό πάνω απο 10.000 κατοίκους, ήταν επταμελή¹⁵. Σέ κάθε νομαρχιακή επιτροπή ήταν παρών ένας Γάλλος Επίτροπος, που σ' αυτόν η διοίκηση του Νομού έπρεπε να υποβάλλει τις αποφάσεις της για έγκριση. Ευρύτερη δικαιοδοσία είχε ο Γενικός Επίτροπος του Διευθυντηρίου, που είχε έδρα την Κέρκυρα, και τέτοια καθήκοντα αντέθηκαν προσωρινά στον στρατηγό Gentili.

Η κεντρική διοίκηση του Νομού περιλάμβανε τα ακόλουθα δώδεκα τμήματα: Εμπορίου και Τεχνών, Αστυνομίας, Παιγνίων, Θεάτρου, Εθνοφρουράς, Υδάτων και Δεξαμενών, Δημοσίων κτηρίων, Στρατιωτικών καταλυμάτων, Προμηθειών επίπλων και τροφίμων, Υγείας και επιστασίας φυλακών, Δημοσίων και ιδιωτικών σχολείων και τέλος Ηθών και Θρησκείας¹⁶. Οι πόλεις διαιρέθηκαν σε διαμερίσματα που πήραν συμβολικά ονόματα, όπως χαρακτηριστικά είναι τα ονόματα των τεσσάρων διαμερισμάτων της πόλης της Ζακύνθου (διαμέρισμα: Ελευθερίας, Ισότητας, Αδελφοσύνης, Ενότητας)¹⁷.

Η είσπραξη και η διαχείριση των χρημάτων του Δημοσίου αφέθηκε στη διοίκηση κάθε Νομού. Το στρατό κατοχής τον αποτέλεσε "Η μεραρχία της Ανατολής" (La division du Levant), με ανώτατο διοικητή στρατηγό που ο ίδιος είχε και τη γενική αρχηγία της "Υψηλής Αστυνομίας", αρχής που εμφανίστηκε για πρώτη φορά και που άσκησε στυγνή αστυνόμευση των πολιτών. Η ασφάλεια του ναυτικού εμπορίου και της ναυσιπλοΐας γενικότερα στη θαλάσσια περιοχή του Ιονίου εξασφαλίστηκε απο ναυτική μοίρα που διατέθηκε για το σκοπό αυτό¹⁸. Στά σχέδια των Γάλλων επίσης περιλαμβανόταν η ίδρυση τυπογραφείων [το πρώτο με την επωνυμία "Δημόσιος Τυπογραφία" (Imprimerie Nationale) ιδρύθηκε το Φεβρουάριο του 1798 στην Κέρκυρα]¹⁹, η μετεκπαίδευση νέων σε παρισινά σχολεία και η τακτική επικοινωνία των νησιών με την Ιταλία. Όσο για τις κτήσεις του Ιονίου αυτές αποτελέσανε τμήμα της "μιάς και αδιαίρετης" Γαλλικής Δημοκρατίας.

V.5. Η Οικονομική κατάσταση των νησιών του Ιονίου την περίοδο της πρώτης Γαλλοκρατίας.

Η Γαλλική κατοχή στη Ζάκυνθο καθώς και στα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου πελάγους κράτησε περίπου δύο χρόνια (1797-1799). Ο αρχικός ενθουσιασμός των Ιονίων για τον ερχομό των δημοκρατικών Γάλλων πολύ γρήγορα άρχισε να μεταβάλλεται σε αντίδραση που συντέλεσε στη δημιουργία αντιγαλλικού ρεύματος. Κι' αυτό οφειλόταν όχι μόνο σε λόγους που ανάγονταν στις σχέσεις κατοχής, αλλά και σε γενικότερους, εθνικούς.

Τα αυστηρά δημοσιονομικά μέτρα και η βαριά φορολογία που επιχείρησαν να επιβάλουν οι "Δημοκρατικοί Γάλλοι" προκάλεσαν την απογοήτευση και την δυσαρέσκεια των κατοίκων της Ζακύνθου και των γειτονικών νησιών. Ο Γεράσιμος Μαυρογιάννης τονίζοντας την ανέχεια που επακολούθησε, γράφει: «...οι Γάλλοι είχαν φέρει εις τας νήσους πληθύν πομπωδών περί ελευθερίας και ευδαιμονίας

φράσεων, αλλά συνάμα και απορία χρημάτων ουκ ολίγη>>²⁰. Και είναι γεγονός ότι οι Γάλλοι φτάνοντας στα νησιά αντιμετώπισαν πλήθος οικονομικών προβλημάτων που είχαν συσσωρευθεί κατά τα τελευταία χρόνια της Βενετικής κυριαρχίας. Εκτός από αυτό η αναδιάρθρωση της διοίκησης, των νησιών, ο πολυάριθμος γαλλικός στρατός που έπρεπε να συντηρηθεί και να μισθολογηθεί, και η ανακατασκευή των Βενετικών οχυρωμάτων, είχαν σαν αποτέλεσμα την άμεση εξεύρεση μεγάλων χρηματικών πόρων. Με την βεβαιότητα ότι τα ποσά αυτά μπορούσαν να καλυφθούν από εγχώριους πόρους των νησιών ο γενικός επίτροπος των Ιονίων στρατηγός Gentili εξέδωσε Διάταγμα με το οποίο απαγόρευε στους Διοικητές-Επιτρόπους των νησιών, να μεταβάλλουν το μέχρι τότε ισχύον φορολογικό καθεστώς. Επίσης από τα 6000 φράγκα που έστειλε το "Προσωρινό Δημαρχείο" της Βενετίας για τις ανάγκες του βενετικού στρατού, που υπηρετούσε στην Κέρκυρα, ο Gentili χρησιμοποίησε το 70% για το γαλλικό στρατό, καθώς και όλους τους τοπικούς δασμούς και φόρους.

Αλλά και στα υπόλοιπα νησιά οι εισπράξεις από δασμούς και φόρους χρησιμοποιούνταν για να καλυφθούν οι ανάγκες του στρατού κατοχής, και μόνο τα έσοδα από τα υγειονομεία που ήταν ασήμαντα, διαθέτονταν για τις διοικητικές και άλλες δαπάνες των νησιών²¹, που όμως αποτελούσαν κυρίως λειτουργικές δαπάνες και όχι επενδυτικές δαπάνες υποδομής. Οι Γάλλοι στην προσπάθειά τους να βρουν τα απαιτούμενα χρηματικά ποσά προχώρησαν παραπέρα σε πιο αντιδημοκρατικές ενέργειες. Υποχρέωναν τους κατοίκους των νησιών σε αναγκαστικά δάνεια ανάλογα με την οικονομική τους αντοχή με την διαβεβαίωση ότι θα τους επιστραφούν, πράγμα που ποτέ δεν έγινε²². Η αντίληψη αυτή των Γάλλων ερχόταν σε πλήρη αντίθεση προς την εκδηλωμένη τότε πεποίθηση των D.Hume (1711-1776), A.Smith (1723-1790) και άλλων Κλασικών οικονομολόγων ότι το αυξανόμενο εσωτερικό χρέος θα οδηγούσε ή σε ανικανότητα αποπληρωμής από μέρος του Κράτους, ή σε δισβάσταχτους φόρους που θα μείωναν τα διαθέσιμα προς επένδυση κεφάλαια των ιδιωτών²³.

Πολύτιμες πληροφορίες, εκτός των άλλων, για την οικονομική κατάσταση της Ζακύνθου την περίοδο αυτή περιέχονται στη μελέτη-χρονικό του Γάλλου Επιτρόπου της Ζακύνθου Charles Rulhière που ανέλαβε την οργάνωση του διαμερίσματος του Αιγαίου το 1798²⁴.

Σύμφωνα με τη μελέτη αυτή, ο πληθυσμός του νησιού την εποχή αυτή ανερχόταν σε 35.000 περίπου κατοίκους. Από αυτούς 17000 κατοικούσαν στην πόλη και 18000 στην ύπαιθρο, που αριθμούσε 47 χωριά.

Η αγροτική παραγωγή της Ζακύνθου, σύμφωνα με τον Rulhière, περιοριζόταν στο λάδι, στη σταφίδα και στο κρασί. Σε αντίθεση με τους Κερκυραίους, οι Ζακυνθινοί μάζευαν τις ελιές μόλις αυτές ωρίμαζαν. Επειδή όμως τα ελαιοτριβεία του νησιού ήταν λιγοστά, οι ελαιοπαραγωγοί, περιμένοντας τη σειρά τους σκέπαζαν τις ελιές με αλάτι για να διατηρηθούν με αποτέλεσμα τα ζακυνθινά λάδια να έχουν αλμυρή γεύση. Η συνολική παραγωγή έφθανε τις 20-22.000 βαρέλες (η βαρέλα αντιστοιχούσε σε 60 λίτρες περίπου) και ο μέσος όρος τιμής της βαρέλας ήταν 40 φράγκα και 50 λεπτά.

Ο Γάλλος Επίτροπος υπολόγισε επίσης την παραγωγή της σταφίδας που ανερχόταν (μέσος όρος μιάς δεκαετίας) σε 293.000 χιλιόλιτρα, αρκετά υψηλός όγκος παραγωγής για τις παραγωγικές δυνατότητες του νησιού.

Την ίδια περίοδο στη Ζάκυνθο ήταν αρκετά ανεπτυγμένη και η βιοτεχνία. Υπήρχαν εργαστήρια χαλιών καθώς και υφαντουργεία μεταξωτών, λινών και βαμβακερών υφασμάτων για τοπική κατανάλωση. Τα λινά προορίζονταν για τους χωρικούς και κυκλοφορούσαν συνήθως σε γαλάζιο χρώμα. Τα ζακυνθινά βαμβακονήματα ήταν περιζήτητα στην Κωνσταντινούπολη που τα προτιμούσαν για υφάδι στα μεταξουργεία. Το γνέσιμο γινόταν με το αδράχτι και ήταν πολύ επιμελημένο (λεπτό και ισόπαχο νήμα). Ολόκληρος ο γυναικείος πληθυσμός του νησιού, αναφέρει ο Rulhière, από τη μι-

κρή ηλικία μέχρι τα βαθειά γεράματα έγενθε. Μεγάλο μέρος όμως της πρώτης ύλης δεν ήταν τοπικής παραγωγής αλλά εισαγόταν απο το Μωριά.

Στα ορεινά υπήρχαν εργαστήρια κεριών, είδος που είχε μεγάλη κατανάλωση, λόγω του μεγάλου αριθμού των εκκλησιών στο νησί.

Τα βυρσοδεψία ακολουθούσαν μία πολύ περίεργη μέθοδο για το στέγνωμα των δερμάτων. Τα άπλωναν νωπά στους δρόμους και τα άφηναν κάτω απο τα πόδια ανθρώπων και ζώων μέχρι να ξεραθούν τελείως. Η διαδικασία αυτή ήταν απλή γιατί περιόριζε την απασχόληση εργατών, τα δέρματα όμως ανέδυσαν φοβερή δυσσομία που αποτελούσε κίνδυνο για την υγεία της πυκνοκατοικημένης πολιτείας.

Την εποχή αυτή ανθούσε, όπως μας πληροφορεί ο Ruhlhière, άλλος ένας κλάδος βιοτεχνίας που φαίνεται οτι είχε παράδοση στη Ζάκυνθο: η χρυσοχοΐα, που προμήθευε τις χρυσές λεπτές επεξεργασίας αλυσίδες, που ήταν γνωστές σαν "μανίνι" και εξάγονταν στην Ιταλία. Οπως γίνεται φανερό η επέκταση του εμπορίου και της βιοτεχνικής παραγωγής αποτέλεσαν σημεία οικονομικής αφύπνισης της Ζακύνθου σε όλη τη διάρκεια του 18ου αιώνα.

Την ακριβή εικόνα εξάλλου της γενικότερης οικονομικής κατάστασης που επικρατούσε στα νησιά του Ιονίου πληροφορούμαστε και απο την Οικονομική Έκθεση των δύο ανώτατων Γάλλων οικονομικών υπαλλήλων, του Quenaud και του Brillier της 18 Απριλίου 1798.²⁵ Σύμφωνα με την έκθεση αυτή, <<τα έσοδα της Επτανήσου υπολογίζονται σε 180.000 τάλληρα. Σ'αυτά πρέπει κατ'εκτίμηση να προστεθούν, ακόμα 80.000 τάλληρα, έσοδα απο την σταφίδα (την εποχή εκείνη, η σταφίδα απέφερε έσοδα στη Ζάκυνθο 44.846 τάλληρα), πλήν όμως ο συνεχιζόμενος πόλεμος εξανέμιζε το κονδύλιο αυτό >> Και η έκθεση συνεχίζει: <<αν λάβουμε υπ'όψη: α) οτι τα περισσότερα των εισοδημάτων έχουν προεξοφληθεί και μέχρι του επομένου Οκτωβρίου (1798) οι εισπράξεις δεν μπορούν

να υπερβούν τις 100.000 γαλλικές λίρες και β) ότι τα τακτικά έξοδα ανέρχονται μηνιαίως σε 219.085 λίρες και τα οφειλόμενα σε 713.242 λίρες, πλην των εκτάκτων εξόδων, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι για το επόμενο εξάμηνο (Μαΐου-Οκτωβρίου) απέναντι ενεργητικού περίπου ίσου με το μηδέν υπάρχει παθητικό σε λίρες :

Οφειλόμενα	713.242
Εξοδα τακτικού εξαμήνου	1.314.510
Εξοδα έκτακτα (20.000 μηνιαίως)	120.000
Καθυστερούμενα μισθοδοσίας στόλου	100.000
Απαραίτητα στρατιωτικά έργα	120.000

Σύνολο Παθητικού	<u>2.367.752</u> >>
------------------	---------------------

Εκτός από την παραπάνω έκθεση, η Οικονομική Επιτροπή είχε συντάξει και τον επόμενο προϋπολογισμό της περιόδου Οκτωβρίου 1798-Οκτωβρίου 1799, που φαινόταν ότι το έλλειμμα για τον επόμενο χρόνο θα τριπλασιαζόταν:

Ε_σ_ο_δ_α

1) Εσοδα από τους τρεις Νομούς

950.000

Ε_ξ_ο_δ_α

1) Εξοδα τακτικά

2.629.020

2) Εξοδα πρόσθετα με την πρόβλεψη
 ότι οι στρατιωτικές δυνάμεις
 θα έπρεπε να αυξηθούν κατά τρόπο που θα ικανοποιούσε την αμυντική ικανότητα των νησιών

876.340

3) Απαραίτητα στρατιωτικά έργα

250.000

4) Εξοδα έκτακτα (20.000 μηνιαίως)

240.000

Σύνολο εξόδων	<u>3.995.360</u>
---------------	------------------

Ελλειμμα	<u>3.045.360</u>
----------	------------------

Σχετικά με τις προσόδους των νησιών, για την παραπάνω περίοδο η Εκθεση των δύο οικονομικών υπαλλήλων δεν φαίνεται να ήταν άστοχη αφού τα έσοδα της περιόδου 1797-1798 ανήλθαν στην τάξη των 987.557 γαλλικών λιρών όπως δείχνει ο πίνακας που ακολουθεί (Πίνακας V.5.1.)²⁶.

Το ποσό αυτό, αφορούσε τα συνολικά πραγματοποιηθέντα έσοδα του οικονομικού έτους 1798 και απο τους τρεις Νομούς (Départements), που αποτελούσαν τις Γαλλικές κτήσεις στο χώρο της Δυτικής Ελλάδας. Η ποσοστιαία συμμετοχή του Νομού του Αιγαίου Πελάγους, στον οποίο συμπεριλαμβάνονταν και το νησί της Ζακύνθου (μαζί με τα νησιά των Κυθήρων και Αντικυθήρων) αντιπροσώπευε το 26,7% των συνολικών Δημοσίων προσόδων, ποσοστό που εμφανίζεται σαν το χαμηλότερο συγκριτικά με τους δύο άλλους Νομούς της επικράτειας (Νομός Κέρκυρας 44,8% και Νομός Ιθάκης 28,5%). Μία προσεκτικότερη παρατήρηση όμως της εδαφικής έκτασης, που κάλυπτε καθένας απο τους Νομούς αυτούς, είναι ικανή να μας δώσει την πραγματική εικόνα που αντιπροσωπεύουν τα ποσοστά αυτά, όπως εμφανίζονται στη γραφική παράσταση V.5.1. που παρουσιάζουμε στη συνέχεια. Πράγματι αν λάβει κανείς υπόψη του ότι το διαμέρισμα Αιγαίου Πελάγους το αποτελούσαν μόνο νησιωτικές περιοχές και απο αυτές μόνο το νησί της Ζακύνθου ήταν ικανό να προσφέρει, απο άποψη πλουτοπαραγωγικής ικανότητας, ουσιαστικά έσοδα στην επικράτεια της Επτανήσου, τότε γίνεται αμέσως αντιληπτή η μεγάλη συνεισφορά της Ζακύνθου στην κάλυψη ενός σημαντικού τμήματος των εσόδων του Προϋπολογισμού της συγκεκριμένης περιόδου. Η τελευταία κάθετη στήλη του Πίνακα V.5.1., είναι άλλωστε αποκαλυπτική για τη συμμετοχή αυτή του νησιού της Ζακύνθου, δείγμα του αρκετά υψηλού όγκου παραγωγικής ικανότητας, συγκριτικά πάντα με τα δεδομένα της εποχής και την άσχημη-όπως οι ίδιοι Γάλλοι οικονομικοί υπάλληλοι επεσήμαιναν-οικονομική κατάσταση που βρισκόντουσαν στο σύνολό τους τα νησιά του Ιονίου.

ΠΙΝΑΚΑΣ V.5.1.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΕΣΟΔΩΝ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΝΟΜΩΝ
ΚΕΡΚΥΡΑΣ ΙΘΑΚΗΣ ΚΑΙ ΑΙΓΑΙΟΥ ΠΕΛΑΓΟΥΣ
ΣΕ ΛΙΡΕΣ ΓΑΛΛΙΚΕΣ 1797 - 1798

	Νοέμβρ.	Δεκέβρ.	Ιανουάρ.	Φεβρουάρ.	Μάρτιος	Απρίλιος	Μάιος	Ιούνιος	Ιούλιος	Αύγουστ.	Σεπτεμβρ.	Οκτώβρ.	ΣΥΝΟΛΟ	% Επί συνόλου
Κέρκυρα	1.564.05	1.564.50	23.505.11	95.618.13	55.701.15	1.564.50	1.564.50	95.618.13	23.505.11	1.564.50	45.088.30	95.618.13	442.476.11	44.8
Λευκάδα	10.687.16	4.527.12		1.472.11	1.337.18	27.772.18		21.540.19	1.707.17	38.166.18	18.247.14		125.456.43	12.7
Κεφαλλονιά						78.273.10						78.273.10	156.546.20	15.8
Ζάκυνθος				128.315.14						128.315			256.630.14	26
Κύθηρα	2.686.19	358.10				3.045.90				358.10			6.448.29	0.7
ΣΥΝΟΛΟ	14.937.40	6.449.72	23.505.11	225.405.38	57.038.33	110.655.68	1.564.50	117.158.32	25.212.28	168.403.78	63.335.44	173.891.23	987.557.17	100%

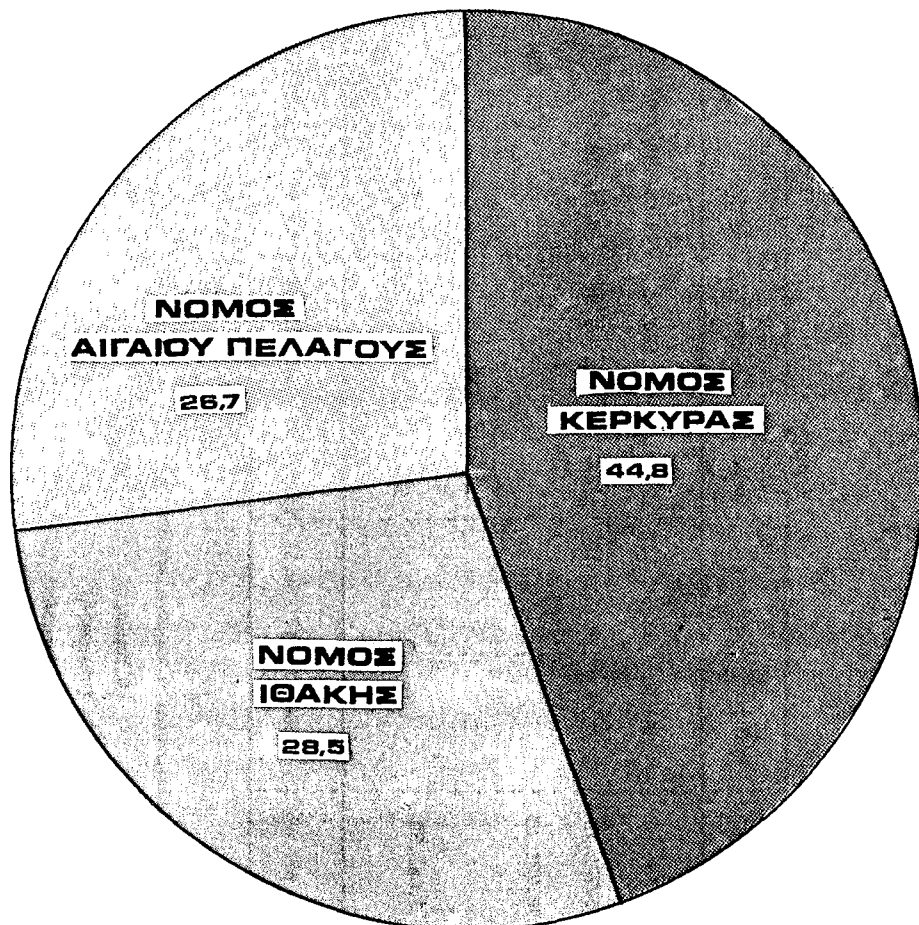
Βεβαιώνεται η παρούσα κατάσταση

Ο Ταμίας
(υπογραφή)
Dubouché

ΠΗΓΗ: Ο παραπάνω πίνακας επεξεργασμένος και απηλλαγμένος από αριθμητικά λάθη προέρχεται από τη μελέτη του : Α.Μ. Ανδρεάδη:
Η Επτανησιακή Δημοσία Οικονομία κατά την περίοδο 1797-1814, Κέρκυρα 1936, σελ.19.-

11

ΓΡΑΦΙΚΗ ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ: V.5.1.
ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ
ΤΩΝ ΕΣΟΔΩΝ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΝΟΜΩΝ:
ΚΕΡΚΥΡΑΣ, ΙΘΑΚΗΣ ΚΑΙ ΑΙΓΑΙΟΥ ΠΕΛΑΓΟΥΣ
ΣΤΑ ΣΥΝΟΛΙΚΑ ΕΣΟΔΑ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ ΚΑΤΑ
ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ Α΄ ΓΑΛΛΟΚΡΑΤΙΑΣ

Σημείωση:

Τα έσοδα του Νομού Κέρκυρας (Κέρκυρα, Παξοί, Αντίπαξοι, Βουθρωτό, Πάργα) ανήλθαν κατά το χρονικό διάστημα 1797-98 σε 442.476,11 γαλ. λίρες ή ποσοστό 44,8% επί των συνολικών εσόδων-Τα έσοδα του Νομού Ιθάκης (Ιθάκη, Κεφαλλονιά, Λευκάδα, Πρέβεζα, Βόνιτσα) κατά το ίδιο διάστημα, σε 282.002,63 γαλ. λίρες ή ποσοστό 28,5%-Τα έσοδα τέλος του Νομού Αιγαίου Πελάγους (Ζάκυνθος, Κύθηρα, Αντικύθηρα) σε 263.078,43 γαλ. λίρες ή ποσοστό 26,7%.

11/11/11

Απο τα παραπάνω, γίνεται φανερό ποιά ακριβώς ήταν η οικονομική κατάσταση που επικρατούσε στα Ιόνια στο σύντομο διάστημα της πρώτης γαλλικής κατοχής και αν η γαλλική διοίκηση δεν κατέρρευσε νωρίτερα, αυτό οφειλόταν, στη συνεχή εισροή χρημάτων απο την Ιταλία (που αποτελούσε και αυτή Γαλλική κτήση) και στον υπερβολικό εσωτερικό δανεισμό. Εκτός απ'αυτά η γαλλική διοίκηση για να περιορίσει τα ελλείμματα του δημόσιου προϋπολογισμού πήρε μιά σειρά αντιλαϊκών οικονομικών μέτρων όπως:τήν εντός ορισμένου χρόνου προεξόφληση των φόρων. Τή βαρειά φορολογία (στη Ζάκυνθο είχε διατηρηθεί ο πρόσθετος φόρος στη σταφίδα και το λάδι που είχε επιβληθεί απο την εποχή της Βενετοκρατίας). Τήν εντατικοποίηση της εργασίας (με διάταγμα της Κεντρικής Διοίκησης στα Επτάνησα είχε εισαχθεί το δημοκρατικό ημερολόγιο και ημέρα αργίας καθοριζόταν η δεκάτη μέρα κάθε δεκάδας του μήνα, δηλ. σύμφωνα με το Διάταγμα εκείνο τα Δημόσια γραφεία έμεναν κλειστά μόνο την 10η, 20η, κλπ κάθε μήνα)²⁷, και την υπερβάλλουσα οικονομική λιτότητα (περικοπή μέρους του μισθού των δημοσίων υπαλλήλων) που συνοδευόταν απο την αφερεγγυότητα που χαρακτήριζε τις πληρωμές του Δημοσίου²⁸. Τα μέτρα αυτά μοιραία οδήγησαν στη λαϊκή αντίδραση και στη δυσφορία των κατοίκων των Ιονίων που επιθυμούσαν πλέον, με τον ίδιο ενθουσιασμό που υποδέχτηκαν τους δημοκρατικούς Γάλλους, ν'απαλλαγούν απο αυτούς.

Η σύντομη αναφορά του Γάλλου Επιτρόπου της Ζακύνθου Charles Rulhière είναι ενδεικτική για την οικονομική κατάσταση που επικρατούσε στα Ιόνια την εποχή εκείνη. Αναφέρει σχετικά ο Rulhière: <<θα προσθέσω περί των λόγων, οίτινες επέδρασαν επι της κοινής γνώμης και της υπολήψεως, ης απελαύνομεν εν ταις νήσοις... Είμεθα άνευ χρημάτων, οι στρατιώται μας δεν ελάμβανον ούτε μισθούς ούτε ενδύματα, ο λαός εξήτει υπο τα ράκη τους νικητάς της Ευρώπης και δεν ηδύνατο να πεισθή οτι οι άνδρες ους εβλεπεν ανήκον εις τον στρατόν της Δημοκρατίας. Ουδέν αντάξιον του Γαλλικού ονόματος ηδυνήθημεν να πράξωμεν, ουδέν Κατάστημα ιδρύσαμεν περι ου να δύναται τις να είπη οτι

χρονολογείται απο της Γαλλικής κατοχής. Ο κόσμος δεν ωμιλεί ή περι των δανείων και των χρεών μας>>²⁹.

Κάτω απο τις τόσο δυσοίωνες φορολογικές συνθήκες, που τη συνόδευε η οικονομική δυσπραγία, η παραγωγή της Ζακύνθου και των άλλων νησιών ήταν συγκριτικά χαμηλή σε αγροκά και βιοτεχνικά προϊόντα. Το εμπόριο, αναιμικό, δεν μπορούσε να κινήσει την παραγωγή, ούτε και να ξυπνήσει τις ανάγκες της κατανάλωσης, που με το χαμηλό κατα κεφαλή εισόδημα ήταν αδύνατο να προξενήσει αισιόδοξες προοπτικές στους επιχειρηματίες.

Οι σχέσεις παραγωγής στις πόλεις δεν επέτρεπαν αύξηση της αμοιβής της εργασίας μια που ο νόμος της προσφοράς και ζήτησης επενεργούσε σε βάρος των μισθωτών λόγω της στενότητας κεφαλαίων. Το ίδιο συνέβαινε και στην ύπαιθρο με τις καθυστερημένες παραγωγικές σχέσεις και την κυριαρχία της Ευγένειας, που απολάμβανε τη μερίδα του λέοντος απο το παραγόμενο προϊόν. Δεν πρέπει άλλωστε να μας διαφεύγει το γεγονός οτι οι συνθήκες και όροι της οικονομικής ζωής στην Επτάνησο μπορεί να ήταν καλύτερες απο την υπόλοιπη Ελλάδα, όμως δεν ξεπέρασαν το επίπεδο της οικονομικής προόδου των λιμανιών και των νησιών της. Το επίπεδο διαβίωσης των Ζακυνθινών ήταν επίσης χαμηλότερο απο το επίπεδο των τριών ναυτικών νησιών (Σπέτσες, Υδρα, Ψαρά) και του Γαλαξειδίου³⁰.

=====

Republique

Liberte

du Quartier Général de Milan le 22e Brumaire
 l'an 5e de la Liberté
 Bonaparte Général en Chef de l'Armée

Art 1

Il sera donné à tous les habitans appartenant
 aux habitans des deux Départemens limitrophes
 la mer ionienne des pavillons et de la République
 Française

Art 2

Tous les fiefs et autres droits seigneuriaux sont
 abolis dans ces deux Départemens.

Bonaparte

Ιδιόχειρο Διάταγμα με την υπογραφή του Βοναπάρτη, που αναφέρεται στην κατάργηση του φεουδαλισμού στα νησιά του Ιονίου κατά την περίοδο της πρώτης Γαλλικής κατοχής (1797-1799)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI: Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1799-1807

VI.1. Η Ρωσοτουρκική επέμβαση στις Γαλλικές κτήσεις του Ιονίου.

Η πολεμική δραστηριότητα της νέας δημοκρατικής Γαλλίας στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου και ιδιαίτερα η εκστρατεία του Ναπολέοντα κατά της Αιγύπτου, προκάλεσε έντονες ανησυχίες. Από τη μια μεριά ανησύχησε η Τουρκία που έβλεπε να κινδυνεύει η κυριαρχία της στη Βαλκανική και από την άλλη η Ρωσία που ζητούσε την ευκαιρία να αναμιχθεί στις υποθέσεις των βαλκανικών λαών, προκειμένου να εξυπηρετήσει τη δική της επεκτατική πολιτική.

Τον Ιούλιο του 1798 η Ρωσία παραμερίζειοντας τις μέχρι τότε διαφορές της με την Πύλη και τους προηγούμενους ρωσοτουρκικούς πολέμους, συμμάχησε με την Τουρκία εναντίον των Γάλλων. Η Τουρκία ήταν αρχικά διστακτική, λόγω της μακραίωνης γαλλοτουρκικής φιλίας. Ο φόβος όμως του κινδύνου των συμφερόντων της νίκησε τους δισταγμούς της.

Το Σεπτέμβριο του 1798 έγινε στην Κων/πολη σύσκεψη ανάμεσα σε Ρώσους και Τούρκους διπλωματικούς παράγοντες και αποφασίστηκε (η επίσημη Συνθήκη υπογράφηκε στις 3 Ιανουαρίου 1799) κοινή δράση του ρωσοτουρκικού στόλου στη Μεσόγειο¹. Πρωταρχικός στόχος των συμμάχων για επιθετική δράση ήταν τα Επτάνησα, ώστε να χάσουν οι Γάλλοι τη βάση που αποτελούσε το προγεφύρωμά τους για μελλοντική εξόρμηση στη Βαλκανική. Εξάλλου η Πύλη από καιρό περίμενε την ευκαιρία να αποκτήσει το μοναδικό αυτό κομμάτι του ελληνικού χώρου που δεν το είχε καταλάβει. Αλλά και οι εκπρόσωποι της Ρωσίας γνώριζαν τη στρατηγική σημασία των νησιών και αντιλαμβάνονταν τον κίνδυνο που αποτελούσε και για τις χώρες της Βαλκανικής και για την ίδια τη Ρωσία, η παρουσία των Γάλλων στο Ιόνιο.

Στο μεταξύ στα Επτάνησα οι Ευγενείς που είχαν χάσει τα προνόμια και τους τίτλους τους, καλλιεργούσαν το αντιγαλλικό πνεύμα υποθάλπτοντας τις Αρχές της Γαλλικής Επανάστασης. Επίσης υπήρχαν αρκετοί ρωσόφιλοι, συνήθως έμποροι, που είχαν εμπορικές συναλλαγές με τη Ρωσία και εμπορικά συμφέροντα, και άλλοι που κατατάσσονταν στο ρωσικό στρατό (Συνθήκη Κιουτσούκ Καϊναρτζή 1774). Η άσχημη οικονομική κατάσταση από την άλλη μεριά, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στο προηγούμενο Κεφάλαιο, δημιουργούσε έντονες αντιδράσεις, αφού ο λαός της Επτανήσου δυσανασχετούσε για την οικονομική επιδείνωση και οι ελπίδες του είχαν διαψευστεί. Μεγάλη επίδραση τέλος-όπως ήταν φυσικό-άσκησε στο λαό των Ιονίων και η εκκλησία που από του στόματος του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄ με Εγκύκλιο, που έστειλε στον Κλήρο και τον πληθυσμό των νησιών, καλούσε του κατοίκους των νησιών να απαλλαγούν από τους Γάλλους. Παράλληλα με την Εγκύκλιο του Πατριάρχη, στα νησιά του Ιονίου, κυκλοφόρησε και προκήρυξη του επικεφαλής του ρωσικού στόλου υποναυάρχου Θεοδώρου Ουσακώφ, που δικαιολογούσε το παράξενο φαινόμενο της συμμαχίας των φανατικών ορθοδόξων Χριστιανών Ρώσων, με τους πολέμιους του Χριστιανισμού, Τούρκους και την ανάληψη κοινής δράσης εναντίον των Γάλλων². Τα κοινά συμφέροντα είχαν γεφυρώσει τις αξεπέραστες διαφορές. Η πολιτική σκοπιμότητα επέβαλε να τονίστουν τα πνευματικά και τα πολιτικά οφέλη που θα απεικονίζαν οι κάτοικοι των Ιονίων, από τη νίκη των συμμάχων, που θα υπεράσπιζαν τη θρησκεία και την ελευθερία των λαών. Για άλλη μια φορά, οι Επτανήσιοι έπεσαν θύματα των συμφερόντων των μεγάλων δυνάμεων. Κάτω από αυτές τις συνθήκες ο ενωμένος ρωσοτουρκικός στόλος στράφηκε εναντίον των γαλλικών κτήσεων του Ιονίου. Η κατάληψη των νησιών συντελέστηκε με αργό αλλά σταθερό ρυθμό.

Στις 7 Οκτωβρίου 1798 το νησί των Κυθήρων έπαψε να αποτελεί Γαλλική κτήση. Από εκεί ο ρωσοτουρκικός στόλος έπλευσε προς τη Ζάκυνθο (23 Οκτωβρίου). Στο νησί στο μεταξύ τα πράγματα είχαν πάρει δυσμενή τροπή για τους Γάλ-

λους έντονη αντίδραση είχε εκδηλωθεί εναντίον τους με πρωτεργάτες τους Ευγενείς και τους άλλους αντιδημοκρατικούς και είχε δημιουργηθεί μεγάλο φιλορωσικό ρεύμα στον πληθυσμό. Από την άλλη μεριά η γαλλική διοίκηση παρουσίαζε σημεία αποσύνθεσης ενώ τα κύρια στελέχη της απουσίαζαν από το νησί. Τελικά ο συμμαχικός στρατός αποβιβάστηκε στη Ζάκυνθο και με τη συμπαράταξη του λαού ανάγκασε τους Γάλλους να παραδοθούν (25 Οκτωβρίου). Οι συμμαχικές σημαίες αντικατέστησαν τη Γαλλική στο Φρούριο της Ζακύνθου και η περίοδος της γαλλικής κατοχής για το νησί αποτελούσε πλέον παρελθόν³.

Με τον ίδιο τρόπο τα συμμαχικά στρατεύματα κατέλαβαν και τα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου. Στις 29 Οκτωβρίου αποβιβάστηκαν στην Κεφαλλονιά, και αμέσως μετά στην Ιθάκη. Στις 16 Νοεμβρίου καταλήφθηκε η Λευκάδα και στις 4 Μαρτίου 1799 πάνω στη ρωσική ναυαρχίδα "Άγιος Παύλος" υπογράφηκε η συνθηκολόγηση, ή "Capitulation της Χώρας των Κορυφών". Με την κατάληψη και της Κέρκυρας η πρώτη γαλλική κατοχή για τα Επτάνησα είχε πλέον τελειώσει.

VI.2. Η περίοδος της "Επτανήσου Πολιτείας" και η προσπάθεια ανασυγκρότησης του νεοσύστατου Κράτους.

Η κατοχή των νησιών του Ιονίου από τα ρωσοτούρκικά στρατεύματα υπήρξε το προοίμιο της πολιτικής ανεξαρτησίας αυτού του τμήματος του Ελληνισμού. Ο ανταγωνισμός των δύο μεγάλων και "συμμάχων" δυνάμεων οδήγησε στη δημιουργία του πρώτου ανεξάρτητου Ελληνικού Κράτους μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης⁴.

Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια ανέγερσης του Επτανησιακού λαού και τη θεμελίωση του κοινωνικού και πολιτικού πλαισίου πάνω στο οποίο θα στηριζόταν η οικονομική ανόρθωση των νησιών του Ιονίου πελάγους.

Η υπογραφή της Συνθήκης της 21ης Μαρτίου 1800 στην

Κωνσταντινούπολη μεταξύ των δύο συμμάχων, Ρωσίας και Τουρκίας, αποτέλεσε την επίσημη αναγνώριση της ανεξαρτησίας και της πολιτικής ύπαρξης του ομοσπονδιακού Κράτους της Επτανήσου. Με τη συνθήκη αυτή αποφασίστηκε, τα Ιόνια νησιά που λόγω της γεωγραφικής τους θέσης ενδιαφέρονε ιδιαίτερα την Τουρκία, να αποτελέσουν ενιαίο κράτος κατά το πρότυπο της Πολιτείας της Ραγούζας, δηλαδή κάτω από την επικυριαρχία και την προστασία της Τουρκίας. Επί πλέον το νέο Κράτος, σε ένδειξη αναγνώρισης της Οθωμανικής επικυριαρχίας, ήταν υποχρεωμένο κάθε τρία χρόνια να πληρώνει φόρο υποτέλειας στην Πύλη, ποσό που καθορίστηκε στο ύψος των 70.000 γροσίων. Έτσι το νέο Κράτος που ονομάστηκε "Πολιτεία των Επτά Ηνωμένων Νησιών" ή "Επτάνησος Πολιτεία" (Republica delle Sette Isole Ionie ή Republica Settinsulare) αν και τυπικά χαρακτηριζόταν σαν ανεξάρτητο παρ'όλα αυτά παρέμενε κάτω από την άμεση επιρροή των δύο μεγάλων δυνάμεων, της Τουρκίας κατά κύριο λόγο και κατά δεύτερο της Ρωσίας⁵.

Ταυτόχρονα με την υπογραφή της Συνθήκης στη Κωνσταντινούπολη, οι απεσταλμένοι της Ιονίου Γερουσίας στην πρωτεύουσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ο Κερκυραίος κόμης Αντώνιος Μαρία Καποδίστριας και ο Ζακυνθινός κόμης Νικόλαος Σιγούρος, συνέταξαν και υπέβαλαν στη κρίση της Πύλης σχέδιο Συντάγματος, ενώ καθορίστηκε το σύμβολο, η Σημαία της νεοσύστατης Πολιτείας που αποτελούσε παραλλαγή της Σημαίας της Βενετικής Δημοκρατίας⁶.

Το Σύνταγμα αυτό που ονομάστηκε "Βυζαντινό", πιθανόν γιατί συντάχθηκε στην Κωνσταντινούπολη ή γιατί ήθελαν να θυμίζει τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, αφού το νέο Κράτος της "Επτανήσου Πολιτείας" ήταν το πρώτο που συγκροτήθηκε μετά την πτώση της Πόλης, περιείχε συνολικά 37 άρθρα και καθιέρωνε το ομοσπονδιακό σύστημα⁷. Το "Βυζαντινό" Σύνταγμα ήταν συντηρητικό, αφού με αυτό επαναφέρονταν παλιότεροι θεσμοί και ολιγαρχικά Βενετικά συστήματα που πρόσφατα είχαν καταργηθεί, και παρέδινε ουσιαστικά την εξουσία στα χέρια των Ευγενών που αποτελούσαν το "Μεγάλο ή

Γενικό Συμβούλιο" σε κάθε νησί.

Ανώτατη αρχή του ομοσπονδιακού Κράτους σύμφωνα με το Σύνταγμα ήταν η Γερουσία, που είχε έδρα την Κέρκυρα και την αποτελούσαν οι αντιπρόσωποι των νησιών. Ο πρόεδρος της Γερουσίας ονομαζόταν "Αρχων" και είχε την εκτελεστική εξουσία ολόκληρης της Πολιτείας. Η Γερουσία είχε καθήκον να περιφρουρεί το σχήμα της κυβέρνησης, να επαγρυπνεί για τη δημόσια τάξη και ασφάλεια και να επιτηρεί την ακριβή εκτέλεση των νόμων.

Η Γερουσία επίσης είχε την ευθύνη της διαχείρισης των οικονομικών θεμάτων του Κράτους. Το κεντρικό ταμείο διευθυνόταν από δύο εντεταλμένους Γερουσιαστές και ένα λογιστή. Η τοπική κυβέρνηση κάθε νησιού, ήταν υποχρεωμένη τα πρώτα έξη χρόνια, να συγκεντρώνει και να αποστέλει στο κεντρικό ταμείο τα 3/4 των δημοσίων εσόδων, ενώ μετά την πάροδο της περιόδου αυτής τα 2/3, εκτός από τις περιπτώσεις που έκτακτα γεγονότα απαιτούσαν διαφορετική ρύθμιση. Εξάλλου, η Οικονομική Επιτροπή που εκλεγόταν από τα Γενικά Συμβούλια των νησιών, προσδιόριζε τα τακτικά έξοδα του Κράτους και καμιά έκτακτη δαπάνη δεν επιτρεπόταν από μέρος της Γερουσίας αν προηγούμενα δεν είχε την έγκριση της πλειοψηφίας των τοπικών Συμβουλίων, εκτός και αν κινδύνευε η ασφάλεια του Κράτους, αλλά και πάλι η δαπάνη αυτή έπρεπε να δικαιολογηθεί⁸.

Η σπουδαιότερη όμως και σοβαρότερη αλλαγή που έγινε στο κείμενο του νέου Συντάγματος, σε σχέση με το προηγούμενο προσωρινό (που ήταν σε ισχύ για ένα περίπου χρόνο και πριν τη Συνθήκη του 1800) ήταν η κατάργηση του άρθρου εκείνου που έδινε τη δυνατότητα συμμετοχής στη διοίκηση των νησιών σε όλες ανεξαιρέτως τις κοινωνικές τάξεις. Με το καινούργιο Σύνταγμα οι πολίτες που δεν ανήκαν στα τοπικά Συμβούλια, και επομένως δεν ήταν γραμμένοι στον κατάλογο των Ευγενών, γίνονταν απόκληροι από κάθε πολιτικό δικαίωμα και σβηνόταν κάθε ελπίδα συμμε-

τοχής στα κοινά του τόπου τους. Υπήρχε απλά η διατύπωση μιάς αόριστης και ακαθόριστης παραγράφου που αναφερόταν στη δυνατότητα εγγραφής νέων μελών στο Μεγάλο Συμβούλιο. Οι όροι όμως και οι περιορισμοί που έθετε ήταν τόσο δυσερμήνευτοι και ανέφικτοι που στην πραγματικότητα έκανε τρομερά δύσκολη, αν όχι αδύνατη, την εγγραφή νέων μελών από τη δεύτερη τάξη, των αστών, αφού για την τρίτη τάξη δεν γινόταν κανένας λόγος⁹. Αυτό ήταν σε γενικές γραμμές το Σύνταγμα του 1800, που έγινε δεκτό από τις δύο συμμαχικές Αυλές και θα εφαρμοζόταν στα Επτάνησα.

Το νέο Σύνταγμα και η εφαρμογή του όπως ήταν φυσικό, δημιούργησε μεγάλες κοινωνικές αναταραχές στα νησιά, γιατί αποτελούσε όχι μόνο επιστροφή αλλά και επέκταση (Παξοί, Ιθάκη)¹⁰ σε παλιότερες μορφές αριστοκρατικού πολιτεύματος. Δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι η δίχρονη παραμονή των Γάλλων στα νησιά είχε ξυπνήσει τις λαϊκές μάζες και τους αστούς και τους είχε προσανατολίσει οριστικά προς τις βασικές αρχές της Επανάστασης. Ήταν λοιπόν επόμενο να αντιδράσουν στους σκοπούς της άρχουσας τάξης και να αντιτάξουν βία στη προσπάθεια επαναφοράς του παλιού βενετικού συστήματος, που για τέσσερεις αιώνες, αγωνίζονταν για την κατάργησή του.

Οι κοινωνικές αναταραχές στα Ιόνια νησιά που κατέληξαν σε αιματηρά επεισόδια, δημιούργησαν κατάσταση αναρχίας. Στη Κεφαλλονιά, οι ένοπλες συμπλοκές μεταξύ χωρικών και κυβερνητικού στρατού, είχαν σαν αποτέλεσμα την πυρπόληση μέρους της πόλης του Αργοστολίου και την κατάληψή της από τους εξεγερμένους κατοίκους του νησιού¹¹. Τα ίδια περίπου γεγονότα συνέβησαν στα Κύθηρα, στη Λευκάδα και στη Κέρκυρα. Στη Ζάκυνθο η προσπάθεια εφαρμογής του Συντάγματος είχε σαν αποτέλεσμα την εξέγερση των κατοίκων και την ύψωση στις 8/20 Φεβρουαρίου 1801¹² στο φρούριο της πόλης της Αγγλικής σημαίας. Με την πράξη αυτή το νησί αποσπάστηκε προσωρινά από την ομοσπονδία και ζήτησε την προστασία της Μεγάλης Βρετανίας. Η στιγμή όμως

που η Αγγλία θα έπαιζε και αυτή το δικό της κυρίαρχο ρόλο στο νησί της Ζακύνθου και γενικότερα στα Επτάνησα, δεν είχε έρθει ακόμη. Υστερα απο διπλωματικές ενέργειες των Αγγλων, και κάτω απο την απειλή στόλου αποτελούμενου απο τουρκικά πλοία και ενός βρετανικού, "συμφωνήθηκε" η υποστολή της Βρετανικής σημαίας και η επιστροφή του νησιού στους κόλπους της Επτανήσου Πολιτείας.

Παρά τη φαινομενική αποκατάσταση της τάξης οι αντιθέσεις εξακολουθούσαν να υπάρχουν και να συντηρούν μόνιμες εστίες αναταραχών στα νησιά του Ιονίου¹³. Επιδείνωση της κατάστασης και νέα προβλήματα δημιούργησε η αποχώρηση των ρωσικών στρατευμάτων απο τα νησιά (25 Αυγούστου 1801). Στον Πρόεδρο της Ιονίου Γερουσίας Σπύρο Θεοτόκη ανατέθηκε τότε η ευθύνη της δημιουργίας κλίματος ενότητας του Επτανησιακού λαού και της σύνταξης νέου Συνταγματικού χάρτη, αποδεκτού απο όλα τα μέλη της Επτανησιακής κοινωνίας¹⁴.

Το σώμα της λαϊκής αντιπροσωπείας ή "Εντιμη Αντιπροσωπείας" όπως ονομάσθηκε, που συγκροτήθηκε τότε στη Κέρκυρα και το αποτελούσαν αντιπρόσωποι απο όλες τις κοινωνικές τάξεις του νησιού συμπεριλαμβανομένης και αυτής των Ευγενών, αποφάσισε την κατάργηση των Αρχών του "Βυζαντινού" Συντάγματος και τη σύσταση προσωρινής Κυβέρνησης. Στις 28 Νοεμβρίου του 1801 η "Εντιμη Αντιπροσωπεία" ανέλαβε την εξουσία και την επομένη οι αντιπρόσωποι των Ευγενών υπέγραψαν το αναθεωρημένο Σύνταγμα. Η ενότητα του λαού της Επτανήσου είχε γίνει πραγματικότητα με την κατάργηση των προνομίων της μειονότητας, την αμφισβήτηση της ταξικής διάκρισης και την αναγνώριση της ισότητας όλων των πολιτών.

Παρόλα αυτά, η αναθεώρηση και οι νέες Αρχές του Πολιτειακού Συντάγματος, που πήγαζε απο την ενότητα του Επτανησιακού λαού δεν έμελε να γίνει δεκτό απο τις "προστάτιδες" δυνάμεις (Ρωσία, Τουρκία). Τον Αύγουστο

του 1802 ο ζακυνθηνός κόμης Γεώργιος Μοτσενίγο (Mocenigo), σαν εκπρόσωπος και μεσολαβητής των μεγάλων δυνάμεων, με συνεργάτη τον Ιωάννη Καποδίστρια (γιό του κόμη Αντωνίου Μαρία Καποδίστρια και κατοπινό Κυβερνήτη του ανεξάρτητου Ελληνικού Κράτους), που την εποχή εκείνη εκτελούσε χρέη Γραμματέα της Επικρατείας, αρχίζουν στην Κέρκυρα το έργο της νέας μεταρρυθμιστικής αναθεώρησης του "Βυζαντινού" Συντάγματος¹⁵.

Στις 23 Νοεμβρίου 1803 ψηφίσθηκε το νέο Σύνταγμα, που χωριζόταν σε επτά τίτλους και είχε συνολικά 212 άρθρα¹⁶. Το Σύνταγμα αυτό καταργούσε την κληρονομική αριστοκρατία των Ευγενών και δημιουργούσε νέα αστική αριστοκρατία ("συνταγματική ευγένεια"), που την αποτελούσαν παλιοί Ευγενείς και αστοί μέ βάση ορισμένο εισόδημα ή πανεπιστημιακό τίτλο¹⁷.

Το Σύνταγμα του 1803 ήταν φιλελεύθερο μαζί και συντηρητικό. Παράλληλα με τις φιλελεύθερες Αρχές που καθιέρωνε, υπήρχαν πολλοί περιορισμοί στα δικαιώματα των πολιτών που έκαναν το πολίτευμα ολιγαρχικό¹⁸.

Αλλά και το Σύνταγμα του 1803 έμελε να μεταρρυθμιστεί. Τα αντιδραστικά στοιχεία, αντίθετα με το πνεύμα των λιγοστών φιλελεύθερων αρχών του νέου Πολιτειακού χάρτη, πέτυχαν τη μεταρρύθμιση του. Με καταστρατήγηση των διατάξεων του Συντάγματος, τα κατ'εντολή διοριζόμενα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου με γραμματέα και εισηγητή τον Ιωάννη Καποδίστρια, παρουσίασαν στη Συντακτική Συνέλευση το μεταρρυθμιστικό σχέδιο του Συντάγματος που τελικά ψηφίστηκε στις 15 Δεκεμβρίου του 1806.

Σύμφωνα με το Σύνταγμα του 1806, που είχε 98 άρθρα (εκατόν τέσσερα λιγότερα απο το προηγούμενο του 1803)¹⁹, κυρίαρχη τάξη ήταν η "ενεργητική Ευγένεια" (nobiltà attiva), που την αποτελούσαν, όπως και στο προηγούμενο, όσοι είχαν ορισμένο εισόδημα ή πανεπιστημιακό τίτλο. Τη νομοθετική εξουσία ασκούσε η "Νομοθετική Γερουσία", που απαρ-

COSTITUZIONE

D E L L A

REPUBBLICA SETTINSULARE

Corfù 24. Novembre 1803.

PER D.^{SO} SARANDOPULO

Direttore della Stamperia Nazionale.

Το εξώφυλλο του Επτανησιακού Συντάγματος του 1803, που τυπώθηκε στην Κέρκυρα.
Χωριζόταν σε επτά βασικούς Τίτλους και περιελάμβανε 212 άρθρα.

τιζότανε απο 17 αντιπροσώπους (τέσσερεις εξέλεξαν η Κέρκυρα, Κεφαλλονιά και Ζάκυνθος, δύο η Λευκάδα και απο έναν οι Παξοί, Ιθάκη και τα Κύθηρα). Την εκτελεστική εξουσία ασκούσε πενταμελής επιτροπή (Principato) με πενταετή θητεία και τα μέλη της (Capì della Repubblica) προέρχονταν κυρίως απο τα τρία μεγάλα νησιά, Κέρκυρα, Κεφαλλονιά, Ζάκυνθο. Κάθε χρόνο ένα μέλος αναλάμβανε το αξίωμα του προέδρου της επιτροπής και γινότανε ταυτόχρονα ο "ηγεμόνας" (Principe) της Πολιτείας. Το Principato όριζε και τους τέσσερεις υπουργούς: των Εξωτερικών, των Εσωτερικών, τον υπουργό Πολέμου και Ναυτικών υποθέσεων και τον υπουργό των Οικονομικών και Δικαιοσύνης.

Το Σύνταγμα του 1806, κατάργησε πολλές από τις φιλελεύθερες διατάξεις του προηγούμενου Συντάγματος και αναγνώρισε στη Ρωσία το δικαίωμα, να επεμβαίνει στην εξωτερική και εσωτερική πολιτική της Επτανήσου Πολιτείας, που με τον τρόπο αυτό έχανε την αυτονομία της. Η πρόσδεση της Επτανήσου Πολιτείας στο άρμα της ρώσικης πολιτικής, παρέσυρε το νεοσύστατο Κράτος στη δύνη των διεθνών συγκρούσεων και τους ανταγωνισμούς των Μεγάλων Δυνάμεων με αποτέλεσμα να χάσει τελικά την ανεξαρτησία του.

Και ενώ το Κράτος των Ιονίων προσπαθούσε να βρεί την πολιτική του ταυτότητα και να αναπτύξει τις αρετές των κατοίκων του, στον Ευρωπαϊκό χώρο άρχισε να συντελείται ανακατάταξη των δυνάμεων και οι δύο προστάτιδες δυνάμεις της Επτανήσου Πολιτείας οδηγούνταν σε Πόλεμο.

Ο Βοναπάρτης συνεχίζοντας τη νικηφόρα προέλαση του κυριάρχησε στον Ευρωπαϊκό χώρο. Ο Σουλτάνος Σελήμ ο Γ' εντυπωσιασμένος από τις νίκες του Ναπολέοντα είχε την κακή εμπνευση να αναγνωρίσει τον Βοναπάρτη σαν Αυτοκράτορα, και σύμμαχο. Πείστηκε μάλιστα ότι οι ρωσικές δυνάμεις που ήταν εγκαταστημένες στα νησιά του Ιονίου δεν είχαν σαν στόχο τη Γαλλία αλλά την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Τα ραγδαία γεγονότα που ακολούθησαν, με τη συνεχιζόμενη επέκταση των Γαλλικών συνόρων στον Ευρωπαϊκό χώρο και τη διακοπή των διπλω-

ματικών σχέσεων της Πύλης με τη Ρωσία, δεν άφησαν ανεπηρέαστο το χώρο της Αδριατικής. Το Μάιο του 1806 η μικρή Δημοκρατία της Ραγούζας, στις Δαλματικές ακτές, καταλαμβάνονταν από το Γαλλικό στρατό. Τον Ιούλιο του ίδιου χρόνου, ο Βοναπάρτης ζητούσε την άμεση αποχώρηση των ρωσικών στρατευμάτων από την περιοχή της Αδριατικής και φυσικά και από τα νησιά του Ιονίου. Ο Τσάρος Αλέξανδρος Α' αρνήθηκε να υπακούσει και ενίσχυσε το στόλο του στη Μεσόγειο. Ξαφνικά η μικρή "Δημοκρατία των Ηνωμένων Νήσων" σταμάτησε να είναι ουδέτερη και βρέθηκε απότομα και παρά τη θέλησή της σε εμπόλεμη κατάσταση, τόσο με τη Γαλλία όσο και με τη Τουρκία, εφόσον η τελευταία είχε διακόψει τις σχέσεις της με τη Ρωσία. Παρόλα αυτά η τύχη της Επτανήσου Πολιτείας κρίθηκε στο πεδίο των διεθνών διαπραγματεύσεων. Με βάση την ερμηνεία που συνηθίζουν να δίνουν οι ισχυροί στην προστασία που ασκούν πάνω στους αδύνατους, ο Τσάρος Αλέξανδρος Α' φοβούμενος την παραπέρα επεκτατική πολιτική του Ναπολέοντα, παραχώρησε τα νησιά, που υποσχέθηκε να τα προστατεύει, στους Γάλλους με τη Συνθήκη του Τιλσίτ (8 Ιουλίου 1807)²⁰.

Με τη Συνθήκη αυτή η επιδίωξη του Βοναπάρτη για κατοχή των νησιών του Ιονίου, που πίστευε ότι είχαν μεγάλη στρατηγική σημασία για την κυριαρχία της Γαλλίας στη Μεσόγειο, είχε για δεύτερη φορά πραγματοποιηθεί.

VI.3. Η Οικονομική κατάσταση της Επτανήσου κατά την περίοδο 1799-1807.

Αφού διαγράψαμε την πολιτική διάρθρωση της Επτανήσιακής Πολιτείας, σαν απαραίτητο πλαίσιο που μέσα από αυτό κινήθηκε η οικονομική ζωή της, θα αναφερθούμε τώρα και στην οικονομία των νησιών κατά την εξεταζόμενη περίοδο.

Η αναχώρηση των Γάλλων από τα Επτάνησα άφησε όπως αναφέραμε και στο προηγούμενο Κεφάλαιο τις πρώην Βενετικές κτήσεις σε άσχημη οικονομική κατάσταση. Οι δια-

δοχικές κυβερνήσεις, μάταια προσπάθησαν τα επόμενα χρόνια της αναχώρησης των Γάλλων, και μέχρι το 1802 να ανασυγκροτήσουν την Οικονομία των νησιών. Αλλωστε οι εμφύλιοι σπαραγμοί δεν επέτρεπαν να γίνει λόγος για οικονομική ανασυγκρότηση.

Παρόλα αυτά υπήρχαν τακτικά έξοδα (φόρος υποτέλειας στη Τουρκία, συντήρηση του ρωσικού στρατού, πληρωμές δημοσίων υπαλλήλων κ.α.), που έπρεπε να αποδοθούν στους δικαιούχους, και αν σ'αυτά υπολογίσουμε τα βαρύτατα έκτακτα έξοδα, γίνεται φανερό ότι κατά την περίοδο της Επτανήσου Πολιτείας η οικονομική κατάσταση των νησιών στο σύνολο τους παρέμενε στάσιμη αν όχι παθητική.

Το 1802 το νεοσύστατο ομοσπονδιακό Κράτος, ήταν υποχρεωμένο να καταβάλλει την πρώτη δόση του φόρου υποτέλειας στη Τουρκία, αφού αυτό σαφώς οριζότανε στο άρθρο 4 της Συνθήκης της Κωνσταντινούπολης (με το ίδιο άρθρο της Συνθήκης αυτής, απαλλάσσονταν οι Ιόνιοι από την καταβολή του κεφαλικού φόρου, του χαρατσιού, που ίσχυε στις τουρκοκρατούμενες Ελληνικές περιοχές). Το ύψος του φόρου αυτού ανερχότανε στο ποσό των 70.000 γροσίων²¹. Πέρα από αυτό, η συντήρηση των στρατιωτικών και ναυτικών ρωσικών στρατευμάτων απορροφούσαν 13.000 τάλληρα το μήνα²².

Για να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της αυτές, η Ομόσπονδος Οικονομική Επιτροπή (Commissione Economica Federativa) με Διάταγμα της στις 3 Νοεμβρίου του 1802, από τη μιά μεριά περιόρισε τους μισθούς των δημοσίων υπαλλήλων και από την άλλη επέβαλε έκτακτο α τ ο μ ι κ ό φ ό ρ ο (c a p i t a z i o n e) με μορφή κεφαλικού φόρου. Ο φόρος αυτός επιβάλλονταν σε κάθε άτομο ηλικίας πάνω από 12 ετών, και η φορολογία ήταν προοδευτική ξεκινώντας από το ένα τέταρτο (1/4) του τάλληρου και φτάνοντας μέχρι τα πενήντα (50), ανάλογα των περιουσιακών στοιχείων ή των απολαυών του φορολογούμενου²³. Επίσης με το ίδιο Διάταγμα, τα έσοδα της

Πολιτείας απο την φορολογική συμμετοχή κάθε νησιού ορίσθηκαν, ανάλογα με την πυκνότητα του πληθυσμου και την σχετική ευημερία των κατοίκων τους. Ετσι τα ευπορώτερα νησιά Κέρκυρα και Ζάκυνθος ήταν υποχρεωμένα να καταβάλλουν φόρο ύψους 32.000 τάλληρων. Ακολουθούσε η Κεφαλλονιά με 24.000, η Λευκάδα με 18.000, η Ιθάκη με 6.000 και τέλος τα δύο μικρότερα νησιά Παξοί και Κύθηρα με 4.000 τάλληρα. Τα συνολικά έσοδα απο τον κεφαλικό αυτό φόρο υπολογίσθηκαν με τον τρόπο αυτό να φτάσουν στο ποσό των 120.000 τάλληρων, ποσό που η Οικονομική Επιτροπή έκρινε οτι ήταν ικανό να επαρκέσει για τις άμεσες ανάγκες του Κράτους ²⁴. Τον παραπάνω φόρο ήταν υποχρεωμένοι να καταβάλλουν και οι ξένοι που έμεναν στα νησιά είτε είχαν ακίνητη περιουσία, είτε διατηρούσαν βιοτεχνικές μονάδες, είτε είχαν άλλα οικονομικά συμφέροντα. Ο κεφαλικός φόρος δημιούργησε πολλές αντιδράσεις απο μέρους των κατοίκων της Πολιτείας. Η είσπραξη, παρ'όλες τις προτροπές της προέδρου της Ιόνιας Γερουσίας Θεοτόκη, προχωρούσε με πολύ βραδύ ρυθμό και μόνο τον Αύγουστο του 1803 κατορθώθηκε να συγκεντρωθεί το ποσό των 112.000 τάλληρων, ποσού παρόλα αυτά, που υπολοίπονταν του αρχικού που είχε υπολογισθεί κατά 8000 τάλληρα²⁵.

Το 1803 με τη ψήφιση του νέου Συντάγματος η θέση της νέας αστικής Αριστοκρατίας καθορίστηκε με βάση, ορισμένο εισόδημα απο ακίνητα ή εμπορικές και βιοτεχνικές επιχειρήσεις. Ετσι, στην Κέρκυρα, αυτοί που ανήκαν στη τάξη των Ευγενών, έπρεπε να έχουν ετήσιο εισόδημα 1800 δουκάτα, στη Ζάκυνθο 1350, στην Κεφαλλονιά 675, στη Λευκάδα και στους Παξούς 540, στην Ιθάκη 315, ενώ οι Ευγενείς των Κυθήρων τουλάχιστον 225 δουκάτα. Ολοι οι παραπάνω ήταν καταχωρημένοι σε κατάλογο ευγενών (registro), ενώ τα τιμάριά τους αναγνωρίστηκαν σαν προσωπική τους περιουσία²⁶.

Για το 1804 το ύψος των εσόδων του προϋπολογισμού υπολογίσθηκε σε 300.000 τάλληρα. Παρόλη όμως την αναμενόμενη αύξηση των εσόδων, μόνο οι στρατιωτικές δαπάνες

ανέρχονταν σε 242.000 τάλληρα (ο ρωσικός στρατός είχε απορροφήσει μέσα σε 11 μήνες 136.156 τάλληρα, δηλ. 12.377 ταλ. περίπου κατά μήνα. Εξάλλου οι δαπάνες για τον στρατό της Πολιτείας που τον αποτελούσαν Επτανήσιοι και Έλληνες από την Ηπειρο και την Ακαρνανία, υπολογίζονταν σε 95.048 ταλ.)²⁷. Εκτός των στρατιωτικών δαπανών η εξωτερική υπηρεσία απορροφούσε 31.000 τάλληρα, η αστική διοίκηση 50.000 ταλ. ενώ τα έκτακτα έξοδα και τα διάφορα άλλα κονδύλια ανέβαζαν το σύνολο των δαπανών σε 360.000 τάλληρα.

Για την αντιμετώπιση του νέου αυτού ελλείμματος η Οικονομική Επιτροπή πήρε νέα σειρά μέτρων όπως:²⁸

- 1) την είσπραξη των καθυστερούμενων εσόδων από το κεφαλικό φόρο, των νησιών Κεφαλλονιάς, Ιθάκης και Κυθήρων.
- 2) την μεταβολή του συστήματος πληρωμής των δημοσίων υπαλλήλων. Αποφασίστηκε η μισθοδοσία των πολιτικών υπαλλήλων να γίνεται μετά δίμηνο και των στρατιωτικών μετά ένα μήνα, ενώ μέχρι τότε αυτοί προπληρώνονταν.
- 3) την μετατροπή των άχρηστων πυροβόλων των φρουρίων σε νομίσματα (κόπηκαν τότε χάλκινα νομίσματα τίτλου, μιας, πέντε και δέκα γαζετών, σε νομισματοκοπείο που ιδρύθηκε για το σκοπό αυτό στην Κέρκυρα).
- 4) την επιβολή δύο νέων φόρων, ενός έγγειου πάνω στα τιμάρια και ενός πάνω στο χαρτόσημο. Αν και μέχρι τότε το ύψος του έγγειου αυτού φόρου ήταν 6% πάνω στη γαιοπρόσοδο, προστέθηκε ακόμα ένα τέλος 3% με αποτέλεσμα το ύψος του φόρου να γίνει 9%. Για τους μη μόνιμους κάτοικους των νησιών (διάφοροι Βενετοί ευπατρίδες) ο φόρος αυτός αντίστοιχα ανερχόταν σε 15%. Ο ετήσιος αυτός φόρος θεωρήθηκε σαν παραβίαση της ιδιοκτησίας, όμως έγινε δεκτός, κυρίως γιατί οι τιμαριούχοι ήταν απαλλαγμένοι από τις στρατιωτικές υποχρεώσεις τους που ίσχυαν παλιότερα.

Το χαρτόσημο (carta bollata) και ο απο αυτό εισπραττόμενος φόρος, που φαίνεται ότι ήταν επέκταση του αντίστοιχου των σιγγιλιτικών, που ίσχυε την περίοδο της Φραγκοκρατίας, αποτελούσε ειδικό φύλλο χαρτιού ορισμένου σχήματος και κατασκευής που έφερε στην αριστερή πλευρά της πρόσοψης δύο διαφορετικές κρατικές σφραγίδες. Όλα τα έγγραφα, επίσημα και μη και οι διάφορες πράξεις, έπρεπε να καταγράφονται σε τέτοιου είδους χαρτόσημο αλλιώς δεν είχαν καμιά ισχύ. Υπήρχαν δύο είδη σφραγίδων, μιά για τα πρωτότυπα και μιά για τα αντίγραφα. Το χαρτόσημο είχε ορισμένη τιμή που οριζότανε απο την Κυβέρνηση και η πώληση του γινότανε απο τα δημόσια καταστήματα²⁹.

Ο φόρος όμως του χαρτοσήμου, βρήκε μεγάλη αντίδραση απο μέρος των κατοίκων της Επτανήσου, επειδή επιβάρυνε τα ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού, γι' αυτό και σταδιακά καταργήθηκε. Στην κατάργηση του συνετέλεσε και η απόφαση του Τσάρου Αλεξάνδρου Α', να αναλάβει τη συντήρηση των ρωσικών στρατευμάτων, πράγμα που ανακούφισε τα δημοσιονομικά της Πολιτείας και ταυτόχρονα αύξησε τα έσοδα της, αφού οι προμήθειες για τη συντήρηση αυτή γίνονταν απο τα νησιά³⁰.

Η περίοδος της "Επτανήσου Πολιτείας" (1799-1807) αν και τα οικονομικά του Κράτους δεν γνώρισαν σημαντική ανόρθωση-και αυτό οφειλόταν στο ότι οι Επτανήσιοι ήταν δέσμιοι των συμφερόντων των μεγάλων δυνάμεων-γενικά, μπορεί να χαρακτηριστεί σαν περίοδος απελευθέρωσης του εμπορίου, που χωρίς τους περιορισμούς της αρχής της "Dominante" αποτέλεσε την αρχή της συσσώρευσης εμπορικού κεφαλαίου στα νησιά. Το εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο των νησιών ήταν στο μεγαλύτερο μέρος του στα χέρια των ξένων. Είχε όμως, η εμπορική αυτή δραστηριότητα των ξένων, σαν αποτέλεσμα την σταδιακή αποσύνθεση του τιμαριωτισμού και την αφύπνιση του εμπορικού πνεύματος των Επτανήσιων. Σ' αυτό συνέβαλε και η ανάπτυξη της εμπορικής ναυτιλίας κυρίως των νησιών Κεφαλλονιάς και Ιθάκης. Η ναυτιλία και το εμπόριο

ιδιαίτερα μετά τη Συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή (1774) και αργότερα με την προστασία των νόμων και με τη σημαία της ουδετερότητας στους Ναπολεόντειους Πολέμους που συγκλό-νιζαν τότε την Ευρώπη, άρχισαν να ακμάζουν και να γίνονται πηγή πλούτου για τα νησιά. Η αύξηση αυτή του εμπορικού κεφαλαίου επέδρασε μέσω των επενδύσεων στη βιοτεχνία, στη ναυτιλία και στη σταδιακή εξουδετέρωσή των οικονομικών κατάλοιπων του φεουδαρχισμού.

Απο τα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα οι Ιθακήσιοι, που είχαν εξαιρετικό φυσικό λιμάνι, παρασυρόμενοι απο το γενικό ρεύμα προς τη θάλασσα δημιούργησαν έναν εμπορικό στόλο απο 50 πλοία διαφόρων τύπων, που διέσχιζαν τη Μεσόγειο προς κάθε κατεύθυνση³¹. Τα υψηλά κέρδη της ναυτιλίας είχαν σαν αποτέλεσμα την αύξηση επενδύσεων στον τομέα αυτό. Οι αυξανόμενες επενδύσεις (αγορά πλοίων), αύξησαν τη ζήτηση εργασίας με συνέπεια την αύξηση της τιμής της και τη μετατόπιση ποσότητας εργασίας απο την γεωργική στη ναυτιλιακή διαδικασία. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να παρατηρηθεί έλλειψη εργασίας στον αγροτικό τομέα, να ανέβει η αμοιβή των εργατών γης και να πέσει η αξία της αφού το ύψος των κερδών στον τομέα αυτό μειώθηκε.

Απο όλους όμως τους Επτανησιώτες αυτοί που ξεχώρισαν για την ιδιαίτερη κλίση τους προς τη θάλασσα ήταν οι Κεφαλλονίτες. << Στις ευνοϊκές συνθήκες του φυσικού περιβάλλοντος, γραφει ο περιηγητής Scrofanì, οφείλεται ο λιτός, δραστήριος, επιδέξιος και επιχειρηματικός χαρακτήρας των Κεφαλλονιτών. Ζωηροί, πνευματώδεις, εύστροφοι και προσκολλημένοι μόνο στο κέρδος δεν διστάζουν συχνά να εγκαταλείψουν την πατρίδα τους για 15 ακόμα και για 20 χρόνια και ενώ οι Ζακυνθινοί και οι Κερκυραίοι σπαταλούν στις πατρίδες τους τα κεφάλαια τους, οι Κεφαλλονίτες, αλωνίζουν τις θάλασσες, εγκαθίστανται παντού, όπου βρίσκουν και το παραμικρό κέρδος, και ύστερα απο πολλά χρόνια επιστρέφουν με όλα όσα έχουν μαζέψει για να περάσουν την υπόλοιπη ζωή τους μέσα στους κόλπους της οικογένειάς τους >>³².

Την εποχή αυτή η ναυτιλία της Κεφαλλονιάς αριθμού-

σε γύρω στα 200 μεγάλα πλοία (ιστιοφόρα) και άλλα μικρότερα, με συνολικό αριθμό απασχολούμενων 4.000 ναυτικών περίπου. Το λιμάνι του Αργοστολίου ήταν σημαντικό ναυτικό κέντρο και πλοία κάθε εθνικότητας κατέπλεαν σ' αυτό. Ταυτόχρονα, αποτελούσε και ένα από τα σπουδαιότερα εξαγωγικά λιμάνια των νησιών του Ιονίου, αφού πολλά τοπικά προϊόντα εξαγόταν από αυτό. Στον όρμο του Αργοστολίου επίσης, λειτουργούσε μικρό ναυπηγείο και περισσότερα από 400 πλοία διαφόρων μεγεθών ναυπηγούνταν εκεί και στην Ιθάκη. Τα κεφαλλονιτικά πλοία ταξίδευαν με ρωσική σημαία ενώ από το 1800 ύψωσαν τη σημαία της Επτανήσου Πολιτείας³³. Η μεγάλη ανάπτυξη της εμπορικής ναυτιλίας στην Κεφαλλονιά και η παράδοση του νησιού στα ναυτικά επαγγέλματα, οδήγησε το 1806, το νομοθετικό Σώμα της Επτανήσου Πολιτείας, να φροντίσει για τη σύσταση Ναυτικής Σχολής στο νησί³⁴.

Το εμπόριο των νησιών, ανέκαθεν διεξαγόταν κυρίως με τα λιμάνια της Αδριατικής, που απορροφούσαν σχεδόν αποκλειστικά τα προϊόντα των Ιονίων. Το εξαγωγικό εμπόριο αφορούσε το λάδι, τη σταφίδα, το κρασί καθώς και είδη χειροτεχνίας και υφαντουργικής.

Το βασικό εξαγωγίμο προϊόν της Ζακύνθου την περίοδο αυτή ήταν πάντοτε η σταφίδα και οι ετήσιες εξαγωγές στη Μεγάλη Βρετανία έφταναν τα οκτώ εκατομμύρια λίτρες. Επίσης εξαγόταν λάδι στις Αυστριακές επικράτειες, ενώ ονομαστά από την εποχή της Βενετοκρατίας ήταν τα περιφημα σαλιωτά, λεπτότατα βαμβακερά υφάσματα, καθώς επίσης και οι αλατζάδες (βαμβακερά υφάσματα χονδρότερα από τα σαλιωτά, για οικιακή χρήση) και τα δίμιτα (ρομβοϋφές ύφασμα, δίμιτον) που εξαγόταν στην Ανατολή³⁵.

Πέρα όμως από το εξαγωγικό εμπόριο, τα νησιά του Ιονίου είχαν εμπορικές συναλλαγές και με τις απέναντι περιοχές της τουρκοκρατούμενης Ελλάδας. Οι συναλλαγές

αυτές αφορούσαν κυρίως σε εισαγωγές σιτηρών, (που πάντα υπήρχε έλλειψη στα νησιά του Ιονίου), καπνού, βαμβακιού και κτηνοτροφικών προϊόντων. Εξάλλου στις περιοχές αυτές, όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, τα παζάρια και οι εμποροπανηγύρεις που γινόντουσαν εκεί κάθε χρόνο [Αρτα, Αγρίνιο, Αιτωλικό, Αρκαδία (Κυπαρισσία), Αρχαία Ολυμπία Μεγαλόπολις κ.α], έδιναν την ευκαιρία στους Επτανήσιους να έρχονται σε επαφή με τους σκλαβωμένους Έλληνες, να ανταλλάσουν τα προϊόντα τους και να πραγματοποιούν εμπορικές συμφωνίες. Οι εσωτερικές αυτές μετακινήσεις εκτός από την κοινωνική λειτουργία τους είχαν σαν αποτέλεσμα τη γενικότερη τόνωση του εμπορίου³⁶.

Αυτό όμως που έχει ιδιαίτερη σημασία την περίοδο αυτή, είναι η εισαγωγή στα Επτάνησα της καλλιέργειας της πατάτας (γεώμηλου). Αντίθετα με την άποψη που επικρατεί (λανθασμένη), οτι ο Καποδίστριας ήταν αυτός που πρώτος είχε εισάγει την καλλιέργεια της πατάτας στην Ελλάδα, η βιβλιογραφία της εποχής πιστοποιεί οτι πολύ πριν την Ανεξαρτησία, στις 28 Ιανουαρίου του 1800, ο Κερκυραίος Νικόλαος Αρλιώτης πρώτος φύτεψε στο χωριό Χωροεπισκοπή της Κέρκυρας το σπουδαίο αυτό γεωργικό προϊόν, που του είχε σταλεί από την Τεργέστη και ήταν μέχρι τότε άγνωστο στην Κέρκυρα³⁷. Η καλλιέργεια της πατάτας γρήγορα επεκτάθηκε και στα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου. Σ' αυτό συνετέλεσε και ο ναυτικός αποκλεισμός των νησιών από τα Αγγλικά πλοία κατά τους Ναπολεόντειους πολέμους και η δημιουργηθείσα έλλειψη σιτηρών, που ανάγκασε τους Επτανήσιους να υποκαταστήσουν σ' ένα βαθμό την έλλειψη αυτή με την εντονότερη καλλιέργεια της. Έτσι ο Καποδίστριας όταν έγινε Κυβερνήτης του νεοσύστατου Ελληνικού Κράτους ζήτησε να του σταλεί από την Κέρκυρα και την Ζάκυνθο ικανή ποσότητα από το προϊόν αυτό προκειμένου να διαδοθεί, η άγνωστη μέχρι τότε καλλιέργεια τους και στην απελευθερωμένη Ελλάδα³⁸.

Το 1803 εξάλλου, αποτέλεσε σταθμό στην Ελληνική Εκ-

παίδευση, αφού τη χρονιά αυτή, για πρώτη φορά στον προϋπολογισμό αναφερόταν δαπάνη για τη Δημόσια Εκπαίδευση³⁹. Το νομοθετικό σώμα της Πολιτείας, μεταξύ άλλων, φρόντισε να ιδρύσει σχολεία για τη διάδοση της Ελληνικής γλώσσας. Οι προβλεπόμενες δαπάνες, για την ίδρυση των σχολείων αυτών, υπολογίσθηκαν για κάθε νησί ξεχωριστά. Έτσι για την Κεφαλλονιά υπολογίσθηκε δαπάνη 2.640 τάλληρων, για την Κέρκυρα και Ζάκυνθο από 2.434 ταλ. για τη Λευκάδα 1230 ταλ. και τέλος για την Ιθάκη και τους Παξούς απο 763 τάλληρα. Για την κάλυψη των δαπανών αυτών αποφασίστηκε με τον "Κανονισμό της Δημόσιας Εκπαίδευσης" (30/1/1804), η διάλυση ορισμένων μοναστηριών και η ενοικίαση των εισοδημάτων τους, ενώ στα υπόλοιπα επεβλήθη φόρος ανάλογα με τη διαθέσιμη περιουσία τους⁴⁰.

Η εφαρμογή του νόμου για την Παιδεία είχε σαν αποτέλεσμα την ίδρυση δύο "προκαταρκτικών Σχολείων" στα μεγαλύτερα των Ιονίων νησιών, Κέρκυρα, Κεφαλλονιά και Ζάκυνθο και απο ένα στα μικρότερα. Επίσης αποφασίστηκε η ίδρυση του Ιονίου Γυμνασίου στην Κέρκυρα (1803) και η ίδρυση όπως αναφέρθηκε παραπάνω, Ναυτικής Σχολής στην Κεφαλλονιά. Ταυτόχρονα δημιουργήθηκαν Βιβλιοθήκες σε κάθε σχολείο ενώ στην Κέρκυρα η Δημόσια Βιβλιοθήκη ονομάστηκε "Δημόσια του Γένους". Για τη δημιουργία και τη λειτουργία των εκπαιδευτικών αυτών ιδρυμάτων, αποφασίστηκε, τα έσοδα να προέρχονται εκτός απο τις μοναστηριακές περιουσίες και απο τα διάφορα κληροδοτήματα, καθώς και απο τα δίδακτρα των μαθητών των σχολείων (τα δίδακτρα ορίσθηκαν σε 3 τάλληρα ετησίως για τα παιδιά των εύπορων οικογενειών, ενώ αντίθετα οι αποροι απαλλάχτηκαν απο το ποσό αυτό)⁴¹.

=====

Χάλκινα νομίσματα της 1, των 5 και 10 γαζετών, που κόπηκαν στο νομισματοκοπείο της Κέρκυρας, το 1801, κατά μίμηση των αντίστοιχων Βενετικών και αποτέλεσαν τα πρώτα νομίσματα αυτόνομου Ελληνικού Κράτους - της "Επτανήσου Πολιτείας".

- υπ.αρ.1 : χαλ.νομ. 10 γαζετών, βάρους 36,121 γραμμ.
- υπ.αρ.2 : χαλ.νομ. 5 γαζετών, βάρους 23,236 γραμμ.
- υπ.αρ.3 : χαλ.νομ. 5 γαζετών, βάρους 22,822 γραμμ.
- υπ.αρ.4 : χαλ.νομ. 1 γαζέτας, βάρους 3,855 γραμμ.
- υπ.αρ.5 : χαλ.νομ. 1 γαζέτας, βάρους 5,589 γραμμ.
- υπ.αρ.5 : χαλ.νομ. 1 γαζέτας, βάρους 5,278 γραμμ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII: Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΚΑΤΑ
ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΗΣ ΓΑΛ-
ΛΟΚΡΑΤΙΑΣ (1807 - 1814)

VII.1. Η Περίοδος της δεύτερης Γαλλικής
κατοχής.

Αμέσως μετά τη Συνθήκη του Τιλσίτ (8/7/1807), που σήμαινε την οριστική απώλεια της ανεξαρτησίας του νεοσύστατου μικρού κράτους της Επτανήσου Πολιτείας, ο γαλλικός στρατός με διαταγή του Ναπολέοντα έπλευσε προς την Κέρκυρα. Στις 8/20 Αυγούστου ο Ρώσος ναύαρχος Seniavin παρέδωσε επίσημα τα νησιά στο Γάλλο στρατηγό Καίσαρ Berthier. Για άλλη μιά φορά η τρίχρωμη γαλλική σημαία υψώθηκε στα οχυρά των νησιών¹.

Πρώτη ενέργεια των Γάλλων ήταν η κατάλυση του πολιτεύματος του 1806 και η δημοσίευση "της προσωρινής οργάνωσης της Επτανησιακής Κυβέρνησης" που μετέβαλε την Επτανησιακή Δημοκρατία σε "εξηρητημένη απο τη γαλλική αυτοκρατορία διοίκηση". Τα Ιόνια νησιά θα αποτελούσαν τμήμα της Γαλλικής Αυτοκρατορίας, οι κάτοικοι θα ήταν υπήκοοι του αυτοκράτορα των Γάλλων και βασιλιά της Ιταλίας και το εθνόσημο, καθώς και η σημαία της Αυτοκρατορίας, θα ήταν επίσης εθνόσημο και σημαία των Επτανησίων.

Ο πληθυσμός των νησιών δέχτηκε στο σύνολό του με ανακούφιση και ικανοποίηση το δεύτερο ερχομό των Γάλλων. Ίσως γιατί πολλοί πίστεψαν ότι ο κοσμοκράτορας Βοναπάρτης σύντομα θα λύτρωνε το Ελληνικό Έθνος απο τον τουρκικό ζυγό. Η επιθυμία και ο πόθος των Επτανησίων για την απελευθέρωση του Ελληνικού χώρου και την ενσωμάτωση των νησιών στον Εθνικό κορμό, μπορούσε με τη βοήθεια του Ναπολέοντα να γίνει πραγματικότητα. Η πραγματικότητα όμως ήταν διαφορετική. Με αφετηρία τη Συνθήκη του Τιλσίτ, άρχιζε νέα περίοδος πολύμοχθων και αιματηρών αγώνων του λαού των Επτανήσων, που συνεχίστηκαν αδιάκοπα μέχρι την οριστική ενωσή τους με την Ελλάδα.

Ο Βοναπάρτης αφού με Διάταγμα (10/11/1807) προχώρησε σε μεταρρυθμίσεις², διέταξε την οχύρωση των νησιών και ιδιαίτερα της Κέρκυρας, που τη θεωρούσε σαν το σπουδαιότερο στρατηγικό σημείο της ευρύτερης περιοχής, σπουδαιότερη ακόμα και απο τη Σικελία.

Συνέπεια της συγχώνευσης εξάλλου των Επτανήσων με τη Γαλλική Αυτοκρατορία, υπήρξε και η εφαρμογή στα νησιά του "Ηπειρωτικού Συστήματος" (Blocus Continental) του Ναπολέοντα, οπότε τα νησιά βρέθηκαν σε κατάσταση αποκλεισμού απο τα Αγγλικά πλοία³. Ο αποκλεισμός αυτός και η παρεμπόδιση της ναυτιλίας και του εμπορίου δημιούργησαν πολλά προβλήματα στα νησιά. Ιδιαίτερα αισθητή υπήρξε η έλλειψη δημητριακών (και κυρίως του σιταριού) στην Κεφαλλονιά και τη Λευκάδα, ενώ ο εμπορικός στόλος των νησιών είχε ακινητοποιηθεί στα τοπικά λιμάνια. Παράλληλα η δράση των Αγγλων πρακτόρων συνέβαλε στην αύξηση του νέου αντιγαλλικού ρεύματος⁴.

Κάτω απο αυτές τις συνθήκες πλοίαρχοι Επτανήσιοι, που βρίσκονταν στη Μάλτα, ζήτησαν απο τον διοικητή των Βρετανικών δυνάμεων της Μεσογείου στρατηγό Stuart, να απαλλάξει τα Ιόνια νησιά απο τη γαλλική κυριαρχία. Επει στις αρχές Οκτώβρη του 1809 εμφανίστηκε στη Ζάκυνθο μία μοίρα του βρετανικού στόλου⁵.

Η κατάληψη των νησιών απο τα βρετανικά στρατεύματα δεν υπήρξε δύσκολη επιχείρηση, γιατί αν εξαιρεθεί η Κέρκυρα που οι Γάλλοι είχαν συγκεντρώσει ισχυρές δυνάμεις, τα άλλα νησιά είχαν ολιγομελείς φρουρές. Ετσι χωρίς σοβαρή αντίσταση οι Αγγλοι έγιναν κύριοι της Ζακύνθου και της Κεφαλλονιάς (4/10/1809), της Ιθάκης (8/10), των Κυθήρων (12/10) και της Λευκάδας (16/4/1810)⁶. Στά νησιά αυτά εγκαταστάθηκαν προσωρινές κυβερνήσεις της εμπιστοσύνης των Αγγλων χωρίς να γίνει καμιά μεταβολή στη διοίκηση. Η Βρετανική "προστασία" είχε σαν αποτέλεσμα, τα νησιά αυτά να ξαναβρούν τον κανονικό ρυθμό

της οικονομικής τους ζωής με την απαλλαγή τους από τα δεινά του αποκλεισμού.

Τα γεγονότα που ακολούθησαν το 1814, με την είσοδο των συμμάχων στο Παρίσι, την παραίτηση του Ναπολέοντα και την ανάβαση στο γαλλικό θρόνο του Λουδοβίκου ΙΗ΄, καθόρισαν και την τύχη της Κέρκυρας, που στις 26 Ιουνίου 1814 παραδόθηκε στους Βρετανούς για να ολοκληρωθεί η "Προστασία" σε όλα τα νησιά του Ιονίου και να αρχίσει η νέα περίοδος κυριαρχίας στα νησιά, αυτή της Αγγλοκρατίας ή της "Βρετανικής Προστασίας" όπως πιά ανώδυνα ονομάζεται.

VII.2. Η Οικονομική κατάσταση των νησιών του Ιονίου κατά την περίοδο 1807-1814.

Με τα άρθρα 22-25 του Ναπολεοντείου Διατάγματος της 10 Νοεμβρίου 1807, ρυθμιζόνταν τα σχετικά με την οικονομική διοίκηση των νησιών του Ιονίου κατά την περίοδο της δεύτερης γαλλικής κατοχής⁷.

Το μέχρι τότε ισχύον φορολογικό καθεστώς παρέμενε όπως είχε. Η είσπραξη των φόρων και οτιδήποτε είχε σχέση με τις προσόδους του δημοσίου αφηνόταν στη δικαιοδοσία των τοπικών Αρχών. Ο προϋπολογισμός των εσόδων και εξόδων συντασσόταν κάθε χρόνο από τον αυτοκρατορικό Επίτροπο, υπογραφόταν από τον Γενικό Διοικητή και υποβάλλόταν στην έγκριση του Αυτοκράτορα, οπότε και καμιά αλλαγή δεν επιτρεπόταν να γίνει.

Οι συνεχιζόμενοι Ναπολεόντειοι Πόλεμοι και η παρεμπόδιση της ναυτιλίας και του εμπορίου στο Ιόνιο Πέλαγος είχαν σαν αποτέλεσμα, τα νησιά να βρεθούν σε κατάσταση αποκλεισμού από την Αγγλία, που από την εποχή της Βενετοκρατίας απορροφούσε μεγάλο τμήμα της παραγωγής των προϊόντων των νησιών και ιδιαίτερα τη Ζακυνθινή σταφίδα. Με τον αποκλεισμό, όλες οι εξαγωγές σταμάτησαν και η εισαγωγή σιταριού έγινε προβληματική, γιατί τα αγγλικά πολεμικά πλοία εμπόδιζαν τον κατάπλου

των εμπορικών πλοίων προς τα νησιά. Η πείνα είχε αρχίσει να κάνει εμφανή τα σημάδια της στους κατοίκους των νησιών και η αξία του σιταριού είχε φθάσει στην αστρονομική για την εποχή τιμή των τριών τάλληρων το κιλό⁸. Ένα φαινόμενο που είχε πλήξει και την αντίθετη πλευρά των εμπόλεμων όταν ο Γαλλικός αποκλεισμός της Αγγλίας, στα πρώτα χρόνια των Ναπολεοντείων Πολέμων, είχε οδηγήσει σε άνοδο της τιμής του σιταριού στα Βρετανικά νησιά⁹.

Η καταστροφή αυτή του εμπορίου για τα Ιόνια, που οι προϋπολογισμοί τους βασιζόντουσαν κυρίως στα εισαγωγικά και εξαγωγικά τέλη και δασμούς υπήρξε βαρύ πλήγμα για την οικονομία των νησιών και από την αρχή της γαλλικής κατοχής, υπήρξε συνεχής η επιχορήγηση της Γαλλικής Κυβέρνησης¹⁰.

Κατά τον προϋπολογισμό του 1809, τα έξοδα της πολιτικής διοίκησης (εξαιρουμένων δηλαδή των στρατιωτικών δαπανών) προϋπολογίζονταν, σε γαλλικά φράγκα, στα ακόλουθα ποσά¹¹:

1) Τμήμα Δημοσίων Οικονομικών (Département de Finances) συμπεριλαμβανομένων και των δαπανών της Γερουσίας (78.000 φρ).....	125.550
2) Υπουργείο του Δημοσίου Θησαυρού (Ministère du Tresor Public) (Υπηρεσία συντάξεων, κλπ).....	113.242,94
3) Τμήμα Δικαιοσύνης.....	139.700
4) Τμήμα Εσωτερικών (συμπεριλαμβανομένων και 41.119 φρ. για την παιδεία)	448.494,34
5) Τμήμα "Υψηλής Αστυνομίας".....	29.400
6) Τμήμα Εκκλησιαστικών	55.663,47
Σύνολο	912.050,75

Εξάλλου σύμφωνα με το γενικό προϋπολογισμό του 1812-όταν πια τα νοτιότερα νησιά της συστάδας των Ιονίων είχαν περιέλθει στην εκούσια κατοχή των Αγγλων-οι συνολικές δα-

πάνες των κτήσεων του Ιονίου, προϋπολογίσθηκαν να ανέλθουν στο σημαντικό ποσό των 13.522.890 φράγκων. Απο το ποσό αυτό, το μεγαλύτερο κονδύλι απορροφούσαν οι στρατιωτικές δαπάνες (12.889.352 φρ.), λόγω των ισχυρών στρατιωτικών δυνάμεων που στρατοπέδευαν στην περιοχή και κυρίως στην ιδιαίτερα οχυρωμένη Κέρκυρα. Για την κάλυψη των δαπανών αυτών, κλήθηκαν να συνεισφέρουν εκτός της Γαλλίας, το Βασίλειο της Ιταλίας, που αποτελούσε επίσης Γαλλική κτήση καθώς και το Βασίλειο της Νεάπολης, τα παρακάτω σε γαλλικά φράγκα ποσά¹².

Δαπάνες σε βάρος της Γαλλίας	11.097.545
" " " του Βασιλείου της Ιταλίας....	1.673.527
" " " " Βασιλείου της Νεάπολης...	118.280
" " " των νησιών του Ιονίου (Διοικητικές δαπάνες)	635.538
	<hr/>
Σύνολο δαπανών	13.522.890
	<hr/> <hr/>

Ιδιαίτερα, ο προϋπολογισμός των Ιονίων για το ίδιο έτος αφορούσε τις παρακάτω δαπάνες πολιτικής διοίκησης, που έπρεπε να καλυφθούν απο τους ίδιους τους Επτανήσιους:

1) Τμήμα Δημοσίων Οικονομικών	431.175
2) Τμήμα Δημ.Θησαυρού (συντάξεις).....	4.200
3) Τμήμα Δικαιοσύνης	48.600
4) Τμήμα Εσωτερικών	105.840
5) Τμήμα Εκκλησιαστικών	43.723
	<hr/>
Σύνολο	633.538
	<hr/> <hr/>

Ο τελευταίος αυτός προϋπολογισμός, συγκρινόμενος με αυτόν του 1809, φανερώνει τον περιορισμό των δαπανών της πολιτικής διοίκησης κατά 300.000 περίπου φράγκα ή αλλιώς, την περικοπή κατά το 1/3 περίπου των αντιστοίχων δαπανών του 1809. Δεδομένου όμως οτι ο πληθυσμός των Ιονίων, μετά την απώλεια των νοτιότερων νησιών (Κυθήρων, Ζακύνθου, Κεφαλλονίας, Ιθάκης και Λευκάδας), είχε μειωθεί κατά τα 2/3, το φορολογικό βάρος έπεφτε αποκλειστικά στο νησί της Κέρκυρας, της μόνης ουσιαστικά Γαλλικής κτήσης στο χώρο του Ιονίου, με αποτέ-

λεσμα την υπέρμετρη, για τις δυνατότητες του νησιού, φορολογική επιβάρυνση.

Πράγματι για το επόμενο έτος, προτελευταίου της παραμονής των Γάλλων στο Ιόνιο, έγιναν προσπάθειες να μειωθούν ακόμα περισσότερο οι διοικητικές δαπάνες-αφού η εμπόλεμη κατάσταση που επικρατούσε δεν επέτρεπε τη μείωση των στρατιωτικών δαπανών-τα αποτελέσματα των οποίων εμφανίζονται παρακάτω, με τη συγκριτική παρουσίαση των δύο τελευταίων προϋπολογισμών, που συντάχθηκαν απο τους Γάλλους για τις κτήσεις τους στο χώρο του Ιονίου¹³.

	<u>1 8 1 2</u>	<u>1 8 1 3</u>	<u>Μεταβολή</u>
1) Τμήμα Δημ.Οικονομικών.....	431.175	189.722	-241.453
2) Τμήμα Δημ.Θησαυρού.....	4.200	5.144	+ 944
3) Τμήμα Δικαιοσύνης.....	48.600	48.600	--
4) Τμήμα Εσωτερικών.....	105.840	168.033	+ 62.193
5) Τμήμα Εγκλησιαστικών.....	43.723	40.065	+ 4.342
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	633.538	459.564	-173.974

Παρά τις προσπάθειες αυτές όμως μείωσης των δαπανών της πολιτικής διοίκησης, οι υπέρογκες στρατιωτικές δαπάνες, που εμφάνιζαν συνεχώς αυξητική τάση και υπερέβαιναν κατά πολύ το αρχικό προϋπολογισθέν ποσό των 6.000.000 γαλλικών φράγκων της Γαλλικής επιχορήγησης, δημιούργησαν την ανάγκη επιβολής νέων φορολογικών επιβαρύνσεων.

Οι απόπειρες για αύξηση των φορολογικών προσόδων, χρονο-λογούνται απο την εγκατάσταση ακόμα των Γάλλων στα νησιά του Ιονίου. Στις 3/12/1808, για την αναπλήρωση των αβέβαιων τελωνειακών προσόδων λόγω του αποκλεισμού, ο αυτοκρατορικός Επίτροπος ζήτησε και πέτυχε παρά τις έντονες διαμαρτυρίες της Γερουσίας, να εφαρμοσθεί ο καταργημένος απο τετραετία φόρος του χαρτοσήμου (carta bollata)¹⁴. Ο φόρος αυτός, που εφαρμόσθηκε μόνο για δέκα μήνες, απέφερε στη Ζάκυνθο, 9.495 φρ., στην Κέρκυρα 13.468 φρ. και στην Ιθάκη 1.677 φρ.¹⁵. Επίσης, 18 μήνες μετά την απώλεια της Λευκάδας, κατά το 1911, επεβλήθησαν πρόσθετοι φόροι σε διάφορα καταναλωτικά προϊόντα όπως στον καπνό, στο αλάτι, στα εισαγόμενα ζώα και αλλιεύματα, στα ξένα οινοπνευματώδη ποτά, καθώς και στα

είδη πολυτελείας¹⁶. Οι νέες αυτές φορολογικές επιβαρύνσεις υπολογίσθηκε ότι θα απέφεραν πρόσθετα στο Δημόσιο 110.000 φρ., ποσό ιδιαίτερα μεγάλο για την ήδη βεβαρυμένη και εξαντλημένη Κέρκυρα. Το 1813 για την ανάγκη ενίσχυσης των αυτοκρατορικών στρατευμάτων και την προσπάθεια ισορρόπησης του προϋπολογισμού επεβλήθη νέα αύξηση των έμμεσων φόρων, ενώ το μονοπώλιο του Δημοσίου επεκτάθηκε και στην πώληση των οινοπνευματωδών ποτών. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η μόνη Γαλλική κτήση που απόμενε στο Ιόνιο, η Κέρκυρα, που το εμπόριό της είχε παραλύσει ενώ ταυτόχρονα βρισκόταν στο επίκεντρο των πολεμικών επιχειρήσεων που διαδραματίζονταν στην περιοχή, παρακολουθούσε, συμπαρασυρόμενη μοιραία, τη σταδιακή πτώση του άλλοτε κραταιού κοσμοκράτορα Βοναπάρτη.

Όπως αναφέρθηκε και στα προηγούμενα, οι Ζακυνθινοί ήδη από το 1809 είχαν υποκύψει στην "προστασία" των Αγγλων, προκειμένου να βρουν διέξοδο στην απελπιστική κατάσταση, που είχαν βρεθεί από το συνεχιζόμενο αποκλεισμό του νησιού τους. Η εγκατάσταση των δυνάμεων της "προστάτιδας" δύναμης στη Ζάκυνθο-που είχε σαν συνέπεια την άρση του ναυτικού αποκλεισμού της-έδωσε και πάλι την ευκαιρία στο λιμάνι του νησιού να ξαναβρεί τη παλιά του εμπορική ζωντάνια. Ταυτόχρονα οι Αγγλοι πήραν μιά σειρά φορολογικών μέτρων, που είχαν σαν αποτέλεσμα να μετριάσουν σ'ένα βαθμό τις φορολογικές επιβαρύνσεις των κατοίκων του νησιού. Αν και η φορολογική πολιτική που ακολουθήθηκε βασιζόνταν σε γενικές γραμμές στο ισχύον φορολογικό καθεστώς, η πολιτική σκοπιμότητα επέβαλε την δικαιότερη κατανομή των φορολογικών βαρών, προκειμένου η νέα κυρίαρχος δύναμη να καταξιωθεί στη συνείδηση των νησιωτών και να αποκατασταθεί η καθολική εμπιστοσύνη στο Βρετανικό στέμμα. Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγουμε, γιατί όπως θα διαπιστώσει ο αναγνώστης στο τμήμα του Κεφαλαίου που ακολουθεί και αναφέρεται στη δημοσιονομική πολιτική κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας (1815-1864), το φορολογικό σύστημα, που εφαρμόσθηκε στη συνέχεια της μακρόχρονης Αγγλικής κατοχής, ήταν ιδιαίτερα σκληρό για το σύνολο σχεδόν των κατοίκων των Ιονίων και ιδιαίτερα για τον αγροτικό πληθυσμό των νησιών.

Σαν πρώτο μέτρο, οι Άγγλοι φρόντισαν για την ικανοποίηση των τεσσάρων χιλιάδων και περισσότερων Ζακυνθινών χωρικών, που κάθε χρόνο-απο την εποχή της Βενετοκρατίας-την περίοδο του θερισμού μετανάστευαν προσωρινά στις απέναντι γειτονικές περιοχές της Πελοποννήσου. Αυτοί πληρώνονταν σε είδος και με την επάνοδό τους στο νησί έφερναν μαζί τους ανάλογη ποσότητα σιταριού για τη συντήρηση των οικογένειών τους¹⁷. Η Βενετία είχε θεωρητικά φροντίσει γι'αυτούς και τους είχε απαλλάξει απο τον έκτακτο φόρο επι των εισαγομένων δημητριακών καρπών, παρόλα αυτά είχαν βρεθεί άλλοι τρόποι έμμεσης φορολογίας. Έτσι ο στρατηγός Airy με προκήρυξή του απο της 23 Μαΐου 1813¹⁸ φρόντισε να απαλλάξει αυτούς απο κάθε φορολογική επιβάρυνση. Το πρώτο αυτό μέτρο διαδέχθηκε μετατροπή της φορολογίας του καπνού και ενώ μέχρι τότε η διάθεση του είχε μονοπωλιακό χαρακτήρα (Κρατικό μονοπώλιο), επεβλήθηκε φόρος κατανάλωσης 1/8 του τάλληρου για κάθε λίτρα καπνού σε φύλλα και 1/4 του τάλληρου για κάθε λίτρα ταμπάκου.

Η πιο ουσιαστική όμως μεταρρύθμιση, έγινε το 1813 με την έκδοση του "Capitolare della dogana e Dazi dell'Isola di Zante". Το νομοθέτημα αυτό-που εκτυπώθηκε στο "Δημόσιο Τυπογραφείο των ελευθερωμένων Ιονίων Νήσων" (Dalla Pubblica Stamperia dell'Isole Ionie liberate)¹⁹ αποτέλεσε τον προάγγελο των γενικών επτανησιακών νόμων του 1818 και 1825, που θα ακολουθούσαν. Στην συνέχεια θα αναφερθουμε στις κυριώτερες διατάξεις του νομοθετήματος αυτού, που ίσχυε την περίοδο αυτή στη Ζάκυνθο, πριν ακόμα την επισημοποίηση της Βρετανικής "προστασίας" στα Επτάνησα.

A.- Διατάξεις που αφορούσαν τα τελωνειακά τέλη και δασμούς.

Σχετικά με τους φόρους εισαγωγής, διατηρήθηκε η αρχή του βενετικού συστήματος, δηλαδή εισαγωγικός δασμός 3% επι της αξίας των εισαγομένων προϊόντων, έγιναν όμως ορισμένες μεταρρυθμίσεις, που είχαν σαν σκοπό την επιεικέστερη φορολογία. Έτσι τα τέλη αγκυροβολίας ελαττώθηκαν σε 1/2 τάλληρο κατά πλοίο-αντί των 11 λιρών και 10 σολδίων που ίσχυε-ενώ τα τέλη διαμετακόμισης διατηρήθηκαν στο μισό του

τελωνειακού δασμού. Παρόλα αυτά ο εισαγωγικός δασμός που επιβάρυνε τα σιτηρά και τους άλλους δημητριακούς καρπούς, επεκτάθηκε (άρθρο 39), όπως θα δούμε και στο αντίστοιχο τμήμα του Κεφαλαίου που ακολουθεί και σε πολλά καταναλωτικά αγαθά πρώτης ανάγκης, και η φορολογία αυτή διατηρήθηκε -και σε ορισμένες περιπτώσεις αυξήθηκε- σε όλη τη διάρκεια της Αγγλικής κατοχής²⁰. Είναι χαρακτηριστικό ότι για πολλά καταναλωτικά είδη, η δασμολογική επιβάρυνση δεν αφορούσε δασμούς *ad valorem* αλλά προέκυπτε με βάση σταθερό δασμολόγιο εισαγωγής. Επίσης για αρκετές δασμολογικές κλάσεις, όπως π.χ. για τα βαλανίδια και τους ξηρούς καρπούς, ο φόρος δεν υπολογίζονταν σε τάλληρα, αλλά σε τουρικό νόμισμα, προέβλεπε μάλιστα ο νόμος τη διατίμηση του τουρκικού γροσίου ίσου προς 40 παράδες. Απο το γεγονός εξάλλου ότι και άλλοι ποσοστικοί φόροι (όπως του κρασιού και των δερμάτων) υπολογίζονταν σε παράδες, γίνεται φανερό ότι το τουρκικό νόμισμα ήταν τότε σε κοινή χρήση στη Ζάκυνθο.

Σχετικά με τα τέλη εξαγωγής, διατηρήθηκε η αρχή του δασμού 6% αλλά ο νόμος του 1813 προέβλεπε νέες μεταρρυθμίσεις. Έτσι στη σταφίδα που αποτελούσε το βασικότερο εξαγωγικό προϊόν του νησιού, διατηρήθηκε το σύστημα της διπλής φορολογίας, όμως η πρώτη η ποσοστική, περιορίσθηκε απο 6 1/2 σε 6% επι της εξαγόμενης αξίας, ενώ η δεύτερη υποβιβάσθηκε σε 2 τάλληρα το χιλιόλιτρο. Η ανακούφιση που προέκυψε απο την ελλάτωση της φορολογίας αυτής ήταν σημαντική για τους σταφιδοπαραγωγούς του νησιού, αφού όταν κατέλαβαν τη Ζάκυνθο οι Γάλλοι ο αντίστοιχος φόρος ανερχόταν σε 8 1/2 τάλληρα²¹. Δυστυχώς όμως η ανακούφιση αυτή ήταν προσωρινή αφού όπως θα διαπιστώσει ο αναγνώστης στη συνέχεια, η σταφίδα αποτέλεσε κατά τη διάρκεια της "προστασίας" το βασικότερο-όπως ήταν άλλωστε-προϊόν φορολογικής αφαίμαξης. Το εξαγωγικό τέλος που επιβάρυνε το λάδι ορίσθηκε σε 1 1/3 τάλληρο κολλονάτο και αν υποθεθεί ότι η τιμή της βαρέλλας κυμαινόταν μεταξύ 30 και 50 φράγκων²², το τέλος αυτό δεν αποτέλεσε ελάττωση της φορολογίας, αλλά έδινε τη μονιμότητα εκείνη, που φαίνεται απο πρώτη άποψη άδικη, γιατί δεν λαμβάνει υπ'όψη την τρέχουσα τιμή, αλλά λόγω της σταθερότητας δίνει πιο ασφαλή βάση υπολογισμού για το εμπόριο. Αυτός ήταν και ο λόγος της νέας μεταρρύθμισης που ακολούθησε με τον "περί ελαίου νόμο του 1818".

Β.- Διατάξεις που αφορούσαν τους υπόλοιπους άμεσους και έμμεσους φόρους.

Το διάταγμα του 1813 άφησε όπως είχε τη φορολογία της δεκάτης των σπειρομένων εδαφών, αλλά αναπλήρωσε την αρχαία decima και την αρχαία spina με τη "νέα δεκάτη" του κρασιού, ελαφρύτερου φόρου (1 παρά κατά ξέστα) για την εναποθηκευμένη αξία της οινοπαραγωγής²³. Επίσης ο φόρος των κατεργασμένων δερμάτων μειώθηκε σε 4 παράδες για κάθε δέρμα μεγάλου ζώου και 1 παρά για μικρά δέρματα.

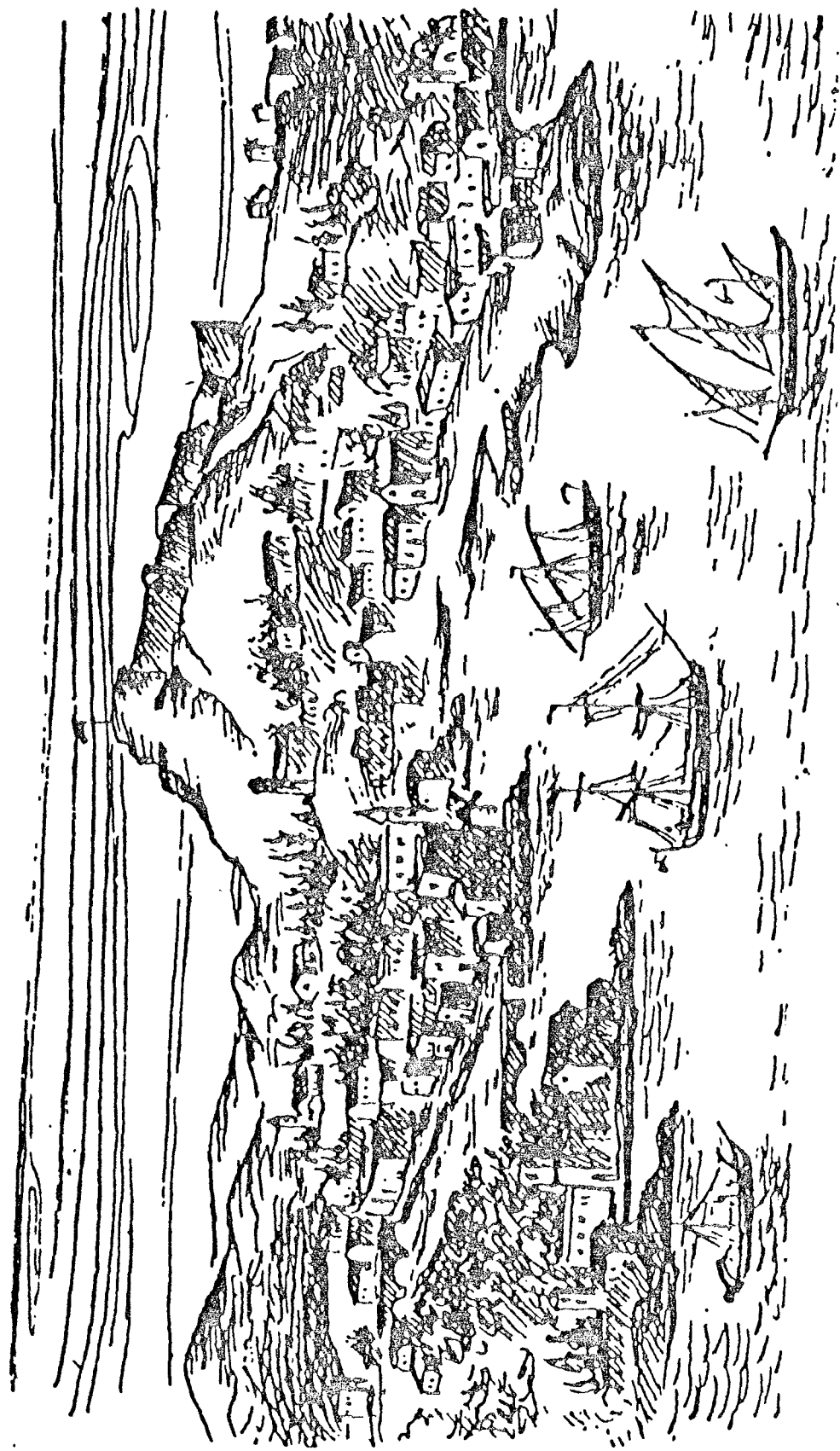
Γ.- Διατάξεις που αφορούσαν τις αλυκές.

Οι Άγγλοι προσπάθησαν να καταπολεμήσουν την ανεπάρκεια της παραγωγής χωρίς να επαναφέρουν τις πιεστικές βενετικές αγγαρείες. Ο εκμισθωτής εκμεταλλευόταν τις αλυκές για δικό του λογαριασμό και αποκλειστικό όφελος. Είχε όμως υποχρέωση να εισάγει από το εξωτερικό 180.000 βατσέλια αλάτι για διάστημα έξη ετών, όσο διαρκούσε η ενοικίαση και να διαθέτει το αλάτι (ανεξαρτήτου προέλευσης) προς 20 παράδες το βατσέλι²⁴.

Ανακεφαλαιώνοντας τη μέχρι τώρα ανάλυσή μας, θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι η οικονομική κατάσταση των νησιών κατά τη διάρκεια της δεύτερης Γαλλικής κατοχής αν και όχι καλή, δεν μπορούσε να θεωρηθεί χειρότερη από άλλη προηγούμενη περίοδο. Παρόλα αυτά η αποστασία της Ζακύνθου και των άλλων Ιονίων φαίνεται ότι οφειλόταν περισσότερο στην απελπιστική κατάσταση που είχαν καταδικασθεί τα νησιά από το συνεχιζόμενο πόλεμο και τον εμπορικό αποκλεισμό.

Οι Γάλλοι πάντως κατά το διάστημα της παρουσίας τους στα Ιόνια νησιά ενδιαφέρθηκαν για την οργάνωση και την καλή λειτουργία των δημοσίων υπηρεσιών και των φιλανθρωπικών ιδρυμάτων, ενώ παράλληλα συνέβαλαν στην ανάπτυξη της Παιδείας. Το 1808 με την ενεργό συμμετοχή του Ιωάννη Καποδίστρια ιδρύθηκε στην Κέρκυρα η "Ιόνιος Ακαδημία" από Επτανήσιους και Γάλλους λόγιους²⁵. Το πρώτο αυτό Ελληνικό Πανεπιστήμιο, συνέβαλε εκτός από την ανάπτυξη των επιστημών, των γραμμάτων και των τεχνών και στην ανύψωση της γεωργίας, της βιομηχανίας και του εμπορίου.

=====

Η πόλη και το Κάστρο της Ζακύνθου κατά τον 17ο αιώνα (σκίτσο του Γάλλου πρόξενου στη Ζακύνθο André-Grasset Saint Sauveur τα τελευταία χρόνια της Βενετικής κυριαρχίας)

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ V

1. Για τις οικονομικές και κοινωνικές αιτίες και τις επιπτώσεις της Γαλλικής Επανάστασης Βλ.Φ.Α.Μινιέ: Ιστορία της Γαλλικής Επανάστασης, απο του έτους 1789 μέχρι του 1814, ελλην.μτφρ: Ε.Α.Σίμου, Αθήναι 1890. - Γ.Κορδάτου: Η Γαλλική Επανάσταση και η επίδραση της στην Ελλάδα, Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδος, Αθήνα 1956, Τομ.ΙΧ, σελ.306 κ.επ. - Α.Ε.Βακαλόπουλου: Η Γαλλική Επανάσταση και οι Ελληνικές εστίες ελευθερίας, Ιστορία του νέου Ελληνισμού, Θεσ/νύη 1973, Τομ.Δ', σελ.591 κ.επ. - Δόμνα Βισβίτση-Δοντά: Η απήχηση της Γαλλικής Επανάστασης στην Ευρώπη, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήναι 1975, Τομ.ΙΑ', σελ.367 - Α.Θ.Χουμανίδη: Οικονομική Ιστορία και η εξέλιξη των Οικονομικών Θεωριών, Αθήναι 1981, Τομ.Β₁, σελ.116 κ.επ.
2. Π.Χιώτη: Ιστορία της Επτανήσου και ιδίως της Ζακύνθου απο Βενετοκρατίας μέχρι της ελεύσεως των Αγγλων(1500-1816), στη Σειρά Ιστορικών Απομνημονευμάτων, Κέρκυρα 1863, Τομ.3, σελ .552.
3. Γ.Ε.Μαυρογιάννη: Ιστορία των Ιονίων Νήσων, αρχομένη τω 1797 και λήγουσα τω 1815, Αθήναι 1889, Τομ.Α', σελ.62.
- 4.5. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σ.σ.541-542.
6. Το γαλλικό εμπόριο κυριαρχούσε στην Ελλάδα ολόκληρο τον 18ο αιώνα. Αυτό φαίνεται απο την εγκατάσταση προξένων σε όλες τις σημαντικές "Σιάλες" της Οθωμανικής Ανατολής και των Βενετοκρατούμενων περιοχών. Τα τελευταία χρόνια της Βενετικής κατοχής στη Ζάκυνθο, που αποτελούσε και αυτή "Σκάλα" του διαμετακομιστικού εμπορίου μεταξύ Ανατολής και Δύσης, πρόξενος της Γαλλίας στο νησί ήταν ο André Grasset Saint-Sauveur. Οι Γάλλοι έμποροι που είχαν εγκατασταθεί στις έδρες των προξενικών Αρχών καθώς και στα κυριότερα παραγωγικά κέντρα του Ελλαδικού χώρου, διατηρούσαν εμπορικά υποκαταστήματα και ντόπιους πράκτορες. Τα κυριότερα είδη που εισάγονταν απο τη Γαλλία ήταν μάλλινα και μεταξωτά υφάσματα, χαρτί, ζάχαρη,λουλάκι, χρυσά και ασημένια γαϊτάνια και μία μεγάλη ποικιλία μικροτεχνημάτων. Τα γαλλικά καράβια φόρτωναν δημητριακά,γιδόμαλλα, βαμβάκι, μαλλιά και ακατέργαστο μετάξι. Γενικά η Ελλάδα αποτελούσε μία παραδεισιακή αποικία που μπορούσαν οι Γάλλοι να αποκτήσουν τεράστιες περιουσίες μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα. (Κ.Σιμόπουλου: Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα, Αθήνα 1976, Τομ.Β', σελ.352 κ.επ.)
7. Κ.Σιμόπουλου: οπ.αν., Τομ.Β', σελ.354.
8. Π.Χιώτη:οπ.αν.,Τομ.3,σελ.572 κ.επ.-E.Lunzi: Τα Επτάνησα επι Γάλλων Δημοκρατικών, (1797-1799),ελλην.μτφρ. του έργου: Storia delle Isole Ionie Sotto il Reggimento dei Repubblicani Francesi,Venise 1860,απο την Α.Λούντζη-Νικοκάβουρα,Κέρκυρα 1971,σελ.30 κ.επ.- Κ.Ν.Σάθα: Τουρκοκρατούμενη Ελλάς(1453-1821),Αθήναι 1869,σελ.565.-Γ.Ε.Μαυρογιάννη:Ιστορία των Ιονίων Νήσων αρχομένη τω 1797 και λήγουσα τω 1815,Αθήναι 1889, Τομ.Α'σελ. 63 κ.επ.-Εμμ.Ροδοκανάκη: Ο Βοναπάρτης και οι Ιόνιοι Νήσοι(1797-1816),ελλην.μτφρ.Νοεμής Α.Ζωηρού-Πασσά,Κέρκυρα 1937,σελ.75 κ.επ.-Κ.Παπαρηγόπουλου:Κατάληψις της Επτανήσου απο τους Γάλλους, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους,Αθήναι 1955,Τομ.Ε',σελ.507 κ.επ.-Γ.Κορδάτου: Οι Γάλλοι στα Επτάνησα,Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδος,Αθήνα 1956,Τομ. ΙΧ,σελ.413 κ.επ.-Α.Χ.Ζώη:Λεξικό Ιστορικών και Λαογραφικών Ζακύνθου,Αθήναι 1963,σ.σ. 115-116, στη λέξη: Γάλλοι.-Ντίβου Κονόμου: Ζάκυνθος, Πεντακόσια χρόνια (1478-1978), Τομ.3, Πολιτική Ιστορία (τεύχος Β', 1800-1815) Αθήνα 1983.-Ελένης Ε.Κούκου:Ιστορία των Επτανήσων απο το 1797 μέχρι την Αγγλοκρατία, Αθήνα 1985, σελ.43 κ.επ.

9. Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.64. Η ευκαιρία για την πραγματοποίηση των σχεδίων του, δόθηκε στον Ναπολέοντα όταν οι αρχές της Βενετίας αποφάσισαν να στείλουν αντιπροσώπους τους στις Βενετικές κτήσεις για να εγκαθιδρύσουν και εκεί πολίτευμα δημοκρατικό, ανάλογο προς το βενετικό που είχαν επιβάλει οι Γάλλοι δημοκρατικοί. Ο Ναπολέων προθυμοποιήθηκε να συνοδεύσει τους Βενετούς αντιπροσώπους στις νησιώτικες κτήσεις της, γι'αυτό ανέθεσε στον διακεκριμένο Κορσικανό στρατηγό Ανσελμο Gentili την αρχηγία της επιχείρησης με αντικειμενικό σκοπό την κατάληψη όλων των βενετικών εδαφών στην Ανατολή .
10. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σελ.572. - Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.74.
11. Ν.Γ.Μοσχονά: Τα Ιόνια Νησιά κατά την περίοδο 1797-1821, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήναι 1975, Τομ.ΙΑ', σελ.385. Επίσης βλ.έγγραφο του "Προσωρινού Δημαρχείου", την πρώτη μέρα της εγκαθίδρυσης του στη Γαλλοκρατούμενη Ζάκυνθο του Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σ.σ.594-595.
12. Στην πρώτη περιοδεία του στις πρώην Βενετικές κτήσεις, ο στρατηγός Gentili, φτάνοντας στη Ζάκυνθο βρέθηκε μπροστά σε λαϊκό αναβρασμό. Απο τη μιά μεριά, οι Ζακυνθινοί δημοκρατικοί "καρμανιόλοι" με τις καθημερινές αντεκλήσεις προς τους Ευγενείς, είχαν δημιουργήσει μία τεταμένη ατμόσφαιρα στο νησί και από την άλλη, οι κάτοικοι της υπαίθρου, χωρικοί, ζητούσαν έντονα, να ληφθούν μέτρα για την πάταξη της τοκογλυφίας. (Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3,σ.σ.593,599-600).
13. M.Blaug: Economic Theory in Retrospect, London 1968, σ.σ. 90,113-115. - W.Peterson: Malthus, London 1979, σ.σ.170-172. - Α.Θ.Χουμανίδη: Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, Αθήναι 1979, σ.σ. 106,113,116 κ.επ.
14. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σελ.627. Περίεργο είναι ότι η Ιθάκη αν και νησί αραιοκατοικημένο και μικρότερης σαφώς σημασίας, απο την Κεφαλλονιά, αποτέλεσε ομόνυμο Νομό. Επιπλέον η ονομασία του Νομού του Αιγαίου Πελάγους ήταν ακατανόητη εφόσον κανένα απο τα νησιά που το αποτελούσαν δεν ανήκαν στη θάλασσα αυτή.Οι ονομασίες αυτές φαίνεται ότι δόθηκαν, στην πρώτη περίπτωση γιατί κολάκευε τους Γάλλους το άλλοτε Ξακουστό νησί του Οδυσσέα να αποτελεί Γαλλικό Νομό, ενώ στη δεύτερη περίπτωση, η ονομασία του Νομού του Αιγαίου, έδινε μία πλασματική εντύπωση για την έκταση της πραγματικής γεωγραφικής περιοχής που είχαν στην κατοχή τους οι Γάλλοι.
- 15.16. Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.118 κ.επ.
17. Ν.Γ.Μοσχονά: οπ.αν., σελ.387.
18. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σελ.628.
19. Ι.Καλογερόπουλου: Η τυπογραφία στα Επτάνησα, στον πανηγυρικό τόμο "Επτάνησος" αφιέρωμα στα εκατόχρονα της Ενώσεως (1864-1964), Αθήνα 1964, σελ.193 κ.επ.
20. Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Α', σ.σ.127-128.
21. Ε.Ε.Κούκου: οπ.αν., σελ.49
22. Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Α', σ.σ. 128-129. Στις 2/1/1798 οι Γάλλοι υποχρέωσαν 26 εμπόρους να "δανείσουν" τη Γαλλική διοίκηση του νησιού με 150.000 φράγκα συνολικά, ο καθένας ανάλογα με τον κύκλο εργασιών του, που ποτέ δεν επιστράφηκαν στους δικαιούχους (Ε.Ε.Κούκου: οπ.αν., σελ.49).
23. Adam Smith: Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms, (1763), ed.E.Cannan, London 1896, σελ.210. - David Hume: Of public credit, που περιέχεται στο Writtings on Economics of David Hume, με εισαγωγή E.Rotwein,ed. The Wisconsin Univ.Press, 1970, σ.σ. 93-96.

24. Charles Rulhière: *Essai sur les îles de Zante, de Cérigo, de Cerigotto et des Strophades, composant le Département de la Mer-Egée. Par le Citoyen R u l h i è r e, enoyé par le Général Bonaparte, après la paix de Campo-Formio (en Brumaire de l'an VI), en qualité de Commissaire pour l'organisation provisoire de ce département, A Paris an VIII.* (Περίληψη του χρονικού αυτού απο όπου και οι αναφορές μας στο Κ.Σιμόπουλο: Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα, Αθήνα 1976, Τομ. Β', σ.σ.775-781). Αξιοσημείωτη, στην προκειμένη περίπτωση, είναι η προσπάθεια του Rulhière να μελετήσει το χαρακτήρα των Ζακυνθινών της εποχής, επιχειρώντας να απεικονίσει την προσωπικότητά τους με όλες τις αρετές και τις αδυναμίες τους. Σχετικά γράφει: «Υπάρχει στην ηθική φυσιογνωμία του Ζακυνθινού ένα κυρίαρχο και έκδηλο χαρακτηριστικό: αποτελεί μία σύνθεση φυσικών προτερημάτων απο το ένα μέρος και απο το άλλο αδυναμιών με τις οποίες έχει μπολιασθεί απο τη διεφθαρμένη διοίκηση (αναφέρεται στην διοίκηση των Βενετών). Προσέχεται τον στα πανηγύρια: είναι όλο χαρά, ειλικρίνεια, ζωή. Η μορφή του εκφράζει μία έντονη ευχαρίστηση που βγαίνει απο τα κατάβαρα της ψυχής του. Τραγουδάει, χορεύει δεν παραφέρεται ποτέ. Εμπα στο σπιτικό του: οταν διαπιστώσει πως δεν είσαι ο υπεροπτικός και σκληρόψυχος Προβλεπτής θα σε υποδεχτεί με εγκάρδιότητα και ευγένεια. Παρακολουθήστε τον τώρα στις συναλλαγές: είναι βαρύς, μεταμορφωμένος, ψεύτης, πονηρός. Μία σκέψη τον απασχολεί: πως θα σε ξεγελάσει* η κακή του πίστη δεν έχει όρια. Χρειάζονται μέτρα καταναγκασμού για να εκτελέσει ακόμα και μία ενυπόγραφη συμφωνία που έγινε με την απόλυτη θέλησή του. Αλλά οι λαοί δεν αλλάζουν συνήθως απο τη μία μέρα στην άλλη. Κάτω απο μία κυβέρνηση που πουλούσε τα πάντα, ακόμα και τη ζωή των ανθρώπων, το πιό εύκολο πράγμα ήταν να εξαγοράσεις το δικαίωμα να μην πληρώνεις τα χρέη σου. Ο φτωχός, ο αδύναμος αναζητούσε κι'αυτός τρόπους αποφυγής των συνεπειών του νόμου. Και έπρεπε να φθάσουν οι στρατιώτες, να συλληφθεί ή να φυλακισθεί για να εξοφλήσει τις υποχρεώσεις του. Γενικά είναι αγροίκος και βάνουσος. Καθώς έβησε κάτω απο μία κυβέρνηση που για όλα αποφάσιζαν το χρυσάφι και η βία, διαβλέπει σε κάθε λέξη των συμπολιτών του κάποιον ύποπτο σκοπό, συμφέρον ή εκδίκηση»». Τέλος αναφερόμενος στα ήθη των γυναικών της Ζακύνθου γράφει: «Η γυναίκα παντρεύεται χωρίς να γνωρίζει ποιός θα είναι ο σύζυγός της και όταν το κάνει παραμένει σκλάβο του τελευταίου. Στην Ανατολή οι γυναίκες κυκλοφορούσαν με φερετζέ, στη Ζάκυνθο με μάσκα»». (Αναφ. απο τον Κ.Σιμόπουλο: οπ. αν., Τομ.Β', σελ.779).
25. Α.Μ.Ανδρεάδη: Η Επτανησιακή Δημοσία Οικονομία κατά την περίοδο 1797-1814, Κέρκυρα 1936, σελ.17 κ.επ.
26. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., σελ.19.
27. Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.129
28. Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.128
29. Αναφ. απο τον Α.Ανδρεάδη: οπ.αν., σελ.28. Πρόκειται για το χρονικό του Charles Rulhière που αναφέρθηκε πιό πάνω βλ. και υποσημείωση 24 του παρόντος κεφαλαίου.
30. Για την ανάπτυξη της εμπορικής ναυτιλίας των τριών αυτών νησιών βλ. Α.Θ.Χουμανίδης: Οικονομική Ιστορία και η Εξέλιξις των Οικονομικών Θεωριών, Αθήνα 1981, Τομ.Β₁, σελ.368 κ.επ.

=====

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ VI

1. Ν.Γ.Μοσχονά: Τα Ιόνια νησιά κατά την περίοδο 1797-1821, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήναι 1975, Τομ.ΙΑ΄, σελ.389. - Ελένη Ε.Κούκου: Ιστορία των Επτανήσων απο το 1797 μέχρι την Αγγλοκρατία, Αθήνα 1985, σελ.52κ.επ.
2. Ολόκληρο το κείμενο της εγκυκλίου του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄ στου Π.Χιώτη: Ιστορικά Απομνημονεύματα Επτανήσου, Κέρκυρα 1863, Τομ.3, σ.σ.679-682. Επίσης Γ.Ε.Μαυρογιάννη: Ιστορία των Ιονίων Νήσων αρχομένη τω 1797 και ληγουσα τω 1815, Αθήναι 1889, Τομ.Α΄, σελ.195. - Κ.Ν.Σάθα: Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα (1453-1821), Αθήναι 1869, σελ.566 κ.επ.
3. Για περισσότερες λεπτομέρειες των γεγονότων που συνέβησαν πριν και κατά τη διάρκεια της κατάληψης της Ζακύνθου απο τα ρωσοτουρικά στρατεύματα βλ.Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σελ.684 κ.επ. επίσης Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Α΄, σελ.199κ.επ. Βλ.επίσης τεύχος με την επιγραφή "Registro Secreto" που περιέχει πρακτικά της επαναστατικής Κυβέρνησης της Ζακύνθου που συστάθηκε απο τον Α.Μαρτινέγκο, μεταξύ των ετων 1799-1801, ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ, Τμήμα Κ(Μικρές Συλλογές), φακ.Κ.35.
4. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σελ.730 κ.επ. - Ε.Lunzi: Επτάνησος Πολιτεία, ελλην. μτφρ. του έργου: Della Republica Settinsulare, Bologna 1863, απο την Α.Λούντζη-Νικοκάβουρα, Κέρκυρα 1968, σελ.45 κ.επ. - Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Α΄, σελ.262 κ.επ. - Κ.Παπαρηγόπουλου: Η πρώτη αυτόνομος Ελληνική Πολιτεία, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήναι 1955, Τομ.Ε΄, σελ.510 κ.επ. - Γ.Κορδάτου: Η Πολιτεία των Επτά Ηνωμένων Νήσων, Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδος, Αθήνα 1956, Τομ.ΙΧ, σελ.445 κ.επ. - Α.Ε.Βακαλόπουλου: Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, Θεσ/νύκη 1973, Τομ.Δ΄, σελ.613 κ.επ. - Ν.Γ.Μοσχονά: οπ.αν., σελ.393 κ.επ. - Ελένη Ε. Κούκου: οπ.αν., σελ.74 κ.επ.
5. Σύμφωνα με τη Συνθήκη της 21ης Μαρτίου 1800, την διακυβέρνηση του νεοσύστατου κράτους θα την αναλάμβαναν οι πρόκριτοι και οι επιφανείς του τόπου (principali e notabili del paese). Τα φρούρια όμως και τα άλλα στρατιωτικά έργα παραδόθηκαν ουσιαστικά στα ρωσικά και τα τουρκικά στρατεύματα που θα παρέμεναν προσωρινά στα νησιά μιά και η Πολιτεία δεν είχε τη δύναμη να τα υπερασπιστεί. Ρυθμίζονταν ακόμα τα πολιτικά και τα εμπορικά προνόμια της Πολιτείας και των υπηκόων της, καθώς και τα σχετικά με τη ναυσιπλοΐα. Οι φόροι θα ήταν μέτριοι και όχι μεγαλύτεροι απο εκείνους που κατέβαλαν οι κάτοικοι παλιότερα, στη Βενετία και προβλεπόταν διετής φορολογική απαλλαγή προκειμένου να συνέλθουν οι πληθυσμοί απο τις ζημιές που είχε προκαλέσει η γαλλική κυριαρχία. Η εγκατάσταση όμως και η απόκτηση ακίνητης περιουσίας απο Μωαμεθανούς απαγορευόταν. Απο τις δύο συμμαχικές δυνάμεις, η Τουρκία θα είχε το δικαίωμα της επικυριαρχίας και η Ρωσία το δικαίωμα της εγγύησης της ακεραιότητας και της ανεξαρτησίας του νεοσύστατου Κράτους. Αυτό ήταν σε γενικές γραμμές το κύριο περιεχόμενο της Συνθήκης της Κων/πολης. Με τη Συνθήκη αυτή, υπερίσχυσε τελικά η θέληση του Σουλτάνου που καταστούσε τα Ιόνια νησιά φόρου υποτελή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, και της ενσωμάτωσης σ'αυτήν των άλλοτε Βενετικών και Γαλλικών κτήσεων της Ηπείρου. Ετσι, διαψεύδονταν πανηγυρικά οι υποσχέσεις της πατριαρχικής Εγκυκλίου και της προκήρυξης Ουσαμάρ, οτι οι Ιόνιοι θα ήταν ελεύθεροι να διαλέξουν τον τρόπο διακυβέρνησης τους.
Για τη Συνθήκη αυτή που περιλάμβανε 12 άρθρα βλ.Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σελ.748 κ.επ. Επίσης Κ.Ν.Σάθα: οπ.αν., σελ.569. - Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Α΄, σελ.306.

6. Π.Χιώτης: οπ.αν., Τομ.3, σελ.759. - Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.339κ.επ. Στην επικράτηση της επιλογής του θέματος της νέας σημαίας, ήταν φανερή η απόφαση της Γερουσίας και των εκπροσώπων της να συνδεθεί το νέο Κράτος με την παλιά αριστοκρατία που ανέκαθεν επικρατούσε στα νησιά.
7. Π.Χιώτης: οπ.αν., Τομ.3, σελ.772 κ.επ. - Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.311 κ.επ. - Α.Δ.Σίδερι: Τα Συντάγματα της Επτανήσου, στο πανηγυρικό τόμο "Επτανήσος, αφιέρωμα στα εκατόχρονα της ενώσεως, 1864-1964", Αθήναι 1964, σελ.70 κ.επ.
8. Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.313.
9. Π.Χιώτης: οπ.αν., Τομ.3, σελ.772 κ.επ. - Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.314 .
10. Με το νέο Σύνταγμα, ακυρώθηκαν όλες οι μετά το 1799 εγγραφές οικογενειών στην τάξη των Ευγενών, εκτός από εκείνες που είχαν γίνει στη Λευκάδα. Ταυτόχρονα δόθηκε δύο χρόνια προθεσμία στην Ιθάκη και στους Παξούς για να συστήσουν τα δικά τους συμβούλια Ευγενών. Με τον τρόπο αυτό η κυρίαρχη θέση της Ευγένειας ολοκληρώθηκε στα νησιά του Ιονίου.
11. Π.Χιώτης: οπ.αν., Τομ.3, σελ.779 κ.επ. - Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.321 κ.επ.
12. Οι γνώμες των ιστορικών της εποχής, Παν.Χιώτη και Γερ.Μαυρογιάννη, διαφέρουν ως προς την ακριβή ημερομηνία της εξέγερσης των κατοίκων της Ζακύνθου και της ύψωσης της Αγγλικής σημαίας στο φρούριο του νησιού. Ο Χιώτης αναφέρει την 2η ενώ ο Μαυρογιάννης την 8η Φεβρουαρίου. (Πρβλ.Π.Χιώτης: οπ.αν., Τομ.3, σελ.785 και Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.356).
13. Περισσότερες λεπτομέρειες για την έκρυθμη κατάσταση που επικρατούσε στα Επτάνησα, βλ.Π.Χιώτης: οπ.αν., Τομ.3, σ.σ.773-801, επίσης Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Α', σ.σ.348-420.
14. Ο Πρόεδρος της Ιόνιας Γερουσίας Σπ.Θεοτόκης, συνέστησε τότε την "Εκτακτη Επιτροπή της Δημόσιας ασφάλειας" (Commissione Estraordinaria di Publica Sicurezza) και κάλεσε τους χωρικούς και τους αστούς της Κέρκυρας να εκλέξουν τους δικούς τους αντιπροσώπους. Με τον τρόπο αυτό συγκροτήθηκε σώμα λαϊκής αντιπροσωπείας από 64 μέλη που ονομάστηκε "Εντιμη Αντιπροσωπεία της πόλης, των κωμοπόλεων και των χωριών της Κέρκυρας" (Onoranda Deputazione della città, borghi e ville di Corfù). Στην Αντιπροσωπεία αυτή ανατέθηκε να μελετήσει τα αδύνατα σημεία του "Βυζαντινού" Συντάγματος και να συντάξει νέο, με δημοκρατικότερο πνεύμα. Έτσι γεννήθηκε το νέο Σύνταγμα που ονομάστηκε Onoranda (απο την επίσημη ονομασία της Αντιπροσωπείας) και περιλάμβανε 31 άρθρα (Π.Χιώτης: οπ.αν., Τομ.3, σελ.801 κ.επ. - Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.427κ.επ.) Κατά το Σύνταγμα αυτό, τη θέση του κυρίαρχου συμβουλίου των Ευγενών θα έπαιρνε το συμβούλιο των "Αρίστων", ισόβιων αντιπροσώπων των τάξεων της Επτανήσου, που θα τους εξέλεγε ο λαός με γενική αλλά έμμεση ψηφοφορία. Ο αριθμός των μελών του Συμβουλίου ανερχόταν σε 240. Απο τα μέλη αυτά τα 100 προέρχονταν από την πόλη και τα 140 απο την ύπαιθρο. Απο τους αντιπροσώπους της πόλης, 40 ήταν ευγενείς, 40 αστοί, 14 έμποροι και 6 τεχνίτες. Το Συμβούλιο ανέθεσε την

εκτελεστική εξουσία σε 4 "Επιτρόπους" (Procuratori), που θα εκλέγονταν ανάμεσα στα μέλη του και είχαν διαδοχικά την προεδρία του Συμβουλίου. Επίσης στα καθήκοντα του Συμβουλίου ήταν η ψήφιση νόμων, η ρύθμιση των οικονομικών του Κράτους, ο διορισμός των αρχών και η διάθεση της στρατιωτικής δύναμης. (Α.Δ. Σίδερι: οπ.αν., σ.σ.74-75).

15. Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Β', σελ. 19, επίσης σελ.68 κ.επ.
16. Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Β', σ.σ.85-91. Το μακροσκελές κείμενο του νέου Συντάγματος είχε επτά βασικούς τίτλους: ο πρώτος (άρθρα 1-17) αναφερόταν στη "μορφή, τη φύση και τις βάσεις της Δημοκρατίας". Ο δεύτερος (άρθρα 18-42) στις "γενικές συνελεύσεις των Ευγενών". Ο τρίτος (άρθρα 43-94) "στη νομοθετική εξουσία". Ο τέταρτος (άρθρα 95-120) "στην εκτελεστική εξουσία". Ο πέμπτος (άρθρα 121-142) στην "τιμητεία". Ο έκτος (άρθρα 143-192) στη "δικαστική εξουσία" και τέλος ο έβδομος (άρθρα 193-212) στα ατομικά δικαιώματα με την επικεφαλίδα "γενικές διατάξεις". (Ελένη Ε.Κούκου: οπ.αν., σελ.136).
17. Το Σύνταγμα του 1803 καθιέρωσε τη διάκριση των Εξουσιών (Νομοθετική, Εκτελεστική, Δικαστική) και εισήγαγε το θεσμό των "Τιμητών" ή "Εφόρων" (Censori) που επαγρυπνούσαν για την τήρηση του Συντάγματος και ήταν ταυτόχρονα σύμβουλοι της Γερουσίας (σύμβουλοι επικρατείας). Η Γερουσία είχε την εκτελεστική εξουσία και περιλάμβανε τρία τμήματα: Εξωτερικών υποθέσεων, Εσωτερικών και Οικονομικών-στρατιωτικών. Οι τοπικές κυβερνήσεις παρέμεναν προσωρινά όπως είχαν, αλλά ο κυβερνήτης ονομαζόταν τώρα "Πρύτανης" (Pritano), ενώ οι δύο βοηθοί του "Reggenti". Επίσης εισαγόταν ο θεσμός των ορκωτών δικαστηρίων, αναγνωρίζονταν οι ατομικές ελευθερίες και το απαραβίαστο του οικογενειακού άσυλου. Ιδιαίτερη σημασία είχε η διάταξη, που όριζε σαν απαραίτητη προϋπόθεση τη γνώση της Ελληνικής γλώσσας για το διορισμό μετά το 1810 σε δημόσια θέση, ενώ από το 1820 τα δημόσια έγγραφα θα συντάσσονταν αποκλειστικά στην Ελληνική. Τέλος στον πνευματικό χώρο καθιερωνόταν η ανεξιθρησκεία. - (Α.Δ.Σίδερι: οπ.αν., σ.σ.76-79)
18. Ν.Γ.Μοσχονά: οπ.αν., σελ.397. - Α.Δ.Σίδερι: οπ.αν., σελ.76 κ.επ. Κρίσεις για το Σύνταγμα του 1803 στην Ελένη Ε.Κούκου: οπ.αν., σ.σ.140-142.
19. Σχετικά με τις μεταρρυθμίσεις του Συντάγματος του 1803, βλ.Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Β', σ.σ. 134-144.
20. Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Β', σελ.176. - Πρβλ. και Κ.Ν.Σάθα: οπ.αν., σ.σ. 604-605.
21. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σ.σ.750-751. Ο φόρος υποτέλειας προς την Τουρκία πληρωνόταν, κατά τον Γ.Μαυρογιάννη, τουλάχιστον μέχρι και το 1804, αφού στον προϋπολογισμό αυτού του χρόνου (26/2/1804) υπάρχει ποσό 392.000 λιρών (15.000 τάλληρα) πληρωτέο στην Πύλη που αφορούσε τον τριετή οφειλόμενο φόρο καθώς και άλλες εισφορές. (Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Β', σελ. 30, επίσης υποσ.2 στην ίδια σελίδα).
22. Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Β', σελ. 31.

- 23.24. Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Β', σ.σ.31-32, επίσης Α.Μ.Ανδρεάδη: Η Επταν-
σιακή Δημόσια Οικονομία κατά την περίοδο 1797-1814, Κέρκυρα 1936, σελ.31.
25. Τελικά ο κεφαλικός αυτός φόρος (capitazione) κατόντησε να αποτελέσει είδος χα-
ρατσίου για τους κατοίκους των Ιόνιων. Και ήταν ψυχολογικοί οι λόγοι που επέ-
δρασαν, παρά τις διαμαρτυρίες, στην καταβολή του, αφού αυτός δεν επεβλήθηκε
απο κατακτητές προς κατακτημένους, όπως συνέβαινε στην Τουρκοκρατούμενη Ελλά-
δα, αλλά απο την Κυβέρνηση της Πολιτείας "για τη σωτηρία της Πατρίδας". Πράγ-
ματι ο φόρος αυτός δεν ήταν παρά μορφή του άμεσου κεφαλικού φόρου (χαράτσι)
που ίσχυε στην υπόλοιπη Ελλάδα και επιβαλλόταν ανάλογα της περιφέρειας, της
εποχής, της ηλικίας και της οικονομικής κατάστασης του φορολογούμενου. Το ύ-
ψος του χαρατσίου κυμαινόταν μεταξύ 4-12,8 πιάστρα κατά κεφαλή. Περισσότερες
λεπτομέρειες για το φόρο του χαρατσίου, βλ.Α.Θ.Χουμανίδη: Οικονομική Ιστορία
και η εξέλιξις των Οικονομικών Θεωριών, Αθήναι 1981, Τομ.Β₁, σελ.271 κ.επ.
26. Α.Δ.Σίδερι: οπ.αν., σελ.77.
27. Α.μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., σελ.33.
28. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., σελ.34.
29. Α.Μ.Ανδρεάδη. οπ.αν., σελ.47.
30. Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Β, σ.σ.121-122, επίσης Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν.,
σελ.35.
31. Α.Ε.Βακαλόπουλου: οπ.αν., Τομ.Δ', σ.σ.490-491
32. Α.Ε.Βακαλόπουλου: οπ.αν., Τομ.Δ', σελ.491. αυτά αναφέρονται στο χρονικό του
Xavier Scrofani: Voyage en Grèce, fait en 1794 et 1795, Paris et Strasbourg
IX (1801), σελ.26, βλ.Α.Ε.Βακαλόπουλου: υποσ.2 στην ίδια σελίδα.
33. Α.Γ.Λαιμού: Η Επτάνησος και η ναυτική μας εκπαίδευσις, άρθρο που δημοσιεύθη-
κε στο περ. "ΝΑΥΤΙΛΙΑ" (Αύγουστος 1957), επίσης του ίδιου: Το Ναυτικό του
Γένους των Ελλήνων, Αθήναι 1968, Τομ.Α', σελ.110.
34. Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Β', σελ.103.
35. Κ.Σιμόπουλου: Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα (1800-1810), Αθήνα 1975, Τομ.Γ₁,
σ.σ.153-154. Το Σ α λ ω τ ό, ήταν ύφασμα λεπτό βαμβακερό απο βαμβάκι εγχώ-
ριας βιοτεχνίας και ονομάσθηκε έτσι απο τη συνήθεια των υφαντριών να υγραί-
νουν με σάλιο το νήμα. Με το ύφασμα αυτό κατασκευάζονταν μαντήλια, κλινο-
σκεπάσματα, στηθόδεσμοι, κεφαλόδεσμοι κ.α. Γινόταν μεγάλη εξαγωγή στην Ανα-
τολή και στις χώρες της Βορ.Αφρικής γιατί οι Ιθαγενείς εκεί το χρησιμοποιού-
σαν για την κατασκευή σαρικών. Μικρότερης αξίας και ποιοτικά κατώτερης κα-
τασκευής ήταν οι α λ α τ ζ ά δ ε ς και τα δ ί μ ι τ α επίσης βαμβακερά υφά-
σματα μεγαλύτερης αντοχής απο τα σαλιωτά που χρησιμοποιούνταν για οικιακή
χρήση. Για τα υφάσματα αυτά που αποτελούσαν τα κύρια προϊόντα της υφαντουργι-
κής βιοτεχνίας στο νησί απο την περίοδο της Βενετοκρατίας βλ.Α.Χ.Ζώη: Λεξι-
κόν Ιστορικών και Λαογραφικών Ζακύνθου, Αθήναι 1963, Τομ.Β', (Λαογραφικόν),

σ.σ. 18, 123,416 στις αντίστοιχες λέξεις.

36. Α.Θ.Χουμανίδη: Οικονομική Ιστορία και η Εξέλιξις των Οικονομικών Θεωριών, Αθήναι 1981, Τομ.Β₁, σελ.350, επίσης Γεωργ.Σ.Πλουμίδη: Γεωγραφία της Ιστορίας του Νεοελληνικού χώρου, Αθήνα 1984, σ.σ.74-75.
37. Τα χειρόγραφα-χρονικά του Κερκυραίου Νικόλαου Αρλιώτη γραμμένα στα Ιταλικά, πρωτοδημοσιεύθηκαν στην Κέρκυρα το 1873 σε μετάφραση του επίσης Κερκυραίου Ν.Β.Μάνεση με τίτλο: "Περί Νικολάου Αρλιώτη (1731-1812) και των χειρογράφων αυτού". Στα χρονικά αυτά αναφέρεται η καλλιέργεια, το 1800, απο τον ίδιο το χρονογράφο, του γεώμηλου, στο χωριό Χωρεπισκόπη της Κέρκυρας, και οδηγίες για τον τρόπο καλλιέργειας, τη διατήρηση και τη χρήση του γεώμηλου καθώς και την αγοραία τιμή του εκείνη την εποχή στη Βενετία και την Τεργέστη απο όπου και του εστάλησαν. Περισσότερες λεπτομέρειες για την ιστορία του γεώμηλου στην Ελλάδα βλ.Σπ.Δε-Βιάζη: Τα πρώτα εν Ελλάδι Γεώμηλα, μελέτη που περιέχεται στον τρίτο τόμο της Ιστορίας της Ελληνικής Γεωργίας του Δημ.Α.Ζωγράφου, Αθήναι 1921, σ.σ. 349-354.
38. Για τις προσπάθειες του Κυβερνήτη προς διάδοση της καλλιέργειας του γεώμηλου στην Ελλάδα βλ.Δημ.Α.Ζωγράφου: οπ.αν., Τομ.1, σ.σ. 267-292. Επίσης Α.Θ.Χουμανίδη: Οικονομική Ιστορία της Ελλάδος απο της Ανεξαρτησίας μέχρι του έτους 1935, Αθήναι 1986, σελ.68.
39. Π.Χιώτη: Ιστορικά Απομνημονεύματα Επτανήσου, Τομ.6 της σειράς Ιστορικών Απομνημονευμάτων ("περιέχων την Ηθικήν κατάστασιν απο Βενετοκρατίας μέχρι των ημερών ημών"), Ζάκυνθος 1887, σελ.224, επίσης Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ. Β', σελ.102.
40. Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Β', σελ.122 και υποσ.1 στην ίδια σελίδα, επίσης Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., σ.σ.35-36
41. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.6, σ.σ. 224-226.

=====

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ VII

1. Π.Χιώτη: Ιστορικά Απομνημονεύματα Επτανήσου, Κέρκυρα 1863, Τομ.3, σελ.886 κ.επ.
 - Κ.Ν.Σάθα: Τουρκοκρατούμενη Ελλάς (1453-1821), Αθήναι 1869, σ.σ.604-605.-Σπ.Δε-
 Βιάζη: Η δεύτερα εν Ζακύνθω κατοχή των Γάλλων (1807-1809), στην εφημ. "Ελπίς", αρ.
 φύλλων 2148-2155, εν Ζακύνθω 4/12/1916-22/1/1917.-Γ.Ε.Μαυρογιάννη: Ιστορία των Ιο-
 νίων Νήσων αρχομένη τω 1797 και λήγουσα τω 1815, Αθήναι 1889, Τομ.Β', σελ.184κ.επ.-
 Ν.Γ.Μοσχονά: Τα Ιόνια νησιά κατά την περίοδο 1797-1821, Ιστορία του Ελληνικού Εθ-
 νους, Αθήναι 1975, Τομ.ΙΑ', σελ.400 κ.επ.-Ελένης Ε.Κούκου: Ιστορία των Επτανήσων
 απο το 1797 μέχρι την Αγγλοκρατία, Αθήνα 1985, σελ.167 κ.επ.
2. Για τις μεταρρυθμίσεις αυτές, βλ.Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Β', σελ.14 κ.επ.
3. Κ.Λομβάρδου: Απομνημονεύματα προς καταρτισμόν της περί απελευθερώσεως της Επτανήσου
 Ιστορίας, Ζάκυνθος 1870, σελ.169.-Α.Μ.Ανδρεάδη: Η Επτανησιακή Δημόσια Οικονομία κατά
 την περίοδο 1797-1814, Κέρκυρα 1936, σελ.42.
4. Ελένης Ε.Κούκου: οπ.αν., σελ.181.
- 5.6.Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σελ.902 κ.επ. - Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Β', σελ.
 221 κ.επ.
7. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., σελ.40.
8. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., σελ.42 κ.επ.
9. W.Peterson: Malthus, London 1979, σελ.170.
10. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., σελ.44. Για το σκοπό αυτό η Αυτοκρατορική
 Γαλλία έστελνε στα νησιά 250.000 φράγκα, ενώ απο του έτους 1808 το ποσό αυτό
 ανερχόταν σε 500.000 φρ. το μήνα, δηλ.6.000.000 φράγκα το χρόνο (Γ.Ε.Μαυρο-
 γιάννη: οπ.αν., Τομ.Β', σελ.205).
11. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., σελ.45. Ο Π.Χιώτης για τον ίδιο προϋπολογισμό αναφέρει:
 «...στον προϋπολογισμό (του 1809) όλα τα έσοδα υπολογίζοντο εις 2.514.294,22
 φράγκα, ενώ τα έξοδα ανέρχοντο εις 1.272.278,28 φράγκα. Και τα μεν έξοδα αφο-
 ρούν:

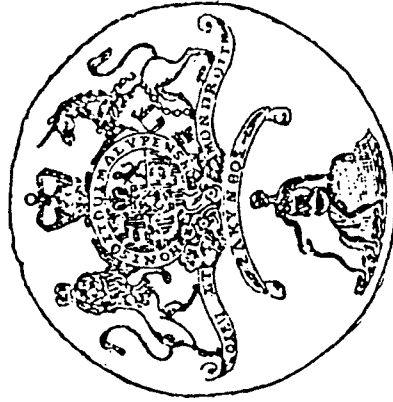
1) Έξοδα Γερουσιαστών και του προσωπικού των	360.527,53
2) για έκτακτες επίσκευές και οχυρώσεις	125.250
3) για το Δημόσιο Θησαυρο- φυλάκειο και τις συντάξεις.....	113.242,94
4) για τη Δικαιοσύνη.....	139.700
5) για το τμήμα Εσωτερικών.....	448.494,34
6) για την Αστυνομία	29.400
7) για τα Εκκλησιαστικά και τα σχολεία	55.663,47
Σύνολο	<u><u>1.272.278,28</u></u>

>>

(Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.3, σελ.894).

12. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., σελ.46.
13. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., σελ.47. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι προϋπολογισμοί των ετών 1809, 1812 και 1813 προέρχονται από έγγραφα του Γάλλου στρατηγού Chabot, που έφθασε στην Κέρκυρα, τον Δεκέμβριο του 1797 και διαδέχθηκε επίσημα το στρατηγό Gentili στη θέση του Γενικού Επιτρόπου των νησιών τον Ιανουάριο του 1798. Τα έγγραφα αυτά χρησιμοποίησε ο G.Pauthier για τη συγγραφή της μελέτης του: *Les îles Ioniennes pendant l'occupation française et le protectorat anglais*, Paris 1863, από όπου και οι αναφορές του αείμνηστου Καθηγητή Ανδρέα Ανδρεάδη.
14. Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Β', σ.σ. 202-203, επίσης Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., σελ.47 και σελ.53 κ.επ., όπου και ολόκληρο το κείμενο του σχετικού νομού της 17ης Δεκεμβρίου 1808.
15. Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Β', σελ.224.
16. Γ.Ε.Μαυρογιάννη: οπ.αν., Τομ.Β', σελ.246.
17. Οι 4000-5000 Ζακυνθινοί χωρικοί, που δούλευαν εποχιακά στους σιτοβολώνες της Πελοποννήσου, έπαιρναν σαν αμοιβή ποσότητα σιταριού ικανή να θρέψει τις οικογένειές τους για 3-4 μήνες (Α.Μ.Ανδρεάδη: *Περί της Οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου επί Βενετοκρατίας*, Τομ.Β', σ.σ. 184, 195, Αθήναι 1914).
18. Το κείμενο της προκήρυξης αυτής δημοσιεύει ολόκληρο στην υποσ.2 της σελ.195 ο Α.Ανδρεάδης στο έργο του: *Περί της Οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου επί Βενετοκρατίας*, Τομ.Β, Αθήναι 1914.
19. Α.Μ.Ανδρεάδη: *Περί της Οικονομικής διοικήσεως...*, οπ.αν., Τομ.Β', σελ.196.
20. Α.Μ.Ανδρεάδη. οπ.αν., Τομ.Β', σελ. 197. Βλ.και συνέχεια της εργασίας μας, για τη δημοσιονομική πολιτική κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας.
- 21.22. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., Τομ.Β', σελ. 198.
23. Για τα εισαγόμενα από το εξωτερικό κρασιά ο φόρος αυτός ανερχόταν σε 10 παράδες ανά ξέστα (Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., Τομ. Β', σελ. 198).
24. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., Τομ.Β', σελ.199.
25. Π.Χιώτης: οπ.αν., Τομ.3, σελ.893, του ίδιου: *Σειρά Ιστορικών Απομνημονευμάτων Επτανήσου*, Τομ.6 ("περιέχων την Ηθικήν κατάστασιν από Βενετοκρατίας μέχρι των ημερών ημών"), Ζάκυνθος 1887, σ.σ. 230-237.

=====

Διοικητικές σφραγίδες Ξένων κατοχών. Απο επίσημα έγγραφα (1787-1852)

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΤΗ
" ΜΕΘΕΝΩΤΙΚΗ " ΠΕΡΙΟΔΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII: Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΙΑΣ

VIII.1. Η Συνθήκη του 1815 και η επικύρωση της "Βρετανικής Προστασίας" στα Επτάνησα.

Μετά το τέλος των Ναπολεοντείων πολέμων (1815), στη συνδιάσκεψη που ακολούθησε στο Παρίσι μεταξύ των συμμαχικών Κρατών προκειμένου να αποφασιστεί η τύχη των εδαφών της Γαλλικής Αυτοκρατορίας, μεταξύ των άλλων, τέθηκε και το ζήτημα των νησιών του Ιονίου που αποτελούσαν Γαλλική κτήση. Υστερα από πολλές διαπραγματεύσεις, υπογράφηκε στις 5 Νοέμβρη 1815 από τη νέα αυτή συμμαχία των ισχυρών Κρατών (Αγγλίας, Ρωσίας, Αυστρίας και Πρωσίας) η Συνθήκη που αφορούσε τα Ιόνια νησιά¹.

Με τη Συνθήκη αυτή τα νησιά του Ιονίου θα αποτελούσαν ελεύθερο και ανεξάρτητο κράτος με την επωνυμία "Ηνωμένα Κράτη των Ιονίων Νήσων" κάτω από την άμεση και αποκλειστική προστασία της Μεγ. Βρετανίας (άρθρο 1). Τη γενική διοίκηση θα αναλάμβανε Λόρδος Μέγας Αρμοστής (Lord High Commissioner), που με έδρα τα νησιά θα φρόντιζε για τη σύνταξη νέου Συνταγματικού Χάρτη (άρθρα 3 και 4).

Αξιολογώντας τους όρους της Συνθήκης του Παρισιού, παρά τις διακηρύξεις περί ανεξαρτησίας και ελευθερίας, γίνεται αμέσως φανερό ότι οι όροι αυτοί επέτρεπαν στη "προστάτιδα" δύναμη να επεμβαίνει σε υπέρμετρο βαθμό στις εσωτερικές υποθέσεις του Επτανησιακού Κράτους, και όπως αποδείχθηκε στη συνέχεια, η "Βρετανική Προστασία" κατάντησε επικυριαρχία πάνω στον Επτανησιακό πληθυσμό. Παρόλα αυτά τα Ιόνια νησιά αποτέλεσαν από τότε, θεωρητικά τουλάχιστον, το πρώτο ανεξάρτητο Ελληνικό Κράτος και το φωτεινό ορόσημο για τους Έλληνες της κυρίως Ελλάδας, θυμίζοντάς τους συνεχώς την εθνική τους υπόσταση και ανοίγοντάς μπροστά τους διάπλατα την προοπτική της ελευθερίας.

VIII.2. Το πολιτικο-κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο του Ιονίου Κράτους.

Η Οικονομία όπως είναι γνωστό δεν εξελίσσεται αυτόνομα ούτε είναι ξένη από τις πολιτικές και κοινωνικές επιδράσεις. Το κοινωνικό-πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο αλληλοεπηρεάζονται και το ένα αποτελεί συνάρτηση του άλλου. Έτσι η Οικονομική Ιστορία μπορεί να προσεγγιστεί (κυρίως αν η εξεταζόμενη περίοδος είναι μεγάλη) πιο πλατιά σαν μελέτη της συνολικής συμπεριφοράς που περιλαμβάνει οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές επιδράσεις και λειτουργίες της κοινωνίας. Κάτω από αυτό το πρίσμα κρίνουμε σκόπιμο ότι η θεώρηση του παραπάνω πλαισίου που ίσχυε στο Ιόνιο Κράτος, βάζει τα θεμέλια για να εισχωρήσουμε καλύτερα στην οικονομική εξέλιξη της Ζακύνθου.

Σύμφωνα με το άρθρο 3 της Συνθήκης του Παρισιού η Αγγλία διόρισε πρώτο Αρμοστή στα Ιόνια νησιά τον στρατηγό Thomas Maitland (16/2/1816)². Ο Maitland αφού εξουδετέρωσε τη φιλελεύθερη αντιπολίτευση³ επέβαλε στη Συντακτική συνέλευση το Σύνταγμα που είχε καταρτίσει ο ίδιος (Απρίλιος 1817). Το σύνταγμα του 1817, επικυρώθηκε από τον βασιλιά της Αγγλίας Γεώργιο τον Γ' (26/8/1817) και άρχισε να εφαρμόζεται στα Επτάνησα την 1η Ιαουαρίου 1818⁴. Η δομή του Συντάγματος αυτού απόβλεπε στη νομιμοποίηση και κατοχύρωση της οργανικής μορφής του Αγγλικού προτεκτοράτου στα Επτάνησα.

Ο Καταστατικός Χάρτης που επέβαλε ο πρώτος Αρμοστής όχι μόνο ξανάφερε τους πριν τη Γαλλοκρατία κοινωνικούς και πολιτικούς διαχωρισμούς και τις απολυταρχικές αρχές, αλλά και κατοχύρωσε συνταγματικά την υποταγή όλων των Επτανησίων στους Αγγλους "Προστάτες". Η συντηρητική Αγγλική πολιτική δεν προσπάθησε, να μεταβάλλει τις παραγωγικές σχέσεις ούτε να λύσει το αγροτικό ζήτημα στα Επτάνησα. Από την άλλη μεριά όμως έπρεπε να υποταχτεί ο φεουδαρχισμός των αρχόντων στη διοίκηση του προτεκτοράτου. Και εδώ ξεπηδούσε αναπότρεπτα το καινούργιο ιστο-

ρικό στοιχείο, που έμελε να συνταράξει αργότερα τα θεμέλια του κοινωνικού κατεστημένου της Επτανήσου. Η βαθμιαία κατάργηση ορισμένων ουσιαστικών και βασικών θεσμικών διατάξεων του επτανησιακού φεουδαρχισμού, οδηγούσε με μαθηματική ακρίβεια, στην οικονομικο-κοινωνική και παραδοσιακή αποδυνάμωσή του. Η "Αγγλική Προστασία" δεν ενδιαφέρθηκε ποτέ για την εφαρμογή ενός κάποιου προγράμματος ουσιαστικής βελτίωσης των όρων διαβίωσης των πλατειών μαζών της Επτανήσου. Και το κυριώτερο, δεν ενδιαφέρθηκε ποτέ για την άμβλυση των οικονομικών και κοινωνικών επτανησιακών αντιθέσεων. Αντίθετα, στηρίχτηκε στην ιεραρχική κοινωνική διάρθρωση του απαρχαιωμένου (και πάνω στις βενετικές καταβολές αναπτυγμένου) φεουδαρχικού κατεστημένου που όμως έπρεπε να το πολεμάει συνεχώς για να μπορεί να το κρατάει αδιάκοπα υποχείριό της. Απαραίτητος όρος εξουσίας και δύναμης της αγγλικής πολιτικής ήταν η αποδυνάμωση της τιμοκρατίας (ιεράρχηση των τάξεων ανάλογα με το εισόδημα) και ο πλήρης έλεγχος της από την "Προστασία".

Για να το πετύχει αυτό η Αγγλική διοίκηση προχώρησε σε μιά σειρά αντιλαϊκών θεσμικών μέτρων που απόβλεπαν, όπως αναφέρθηκε, να καταστήσουν τα Επτάνησα μια νέα Αγγλική αποικία. Στο νέο Σύνταγμα δεν γινόταν πουθενά λόγος για ατομικά δικαιώματα. Οι εξουσίες δεν πήγαιναν από τον Λαό, αλλά από τον κυρίαρχο Αρμοστή. Η ελεύθερη έκφραση μέσω του Τύπου των Επτανησίων υπόκεινταν σε άμεση λογοκρισία με αποτέλεσμα την ουσιαστική κατάργηση της ελευθεροτυπίας. Ταυτόχρονα με μιά σκοτεινή διάταξη στο τελευταίο Κεφάλαιο του Συντάγματος αναβίωσε ο θεσμός της "Υψηλής Αστυνομίας", ένας βάρβαρος, απολυταρχικός-αστυνομικός θεσμός που έδινε στον Αρμοστή την εξουσία να συλλαμβάνει, να φυλακίζει και να εξορίζει χωρίς δίκη και χωρίς κανένα πρόσχημα οποιονδήποτε. Αποκαταστάθηκαν τα πολιτικά προνόμια των Ευγενών αλλά ταυτόχρονα, για να σπάσει η φεουδαρχική παντοκρατορία τους, διευρύνθηκε η τάξη τους και εξομοιώθηκαν με όσους είχαν ορισμένο εισόδημα ή Πανεπιστημια-

κο τίτλο (έγινε δηλ.μία διεύρυνση της τιμοκρατικής Αρχής που ίσχυε και στο Σύνταγμα του 1803)⁵.

Ετσι δημιουργήθηκε το "Σώμα των Ευγενών εκλογέων". Το τι σήμαινε "Ευγενής εκλογέας" το ανέφερε το άρθρο 1 του εκλογικού νόμου. Το άρθρο αυτό καθόριζε τα πρό-σόντα του εκλογέα, δηλαδή όριζε ποιοί απο τους κατοί-κους της Επτανήσου μπορούσαν να συμμετέχουν στα κοινά του τόπου τους. Σύμφωνα με το άρθρο 1 για να έχει κα-νεείς δικαίωμα ψήφου έπρεπε εκτός των άλλων, να έχει εισόδημα απο κινητή ή ακίνητη περιουσία, 3000 ισπανικά δίστηλα για την πόλη και 1800 δίστηλα για την ύπαιθρο των νησιών της Κέρκυρας, Κεφαλλονιάς και Ζακύνθου. Για την Δευκάδα το ποσό αυτό ήταν αντίστοιχα 1500 και 750 δίστηλα. Τέλος το εισόδημα των εκλογέων για τα νησιά Ιθάκης, Κυθήρων και Παξών καθορίσθηκε σε 1000 και 500 δίστηλα αντίστοιχα⁶. Αντί των εισοδημάτων αυτών στο "Σώμα των Ευγενών εκλογέων" μπορούσαν να ανήκουν όσοι εξασκούσαν οποιαδήποτε επιστήμη και είχαν ασφαλώς Πα-νεπιστημιακό τίτλο.

Ακόμη στενότερος ήταν ο κύκλος των προσώπων που εί-χαν το δικαίωμα να εκλέγουν βουλευτές. Γι'αυτούς το ύ-ψος των εισοδημάτων έπρεπε να αντιστοιχεί τουλάχιστον σε 6000 δίστηλα για τα νησιά Κέρκυρα, Κεφαλλονιά και Ζάκυνθο, 3000 για τη Δευκάδα και 2000 δίστηλα για τα υπόλοιπα μικρότερα νησιά⁷. Με τον εκλογικό αυτό νόμο, όπως γίνεται φανερό, γινόταν κάποια προσπέλαση στο α-διαπέραστο τείχος του "Libro d'oro" με την εισαγωγή νέου αίματος (επιστήμονες, έμποροι κ.λ.π.) στη τάξη των "Ευγενών". Και ενώ στην πράξη η "Χρυσόβιβλος" δεν ίσχυε πιά, παρόλα αυτά οι έμποροι (που εκπροσωπούσαν την επαναστατημένη αστική τάξη), ύστερα απο αναφορές των Επάρχων του κάθε νησιού και διαταγή της Βουλής,κα-ταγράφονταν ονομαστικά σε ιδιαίτερο βιβλίο, που θύμιζε κάτω απο διαφορετικές κοινωνικό-πολιτικές συνθήκες το "Libro d'oro" του παλιού αρχοντολογιού⁸.

Αυτή η βίαιη συμπίεση της κοινωνικής πραγματικότητας δεν μπορούσε παρά να έχει αντίθετα αποτελέσματα απο εκείνα που επιδιώκονταν, πολύ περισσότερο γιατί στα ταραγμένα ναπολεόντεια χρόνια είχε συντελεστεί μία βαθειά εσωτερική διεργασία και πολιτική και κοινωνική ζύμωση. Οι κοινωνικές τάξεις παραμένανε αμετάθετες, αλλά είχαν υποστεί καινούργιες επιδράσεις και εξελίξεις που καθόριζαν την κοινωνική πορεία. Είναι αλήθεια ότι το Αγγλικό κεφάλαιο δημιουργούσε πολλές φορές αξεπέραστα προβλήματα στους εμπόρους του νησιού της Ζακύνθου, καθώς και των υπόλοιπων νησιών. Έτσι μοιραία, οι ντόπιοι έμποροι βρέθηκαν αντιμέτωποι με την "Αγγλική Προστασία". Πάνω σ' αυτό δεν ήταν μικρή και η συμβολή των αγώνων των επιστημόνων των εμπόρων και των παλιών Ευγενών, που γυρίζοντας απο το εξωτερικό στη Ζάκυνθο έφερναν την άσβηστη φλόγα του εθνικοεπαναστατικού πυρετού της εποχής. Απο την άλλη μεριά, οι παλιοί Ευγενείς χάνοντας αδιάκοπα τα οικονομικά προνόμια που είχαν αποκτήσει απο τους Βενετούς άρχισαν ασταμάτητα να ξεπέφτουν. Έτσι δημιουργήθηκαν την εποχή εκείνη δύο κατηγορίες αρχόντων: α) οι "ν τ έ μ π ο λ ο ι" (αδύναμοι) αφεντάδες και β) οι ρ ε π α ν τ ά λ ι ο ι" (διαλυόμενοι)⁹. Οι πρώτοι χάνοντας απο διαφορετικούς λόγους την ακίνητη περιουσία τους (ιδιαίτερα κτηματική) αναζήτησαν οικονομικό καταφύγιο κάτω απο τη στέγη ελεύθερων επαγγελματιών όπως του γιατρού, του δικηγόρου, του συμβολαιογράφου και του εμπόρου. Οι δεύτεροι (οι οικονομικά ασταθείς αφεντάδες), που δεν ήθελαν ούτε καν ν' ακούσουν για ελεύθερα επαγγέλματα ή θέσεις, αφού άδειασαν πρώτα τα ταμεία τους έτρεχαν στους τοκογλύφους εμπόρους υποθηκεύοντας αδιάκοπα τα μετόχια τους (αγροκτήματα). Η συμπεριφορά αυτή των "αριστοκρατών" γαιοκτημόνων δεν ήταν κάτι καινούργιο στην οικονομική ιστορία. Το ίδιο συνέβη (αλλά σε ευρύτερη έκταση) τις παραμονές της βιομηχανικής επανάστασης στην Αγγλία όπου ο υπερβολικός καταναλωτισμός και η υπερδανειοδότηση των γαιοκτημόνων οδήγησε τους εμπόρους, βιοτέχνες στην αγορά και οικονομικά καλύτερη εκμετάλλευση των μεγάλων γαιοκτησιών¹⁰.

Στα Επτάνησα, με την πάροδο του χρόνου και την αδυναμία των "αφεντάδων" να ξεφλήσουν τα χρέη τους, τα κτήματα έβγαιναν σε πλειστηριασμό (συχνό φαινόμενο της εποχής) και οι αστοί έμποροι γινόντουσαν κύριοι των μεγάλων περιουσιών των παλιών Ευγενών. Οτι έχαναν οι ανήσυχτοι έμποροι απο τους φραγμούς του Αγγλικού κεφαλαίου, το κέρδιζαν ασφαλώς πολλαπλάσιο απο την εκβιαστική και ασυνείδητη τοκογλυφία.

Οι λεγόμενοι ελεύθεροι (μεσαίοι) χωρικοί ή αρχοντοχωριάτες έβλεπαν και αυτοί τις περιουσίες τους να χάνονται μέσα στην τρομερή εκείνη δίνη της ασύδοτης τοκογλυφίας των αστών εμπόρων και ήταν καταχρεωμένοι στους αστούς και την Ιονική Τράπεζα (για τη Τράπεζα αυτή θα αναφερθούμε στη συνέχεια).

Και τελευταίοι οι ακτήμονες χωρικοί, αληθινά δουλοπάροικοι των παλιών Ευγενών εξακολουθούσαν να μένουν παραμελημένοι και άβουλοι απο την αισχρή και απάνθρωπη εκμετάλλευση όλων ανεξαιρέτα των υπόλοιπων κοινωνικών στρωμάτων του Νησιού.

Αυτό ήταν σε γενικές γραμμές το πολιτικο-κοινωνικό και οικονομικό υπόβαθρο στη Ζάκυνθο και στα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου κατά τα πρώτα κυρίως χρόνια της Αγγλικής κατοχής. Κάτω απο αυτές τις συνθήκες ελάχιστα ήταν τα περιθώρια για τους Αγγλους να βρουν στα Επτάνησα λαϊκό στήριγμα. Ταυτόχρονα, το ξεπούλημα της Πάργας - που αποτελούσε εξαρτημένη εδαφική περιοχή των Ιονίων απο την εποχή της Βενετοκρατίας - στον Αλή Πασά (1819) αντι του εξευτελιστικού για την εποχή ποσού των 150.000 λιρών στερλίνων (666.000 τάλληρα) και η αναγκαστική μετανάστευση 3040 Παργίων στα νησιά του Ιονίου, συντάραξε τους Επτανήσιους και γενικότερα το πανελλήνιο πυροδοτώντας το αντιαγγλικό ρεύμα. Απο την άλλη μεριά, το κέρδος που αποκόμισαν οι Βρετανοί απο την πράξη τους αυτή ήταν η αναγνώριση απο την Τουρκία της Βρεταννικής "προστασίας" στα Ιόνια νησιά¹¹.

Ο αντιαγγλικός αγώνας που ήταν εθνικός και πολιτικός, αναπτύχθηκε με την πάροδο του χρόνου και στο τέλος έγινε ένα πλατύ και οργανωμένο λαϊκό κίνημα που οδήγησε στην εθνική αποκατάσταση της Επτανήσου¹². Η σπουδαιότερη όμως μορφή έντονου πολιτικού αγώνα, ήταν η συμμετοχή των Ζακυνθινών και γενικότερα των Επτανησίων στην Ελληνική Επανάσταση. Η αλληλεγγύη και η βοήθεια προς τον απελευθερωτικό αγώνα, που εκφράστηκε με διάφορους τρόπους, όπως θα έχουμε την ευκαιρία να εξετάσουμε παρακάτω, σε ιδιαίτερο τμήμα του κεφαλαίου αυτού, ήταν η πιο μαζική αντιαγγλική και ταυτόχρονα πατριωτική εκδήλωση στην οποία πήραν μέρος όλοι σχεδόν οι Ζακυνθινοί, όπως και οι άλλοι Επτανήσιοι, από τους απλούς ποπυλάρους μέχρι σ'ενα βαθμό και από αυτούς ακόμη τους Ευγενείς.

Στο μεταξύ οι συνεχιζόμενες κοινωνικές αναταραχές (με αποκορύφωμα τα γεγονότα της Κεφαλλονιάς)¹³, που συνοδεύονταν από την οικονομική δυσπραγία, αποτέλεσαν το έναυσμα των πρώτων (επι Αρμοστείας Seaton, 1845-1849) Συνταγματικών μεταρρυθμίσεων. Η επικύρωση των μεταρρυθμίσεων αυτών (1850), που ήταν το πρώτο βήμα προόδου και εκδημοκρατισμού του Ιονίου Κράτους και η διοργάνωση του πολιτικού βίου στα νησιά του Ιονίου είχαν σαν συνέπεια να εμφανιστούν τρεις διαφορετικές τάσεις, που εξέφραζαν τις πολιτικές αντιλήψεις των κοινωνικών ομάδων¹⁴.

Σύμφωνα με τις παραπάνω τάσεις διαμορφώθηκαν στο Ιόνιο Κράτος τρία πολιτικά κόμματα: το κόμμα των Προστασιανών ("κόμμα" ή "φατρία των Καταχθονίων" όπως ονομάζονταν), το "Μεταρρυθμιστικό" και το "Ριζοσπαστικό"¹⁵. Τα κόμματα αυτά πήραν μέρος (με το νέο εκλογικό νόμο που ίσχυε μετά τις μεταρρυθμίσεις) στις εκλογές για την ανάδειξη του Θ' Κοινοβουλίου (Φεβρουάριος 1850). Στην ένατη αυτή Βουλή της Επτανήσου, που αποτέλεσε και την πρώτη ελεύθερη ουσιαστικά Βουλή από την εγκατάσταση της "Προστασίας", συμμετείχαν επιφανείς άνδρες εκπρόσωποι των κομμάτων της αντιπολίτευσης. Έτσι με φιλελεύθερο

πνεύμα το νέο Κοινοβούλιο άρχισε τον αγώνα για τον περιορισμό των αυθαιρεσιών, την κατοχύρωση των δικαιωμάτων των πολιτών, την επίλυση πολλών προβλημάτων που είχε κληροδοτήσει το παρελθόν και την πραγματοποίηση της εθνικής αποκατάστασης των Επτανησίων¹⁶.

Τα γεγονότα που ακολούθησαν στα ταραγμένα προενωτικά χρόνια είχαν πλέον ένα και μοναδικό σκοπό. Την ένωση της Επτανήσου με το Ελληνικό Κράτος. Τα εμπόδια που κατά καιρούς επεδίωξαν να προβάλλουν απο τη μιά μεριά η συντηρητική κυβερνητική παράταξη και απο την άλλη η πολιτική του Αγγλικού στέμματος δεν έφεραν κανένα αποτέλεσμα. Εξάλλου χωρίς αποτέλεσμα υπήρξε και η προσωρινή αποστολή στα Επτάνησα (1858) του φημισμένου λόγιου και πολιτικού του William Ewart Gladstone για να διερευνήσει την πολιτική κατάσταση και τις σχέσεις της "Προστασίας" με τον επτανησιακό λαό, με σκοπό να εντοπίσει τα αδύνατα σημεία του κυβερνητικού συστήματος και τις αιτίες τους και να εισηγηθεί μέτρα κοινωνικής και οικονομικής πολιτικής¹⁷. Τα πρακτικά των Κοινοβουλίων στα χρόνια που ακολούθησαν, είναι κατατοπιστικά για τους απο καθ'εδρας αγώνες των αντιπροσώπων του Επτανησιακού λαού για την πολυπόθητη πραγματοποίηση του σκοπού τους¹⁸.

Το παρακάτω ψήφισμα της 23/9/1863 αποτελεί το επιστέγασμα του πολιτικού και κοινωνικού αγώνα των Επτανησίων¹⁹.

Ψ Η Φ Ι Σ Μ Α
Η ΒΟΥΛΗ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ

Ἐκλεχθεῖσα συνεπείᾳ προσκλήσεως τῆς Προστάτιδος Δυνάμεως καὶ συνελθούσα ὡς ὀριστικῶς ἀποφανθῆ περὶ τῆς Ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ Ἰονίου λαοῦ· πιστῶς δὲ ἐκδηλοῦσα τὸν διάπυρον πόθον καὶ τὴν ἀνεκὰθεν σταθερὰν αὐτοῦ θέλησιν, καὶ συμφώνως πρὸς τὰς προηγηθείσας εὐχὰς καὶ διακηρύξεις τῶν ἐλευθερῶν Ἰονίων Βουλῶν.

Ψ Η Φ Ι Ζ Ε Ι

Αἱ Νῆσοι Κέρκυρα, Κεφαλληνία, Ζάκυνθος, Λευκάς, Ἰθάκη, Κύθηρα, Παξοὶ καὶ τὰ ἐξαρτήματα αὐτῶν ἐνοῦνται μετὰ τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἐσαεὶ ἀποτελῶσιν ἀναπόσπαστον αὐτοῦ μέρος ἐν μιᾷ καὶ ἀδιαίρετῳ πολιτείᾳ ὑπὸ τὸ Συνταγματικὸν Σκῆπτρον τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων Γεωργίου Α', καὶ τῶν διαδόχων Αὐτοῦ.

Ἐγένετο ἐν τῷ Βουλευτηρίῳ.

Κέρκυρα τῆ κατ' Ἑπτεμβρίου τοῦ Σωτηρίου ἔτους αὐξγ'.

(ἀκολουθοῦν τὰ ονόματα καὶ οἱ υπογραφές τῶν κοινοβουλευτικῶν ἀντιπροσώπων τῆς ἸΓ' Ἐπτανησιακῆς Βουλῆς).

Στο μεταξύ η επανάσταση του Οκτωβρίου του 1862 στην Κεντρική Ελλάδα και η έξωση του Οθωνα δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για τη μεταστροφή της αγγλικής πολιτικής απέναντι στο Επτανησιακό ζήτημα. Το Νοέμβρη του 1862 ο Βρεταννός Πρωθυπουργός λόρδος Palmerston δήλωνε στον επιτετραμμένο της Ελλάδας στο Λονδίνο Χαρίλαο Τρικούπη την απόφαση της Αγγλικής κυβέρνησης για την άρση της "Προστασίας" στα νησιά του Ιονίου²⁰. Τον επόμενο χρόνο, ερήμην του Ελληνικού Βασιλείου και κατόπιν διπλωματικών διαβουλεύσεων, υπογράφηκε στο Λονδίνο απο τις ενδιαφερόμενες χώρες (που είχαν συνυπογράψει και τη Συνθήκη του 1815) ή "Συνθήκη της 14ης Νοεμβρίου 1863"²¹ με την οποία γινόταν αποδεκτή η παραίτηση της Μεγάλης Βρετανίας απο την "Προστασία" του Ιονίου Κράτους και αναγνωριζόταν η ένωσή του με το Ελληνικό Βασίλειο, αλλά κάτω απο καθεστώς ουδετερότητας²². Μέσα στους όρους της Συνθήκης αυτής αναφερόταν εκτός των άλλων και οτι η ένωση των νησιών με την Ελλάδα δεν θα μετέβαλε το ναυτιλιακό και το εμπορικό καθεστώς που είχε δημιουργηθεί με την υπογραφή συνθηκών και συμβάσεων ανάμεσα σε ξένες δυνάμεις και στην Αγγλική Κυβέρνηση σαν προστάτιδας δύναμης των νησιών (άρθρο 4). Ο όρος αυτός όπως γίνεται φανερό επιδιώχθηκε για να εξασφαλισθούν τα οικονομικά συμφέροντα των χώρων που συμμετείχαν στην υπογραφή της πιο πάνω Συνθήκης²³.

Στις 21 Μαΐου του 1864 ο τελευταίος Αρμοστής των νησιών Henry Storks παρέδωσε τα Ιόνια νησιά στον έκτακτο απεσταλμένο της Ελληνικής κυβέρνησης Θρασύβουλο Ζαΐμη. Η Ελληνική σημαία υψώθηκε στα φρούρια των νησιών για πρώτη φορά στη μακρόχρονη ιστορία τους. Η περίοδος της Αγγλοκρατίας είχε λήξει και μαζί της είχαν λήξει και οι χρόνιοι αγώνες των Επτανησίων για Εθνική αποκατάσταση.

ΨΗΦΙΣΜΑ.

Η ΒΟΥΛΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Επιλαμβάνει μεθύ προσέχουσα της ΠΡΟΣΒΑΛΟΣ ΔΥΝΑΜΕΩΣ εν συνθήκασιν όπως ενομοθεσία αναρρήσει περί της Ψηφισίας αποκοπήσας και όπως ενθή παταίς δι επιλέξασιν των δικαστών των και των δικαστών και των δικαστών δικαστών και ονομασίας περί της προσηγορίας και διακρίσεως των δικαστών δικαστών

ΨΗΦΙΖΕΙ

ΑΝΩΝ ΚΕΦΚΥΡΑ, ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ, ΖΑΚΥΝΘΟΣ, ΔΕΛΦΟΣ, ΙΘΑΚΗ, ΚΥΘΗΡΑ, ΠΑΣΟΙ και τα εξαρτήματα αυτών ενόθεν μετά του ΒΑΣΙΛΕΥΟΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, όπως είναι αποτελείται ανεπίσημον αυτό μέρος εν μη και αναρρήσει πολιτικά υπό τὸ Συνταγματικὸν Συμβούλιον **ΤΗΣ ΑΥΤΟΥ ΜΕΓΑΛΕΟΤΗΤΟΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΥΟΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Β', ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΙΑΔΟΧΩΝ ΑΥΤΟΥ.**

[Handwritten notes and signatures in Greek, including names like Καραΐσκας, Παναγιώτης, and others, with various initials and marks.]

VIII.3. Η οικονομική συμβολή της Επτανήσου και ιδιαίτερα της Ζακύνθου στην Ελληνική Επανάσταση.

Η περίοδος της Αγγλοκρατίας στα Επτάνησα είναι στενά συνδεδεμένη με τους απελευθερωτικούς αγώνες των Ελλήνων για Εθνική ανεξαρτησία. Παρά την επίσημη ουδετερότητα του Ιονίου Κράτους, οι Επτανήσιοι βοήθησαν με κάθε μέσο και πολλές θυσίες τους σκλαβωμένους Έλληνες στον ιερό σκοπό της αποτίναξης του τουρκικού ζυγού²⁴.

Η συμβολή της Ζακύνθου, που πρωτοστατούσε στις εθνικοαπελευθερωτικές αυτές ενέργειες των Ιονίων, υπήρξε σπουδαία και μεγάλη²⁵. Πέρα από την προσφορά της σε άνδρες και πολεμικό υλικό²⁶, σημαντική υπήρξε και η συμβολή της στην οικονομική ενίσχυση του Αγώνα. Αμέσως παρακάτω παραθέτουμε σχετικά ντοκουμέντα της εποχής εκείνης για την οικονομική κυρίως συνεισφορά των Ζακυνθίων στην Ελληνική Επανάσταση.

Η επαναστατικότητα των κατοίκων του νησιού φαίνεται ότι έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στην επιλογή της Ζακύνθου σαν τόπου προορισμού του Α' εξωτερικού δανείου για την οικονομική ενίσχυση του Αγώνα²⁷. Τα χρήματα του δανείου αυτού εστάλησαν στον εμπορικό "Οίκο" Λογοθέτου και Barf που έδρευε στη Ζάκυνθο²⁸ και μέσω των εκεί αντιπροσώπων της Ελληνικής Κυβέρνησης διοχετεύθηκαν στο αγωνιζόμενο Έθνος. Παρακάτω παρουσιάζουμε και το σχετικό ψήφισμα της 10ης Μαΐου 1823 του Βουλευτικού Σώματος, της Προσωρινής Διοίκησης της Ελλάδας για την άφιξη στη Ζάκυνθο και την τύχη του δανείου αυτού²⁹:

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΟΥ ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ Τῆ 10 Μαΐου ἐν Ἀργεῖ

Ἐν τῇ σημερινῇ συνελεύσει τοῦ Βουλευτικοῦ, ἀντιπροεδρεύοντος τοῦ ἁγίου Βρεσθένης κυρίου Θεοδωρήτου, ἀνεγνώσθησαν τὰ χθεσινὰ πρακτικά.

Ἐἵτα ἐγένετο λόγος καὶ σκέψις περὶ τῆς πρώτης δόσεως τοῦ δανείου, ποσότητος πενήτηκοντα χιλιάδων ταλλήρων ἰσπανικῶν καὶ τριάκοντα χιλιάδων λιρῶν στερλίλων, ὅπου ἔφθασαν εἰς Ζάκυνθον καὶ εἶναι ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν κυρίων, συνταγματάρχου Λαῦσεστερ Στανώπ και κυρίου Λαζάρου Κουντουριώτου, οἱ ὅποιοι παρρησιάζουν κα-

τά τό παρόν ἔνταῦθα τήν ὑπό Λονδίνου συστηθεῖσαν τριμελή ἐπιτροπήν περί των δανείων, καί ἔνεκρίθη ὁμοφώνως παρ' ὅλων τῶν μελῶν τοῦ Βουλευτικοῦ Σώματος νά δοθῇ ἡ ἄδεια εἰς τό Ἐκτελεστικόν Σῶμα νά παραλάβῃ αὐτάς καί νά τās μεταχειρισθῇ εἰς τās ανάγκας τῆς Πατρίδος, καθῶς συνεννοήθησαν τά δύο Σώματα· ἔστάλησαν δύο πρωτότυπα εἰς τό Ἐκτελεστικόν μέ τὰ σημερινά πρακτικά καί μέ τὰ ὀνόματα τῶν βουλευτῶν, ὡς ἀκολουθῶς, διὰ νά πέμψῃ τό ἐν εἰς Ζάκυνθον, καί τό ἕτερον νά μείνῃ εἰς τό Ἐκτελεστικόν, κατά τόν περί δανείου προγεγονότα νόμον.

Ὁ Ἀντιπρόεδρος

Βρεσθένης Θεοδώρητος

(ἀκολουθοῦν τα ονόματα καί οἱ υπογραφές των βουλευτῶν)

Ὁ ἀ΄ Γραμματεὺς τοῦ Βουλευτικοῦ

(Τ.Σ.) Ἰω. Σκανδαλίδης

Αποφασιστικὸ ρόλο ἐπίσης στην ἀπήχηση του ἀπελευθερωτικοῦ πνεύματος τῆς ξεσηκωμένης Ἑλλάδας ἐπαιξάν ἡ τεκτονικὴ "Στοά" τῆς Ζακύνθου με τῆς ἐθνικο-επαναστατικῆς διασυνδέσεις τῆς καί ἡ "Ἐπιτροπὴ Ἀγῶνα Ζακύνθου" που προερχόταν ἀπο τοὺς κόλπους τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας³⁰. Ἡ πατριωτικὴ αὐτὴ ἐπιτροπὴ συστάθηκε το 1824 ἀπο τοὺς Διον. Ρῶμα, Παν. Στεφάνου καί Κων. Δραγῶνα με σκοπὸ: α) τὴν ἀποστολὴν πολεμοφοδίων καί τροφίμων στίς πολιορκούμενες ἐλληνικῆς πόλεις, β) τὴ φροντίδα γιὰ τὴ σύναψη προσωρινῶν δανείων καί τὴν ἐξαργύρωση στή Ζάκυνθο συναλλαγματικῶν τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως καί γ) τὴν προστασία τοῦ ἀμαχοῦ προσφυγικοῦ πληθυσμοῦ καθῶς καί τὴν ἀπελευθέρωση αἰχμαλώτων³¹. Ἐτσι με τὴ μεσολάβηση καί τὴ φροντίδα τῆς Ἐπιτροπῆς πραγματοποιήθηκαν δάνεια ὕψους 20.000 καί 10.000 ἀντίστοιχα τάλληρων πρὸς τὴν προσωρινὴ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση, ἐνῶ ἀπο τῆς συναλλαγματικῆς που ἐξαργύρωσε μίαν τουλάχιστον, που ἔχουμε ὑπόψην μας, ἀφοροῦσε ποσὸ 1.500 λιρῶν³². Ἐπειδὴ ὅπως εἶναι γνωστὸ, τὰ δάνεια τῆς Ἀνεξαρτησίας κατασπαταλήθηκαν γιὰ σκοποὺς που καμιά σχέση δὲν εἶχαν με τῆς πραγματικῆς ἀνάγκης τοῦ Ἀγῶνα³³, ἡ Γ' Ἐθνικὴ Συνέλευσις τῆς Ἐπιδαύρου, με τὸ ψήφισμά τῆς που ἀκολουθεῖ, ἐξουσιοδοτοῦσε τὴν "Ἐπιτροπὴ Ἀγῶνα Ζακύνθου" γιὰ τὴν ἀνεύρεση νέου δανείου 100.000 ἰσπανικῶν τάλληρων προκειμένου νὰ ἀντιμετωπίσει τῆς ἀνά-

γες του πολιορκημένου Μεσολογγίου και την κινητοποίηση του στόλου³⁴.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ Γ' ΕΘΝΙΚΗΣ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΩΣ

Συνεδρίασις Α'

Αρθρ. Ι' Επροβλήθη ν' ανοιχθῆ εἰς τὰς Ἰονικὰς νήσους ἕν πραγματικόν δάνειον ἑκατόν χιλιάδων ταλλήρων ἰσπανικῶν, διὰ νά χρησιμεύσῃ εἰς ἕνός τουλάχιστον μηνός μισθούς τοῦ στόλου, εἰς τροφάς αὐτοῦ, τῶν ἐν Μεσολογγίῳ πολιορκουμένων και τῶν ἔξωθεν συστηθησομένων στρατοπέδων καί τοῦτο το δάνειον νά ἐπιφορτισθῶσιν οἱ ἐν Ζακύνθῳ φιλογενεῖς, οἱ κ. Διον. Δε Ρώμας, Παναγιωτάκης Θ. Στεφάνου καί Κων/νος Δραγῶνας. Ἐνεκρίθη ἡ πρότασις καί οἱ προβαλλόμενοι ὁμογενεῖς καί διωρίσθη μιά Ἐπιτροπή, συγκειμένη ἀπό τούς κ. Ανδρέαν Ζαήμεν, Βασίλειον Μπουτούρηνην, Κων/νον Ζωγράφου, Εμμ. Ξένον, Νικ. Χρυσόγελο, Γεώργιον Ἀνιάν καί Χρῖστον Βλάσην, διὰ νά ἐπεξεργασθῶσιν αὐτό τό σχέδιον καί νά σχεδιάσωσι καί ἄλλα ἀναγκαῖα ἔγγραφα περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως καί νά τὰ παρρησιάσωσιν αὐριον εἰς τὴν Συνέλευσιν.

τῆ 6 Ἀπριλίου 1826 ἐν Ἐπιδαύρῳ

(ἀκολουθοῦν τα ονόματα και οι υπογραφές ὄλων των πληρεξουσίων τῆς Ἐθνικῆς Γ' Συνέλευσης)

Ὁ Ἀρχιγραμματεὺς τῆς Ἐθνικῆς Γ' Συνελεύσεως
Α. Παπαδόπουλος

Ἀκολουθεῖ το υπ' αρ. 7 ἔγγραφο τῆς Γ' Ἐθνικῆς Συνέλευσης σχετικὰ με τῖς ἐνέργειες που ἐπρεπε να γίνουν για τὴ λήψη του δανείου αὐτοῦ³⁵.

ΚΩΔΙΞ ΤΩΝ ΕΠΙΣΗΜΩΝ ΕΓΓΡΑΦΩΝ ΤΗΣ ΕΝ
ΕΠΙΔΑΥΡῶ ΕΘΝΙΚΗΣ Γ' ΤΩΝ
ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΩΣ

Ἐγγραφον Αριθ. 7.

Ἡ ΕΘΝΙΚΗ Γ' ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ

Πρὸς τὴν Προσωρινὴν Διοίκησιν τῆς Ἑλλάδος

Αἱ μεγάλαί ἀνάγκαι τῆς πατρίδος ἀπαιτοῦσι καί ἱκανούς χρηματικούς πόρους, διὰ νά ἐξοικονομηθῶσιν. Ἐν τῶν οὐσιωδεστέρων ἀντικειμένων τῶν σκέψεων τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως θέλει εἶσθαι καί ἡ εὐρεσις αὐτῶν ἕως οὗ ὅμως ἔλθῃ ἡ στιγμή νά σκεφθῆ ὠριμωτέρως ἐπάνω εἰς αὐτὴν τὴν οὐσιωδεστάτην ὑπόθεσιν, μόλις ἤρχισε τὰς ἐργασίας τῆς, καί ἀμέσως ἔρριψε τὴν προσοχὴν τῆς εἰς τό Μεσολόγγιον, τοῦ ὁποίου ἡ σωτηρία ἀσφαλίζει ἐξ ἁπαντος ὅλην τὴν Ἑλλάδα, καί διὰ νά σωθῆ τό Μεσολόγγιον, εἶναι

ἀναγκαῖον νά μένη εἰς κίνησιν ὁ στόλος περί αὐτό. Ἄλλ' ἐπειδή χρήματα ἔλλείπουσιν, ἔκρινε εὐλογον ἡ Ἐθνική Συνέλευσις ν' ἀνοιχθῆ πραγματικόν δάνειον ἑκατόν χιλιάδων ταλλήρων ἰσπανικῶν εἰς τὰς Ἰονικὰς νήσους. Διά τοῦτο ἔξεδόθη ψήφισμα (τοῦ ὁποίου ἀντίγραφον ἐπικυρωμένον ἐγκλείεται ἔνταῦθα), δυνάμει τοῦ ὁποίου νά ἐνεργῆσῃ τό δάνειον ἡ Διοίκησις, μέ τήν πλέον μεγαλυτέραν ταχύτητα. Ἐκρινεν, ἀκόμη, ὠφέλιμον, νά ἐπιφορτισθῶσι διά τήν διαπραγμάτευσιν τοῦ δανείου οἱ κύριοι κόμης Διονύσιος Ρώμας, Παναγιώτης Θ. Στεφάνου, Κων/νος Δραγώνας, ἄνθρωποι γνωστοί διά τήν τιμιότητα τοῦ χαρακτηῖρός των καί τήν ἀξιότητά των, καί, ἀφοῦ περαιωθῆ τό δάνειον, τά ἐκ τούτου χρήματα νά βαστῶσιν αὐτοί, κατά τὰς ὁδηγίας, αἱ ὁποῖαι ἐγκλείονται ἔνταῦθα, διά νά σταλῶσιν ἐπικυρωμένα. Ἐς γράψῃ λοιπόν, ἡ Διοίκησις πρὸς αὐτούς, πρὸς τοὺς ναυάρχους τῶν τριῶν ναυτικῶν μοιρῶν καί πρὸς τήν ἐπιτροπήν τοῦ Μεσολογγίου, κατά τό πνεῦμα τοῦ ψηφίσματος καί τῶν ὁδηγιῶν· γράφει δέ πρὸς τοὺς ἐν Ζακύνθῳ ρηθέντας ἐπιτρόπους καί ἡ Ἐθνική Συνέλευσις, διά νά παρακινήθῶσι περισσότερο εἰς τό νά ἐπιφορτισθῶσι τό βάρος τοῦ δανείου. Ἐπιθυμεῖ, λοιπόν, ἡ Ἐθνική Συνέλευσις νά ἐνεργηθῆ τό ψήφισμα μ' ὅλην τήν δραστηριότητα καί χωρίς ἄργοπορίαν, καί περισσότερος καιρός νά μήν ἐξοδευθῆ εἰς τοῦτο, παρά ὅσος εἶναι ἀναγκαῖος εἰς τό νά γένουν αἱ νομικαί διατυπώσεις.

Ἐποστέλλεται πρὸς τήν Διοίκησιν μέ τὰ γράμματα καί ὁ κύριος Μανουήλ Μελετόπουλος, διά νά ἐπιταχύνῃ τήν ταχείαν ἐκτέλεσίν των.

Τῆ 8 Ἀπριλίου 1826 ἐξ Ἐπιδαύρου

Ὁ Πρόεδρος

Πανοῦτζος Νοταράς

Ὁ Ἀρχιγραμματεὺς

Α. Παπαδόπουλος

Το δάνειο αὐτό κατά τόν Ανδρεάδη, παρά τις φιλότιμες προσπάθειες τῆς Επιτροπῆς δεν κατορθώθηκε νὰ συγκεντρωθεῖ καί ἡ πτώση τοῦ Μεσολογγίου ποῦ ἀκολούθησε ἀνέδειξε ἀκόμη περισσότερο τα τραγικά ἀποτελέσματα τῆς κακῆς διαχείρισης τῶν Ἀγγλικῶν Δανείων (Δάνεια Ἀνεξαρτησίας) ἀπό μέρος τῆς Ἑλληνικῆς Κυβέρνησης³⁶.

Αὐτή ἦταν σε γενικὲς γραμμὲς ἡ οικονομικὴ κυρίως συμβολὴ τῆς Ζακύνθου στον ἀπελευθερωτικὸ Ἀγώνα, συμβολὴ ποῦ κατά τὴν κρίση μας δεν θα ἔπρεπε νὰ ἀποσιωπηθεῖ.

VIII.4. Ἡ Οικονομικὴ μεταβολὴ στὴ Ζάκυνθο κατά τὴν περίοδο τῆς Ἀγγλοκρατίας καί οἱ κοινωνικὲς τῆς συνέπειες.

Τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀγγλοκρατίας το σημαντικώτερο στοιχείο ποῦ ἔπαιξε ρόλο στὴν διαμόρφωση τῆς οικονομικῆς ζω-

ής στη Ζάκυνθο και στα Επτάνησα γενικώτερα πέρα απο τις κοινωνικές συνέπειες, ήταν η από τις αρχές του 19ου αιώνα σταδιακή υποχώρηση των φεουδαρχικών θεσμών και η διείσδυση του εμπορικού κεφαλαίου στις διάφορες μορφές οικονομικής δραστηριότητας που είχε σαν αποτέλεσμα την ανάπτυξη της αστικής τάξης. Οι Ευγενείς (αρχοντολόϊ), οι παλιοί πλούσιοι γαιοκτήμονες, που είχαν κληρονομήσει τα φεουδαρχικά κτήματα και την άνεργη ζωή απο τους προγόνους τους είχαν εξαντληθεί οικονομικά. Οσοι δεν ήθελαν ή δεν μπόρεσαν να προσαρμοστούν με την νέα πραγματικότητα κατέφευγαν, όπως αναφέραμε πιο πάνω, στη λύση των επαχθών δανείων απο τους αστούς (εμπόρους και τοκογλύφους) υποθηκεύοντας την ακίνητη περιουσία τους που τελικά γινόταν αντικείμενο πλειστηριασμού και περνούσε στα χέρια των δανειστών τους. Αλλά αντικείμενο αυτών των πλειστηριασμών δεν ήταν μόνο τα αρχοντικά κτήματα, ήταν και αυτά των μεσαίων αγροτών, που σύναπταν και αυτοί τοκογλυφικά δάνεια, με ενέχυρο τη συγκομιδή ("προστύχια")³⁷ ή και υποθήκη των ιδίων των κτημάτων τους, που δεν αργούσαν και αυτά να περάσουν στα χέρια των αστών τοκογλύφων. Έτσι, οι μεσαίοι χωρικοί μεταπίπτανε στην κατάσταση των ακτημόνων, και πολλές φορές γίνονταν "σέμπροι" στα ίδια τους τα κτήματα, που ανήκαν όμως τώρα πιά σε άλλους.

Αρκετές αλλαγές είχαν συντελεστεί και στην τάξη των χειροτεχνών και των βιοτεχνών. Οι συντεχνιακοί περιορισμοί που εμποδίζανε την ελεύθερη βιοτεχνική ανάπτυξη κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας, ατονήσανε στην περίοδο της Γαλλικής κατοχής και δεν ξαναγύρισαν οταν τα νησιά τα κατέλαβαν οι Άγγλοι, με αποτέλεσμα τη σχετική τους ανάπτυξη την περίοδο της Αγγλοκρατίας. Η Ιόνιος μάλιστα Γερουσία θέλοντας να λάβει αυστηρά μέτρα κατά της ανεργίας, με διάταγμα της το 1840, διέταξε να καταγράφονται σε ειδικό κατάλογο στη Δημαρχία της Ζακύνθου οι συντεχνίες του νησιού, καθώς και όσοι εξασκούσαν οποιαδήποτε τέχνη ή επάγγελμα, υποχρεώνοντας ταυτόχρονα τους αρχιτεχνίτες (τους ιδιοκτήτες δηλ. βιοτεχ-

νίας) να δηλώνουν κάθε φορά τους εργάτες (βοηθούς) και το προσερχόμενο για μαθητεία προσωπικό του καταστήματος (τους λαουρέντηδες και τους υπηρέτες ή "παιδιά")³⁸. Μερικοί χειροτέχνες επεκτείνανε τα βιοτεχνικά τους εργαστήρια. Η κυριότερη όμως αλλαγή έγινε με την εισχώρηση του εμπορικού κεφαλαίου στη βιοτεχνία. Τό σύστημα που είχε αρχίσει απο την εποχή της "Επτανήσου Πολιτείας" κυρίως στην υφαντουργία, όπου οι έμποροι παραχωρούσαν νήματα στους υφαντουργούς, που δούλευαν για λογαριασμό τους, επεκτάθηκε πιά πολύ. Παραπέρα πολλοί έμποροι άρχισαν να ιδρύουν μεγάλα υφαντουργικά καταστήματα, όπου συγκέντρωναν υφαντουργούς-κυρίως γυναίκες- που δούλευαν σε αυτά με ημερομίσθιο. Μιά τέτοια μανιφαντούρα, με 40 περίπου υφαντουργίνες, ιδρύθηκε στη Ζάκυνθο στα μέσα του 19ου αιώνα. Ιδρύθηκαν επίσης και άλλα παρόμοια τέτοια εργαστήρια και κυρίως σαπωνοποιεία³⁹. Έτσι η εμπορική τάξη αναπτυσσόταν και το εμπορικό κεφάλαιο άρχισε να εισχωρεί και στη βιοτεχνία. Ακόμα οι έμποροι νοίκιαζαν τους φόρους απο το κράτος και δανείζανε τόσο τους Ευγενείς όσο και τους αγρότες.

Η εμπορική τάξη γνώρισε πραγματική ευημερία στη Ζάκυνθο, στα πρώτα χρόνια που μεσολάβησαν από τον ερχομό των Αγγλων μέχρι το τέλος των Ναπολεόντειων πολέμων (1809-1815) και την άρση του εμπορικού και ναυτικού αποκλεισμού που είχε επιβάλλει ο Βρεταννικός στόλος στα νησιά του Ιονίου. Αλλά με το τέλος των Ναπολεοντείων πολέμων, η σταδιακή κάμψη της εμπορικής και γενικότερα της οικονομικής δραστηριότητας που επακολούθησε, είχε δυσμενή αντίκτυπο τόσο στη Ζάκυνθο όσο και στα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου. Οι Επτανήσιοι έμποροι άρχισαν να αντιμετωπίζουν τον συναγωνισμό του Αγγλικού εμπορικού κεφαλαίου, που τους εκτόπισε απο το εξωτερικό και τους περιόρισε στην εσωτερική αγορά. Η οικονομική αυτή κρίση, που ανακόπηκε πρόσκαιρα με την έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης, δεν κατάφερε να ανακόψει την πρόοδο του εμπορίου, που αναζωογονήθηκε κατά τη διάρκεια του απελευθερωτικού Αγώνα για να εκδηλωθεί όμως πιά έντο-

Η σημαία - σύμβολο του Εμπορικού Στόλου, που ήταν αναρτημένη στα πλοία του "Ηνωμένου Κράτους των Ιονίων Νήσων" κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας.

νη μετά τη λήξη των πολεμικών επιχειρήσεων στην κυρίως Ελλάδα. Στην κρίση αυτή συνέβαλε και η κάθετη πτώση της τιμής της σταφίδας που ενώ κατά το 1823-25 η αξία της έφθανε τα 90 τάλληρα το χιλιόλιτρο⁴⁰, μετά τη λήξη της Επανάστασης με την αναδιάρθρωση των σταφιδοφυτειών στην Κεντρική Ελλάδα, η τιμή της κατά χιλιόλιτρο περιορίστηκε στα 16-17 τάλληρα⁴¹ με αποτέλεσμα τη δραστική μείωση του κύριου εισοδήματος των Ζακυνθινών εμπόρων κυρίως αλλά και των υπόλοιπων Ιονίων. Το 1831 οι Ζακυνθινοί "σαραγιάντηδες" (εμποροι σταφίδας κυρίως και σιταριού)⁴² χρωστούσαν υπέρογκα ποσά στους Αγγλους μεγαλεμπόρους και χρειάστηκε να ληφθούν μέτρα για να ανακουφισθούν. Για το σκοπό αυτό νομοθετήθηκε η σύσταση Σταφιδικής Τράπεζας (1833) με αρχικό κεφάλαιο 30.000 ισπανικών δίστηλων με σκοπό τη δανειοδότηση των ντόπιων σταφιδεμπόρων, ενώ αποφασίστηκε και η μείωση του εξαγωγικού δασμού σε 18% επί της αξίας. Ταυτόχρονα για τόν περιορισμό των χρεών των σταφιδεμπόρων, με άλλο Διάταγμα της Ιονίου Γερουσίας αποφασίστηκε ο αποκλεισμός από την αγορά, των μικρεμπόρων βάζοντας σαν απαραίτητη προϋπόθεση κατοχής σταφίδαποθήκης από μέρος των "σαραγιάντηδων" ελάχιστο όριο σοδειάς 30.000 λίτρων σταφιδόκαρπου ετησίως⁴³. Κάτω απ'αυτές τις συνθήκες το Επτανησιακό εμπορικό κεφάλαιο, που στην αρχή δέχτηκε με ενθουσιασμό την "Αγγλική Προστασία" δεν άργησε να πάρη θέση αντίδρασης σ'αυτή. Από την άλλη μεριά ο ανταγωνισμός των Αγγλικών βιομηχανικών προϊόντων, κυρίως των υφαντουργικών και ο διαφορισμός του φορολογικού συστήματος σε βάρος των Επτανησιακών προϊόντων, όχι μόνο εμπόδισε την εγχώρια χειροτεχνική παραγωγή να μετατραπεί σε βιομηχανική, αλλά συνέθλιψε στη γέννησή της τη μαυριφακτουρική υφαντουργία, που περιορίστηκε γρήγορα στην παραγωγή υφασμάτων πολυτελείας (μεταξωτών κ.α.) μέχρι που τελικά μαράζωσε. Μόνο η σαπωνοποιεία μπόρεσε ν'αναπτυχθεί και να γνωρίσει αργότερα κάποια άνθιση.

Όπως γίνεται φανερό, η ευκαιρία που δόθηκε στο εμπορικό κεφάλαιο από τις αρχές του 19ου αιώνα ν'ανα-

πτυχθεί και να παίξει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της Επτανησιακής οικονομίας, που παρέμενε κατά βάση προσκολλημένη στον πρωτογενή τομέα βρέθηκε αντιμέτωπο με τη χώρα από όπου ξεπήδησε η Βιομηχανική Επανάσταση. Η πολιτική σκοπιμότητα από τη μια μεριά και τα οικονομικά συμφέροντα της "προστάτιδας" δύναμης από την άλλη εμπόδισαν τελικά την ανάπτυξη αυτή. Είναι εμπειρικά παραδεκτό ότι όσο πιά μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των ατόμων των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα τόσο μεγαλύτερος είναι και ο αριθμός εκείνων που έχουν μικρή αγοραστική δύναμη και ζήτηση για αγαθά. Και αυτό γιατί η απόδοση των αυξανόμενων δόσεων εργασίας πάνω στην ίδια μονάδα κεφαλαίου, κατά το νόμο της μη ανάλογης απόδοσης προκαλεί τη φθίνουσα παραγωγικότητα. Από την άλλη μεριά ο βαθμός ανάπτυξης ενός τόπου συνδέεται συνήθως από μιά μείωση της εξάρτησης από τη γεωργία επιβίωσης ή γενικά από τον πρωτογενή τομέα. Η ίδια αυτή μείωση του αγροτικού πληθυσμού δεν είναι αρκετή. Συμβάλλει στην ανάπτυξη μόνο αν υπάρχουν εναλλακτικές μη αγροτικές οικονομικές ευκαιρίες. Και αυτές ακριβώς τις ευκαιρίες, δεν μπόρεσαν-ή δεν τους επέτρεψαν-να τις εκμεταλλευτούν, οι κεφαλαιούχοι Επτανήσιοι.

Για να είμαστε όμως αντικειμενικοί, αν παραβλέψουμε την πατριωτική πλευρά και περιοριστούμε στη Διοικητική, η άποψη, ότι η περίοδος της Αγγλοκρατίας είναι συνδεδεμένη "μόνο" με το άσχημο παρελθόν των κατακτητών, που προηγήθηκαν των Αγγλων και με όλες τις συνέπειες που αυτό συνεπάγεται, δεν φαίνεται να ευσταθεί πραγματικά.

Το κυριότερο αγαθό που προσέφεραν οι Αγγλοι ήταν η από πολλά χρόνια ασυνήθιστη στους νησιώτες ασφάλεια και σταθερότητα. Πράγματι ύστερα από δεκαπέντε χρόνια εξακολούθητικές...καθεστωτικές αναστατώσεις, τα νησιά σταθεροποιήθηκαν για μισό αιώνα, σε μία κατάσταση που η μονιμότητα έμοιαζε ατράνταχτη. Το αίσθημα αυτό της ασφάλειας χάρισε στις ταραγμένες από τις πολιτικοκοινω-

νικές περιπέτειες ψυχές, μία ασυνήθιστη απο χρόνια γαλήνη. Αυτή ήταν σχετική βέβαια, γιατί τόσο η απαγορευμένη απο την ουδετερόφιλη Αγγλική πολιτική συμμετοχή των νησιών στον Αγώνα του '21, όσο και ο Ριζοσπαστισμός που πολεμούσε να καταφέρει την Ένωση με το νεοσύστατο Ελληνικό Βασίλειο, διατηρούσαν κάποια ένταση στους κατοίκους των νησιών. Δεν πρέπει να ξεχνάμε όμως ότι η αναταραχή αυτή ήταν "εθελοντική" και αφορούσε τα ζωηρότερα και τα πιο προοδευτικά στοιχεία. Κατά δεύτερο λόγο η Αγγλοκρατία πέτυχε, με τον τρόπο της, μία αναπάντεχη κοινωνική ανακατάταξη, καθώς και μία οικονομική ευφορία σε μία σημαντική μερίδα του πληθυσμού, που οφείλονταν στην αυξημένη κυκλοφορία χρήματος, αφού οι πλούσιες αντιμισθίες ήταν αδιατάρακτες και ακλόνητες. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα η άρχουσα τάξη, όπως αναφέρθηκε να αυτοκαταστραφεί οικονομικά. Απο την τελευταία αυτή άποψη η Δημοσιονομική πολιτική της "Προστασίας" πρέπει να θεωρηθεί τουλάχιστον παράξενη.

Είναι αλήθεια οτι η Μεγ. Βρετανία που υποστήριξε σε όλη την Ευρώπη το συντηρητισμό και την "επιστροφή στην παλιά τάξη των πραγμάτων" (Ναπολεόντειοι πόλεμοι, Ιερά Συμμαχία, κ.λ.π.), κράτησε στα Επτάνησα μία στάση που αν δεν έβλαψε καιρία το σύνολο, πάντως αφάνισε την ως τότε άρχουσα κοινωνική τάξη. Το κυριότερο νομοθετικό μέτρο που με ανεξήγητη ασυνέπεια, έλαβε τότε η "Αγγλική Προστασία" ήταν η καταστρεπτική για την Ιόνιο Αριστοκρατία, κατάργηση των *fidaecommissarie costitazioni* [ή "Φιντεϊκομμίς" (*fidaecommiss*) όπως επικράτησαν] του αναπαλλοτρίωτου δηλαδή των κληρονομικών κτημάτων⁴⁴.

Χαρακτηριστικό είναι οτι τα "Φιντεϊκομμίς", που οι Αγγλοι καταργήσανε τότε στα νησιά, τα διατηρούνε ακόμα και σήμερα στην πατρίδα τους. Σ'αυτά βασίζεται ο κληρονομικός πλούτος των Λόρδων που παρ'όλες τις παγκόσμιες αναταραχές και τη βαρειά σημερινή Αγγλική φορολογία, εξακολουθεί να υπάρχει. Μόνη εξήγηση για την πολιτική αυτή που εφαρμόσανε οι Αγγλοι στα νησιά είναι οτι επιδιώξανε

την οικονομική καταστροφή της ατίθασης, πλούσιας και δυναμικής επτανησιακής Αριστοκρατίας για να μπορούν να την κρατούν υποχείρια χάρη στις ακριβοπληρωμένες δημόσιες θέσεις που της παραχωρούσανε.

Παράλληλα όμως με τό μακιαβέλλειο αυτό πρόγραμμα "μακράς πνοής" εφαρμόσανε και ένα άλλο. Με το παράδειγμα της πολυέξοδης ζωής τους, οι Αρμοστές και το περιβάλλον τους παρασύρανε τους ντόπιους σε δαπάνες δυσανόλογες προς τα μέσα τους, εκμεταλλευόμενοι την ανέκαθεν πλούσια και παρασιτική ζωή τους. Τότε ήταν που τα ζακυνθινά αρχοντικά πλημμυρίσανε κυριολεκτικά απο κάθε είδους πολυτελέστατα καταναλωτικά αγαθά (πορσελάνες, κρύσταλλα, ασημικά, κ.λ.π.), που για πενήντα χρόνια τροφοδοτούσανε, αργότερα, τα Αθηναϊκά παλαιοπωλεία και θα τα τροφοδοτούσανε για πολύ καιρό ακόμη αν η πυρκαγιά του 1953 δεν σταματούσε, με τον δυναμικότερο τρόπο, την αφαίμαξη αυτή.

Όσο κράτησε βέβαια η Ελληνική Επανάσταση και προπαντός ύστερα απο την καθολική ερήμωση των αμπελιών του Μοριά απο την καταστροφική μανία του Ιμπραήμ, η τιμή της σταφίδας ανέβηκε τόσο πολύ, που οι ζακυνθινοί "Μπενεστάντηδες" (εύποροι) με ευκολία παρακολουθούσαν την πολυέξοδη ζωή, που ήξεραν άλλωστε καλά απο τα χρόνια της Βενετοκρατίας. Όταν όμως τα αγροτικά προϊόντα υποτιμήθηκαν, τότε συνειδητοποίησαν το μέγεθος της οικονομικής καταστροφής τους. Το τελειωτικό κτύπημα ήταν το άνοιγμα του Ισθμού (1893) μετά την Ένωση. Οι περισσότεροι τότε μεγαλοκτηματίες και μαζί τους ολόκληρη η τάξη των παλαιών Ευγενών, τινάχτηκαν στον αέρα. Τα κτήματα τους απροστάτευτα απο τα "Φιντεϊκομμίζ" κατακερματίζονταν και πωλούνταν το ένα μετά το άλλο. Ετσι-ακριβώς όπως φαίνεται οτι υπολόγιζαν οι Αγγλοι-χάνουν αν οχι ακόμη κοινωνικά, πάντως ουσιαστικά την ηγετική τους θέση. Όσο όμως κρατάει η "Προστασία" ο βραχνάς του "φαλιμέντου" (χρεωκοπίας), δεν γίνεται άμεσα αισθητός σ'αυτούς. Οι πλούσιες σε λίρες αντιμισθίες που όπως αναφέρθηκε παρα-

πάνω εισέπρατταν, δεν τους επέτρεπε να δουν τις αβέβαιες μακροχρόνιες οικονομικές εξελίξεις. Βουλευτές, Γερουσιαστές, Δικαστικοί και άλλοι ακριβοπληρωμένοι Δημόσιοι υπάλληλοι ζουν αποκλειστικά σχεδόν από τους μεγάλους μισθούς, τους οποίους (προς τιμήν τους!) προσπαθούν με κάθε τρόπο να χάσουν, υποστηρίζοντας με πάθος (εκτός λίγων εξαιρέσεων) την άμεση ή έστω μελλοντική Ένωση με τη δραχμόβιο Ελλάδα.

Πρέπει επίσης, από την άλλη μεριά, να τονιστεί ότι η Αγγλική αυτή πολιτική παρόλο που επιτάχυνε αναντίρρηση την οικονομική κατάρρευση της Αριστοκρατίας (ή μάλλον ακριβώς γι' αυτό) ωφέλησε την αστική τάξη που από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης και μετά όλο και προοδεύει. Έτσι θα καταλήξει κατά τη δεύτερη πεντηκονταετία του 19ου αιώνα να καταλάβει με τη σειρά της, την ηγετική θέση που μέχρι τότε κρατούσαν οι "Νόμπιλοι".

VIII.5. Το αγροτικό ζήτημα και η μορφή της αγροτικής ιδιοκτησίας στο Ιόνιο Κράτος.

Όπως προηγουμένα αναφέρθηκε το αγροτικό ζήτημα και οι σχέσεις εδάφους-ιδιοκτησίας στα Επτάνησα δεν έτυχαν της ουσιαστικής βελτίωσης στα χρόνια της "Προστασίας". Η Βρεταννική πολιτική δεν έθιξε, ούτε προσπάθησε να μεταβάλλει τις ισχύουσες σχέσεις μεταξύ γαιοκτημόνων και αγροτών και βασίσθηκε, με ασήμαντες παρεμβάσεις, στο από την εποχή της Βενετοκρατίας φεουδαρχικό καθεστώς⁴⁵. Κάτω από το καθεστώς αυτό το Ιόνιο Κράτος κατ'εξοχήν γεωργικό, εξαρτώμενο άμεσα από το πρωτογενή τομέα παραγωγής, είχε σαν αποτέλεσμα, η συνεχιζόμενη αυτή εξάρτηση να μην συνοδεύεται ούτε από την επέκταση της καλλιεργησίμου έκτασης, ούτε από την αυξητική μεταβολή της κεφαλαιακής επένδυσης στη γεωργία, που συνεπάγονται αύξηση του κατά κεφαλή αγροτικού προϊόντος και της παραγωγικότητας.

Κατά τα πρώτα χρόνια της Αγγλικής "Προστασίας" εκδόθηκαν οι Ιονικοί Κώδικες (αστικός, εμπορικός, ποινι-

κός, κ.λ.π.), που καταρτίσθηκαν απο ειδικές επιτροπές με βάση τη γαλλική νομοθεσία, αλλά βαθύτατα επηρεασμένοι στο σύνολό τους απο το Βενετικό Δίκαιο, που ο χρόνος, η γλώσσα και προπάντων η εξυπηρέτηση των συμφερόντων του κατακτητή-οιουδήποτε κατακτητή-είχαν επιβάλλει. Οι κώδικες αυτοί άρχισαν να ισχύουν γενικά απο το 1841, αφού τελικά ψηφίσθηκαν απο το Ζ΄ Κοινοβούλιο και επικυρώθηκαν απο το Αγγλικό Στέμμα.

Ο Ιόνιος Αστικός Κώδικας αποτελούμενος απο 2111 άρθρα παρουσίαζε απο νομοθετικής άποψης το φαινόμενο της συγκέντρωσης όλων των νομικών, κωδίκων της εποχής του⁴⁶. Από άποψη περιεχομένου και σκοπού, αποτελούσε το καταστατικό Χάρτη, της πάνω σε φεουδαρχική βάση κοινωνίας των Ιονίων. Ο πιο σημαντικός και ο πιο ιδιόρρυθμος θεσμός του Χάρτη αυτού ήταν ο θεσμός της α γ ρ ο λ η ψ ί α ς, που πέτυχε την απο αιώνες συνεχιζόμενη εκμετάλλευση των αγροληπτών, τον πολλαπλασιασμό της αξίας των κτημάτων, καθώς και την υπερτίμηση των ιδιοκτησιών, παρόλο που ο αριθμός των γαιοκτημόνων συνεχώς μειωνόταν κάτω απο τις εξελισσόμενες κοινωνικοοικονομικές ανακατατάξεις και συνθήκες.

Η ιστορία του θεσμού άρχιζε απο την εποχή της Βενετοκρατίας κάτω απο το τιμαριωτικό καθεστώς και τις δουλοκτητικές σχέσεις παραγωγής. Ο δουλοκτητικός τρόπος καλλιέργειας των κτημάτων δεν ήταν όμως αποδοτικός λόγω και της ιδιοσυγκρασίας των Επτανησίων. Επρεπε να βρεθεί καινούργιος τρόπος, ένας άλλος θεσμός. Ετσι εφευρέθηκε ο θεσμός της αγροληψίας (της "σεμπριάς" ή της "νομής" όπως λεγόταν στην κοινή γλώσσα των κατοίκων).

Σύμφωνα με τον θεσμό αυτό, τα κτήματα "μοιράζονταν" στους ακτήμονες χωρικούς (αγρολήπτες) με την υποχρέωση να τα καλλιεργούν και με αντάλλαγμα για την εργασία τους αυτή τη λήψη μέρους απο τους καρπούς. Με τον τρόπο αυτό ο ιδιοκτήτης-γαιοκτήμονας χωρίς την παραμικρή οικονομική επιβάρυνση και χωρίς την καταβολή εργασίας, παρά μό-

νο με την παραχώρηση τμήματος μόνο της ιδιοκτησίας του, απολάμβανε την υπερπρόσοδο που δημιουργούσε η πρόσθετη εργασία των αγροληπτών. Επίσης, στις περιπτώσεις χέρσων εδαφών που παραχωρούνταν στους αγρολήπτες με σκοπό τη καλλιέργειά τους, το κέρδος των γαιοκτημόνων ήταν ακόμη μεγαλύτερο αφού πέρα από τη γαιοπρόσοδο αποκόμιζαν και την αξιοποίηση της ακαλλιεργήτης γης που παραχωρούσαν στους αγρολήπτες.

Όπως γίνεται φανερό το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της αγροληπτικής σχέσης ήταν η ψευδαίσθηση του αγρολήπτη ότι είχε κάτι δικό του ενώ στην πραγματικότητα δεν είχε τίποτα. Το λιγοστό υποθετικό μερίδιό του επί της αξίας του κτήματος-που ήταν τόσο δικό του ώστε δεν είχε το δικαίωμα να το μεταβιβάσει-τον ανάγκαζε στην εντατικότερη καλλιέργειά του με σκοπό την μεγαλύτερη απόδοση παραγωγής. Ενώ, αν δεν το θεωρούσε "δικό" του η καλλιέργειά του θα ήταν λιγότερο εντατική και η παραγωγή μειωμένη.

Οι σχετικές με τις αγροληψίες διατάξεις του Ιονίου Αστικού Κώδικα ανέφεραν τα ακόλουθα:⁴⁷

<< Η αγροληψία είναι συμβόλαιο, δι' ου ο κύριος αγροληπτικών κτημάτων, οιωνδήποτε, διαπιστεύει την καλλιέργειάν των εις τινά, όστις κρατεί προσδιωρισμένον τι μέρος των καρπών προς ανταμοιβήν των κόπων του και δύναται προσέτι να αποκτήση δικαιώματα κυριότητας επί προσδιωρισμένου μέρους των ειρημένων κτημάτων, αν τούτο συνομολογηθή ρητώς >> (άρθρο 1627).

<< Ο μεν κύριος καλείται αγροδότης,, αγρολήπτης δε ο λαμβάνων τ' αγροκτήματα δια να τα καλλιεργή' τά εις αγροληψίαν δοθέντα αγροτικά κτήματα καλούνται αγροληπτικά, και τ' ό μέρος των ανη-

- κόντων εις τον αγροδότην κάρπων
καλείται μερίδιον>> (άρθρο 1628)
- << Αι αγροληψίαι δύνανται να είναι
διηνεκείς ή πρόσκαιροι>>. (άρθρο
1629)
- << Η αγροληψία αποδεικνύεται μονον
δι'επισήμου εγγράφου>>. (άρθρο 1630)
- << Το μερίδιον των εις τον αγρολήπτην
ανηκόντων καρπών και η μερίς της κυ-
ριότητος του επι του αγροληπτικού
κτήματος, εάν αυτη συνωμολογηθή,
πρέπει ρητώς να δηλωθώσιν εις το συμ-
βόλαιον. Εάν δεν προσδιορισθή το με-
ρίδιον των καρπών, το συμβόλαιον εί-
ναι άκυρον· και όταν δεν εδηλώθη η
επί της κυριότητος μερίς του αγρολή-
πτου, ούτος ουδέν δικαίωμα κυριότη-
τος έχει επι του αγροληπτικού κτήμα-
τος>>. (άρθρο 1631)
- << Οι συμβαλόμενοι αναλύουσι, κανονί-
ζουσι τους όρους του περι αγροληψί-
ας συμβολαίου δι'οιασδήποτε συμφωνί-
ας την οποίαν κρίνωσιν εύλογον, εάν
όμως αι συμφωνίαι αυταί δεν αντίκει-
νται εις τους νόμους>>. (άρθρο 1632)

Με βάση τις παραπάνω διατάξεις είχαν συναφθεί όλα τα συμβόλαια μεταξύ αγροδοτών και αγροληπτών. Το άρθρο 1631 έδινε την πλήρη ελευθερία στους αγροδότες να κανονίζουν αυτοί τα μερίδια-τόσο επι της κυριότητας, όσο και επι των καρπών-των αγροληπτών, που αναγκάζονταν να αποκτήσουν, ασφυκτικά πιεζόμενοι, "νομή" έστω σ'ένα χωράφι. Εξάλλου, η αγροληψία απο πλευράς διάρκειας ήταν ή αορίστου χρόνου, όποτε ο αγρολήπτης είχε-κατά τη γνωστή έκφραση- "νομή γής", ή πρόσκαιρη, όποτε είχε τη "νομή" όσο διαρκούσε η καλή κατάσταση της φυτείας του

διο του σε οποιονδήποτε, ο αγρολήπτης ήταν υποχρεωμένος από το νόμο και από τη σκληρή πραγματικότητα της ζωής να είναι για πάντα δεμένος με το κτήμα του ιδιοκτήτη, του οποίου ουσιαστικά αποτελούσε εξάρτημα. Το μόνο που μπορούσε να κάνει ο τελευταίος ήταν να το εγκαταλείψει στον αγροδότη του, αφού φυσικά αυτός δεχόταν την εγκατάλειψη αυτή προς όφελός του, γιατί μπορούσε και να την αρνηθεί και επιπλέον να ζητήσει και αποζημίωση αν το κτήμα εξαιτίας της εγκατάλειψης δεν καρποφόρησε κανονικά, ή έπαθε φθορά, ή μειώθηκε η αξία του. Η διάταξη του άρθρου 1634 ήταν πραγματικά μία από τις σκληρότερες θυμίζοντας εποχές του παρελθόντος και ταυτόχρονα αποτέλεσε το κλειδί της φεουδαρχικής κοινωνίας στα Επτάνησα. Τη σκληρότητα αυτή προσπάθησε να απαλύνει το από της 2 Φεβρουαρίου του 1860, ΔΒ΄ψήφισμα του ΙΑ΄Κοινοβουλίου του Ιονίου Κράτους τροποποιώντας το άρθρο 1634. Η τροποποίηση αυτή από μία άποψη καθιστούσε κάπως χαλαρότερα τα δεσμά του αγρολήπτη, που στο εξής είχε το δικαίωμα χωρίς τη συγκατάθεση του αγροδότη να μεταβιβάσει το μερίδιό του, τη "νομή", του στο οικογενειακό του περιβάλλον.

Αυτός ήταν σε γενικές γραμμές ο θεσμός της αγροληψίας, που ίσχυσε στα Επτάνησα και καταργήθηκε πρώτα στη Ζάκυνθο και στα υπόλοιπα νησιά, 90 περίπου χρόνια μετά την ένωση τους με την κυρίως Ελλάδα⁵⁰.

Πέρα από το θεσμό της αγροληψίας δεν θα ήταν άστοχο να αναφερθούμε και σε δύο άλλους ιδιαίτερους θεσμούς, που αναπτύχθηκαν στα Επτάνησα και παρουσίαζαν αρκετή ομοιότητα με την αγροληψία. Οι θεσμοί αυτοί ήταν η "εμφύτευση" και η "εδαφονομή". Ο Ιόνιος Αστικός Κώδικας σχετικά ανέφερε:⁵¹

<< Η εμφύτευση είναι συμβόλαιο, δι' ου παραχωρείται εις τον εμφυτευτήν αγροτικόν τι κτήμα επι τη υποχρεώσει να το βελτιώσει και να πληρώνη κατ'ετος προσδιορισμένην τινα παροχήν, ήτις καλείται κανών,

ή εις χρήματα ή εις προϊόντα γης
προς αναγνώρισιν της πρωτοτύπου
κυριότητος του παραχωρητού>>.
(άρθρο 1651)

<< Η εδαφονομή είναι συμβόλαιον, δι' ου
παραχωρείται αστικόν κτήμα, επι υπο-
χρεώσει του εδαφονόμου να πληρώνη κατ'
έτος προσδιωρισμένην τινά παροχήν, ήτις
καλείται εδαφονόμιον, εις χρήματα ή εις
είδη προς αναγνώρισιν της κυριότητος
του εδαφοδότου>>. (άρθρο 1652)

<< Η εμφύτευση και η εδαφονομή δύνα-
νται να είναι διηνεκείς ή πρόσκαιροι.
Η πρόσκαιρος, εμφύτευση ή εδαφονομή
δεν δύνανται να είναι ποτέ βραχύτεραι
των είκοσι ετων>>. (άρθρο 1653)

Αξιοσημείωτο ήταν επίσης το άρθρο 1655 που σύμφω-
να μ' αυτό << η ένεκα σίνους (βλάβης) διάρρηξις δεν έχει
χώραν εις τα περί εμφυτεύσεως και εδαφονομής συμβόλαια>>.
Κι' αυτό γιατί η γαιοπρόσοδος του ιδιοκτήτη (του "παραχω-
ρητού ή "εδαφοδότου") δεν εξαρτώνταν απο την απόδοση του
κτήματος. Καθοριζόταν ακριβώς απο τα συμβόλαια. Κατά τα
άλλα οι ίδιοι περιορισμοί που επιβάλλονταν ως προς τις
μεταβιβάσεις των αγροληψιών στους αγρολήπτες, επιβάλλο-
νταν και στους εμφυτευτές και τους εδαφονόμους.

Ο θεσμός της εμφύτευσης επειδή ήταν ασύγκριτα κα-
λύτερος απο εκείνον της αγροληψίας για τον καλλιεργητή
αγρότη δεν ήταν διαδεδομένος σε μεγάλη έκταση. Γι' αυτό
μόνο ορισμένοι ιδιοκτήτες, που για διάφορους λόγους (πχ.
αποδημία, μικρή ιδιοκτησία, κ.λ.π.) δεν ήθελαν ή δεν μπο-
ρούσαν να έχουν τη φροντίδα της παρακολούθησης των κτη-
μάτων τους, τα παραχωρούσαν σε εμφύτευση. Η εδαφονομή ή-
ταν ένας παραπλήσιος με την εμφύτευση θεσμός, που ίσχυε
μόνο επι αστικών κτημάτων και αναπτύχθηκε οπως φαίνεται

για τους ίδιους λόγους που αναπτύχθηκε και ο θεσμός της εμφύτευσης. Ήταν και οι δύο θεσμοί, που εξασφάλιζαν ένα σταθερό εισόδημα στους ιδιοκτήτες οι οποίοι μ'αυτό τον τρόπο απέφευγαν-ιδιαίτερα όταν δεν είχαν μεγάλη περιουσία ώστε να διατηρούν υπηρετικό προσωπικό -τη φροντίδα της παρακολούθησης της καλλιέργειας, της συγκομιδής των καρπών και γενικά τη συμμετοχή τους στους κινδύνους της παραγωγής.

Αυτοί ήταν οι ιδιαίτεροι θεσμοί του ιδιωτικού δικαίου που η αριστοκρατία καθιέρωσε στα Επτάνησα και ο Ιόνιος Αστικός Κώδικας συμπεριέλαβε στο κείμενο του και τους συγκεκριμενοποίησε. Εκτός από τους θεσμούς αυτούς και άλλες σχετικές διατάξεις ρύθμιζαν καθαρά αστικές σχέσεις που είχαν εφαρμογή τόσο στην αγροτική παραγωγή όσο και στους άλλους τομείς της οικονομίας (κτηνοτροφία, βιοτεχνία, αλιεία κ.λ.π.).

Συνήθως όμως τις τελευταίες αυτές σχέσεις ρύθμιζαν επιτόπιες συνήθειες και έθιμα που αναπτύχθηκαν στις διάφορες περιοχές ή και σε ολόκληρη την επικράτεια και πήγαιναν από το περί δικαίου συναίσθημα του λαού, που αγνοούσε το γραπτό δίκαιο αφού ήταν αμόρφωτος και αφού το γραπτό δίκαιο ήταν ξενόγλωσσο. Γι'αυτό και κανένας νόμος δεν στάθηκε ικανός να τους καταργήσει.

Τέτοια έθιμα ήταν, το "ξ ά ι" ή αλλιώς το μερίδιο που έπαιρνε ο μυλωνάς, ο αλωνιστής ή ο ιδιοκτήτης ελαιολτριβείου για την επεξεργασία ή μετάπλαση του προϊόντος (αλεύρι, σιτάρι, λάδι κ.λ.π.), που καθορίσθηκε σε 10%. Τα "π α χ τ ά" ή ενοίκια (χωραφιών ή βοσκοτόπων), ο χρόνος έναρξης και λήξης αυτών, το μερίδιο επί της παραγωγής του ιδιοκτήτη προβατοποιμνίου. Η υποχρέωση του ιδιοκτήτη κτήματος να δίνει στους αγρεργάτες του εκτός από το ημερομίσθιο και τρία "φ α γ ι ά" (γεύματα) και κρασί κατά βούληση, καθώς και άλλα πολλά.

VIII.6. Η αναπτυξιακή πολιτική και η εκπολιτιστική πρόοδος του Ιονίου Κράτους και ιδιαίτερα της Ζακύνθου.

Κρίνοντας ότι η οικονομική πρόοδος ενός Κράτους ή μιάς περιφέρειας δεν μπορεί να είναι άσχετη με την εκπολιτιστική πρόοδο του ίδιου του Κράτους ή της περιφέρειας, αφού η κουλτούρα περιλαμβάνεται μέσα στη συνάρτηση της οικονομικής ανάπτυξης⁵², θα αναφερθούμε αρχικά στην αναπτυξιακή πολιτική και στη συνέχεια θα θίξουμε και το θέμα του εκπολιτισμού στο Ιόνιο Κράτος και ιδιαίτερα στη Ζάκυνθο.

Είναι γεγονός ότι η κρατική επενδυτική οικονομική δραστηριότητα κατά τα πρώτα χρόνια της "Προστασίας" αποσκοπούσε στην εσωτερική διοργάνωση του Κράτους, με την κατασκευή παντός είδους κοινοφελών έργων, που απο τη μιά μεριά "τιμούσαν" το αγγλικό Στέμμα και έδωσαν στο Ιόνιο Κράτος όψη Ευρωπαϊκής χώρας, απο την άλλη όμως συνέβαλαν στη κοινωνική πρόοδο των Επτανήσιων και βοήθησαν τα νησιά να διατηρήσουν τον επτανησιακό χαρακτήρα και την πολιτιστική τους παράδοση. Την περίοδο αυτή, τα αναπτυξιακά δημόσια προγράμματα αφορούσαν στην κατασκευή και ανακατασκευή Οχυρωματικών έργων, Δημόσιων καταστημάτων, Κοινοφελών και Πνευματικών ιδρυμάτων, καθώς επίσης και στην επέκταση των δημόσιων οδικών αρτηριών για την διευκόλυνση της χερσαίας συγκοινωνίας, στη βελτίωση των θαλάσσιων μεταφορών με τη δημιουργία του Ιονικού στολίσκου κ.α.

Πιο συγκεκριμένα επι Αρμοστείας κυρίως του Adam (1824-1832) κατασκευάσθηκαν μεγάλες οδικές αρτηρίες που συνετέλεσαν στο να επιτευχθεί η επικοινωνία και με τα πιο απόμακρα σημεία των νησιών. Στη Ζάκυνθο την εποχή εκείνη τα έργα οδοποιΐας είχαν σαν αποτέλεσμα την κατασκευή δύο κύριων οδικών αρτηριών. Το ίδιο συνέβει και με τα υπόλοιπα νησιά έτσι ώστε στην Κέρκυρα κατασκευάσθηκαν τρεις μεγάλες αρτηρίες, στη Λευκάδα επίσης τρεις, στην Κεφαλλονιά πέντε και στα Κύθηρα δύο⁵³.

Οργανώθηκαν επίσης σε κάθε νησί, και ανεγέρθηκαν όπου δεν υπήρχαν, Υγειονομεία, Λιμεναρχεία, Τελωνεία και Λοιμοκαθαρτήρια και επανδρώθηκαν με το ανάλογο προσωπικό⁵⁴. Ειδική φροντίδα πάρθηκε και για τα οχυρωματικά έργα των νησιών και ιδιαίτερα της Κέρκυρας, με την προέκταση, ανακατασκευή και πλήρωση των οχυρών με νέο σύγχρονο οπλισμό⁵⁵.

Εξάλλου οι Αγγλοι όταν κατέλαβαν τα νησιά, εκτός των άλλων μέτρων που πήραν για την διοργάνωση των διαφόρων υπηρεσιών του Ιόνιου Κράτους, φρόντισαν και για τη σύσταση Ταχυδρομικής Υπηρεσίας⁵⁶. Ο πρώτος νόμος που αφορούσε τα σχετικά με τη σύσταση Ταχυδρομείων στα νησιά δημοσιεύθηκε το 1827 (δηλ. ένα χρόνο πριν του πρώτου ταχυδρομικού νόμου του νεοσύστατου τότε Ελληνικού Κράτους, που πρωτοδημοσιεύθηκε στην Αίγινα το 1828)⁵⁷. Η μεταφορά επιστολών και αντικειμένων με τις ταχυδρομικές υπηρεσίες αποτελούσε μονοπώλιο του Κράτους και κάθε λαθραία μεταφορά τους είχε σαν συνέπεια την καταβολή πρόστιμου ύψους πέντε λιρών που αργότερα μειώθηκε σε πέντε κορώνες. Επειδή η συντήρηση των ταχυδρομικών γραφείων απορροφούσε σημαντικά κεφάλαια αποφασίσθηκε, για τη μείωση των λειτουργικών δαπανών τους, όπως αυτά συγχωνευθούν με τα υγειονομεία (Uffici di Sanità) όπως κατ' αρχήν συνέβει και στην Ελληνική επικράτεια. Η διαβάθμιση των ταχυδρομικών τελών ήταν ιδιαίτερα πολύπλοκη και η διατίμηση (tariffa) βασιζόταν ανάλογα του βάρους, του μεταφερόμενου αντικειμένου και της απόστασης (υπολογιζόμενης σε χιλιόμετρα ή ώρες ταξιδιού). Επίσης ίσχυε ξεχωριστή διατίμηση απο νησί σε νησί, ιδιαίτερη για τις Δαλματικές ακτές και την Πελοπόννησο, ιδιαίτερη προνομιούχος (Privile giata) για τα απέναντι των νησιών ηπειρωτικά λιμάνια, κ.λ.π. Τα παραπάνω τέλη στην αρχή κυμάνθηκαν μεταξύ 1 penny [Αγγλική πένα = 10 λεπτά] και 6 pence ενώ αργότερα με την εισαγωγή του γραμματοσήμου (1857) τα τέλη μειώθηκαν μεταξύ 1 και 2 pence⁵⁸.

Το 1817, για την εξυπηρέτηση και βελτίωση των θαλάσ-

σιων μεταφορών, δημιουργήθηκε ο Ιονικός στολίσκος (Flotilia Ionía) αποτελούμενος από παλιά αγγλικά βρίκια και σκούνες που είχαν πάρει μέρος στο ναυτικό αποκλεισμό των νησιών κατά τους Ναπολεόντειους πολέμους. Η συντήρηση του στόλου αυτού απαιτούσε 631 περίπου αγγλικές λίρες κάθε χρόνο και στο διάστημα της υπηρεσίας του (1817-1836) κόστισε στο Ιονικό ταμείο 12.000 λίρες. Με την πάροδο του χρόνου τα περισσότερα από τα πλοία του στόλου αυτού λόγω παλαιότητας εγκαταλήφθηκαν και στα δύο που απείναν προστέθηκε - από το 1825 - το νέο απόκτημα του στόλου το Ιονικό ατμόπλοιο, που ονομάστηκε "Φρειδερίκος Άδαμ" για να μετονομαστεί αργότερα σε "Επτάνησος". Η συντήρηση των τελευταίων αυτών πλοίων, που κατάντησαν τελικά να εξυπηρετούν μόνο τα αγγλικά συμφέροντα απορροφούσε κάθε χρόνο 1.200 λίρες. Για την επισκευή και ναυπήγηση εξάλλου μικρής χωρητικότητας σκαφών λειτουργούσαν μικρές ναυπηγικές μονάδες-επισκευαστήρια (carinagio) στην Κεφαλλονιά, Ιθάκη και Κέρκυρα⁵⁹. Η ανάπτυξη τέλος της ναυτηλίας δημιούργησε με την πάροδο του χρόνου την ανάγκη σύστασης Ασφαλιστικών Εταιρειών. Η πρώτη από αυτές ιδρύθηκε το 1841 στην Κεφαλλονιά με την επωνυμία "Κεφαλληνία". Την ίδρυση της Εταιρείας αυτής γρήγορα ακολούθησαν και άλλες στα υπόλοιπα νησιά όπως η "Αρχάγγελος" (1852 επίσης στη Κεφαλλονιά), η "Κέρκυρα" (1845, στη Κέρκυρα) και η "Θαλασοδάνειος Ζακύνθου" (1858, στη Ζάκυνθο)⁶⁰.

Κατά τα πρώτα κυρίως χρόνια της Αγγλοκρατίας όταν δεν είχε φανεί ακόμη το έλλειμμα του ισοζυγίου του κρατικού προϋπολογισμού έγιναν στη Ζάκυνθο πολλά και αξιόλογα αναπτυξιακά έργα που συνέβαλαν στην οικονομική ανόρθωση του νησιού. Εκτός της κατασκευής και επέκτασης του οδικού δικτύου, οικοδομήθηκαν ωραία δημόσια καταστήματα όπως Δικαστικό Μέγαρο, Δημοτική Αγορά (1836), Σφαγεία, Φυλακές (1830), Στρατώνες, βελτίωση των οχυρωματικών έργων του κάστρου της πόλης και πολλά άλλα⁶¹.

Την ίδια εποχή διαμορφώθηκε η μεγάλη πλατεία του Μώλου η σημερινή Πλατεία Σολωμού, ενώ αρχίσανε έργα για

αξίας 1/2 penny χρώματος
κίτρινου

αξίας 1 penny χρώματος
μπλέ

αξίας 2 pence χρώματος
κόκκινου

Τα πρώτα γραμματόσημα, που κυκλοφόρησε η Ταχυδρομική Υπηρεσία του Ιόνιου Κράτους κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας (1857).

τη συστηματική βελτίωση του λιμανιού με την κατασκευή και επέκταση τεχνητής προβλήτας⁶². Τα έργα διαμόρφωσης του λιμανιού είχαν ξεκινήσει από τους Άγγλους από το 1811 και μέχρι το 1813 είχαν ήδη δαπανηθεί 2000 τάλληρα, ενώ συνεχίστηκαν και αργότερα σε όλη τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας ανάλογα και με τις ανάγκες που δημιουργούσε η εξέλιξη των πλοίων που κατέπλεαν στο πολυσύχναστο λιμάνι της Ζακύνθου.

Το 1829 εξάλλου άρχισαν οι εργασίες κατασκευής Υδραγωγείου (Acquidotto) που συνετέλεσε στην αποκατάσταση (1831) του υδρευτικού προβλήματος της πόλης⁶³.

Το 1817 ανοικοδομήθηκε το Νοσοκομείο (Ospedale, Ospital di Pietà) της Ζακύνθου που ήταν συγχρόνως και εκθετοτροφείο - οργανοτροφείο και λειτουργούσε από την εποχή της Βενετοκρατίας. Το "Σπιτάλιο" ή "Μεγάλο Σπίτι" όπως ονομαζόταν από τους ντόπιους το νοσοκομείο-εκθετοτροφείο, στάθηκε αληθινός καθρέφτης του κοινωνικού κατεστημένου της εποχής⁶⁴. Άλλο ίδρυμα βενετικής προέλευσης (1670) που λειτουργούσε την περίοδο της "Προστασίας" στη Ζάκυνθο ήταν το Ενεχυροδανειστήριο ή "Μόντε" (Monte di Pietà). Το κατάστημα αυτό, που χορηγούσε με υποθήκη έντοκα δάνεια με επιτόκιο 4% λόγω των πολλών καταχρήσεων που υπέστη, με την πάροδο του χρόνου έπεσε σε οικονομικό μαρασμό με αποτέλεσμα να περιοριστεί σημαντικά ο ρόλος του. Στο ίδιο κατάστημα στεγαζόντουσαν τα δημοτικά Ταμεία καθώς και το Ταμείο Παρακαταθηκών των ιδιωτών, ενώ στο ισόγειο λειτουργούσε το περίφημο (από το 1487) Αρχαιοφυλάκιο Ζακύνθου. Μετά την Ένωση και κατά τον απολογισμό του 1902, το ενεργητικό του "Μόντε" ανερχόταν σε 27.394,39 δρχ. ενώ το παθητικό σε 32.267,99 δρχ. Ύστερα από πολλές περιπέτειες μετατράπηκε σε Μουσείο για να καταστραφεί και να αποτεφρωθεί τελικά κατά το σεισμό και τη μεγάλη πυρκαγιά του 1953⁶⁵. Η υποβάθμιση αυτή του Ενεχυροδανειστηρίου από τη μιά μεριά και οι δύσκολες οικονομικές συνθήκες που αντιμετώπιζαν οι ευρύτερες λαϊκές μάζες από την άλλη φαίνεται ότι ήταν ο

λόγος της ίδρυσης τοπικής Τράπεζας στο νησί. Έτσι με την υπ' αριθμόν 45, της 28/8/1835 απόφαση της Ε΄ Ιονίου Γερουσίας "Περί συστάσεως Τραπεζών εξοικονομήσεως υπέρ των τεχνητών, εργατών και γεωργών", συστάθηκε το 1836 στη Ζάκυνθο Τράπεζα (Banca di risparmio) υπο την προεδρία του τότε Τοποτηρητού του νησιού και 52 Επιμελητών⁶⁶ με σκοπό, την με μικρό τόκο δανειοδότηση των ασθενέστερων οικονομικά τάξεων. Με άλλη απόφαση της Ιονίου Γερουσίας (πράξη υπ' αρ. 83), "επιτρεπούσης την άδειαν συστάσεως Τραπεζικής Εταιρείας προς τον σκοπόν εμπυχώσεως της βιομηχανίας και άλλων ωφελίμων επιχειρήσεων εις το Κράτος, δια της κυκλοφορίας χρηματικών κεφαλαίων" ιδρύθηκε (26/7/1837) κατ' αρχήν στην Κέρκυρα με Αγγλικά κεφάλαια, Ανώνυμος Τραπεζική Εταιρεία παρακαταθηκών και δανείων με το όνομα "Ιονική Τράπεζα"⁶⁷. Με αρχικό κεφάλαιο 100.000 λίρες στερλίνες, η Τράπεζα αυτή γρήγορα επεκτάθηκε και με ψήφισμα της Νομοθετικής Εξουσίας (23/10/1839) αποφασίστηκε η ίδρυση υποκαταστημάτων σε όλα τα νησιά του Ιονίου, ενώ ταυτόχρονα της ανατέθηκε η μονοπωλιακή έκδοση τραπεζογραμματίων και χαρτονομισμάτων κατά το 1/3 του χρηματικού κεφαλαίου του θεματικού. Στις 18 Μαΐου 1840 άνοιξε στη Ζάκυνθο το υποκατάστημα της "Ιονικής Τράπεζας" που απο τότε μονοπώλησε σχεδόν τη δανειστική δραστηριότητα του νησιού. Η ίδια τράπεζα χρηματοδοτούσε τα έργα αποξήρασης ελωδών εκτάσεων στη Ζάκυνθο (λίμνη Μακρή) και προεξοφλούσε γραμμάτια έναντι της γεωργικής παραγωγής, με τόκο που κυμαινόταν μεταξύ 6-8%⁶⁸. Στά δανειοδοτικά καταστήματα του νησιού θα πρέπει να αναφερθεί και η μετοχική "Θαλασσοδάνειος Εταιρεία Ζακύνθου" που ιδρύθηκε λίγο πριν την ένωση, το 1858. Οι δραστηριότητες της εταιρείας αυτής αφορούσαν την ασφαλιστική κάλυψη των Ζακυνθινών αλλά και γενικότερα των Επτανησιακών πλοίων καθώς και την χορήγηση ναυτικών δανείων⁶⁹.

Σχετικά με την εμπύχωση της γεωργίας ευεργητικός υπήρξε ο ρόλος της "Αγροτικής Εταιρείας Ζακύνθου" που ιδρύθηκε στις 22/2/1836, και αποτελούσε παράρτημα όπως

θα δούμε παρακάτω της Επτανησιακής "Αγρονομικής Εταιρείας"⁷⁰.

Πριν όμως προχωρήσουμε στην εκπολιτιστική πρόοδο του Ιονίου Κράτους γενικότερα και της Ζακύνθου ειδικότερα, θα αναφερθούμε σε ένα άλλο σημαντικό στοιχείο, που αφορά την πληθυσμιακή εξέλιξη και τη συμμετοχή του ενεργού πληθυσμού της Ζακύνθου, καθώς και των υπολοίπων νησιών στους διάφορους τομείς της οικονομίας στη συγκεκριμένη περίοδο, από τα διαθέσιμα στατιστικά δεδομένα που έχουμε στη διάθεση μας και προέρχονται από τα Γενικά Αρχεία του Αγγλικού Κράτους (Public Records Office).

Ο πληθυσμός της Ζακύνθου σύμφωνα πάντα με τις εκτιμήσεις των απογραφών που περιέχονται στο Local Records Blue Books of Statistics (Public Records Office, London) ανερχόταν κατά τα πρώτα χρόνια της "Αγγλικής Προστασίας" σε 36.715 κατοίκους (1824) ενώ το 1827 σε 39.583 κατ. και αντιπροσώπευαν αντίστοιχα το 20% και 22% του συνολικού πληθυσμού του Ιονίου Κράτους που περιλάμβανε όπως είναι γνωστό τα νησιά: Κέρκυρα, Κεφαλλονιά, Ζάκυνθο, Λευκάδα, Ιθάκη, Κύθηρα και Παξούς (συνολ. πληθ. 175.902 κατ. το 1824 και 180.301 κατ. το 1827)⁷¹. Κατά τη χρονική περίοδο 1828-1863, σύμφωνα με τα διαθέσιμα αναλυτικά στοιχεία όπως παρουσιάζονται στον πίνακα που ακολουθεί (Πίν. VIII. 6.1.), ο πληθυσμός της Ζακύνθου κυμαινόταν μεταξύ 34.767 (1830) και 41.404 (1852) κατοίκων και αντιπροσώπευε περίπου το 18-19% του συνολικού πληθυσμού του Ιονίου Κράτους. Επίσης για όλη αυτή την περίοδο οι αλλοδαποί και οι ξένοι μόνιμοι κάτοικοι της Ζακύνθου αποτελούσαν ένα ποσοστό που κυμαινόταν μεταξύ 1-5% του συνολικού πληθυσμού του νησιού.

Ένα άλλο βασικό χαρακτηριστικό, όπως φαίνεται από τα στοιχεία του ίδιου πίνακα, είναι η συμμετοχή του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της Ζακύνθου στους τρεις παραγωγικούς τομείς, της οικονομίας, γεωργία, βιοτεχνία

και εμπόριο. Η συμμετοχή αυτή του οικονομικά ενεργού, πληθυσμού παρά τις μικρές διαταραχές παρουσίαζε μια σταθερή, διακείμενη και αντιστοιχούσε σε 20%, 5% και 1,5% του συνολικού μη ενεργού πληθυσμού του νησιού. Η ποσοστιαία αυτή συμμετοχή του ενεργού πληθυσμού της Ζακύνθου στους τρεις τομείς της οικονομίας, παρουσιάζεται διαγραμματικά πιο κάτω (Διάγ/μα VIII.6.2.), ενώ όπως φαίνεται από τον επόμενο Πίνακα (Πιν. VIII.6.2) αυτή, ακολουθεί την αντίστοιχη διαμόρφωση της συνολικής συμμετοχής του ενεργού πληθυσμού του Ιονίου Κράτους, που για το ίδιο χρονικό διάστημα οι απασχολούμενοι στη γεωργία, στη βιοτεχνία και στο εμπόριο κυμαίνονταν κατά μέσο όρο αντίστοιχα σε 21%, 4% και 2,5% του συνόλου του πληθυσμού.

Σύμφωνα με τα στοιχεία αυτά, η υψηλή συμμετοχή των απασχολούμενων στη γεωργία τόσο στη Ζάκυνθο όσο και στα υπόλοιπα νησιά, με μεγάλη μάλιστα διαφορά από τους άλλους δύο παραγωγικούς τομείς, δείχνει το μέγεθος της εξάρτησης των κατοίκων των νησιών αλλά και του συνόλου της παραγωγής γενικότερα από τον πρωτογενή τομέα. Η εξάρτηση αυτή που αποτέλεσε τροχοπέδη ανάπτυξης άλλων παραγωγικών κλάδων και ιδιαίτερα της βιομηχανίας, θα έχει ακόμη πιο δύσμενη αποτελέσματα στα χρόνια που ακολούθησαν μετά την ένωση των νησιών με την κυρίως Ελλάδα και της προτεραιότητας που έδωσαν οι Ελληνικές Κυβερνήσεις σε άλλες περιφέρειες της χώρας.

Επανερχόμενοι εξάλλου στα στοιχεία του Πίνακα VIII.6.1 και εξετάζοντας την εξέλιξη των φυσικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών του πληθυσμού της Ζακύνθου κατά τη χρονική περίοδο 1828-1863, θα παρατηρήσουμε ότι ο μέσος όρος του ποσοστού των γάμων, που πραγματοποιήθηκαν στην αναφερόμενη περίοδο ανήλθε σε 7,3 ανά 1000 κατοίκους. Επίσης για το ίδιο χρονικό διάστημα, ο μέσος όρος του ποσοστού των γεννήσεων και θανάτων ανήλθε σε 30,2% και 34,9% αντίστοιχα. Ειδικότερα για το ποσοστό γεννητικότητας, αυτό μπορεί να χαρακτηριστεί σαν χαμηλό, ενώ σημαντικά αυξημένο χαρακτηρίζεται το ποσοστό θνησιμότητας. Πιο συγκεκριμένα, οι δείκτες της γενικής γαμηλιότητας, γεννητικότητας και θνησιμότητας παρουσίασαν κατά τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας στη Ζάκυνθο, τις ακόλουθες διακυμάνσεις:

ΠΙΝΑΚΑΣ VIII.6.1.
ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΟΥΣ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΕΤΗ	ΠΛΗΘΟΣ		ΑΝΔΡΕΣ		ΓΥΝΑΙΚΕΣ		ΣΥΝΟΛΟ		ΑΜΑΧΑΙΟΙ ΚΑΙ ΞΕΝΟΙ ΜΟΝΙΜΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ		ΑΠΕΡΓΙΑ		ΒΙΟΤΕΧΝΙΑ		ΕΜΠΟΡΙΟ		ΓΕΝΗΘΕΙΣ	ΓΑΜΟΙ	ΘΑΝΑΤΟΙ
	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	ΑΠΕΡΓΙΑ	%	ΒΙΟΤΕΧΝΙΑ	%	ΕΜΠΟΡΙΟ	%	ΓΕΩΡΓΙΑ	%	ΕΜΠΟΡΙΟ	%					
1828	21.498	17.736	39.234	1.969	8.201	21	3.042	8	886	2	1.138	332	1.506						
1829	19.388	16.594	35.982	1.306	7.938	22	2.381	7	889	2,5	1.290	280	1.452						
1830	18.806	15.961	34.767	1.215	6.802	20	2.252	6,5	514	1,5	1.070	307	1.594						
1831	18.927	16.436	35.363	1.060	7.328	21	2.064	6	405	1	943	251	1.267						
1832	19.033	16.389	35.422	1.353	6.969	20	1.887	5	384	1	871	416	1.204						
1833	18.662	16.255	34.917	1.126	7.375	21	2.155	6	507	1,5	807	297	1.397						
1834	18.991	16.632	35.623	1.217	7.672	21,5	1.947	5,5	421	1	974	284	1.181						
1835*	18.991	16.632	35.623	1.217	-	-	-	-	-	-	-	-	-						
1836	19.675	15.673	35.348	1.127	7.672	22	1.947	5,5	421	1	1.329	370	1.115						
1837	19.578	16.707	36.285	972	7.519	21	2.031	5,5	433	1	1.441	359	1.376						
1838	19.932	17.550	37.482	1.106	7.652	20	2.331	6	563	1,5	1.375	241	973						
1839	21.872	18.067	39.939	1.563	5.957	15	1.878	5	308	0,8	1.488	256	1.206						
1840	21.773	18.180	39.953	946	7.807	19,5	2.214	5,5	463	1	1.289	219	1.286						
1841	21.647	18.105	39.752	865	7.715	19	2.517	6	393	1	1.176	258	1.406						
1842	21.004	18.220	39.224	841	7.567	19	2.048	5	393	1	1.102	210	1.202						
1843*	20.775	18.285	39.060	799	-	-	-	-	-	-	-	283	1.019						
1844	20.933	17.996	38.929	567	7.886	20	2.153	5,5	403	1	1.291	251	1.271						
1845	20.434	17.592	38.026	531	8.690	23	2.034	5	432	1	1.188	244	1.023						
1846	18.278	17.618	35.896	545	8.173	23	1.984	5,5	482	1	1.309	273	1.229						
1847	20.882	18.106	38.988	383	8.384	21,5	2.034	5	508	1	1.210	293	1.046						
1848	20.987	18.055	39.042	543	8.389	21,5	1.790	4,5	488	1	1.255	387	1.240						
1849	20.966	18.272	39.238	610	8.332	21	2.076	5	608	1,5	1.288	320	1.124						
1850	21.336	18.798	40.134	644	8.466	21	371	0,9	552	1	1.155	255	1.031						
1851	20.820	18.283	39.103	586	8.403	21,5	1.838	5	532	1	1.566	800	1.051						
1852	22.222	19.182	41.404	588	7.544	18	1.837	4,5	529	1	1.632	258	1.133						
1853	22.449	18.105	40.554	746	8.050	20	2.031	5	497	1	1.308	221	1.167						
1854	20.757	17.870	38.627	436	7.805	20	1.725	4,5	533	1	805	153	1.511						
1855	19.759	17.089	36.848	426	7.500	20,4	1.640	4,5	428	1	994	197	1.891						
1856	20.136	17.017	37.153	348	7.636	20	1.497	4	526	1,5	1.076	358	991						
1857	19.747	17.298	37.045	390	7.175	19	1.641	4,5	583	1,5	1.074	300	1.024						
1858	19.651	17.308	36.959	298	7.738	21	1.368	4	539	1,5	1.287	351	850						
1859	20.344	17.677	38.021	307	8.589	22,5	1.510	4	499	1,3	1.206	310	716						
1860	20.337	17.846	38.183	255	8.232	21,5	1.830	5	441	1	1.201	250	700						
1861	21.202	18.253	39.455	284	9.097	23	1.877	5	534	1	1.567	263	818						
1862	21.516	17.851	39.367	326	4.076	10	112	0,3	57	0,1	1.393	324	830						
1863	21.530	17.862	39.392	340	5.500	14	500	1	60	0,1	1.550	312	839						

ΠΗΓΗ: Local records Blue Books of Statistics (Insert Population according to last census, and if none has ever been taken, according to the last means of Information that may accessible). THE PUBLIC RECORDS OFFICE, London (Chancery Lane)

Σημειώσεις: 1) Τα συνολικά μεγέθη και ποσοστά των απασχολούμενων στη γεωργία, βιοτεχνία και εμπόριο, δεν περιλαμβάνουν τους αλλοδαπούς και τους ξένους μόνιμους κατοίκους

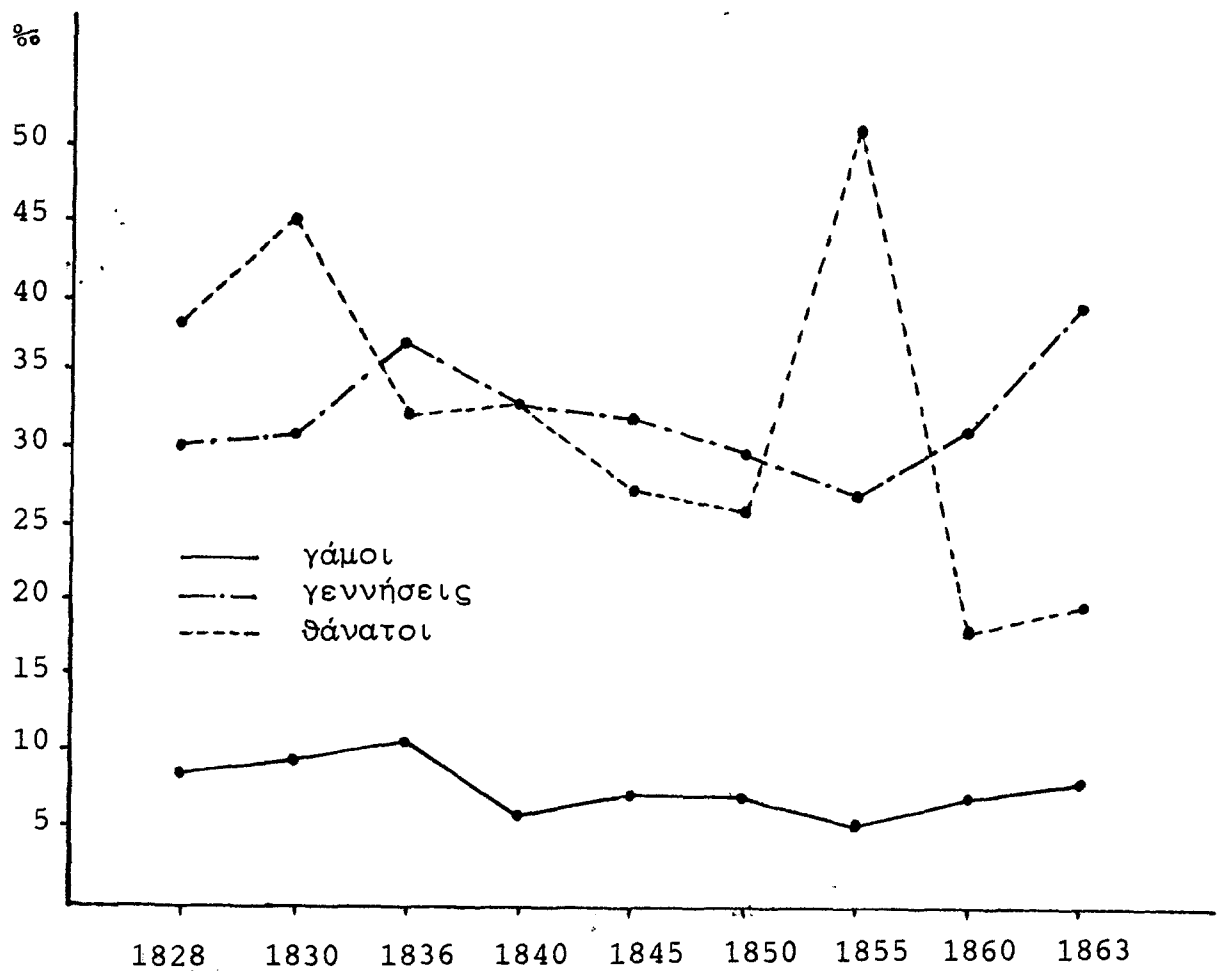
* Για τα χρόνια αυτά δεν υπάρχουν στοιχεία

<u>ΕΤΗ</u>	<u>ΓΑΜΟΙ</u>	<u>ΓΕΝΝΗΣΕΙΣ</u>	<u>ΘΑΝΑΤΟΙ</u>
1828	8,5%	29 %	38,4%
1830	8,8	30,8	45,9
1836	10,5	37,6	31,5
1840	5,5	32,3	32,2
1845	6,4	31,2	26,9
1850	6,4	28,8	25,7
1855	5,3	27	51,3
1860	6,5	31,5	18,3
1863	7,9	39,4	21,3

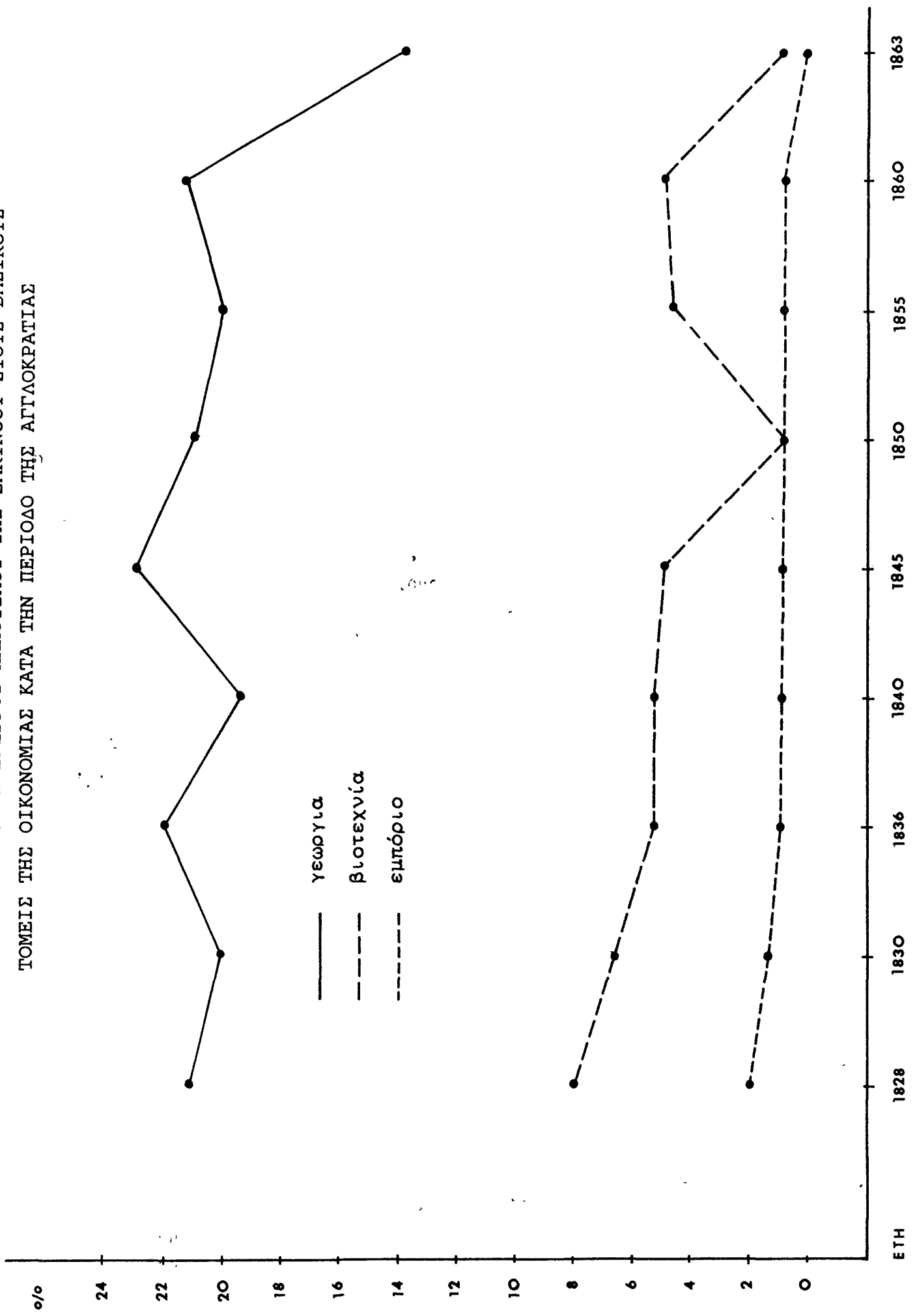
Η διακύμανση των παραπάνω δεικτών εμφανίζεται παραστατικότερα με το αμέσως πιο κάτω διάγραμμα:

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ VIII.6.1.

ΓΡΑΦΙΚΗ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΚΙΝΗΣΗΣ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ VIII.6.2.
 ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΕΝΕΡΓΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΣΤΟΥΣ ΒΑΣΙΚΟΥΣ
 ΤΟΜΕΙΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΙΑΣ

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10

ΠΙΝΑΚΑΣ VIII.6.2.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΙΚΟΥ ΕΝΕΡΓΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΟΥ ΙΟΝΙΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΤΟΥΣ ΒΑΣΙΚΟΥΣ ΤΟΜΕΙΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΕΤΗ	ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΙΟΝΙΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ	Α Π Α Σ Χ Ο Λ Ο Υ Μ Ε Ν Ο Ι					
		ΓΕΩΡΓΙΑ	%	ΒΙΟΤΕΧΝΙΑ	%	ΕΜΠΟΡΙΟ	%
1828	195.323	40.783	20,9	9.308	4,8	4.806	2,5
1830	187.474	34.646	18,5	6.111	3,3	3.693	2,0
1836	204.262	41.042	20,0	5.829	2,9	4.363	2,2
1840	210.816	44.730	21,3	7.673	3,7	5.036	2,4
1845	217.260	49.375	22,8	7.766	3,6	5.953	2,8
1850	225.736	48.924	21,7	5.788	2,6	5.990	2,7
1855	227.785	43.526	19,2	7.948	3,5	6.072	2,7
1860	224.328	48.820	21,8	8.521	3,8	7.073	3,2
1863	227.697	47.748	21,0	7.136	3,2	7.056	3,0

Σημείωση: 1. Οι αριθμοί και τα ποσοστά των απασχολουμένων στην γεωργία, βιοτεχνία και εμπόριο, δεν περιλαμβάνουν τους αλλοδαπούς και τους ξένους μόνιμους κατοίκους του Ιονίου Κράτους.

ΠΗΓΗ: THE PUBLIC RECORDS OFFICE, London, σπ.αν.

1000

Πέρα όμως της υλικής προόδου η περίοδος της "Προστασίας" είναι συνδεδεμένη και με τις πνευματικές και εκπαιδευτικές επιτεύξεις του Ιονίου Κράτους. Πλήθος εταιριών και λεισχών για τη διάδοση των επιστημών, γραμμάτων και τεχνών ιδρύθηκαν με επιστέγασμα την επαναλειτουργία της Ιόνιας Ακαδημίας (του πρώτου Ελληνικού Πανεπιστημίου που είχε συσταθεί το 1808, την εποχή των Αυτοκρατορικών Γάλλων). Έτσι το 1824, ύστερα από τις επίμονες και φιλότιμες προσπάθειες του Αγγλου ευγενή φιλλέληνα Frederic North Guilford νομοθετήθηκε στην Κέρκυρα η σύσταση της Ιόνιας Ακαδημίας⁷². Οι ετήσιες δαπάνες για τις λειτουργικές ανάγκες του Πανεπιστημιακού αυτού ιδρύματος (Università) ορίσθηκαν αρχικά στο ποσόν των 16.000 τάλληρων⁷³, ενώ σύμφωνα με εκτιμήσεις της εποχής, όταν ο αριθμός των σχολών που περιλάμβανε επεκτεινόταν και συμπληρωνόταν με το ανάλογο διδακτικό προσωπικό, το ίδρυμα θα στοίχιζε στο Κράτος 25.000 τάλληρα (120.000 φράγκα) και εκτός των άλλων ωφελειών θα συνέβαλε στην εξοικονόμηση συναλλάγματος, αφού ο μέχρι τότε ετήσιος μέσος όρος των εξήντα περίπου νέων που φοιτούσαν σε Ιταλικά Πανεπιστήμια είχε σαν αποτέλεσμα την εκροή κάθε χρόνο από τα νησιά περισσότερων των 36.000 τάλληρων (189.000 φρ.)⁷⁴. Η έναρξη του πρώτου ακαδημαϊκού έτους ορίσθηκε η πρώτη Νοεμβρίου 1824 και ο αριθμός των φοιτητών που θα παρακολουθούσε τα μαθήματα των τεσσάρων σχολών (Θεολογικής, Νομικής, Ιατρικής και Φιλοσοφικής) του ιδρύματος ανέρχονταν σε 160⁷⁵. Δυστυχώς ο θάνατος του εμπνευστή της Ακαδημίας F.N.Guilford είχε σαν αποτέλεσμα τη σταδιακή παρακμή της και την οριστική κατάργηση της μετά την ένωση. Παρόλα αυτά στα χρόνια της λειτουργίας της η Ακαδημία ανέδειξε ικανότατους επιστήμονες που συνέβαλαν στην αναγέννηση της απελευθερωμένης Ελλάδας.

Εκτός της Ιονίου Ακαδημίας πολλοί ευεργετικοί νόμοι προέβλεπαν την ανασύσταση της Παιδείας και πολλά σχολεία συστάθηκαν στα νησιά για την ανύψωση της πνευματικής στάθμης των κατοίκων σε αντίθεση με τα χρόνια της Βενετοκρατίας που η μάθηση αποτελούσε προνόμιο μόνο της άρχουσας τάξης. Το 1826 ο αριθμός των σχολείων της προκαταρκτικής εκπαίδευσης (αλληλοδιδασκτικά σχολεία) στα νησιά του Ιονίου παρουσίαζε την παρακάτω εικόνα:⁷⁶

ΠΙΝΑΚΑΣ VIII.6.3.

Η ΠΡΟΚΑΤΑΡΚΤΙΚΗ (ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ)
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΟΥ ΙΟΝΙΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΑΡΙΘΜΟΣ
ΜΑΘΗΤΩΝ ΚΑΤΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ, ΕΤΟΣ 1826

Νησιά	Προκαταρκτική Εκπαίδευση Αλληλοδιδασκτικά Σχολεία	Αριθμός μαθητών
Κέρκυρα	3	239
Παξοί	1	40
Λευκάδα	1	75
Ιθάκη	1	87
Κεφαλλονιά	2	157
Ζάκυνθος	13	363
Κύθηρα	8	772
Σ ύ ν ο λ ο	29	1.733

ΠΗΓΗ: Δημ.Μάργαρη: Μία άγνωστη Εκθεση του Ανδρέα Κάλβου για την
Επτάνησο (που πρωτοδημοσιεύθηκε στο γαλλικό περιοδ."Revue
Encyclopedique", το 1826), "Επτάνησος" Αθήνα 1964,σελ.204.

Εξάλλου με την πάροδο του χρόνου και την βελτίωση
του εκπαιδευτικού συστήματος ο αριθμός των εκπαιδευτι-
κών ιδρυμάτων αυξήθηκε και διαμορφώθηκε σύμφωνα με τον
παρακάτω πίνακα:⁷⁷

ΠΙΝΑΚΑΣ VIII.6.4.
ΑΡΙΘΜΟΣ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΙΔΡΥΜΑΤΩΝ
ΣΤΟ ΙΟΝΙΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1841

Νησιά	Προκαταρκτική Εκπαίδευση Αλληλοδιδασκτικά Σχολεία		Δευτερεύοντα σχολεία	Γυμνάσιο	Παν/μιο
	Κέντρα αστικά	Περιφερειακά υπαίθρου			
Κέρκυρα	1	40	1	1	1
Παξοί	1	6	1		
Λευκάδα	1	19	1		
Ιθάκη	1	10	1		
Κεφαλλονιά	2*	40	2		
Ζάκυνθος	1	28	1		
Κύθηρα	1	8	1		
Σ ύ ν ο λ ο	8	151	8	1	1

Σημείωση:* ένα στο Αργοστόλι και ένα στο Ληξούρι

ΠΗΓΗ: Νικ.Μοσχονά: Το Ιόνιο Κράτος και οι αγόνες των
Επτανησίων, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους,ΤομΙΓ',
Αθήναι 1977, σελ.217

κούς τομείς της υγείας και του εκπολιτισμού. Το 1839 ιδρύθηκε η λέσχη "Ο Ζάκυνθος" με σκοπό τη συνεταιριστική οργάνωση των εμπόρων του νησιού⁸⁶, ενώ όπως ήδη αναφέρθηκε δεν έλειψε σε όλη τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας η ίδρυση και σύσταση πολλών τέτοιων λεσχών φιλομάθειας και προόδου, που η εκτενέστερη παρουσίαση τους ξεφεύγει του αντικειμένου της παρούσας μελέτης⁸⁷.

Τέλος αξιοσημείωτη μπορεί να χαρακτηριστεί και η τυπογραφία στο νησί της Ζακύνθου. Πριν ακόμη επιτραπεί η ελευθεροτυπία στο Ιόνιο Κράτος, ιδρύθηκε το 1847 τυπογραφείο στη Ζάκυνθο με την ονομασία "Ο Ζάκυνθος"⁸⁸, ενώ η πρώτη πολιτική και ταυτόχρονα οικονομική εφημερίδα που κυκλοφόρησε στα Επτάνησα, ήταν "Το Μέλλον" της Ζακύνθου. Το πρώτο φύλλο της εφημερίδας αυτής έφερε τον υπότιτλο "Εφημερίς πολιτική, φιλολογική και εμπορική" και κυκλοφόρησε την 1 Ιανουαρίου 1849. Το 1851 άρχισε να λειτουργεί στη Ζάκυνθο το περίφημο ιδιόκτητο τυπογραφείο του Σέργιου Χ. Ραφτάνη "Ο Παρνασσός". Το τυπογραφείο αυτό εξέδωσε πλήθος αξιομνημόνευτων έργων πολλών διακεκριμένων επιστημόνων και πνευματικών ανθρώπων της εποχής συμβάλλοντας και αυτό με τον τρόπο του στη διάδοση των γραμμάτων γενικότερα στον Ελληνικό χώρο⁸⁹.

VIII.7. Τα Δημόσια Οικονομικά και η δημοσιονομική πολιτική την περίοδο της Αγγλοκρατίας

Με την κατοχή των νησιών από τους Αγγλους και την εφαρμογή των διατάξεων του Συντάγματος του 1817 η οικονομική εξέλιξη του Ιονίου Κράτους διαγραφόταν ζοφερή. Η θεμελίωση της άποψης αυτής προκύπτει από το γεγονός ότι το πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο, που μέσα από αυτό θα επιδιωκόταν η οικονομική ανόρθωση των νησιών στηρίχτηκε, τουλάχιστον στα πρώτα χρόνια της "Αγγλικής Προστασίας", σε οπισθοδρομικούς και απολυταρχικούς θεσμούς που ήταν αδύνατον να οδηγήσουν το ομοσπονδιακό κράτος στην οικονομική ευημερία. Τα οικονομικά προγράμματα που εφάρμοσαν οι εκάστοτε Αρμοστές, πλην λίγων εξαιρέσεων,

βασίζονταν σε αυτοσχέδιους μηχανισμούς που εξυπηρετούσαν βασικά τα βρεταννικά συμφέροντα στην περιοχή. Έτσι η αυτοδύναμη οικονομική ανάπτυξη των νησιών σταματούσε, εκεί που σταματούσαν τα συμφέροντα της "Προστασίας". Παρόλα αυτά, τα νησιά του Ιονίου είχαν την "ευκαιρία", όπως και στο παρελθόν, να αποτελέσουν αποικία μιάς "πολιτισμένης" ευρωπαϊκής χώρας. Κάτω από το πρίσμα αυτό σε πολλούς τομείς της δημόσιας και οικονομικής ζωής συντελέστηκαν αξιόλογα βήματα προόδου. Και αυτά ασφαλώς όχι χωρίς τις θυσίες (αναγκαστική εργασία-"αγγαρείες", βαριά φορολογία κ.λ.π.) του Επτανησιακού λαού. Είναι σημαντικό στην προκειμένη περίπτωση να αναφερθεί ότι τα διάφορα εκτελούμενα έργα κατά τα πρώτα χρόνια κυρίως της Αγγλικής κατοχής προέρχονταν αποκλειστικά από Ιονικά κεφάλαια και καμιά σχεδόν επένδυση από το εξωτερικό δεν πραγματοποιήθηκε. Αυτός είναι και ο λόγος του αυξανόμενου συνεχώς όγκου των ελλειμματικών προϋπολογισμών του Ιονίου Κράτους έτσι ώστε, από της Άρμοστείας του H. Douglas και μετά (1841) το ισοζύγιο να αποτελεί άγνωστο παράγοντα γι' αυτούς, με συνέπεια τα τελευταία χρόνια και μέχρι την Ένωση να σταματήσει κάθε κρατική επενδυτική δραστηριότητα⁹⁰.

Όσον αφορά στο φορολογικό σύστημα που εφαρμόστηκε στα νησιά, είναι χαρακτηριστικό ότι η βάση των δημόσιων προσόδων του Κράτους στηριζόταν στη βαριά δασμολογική επιβάρυνση των αγροτικών προϊόντων, που αποτελούσαν άλλωστε τα κύρια εξαγωγικά προϊόντα των νησιών και κυρίως της Ζακύνθου και της Κεφαλλονιάς. Η βαριά αυτή φορολογία, που αφορούσε τη σταφίδα κυρίως και το λάδι καθώς και άλλα δευτερεύουσας σημασίας αγροτικά προϊόντα, πίεζε βασικά τον αγροτικό πληθυσμό, την τάξη δηλαδή εκείνη που υπέφερε τα περισσότερα λόγω της διάστασης που είχε πάρει το αγροτικό ζήτημα και των φεουδαρχικών σχέσεων παραγωγής. Έτσι η εξαγωγική δασμολογική επιβάρυνση της σταφίδας κυμάνθηκε σε όλη τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας μεταξύ 18-19 % ad valorem. Επειδή όμως η σταφίδα αποτελού-

σε το κύριο εξαγωγικό προϊόν της Ζακύνθου, κρίνουμε σκόπιμο να αναφερθούμε εκτενέστερα στην φορολογική πολιτική που ακολούθησαν οι Άγγλοι σχετικά με το προϊόν αυτό.

Ο εξαγωγικός δασμός της σταφίδας που ανερχόταν τα πρώτα χρόνια της "Προστασίας" σε 19% επί της αξίας, περιορίστηκε σε 18% το 1831 λόγω της πτώσης της τιμής της, που οφειλόταν στην υπερπαραγωγή του προϊόντος αυτού, που παρατηρήθηκε μετά τη λήξη της Ελληνικής Επανάστασης και την αναδιάρθρωση των σταφιδοφυτειών του Ελληνικού Βασιλείου⁹¹. Η φορολογική αυτή μείωση ήταν πολύ μικρή για ν'αντιμετωπισθεί η εσωτερική υπερπαραγωγή και ο εξωτερικός εμφανιζόμενος (κυρίως Γαλλικός) ανταγωνισμός. Παρόλα αυτά λόγω της αδυναμίας να βρεθούν νέοι πόροι που θα κάλυπταν τα από τη σταφίδα ελλείμματα δεν πραγματοποιήθηκε καμιά σχετική φορολογική μεταρρύθμιση. Η αδυναμία αυτή της αναπλήρωσης των από τη σταφίδα εσόδων αποτέλεσε σε όλη τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας τον ακρογωνιαίο λίθο που πάνω του συγκρούσαν κάθε προσπάθεια φορολογικής μεταρρύθμισης που είχε αντικείμενο το σταφιδόκαρπο. Εξάλλου η ασθένεια ("αμπελίτις", τέφρωση ή στάχτωμα) που έπληξε τη σταφίδα μεταξύ των ετών 1852-1856 είχε σαν αποτέλεσμα την πλήρη καταστροφή των σταφιδοφυτειών και την αποστέρηση των Ιονίων ενός από τα βασικότερα εισοδήματά τους. Ο μύκητας κατέστρεψε ολόκληρη σχεδόν την παραγωγή των Ιονίων και ιδιαίτερα της Ζακύνθου, που χωρίς αναπτυγμένη ναυτιλία με χαμηλό επίπεδο παραγωγικότητας στους άλλους τομείς της οικονομίας (βιοτεχνία, εμπόριο, κ.λ.π.) γνώρισε περίοδο δυστυχίας, που εκφράζει καλλίτερα από κάθε άλλη περιγραφή το όνομα που έλαβε: "η πείνα"⁹². Κατά την περίοδο αυτή αποδείχθηκε βάσιμη η Βενετική πολιτική που ανησυχούσε για την εξαφάνιση της σιτοπαραγωγής στα νοτιότερα νησιά του Ιονίου (Κεφαλλονιά, Ιθάκη, Ζάκυνθο) και η από μέρους της προσπάθεια περιορισμού της σταφιδοκαλλιέργειας⁹³. Ο Λεων. Ζώης αναφέρει ότι ενώ η παραγωγή της σταφίδας στη Ζάκυνθο την περίοδο 1827-1850 κυμαινόταν μεταξύ 8.300.000 και 13.400.000 περίπου λίτρες το χρόνο, λόγω της ασθένειας που έπληξε

τους σταφιδαμπελώνες του νησιού, η παραγωγή αυτή μειώθηκε κατά δραματικό τρόπο παρουσιάζοντας την περίοδο 1852-1854 την ακόλουθη εικόνα:⁹⁴

έτος 1852	παραγωγή σταφίδας	4.901.631	λίτρες
" 1853	" "	2.316.089	"
" 1854	" "	2.740.113	"

Η Βρεταννική "προστασία" μπροστά σ' αυτή την κατάσταση που δημιουργήθηκε έλαβε μέτρα που θύμιζαν τα βενετικά. Με διάταγμα της 4ης Απριλίου 1854, συνέστησε σε κάθε νησί επιτροπές επιφορτισμένες με την εισαγωγή και μεταπώληση σιταριού σε αγοραίες τιμές. Επειδή όμως οι Ζακυνθινοί δεν είχαν ούτε καν τ' απαιτούμενα για αγορά σιταριού, η Κυβέρνηση αναγκάστηκε να προβεί σε δωρεάν διανομές. Στο μεταξύ βρέθηκε ο τρόπος καταπολέμησης της ασθένειας (με τη θείωση των σταφιδαμπελώνων, μέθοδο που την εισήγαγε πρώτος ο Ζακυνθινός κόμης Γ. Κομούτος το 1854) και η παραγωγή επανήλθε στα πριν την ασθένεια επίπεδα⁹⁵. Με τη λήξη της κρίσης αυτής, η φορολογική επιβάρυνση της σταφίδας συνεχίστηκε με τον ίδιο ρυθμό. Το 1860 η φορολογία του σταφιδόκαρπου στο Ελληνικό Βασίλειο υπολογιζόταν βάσει σταθερού τέλους που ανερχόταν σε 20 ή 18 φρ. το χιλιόλιτρο. Στο Ιόνιο Κράτος αντίθετα η δασμολογική επιβάρυνση επανήλθε σε 19% επί της αξίας και αυτό σήμαινε ότι για τα χρόνια 1857-59 ο αντίστοιχος φόρος κατά χιλιόλιτρο ισοδυναμούσε προς 23,62 και 28,35 φρ., ενώ για τα χρόνια 1855-56, χρονιές που η ασθένεια έπληττε ακόμη τις καλλιέργειες με αποτέλεσμα την υπερβολική ύψωση των τιμών, ο φόρος αυτός ν' αντιστοιχεί προς 94,50 φρ. το χιλιόλιτρο⁹⁶. Κάτω από αυτές τις συνθήκες και την ανάγκη μείωσης της φορολογικής αυτής επιβάρυνσης, η "προσοδική" έκθεση του τελευταίου Αρμοστή Storcks ασπάσθηκε το μέτρο του μόνιμου εξαγωγικού τέλους, κατά μίμηση του ισχύοντος στο Ελληνικό Βασίλειο, και όρισε τη δασμολογική επιβάρυνση σε 14 σελλίνια κατά χιλιόλιτρο αντί του 19% επί της εξαγώμενης αξίας⁹⁷. Η φορολογική αυτή μεταρρύθμιση υπήρξε ταυτόχρονα και ο τελευταίος σταθμός της ιστορίας της Ιόνιας σταφίδας κάτω από ξενη κυριαρχία

Εκτός της σταφίδας μεγάλη σημασία για τα φορολογικά έσοδα του Κράτους είχε και η δασμολογική επιβάρυνση της ελαιοπαραγωγής. Το εξαγωγικό τέλος του λαδιού (ανά βαρέλλα) ανερχόταν απο το 1818 σε 18% επι της αξίας. Η εξαγωγή λαδιού απο τη Ζάκυνθο κατά το χρονικό διάστημα 1/10/1817-24/9/1818, έφτασε σε 27.915⁶/₉ βαρέλλες, ενώ το γενικό Ταμείο του νησιού εισέπραξε απο εξαγωγικούς δασμούς στη δεκαετία 1849-1859 το ποσό των 60.000 λιρών, 4 σελλινίων και 34/10 δηναρίων. Το ίδιο τέλος (18%) επιβάρυνε και το κρασί⁹⁸, ενώ για την εξαγωγή του σάπωνα (κοιν.σαπούνι) λόγω της ανάπτυξης της σαπωνοποιίας το εξαγωγικό τέλος καθορίσθηκε σε 8% (η σαπωνοποιία απορροφούσε ανά διετία το 1/4 περίπου της ελαιοπαραγωγής). Αξιοσημείωτο στην προκειμένη περίπτωση είναι και ο καθορισμός διαμετακομιστικών τελών των εγχώριων προϊόντων, αγροτικών και μή, που ίσχυαν για τη μεταφορά των προϊόντων αυτών απο το ένα νήσι στο άλλο. Οπως παρατηρεί ο François Lenormant: << βαρέλλα ελαίου, στελλόμενη εκ Κέρκυρας εις Ζάκυνθον, επλήρωνε 18% της αξίας τέλος εξαγωγής και 10% τέλος εισαγωγής, ανάλογα δε δικαιώματα ετέλει ο απο Ζάκυνθον εις Κέρκυραν σταφιδόκαρπος>>⁹⁹. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα τη μείωση της ανταγωνιστικότητας των Επτανησιακών προϊόντων, αφού αυτά τελικά επιβαρύνονταν με δασμούς της τάξης 28-29% επι της αξίας τους, ενώ ίσχυε το αντίστροφο για τα αγγλικά προϊόντα που απολάμβαναν ειδικών προνομίων και η φορολογία τους κυμαινόταν μεταξύ 2-7% ad valorem. Απο την άλλη μεριά, η εγχώρια βιοτεχνική παραγωγή αδυνατώντας να συναγωνισθεί την αγγλική βιομηχανική, παρέμεινε σε στασιμότητα μη κατορθώνοντας να αξιοποιήσει τις παραγωγικές της δυνατότητες.

Εξάλλου το σιτάρι που δεν είχε την ευκαιρία να προέρχεται απο την Αγγλία, αν και είδος πρώτης ανάγκης και ένα απο τα γεωργικά προϊόντα που ανέκαθεν στερούνταν τα Ιόνια νησιά, αποτέλεσε μέσο φορολογικής αφαιμάξης αφού

μέχρι της Αρμοστείας του Seaton (1845) ο εισαγωγικός δασμός κυμαινόταν γύρω στο 10%. Καί ενώ πριν την επίσημη εγκατάσταση της "Προστασίας", επί Γαλλοκρατίας, η σιτεμπορία ήταν ελεύθερη και η τιμή του σιταριού εξαρτώνταν από την προσφορά και τη ζήτηση, επί Αρμοστείας Maitland (1816-1824) επεβλήθη δασμός στα σιτηρά 15% επί της εισαγόμενης αξίας με αποτέλεσμα την κατακόρυφη ανύψωση της τιμής τους. Αργότερα με το πρόσχημα της σιτοδείας (που πράγματι προέκυψε) και της αισχροκέρδειας που επικρατούσε στην αγορά, η Κυβέρνηση προχώρησε στη μονοπωλιακή εισαγωγή και διάθεση των σιτηρών επιβάλλοντας δασμό 10% επί της αγοραίας τιμής¹⁰⁰.

Αλλα έσοδα του Κράτους, προέρχονταν από εισαγωγικούς δασμούς, επί της αξίας, πολλών βασικών προϊόντων αναγκαίων στην καθημερινή ζωή όπως: νωπών καρπών, αλλειυμάτων, ξυλείας για θέρμανση και για οικοδομική χρήση, καθώς και είδη ενδυμασίας πρώτης ανάγκης (όταν αυτά τα τελευταία εισάγονταν απ'ευθείας από τους καταναλωτές), βιομηχανικά και αγροτικά εργαλεία και τέλος τον καπνό. Εκτός της δασμολογικής αυτής επιβάρυνσης επί της αξίας, σε άλλα είδη όπως: ζώα μικρά και μεγάλα, κρασί, τυριά, δέρματα, ξηροί καρποί κ.λ.π. ίσχυε ορισμένο πάγιο τιμολόγιο εισαγωγής. Επίσης έσοδα προέρχονταν από την ενοικίαση των αλυκών που αποτελούσαν κρατική περιουσία. Το Κρατικό μονοπώλιο επεκτεινόταν επίσης στην πυρίτιδα και τα ταχυδρομικά τέλη, ενώ εφαρμόστηκε και πάλι ο περί "χαρτοσήμου νόμος" για τα δημόσια έγγραφα και ορίστηκε κατά τάξεις και κλάσεις το αντίτιμο αυτού. Έσοδα τέλος αποτελούσαν οι χρηματικές ποινές (πρόστιμα) που επιβάλλονταν για λαθρεμπορία και παραβάσεις των αγορανομικών διατάξεων, καθώς και το 1/7 των τελών από τα εξαγόμενα και εισαγόμενα προϊόντα. Για το σκοπό αυτό δημιουργήθηκαν τοπικά Δημόσια Ταμεία και ορίστηκε τα έσοδα από τα ταμεία αυτά να διατίθενται για τις δαπάνες της περιφερειακής ανάπτυξης, όπως για έργα οδοποιίας, δημοσίων έργων, νοσοκομείων και άλλων αγαθοεργών ιδρυμάτων στα επί μέρους νησιά¹⁰¹.

Σχετικά με τις δαπάνες, αυτές αφορούσαν είναι γεγονός, στην αναδιοργάνωση του Ιονίου Κράτους με την κατασκευή πολλών και μεγάλων αναπτυξιακών έργων, πλὴν ὅμως τα υπέρογκα στρατιωτικά ἔργα, κυρίως της Κέρκυρας, που στόχευαν στην εξασφάλιση της αμυντικής ικανότητας των νησιῶν πάντα για σκοπούς ανεξάρτητους της θέλησης των Ιονίων και ἀπο την ἄλλη, οι πλούσιες αντιμισθίες στο πλῆθος των αλλοδαπῶν, κυρίως Βρετανῶν, υπαλλήλων του Κράτους, γρήγορα εξανέμισαν τα περισσεύματα του Δημόσιου Ταμείου με ἀποτέλεσμα να διογκώνεται συνεχῶς το Δημόσιο χρέος. Σ'αυτό φαίνεται ὅτι συνέβαλε και ἡ σταφιδική κρίση που ξέσπασε μετὰ την Ἑλληνική Ἐπανάσταση με ἀποτέλεσμα να μειωθῶν σημαντικά τα ἔσοδα του Κράτους καθώς και ἡ ἀσθένεια που ἐπληξε τις σταφιδοφυτείες κατὰ την περίοδο 1852-1855 και ἐκμηδένισε πλήρως τα ἔσοδα ἀπο τὴ σταφιδοκαλλιέργεια.

Κατὰ την πρώτη περίοδο της Ἀγγλοκρατίας και παρά τα σημαντικά ἐκτελούμενά ἔργα ἐπὶ Ἀρμοστείας Adams τὸ ἔλλειμμα δεν εἶχε ἀκόμη φανεί στους ετήσιους Κρατικούς προϋπολογισμούς. Ο διάδοχος του Adams, λόρδος Nugent ἄφησε ἐπίσης ἐνεργητικὸ της τάξης των 126.550 λιρῶν στερλίνων. Ο Ἀρμοστής Douglas ὅμως, που τον ἀκολούθησε (1835-1841) ὄχι μόνο κατασπατάλησε τὸ περίσσειμα αὐτό, ἀλλὰ ἄφησε και ἔλλειμμα 80.000 λιρῶν, δαπανώντας μέσα σε 7 χρόνια 206.550 λίρες ἐκτός των τακτικῶν ἐσόδων. Ἀπὸ τότε, παρά τις προσπάθειες των διαδόχων του οὐδέποτε κατορθώθηκε να ἰσοσκελισθεῖ ὁ Κρατικὸς προϋπολογισμὸς συμβάλλοντας ἴσως σ'αὐτὸ και οι πιο πάνω λόγοι που ἀναφέρθηκαν. Ἡ ἐπίσημη ἐκθεση (1860) του τελευταίου Ἀρμοστοῦ Storks "Περὶ της προσωδικής καταστάσεως του Ιονίου Κράτους"¹⁰² ὁμολογούσε ὅτι << παρά τὸ πλεόνασμα 57.003 λιρῶν που ἄφησε ἡ ἐκτάκτως εὐφορὴ χρονιά 1856¹⁰³, ὁ μέσος ὅρος του ἐλλείμματος κατὰ τα τελευταία χρόνια ἀνήλθε σε 10.000 λίρες τὸ χρόνο>>. << Αὐτὸ, συνέχιζε ἡ ἐκθεση, ἔχει ἀποτέλεσμα τὸ ἔλλειμμα να ἀνεβεί στις 200.000 περίπου λίρες και ἀν στο ἔλλειμμα αὐτὸ προστεθεῖ και τὸ "Δούγγλειο" ἔλλειμμα προκύπτει τὸ συνολικὸ Δημόσιο χρέος των Ιονίων νησιῶν, που ἀνερχόταν τὸ 1860 στο ὕψος των 290.000 περίπου λιρῶν>>.

Το έλλειμμα αυτό, αυξήθηκε ακόμα περισσότερο, έτσι ώστε τις παραμονές της Ένωσης να ξεπεράσει τις 300.000 λίρες. Για την κάλυψη των ελλειμμάτων αυτών δεν είχε διστάσει η Κυβέρνηση να προχωρήσει σε κάθε είδους εσωτερικές "δανειοδοτήσεις" παράνομες τις περισσότερες φορές καθώς και στην επιβολή ή διατήρηση της βαριάς φορολογίας¹⁰⁴.

Ένα από τα βασικότερα μειονεκτήματα της Δημοσιονομικής πολιτικής που ακολουθήθηκε στο Ιόνιο Κράτος και συνέβαλε αποφασιστικά στη διόγκωση του Δημόσιου χρέους, όπως αναφέρθηκε, ήταν το εξαιρετικά υψηλό ποσοστό συμμετοχής των λειτουργικών δαπανών των Δημοσίων Υπηρεσιών που πλησίαζε το 30% περίπου των συνολικών δαπανών. Το ποσοστό αυτό ήταν αποτέλεσμα του βεβαρυμένου μισθολογίου των ξένων κυρίως υπαλλήλων που κατέκλυζαν τις δημόσιες θέσεις και λειτουργήματα. Από τις θέσεις αυτές δεν έλειπε και ένα μέρος των Επτανησίων, προσκείμενων στο καθεστώς και σφετεριστών του δημοσίου χρήματος που η "Προστασία" με τις πλούσιες αυτές αντιμισθίες τους κρατούσε υποχείριους. Η πρόσληψη των υπαλλήλων μέχρι να καθιερωθεί ο θεσμός του διαγωνισμού (επί Αρμοστείας Storcks), δεν βασιζόταν σε αξιολογικά κριτήρια αλλά σε κριτήρια ξένα προς τις ικανότητες των υπαλλήλων και των πραγματικών αναγκών του Κράτους.

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο μισθός του Αγγλου Αρμοστή, καθώς και των Τοποτηρητών (επάρχων) των υπόλοιπων νησιών, απορροφούσαν μέχρι της Αρμοστείας του Nugent (1834) το ποσό των 20.000 λιρών, ποσό που επί Αρμοστείας Maitland (1817-1824) αντιπροσώπευε το 1/5 των εσόδων και το 1/4 σχεδόν των Δημοσίων δαπανών¹⁰⁵. Η επιχορήγηση αυτή με την πάροδο του χρόνου και ύστερα από τις έντονες διαμαρτυρίες της αντιπολίτευσης μειώθηκε σε 15.000 λίρες (1835-1849) για να σταθεροποιηθεί μέχρι την Ένωση στις 13.000 λίρες (1850-1864). Εκτός από τις παραπάνω ιδιαίτερα μεγάλες αποζημιώσεις προς τους αντιπροσώπους του Στέμματος στα Ιόνια νησιά, οι μισθοί και των υπό-

λοιπων, ανωτέρων κυρίως υπαλλήλων ήταν ανάλογα υψηλοί βασιζόμενοι σ'ένα μεγάλο ποσοστό - πράγμα παράλογο για τις δυνατότητες της μικρής ομοσπονδιακής πολιτείας-στο μισθολόγιο του Βρετανικού Κράτους. Για παράδειγμα, τα δύο μέλη του Ανωτάτου Συμβουλίου της Δικαιοσύνης (Αγγλοι υπήκοοι) λάμβαναν ο καθένας 1000 λίρες το χρόνο, ο Αγγλος Πρύτανης του Ιονίου Πανεπιστημίου 400 λίρες, ενώ ανάλογες αποζημιώσεις έπαιρναν οι Διευθυντές των Υγειονομικών καταστημάτων των νησιών και πολλοί άλλοι με ανάλογες θέσεις υπάλληλοι. Υψηλόμισθοι επίσης χαρακτηρίζονταν και οι Γερουσιαστές που εισπράττανε κατά τα πρώτα χρόνια μισθούς που κυμαίνονταν μεταξύ 700-765 λιρών, ενώ απο το 1850 οι μισθοί αυτοί περιορίστηκαν στο μισό. Τέλος, σημαντικά ποσά απορροφούσε η Υψηλή Αστυνομία, που την αποτελούσαν σχεδόν αποκλειστικά αλλοδαποί (Αγγλοι κυρίως) υπάλληλοι, ενώ άλλο σημαντικό ποσό αφορούσε τα ταμεία συνταξιοδότησης¹⁰⁶. Κάτω απο αυτές τις συνθήκες γίνεται φανερό, με ποιό τρόπο κατασπαταλούνταν τα Ιονικά κεφάλαια και που οφειλονταν σ'ένα μεγάλο μέρος το αυξανόμενο συνεχώς δημόσιο έλλειμμα. Το 1850 κάτω απο την πίεση των βουλευτών της αντιπολίτευσης, συστάθηκε ειδική επιτροπή προκειμένου να μελετήσει και να συντάξει έκθεση για την αναδιάρθρωση του μισθολογίου των Δημοσίων Υπηρεσιών¹⁰⁷. Η εισηγητική έκθεση της επιτροπής μεταξύ άλλων πρότεινε όπως ο μέχρι των 30 τάλληρων μηνιαίος μισθός των υπαλλήλων διατηρηθεί ανέπαφος. Για τις μισθολογικές κλίμακες που αφορούσαν μηνιαίους μισθούς απο 87-156 τάλληρα, ζήτησε να γίνει μείωση κατά 10%, για τις κλίμακες απο 156-500 τάλληρα 13%, ενώ για μηνιαίους μισθούς πάνω απο 500 τάλληρα πρότεινε την περικοπή τους κατά 20%. Παρόλα αυτά, οι μεταρρυθμίσεις αυτές που στόχευαν στις περικοπές των δαπανών για μισθούς και συντάξεις δεν συνοδεύτηκαν απο την ανάλογη μείωση του αριθμού των μισθοδοτούμενων. Αυτό το επεσήμανε οκτώ χρόνια αργότερα ο απεσταλμένος της Αγγλικής Κυβέρνησης στα Ιόνια νησιά W.E.Gladstone, που στην αγόρευση του στην έκτακτη σύνοδο της ΙΑ' Βουλής της 24ης Ιανουαρίου 1859, μεταξύ άλλων ανέφερε:

<<...αλλά δεν δύνασθε αποτελεσματικώς να μεταρρυθμίσητε τους φόρους σας, χωρίς να αναθεωρήσητε τα έξοδα σας. Και ενταύθα εισέτι η ανάγκη είναι μεγάλη. Δια την στρατιωτικήν προστασίαν πληρώνετε ολιγώτερον, αν δεν απατώμαι, παντός σχεδόν άλλου εν Ευρώπη λαού, δια δε την πολιτικήν Υμών Κυβέρνησιν ίσως περισσότερον. Οχι διότι οι μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων είναι εν γένει πολύ υπέρογκοι, αλλά διότι ο αριθμός αυτών δεν είναι ανάλογος προς τον αριθμόν του πληθυσμού και την γινομένην εργασίαν. Οι έμμισθοι υπηρέται του δημοσίου, καθ'όλας τας τάξεις αυτών, είναι υπέρ τους 2.200 μεταξύ 240.000 εγκατοίκων. Τοιαύτη αναλογία εξισούται ή υπερβαίνει και αυτήν την αναλογίαν του στρατού, εις άλλα Ευρωπαϊκά Κράτη προς το σύνολον του πληθυσμού...>>¹⁰⁸. Η διαπίστωση αυτή του Gladstone αν και δεν απείχε της πραγματικότητας, παρόλα αυτά απέφευγε να εξηγήσει τους λόγους εκείνους, που οδήγησαν ώστε να δημιουργηθεί αυτή η κατάσταση, που σε τελευταία ανάλυση εξυπηρετούσε μόνο τα Βρετανικά συμφέροντα στην περιοχή του Ιονίου και ήδη αναφέρθηκαν στα προηγούμενα.

Εκτός απο το ποσοστό συμμετοχής των λειτουργικών δαπανών των Δημοσίων Υπηρεσιών στις συνολικές δαπάνες, σημαντικά ποσά παρά τις διακυρήξεις του Gladstone και όπως είναι φυσικό παρά τη θέληση των Ιονίων, απορροφούσαν όπως θα δείξουμε και οι στρατιωτικές δαπάνες. Πέρα απο την ετήσια επιχορήγηση του Ιονίου Κράτους προς τα Βρετανικά στρατεύματα "Προστασίας" (κατοχής), το Σύνταγμα του 1817 νομοθετούσε τη σύσταση εθνοφυλακής που ουδέποτε συγκροτήθηκε, πλην όμως το Ιόνιο Ταμείο μέσα σε 16 χρόνια, απο της 18 Φεβρουαρίου 1818 μέχρι της 31 Οκτωβρίου 1834, δαπάνησε για έξοδα μισθοδοσίας των Αγγλων απεσταλμένων στρατιωτικών για τη συγκρότηση της ανύπαρκτης εθνοφυλακής το ποσό των 52.020 περίπου λιρών. Εξάλλου οι στρατιωτικές δαπάνες, όπως φαίνεται στον παρακάτω πίνακα, απορρόφησαν σε όλη τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας το σημαντικό ποσό των 1.395.957 λιρών, 4 σελινίων και 11/2 δηναρίου. Απο το ποσό αυτό, το μεγαλύτερο μέρος προερχόταν αποκλειστικά απο Ιονικά Κεφάλαια και μόνο 270.000 λίρες συνολικά (6.000 λίρες το χρόνο) αφορούσε την Αγγλική χορήγηση¹⁰⁹.

ΠΙΝΑΚΑΣ VIII 7.1.

ΟΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ ΚΑΤΑ

ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΑΓΓΛΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ

Α΄ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1 Φεβρουαρίου 1818 - 31 Οκτωβρίου 1834)

	£	σελ.	δην.
-Για το φρούριο της Κέρκυρας	191.850		
-Για την κατασκευή στρατώνων	77.206	17	10 3/4
-Για την ανακαίνιση στρατώνων	46.370	19	9 3/4
-Για αποζημίωση επιτελείου και συντήρηση τάγματος σκαπανέων	153.739	17	9 1/4
-Για αγορά οπλισμού (κανόνια) του φρουρίου της Κέρκυρας	18.970	1	11
-Για μισθοδοσία αξιωματικών Εθνοφυλακής	52.020	11	1 1/4
-Για μεταφορά στρατευμάτων από το ένα νησί στο άλλο και δαπάνες καταλυμάτων	8.375		
-Για τη γενική στρατιωτική υπηρεσία	29.875	15	7 1/2
	<hr/> 568.409		

Β΄ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1 Νοεμβρίου 1834 - 31 Δεκεμβρίου 1843)

-Για στρατιωτική πάγια εισφορά προς 35.000 λίρες το χρόνο	323.750		
---	---------	--	--

Γ΄ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1 Ιανουαρίου 1844 - 31 Δεκεμβρίου 1849)

-Για στρατιωτική εισφορά ίση προς το 1/5 περίπου των εσόδων του Ιονίου Κράτους	153.978		
--	---------	--	--

Δ΄ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1 Ιανουαρίου 1850 - 31 Δεκεμβρίου 1863)

-Για στρατιωτική πάγια εισφορά προς 25.000 λίρες το χρόνο	350.000		
---	---------	--	--

ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ

1.395.957	4	1 1/2
=====		

ΠΗΓΗ: Antonio Lefcochilo Dusmani: La missione di sua Signoria Onorevolissima W.E. Gladstone nelle Isole Ionie, Corfu 1870-1871, σελ.461, επίσης περ. "Αι Μούσαι", έτος Δ΄, αρ.τεύχ. 91 εν Ζακύνθω 1/6/1896, άρθρο του Μιχ.Β.Λάνδου με τίτλο: "1864-1896,"-Εις ανάμνησιν της Ενώσεως, σ.σ.541-542.

Απο τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι ο κύριος όγκος των δαπανών του Ιονίου Κράτους αφορούσε τη Δημόσια διοίκηση και τις στρατιωτικές επιχορηγήσεις. Επιχειρώντας να εξετάσουμε τη συμμετοχή των δαπανών αυτών στις συνολικές δαπάνες του Κράτους οδηγούμαστε σε απογοητευτικά συμπεράσματα. Ο μέσος όρος των δαπανών για το χρονικό διάστημα της κρίσιμης, λόγω των κοινωνικών ανακατατάξεων και της κάμψης του Επτανησιακού εμπορίου, εντεκαετίας 1847-1857 έφτανε τις 145.000 λίρες το χρόνο (σύνολο δαπανών εντεκαετίας 1.600.978 λίρες)¹¹⁰. Απο το ποσό αυτό ποσοστό περίπου 17% (25.000 λίρες) αφορούσε τη στρατιωτική επιχορήγηση. Η αποζημίωση του Αρμοστή και των τοποτηρητών των νησιών που ανερχόταν σε 13.000 λίρες το χρόνο αποτελούσε ποσοστό περίπου 9%, ενώ η Δημόσια διοίκηση (μισθοί και συντάξεις υπαλλήλων) απορροφούσε το ποσό των 29.500 λιρών ή ποσοστό περίπου 21%. Με άλλα λόγια οι στρατιωτικές δαπάνες με ποσοστό 17% και γενικά η Διοίκηση της "Προστασίας" με συνολικό ποσοστό 30% αποτελούσαν το μισό σχεδόν (67.000 λίρες ή ποσοστό 47%) των συνολικών δαπανών του Ιονίου Κράτους. Αν στο ποσοστό αυτό προστεθεί και το ποσό των 20.000 λιρών, που αποτελούσε μυστικό κονδύλι (fouids secrets) ή Miscellaneous and Incidentals (διάφορα και απρόοπτα), όπως αναφέρεται στους προϋπολογισμούς, γίνεται φανερό πως εξανεμιζονταν τα 2/3 του προϋπολογισμού και γενικότερα η κακή οικονομική διαχείριση της "Προστασίας" που είχε σαν αποτέλεσμα, όπως αναφέρθηκε και στην αρχή, τα τελευταία χρόνια να σταματήσει κάθε κρατική επενδυτική δραστηριότητα.

Εκτός απο τις δαπάνες που αναφέρθηκαν σπουδαίας σημασίας, όπως έπρεπε να είναι, ήταν οι δαπάνες για τη Δημόσια Εκπαίδευση και τα δημόσια έργα. Πλήν όμως οι δαπάνες για την εκπαίδευση ανέρχονταν μόνο σε 10.000 λίρες περίπου το χρόνο ή ποσοστό περίπου 7% των συνολικών δαπανών. Απο το ποσό αυτό το μεγαλύτερο μέρος αφορούσε τις δαπάνες της ανώτερης και της μέσης εκπαίδευσης. Κατά το 1857 δαπανήθηκαν για την Παιδεία τα ακόλουθα ποσά:¹¹¹

ΠΙΝΑΚΑΣ VIII 7.2.
ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΔΑΠΑΝΩΝ ΔΗΜΟΣΙΑΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΟ ΙΟΝΙΟ ΚΡΑΤΟΣ, ΕΤΟΣ 1857

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΔΑΠΑΝΗΣ	ΣΥΝ. ΠΟΣΟ	ΠΟΣΟΣ. % ΕΠΙ ΣΥΝΟΛΟΥ
Κεντρική Διοίκηση	573 ε	5,7
Ιόνιος Ακαδημία	1.962 ε	19,7
Γυμνάσιο Κέρκυρας	543 ε	5,4
Λύκεια των νησιών (συνολ.)	3.477 ε	34,8
Βιβλιοθήκη Κέρκυρας	111 ε	1,1
Ιεροδιδασκαλείο Κέρκυρας	100 ε	1,0
Αλληλοδιδασκτικά Σχολεία(συν.)	1.034 ε	10,3
Διάφορα (συντήρηση σχολείων, έξοδα εξοπλισμού, αγορές βιβλίων κ.λ.π.)	2.200 ε	22,0
Σύνολο Δαπανών Δημόσιας Εκπαίδευσης	10.000 ε	100,0

ΠΗΓΗ: Α.Μ.Ανδρεάδη: Η Ένωσις της Επτανήσου και η Διοίκησης της Προστασίας,
"Έργα" Τομ.Α', Αθήναι 1938, σελ.780.

Όπως φαίνεται από τον παραπάνω πίνακα η προκαταρκτική εκπαίδευση (Αλληλοδιδασκτικά Σχολεία) δεν τύχαινε της ιδιαίτερης αποζημίωσης από μέρος του Κράτους. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς του Α.Μουστοξύδη, τότε γενικού Επιθεωρητή της εκπαίδευσης απαιτούνταν, αντί του ποσού των 1034 λιρών, ποσό τουλάχιστον 3.359 λιρών (2.864 για τα σχολεία αρρένων και 495 για τα θηλέων). Παρόλα αυτά, όπως ήδη αναφέρθηκε σε προηγούμενο τμήμα του Κεφαλαίου αυτού, η συνεισφορά της "Προστασίας" στην ανύψωση των γραμμάτων στα Επτάνησα πρέπει να αναγνωρισθεί, ιδιαίτερα αν συγκριθεί με άλλες εποχές του παρελθόντος.

Σχετικά με τις δαπάνες των δημοσίων έργων, αν και κατά τα πρώτα της "Προστασίας" αυτές υπήρξαν σημαντικές με αξιόλογα αποτελέσματα, για όλους τους παραπάνω λόγους τα τελευταία χρόνια μειώθηκαν στο ελάχιστο, τουλάχιστον στα περισσότερα νησιά και μόνο στην Πρωτεύουσα του Ιο-

νίου Κράτους, την Κέρκυρα κατά κύριο λόγο στη και στη Ζάκυνθον κατά δεύτερο, δαπανήθηκαν κάποια σχετικά ποσά που αφορούσαν στη συντήρηση κυρίως και όχι στην κατασκευή νέων έργων. Κατά τη δεκαετία 1849-1858 δαπανήθηκαν συνολικά για δημόσια έργα 20.850 λίρες, δηλαδή κατά μέσον όρο 2.085 λίρες το χρόνο, ή ποσοστό 1,5% του συνόλου του προϋπολογισμού των δημοσίων δαπανών. Απο το ποσό αυτό οι 15.403 λίρες δαπανήθηκαν στην Κέρκυρα (9.779 για συντήρηση των δημοσίων κτηρίων και 6.624 για έργα οδοποιίας) και οι υπόλοιπες 5.447 λίρες στα νησιά της Ζακύνθου (3.866 λίρες) και της Κεφαλλονιάς (1581 λίρες), ποσά που όπως γίνεται φανερό ήταν ασήμαντα για τις πραγματικές ανάγκες των νησιών αυτών και ιδιαίτερα της Κεφαλλονιάς (μέσος όρος 158 λίρες το χρόνο). Ο παρακάτω πίνακας εμφανίζει τις δαπάνες της δεκαετίας 1849-1858 για δημόσια έργα στα τρία αυτά νησιά: ¹¹²

ΠΙΝΑΚΑΣ VIII.7.3.

ΟΙ ΔΑΠΑΝΕΣ ΓΙΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ
ΣΤΟ ΙΟΝΙΟ ΚΡΑΤΟΣ, 1849-1858

ΕΤΗ	ΚΕΡΚΥΡΑ	ΚΕΦΑΛΛΟΝΙΑ	ΖΑΚΥΝΘΟΣ
1849	1.730£ 4σ.9π.	91£ 12σ. 4π.	538£ 4σ.2π.
1850	1.292£ 8σ.2π.	105£ 6σ.11π.	224£ 1σ.2π.
1851	1.173£ 12σ.3π.	404£ 9σ.10π.	339£ 10σ.8π.
1852	517£ 14σ.5π.	69£ 19σ. 8π.	47£ 17σ.6π.
1853	1.541£ 16σ.7π.	118£ 4σ. 6π.	441£ 6σ.1π.
1854	1.463£ 2σ.6π.	82£ 5σ. 7π.	1202£ 6σ.5π.
1855	1.643£ 19σ.5π.	73£ 14σ. 5π.	219£ 17σ.9π.
1856	1.018£ 6σ.5π.	109£ 6σ. 1π.	195£ 10σ.3π.
1857	2.161£ 18σ.5π.	182£ 12σ.11π.	202£ 10σ.3π.
1858	2.860£ 7σ.1π.	343£ 15σ. 5π.	454£ 15σ.4π.
Συν.ποσ. 10 ετών	15.403£ 10σ.9π.	1.581£ 7σ.11π.	3.866£ 5σ.10π.

ΠΗΓΗ: Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., σελ.781

Με βάση τα παραπάνω δεδομένα μπορούμε κατ'εκτίμηση και για το έτος 1857 να πάρουμε μία γενική εικόνα για

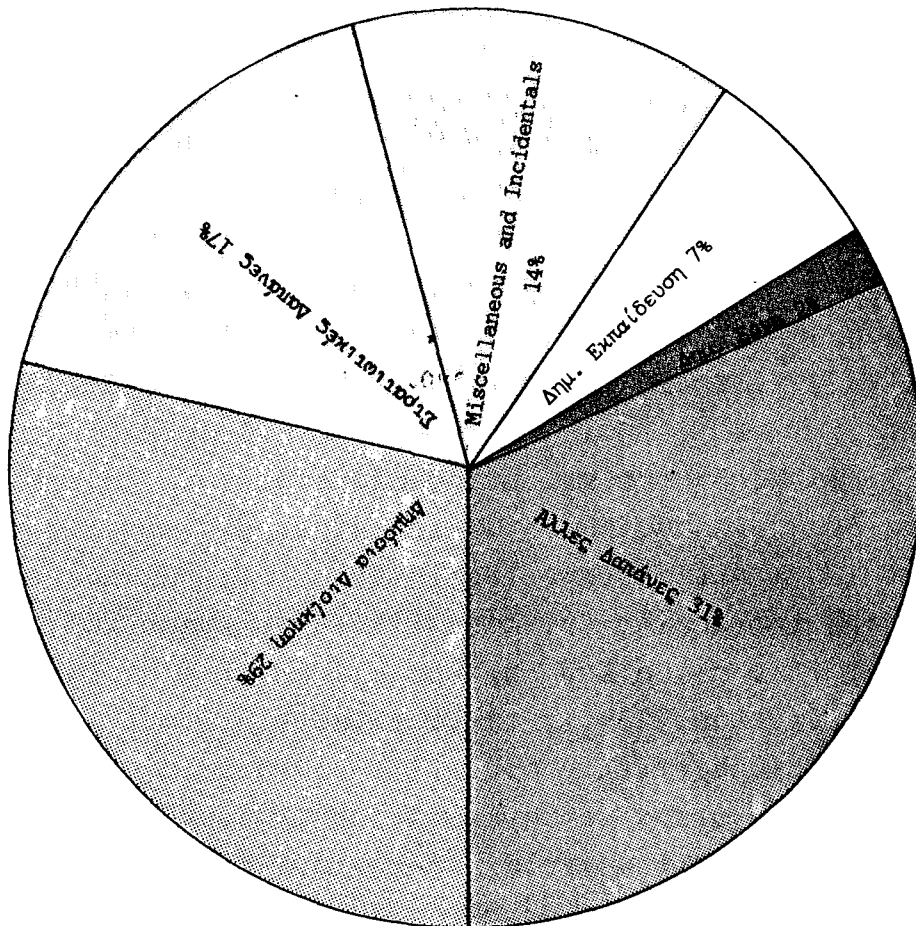
τη συμμετοχή των επι μέρους δημοσίων δαπανών στις συνολικές δαπάνες του Ιονίου Κράτους όπως παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα. Αν και οι υπολογισμοί αυτοί αφορούν ένα μόνο χρόνο και είναι λίγο-πολύ αυθαίρετοι σύμφωνα με την ακριβή επιστημονική δεοντολογία, παρόλα αυτά και σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, αποτελούν σε γενικές γραμμές την πραγματική εικόνα που παρουσιάζει η διαχείριση των Δημοσίων Οικονομικών, του Ιονίου Κράτους, τουλάχιστον τα τελευταία χρόνια της ύπαρξής του.

ΠΙΝΑΚΑΣ VIII.7.4
 ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ
 ΣΤΙΣ ΣΥΝΟΛΙΚΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ ΤΟΥ ΙΟΝΙΟΥ
 ΚΡΑΤΟΥΣ ΓΙΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1857

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΔΑΠΑΝΗΣ	ΣΥΝ . ΠΟΣΟ	ΠΟΣΟΣΤ.ΕΠΙ ΣΥΝΟΛ
Δημόσια Διοίκηση	42.500 £	29%
Στρατιωτικές Δαπάνες	25.000 £	17%
Miscellaneous and Incidentals	20.000 £	14%
Δημόσια Εκπαίδευση	10.000 £	7%
Δημόσια Έργα	2.500 £	2%
Άλλες Δαπάνες *	45.000 £	31%
=====		
Σύνολο Δημοσίων Δαπανών	145.000 £	100%

Σημείωση: * για τις δαπάνες αυτές δεν έχουμε διαθέσιμα στοιχεία.
 Ο παραπάνω πίνακας καταρτίστηκε σύμφωνα με τα στοιχεία που αναφέρονται στο κείμενο.

ΓΡΑΦΙΚΗ ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ VIII.7.1.:
ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ
ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ
ΣΤΙΣ ΣΥΝΟΛΙΚΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ ΤΟΥ
ΙΟΝΙΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ - ΕΤΟΣ 1857

VIII.8. Νόμισμα, Μετρα και Σταθμά.

Μέχρι το 1825 τα μέσα συναλλαγών στα Επτάνησα αφορούσαν την κυκλοφορία πλήθους νομισμάτων, Βενετικών, Γαλλικών, Ισπανικών, Τουρκικών κ.α. Τα κυριότερα απο αυτά ήταν το τσεκίνιο, τα δουκάτα, τα δηνάρια, τα ρεάλια, τα τάλληρα, οι γαζέτες, τα μπέτσια, η λίρα, τα τορνέσια, τα σόλδια, τα δίστηλα (κολλονάτα), τα γρόσια, τα άσπρα κ.α.¹¹³

Με την πάροδο του χρόνου, την επέκταση του αγγλικού εμπορίου και τη σταθεροποίηση της Βρετανικής "Προστασίας" στα νησιά του Ιονίου τα περισσότερα απο τα νομίσματα αυτά εκτοπίστηκαν απο τις αγοραπωλησίες και επικράτησαν τα Αγγλικά και τα ισχυρότερα (σταθερού τίτλου) απο τα ξένα νομίσματα, ενώ απο το 1829 άρχισαν να κυκλοφορούν και τα πρώτα νομίσματα του νεοσύστατου Ελληνικού Κράτους, που εκτόπισαν οριστικά απο την Ελληνική επικράτεια τα αντίστοιχα Τουρκικά.

Τα κυκλοφορούντα νομίσματα στο Ιόνιο Κράτος κατά τη διάρκεια της "Προστασίας" ήταν: η Αγγλική λ ί ρ α ή σ τ ε ρ λ ί ν α (sterling), χρυσό νόμισμα απο τα σταθερότερα της εποχής (τίτλου 917‰), το Ισπανικό τ ά λ λ η ρ ο (δ ί σ τ η λ ο ή κ ο λ λ ο ν ά τ ο), αργυρό νόμισμα (τίτλου 900‰), το Τουρκικό γ ρ ό σ ι (gurus), αργυρό νόμισμα (τίτλου 650‰) σε κυκλοφορία μέχρι το 1828, που αργότερα με την κοπή των Ελληνικών νομισμάτων εκτοπίστηκε απο την αγορά. Το Αυστριακό τ ά λ λ η ρ ο ή ρ ε γ γ ί ν α (Μαρίας Θηρεσίας) αργυρό νόμισμα, καθώς επίσης και το Βενετικό αργυρό τ ά λ λ η ρ ο του Α γ ί ο υ Μ ά ρ κ ο υ. Απο 1ης Φεβρουαρίου 1834 εξάλλου τέθηκαν σε κυκλοφορία τα ό β ο λ α, Ιονικά χάλκινα νομίσματα, που έφεραν απο τη μιά πλευρά το στέμμα του Ιονίου Κράτους και απο την άλλη αυτό της "Προστάτιδας Δύναμης" καθώς και το αργυρό Ιονικό Τ ρ ί π ε ν ο. Το 1854 τέλος προστέθηκε και το αργυρό Βρετανικό νόμισμα Φ λ ω ρ ί ή φ ι ο ρ ί ν ι (Florin), αξίας 240 οβολών¹¹⁴.

Το 1825 καθορίσθηκαν (Διάταγμα της 4ης Ιουνίου της 2ης Συνεδρίασης της Β' Βουλής) στο Ιόνιο Κράτος τα Βρεταννικά νομίσματα όπως παρουσιάζονται παρακάτω:¹¹⁵

Τάλληρα:

Κολλονάτο (Διστηλο)	πρός φαρδίνια	208
Αυτοκρατορικό Μαρίας Θηρεσίας.....	" "	200
Βενετικό Αγίου Μάρκου.....	" "	200
Γρόσι	" "	32
Κορώνα (Crown)	" "	240
Κορώνα μισή (Half Crown)	" "	120
Σελλίνι (Shilling)	" "	48
Εξάπενα (Six pence)	" "	24
Πένα (Penny)	" "	4
Φαρδίλι (Farthing)	" "	1

Το 1833 η Κορώνα διαιρέθηκε σε 600 χάλκινα κλάσματα που ονομάσθηκαν Οβολα.

	Α.	Τ.	Δην.
Κορώνα 600 Οβολα Αργυρα, δηλ.		5	
Ημικορώνα 300 " " "		2	6
Σελλίνι 120 " " "		1	
Εξάπενο 60 " " "			6
Τρίπενο 30 " " "			3
Πένα 10 " " "			1
Ημίπενο 5 " " "			1/2
Φαρδίλι 2 1/2 " Χαλκά "			1/4
Οβολός 1 " " "			0,1

Τον ίδιο χρόνο καθορίσθηκε και η αξία των ξένων σε χρήση νομισμάτων που ήταν η ακόλουθη:

Τάλληρα:

Ισπανικό δίστηλο.....	Οβολα 520 δηλ.	Σελλ.4, Δην.4
Αυστριακό Μαρίας Θηρεσίας "	500 " "	4, " 2
Βενετικό Αγίου Μάρκου ...	" 500 " "	4, " 2

Οι αντιστοιχίες των νομισμάτων αυτών στο Ελληνικό Κράτος, πριν την κοπή του αργυρού "Φοίνικα", καθορίσθηκαν από τον Κυβερνήτη με το υπ' αριθ. 207 Διάταγμά του της 8ης Φεβρουαρίου 1828, σε γρόσια ως εξής:¹¹⁶

Λίρες Στερλίνες (Sterling).....	Γρόσια	73
Σελλίνια (Shilling).....	"	3,20
Κορώνες (Crown).....	"	17,20
Ημικορώνα (Half Crown).....	"	8,60
Τάλληρο (δίστηλο) Ισπανικό	"	15
Τάλληρο (ρεγγίνα) Αυστριακό	"	14,30
Τάλληρο Βενετικό	"	14,20

Μετά την κοπή των πρώτων Ελληνικών νομισμάτων (αργυρός "Φοίνικας" = 10 λεπτά), ο Ι. Καποδίστριας με το υπ' αριθμ. 531 της 25ης Ιανουαρίου 1830 ψήφισμά του, όρισε τη νέα αποτίμηση των ξένων νομισμάτων όπως παρακάτω:¹¹⁷

Ξένα νομίσματα	Φοίνικες	Λεπτά
Τάλληρα δίστηλα	6	-
1/2 αυτών	3	-
1/4 αυτών	1	50
1/8 αυτών	-	75
1/16 αυτών	-	37
Τάλληρα ρεγγίνες	5	90
1/2 αυτών	2	95
1/4 αυτών	1	47
Τάλληρα Βενετικά	5	75
Λίρες στερλίνες	29	20
1/2 αυτών	14	60
Κορώνες Αγγλίας	7	-
1/2 αυτών	3	50
Σελλίνια	1	40
1/2 αυτών	-	70

Εξάλλου η Αντιβασιλεία στην Ελλάδα με το από 8/20 Φεβρουαρίου 1833 Διάταγμα "περί ρυθμίσεως του νομισματικού συστήματος" κατάργησε το ισχύον νομισματικό σύστημα και συνέστησε νέα νομίσματα με βάση την αργυρά Δραχμή

αντί του Φοίνικα (1 αργυρά Δραχμή = 100 λεπτά). Το νέο αυτό νομισματικό σύστημα επεκτάθηκε και στα Επτάνησα από 1ης Φεβρουαρίου 1865 βάσει του απο της 25ης Ιανουαρίου 1865 Διατάγματος "περί της ισχύος του νομισματικού συστήματος εν Επτανήσω απο 1ης Φεβρουαρίου". Σύμφωνα με το διάταγμα αυτό τα Ιονικά χάλκινα νομίσματα (φαρδίνια, οβολοί, αργυρό Ιονικό τρίπενο) γίνονταν δεκτά σε όλες τις μετά του Δημοσίου συναλλαγές κατά την ακόλουθη αξία:¹¹⁸

Αργυρό τρίπενο, προς	λεπτά	35
Χάλκινο φαρδίνιο "	"	3
Χάλκινος οβολός "	"	1

Με το ίδιο Διάταγμα καθοριζόταν και η αξία της Αγγλικής λίρας (στερλίνας), ίση προς δραχμές 27,70. Όσον αφορά τα κυκλοφορούντα στα Επτάνησα αργυρά νομίσματα καθορίσθηκε με το Διάταγμα της 24ης Φεβρουαρίου 1865 "περί της τιμής εις ην θέλουσιν είσθαι δεκτά εις τας δημοσίας εν Επτανήσω δοσοληψίας τα αγγλικά αργυρά νομίσματα" η αξία τους σε δραχμές ως εξής:¹¹⁹

Κορώνα (των 5 σελ.) προς	δρχ.	6.90
Ημικορώνα	δρχ.	3.45
Σελίγγιο (σελλίνιο)	δρχ.	1.38
Ημισελίγγιο	δρχ.	0.69

Αυτά υπήρξαν τα κυριότερα νομίσματα, που ήταν σε χρήση την περίοδο της Αγγλοκρατίας στα Επτάνησα καθώς και οι ισοτιμίες τους με τα του Ελληνικού Κράτους. Εκτός των νομισμάτων αυτών η Ιονική Τράπεζα εξέδιδε και Τραπεζογραμμάτια ή "μ π α ν κ ο τ σ έ τ ο υ λ ε ς" όπως ονομάζονταν (b a n c o c e d o l a). Τα Τραπεζογραμμάτια αυτά τα χρησιμοποιούσαν στις συναλλαγές τους κυρίως οι έμποροι "σαραγιάντηδες"¹²⁰

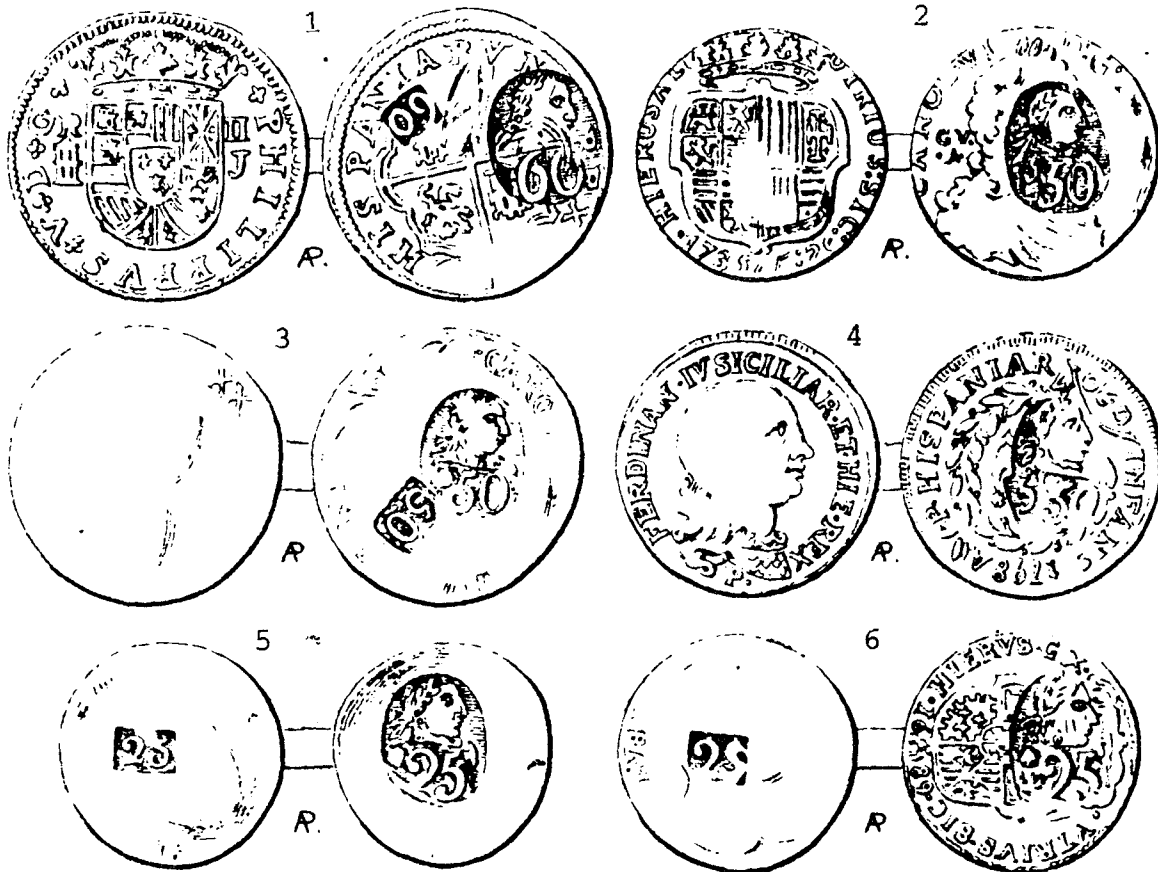
Σχετικά με τα μέτρα και σταθμά που ίσχυαν στο Ιόνιο Κράτος την ίδια περίοδο, αυτά καθορίσθηκαν με Νομοθετική Πράξη της Γερουσίας απο 24 Μαΐου 1828 και άρχισαν να ισχύουν, καταργουμένων των παλιών απο 1ης Φεβρουαρίου 1829 και μετά¹²¹.

Σαν μέτρο μήκους υιοθετήθηκε η ι ο ν ι κ ή υ ά ρ-
δ α (ίση προς την Αγγλική) καθώς και οι υποδιαιρέσεις
αυτής: 1 υάρδα = 3 ποδάρια (1 ποδάρι = 12 ουγγίες), 5 1/2
υάρδες = 1 καμάκι, 220 υάρδες = 1 στάδιο και 1760 υάρ-
δες = 1 μίλι.

Μέτρα βάρους ορίσθηκαν, η ι ο ν ι κ ή ψ ι λ ή
λ ί τ ρ α (ίση προς την Αγγλική Troy) = 24 σπειριά, 1 σπει-
ρί = 1 χαλκό, 20 χαλκοί = 1 ουγγιά, 12 ουγγιές = 1 λίτρο
και η ι ο ν ι κ ή χ ο ν δ ρ ή λ ί τ ρ α (ίση προς την
Αγγλική) = 16 ουγγιές, 1 ουγγιά = 10 δράμια, ενώ 100 λί-
τρες ήταν ίσες προς 1 τάλαντο.

Σαν μέτρο χωρητικότητας ίσχυε το ι ο ν ι κ ό
γ α λ λ ό ν ι (ίσο προς το Αγγλικό). Οι υποδιαιρέσεις
του γαλλονιού όσον αφορά τα υγρά ήταν: 1 ιονικό γαλλόνι
= 8 δικώτυλα, 4 γαλλόνια = 1 μέτρο και 4 μέτρα = 1 βα-
ρέλλα. Για τους δημητριακούς καρπούς (γεννήματα) οι υπο-
διαιρέσεις του γαλλονιού ήταν 1 γαλλόνι = 8 δικώτυλα και
8 γαλλόνια = 1 κιλό.

=====

Αργυρά νομίσματα που κυκλοφόρησαν στη Ζάκυνθο μεταξύ 1813-1821, αξίας 60,50 και 25 παράδων. Τα αργυρά αυτά νομίσματα, που εισήχθησαν στο νησί απο τον στρατηγό J.Campbell για τη διευκόλυνση των συναλλαγών και την αποκατάσταση της έλλειψης μικρών αργυρών νομισμάτων, ήταν τέταρτα ισπανικών τάλληρων και κέρματα αργυρά διαφόρων άλλων κρατών και κυρίως του Βασιλείου των Δύο Σικελιών. Τα νομίσματα αυτά επισφραγίσθηκαν με ωοειδή σφραγίδα, που έφερε την κεφαλή του βασιλιά της Αγγλίας Γεωργίου Γ' δαφνοστεφή και κάτω απο αυτή τον αριθμό της αντίστοιχης ορισθείσης αξίας του συγκεκριμένου κέρματος σε παράδες-νομισμάτων σε μεγάλη κυκλοφορία την εποχή εκείνη στη Ζάκυνθο.

υπ.αρ. 1 : αργ.νόμισμα αξίας αντιστοιχούσης σε 60 παράδες

υπ.αρ. 2,3 και 4: αργ.νομίσματα αξίας αντιστοιχούσης σε 50 παράδες

υπ.αρ. 5 και 6: αργ.νομίσματα αξίας αντιστοιχούσης σε 25 παράδες

Αργυρό νόμισμα του Ιονικού Κράτους που πρωτοκυκλοφόρησε το 1819 και ανάγλυφες σφραγίδες εγγράφων της Αγγλικής περιόδου με σύμβολο τον λεοντα της Βενετίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΧ: Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ "ΜΕΘΕΝΩΤΙΚΗ" ΠΕΡΙΟΔΟ ,1864-1900

ΙΧ.1. Η Οικονομική κατάσταση της Ελλάδας και η ένταξη της Ζακύνθου.

Η Ένωση της Ζακύνθου καθώς και των υπολοίπων νησιών του Ιονίου με το Ελληνικό Βασίλειο (1864) αποτέλεσε την αρχή της εξάρτησης της οικονομίας του νησιού από την εξέλιξη και τις διακυμάνσεις της οικονομίας του Ελληνικού Κράτους¹.

Όπως θα τονιστεί και στη συνέχεια της παρούσας μελέτης η οικονομία της Ζακύνθου λειτουργούσα σαν δορυφόρος οικονομία (της Ελλάδας) (satelite economy), δεν αφομοίωσε και δεν ακολούθησε το φορολογικό σύστημα και τις μεταβολές του, όπως αυτό διαμορφώθηκε στην υπόλοιπη Ελλάδα, στηριζόμενη κυρίως στο από την εποχή της Αγγλοκρατίας εισαγωγικό και εξαγωγικό δασμολόγιο. Ούτε επίσης υιοθέτησε τις νέες σχέσεις ιδιοκτησίας-εδάφους, που αναπτύχθηκαν στον Ελλαδικό χώρο, παραμένοντας έτσι προσκολλημένη στις ανέγγιχτες μέχρι τότε φεουδαρχικές δομές (είναι χαρακτηριστικό ότι οι αγροληπτικές σχέσεις καταργήθηκαν στη Ζακύνθο με νομοθετικό Διάταγμα το 1925). Τα δύο αυτά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της Ζακυνθινής οικονομίας και κοινωνίας-όπως άλλωστε και των υπολοίπων Ιονίων-τη διαφοροποίησαν σ'ένα βαθμό από τη συλλογική οικονομική πολιτική και αποτέλεσαν ανασταλτικούς παράγοντες για την παραπέρα ανάπτυξή της. Ωστόσο για την εγγύτερη παρακολούθηση της εξέλιξης της οικονομίας του νησιού θεωρούμε σκόπιμο να στρέψουμε για λίγο την προσοχή μας στο γενικότερο πλαίσιο της Ελληνικής Οικονομίας και να δούμε τις οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν στον Ελληνικό χώρο τις παραμονές του 20ου αιώνα, συνθήκες που όπως γίνεται φανερό επηρέασαν τη διαμόρφωση και την εξέλιξη της Ζακυνθινής και γενικότερα της Επτανησιακής Οικονομίας.

Προσπαθώντας να χαρακτηρίσουμε την Οικονομική εξέλιξη του Ελληνικού Κράτους από τις αρχές του 19ου αιώνα μέχρι την είσοδο της Ελληνικής οικονομίας στον αιώνα που διανύουμε, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε την μεταξύ 1821-1830 περίοδο, σαν την περίοδο της γενικής καθίζησης της Ελληνικής οικονομίας που οφειλόταν στον απελευθερωτικό Αγώνα και την παραπέρα προσπάθεια ανασυγκρότησης του νεοσύστατου Κράτους. Στην περίοδο αυτή παρατηρείται ατονία των αστικών κέντρων, της βιοτεχνίας και του εμπορίου, ενώ ο σχηματισμός κεφαλαίου-κυρίως μεταξύ 1750 και 1821-παρουσιάζει μεγάλη κάμψη και βραδύτητα.

Μεταξύ 1830-1875 έχουμε τη μεταβατική περίοδο της Ελληνικής οικονομίας. Την περίοδο αυτή πραγματοποιούνται οι πρώτες ουσιαστικές μεταρρυθμίσεις στον αγροτικό τομέα-με την πρώτη διανομή εδαφών το 1871-ενώ αρχίζουν να διαμορφώνονται οι πόλεις σε δραστήρια οικονομικά κέντρα και να αναπτύσσεται η βιοτεχνία για να περάσει στην εργοστασιακή μορφή. Ταυτόχρονα πυκνώνεται το συγκοινωνιακό δίκτυο-κυρίως μεταξύ 1875-1885-, αυξάνονται τα κεφάλαια με πρωτόπορο τροφοδότη τη Ναυτιλία, ξεπερνούν τα πιστωτικά ιδρύματα, που σαν συνέπεια της αύξησης της οικονομικής δραστηριότητας τονώνουν την αποταμίευση και διοχετεύουν κεφάλαια με τη μορφή δανείων (αν και τοκογλυφικά) στην εμπορική και γενικότερα επιχειρηματική δράση, ενώ συγχρόνως μεγενθύνεται και ο όγκος του εμπορίου.

Η από το 1875 μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα περίοδος, είναι αυτή της ανόδου της αστικής τάξης και της προκεφαλαιοκρατικής περιόδου της Ελληνικής οικονομίας. Την περίοδο αυτή βελτιώνεται το συγκοινωνιακό δίκτυο, αναπτύσσεται η ατμοπλοΐα, αυξάνεται το αγροτικό εισόδημα με αποτέλεσμα την αύξηση της ζήτησης βιομηχανικών προϊόντων, γίνεται εισροή κεφαλαίων από το εξωτερικό, ενώ το πλεονάζον εργατικό δυναμικό στρέφεται προς τη μετανάστευση (κυρίως από το 1890 και μετά). Η πόλη γίνεται το επίκεντρο της οικονομικής ζωής με αποτέλεσμα την αύξηση των αστικών κέντρων. Η συγκεντρωποί-

ψη αυτή του πληθυσμού στις πόλεις, οδήγησε ένα μέρος των κατοίκων τους να στραφεί στο μικρεμπόριο, λόγω και της μεταπρατικής δομής της Ελληνικής Οικονομίας και στον παρασιτισμό. Ταυτόχρονα, αρχίζουν να πραγματοποιούνται οι πρώτες σοβαρές επενδύσεις στο δευτερογενή τομέα για ν'αναπτυχθεί η βιομηχανική τάξη που την εκπροσωπούν οι αστοί. Η βιομηχανική ανάπτυξη παρόλα αυτά βρισκόμενη κάτω από τη στέγη της μεταπρατικής δομής της οικονομίας και εξαρτώμενη από το ξένο κεφάλαιο δεν θα μπορέσει να σημειώσει σημαντικά βήματα προόδου. Προγεφυρώματα του ξένου κεφαλαίου στην Ελλάδα αποτέλεσαν τα πιστωτικά ιδρύματα. Μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα οι Τράπεζες αποτέλεσαν τη βάση της Ελληνικής μεταπρατικής οικονομίας έχοντας δεσμούς με το ξένο κεφάλαιο, που επεζητούσε χάρη των οικονομικών του συμφερόντων και την πολιτική κηδεμονία της Ελλάδας. Και ακριβώς αυτού του είδους η διείδυση του ξένου κεφαλαίου, υπήρξε ο ανασταλτικός παράγοντας της παραπέρα προόδου της Ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας και την οδήγησε μέχρι τα παρασιτικά όρια του μεταπρατισμού με την εξάρτηση της χώρας, τη συνεχή δανειοδότησή της και την πολιτική δυναστεία των "τζακιών".

Ο πληθυσμός της Ελλάδας πολλαπλασιάστηκε με γοργό ρυθμό μετά τα μέσα του 19ου αιώνα. Από 753.400 το 1828, έφθασε τα 2.684.090 κατοίκους το 1910, παρόλο που το εμβαδόν των εδαφών από 47.516 τετρ.χιλιόμετρα αυξήθηκε μόλις σε 63.211 τετ.χιλ. κατά το ίδιο διάστημα. Ο αριθμός των κατοίκων υπερτριπλασιάστηκε, ενώ σημαντική αύξηση παρουσίασε και ο δείκτης πυκνότητας πληθυσμού που από 16 άτομα ανά τετρ.χιλιόμετρο το 1828, έφθασε σχεδόν τα 43 το 1910, όταν η επιφάνεια της ελληνικής επικράτειας αυξήθηκε μόνο κατά το 1/4 περίπου αυτής του 1828 (δηλ. κατά 15.696 τετ.χιλμ)².

Μέχρι το 1850 περίπου, η Ελλάδα ήταν πολύ αραιά κατοικημένη και ένα μεγάλο τμήμα των καλλιεργήσιμων εδαφών είχε μείνει ανεκμετάλλευτο. Γύρω στο 1880 όμως εμφα-

νίστηκε πρόβλημα υπερπληθυσμού, αφού οι δυνατότητες να γίνουν εγγειοβελτιωτικά έργα ήταν περιορισμένες και δεν υπήρχε αξιόλογη βιομηχανική κάλυψη για την απορρόφηση του εργατικού δυναμικού. Η γη δεν ήταν αρκετή. Στα διαθέσιμα εδάφη είχε καθιερωθεί αγροτική ιδιοκτησία, τελικά όμως οι ακτήμονες γίνονταν όλο και περισσότεροι. Επιπλέον εξαιτίας του κληρονομικού δικαίου και των εθίμων, είχε μειωθεί η μέση έκταση των αγροτεμαχίων, με αποτέλεσμα τις περισσότερες φορές η πατρική κτηματική περιουσία να μην είναι ικανή να εξασφαλίσει διαρκή απασχόληση στα μέλη της οικογένειας. Η πλήρης ανεργία ήταν μάλλον σπάνιο φαινόμενο στην Ελλάδα, αλλά η υποαπασχόληση (συγκλημένη ανεργία) αποτελούσε πολύ κοινό χαρακτηριστικό.

Η γρήγορη αύξηση του πληθυσμού θα είχε καταστροφικές συνέπειες, αν δεν είχε προοδεύσει η γεωργία, που χάρη στην ανάπτυξη της βιομηχανίας και των επικοινωνιών πέρασε από ένα στάδιο εξελικτικού μετασχηματισμού στη διάρκεια της βασιλείας του Γεωργίου Α'. Η αγροτική οικονομία άρχισε βαθμιαία, να μεταμορφώνεται από ποιμενική και αυτάρκης σε κερδοσκοπική. Η ανταλλαγή αγροτικών προϊόντων με βιομηχανικά, όπως σε ολόκληρο τον κόσμο, έτσι και στην Ελλάδα αύξησε το "κίνητρο εργασίας" των αγροτών. Η αγροτική παραγωγή αφορούσε κυρίως δημητριακά, καπνά, σταφίδες, οπωροφόρα, σταφύλια και ελιές. Από τα είδη αυτά, η σταφίδα αρχικά, και αργότερα τα καπνά, καλλιεργούνταν κυρίως για εξαγωγή, ώστε να ανταποκριθούν στην αυξανόμενη ζήτηση των ευρωπαϊκών χωρών. Ο παρακάτω πίνακας της σταφιδοπαραγωγής του Ελληνικού Βασιλείου κατά την περίοδο 1860-1891 δείχνει καθαρά την εντατικοποίηση της σταφιδοκαλλιέργειας και την αυξητική τάση της εξαγωγής του σταφιδόκαρπου.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΧ. 1.1.
ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΕΞΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΗΣ ΣΤΑΦΙΔΑΣ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, 1860-1891

Έτος	Καλλιεργούμενα στρέμματα	Παραγωγή σε λίτρα ενετικά	Εξαγωγή σε λίτρα ενετικά
		(1 λίτρο=0,48 kgr.)	
1860	220.000	110.000.000	101.000.000
1871	346.000	173.000.000	158.000.000
1876	369.000	184.000.000	171.000.000
1878	435.000	217.000.000	210.000.000
1888	600.000	338.000.000	297.000.000
1891	670.000	344.000.000	324.000.000

ΠΗΓΗ: Κ.Βεργόπουλου: Το σταφιδικό ζήτημα, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τομ.ΙΔ',
Αθήναι 1977, σελ.67

Η αξία των εξαγωγών της σταφίδας (που έδινε στην Ελλάδα τη δυνατότητα να πληρώνει τις εισαγωγές των δημητριακών) ανέβηκε από 13.600.000 δρχ. το 1861 σε 37.800.000 το 1875. Στη διάρκεια της επόμενης δεκαετίας οι εξαγωγές σταφίδας (που γίνονταν κυρίως από την Πάτρα) σχεδόν διπλασιάσθηκαν και ξεπέρασαν σε αξία το σύνολο των άλλων ελληνικών εξαγωγών³. Σ' αυτό συνετέλεσε και η Ένωση της Επτανήσου με την κυρίως Ελλάδα, που πρόσθεσε την παραγωγική δυνατότητα σε σταφίδα των νησιών του Ιονίου και κυρίως της Ζακύνθου και της Κεφαλλονιάς, στη συνολική Ελληνική παραγωγή. Η αύξηση όμως αυτή ήταν βραχυχρόνια. Το 1878 η επιθυμία της φυλλοξήρας περιόρισε σημαντικά την παραγωγή των γαλλικών αμπελώνων, με αποτέλεσμα οι Γάλλοι οινοπαραγωγοί, για να αναπληρώσουν την απώλεια, να αγοράζουν τεράστιες ποσότητες σταφυλιών από την Ελλάδα, σε σημείο μάλιστα να απορροφούν το 1/3 του συνόλου των Ελληνικών εξαγωγών. Αυτή η ιλιγγιώδης άνοδος προώθησε σημαντικά την Ελληνική οικονομία και είχε σαν αποτέλεσμα να φυτεύονται με αμπέλια ολόένα και περισσότερες εκτάσεις γης. Η σχεδόν ολική αυτή υποκατάσταση των καλλιεργειών, που θύμιζε την αντίστοιχη διάρθρωση που επικρατούσε από την εποχή της Βενετοκρατίας

και συνέχιζε να επικρατεί στα Επτάνησα - και που ήταν αποτέλεσμα ανορθόδοξης γεωργικής πολιτικής - δημιούργησε μετά το 1890 την εκ των πραγμάτων αναμενόμενη σταφιδική κρίση. Πράγματι το 1892 οι ζημιές που είχαν προξενηθεί στους γαλλικούς αμπελώνες είχαν αποκατασταθεί και την ίδια χρονιά η γαλλική Κυβέρνηση πέρασε σ'ένα έντονο προστατευτισμό κυρίως για τα αγροτικά της προϊόντα (γνωστός σαν " δασμολόγιο του Melin " από το όνομα του υπουργού των Οικονομικών) , επιβάλλοντας υψηλό δασμό στην ελληνική σταφίδα. Αποτέλεσμα ήταν να πέσουν οι εξαγωγές προς τη Γαλλία από 70.000 τόνους που είχαν φθάσει το 1889, στους 3.500 το 1893, ενώ οι τιμές έπεσαν κάτω από 1/3 του παλιού τους επιπέδου ⁴. Στην αρχή οι παραγωγοί προσπάθησαν να αυξήσουν την παραγωγή για να ισοφαρίσουν τις απώλειες εσόδων από την πτώση των τιμών, τελικά όμως άρχισαν να στρέφονται προς την υποκατάσταση των καλλιεργειών σταφίδας με καπνά (αναδιάρθρωση γεωργικής παραγωγής).

Η συνολική επιφάνεια των κτημάτων που χρησιμοποιούνταν για την καπνοκαλλιέργεια είχε ήδη αυξηθεί, και από 26.000 στρέμματα το 1860 έφθασε τα 64.000 στρέμματα το 1889 για να φθάσει τα 160.000 στρέμματα το 1911. Παρόλα αυτά η παραγωγή και εξαγωγή καπνών σε μεγάλη κλίμακα δεν αναπτύχθηκε παρά μόνο μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, και τον εποικισμό των δύο νεοαποκτημένων επαρχιών, της Θράκης και της Μακεδονίας. Επίσης τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα παρατηρήθηκε μιά σταθερή αλλά όχι ιδιαίτερα εντυπωσιακή αύξηση στην παραγωγή του σιταριού. Το 1912 γύρω στο 6% της καλλιεργήσιμης γης ήταν αφιερωμένο στην παραγωγή δημητριακών. Παρόλο που είχαν βελτιωθεί οι μέθοδοι της καλλιέργειας στις πιό εύφορες περιοχές, η στρεμματική απόδοση δεν είχε παρουσιάσει σημαντική βελτίωση γι'αυτό έπρεπε να γίνονται εισαγωγές σιταριού ώστε να καλυφθούν οι ανάγκες της χώρας - εισαγωγές που αντιπροσώπευαν χονδρικά το 1/4 των συνολικών εισαγωγών στη χρονική περίοδο 1900-

1912. Ακόμα και η προσάρτηση της Θεσσαλίας το 1881 δεν ώθησε την παραγωγή του σιταριού τόσο όσο πολλοί ανέμεναν, γιατί η καλλιεργήσιμη επιφάνεια της γης που χρησιμοποιούνταν για σιτοκαλλιέργεια στη Θεσσαλία είχε μειωθεί κατά 17% μεταξύ 1896 και 1911. Οι εκτάσεις ήταν εδώ μοιρασμένες σε μεγάλα υποστατικά (τσιφλίκια με μέσο μέγεθος που έφθανε περίπου τα 3.000 στρέμματα, υπήρχαν όμως ορισμένα που ήταν δέκα φορές μεγαλύτερα ή και περισσότερο), που τα καλλιεργούσαν ακόμα κολίγοι με τον πιο πρωτόγονο τρόπο. Μόνο το 1/3 περίπου από την επιφάνεια των καλλιεργήσιμων εδαφών εκμεταλλεύονταν και απέδιδαν καρπούς κάθε χρόνο, ενώ τεράστιες λωρίδες γης υπενοικιάζονταν για χειμαδιό στους κτηνοτρόφους της Πίνδου. Το 1912 περισσότεροι από τους μισούς αγρότες της Θεσσαλίας ήταν ακόμα κολίγοι. Μακροπρόθεσμα ο καταταμαχισμός των μεγάλων αγροκτημάτων της Θεσσαλίας όπως και άλλων περιοχών της Ελληνικής γης, αποτέλεσε τον, ανασταλτικό παράγοντα για την εξέλιξη της παραγωγής, αφού περιόρισε την έκταση των καλλιεργούμενων μονάδων. Έτσι, παρά το γεγονός ότι οι μικροϊδιοκτήτες φρόντιζαν χωρίς αμφιβολία τα χωράφια τους πιο προσεκτικά από τους αδιάφορους τσιφλικιάδες και μισθωτούς, δεν συγκέντρωναν γρήγορα τα απαραίτητα κεφάλαια για τον εκμηχανισμό και βελτίωση της γεωργίας. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα, η Ελλάδα να παρουσιάσει πλεόνασμα στην παραγωγή σιταριού μόνο μετά τα μέσα του 20ου αιώνα (1957) για πρώτη φορά στην ιστορία της ⁵.

Κατά τα πρώτα χρόνια του 19ου αιώνα και μέχρι τις αρχές της τελευταίας τριακονταετίας, η εγχώρια βιομηχανία παρουσιάζει πολύ βραδεία πρόοδο. Ένας από τους κυριότερους λόγους ήταν η έλλειψη ουσιαστικής δασμολογικής προστασίας που θα επέτρεπε στις νεαρές βιομηχανικές μονάδες να αντιμετωπίσουν τον οξύ ανταγωνισμό των ξένων προϊόντων που διαρκώς κέρδιζαν έδαφος στην ελληνική αγορά. Μόλις κατά το 1867, και ιδιαίτερα το 1871, νομοθετήθηκαν ορισμένες προστατευτικές διατάξεις για την υποστήριξη κλάδων της μεταλλευτικής και της ατμοκίνητης βιομηχανίας, όπως η αλευροβιομηχανία, η μεταξουργία και η

βαμβακουργία ⁶. Έκτός από την έλλειψη κρατικής προστασίας, η έλλειψη ειδικών κρατικών κινήτρων μοιραία έστρεψε το περιορισμένο, άλλωστε, επενδυτικό κεφάλαιο σε πιό δοκιμασμένους και επικερδείς τομείς, όπως το εμπόριο, η ναυτιλία και οι τραπεζικές δραστηριότητες. Αποτρεπτικά επενεργούσαν επίσης στην ανάπτυξη της βιομηχανίας η χαμηλή ποιότητα των συγκοινωνιών, η περιορισμένη εγχώρια καταναλωτική αγορά, η έλλειψη καταρτισμένων στελεχών και ειδικευμένου εργατικού δυναμικού και τέλος, τα πρωτόγονα τεχνικά μέσα για την αξιοποίηση των τοπικών πρώτων υλών. Το 1875 υπήρχαν στην Ελλάδα μόνο 89 βιομηχανικές ατμοκίνητες μονάδες πλήρως αποκεντρωμένες, που απασχολούσαν 7.342 εργάτες ⁷. Ο παρακάτω πίνακας εμφανίζει την κατανομή των μονάδων αυτών στον Ελληνικό χώρο:

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΧ.1.2.

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΕΓΚΑΤΑΣΤΗΜΕΝΩΝ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

ΜΟΝΑΔΩΝ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΟ ΤΟ 1885

Τόπος Εγκατάστασης	Αριθμός Βιομηχανικών μονάδων	Ισχύς σε ΗΡ.
Αθήνα	11	119
Πειραιάς	27	759
Σύρος	9	179
Πάτρα	7	111
Ζάκυνθος	4	121
Παρνασσίδι	5	73
Κέρκυρα	5	61
Καλαμάτα	3	58
Λαύριο	2	205
Σπάρτη	2	28
Μέγαρα	2	10
Στυλίδα	1	30
Αίγιο	1	20
Κεφαλλονιά	1	15
Θήρα	1	15
Ύδρα	1	13
Χαλκίδα	1	12
Λαμία	1	12
Μεσολόγγι	1	12
Ναύπλιο	1	10
Σπέτσες	1	10
Κόρινθος	1	8
Ιθάκη	1	8
Σύνολο	89	1887

ΠΗΓΗ: Α. Μανσόλα: Απογραφικά πληροφορία περί των εν Ελλάδι ατμοκινήτων Βιομηχανικών καταστημάτων, εν Αθήναις 1876 (βλ. και υποσημ. 7).

Οι βιομηχανικές αυτές μονάδες (εργοστασιακού χαρακτήρα) από πλευράς παραγωγής μπορούσαν να ταξινομηθούν σε 11 μεγάλες κατηγορίες και πολλές φορές η έλλειψη χρηματικών κεφαλαίων ανάγκαζε μιά μονάδα να διαθέτει δύο ή και περισσότερα τμήματα που η παραγωγική δραστηριότητα του ενός δεν είχε καμία σχέση με του ή των άλλων τμημάτων. Έτσι υπήρχαν εργοστάσια Βάμβακος [που υποδιαιρούνται σε Κλωστήρια (12), Εγκκοιστήρια (4) και Υφαντήρια (2)], Μεταξουργίας (6), Αλευρομύλων (35), Ελαιοτριβείων (10), Σαπωνοποιΐας (7), Βυρσοδεψίας (3), Μηχανουργίας (9), Κεραμουργίας, Οινοποιΐας (4) και Μεταλλουργίας (2).

Όπως φαίνεται και από την κατανομή των βιομηχανικών αυτών μονάδων στις 23 πόλεις του Ελληνικού Κράτους, η Ένωση της Επτανήσου με την Κεντρική Ελλάδα, έπαιξε και στον δευτερογενή τομέα αποφασιστικό ρόλο στην παραπέρα έστω και καθυστερημένη βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας. Η Ζάκυνθος από πλευράς αριθμού εργοστασιακών μονάδων ερχόταν έκτη στη σειρά των πόλεων και τέταρτη από πλευράς εγκαταστημένης ισχύος (HP) με μεγάλη μάλιστα διαφορά από τις υπόλοιπες. Αν τώρα υπολογίσουμε το σύνολο των εργοστασιακών μονάδων και της εγκατεστημένης ισχύος στα νησιά του Ιονίου προκύπτουν αντίστοιχα 11 μονάδες με συνολική εγκατεστημένη ισχύ 203 HP ή αλλιώς ποσοστό 12,5% του συνόλου των εργοστασιακών μονάδων και 11% της συνολικής ισχύος. Είναι συνεπώς φανερό η αύξηση της συνολικής βιομηχανικής δυναμικότητας που οφειλόταν αποκλειστικά και μόνο στην ενσωμάτωση των νησιών του Ιονίου.

Κάτω από αυτές τις προϋποθέσεις η Ελληνική βιομηχανία, σταδιακά, στην αρχή γύρω από τα μεγάλα λιμάνια (κυρίως τον Πειραιά, της Σύρου και των Πατρών) και πολύ γρήγορα και σε άλλες πόλεις της ηπειρωτικής Ελλάδας, άρχισε να σημειώνει πρόοδο. Από το 1880 και έπειτα παρουσίαζε σταθερή ανοδική εξέλιξη χάρη στην εισροή ξένων κεφαλαίων στη βελτίωση των συγκοινωνιών και στα προστατευτικά μέτρα που τελικά καθιερώθηκαν. Έτσι το 1889 ο αριθμός των

βιομηχανικών μονάδων ανέβηκε στις 145 που απασχολούσαν 8.568 εργατικό προσωπικό. Η εκβιομηχάνιση συνεχίστηκε και στις αρχές του 20ου αιώνα και κατά τα έτη 1917 και 1920 παρουσίαζε την ακόλουθη εικόνα:

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ

ΕΤΟΣ	Αριθμός βιομ.μον.	Αριθμός εργατών	Εγκατεστημ. ισχύς(HP)	Αξία εγκαταστ.(εκατ.)	Αξία παραγωγής(εκατ.)
1917	2.213	35.000	70.000	200	200
1920	2.905	59.120	110.000	220	-

ΠΗΓΗ: Κ.Τσουκαλά: Εξάρτηση και αναπαραγωγή, Αθήνα 1985, σελ.260

Ο σπουδαιότερος τομέας όμως που έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας ήταν ο τριτογενής. Η άνοδος της εμπορικής δραστηριότητας είναι φανερή αφού οι εξαγωγές από 26,9 εκατομμύρια δραχμές το 1860 ανήλθαν σε 41,4 εκατ.δρχ.το 1865. Το 1870 σημείωσαν κάμψη 37,9 εκατ.δρχ.για να εμφανίσουν εντυπωσιακή πραγματικά άνοδο το 1875, της τάξης των 75,5 εκατ.δρχ. Η περίοδος των πολεμικών γεγονότων που ακολούθησε επηρέασε αρνητικά τις ελληνικές εξαγωγές, που ξαναβρήκαν τον άνοδικό ρυθμό τους μόνο μετά το 1879. Ανάλογη ανοδική πορεία σημείωσαν οι εισαγωγές που ευνοήθηκαν από την ανεπάρκεια προστατευτικών δασμολογικών μέτρων. Κύριο εξαγωγικό προϊόν ήταν η σταφίδα, που στη δεκαετία 1870-1880 κάλυπτε συνήθως το μισό των εισπράξεων από εισαγωγές. Ο επόμενος πίνακας δείχνει την αναλογία εσόδων από την εξαγωγή σταφίδας στο σύνολο των εξαγωγών, καθώς και το σύνολο των εισαγωγών τα τελευταία πενήντα χρόνια του 19ου και μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα στο Ελληνικό Βασίλειο.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΧ.1.3.
 ΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ (σε εκατ.δρχ.)
 1845-1919

Έτος	Εισαγωγές	Εξαγωγές	Εξαγωγή σταφίδας
1845	22,3	11,0	3,5
1850	25,8	13,8	8,3
1855	26,4	10,8	-
1860	54,0	26,9	14,1
1865	75,5	41,4	17,9
1870	85,5	37,9	17,3
1875	114,5	75,7	37,8
1880	97,6	60,2	-
1885	113,5	76,3	-
1890	120,7	95,8	48,1
1891	140,3	107,5	60,5
1892	119,3	82,2	40,7
1893	91,5	88,0	46,3
1894	109,9	74,2	22,5
1895	109,6	72,2	21,8
1896	116,2	72,5	23,4
1897	116,3	81,7	33,6
1898	138,2	88,2	37,9
1899	131,2	93,8	37,9
1900	131,4	102,7	52,5
1905	141,7	83,7	33,5
1910	160,5	144,5	40,5
1915	289,3	218,3	36,9
1919	1552,1	764,2	163,5

Σημείωση: Απο το 1880 μέχρι το 1919 οι τιμές δίνονται σε χρυσές δραχμές.

ΠΗΓΗ: Ε.Σ.Υ.Ε. : Πίνακες του εξωτερικού εμπορίου της Ελλάδος (Υπουργείο Οικονομικών), για τα παραπάνω έτη.

Η αύξηση γενικά των εμπορικών συναλλαγών ευνοήθηκε από το γεγονός ότι η επενδυτική δραστηριότητα των Ελλήνων τόσο του εσωτερικού όσο και του εξωτερικού στρεφόταν κατά κύριο λόγο στη μεσολάβηση, τον μεταπρατισμό και τη διαμετακόμιση. Η εκβιομηχάνιση της χώρας βρισκόταν ακόμη, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, στα πρώτα της βήματα και δεν προσήλκυε εύκολα τους Έλληνες αποταμιευτές ή κεφαλαιούχους. Από την άλλη πλευρά, η απόλυτη οικονομική ελευθερία που επικρατούσε την εποχή αυτή, χωρίς ουσιαστικά προστατευτικούς δασμούς, ενθάρρυνε τη στροφή του κεφαλαίου σε επωφελείς εμπορικές επιχειρήσεις. Εαθμιαία η εμπορική δραστηριότητα, που ήταν αποκεντρωμένη σε διάφορα επαρχιακά κέντρα, παρουσίαζε μία σταθερή συσσώρευση προς το γρηγορά αναπτυσσόμενο οικονομικο-πολιτικό κέντρο της Αθήνας και του Πειραιά. Την ίδια περίοδο αυξήθηκε και η αξία των μετοχών⁸ και παρατηρήθηκε σταθερή άνοδος των ξένων επενδύσεων⁹. Ταυτόχρονα στα τέλη του αιώνα η διάνοιξη της διώρυγας της Κορίνθου (28/10/1893) που συμπλήρωσε αυτή του Σουέζ (1869), έδωσε νέα ώθηση στο θαλάσσιο εμπόριο αφού είχε σαν αποτέλεσμα τη μικρή στην πρώτη περίπτωση και σημαντική στη δεύτερη μείωση των ναύλων των θαλασσοπορούντων εμπορικών πλοίων¹⁰. Από την άλλη μεριά η διάνοιξη του Ισθμού αποτέλεσε βαρύ πλήγμα για το λιμάνι της Ζακύνθου, που μέχρι τότε ήταν συγκοινωνιακός κόμβος στη θαλάσσια εμπορική αλυσίδα μεταξύ της Δυτικής και Ανατολικής Μεσογείου για τα προσεγγίζοντα στο Ελληνικό Κράτος διαφόρων εθνικοτήτων πλοία.

Το εισαγωγικό και εξωτερικό εμπόριο όμως συνδέεται άμεσα και με την ανάπτυξη της εμπορικής ναυτιλίας. Όλα αυτά τα χρόνια η ελληνική ναυτιλία δεν σταμάτησε να αναπτύσσεται, πράγμα που οφειλόταν κατά ένα μέρος στην αυξημένη δραστηριότητα της γεωργίας και της βιομηχανίας, κυρίως όμως αναπτύχθηκε ανεξάρτητη από αυτές. Μόνο το παράκτιο εμπόριο έμενε στενά συνδεδεμένο με την οικονομική ζωή της Ελλάδας. Ο κλάδος αυτός απασχολούσε ναυτικούς, λιμενεργάτες και ξυλουργούς, και μετέφερε το πλεόνασμα της

αγροτικής παραγωγής από τη μία περιοχή στην άλλη (και κυρίως στην Αθήνα που αναπτυσσόταν με ραγδαίο ρυθμό). Επίσης, εξυπηρετούσε το εξαγωγικό εμπόριο με τις γειτονικές χώρες. Αλλά η ναυτιλία των μεγάλων πλοίων δεν περιοριζόταν σε τόσο στενούς ορίζοντες. Αυτή έδινε πραγματικά στους ναυτικούς των νησιών και των παράκτιων πόλεων τη δυνατότητα υψηλών μισθών, που εξασφαλιζόνταν από την επάρκεια ναυτιλιακών κεφαλαίων, με αποτέλεσμα την αύξηση της κατανάλωσης και των επενδύσεων στην οικονομία. Τα ποσά αυτά έφθασαν τα 10 εκατ. χρυσά φράγκα (13.500.000 δρχ.) στις αρχές του αιώνα μας¹¹. Οι εφοπλιστές όμως που επένδυαν τα χρήματά τους σε μεγάλα σκάφη και τα εκμεταλλεύονταν επικερδώς, προτιμούσαν να κρατούν τα περιουσιακά τους στοιχεία έξω από την Ελλάδα ή για να γλυτώσουν τη φορολογία, ή για να αποφύγουν την αβέβαιη οικονομική κατάσταση που επικρατούσε στην Ελληνική επικράτεια, ή τέλος επειδή αυτό τους συνέφερε οικονομικά. Παρόλο που ένα τμήμα του εφοπλιστικού κεφαλαίου κατέληγε τελικά στην Ελλάδα με την αγορά περιουσιακών στοιχείων και την παροχή ευεργημάτων, το μεγαλύτερο μέρος του διακινούνταν σε διεθνές επίπεδο, κυρίως όταν έκαναν για πρώτη φορά την εμφάνισή τους τα ατμοκίνητα πλοία. Η ιστιοφόρος ναυτιλία, που μέχρι τα τέλη του 1870 παρουσίαζε μια εντυπωσιακή άνοδο, δεν μπορούσε να συναγωνισθεί την ατμοκίνητη ναυτιλία των ευρωπαϊκών χωρών. Σε ελάχιστο όμως σχετικά χρονικό διάστημα το κενό καλύφθηκε από Έλληνες πλοιοκτήτες (κυρίως από τα Επτάνησα και τα νησιά του Αιγαίου) και από τον Ελληνισμό της διασποράς, που αγόραζαν στην αρχή μεταχειρισμένα ατμοκίνητα εμπορικά πλοία και τα παραχωρούσαν σε έμπειρους караβοκύρηδες, συνήθως με ένα συμφωνημένο ποσοστό κέρδους¹² (απόρροια του θεσμού της "συντροφοναυτίας" του 18ου αιώνα). Στις αρχές της δεκαετίας του 1890 υπήρχαν ήδη 162 ατμόπλοια συνολικής χωρητικότητας 77.046 τόνων, ενώ αντίστοιχα μειωνόταν σταδιακά η χωρητικότητα των ιστιοφόρων που παρόλα αυτά διατήρησαν την υπεροχή μέχρι το 1900. Στα αμέσως επόμενα χρόνια το πλοιοκτητικό κεφάλαιο στράφηκε στην αγορά και ναυπήγηση νέων

μονάδων που θα συναγωνίζονταν με επιτυχία τους εμπορικούς στόλους των μεγάλων ναυτικών χωρών (το 1912 η ελληνική εμπορική ναυτιλία ήταν δεύτερη μετά τη Μεγάλη Βρετανία στο εμπόριο της Μαύρης Θάλασσας)¹³, καθώς το διεθνές εμπόριο με το άνοιγμα της διώρυγας του Σουέζ (1869) θα έπαιρνε νέα ώθηση. Παρακάτω παρουσιάζουμε την εξέλιξη της Ελληνικής Εμπορικής Ναυτιλίας από τις αρχές μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα:

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΧ.1.1.4.
 Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΜΠΟΡΙΚΗΣ ΝΑΥΤΙΛΙΑΣ
 ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

ΕΤΟΣ	Ατμοπλοία		Ιστιοφόρα		Σύνολο		Απασχολούμενοι
	πλοία	τόνοι	πλοία	τόνοι	πλοία	τόνοι	
1813	-	-	413	119.950	413	199.950	17.500
1821	-	-	600	150.000	600	150.000	-
1830	-	-	1.050	30.600	1.050	30.600	-
1835	-	-	3.036	91.550	3.036	91.550	15.703
1852	-	-	4.327	247.751	4.327	247.751	-
1867	11	5.240	5.368	321.911	5.379	327.231	31.168
1873	16	6.048	4.985	233.087	5.001	239.135	25.197
1883	50	24.378	5.162	232.149	5.212	256.527	-
1889	81	40.589	5.809	223.158	5.890	263.747	23.267
1892	162	77.046	5.732	234.484	5.894	240.216	23.629
1894	174	89.563	6.223	233.116	6.397	322.679	26.498

ΠΗΓΗ: Ε.Σ.Υ.Ε.: Πίνακες του εξωτερικού εμπορίου της Ελλάδος (Υπουργείο Οικονομικών), που περιλαμβάνονται και οι καταστάσεις της Εμπορικής Ναυτιλίας, για τα αντίστοιχα έτη.

Εξάλλου η κύρια κατεύθυνση της Δημοσιονομικής πολιτικής που ακολουθήθηκε κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες (1880-1900) του 19ου αιώνα αφορούσε στη γενική αύξηση των εσόδων του Δημοσίου. Άμεσος στόχος της Κυβέρνησης (υπό τον Χαρ.Τρικούπη), περισσότερο ίσως και απο την ενθάρυνση των κεφαλαιούχων, ήταν η χρηματοδότηση του ελλείματος του Δημόσιου Προϋπολογισμού. Το έλλειμα αυτό είχε προκύψει απο δύο βασικούς λόγους: α) λόγω της εξαιρετικής διόγκωσης των αμυντικών δαπανών που ήταν συνέπεια της τεταμένης και συχνά εμπόλεμης κατάστασης στα Βαλκάνια (1880-1897) και β) λόγω του εντυπωσιακού προγράμματος των δημοσίων έργων με το οποίο ο Τρικούπης προσπάθησε όχι μόνο να απορροφήσει άμεσα την ανεργία, αλλά και να θεμελιώσει των απαραίτητη υποδομή για την ανάπτυξη της επιχειρηματικής πρωτοβουλίας. Σε αντίθεση με τις προηγούμενες κυβερνήσεις της Ελλάδας, που αύξαναν τα έσοδα μόνο σαν μια συνέπεια της αύξησης των δαπανών, η κυβέρνηση Τρικούπη για πρώτη φορά παρουσίασε οργανική ανάγκη αυξημένων εξόδων προκειμένου να εφαρμόσει μία πολιτική που αποσκοπούσε στην αποτελεσματικότητα ενός χαμηλού αρνητικού δημοσίου προϋπολογισμού. Η παραδοσιακή άμεση φορολογική πρακτική, κληροδοτημένη απο το οθωμανικό σύστημα, ήταν απλή και πρωτόγονη: όταν το Κράτος είχε ανάγκη χρημάτων, δεν έχει παρα να τα πάρει απο αυτούς που τα έχουν. Ο Τρικούπης όμως, αντιλήφθηκε οτι αυτό θα κατέστρεφε όλη την πολιτική του για την προσέλκυση των κεφαλαίων και των επιχειρηματιών. Αναγνώρισε οτι αναπόφευκτα κεντρικό υποκείμενο της νέας φορολογίας του έπρεπε να είναι το απρόσωπο εθνικο-οικονομικό σύνολο και όχι οι ατομικοί φορείς του πλούτου. Αυτό σήμαινε οτι έπρεπε οι φόροι να είναι απρόσωποι, να αντλούνται απο την αγορά και όχι απο την προσωποποιημένη ιδιωτική αποταμίευση. Η αποταμίευση, μέσα στην προοπτική της αστικής οικονομίας, ήταν η κινητήρια δύναμη για την ανάπτυξη και σαν τέτοια έπρεπε να κινητοποιηθεί προς επενδύσεις και όχι να κινητοποιηθεί προς επιβολή φόρων. Έτσι, κάτω απο αυτή την οπτική γωνία έγινε προσπάθεια να βελτιωθεί η θέση του ισοζυγίου πληρωμών και του δημόσιου χρέους προς το εξωτερικό, και ταυτόχρονα να ενθαρυνθεί η αποταμίευση και η επένδυση. Η μο-

ναδική λύση που τελικά και ακολουθήθηκε την περίοδο αυτή ήταν η αύξηση των έμμεσων φόρων και των τελωνειακών δασμών. Απο την άλλη πλευρά οι φόροι πάνω στην κατανάλωση έπλητταν όλες τις κοινωνικές τάξεις με φορολογική επιβάρυνση ανεξάρτητη του ατομικού εισοδήματος με αποτέλεσμα οι ασθενέστερες απο πλευράς εισοδημάτων τάξεις να θίγονται αναλογικά πολύ περισσότερο απ'οτι οι ισχυρότερες. Η κοινωνική αυτή αδικία θεωρήθηκε απο τον Τρικούπη δευτερεύουσα σε σχέση με το μεγαλόπνοο πρόγραμμα του για την ανόρθωση της χώρας. Αποτέλεσμα της φορολογικής αυτής πολιτικής ήταν η κατακόρυφη ύψωση των τιμών, ενώ ταυτόχρονα μεταβλήθηκε και η αναλογία των φόρων πάνω στο εθνικό εισόδημα με συνέπεια το σύνολο των φορολογικών εισπράξεων να αντιπροσωπεύει το 1886 γύρω στο 25%-30% του εθνικού εισοδήματος¹⁴. Η αναμενόμενη εξάλλου μετατροπή της αποταμίευτικής ωφέλειας σε ισοδύναμη επένδυση ενίσχυσε μεν τις νεαρές αναδυόμενες βιομηχανικές μονάδες, δεν κατόρθωσε όμως να τις ανδρώσει, αφού αυτές δεν κατέφυγαν σε συγκεκριμένες (υιοθέτηση νέων τεχνολογικών καινοτομιών) μεθόδους ελάττωσης του κόστους παραγωγής τους. Και σ'αυτό έπαιξε αποφασιστικό ρόλο η έλλειψη μορφωμένων και παραδοσιακών βιομηχάνων πλουτισμένων με φαντασία και μακροχρόνια προοπτική. Η εξέλιξη των φόρων στην Ελλάδα κατά την παραπάνω περίοδο παρουσίασε την ακόλουθη εικόνα:

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΧ.1.5.

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΦΟΡΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, 1870-1895 (σε εκατ.δρχ.)

ΕΤΟΣ	Άμεσοι Φόροι	Ποσοστό % στα συν.φορολογικά έσοδα	Έμμεσοι Φόροι	Ποσοστό % στα συν.φορολογικά έσοδα
1870	12,5	36,6	14,0	41,0
1880	11,8	25,3	23,8	51,0
1885	14,5	19,5	41,5	56,1
1889	21,5	22,3	54,3	56,3
1895	35,0	36,8	60,0	63,2

ΠΗΓΗ: Α.Δ.Σίδερι: Η Γεωργική Πολιτική της Ελλάδος κατά τη λήξαν εκατονταετία, 1833-1933, Αθήναι 1934, σελ.65 - Κ.Βεργόπουλου: Η φορολογική πολιτική στην Ελλάδα απο το 1881 μέχρι το 1895, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τομ.ΙΔ', Αθήναι 1977, σελ.72.

Επίσης η διαμόρφωση του Δημόσιου Προϋπολογισμού, που αποτελούσε το δείκτη της δημοσιονομικής κατάστασης της χώρας, τουλάχιστον κατά την πρώτη εβδομηκονταετία του 19ου αιώνα δεν ξέφυγε από το στενό ορίζοντα της παραδοσιακής επιδίωξης του ισοζυγίου του προϋπολογισμού σαν αυτοσκοπού. Ωστόσο σε όλη την περίοδο 1833-1878 το δημοσιονομικό έλλειμμα ήταν της τάξης του 20% περίπου των συνολικών δαπανών, ενώ κατά την περίοδο 1879-1892 αυξήθηκε σε 32,1%¹⁵. Είναι γεγονός ότι οι στρατιωτικές δαπάνες συνέβαλαν σε μεγάλο βαθμό στη δημιουργία του ελλείμματος αυτού αφού μόνον την περίοδο 1882-1892 το 30% των συνολικών δαπανών απορροφήθηκαν για στρατιωτικούς σκοπούς. Προς την ίδια κατεύθυνση, τα δημόσια έργα γενικά (κατασκευή σιδηροδρόμων, δρόμων, λιμενικών εγκαταστάσεων, διάνοιξη της διώρυγας της Κορίνθου, αποξηραντικά έργα Κωπαΐδας), απορρόφησαν την ίδια περίοδο περίπου το 15%-20% των δαπανών, ενώ η υπηρεσία του δημοσίου χρέους απορρόφησε περίπου 30%-35% των συνολικών δαπανών. Τα κονδύλια αυτά του προϋπολογισμού από τη μιά μονοπώλησαν τον τομέα των εκτάκτων δαπανών και από την άλλη λειτούργησαν σαν νέοι κατευθυντήριοι άξονες και για τον τομέα των τακτικών δαπανών¹⁶. Η προσφυγή στα δάνεια και στο πληθωριστικό χρήμα που ακολούθησε δεν μπόρεσαν να βελτιώσουν την κατάσταση και είναι γνωστή η επιβολή του Δημοσιονομικού ελέγχου από μέρους των πιστωτών της χώρας (Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος, Δ.Ο.Ε.) που αναγκάστηκε να καταφύγει αυτή το 1893. Στη συνέχεια παρουσιάζουμε την εξέλιξη των ετησίων Προϋπολογισμών του Ελληνικού Κράτους στη διάρκεια του 19ου αιώνα!

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΧ.1.6.
 Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΠΡΟΥΠΟΛΟΓΙΣΜΩΝ
 ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, 1833-1900 (σε εκατ.δρχ.)

Ετος	Έσοδα	Έξοδα	Πλεόνασμα ή έλλειμμα	Προϋπολογισμός στρατιω- τικών δαπανών
1833	37,0	13,5	+ 23,5	8,9
1840	17,9	16,2	+ 1,7	6,4
1845	13,3	14,2	- 0,9	-
1850	16,6	16,7	- 0,1	-
1855	19,9	19,3	+ 0,6	-
1860	25,3	23,5	+ 1,8	-
1865	26,2	28,5	- 2,3	7,8
1870	41,2	36,0	+ 5,2	10,0
1875	32,7	35,1	- 2,4	0,6
1880	45,4	88,8	- 43,4	75,3
1885	61,4	122,8	- 61,4	58,8
1890	123,2	141,5	- 18,3	26,4
1895	94,6	91,6	- 3,0	20,9
1900	119,5	109,3	+ 10,2	25,8

ΠΗΓΗ: D.Dakin: The Unification of Greece, 1770-1923, London 1972, Appendix:IX
 (Public Finance and Foreign Trade), σ.σ. 318-321.

Όσο αφορά τη νομισματική πολιτική το 1867 (10 Απριλίου) δημοσιεύθηκε ο ΣΔ νόμος "Περί Νομισματικού Συστήματος" που έβαλε τις βάσεις για τη σταθεροποίηση του νομισματικού συστήματος που ίσχυε στο Ελληνικό Βασίλειο. Η νέα αυτή νομισματική μονάδα που καθορίσθηκε ήταν η αργυρά "Δραχμή" βάρους πέντε γραμμαρίων και ίσης προς 100 λεπτά. Η νέα αυτή νομισματική μονάδα παριστά-νονταν μόνο στο πενταπλάσιο αυτής, δηλ. το πεντάδραχμο. Με τον ίδιο νόμο καθορίσθηκε επίσης και η νομισματική μονάδα σε χρυσό -βάσει του "χρυσού κανόνος"- που αφο-ρούσε τη χρυσή "Δραχμή" και η σχέση της με την αργυρά ήταν 1:15,5¹⁷. Επίσης το 1868 έγινε προσπάθεια να εκδο-θεί και χάρτινο χρήμα πλην όμως τα γραμμάτια αυτά δεν εξεδόθησαν και τέθηκαν σε αναγκαστική κυκλοφορία τα χαρ-τονομίσματα των Τραπεζών, Εθνικής και Ιονικής¹⁸. Το νομι-σματικό σύστημα, που ίσχυε στην Ελλάδα καθώς και στα Επτά-νησα που είχαν ενσωματωθεί από το 1864 στο Ελληνικό Βασί-λειο, μεταξύ 1867-1928, παρουσίαζε την παρακάτω μορφή :

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΧ.1.7.
ΤΟ ΙΣΧΥΟΝ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1867-1928

Νόμισμα	Είδος Μετάλλου	Διάμετρος σε χιλιοστ.	Κανονικού τίτλου	Βάρος σε γραμμ.
5	δραχμών	Χρυσός		3,22580
10	δραχμών	"	900% χρυσός	1,61290
20	δραχμών	"	100% χαλκός	6,45161
50	δραχμών	"		16,12903
100	δραχμών	"		32,25806
5	δραχμών	Αργυρός	900% αργυρός, 100% χαλκός	25
2	δραχμών	"		10
1	δραχμής	"	835% άργυρος	5
50	λεπτών	"	165% χαλκός	2,5
20	λεπτών	"		1
10	λεπτών	Χαλκός		10
5	λεπτών	"	950% χαλκός	5
2	λεπτών	"	40% κασσίτερος	2
1	λεπτού	"	10% ψευδαργυρος	1
2	δραχμών	Χαλκονίκελ (1926)		7,5
1	δραχμής	" (1926)	750% χαλκός	5
50	λεπτών	" (1926)	250% Νίκελ	3
20	λεπτών	" (1893-94)		4
20	λεπτών	" (1926)		1,8
10	λεπτών	" (1893-94)		3
5	λεπτών	" (1893-94)		2
20	λεπτών	Νικέλιο (1912)		5
10	λεπτών	" (1912)	930% Νίκελ	4
5	λεπτών	" (1912)		3
10	λεπτών	Αργίλιο (1922)	900% Αργίλιο 190% Ψευδάργυρος 10% Χαλκός	1,5

ΠΗΓΗ : Λ.Θ.Χουμανίδη: Οικονομική Ιστορία της Ελλάδος από της Ανεξαρτησίας, μέχρι του έτους 1935, Αθήνα 1986, σελ.166

Αν και η βαθμιαία ανάπτυξη και βελτίωση της γεωργίας έδωσε τελικά στην Ελλάδα τη δυνατότητα να καλύπτει τις ανάγκες του αυξανόμενου πληθυσμού της, η ανάπτυξη αυτή και μόνο δεν ήταν αρκετή για να προλάβει το μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα που ξέσπασε από τα τέλη του 19ου αιώνα και συνεχίστηκε εντονότερο μέχρι τα μέσα του 20ου. Πολλές απομακρυσμένες περιοχές έχοντας χαμηλό κατά κεφαλή εισόδημα που μόλις άγγιζε το ελάχιστο επίπεδο συντήρησης, απογυμνώθηκαν από το νέο εργατικό δυναμικό που προσανατολίστηκε στη μετανάστευση. Ο αριθμός των μεταναστών προς τις Ηνωμένες Πολιτείες μόνο έφτασε στις αρχές του 20ου αιώνα (1903) τις 14.000, ξεπέρασε τις 10.515 το 1905 και τα επόμενα χρόνια κυμάνθηκε γύρω στις 31.000 κατά μέσο όρο κάθε χρόνο. Μέχρι το 1914 είχαν συγκεντρωθεί στη χώρα αυτή πάνω από διακόσιες πενήντα χιλιάδες Έλληνες¹⁹. Περίπου μισό εκατομμύριο Έλληνες μετανάστευσαν συνολικά από την εποχή που η Ελλάδα έγινε ανεξάρτητο Κράτος μέχρι το 1924, αν και πολλοί απ'αυτούς, περίπου ένα ποσοστό 40% του συνολικού αριθμού, επέστρεψαν αργότερα στη γενέτειρά τους. Καθώς η Ελλάδα είχε υπερπληθυσμό, αντιμετώπισε χωρίς προβλήματα στην αρχή την απώλεια των μεταναστών. Από μία άποψη μάλιστα η μεταναστευτική κίνηση ευνόησε την οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας. Οι μετανάστες έστελναν στα σπίτια τους μεγάλα χρηματικά εμβάσματα που αποτελούσαν σημαντικό συναλλακτικό πόρο. Το συνολικό ποσό των επιταγών έφτασε το 1911 τα 58 εκατομμύρια δραχμές²⁰. Τα ποσά αυτά εκτός των άλλων, επενδύονταν στη γη που μ'αυτό τον τρόπο η αξία της ανέβηκε. Συγχρόνως, η εισροή αυτή των δολλαρίων, που ισοδυναμούσε με το 1/4 των εσόδων της Ελλάδας από τις εξαγωγές της, βελτίωσε το ελληνικό ισοζύγιο πληρωμών και μείωσε το τραπεζικό επιτόκιο, ενώ ένα μέρος των χρημάτων αυτών επενδύθηκαν σε βιομηχανικές και εμπορικές επιχειρήσεις. Ο παρακάτω πίνακας εμφανίζει την ετήσια μετανάστευση από την Ελλάδα για τη χρονική περίοδο 1870-1921:

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΧ.1.8.

Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, 1870-1921

Ε τ ο ς	Ετήσια Μετανάστευση	Ε τ ο ς	Ετήσια Μετανάστευση
1870	23	1906	23.127
1875	25	1907	46.283
1880	23	1908	28.808
1883	75	1909	20.262
1887	313	1910	39.135
1890	1.105	1911	37.021
1893	1.131	1912	21.449
1896	2.175	1913	22.817
1899	2.395	1914	35.832
1900	3.775	1915	12.592
1901	5.919	1916	27.034
1902	8.145	1917	23.974
1903	14.376	1918	1.910
1904	12.625	1919	386
1905	12.144	1920	11.981
		1921	28.502

ΠΗΓΗ: Ε.Ε.Ζολώτα: Η Ελλάς εις το στάδιον της εκβιομηχανίσεως, Αθήναι 1926, σελ.26.

Κλείνοντας τη συνοπτική αυτή επισκόπηση της Ελληνικής οικονομίας κατά τη δεύτερη πεντηκονταετία του 19ου αιώνα, περίοδο που συνδέεται με την Ένωση της Επτανήσου με το Ελληνικό Κράτος, θα αναφερθούμε με συντομία και στη κατάσταση του συγκοινωνιακού δίκτυου του Ελληνικού χώρου, που έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στην επέκταση του εμπορίου, καθώς και στο εκπαιδευτικό σύστημα που επικρατούσε το ίδιο διάστημα στο Ελληνικό Βασίλειο.

Οι πρώτες ουσιαστικές προσπάθειες βελτίωσης, επέκτασης και κατασκευής νέου σιδηροδρομικού και οδικού δικτύου της χώρας έγιναν την Τριχουπική περίοδο (1880-1895).

Η πρώτη σιδηροδρομική γραμμή που κατασκευάσθηκε (μεταξύ 1867 και 1869) και λειτουργούσε μέχρι τότε μήκους 11,1 περίπου χιλιομέτρων, επεκτάθηκε και μέχρι το 1921 η Ελλάδα ήταν σε θέση να επιδείξει ένα δίκτυο 2.464 χιλιομέτρων. Παράλληλα με τους σιδηροδρόμους εξελίχτηκαν και οι οδικές συγκοινωνίες της χώρας. Το 1852 η Ελλάδα διέθετε μόλις 168,2 χιλιόμετρα πλακόστρωτες αρτηρίες που μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν όλο το χρόνο για τα τροχοφόρα. Το 1867 το οδικό δίκτυο ανερχόταν σε 412,6 χιλιόμετρα και η αύξηση αυτή οφειλόταν σε ένα μεγάλο ποσοστό στις αρτηρίες των Επτανήσων, που από την εποχή της Βρεταννικής κατοχής είχε κατασκευαστεί, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, ένα εκτενέστατο οδικό δίκτυο. Πολλοί από τους δρόμους, όπως και οι σιδηρόδρομοι, εξυπηρετούσαν τα λιμάνια που την ίδια περίοδο επεκτείνονταν χάρη στα ξένα κεφάλαια που επενδύονταν σε λιμενικές εγκαταστάσεις, κυματοθραύστες, προβλήτες και αποθήκες. Ο παρακάτω πίνακας δείχνει την εξέλιξη αυτή του σιδηροδρομικού και οδικού δικτύου στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα:

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΧ.1.9.
 Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΣΥΓΚΟΙΝΩΝΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
 ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ. (σε χιλιομ.)

Ε τ ο ς	Οδικό δίκτυο	Σιδηροδρομικό δίκτυο
1830	12,0	--
1835	23,3	--
1852	168,3	--
1867	412,6	11,1
1883	1050	22
1892	3286	906
1912	4800	1585
1921	8000	2464
1927	10309	2680

ΠΗΓΗ: D.Dakin: οπ.αν., Appendix: VIII (Communications) σελ.317.

Σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα τα ελληνικά σχολεία πολλαπλασιάζονταν σταθερά. Η αύξηση αυτή οφειλόταν τόσο στην ενσωμάτωση νέων εδαφών στο Ελληνικό Κράτος, όσο και στις προσπάθειες που κατέβαλαν το Κράτος, οι ευεργέτες και οι τοπικές κοινότητες για την παροχή σχολικής εκπαίδευσης σ'ένα πληθυσμό που συνεχώς αυξανόταν. Το 1866 υπήρχαν 1067 δημοτικά σχολεία με 44.102 μαθητές και 8.481 μαθήτριες. Λειτουργούσαν επίσης 123 Ελληνικά σχολεία (που παρείχαν εκπαίδευση μετά τη στοιχειώδη σε γλώσσα καθαρεύουσα) στα οποία φοιτούσαν 6.675 μαθητές και 16 γυμνάσια (σχολεία μέσης εκπαίδευσης) με 1908 θέσεις. Επομένως το σύνολο των μαθητών μόλις ξεπερνούσε τις 60.000²¹. Εκτός από τα γυμνάσια αυτά λειτουργούσαν και διάφορα ιδιωτικά εκπαιδευτήρια, καθώς και κρατικές σχολές για τους δόκιμους του στρατού, του ναυτικού και του εμπορικού ναυτικού και τέλος εκκλησιαστικές, εμπορικές, επαγγελματικές, τεχνικές και αγροτικές σχολές. Αναμφισβήτητα είχαν γίνεi τεράστια βήματα προόδου· παρά όλα αυτά το 66% των γυναικών και το 34,6% των ανδρών ήταν αναλφάβητοι σύμφωνα με τα στοιχεία της επίσημης απογραφής πληθυσμού του Ιανουαρίου 1928²². Είναι δύσκολο να μιλήσει κανείς για την ποιότητα εκπαίδευσης στα δημοτικά σχολεία. Το πλεονέκτημα της ήταν ο θρησκευτικός, πατριωτικός και ηθικός χαρακτήρας της που έδινε στο μεγάλο πλήθος των μαθητών τα βασικά προσόντα και σε μερικούς την ευκαιρία να βελτιώσουν τη θέση τους. Η στοιχειώδης εκπαίδευση γινόταν στη δημοτική γλώσσα, ή καλύτερα στη γραπτή μορφή αυτής, και συντέλεσε σ'ένα βαθμό στην αύξηση του αναγνωστικού κοινού των ελληνικών λαϊκών εφημερίδων, που όλο αυτό το διάστημα όχι μόνο πολλαπλασιάστηκαν αλλά αύξησαν και τον αριθμό των σελίδων τους. Ωστόσο οι περισσότερες ελληνικές εφημερίδες γράφονταν στην καθαρεύουσα, γλώσσα επίπλαστη που τη διαμόρφωσε αρχικά ο Κοραής από στοιχεία της αττικής, της βυζαντινής και της δημόδους νεοελληνικής γλώσσας και τη συστηματοποίησε κατ'αναλογία προς τη γαλλική. Η γλώσσα αυτή, που χρησιμοποιήθηκε κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα από τους φιλόλογους, τους πανεπιστημιακούς και τους διοικητικούς κύκλους σε τέτοια έκταση ώστε να

χάσει ένα μέρος απο την ομοιομορφία της, έγινε και η επίσημη γλώσσα της σύγχρονης Ελλάδας. Αυτή ήταν η γλώσσα που διδασκόταν στους φοιτητές του Πανεπιστημίου της Αθήνας και στα στρατιωτικά και εκκλησιαστικά εκπαιδευτήρια. Στους περισσότερους Πανεπιστημιακούς κλάδους η φοίτηση ήταν τετραετής και μόνο στην ιατρική διαρκούσε έξη χρόνια. Το Πανεπιστήμιο της Αθήνας με το οποίο συγχωνεύθηκε η παλιά Ιόνιος Ακαδημία το 1864, μετά την Ενωση της Επτανήσου με την κυρίως Ελλάδα και που μετονομάστηκε το 1911 σε "Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο", αύξησε τον αριθμό των σπουδαστών του απο 1182 το 1866 σε 3358 το 1912 και 9799 το 1922. Έτσι η Ελλάδα έφτασε να διαθέτει μεγαλύτερο συγκριτικά αριθμό φοιτητών απο τη Γαλλία, τη Γερμανία, την Ιταλία ή την Μεγ. Βρετανία²³. Ο παρακάτω πίνακας εμφανίζει την εικόνα που παρουσίαζε η Δημόσια εκπαίδευση στην Ελλάδα απο τις αρχές του 19ου μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα:

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΧ.1.10.

Η ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

ΕΤΟΣ	ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ ¹	Γ Υ Μ Ν Α Σ Ι Α		ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ		Δ Η Μ Ο Τ Ι Κ Α		Ε Γ Γ Ρ Α Μ Μ Α Τ Ο Ι	
		αρ.	μαθητες	αρ.	μαθητές	αρ.	μαθητές	άνδρες	γυναίκες
1830	--	--	--	39	2.528	71	6.721	--	--
1840	159	4	1.205	54	3.250	252	22.000	12,5%	--
1869 ²	1.205	15	1.875	114	5.971	1029	52.700	28,6%	6,3%
1910	3.300	41	6.500	338	24.500	3551	259.854	50%	20%
1922	9.799	122	88.250	-- ³	--	7200	499.084	56,19% ⁴	27,38% ⁴

Σημειώσεις: 1. Το Πανεπιστήμιο άρχισε να λειτουργεί τον Μάιο του 1837.

2. Περιλαμβάνονται τα εκπαιδευτικά ιδρύματα και η φοιτούσα νεολαία των νησιών του Ιονίου, που όπως είναι γνωστό ενώθησαν με την Ελλάδα το 1864.

3. Τα Ελληνικά σχολεία είχαν τότε αρχίσει να μετατρέπονται ή σε γυμνάσια ή σε δημοτικά. Καταργήθηκαν επίσημα το 1929.

4. Οι αριθμοί αφορούν το 1920. Απο τους πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα μεταξύ 1920-24 ποσοστό 62,24% των ανδρών και 40,26% των γυναικών ήταν εγγράμματοι.

ΠΗΓΗ: D.Dakin: οπ.αν., Appendix:VI (Public Education in Greece 1830-1922) σελ.315.

ΙΧ.2. Η Οικονομική κατάσταση της Ζακύνθου κατά τη "μεθενωτική" περίοδο, 1864-1900.

Αφού περιγράψαμε συνοπτικά την κατάσταση της Ελληνικής Οικονομίας μέσα στην οποία εντάχθηκε και η οικονομία των νησιών του Ιονίου και συνεπώς και αυτή της Ζακύνθου, θα προχωρήσουμε να εξετάσουμε την οικονομική εξέλιξη της τελευταίας κατά τη χρονική περίοδο που μεσολάβησε από την Ένωση της με την κυρίως Ελλάδα μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα.

Η Ένωση των Επτανήσων με το Ελληνικό Βασίλειο σήμανε και τη νέα διοικητική διαίρεση των νησιών αυτών, που αποτέλεσαν τρεις Νομούς με επικεφαλής τα μεγαλύτερα νησιά Κέρκυρα, Κεφαλλονιά και Ζάκυνθος²⁴ και την προσάρτηση σ' αυτά των μικροτέρων: Παξών και Αντιπάξων, Λευκάδας, Ιθάκης, και Κυθήρων.

Ο συνολικός πληθυσμός της Ζακύνθου κατά τη χρονιά της προσάρτησής της με την κυρίως Ελλάδα ανερχόταν σε 44.710 κατοίκους και αποτελούσε το 18% περίπου του συνολικού πληθυσμού της Επτανήσου, ενώ ο δείκτης πυκνότητας του πληθυσμού παρουσιαζόταν αυξημένος αφού αντιστοιχούσαν 110 κάτοικοι ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο. Η εξέλιξη του πληθυσμού της Ζακύνθου σε όλη τη διάρκεια της "μεθενωτικής" περιόδου παρουσίαζε μία σταθεροποιητική τάση που κυμαίνονταν γύρω στους 44,5 χιλ. κατοίκους και μόνο κατά το τέλος του αιώνα και τις αρχές του 20ου παρουσιάζει μία μείωση που οφειλόταν στη στροφή των κατοίκων προς τα αστικά κέντρα της Κεντρικής Ελλάδας και την εξωτερική μετανάστευση²⁵. Παρακάτω παρουσιάζουμε την πληθυσμιακή κατάσταση που βρίσκονταν τα νησιά του Ιονίου το χρόνο της ενσωμάτωσής τους με την Ελλάδα καθώς και την εξέλιξη του πληθυσμού της Ζακύνθου σε σχέση με αυτού των υπόλοιπων νησιών του Ιονίου και των τελευταίων σε σχέση με την εξέλιξη του συνολικού πληθυσμού του τότε Ελληνικού Κράτους.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΧ.2.1.

Η ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΚΑΙ Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΩΝ ΙΟΝΙΩΝ
 ΝΗΣΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ ΧΡΟΝΟ ΤΗΣ ΠΡΟΣΑΡΤΗΣΗΣ ΤΟΥΣ
 ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, 1864

Διοικητική Περιφέρεια	Πληθυσμός	Ποσοστ. % συμμετοχής του πληθ. κάθε Νομού στον συνολ. πληθυσμό
1. ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ		
α. Επαρχία Κέρκυρας	27.025	
β. " Ορους	24.638	
γ. " Μέσης	21.537	
δ. " Λευκάδας	21.019	
ε. " Παξών-Αντιπάξων	5.321	
Σ ύ ν ο λ ο Ν ο μ ο ύ	99.540	39,5
2. ΝΟΜΟΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ		
α. Επαρχία Κραναίας	38.694	
β. " Πάλης	23.261	
γ. " Σάμης	19.014	
δ. " Ιθάκης	11.950	
Σ ύ ν ο λ ο Ν ο μ ο ύ	92.919	37,0
3. ΝΟΜΟΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ		
α. Επαρχία Ζακύνθου	44.710	
β. " Κυθήρων	14.480	
Σ ύ ν ο λ ο Ν ο μ ο ύ	59.190	23,5
Συνολ. Πληθυσμός Ιονίων Νησιών	251.649	100,0

ΠΗΓΗ: Επεξεργασία στοιχείων: Μ.Χουλιαράκη: Γεωγραφική, Διοικητική και Πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821 - 1971, Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήναι 1974, Τομ.Α', Μέρος Ι, σ.σ. 163-168.

11-11-11

11-11-11

11-11-11

11-11-11

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΧ.2.2.

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΥΠΟΛΟΙΠΩΝ ΝΗΣΙΩΝ ΤΟΥ ΙΟΝΙΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΑΡΤΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΜΙΚΡΟΤΕΡΩΝ ΝΗΣΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗ "ΜΕΘΕΩΤΙΚΗ" ΠΕΡΙΟΔΟ, 1870-1907

		Ι Ο Ν Ι Α		Ν Η Σ		Ι Α		Πληθυσμός	
1 8 7 0	1 8 7 9	1 8 8 9	1 8 9 9	1 8 8 9	1 8 9 9	1 8 8 9	1 8 9 9	1 8 8 9	1 8 9 9
Διοικητικές Περιφέρειες ¹	Πληθυσμός	Διοικητικές Περιφέρειες	Πληθυσμός	Διοικητικές Περιφέρειες	Πληθυσμός	Διοικητικές Περιφέρειες	Πληθυσμός	Διοικητικές Περιφέρειες	Πληθυσμός
1. ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ	72.466 α. Σύνολο Νησιού 3.582 β. επαρχ. Παξών-Αντιπαξών 20.892 γ. " Λευκάδας	1. ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ	78.024 α. Σύνολο Νησιού 5.002 β. επαρχ. Παξών-Αντιπαξών 23.083 γ. " Λευκάδας	1. ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ	114.535	1. ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ	124.578	1. ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ	99.571
Σύνολο Νομού	96.940	Σύνολο Νομού	106.109	Σύνολο Νομού		Σύνολο Νομού		Σύνολο Νομού	
2. ΝΟΜΟΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ	67.509 α. Σύνολο Νησιού 9.873 β. επαρχία Ιθάκης	2. ΝΟΜΟΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ	68.321 α. Σύνολο Νησιού 12.222 β. επαρχία Ιθάκης	2. ΝΟΜΟΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ	80.178	2. ΝΟΜΟΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ	83.363	2. ΝΟΜΟΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ	71.235
Σύνολο Νομού	77.382	Σύνολο Νομού	80.543	Σύνολο Νομού		Σύνολο Νομού		Σύνολο Νομού	
3. ΝΟΜΟΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ	44.557	3. ΝΟΜΟΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ	44.522	3. ΝΟΜΟΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ	44.070	3. ΣΥΝΟΛΟ ΖΑΚΥΝΘΟΥ	45.032	4. ΝΟΜΟΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ	42.502
Σύνολο Νομού		Σύνολο Νομού		Σύνολο Νομού		Σύνολο Νομού		Σύνολο Νομού	
Σύνολ. Πληθ. Ιονίων Νησιών	218.879	Σύνολ. Πληθ. Ιονίων Νησιών	231.174	Σύνολο Νομού	238.783	Σύνολο Νομού	261.973	Σύνολο Νομού	254.494
Σχέση Ν. Ζακύνθου/Ιονίων Νησιών	20,3%	Σχέση Ν. Ζακύνθου/Ιονίων Νησιών	19,2%	Σύνολο Νομού	18,5%	Σύνολο Νομού	17,2%	Σύνολο Νομού	16,7%
Συνολ. Πληθυσμ. ΕΛΛΑΔΑΣ	1.437.026	Συνολ. Πληθυσμ. ΕΛΛΑΔΑΣ	1.653.767 ²	Σύνολο Νομού	2.187.208	Σύνολο Νομού	2.433.806	Σύνολο Νομού	2.631.952
Σχέση Ιονίων Νησιών/Ελλάδας	15,2%	Σχέση Ιονίων Νησιών/Ελλάδας	14,0%	Σύνολο Νομού	10,9%	Σύνολο Νομού	10,7%	Σύνολο Νομού	9,7%

Σημείωση: 1. Τα Κύθηρα αποσπάστηκαν οριστικά από τα Επτάνησα με το Νόμο ΡΜΓ' της 9/1/1866 "Περί διοικητικής διαίρεσεως της Επτανήσου" (βλ. και στην υποσημ. 1 της Εισαγωγής της παρούσας μελέτης)
2. Δεν περιλαμβάνονται 20.868 στρατιωτικοί, ναυτικοί, κ.λ.π.

ΠΗΓΗ: Επεξεργασία στοιχείων: Μιχ. Κουλιάρη: Γεωγραφική, Διοικητική και Πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971, Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήναι 1974, Τομ. Α', Μέρος ΙΙ, Απογραφές: σ.σ. (1870) 47-48, (1879) 77-85, (1889) 155-163, (1896) 250-255, (1907) 312-320.

1000

1000

1000

1000

Η οικονομική εξέλιξη της "μεθενωτικής" Ζακύνθου παρουσίασε αξιόλογα βήματα προόδου που οφείλονταν πρώτα απ'όλα σε ψυχολογικούς λόγους, που επέδρασαν θετικά στη ψυχосύνθεση των κατοίκων του νησιού αφού η πολυπόθητη, ύστερα απο αιώνες, Ένωση της γενέτειρας τους με την κυρίως Ελλάδα ήταν πλέον πραγματικότητα. Η ενεργητικότητα επομένως των κατοίκων της Ζακύνθου είχε αυτή τη φορά διπλό χαρακτήρα. Αποσκοπούσε στην οικονομική ανόρθωση του νησιού τους αλλά ταυτόχρονα και στη γενικότερη οικονομική ανόρθωση της χώρας. Απο την άλλη μεριά το κλίμα και η ευφορία του εδάφους του νησιού συνέβαλαν αποφασιστικά στην αύξηση της πρωτογενούς παραγωγής του Ελληνικού Κράτους, που κατ'εξοχήν γεωργικό, τα κύρια έσοδα του προέρχονταν απο τα προϊόντα της γής και κυρίως τη σταφίδα. Επίσης η θέση του λιμανιού του νησιού ήταν η αιτία της σημαντικής εμπορικής δραστηριότητας που παρουσίαζε την εποχή εκείνη στη Ζάκυνθο, σημαντική θαλάσσια εμπορική αρτηρία στο διαμετακομιστικό εμπόριο μεταξύ Ανατολικής και Δυτικής Μεσογείου. Δεν είναι τυχαίο λοιπόν το γεγονός ότι η Ζάκυνθος, το διάστημα εκείνο μαζί με την αναπτυσσόμενη τότε Αθήνα, τον Πειραιά, τη Σύρο, την Πάτρα, την Κέρκυρα και το Βόλο (απο το 1881) αποτελούσαν τις κυριότερες εμπορικές κυψέλες της Ελληνικής Επικράτειας²⁶.

Είναι γνωστές και έχουν αναφερθεί πολλές φορές στην παρούσα μελέτη οι βασικές πηγές πλούτου της Ζακύνθου, που της επέτρεπαν εκείνη την εποχή επικερδείς εξαγωγές, ιδιαίτερα στο εξωτερικό. Η συστηματική καλλιέργεια της Κορινθιακής σταφίδας, η ελαιοπαραγωγή, η αμπελουργία, η οινοποιία, η πηρυνελαιουργία και η σαπωνοποιία αποτελούσαν τους βασικούς κλάδους παραγωγικής δραστηριότητας και τα απο αυτούς κύρια εξαγώγιμα προϊόντα του νησιού. Ακολουθούσαν η κτηνοτροφία²⁷, η ορνιθοτροφία, η ανθοκομία, η κηπευτική, η υφαντουργία μεταξωτών και βαμβακερών, η ναυπηγική, καθώς επίσης η χειροτεχνία έργων δαντελοπλεκτικής και αργυροχρυσοχοΐας, κεραμοποιίας, αγγειοπλαστικής, κηροπλαστικής, βυρσοδεψίας, πυροτεχνουργίας, μαντολατοποιίας, πουδροποιίας, κατασκευής ερ-

γατικών εργαλείων, κ.λ.π. που αποτελούσαν το αξιόλογο υπόβαθρο του εμπορίου και της βιομηχανίας της μεθενωτικής περιόδου της Ζακύνθου²⁸.

Τα πρώτα δειλά βήματα της εκβιομηχάνισης και της ανάπτυξης του εμπορίου της Ζακύνθου έγιναν κατά την περίοδο εκείνη, το αντικείμενο των παρατηρήσεων ξένων περιηγητών επισήμων και μη, ενώ ο καθημερινός τύπος της εποχής είναι γεμάτος απο άρθρα, παρατηρήσεις και προτάσεις σχετικά με την οικονομική εξέλιξη του νησιού. Ένα χρόνο μετά την Ένωση (1865), ο P. Donato de Mordo, σε κείμενο του αναφερόμενο στη Ζάκυνθο, έγραφε ανάμεσα σε άλλα: <<Η βιομηχανία και το εμπόριον ακμάζουσιν. Έχει μεταξουργεία, σαπωνοποιεία, υφαντουργεία βάμβακος και λινοϋ, εργαστήρια αλυσίδων, ωρολογίων, βραχιολίων, περιδεραιών, εξ'ων αντικειμένων, προσδέ οίνου, ελαίου και κορινθιακής σταφίδος η νήσος ποιεΐται επικερδεστάτην και ζωηροτάτην εξαγωγήν, τοιαύτην δε ώστε να αμιλλάται η νήσος προς την Κέρκυραν. Τα ύδατα προέρχονται εκ των πηγών του Κρουονερίου...>>²⁹.

Σε άλλο σημαντικό άρθρο ανώνυμου Ζακυνθινού αναγράφονται ανάμεσα στ'άλλα και τα παρακάτω που επεξηγούν αρκετά καλά τη βαθμιαία διαφοροποίηση της βιοτεχνικής παραγωγής προς την κατεύθυνση μιας υποτυπώδους έστω βιομηχανίας:<<...Περίεργον είναι, οτι προ της ενώσεως δεν εισήχθη η δι'ατμού βιομηχανία, καίτοι η συγκοινωνία μετά των Αγγλων των κατ'εξοχήν βιομηχάνων, ηδύνατο να ευκολύνη την εισαγωγήν του σπουδαίου τούτου κλάδου της υλικής αναπτύξεως παντός τόπου. Η δι'ατμού βιομηχανία προ δεκαετίας δυνάμεθα να είπωμεν [δηλ. το 1866] οτι ήτο σχεδόν παρ'ημίν άγνωστος. Ακριβώς δ'ότε εξέπνεεν η Αγγλική προστασία, συνέστη κατά πρώτον δια μετοχικής εταιρείας βιομηχανικόν δι'ατμού κατάστημα Οινοπνευματικών [πρόκειται για την ίδρυση της τοπικής οινοπνευματικής εταιρείας "Η Μέλισσα" (29 Απριλίου 1858)]³⁰, το οποίον όμως ατυχώς απέτυχε, διαλυθέν μετ'ολίγον ένεκα της ακανονίστου υπό των πολλών διευθύνσεως, και το οποίον ήθελε βεβαίως αναπτύξει τα συμφέροντα του τόπου.

Μετά την αποτυχίαν ταύτην εξέλιπεν εντελώς η δι'ατμού βιομηχανία, οτε κατά το 1868 ο κ.Βασίλειος Γιούρος εισήγαγε εκ νέου την δι'ατμού βιομηχανίαν, συστήσας Εργοστάσιον προς παραγωγήν πυρηνελαίου, εφ'ω και εκτιμήθη υπο της τότε Κυβερνήσεως. Εκ των υστέρων αποδεικνύεται, οτι η εκλογή του κ.Γιούρου υπήρξε επιτυχής, διότι εκτός οτι προοδεύει εισέτι [1876], υπόσχεται και μείζονα ανάπτυξιν, καθόσον και ο κ.Καμίλος Μερκάτης μετά τρία ακριβώς έτη κατά το 1871, ίδρυσεν όμοιον βιομηχανικόν κατάστημα, το οποίον προήγαγε και δια της κατασκευής πρασίνου σάπωνος. ... Ταύτα ως προς τα βιομηχανικά δι'ατμού καταστήματα των ελαιοπυρήνων. Εκτός όμως αυτών εισήχθη η δι'ατμού βιομηχανία και εις την κατασκευήν των αλεύρων. Πρότερον τα άλευρα παρήγοντο δι'αλογομύλων· πρώτος εισαγαγων εντάυθα το σύστημα των ατμομύλων, κατά το 1870, είναι ο αγαθών μνήμην καταλίπων Ευάγγελος Μανιάκης, συστήσας τον ατμόμυλον του ήδη ευδοκίμως διευθυνόμενου υπό του κ.Ιωάννου Κρενδηροπούλου. Κατά το αυτό έτος ίδρυσαν όμοιον βιομηχανικόν κατάστημα και οι κ.κ.Νικόλαος Δημητρόπουλος και Γεώργιος Κουτσογιαννόπουλος...>³¹.

Την ίδια περίοδο στη Ζάκυνθο ευδοκίμούσε η βιομηχανία παραγωγής σαπουνιού. Τα υπολείμματα του λαδιού παραλαμβάνονταν απο τρία ή τέσσερα μεγάλα εργοστάσια και 8-10 μικρότε-ρων και κατεργαζόμενα παρήγαγαν σαπουνι λευκό πολύ καλής ποιότητας που τύχαινε της ευμενούς υποδοχής απο μέρους των καταναλωτών στις αγορές της Κεντρικής Ελλάδας και στις χώρες της Ανατολής³².

Άλλη βιομηχανία που γνώρισε ανάπτυξη τη "μεθενωτική" περίοδο στη Ζάκυνθο ήταν αυτή της Πυρηνελαιουργίας, που χρησιμοποιούσε τους πυρήνες (κουκούτσια) της εληνάς και με κατάλληλη επεξεργασία παρήγαγε το πυρηνέλαιο. Η παραπέρα ανάπτυξη του βιομηχανικού αυτού κλάδου που αντιπροσωπευόταν στη Ζάκυνθο απο τα δύο ήδη προαναφερθέντα εργοστάσια, του Β.Γιούρου και του Κ. Μερκάτη, δεν προχώρησε λόγω του μεγάλου εξαγωγικού φόρου που υπόκεινταν τα προϊόντα του κλάδου αυτού (πυρη-

νέλαιο,σαπούνι) στα Επτάνησα, προς όφελος των αντιστοι-
χων βιομηχανικών μονάδων της κυρίως Ελλάδας και ιδιαίτε-
ρα του Πειραιά³³. Το εργοστάσιο του Β.Γιούρου ιδρύθηκε
το 1868 στην περιοχή Κρουονέρι της πόλης της Ζάκυνθου και
απασχολούσε περίπου 25 εργάτες. Παρήγαγε γύρω στις χί-
λιες οκάδες πυρηνέλαιο το 24ωρο με μέσο όρο ετήσιας πα-
ραγωγής 200.000 οκάδων, απο τις οποίες οι 100.000 εξά-
γονταν απο τη Ζάκυνθο και οι υπόλοιπες χρησίμευαν για
την κατασκευή σαπουνιού. Το εργοστάσιο του Κ.Μερκάτη
ιδρύθηκε στην ίδια περιοχή τρία χρόνια αργότερα, το 1871,
απασχολούσε 26 εργάτες και παρήγαγε 220.000 οκάδες πυ-
ρηνέλαιο το χρόνο. Εκτός του πυρηνέλαιου παρήγαγε και
200.000 περίπου οκάδες σαπουνιού πράσινου και λευκού,
έχοντας μάλιστα τιμηθεί πολλές φορές σε διάφορες εκθέ-
σεις τόσο του εσωτερικού (1875,1888) όσο και του εξωτε-
ρικού (Βιέννη 1873, Παρίσι 1889)³⁴.

Με τη χρησιμοποίηση του ατμού στη βιομηχανία ο κλά-
δος που επωφελήθηκε περισσότερο απο τους υπόλοιπους ή-
ταν αυτός των αλευρομύλων. Η Ζάκυνθος ήταν απο τις πρώ-
τες πόλεις της Ελλάδας που εισήγαγε (1870) την ατμοκί-
νητη βιομηχανία επεξεργασίας αλεύρων και κατασκευής ζυ-
μαρικών. Οι "Απογραφικές πληροφορίες" του Αλέξανδρου Μαν-
σόλα για το 1875 αναφέρουν οτι στη Ζάκυνθο λειτουργού-
σαν δύο εργοστάσια αλευρομύλων και ζυμαρικών, που απα-
σχολούσαν συνολικά 43 εργάτες. Η δαπάνη σύστασης των δύο
αυτών εργοστασίων ανερχόταν στο ποσό των 220.000 δρχ.
και η συνολική κινητήρια δύναμη ανερχόταν στους 30HP
(ίππους)³⁵.

Οι μονάδες παραγωγής λαδιού στη Ζάκυνθο (ελαι-
οτριβεία), που λειτουργούσαν απο την εποχή της Βενετο-
κρατίας παρουσιάσθηκαν ανέτοιμες να αντιμετωπίσουν τις
τεχνολογικές εξελίξεις του 19ου αιώνα. Παρόλα αυτά κά-
τω απο αρχέγονες συνθήκες παραγωγής παρήγαγαν λάδι εξαί-
ρετικής ποιότητας, γνήσιο, καθαρό και κατ'έξοχήν κατάλ-
ηλο για τροφή. Η βιομηχανική πρόοδος όμως των υπολοί-
πων κλάδων δεν μπορούσε παρά να φέρει και τα ανάλογα

αποτελέσματα και στις αντίστοιχες μονάδες ελαιοτριβείων του νησιού. Εκτός μίας μονάδας εγκαταστημένης στην Αθήνα απο το 1857, η Ζάκυνθος ήταν η δεύτερη πόλη της Ελλάδας που υιοθέτησε την υποκατάσταση παλαιάς με νέα τεχνολογία περισσότερο αποδοτική, εισάγοντας ατμοκίνητο ελαιοτριβείο το 1868 και η πρώτη ανάμεσα στις έξη πόλεις του Ελληνικού Βασιλείου το 1875 σε εγκατεστημένη ισχύ σε ίππους (91HP), που αφορούσε δύο ατμοκίνητες μονάδες ελαιοτριβείων, απο τις οποίες η μία, των αδελφών Αυγουστίνου. Η τελευταία με κινητήρια δύναμη 56 ίππων, που ήταν συγχρόνως και σαπωνοποιείο, αποτελούσε τη μεγαλύτερη τότε βιομηχανική μονάδα στο είδος της στην Ελληνική Επικράτεια, παράγουσα 20 βαρέλλες λαδιού το 24ωρο (1040 οκάδες) ή 379.600 οκάδες το χρόνο, σημαντικότετη παραγωγή για το μέγεθος της συνολικής παραγωγικής ικανότητας του νησιού³⁶.

Εξάλλου στα τέλη της δεκαετίας 1890-1900 ιδρύθηκε στη Ζάκυνθο (1899) απο τον Λεωνίδα Κοριανίτη μεγάλο εργοστάσιο Οινοποιίας και Οινοπνευματοποιίας. Το εργοστάσιο αυτό παρήγαγε κρασιά εξαιρετικής ποιότητας (λευκά, κόκκινα, παλαιομένα και νέα απο 2 μέχρι 10 δρχ. το μπουκάλι ανάλογα της παλαιότητας και της ποιότητας), ούζο, μαστίχα, διάφορα λικέρ καθώς και καθαρό οινόπνευμα 95°. Απο την πρώτη στιγμή της ίδρυσής του το εργοστάσιο του Λ. Κοριανίτη έγινε γνωστό στο πανελλήνιο τόσο για την επιμελημένη παρασκευή όσο και για την ποιότητα των προϊόντων του με αποτέλεσμα να τιμηθεί πολλές φορές σε διεθνείς κυρίως εκθέσεις και να σχολιάζονται κολακευτικά προϊόντα του απο τους ειδικούς οινολόγους. Η ημερήσια παραγωγή της βιομηχανικής αυτής μονάδας ανερχόταν σε 40.000 οκάδες κρασιού, 5.008 οκάδες οίνοπνεύματος, 5-10.000 οκάδες οίνοπνευματωδών ποτών, ενώ κατά αναλογία παρήγαγε 14.600.000 οκάδες κρασιού το χρόνο, 1.825.000 οκάδες οίνοπνεύματος και 2-4 εκατομμύρια οκάδες οίνοπνευματωδών ποτών. Εκτός του εργοστασίου αυτού λειτουργούσε και δεύτερο, μικρότερο ατμοκίνητο εργοστάσιο των αδελφών Παρπαρία, που λειτουργούσε απο τις αρχές του αι-

ώνα, συμβαδίζοντας πάντα με τις τελευταίες τεχνολογικές προόδους της βιομηχανίας του είδους του, καθώς και άλλα μικρότερα που παρήγαγαν πρόχειρο οινόπνευμα προοριζομένου για οικιακή χρήση και για την ποτοποιία³⁷.

Εκτός των παραπάνω βιομηχανικών μονάδων που αποτελούσαν και τις βασικές μεταποιητικές μονάδες του νησιού, πολλές άλλες μονάδες βιοτεχνικού περισσότερο χαρακτήρα προσέφεραν τα προϊόντα τους για εσωτερική και εξωτερική κατανάλωση και συνέβαλαν και αυτές με τον τρόπο τους στην εξέλιξη της συνολικής παραγωγικής δυνατότητας της "μεθενωτικής" Ζακύνθου.

Η αγγειοπλαστική με άφθονη πρώτη ύλη γνώρισε αρκετή πρόοδο την περίοδο αυτή και κυρίως ο συγγενικός βιοτεχνικός κλάδος της κεραμοποιίας, που αριθμούσε 12 βιοτεχνικές μονάδες και προμήθευε το μεγαλύτερο τμήμα της Δυτικής Πελοποννήσου με υλικά δόμησης (τούβλα, κεραμίδια, κ.λ.π.)³⁸.

Απο τις παλιότερες παραγωγικές δραστηριότητες των κατοίκων του νησιού (κυρίως του γυναικείου πληθυσμού), ήταν όπως έχουμε συχνά αναφέρει μέχρι τώρα, η υφαντουργική τέχνη. Τα υφάσματα που προέρχονταν από τους Ζακυνθινούς αργαλείους γίνονταν ανάρπαστα στις απέναντι ηπειρωτικές ακτές της Αιτωλίας, Ακαρνανίας και Ηλείας. Κατά το τέλος του 19ου αιώνα υπολογίζεται ότι περισσότεροι από 2000 κάτοικοι του γυναικείου πληθυσμού του νησιού ασχολούνταν με την ύφανση βαμβακερών και μεταξωτών υφασμάτων εργαζόμενες σε ιδιόκτητους αργαλείους. Η ημερήσια παραγωγή έφθανε τις 20.000 πήχεις υφάσματος και η ετήσια, αν υπολογισθούν μόνο οι εργάσιμες μέρες του χρόνου (300) ανέρχονταν στο σημαντικό αριθμό των 6.000.000 πήχεων. Στην παραπάνω παραγωγή πρέπει να προστεθεί και η παραγωγική δραστηριότητα του μοναδικού οργανωμένου υφαντουργείου στο νησί της Γαρουφαλιάς Ι.Στράνη, που παρήγαγε 24,000 πήχεις βαμβακερών υφασμάτων για κάθε χρήση καθώς και 6.000 μεταξωτών, που απασκοπούσαν κυρίως στην

εξωτερική αγορά³⁹.

Αξίζει τέλος να αναφερθούμε σε ένα είδος βιοτεχνικής παραγωγής που σύμφωνα με απόψεις της εποχής το προϊόν αυτής κατείχε το αποκλειστικό μονοπώλιο του κόσμου. Πρόκειται για την πουδροποιΐα. Η κυριότερη μονάδα παραγωγής πούδρας ήταν αυτή της Σοφίας Βισβάρδη, προμηθεύτριας της Β.Αυλής, που ιδρύθηκε το 1842. Απο τότε πολλές ανάλογες μονάδες ιδρύθηκαν στη Ζάκυνθο και τα προϊόντα τους κατέκλιζαν την Ελληνική αλλά κυρίως την Ευρωπαϊκή αγορά⁴⁰.

Η Ζάκυνθος πέρα απο την παραγωγική δραστηριότητα που είχε να επιδείξει την περίοδο αυτή, αποτελούσε όπως αναφέρθηκε και παραπάνω ένα απο τα σημαντικότερα λιμάνια εισαγωγικού και εξαγωγικού εμπορίου της Ελλάδας. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα τα έσοδα των τελωνειακών εισπράξεων στο νησί να αναλογούν στο 9 με 10% των συνολικών τελωνειακών εισπράξεων της χώρας, απο το σύνολο των τελωνειακών σταθμών (27) της Ελληνικής Επικράτειας. Η αναλογία αυτή που διατηρήθηκε κατά τα πρώτα κυρίως χρόνια της "μεθενωτικής" περιόδου κατέτασσε τη Ζάκυνθο στην έκτη θέση απο πλευράς τελωνειακών εσόδων και σπουδαιότητας τελωνειακού σταθμού μετά τη Σύρο, Πειραιά, Κέρκυρα, Πάτρα και Κεφαλλονιά. Αν όπως γίνεται φανερό υπολογισθούν τα έσοδα των τελωνείων και των υπόλοιπων νησιών του Ιονίου και κυρίως της Κέρκυρας και της Κεφαλλονιάς η αναλογία αυτή, που κυμαίνεται απο 30% μέχρι 40% των συνολικών εσόδων, δείχνει για άλλη μια φορά το μέγεθος των θετικών αποτελεσμάτων που είχε η ένταξη της Επτανησιακής οικονομίας στην Εθνική. Παρακάτω παρουσιάζουμε την εξέλιξη της αξίας της εμπορευματικής και ναυτιλιακής κίνησης που παρουσίαζε το λιμάνι της Ζακύνθου κατά τα πρώτα χρόνια της "μεθενωτικής" περιόδου:

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΧ.2.3.

Η ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΑΥΤΙΛΙΑΚΗΣ ΚΙΝΗΣΗΣ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΗΣ "ΜΕΘΕΝΩΤΙΚΗΣ" ΠΕΡΙΟΔΟΥ, 1865-1874 (σε δρχ.)

ΕΤΟΣ	Τ Ε Λ Η Ε Μ Π Ο Ρ Ε Υ Μ Α Τ Ω Ν		Σ Υ Ν Ο Λ Ο	%	ΤΕΛΗ ΝΑΥΤΙΛΙΑΣ	%	Γενικό σύνολο	Αναλογία % στο σύνολο των τελωνειακών εισπράξεων της χώρας
	Εισαγωγή	Εξαγωγή						
1865	-	-	-	-	-	-	875.592	10,0
1866	347.371	281.391	630.451	98,6	8.428	1,4	638.879	8,47
1867	442.661	582.015	1.027.071	99,0	9.651	1,0	1.036.722	10,94
1868	475.709	412.148	892.538	98,9	10.222	1,1	902.760	9,64
1869	420.723	494.764	921.264	99,0	8.794	1,0	930.058	9,33
1870	415.899	415.665	836.373	98,9	9.253	1,1	845.626	9,06
1871	441.806	638.822	1.087.278	98,9	11.043	1,1	1.098.321	10,01
1872	446.581	507.942	959.941	98,8	11.703	1,2	971.644	9,29
1873	371.451	517.726	895.892	98,9	9.717	1,1	905.609	8,57
1874	344.654	491.143	839.506	98,9	8.902	1,1	848.408	8,57

ΠΗΓΗ: Επεξεργασία στοιχείων Σ.Σ.Υ.Ε.: Πίνακες του εξωτερικού εμπορίου της Ελλάδος (Υπουργείον Οικονομικών),
για τα αντίστοιχα έτη.

Απο την άλλη πλευρά η πλουτοπαραγωγική δραστηριότητα της "μεθενωτικής" Ζακύνθου οδήγησε σταθερά και σταδιακά σε μία αληθινή άνθιση των εμπορικών επαφών και συναλλαγών της με πολλές χώρες του κόσμου. Αγγλία, Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία, Αυστροουγγαρία, Αμερική, Ρωσία, Ρουμανία, Τουρκία, Ολλανδία, Ισπανία, Σερβία, Πορτογαλλία, Δανία, Σουηδία, Νορβηγία, διατηρούσαν προξενεία ή υποπροξενεία στη Ζάκυνθο, για την απρόσκοπτη πορεία και παρακολούθηση των εμπορικών διαπραγματεύσεων ή άλλων επαφών. Είναι γεγονός ότι η οικονομική και εμπορική κατάσταση της Ζακύνθου αντιμετώπισε πολλά εμπόδια και φραγμούς αξεπέραστους ανταγωνιστικά. Η βιοτεχνία του νησιού ήρθε αντιμέτωπη με όλο το ευρύτερο φάσμα του "μεθενωτικού" συναγωνισμού των βασικών Αγγλικών βιομηχανικών προϊόντων, που είχαν κυριαρχήσει στην Ελληνική αγορά. Και η νεογέννητη βιομηχανική τοπική παραγωγή ασφυκτιούσε και αυτή από τους επαχθείς εξαγωγικούς φόρους που αντίθετα από την υπόλοιπη Ελλάδα, όπως θα δείξουμε στα επόμενα, πλήρωνε η Επτάνησος ύστερ' από την Ένωση ιδιαίτερα για τη σταφίδα και το λάδι και κατά δεύτερο λόγο για το σαπούνι και το πυρηνέλαιο. Οι δυσμενείς αυτές συνθήκες που αφορούσαν άμεσα την οικονομική εξέλιξη του πληθυσμού της πόλης και οι επιπτώσεις τους στα επενδυτικά προγράμματα της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, καθώς και το άλυτο αγροτικό ζήτημα, που στηριζόταν μέχρι τότε και δυστυχώς στηρίχτηκε για πολλά ακόμη χρόνια-στις ξεπερασμένες δομές του φεουδαρχισμού⁴¹, υπήρξαν οι ανασταλτικοί παράγοντες της παραπέρα ανάπτυξης της Ζακυνθινής οικονομίας, τα αποτελέσματα των οποίων δεν άργησαν να φανούν τις επόμενες δεκαετίες του 20ου αιώνα. Αν στις παραπάνω συνθήκες προστεθούν οι συχνοί καταστρεπτικοί σεισμοί και κυρίως αυτός της 19ης Ιανουαρίου 1893⁴², που ανέκοπταν κάθε τόσο την ανοδική πορεία της οικονομίας του νησιού, είναι πράγματι αξιοθαύμαστο το γεγονός ότι κατά τα τελευταία χρόνια της "μεθενωτικής" περιόδου η Ζάκυνθος παρουσίαζε ενεργητικό εμπορικό ισοζύγιο.

Απο το μνημειώδες και δυσεύρετο σήμερα δίτομο Λεύ-

κωμα του αρχιδούκα της Αυστρίας Ludwig Salvator, το αφιερωμένο στη Ζακύνθο με τίτλο: "Zante" πληροφορούμαστε [Τομ. Β', Prag. 1904, σ.σ. 616-638] την εξέλιξη του εμπορικού ισοζυγίου της Ζακύνθου τα τελευταία δώδεκα χρόνια της μεθενωτικής περιόδου. Τους πίνακες αυτούς που παρουσιάζουμε αυτούσιους, σαν ιστορικό ντοκουμέντο, στις τελευταίες σελίδες -ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α. - της μελέτης μας, επεξεργασθήκαμε και πραγματικά επαληθεύσαμε την ανοδική εξέλιξη που είχε το εμπορικό ισοζύγιο της Ζακύνθου σαν αποτέλεσμα της πλουτοπαραγωγικής δραστηριότητας που παρουσίαζε το νησί κατά τα τελευταία κυρίως χρόνια της μεθενωτικής περιόδου. Απο τους ίδιους πίνακες εξάλλου παρατηρούμε ότι παρά τις προσπάθειες εκβιομηχάνισης της Ζακύνθου, η τελευταία συνέχιζε να είναι προσκολλημένη στον πρωτογενή τομέα παραγωγής-όπως άλλωστε συνέβαινε με ολόκληρη την Ελληνική Επικράτεια-αφού το μεγαλύτερο μέρος του εξαγωγικού της εμπορίου βασιζόταν στα αγροτικά προϊόντα και σε προϊόντα μεταποίησης του πρωτογενή τομέα όπως: η κορινθιακή σταφίδα, το λάδι, το πυρηνέλαιο, το σαπούνι, καθώς και σε προϊόντα ελαφράς βιομηχανίας και κυρίως βιοτεχνικά (verschiedenes). Απο τα προϊόντα εισαγωγής κύρια θέση κατείχαν τα δημητριακά (cerealien), η ξυλεία (holz) [και τα υποπροϊόντα αυτής όπως οικοδομική ξυλεία (bauholz), καμπυλωτές σανίδες για κατασκευή βαρελιών (dauben) κ.λ.π.], βιομηχανικά προϊόντα (manufacturen) και αλιεύματα κάθε είδους (fische) ενώ ακολουθούσαν ο καφές, η ζάχαρη, το χαρτί, χημικά προϊόντα (sulfur, soda, natron), το ρύζι, η μύρα, πρώτη ύλη για την κεραμοποιία (thon), διάφορα κτηνοτροφικά προϊόντα και πολλά άλλα⁴³. Παρακάτω παρουσιάζουμε την εξέλιξη του εμπορικού ισοζυγίου της Ζακύνθου, βασιζόμενοι στους πίνακες εισαγωγικού και εξαγωγικού εμπορίου της Ζακύνθου του Ludwig-Salvator:

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΕΜΠΟΡΙΚΟΥ ΙΣΟΖΥΓΙΟΥ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΔΩΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΗΣ " ΜΕΘΕΝΩΤΙΚΗΣ " ΠΕΡΙΟΔΟΥ, 1890-1901 [σε 1/10 του τόννου (στατήρες) και δραχμές] ¹

ΕΤΟΣ	Ε Ι Σ Γ Ω Γ Ε Σ		Ε Ξ Α Γ Ω Γ Ε Σ		ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΙΣΟΖΥΓΙΟ
	Ποσότητα	Αξία	Ποσότητα	Αξία	
1890	131.754	6.938.611	139.210	6.930.256	- 8.355
1891	169.326	8.269.884	121.314	6.068.448	- 2.201.436
1892	96.196	4.728.043	87.742	3.820.561	- 907.482
1893	142.410	5.019.430	102.613	3.110.077	- 1.909.353
1894	126.779	4.307.646	116.238	2.566.852	- 1.740.794
1895	120.143	3.936.858	110.878	2.207.958	- 1.728.900
1896	75.604	3.046.314	96.770	2.203.794	- 842.520
1897	90.448	3.487.767	121.728	5.080.221	+ 1.592.454
1898	54.936	2.040.757	91.346	2.811.328	+ 770.571
1899	45.660	1.662.454	110.412	3.157.017	+ 1.494.563
1900	33.378	1.402.317	39.928	1.886.080	+ 483.763
1901	50.386	2.343.339	68.657	3.206.103	+ 862.764

Σημείωση: 1. Επειδή οι εκτιμήσεις του L.Salvator αναφέρονται σε χρυσά φράγκα οι παραπάνω αξίες σε δρχ. υπολογίσθηκαν με βάση τη μέση ισοτιμία χρ.φράγκου-δραχμής που για την παραπάνω περίοδο ήταν περίπου 1:1,5 (Για την πορεία της διεθνούς ισοτιμίας της δραχμής, βλ.Ξενοφ.Ζολώτα: Η Ελλάδα εις το στάδιον της εκβιομηχανίσεως, Αθήναι 1926, σελ.157). Οι ποσότητες επίσης αναφέρονται σε στατήρες (καντάρια). Μονάδα βάρους (στατήρ) που αντιστοιχεί με το 1/10 του τόννου (100kg)

ΠΗΓΗ: Επεξεργασία πινάκων απο το λεύκωμα του: Ludwig-Salvator: Zante, Tom. 2, PRAG. - Druck und Verlag Von Heine. Mercy Sohn. 1904, σ.σ. 616-638.

Εκεί όμως που η συνεισφορά της Επτανησιακής Οικονομίας έπαιξε τον πιό αποφασιστικό ρόλο για την εξέλιξη της Εθνικής Οικονομίας ήταν ο τομέας της Ναυτιλίας. Η αλματώδης ανάπτυξη του Ελληνικού εμπορικού στόλου πολλά οφείλει στους Επτανήσιους ναυτικούς και το Ιονικό εφοπλιστικό κεφάλαιο. Τα παραδοσιακά ναυτικά νησιά του Ιονίου, Κεφαλλονιά και Ιθάκη ήταν οι κατευθυντήριοι άξονες της ανάπτυξης της Επτανησιακής εμπορικής ναυτιλίας και ταυτόχρονα της ανύψωσης τόσο σε αριθμό πλοίων όσο και σε χωρητικότητα του Ελληνικού εμπορικού στόλου. Οι Ζακυνθινοί που ανέκαθεν υστερούσαν στα ναυτικά επαγγέλματα⁴⁴ σε σχέση με τους γείτονες τους Κεφαλλονίτες και Ιθακήσιους, παρυσυρόμενοι από τον πυρετό της "μεθενωτικής" εξέλιξης της εμπορικής ναυτιλίας δημιούργησαν σε σχετικά μικρό διάστημα έναν αξιόλογο εμπορικό στόλο που έφτανε στα τέλη του 19ου αιώνα (1894) τα 174 πλοία, από τα οποία τα 3 ατμοκίνητα, με μέση χωρητικότητα 469 τόννων. Στη συνέχεια παρουσιάζουμε τη μέση εξέλιξη της χωρητικότητας του Ζακυνθινού εμπορικού στόλου, καθώς και την εξέλιξη της Επτανησιακής Εμπορικής Ναυτιλίας κατά τη "μεθενωτική" περίοδο.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΧ.2.5.

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ ΕΤΗΣΙΑΣ ΧΩΡΗΤΙΚΟΤΗΤΑΣ
ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΙΝΗΣ ΕΜΠΟΡΙΚΗΣ ΝΑΥΤΙΛΙΑΣ ΚΑΤΑ
ΤΗ "ΜΕΘΕΝΩΤΙΚΗ" ΠΕΡΙΟΔΟ, 1866-1894 (σε τόννους)

ΕΤΟΣ	ΙΣΤΙΟΦΟΡΑ	ΑΤΜΟΠΛΟΙΑ	ΣΥΝΟΛΟ
1866	29,1	-	29,1
1870	131,2	-	131,2
1870	72,7	-	72,7
1889	100,3	27,5	127,8
1894	79,3	469	548,3

ΠΗΓΗ: Επεξεργασία στοιχείων: Ε.Σ.Υ.Ε.: Καταστάσεις της Ελληνικής Εμπορικής Ναυτιλίας, για τα αντίστοιχα έτη.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΧ.2.6.

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΗΣ ΕΜΠΟΡΙΚΗΣ ΝΑΥΤΙΛΙΑΣ ΚΑΤΑ
ΤΗΝ "ΜΕΘΕΝΩΤΙΚΗ" ΠΕΡΙΟΔΟ, 1866 -1894

1 8 6 6							
Λιμάνια νηολόγησής ¹	ΙΣΤΙΟΦΟΡΑ		ΑΤΜΟΚΙΝΗΤΑ		ΣΥΝΟΛΟ		Απασχολούμενοι
	Πλοία	τόννοι	Πλοία	τόννοι	Πλοία	τόννοι	
ΚΕΡΚΥΡΑΣ	172	3.651	-	-	172	3.651	896
ΚΕΦΑΛΛΟΝΙΑΣ ²	246	16.925	-	-	246	16.925	1.645
ΖΑΚΥΝΘΟΥ	63	1.834	-	-	63	1.834	320
ΛΕΥΚΑΔΑΣ	69	1.358	-	-	69	1.358	175
ΙΘΑΚΗΣ	151	4.033	-	-	151	4.033	528
ΠΑΞΩΝ	75	355	-	-	75	355	260
ΣΥΝΟΛΟ	776	28.156	-	-	776	28.156	3.824
1 8 7 0							
ΚΕΡΚΥΡΑΣ	203	4.500	-	-	203	4.500	658
ΚΕΦΑΛΛΟΝΙΑΣ	283	16.931	-	-	283	16.931	1.435
ΖΑΚΥΝΘΟΥ	102	13.375	-	-	102	13.375	508
ΛΕΥΚΑΔΑΣ	130	2.636	-	-	130	2.636	273
ΙΘΑΚΗΣ	142	4.163	-	-	142	4.163	1.580
ΠΑΞΩΝ	72	315	-	-	72	315	487
ΣΥΝΟΛΟ	932	41.920	-	-	932	41.920	4.941
1 8 7 4							
ΚΕΡΚΥΡΑΣ	360	7.024	-	-	360	7.024	957
ΚΕΦΑΛΛΟΝΙΑΣ	284	16.641	3	939	287	17.580	1.404
ΖΑΚΥΝΘΟΥ	202	14.681	-	-	202	14.681	834
ΛΕΥΚΑΔΑΣ	158	1.172	-	-	158	1.172	336
ΙΘΑΚΗΣ	169	4.015	2	756	171	4.771	619
ΠΑΞΩΝ	64	314	-	-	64	314	251
ΣΥΝΟΛΟ	1.237	43.847	5	1.695	1.242	45.542	4.401
1 8 8 9							
ΚΕΡΚΥΡΑΣ	317	6.877	-	-	317	6.877	867
ΚΕΦΑΛΛΟΝΙΑΣ	178	8.723	20	11.958	198	20.681	995
ΖΑΚΥΝΘΟΥ	201	20.145	2	55	203	20.348	974
ΛΕΥΚΑΔΑΣ	207	1.355	-	-	207	1.355	407
ΙΘΑΚΗΣ ³	171	6.170	10	6.366	181	12.536	865
ΠΑΞΩΝ	(106)	(42)	-	-	(106)	(42)	250
ΣΥΝΟΛΟ	1.074	43.270	32	18.379	1.106	61.649	4.358
1 8 9 4							
ΚΕΡΚΥΡΑΣ	278	5.404	2	50	280	5.454	787
ΚΕΦΑΛΛΟΝΙΑΣ	211	8.783	33	20.054	244	28.837	1.265
ΖΑΚΥΝΘΟΥ	171	13.549	3	1.407	174	14.956	732
ΛΕΥΚΑΔΑΣ	217	1.763	-	-	217	1.763	495
ΙΘΑΚΗΣ	258	7.763	21	15.680	279	23.443	1.243
ΠΑΞΩΝ	58	185	-	-	58	185	121
ΣΥΝΟΛΟ	1.193	37.447	59	37.191	1.252	74.638	4.643

- Σημειώσεις: 1. Δεν περιλαμβάνεται το λιμάνι των Κυθήρων, αφού από 9/1/1866 τα Κύθηρα αποσπάστηκαν οριστικά από τα Επτάνησα.
2. Συνολικός αριθμός πλοίων, νηολογημένων στα μεγάλα λιμάνια της Κεφαλονιάς: Αργοστόλι και Ληξούρι. Από τα πλοία αυτά πάντως η συντριπτική πλειοψηφία τους ήταν νηολογημένα στο λιμάνι του Αργοστολίου.
3. Ο αριθμός και η χωρητικότητα των πλοίων που ήταν νηολογημένα στο λιμάνι των Παξών κατά το 1889 δεν περιλαμβάνονται στο σύνολο γιατί τα στοιχεία είναι ελλιπή.

ΠΗΓΗ: Ε.Σ.Υ.Ε. Πίνακες του εξωτερικού εμπορίου της Ελλάδος (Υπουργείον Οικονομικών). Καταστάσεις της Ελληνικής Ναυτιλίας για τα αντίστοιχα έτη.

1000

1000

1000

1000

1000

Σχετικά με το φορολογικό σύστημα που ίσχυε στα Επτάνησα είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι αυτό παρέμενε αναλλοίωτο από την εποχή της Αγγλοκρατίας (που με τη σειρά του στηριζόταν σε φόρους βενετικής προέλευσης) και καμιά προσπάθεια δεν έγινε, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, προς την αφομοίωση του με το αντίστοιχο του Ελληνικού Βασιλείου. Όπως ήδη αναφέρθηκε το φορολογικό σύστημα του Ελληνικού Βασιλείου στηρίχτηκε σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα και μέχρι το 1880 στην άμεση φορολογία, για να υπερισχύσουν τελικά στην τελευταία εικοσαετία οι έμμεσοι φόροι σαν αποτέλεσμα της φορολογικής πολιτικής της Τρικουπικής Κυβέρνησης. Ο Νόμος ΡΝ΄ της 20ης Ιανουαρίου 1865, που ακολούθησε την Ένωση των νησιών του Ιονίου με το Ελληνικό Βασίλειο, "Περί εισαγωγής εν Επτανήσω της εν τω λοιπώ βασιλείω ισχυούσης νομοθεσίας" θέσπιζε ότι «οι περί επιβολής φόρων νόμοι του Βασιλείου, όσοι δεν εισήχθησαν ή δεν θα εισαχθώσιν εν ταις Ιονίσις νήσισις δι'ειδικών νόμων δεν θέλουσιν ισχύση αυτόθι, αντ'αυτών δε θέλουσιν ισχύση προσωρινώς οι φορολογικοί νόμοι του πρώην Ηνωμένου Κράτους των Ιονίων νήσων, εάν δεν ηκυρώθησαν και εφ'όσον δεν ετροποποιήθηκαν δι'ειδικών νόμων»⁴⁵. Έτσι, τα νησιά του Ιονίου, αντί της ισχύουσας μακράς σειράς άμεσων φόρων που είχαν καθιερωθεί για το υπόλοιπο Ελληνικό Κράτος, επιβαρύνονταν κυρίως με εισαγωγικούς και εξαγωγικούς δασμούς. Οι δασμοί αυτοί, σχεδόν πάντοτε υψηλότεροι από τους αντίστοιχους της υπόλοιπης Ελληνικής Επικράτειας εισπράττονταν πάντοτε, ακόμη και αν τα εξαγόμενα προϊόντα αφορούσαν την εσωτερική αγορά ή και ακόμη τη διαμετακόμιση τους από το ένα νησί στο άλλο. Από τους φόρους αυτούς οι σημαντικότεροι υπήρξαν αυτοί που βάρυναν το λάδι και τη σταφίδα, ενώ σε μικρότερο ποσοστό άλλοι φόροι βάρυναν κυρίως τα προϊόντα που σχετίζονταν με την ελαιοπαραγωγή. Το ύψος των φόρων αυτών σε όλη τη διάρκεια της "μεθενωτικής" περιόδου μέχρι και τις αρχές του 20ου αιώνα παρουσίαζε την ακόλουθη εικόνα:

- 1) Φόρος σταφίδας: Ο φόρος αυτός κατά τη διάρκεια της "μεθενωτικής" περιόδου ανερχόταν σε 18%

επί της αγοραίας τιμής ενώ απο το 1905 με την ίδρυση της Προνομιούχου Εταιρείας "Ενιαία" και την απ'αυτήν διαχείριση της σταφιδικής παραγωγής ο φόρος ανήλθε σε 40% επί του εξαγωγμένου σταφιδόκαρπου (φόρος και παρακράτημα) σε αντίθεση με την υπόλοιπη επικράτεια που το αντίστοιχο ύψος του φόρου και του παρακρατήματος ανερχόταν σε 35%⁴⁶.

2) Φόρος λαδιού: Ο φόρος αυτός ανερχόμενος σε 18% επί της αξίας, ανήλθε το 1892 σε 20,70% για να εξομοιωθεί μόνο στις αρχές του αιώνα μας (1912) με το σταθερό τέλος των 9 δραχμών κατά Ιονική βαρέλλα (οκάδων 52) που ίσχυε σε ολόκληρη την Ελληνική επικράτεια⁴⁷

3) Φόρος εξαγωγής σάπωνα: Η επιβολή αυτού ανερχόταν σε 5 δρχ. κατά οκά.

4) Φόρος εξαγωγής πυρηνέλαιου: Ο φόρος αυτός ανερχόταν σε 1,50 δρχ. κατά Ιονική βαρέλλα.

5) Φόροι σε διάφορα Επτανησιακά προϊόντα: Απο τα προϊόντα αυτά τα παρακάτω ενδεικτικά είχαν τις ακόλουθες επιβαρύνσεις:

Μουργέλαιο = 4,50 δρχ. κατά Ιονική βαρέλλα

Εληές = 5 λεπτά κατά οκά

Καυσόξυλα = 20 λεπτά κατά 100 οκάδες

Η επιβάρυνση αυτή των Επτανησιακών προϊόντων που είχε σαν αποτέλεσμα ο Επτανησιακός λαός να καταβάλλει μεγαλύτερους κατ'αναλογίαν φόρους απ'οτι ο υπόλοιπος Ελληνικός πληθυσμός, τονίστηκε πολλές φορές σε σχετική αρθρογραφία των τοπικών εφημερίδων της εποχής καθώς και απο το βήμα της Ελληνικής Βουλής⁴⁸. Πλήν όμως ή αποστροφή των Επτανησίων προς την άμεση φορολογία, που ήταν αποτέλεσμα του ισχύοντος φορολογικού καθεστώτος απο τήν εποχή της Βενετοκρατίας και η ψυχολογική αποστροφή που είχε δημιουργήσει το καθεστώς αυτό στους κατοίκους των νησιών, δεν επέτρεψε σ'αυτούς να αποδεχθούν αμέσως την φορολογική εξομοίωση. Παρόλα αυτά το ερώτημα που μπαίνει στην προκειμένη περίπτωση είναι γιατί το επίσημο Κράτος

(Ελληνική Κυβερνητική Πολιτική) άφησε να διαιωνίζεται αυτή η φορολογική αδικία έστω και με τη θέληση των αντιπροσώπων του Επτανησιακού λαού στην Ελληνική Βουλή; Δεν βρίσκουμε άλλη απάντηση παρά μόνο ότι ο φορολογικός αυτός διαφορισμός εκμεταλλευόμενος την ιδιοσυγκρασία των Ιονίων φορολογούμενων προσαρμοζόταν τέλεια στα συμφέροντα του Δημοσίου για την παραπέρα αύξηση των φορολογικών του εσόδων⁴⁹.

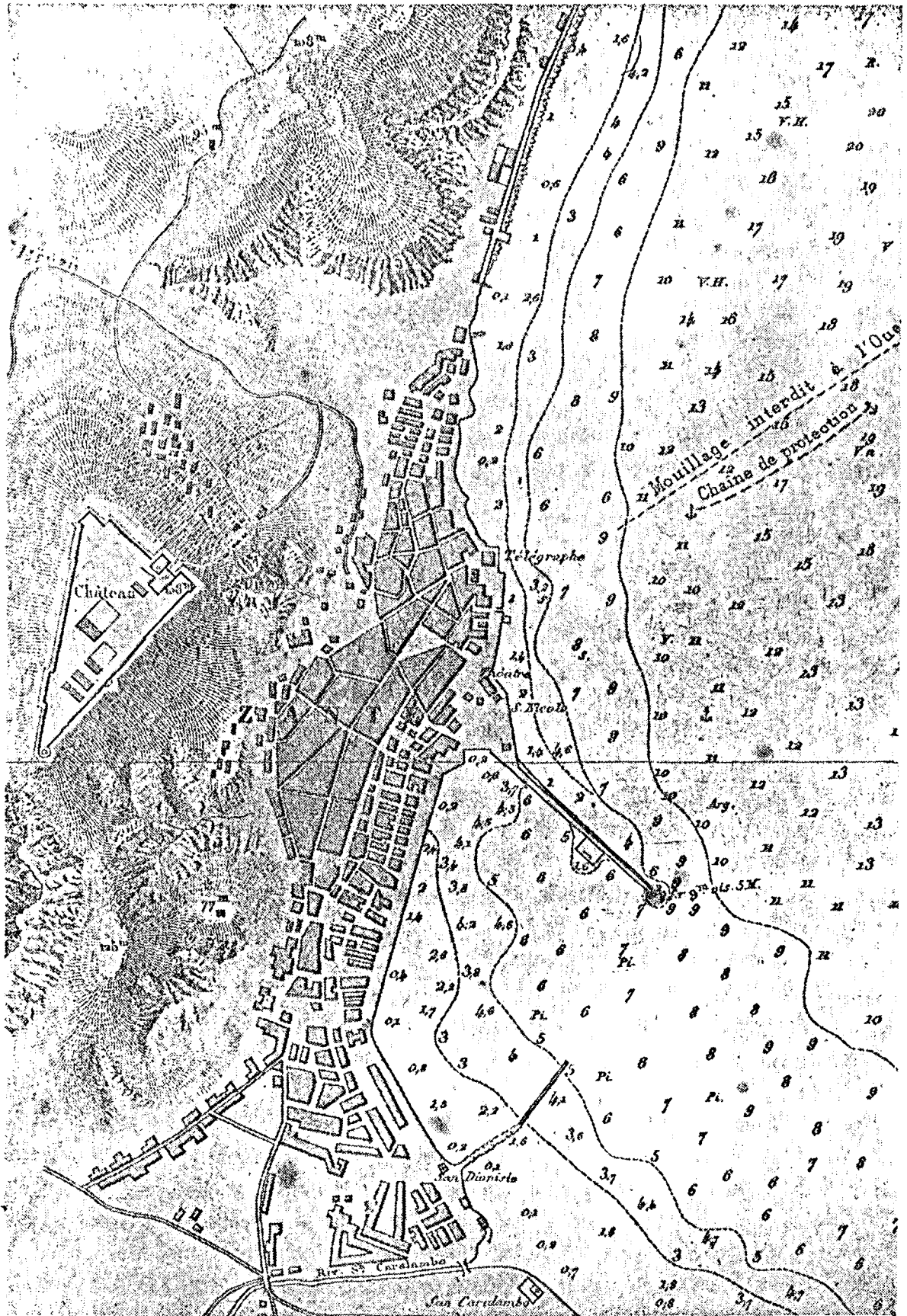
Εκτός όμως απο την οικονομική κατάσταση που περιγράψαμε στα προηγούμενα, η κουλτούρα, η πνευματική και καλλιτεχνική ζωή και κίνηση της Ζακύνθου παρουσίασε ανοδική πορεία, που συνεχίστηκε αδιάπτωτα και σταθερά, σε όλη τη διάρκεια της "μεθενωτικής" περιόδου. Το 1871 οικοδομήθηκε το περίφημο Δημοτικό Θέατρο " Ο Φώσκολος" ή "Μέγαρο της Οπερας" όπως αλλιώς ονομαζόταν. Το Δημοτικό Θέατρο ήταν το μεγαλύτερο κτίριο της πόλης, με τρεις σειρές θεωρεία, σειρές διακεκριμένης θέσης (*prima fila*), με πλατεία, υπερώο, μεγαλόπρεπή σκηνή με βιενέζικα σκηνικά και κυρίως, με θαυμάσια ακουστική, κατασκευασμένο σε σχέδιο του περίφημου αρχιτέκτονα Τσίλερ. Στο Θέατρο αυτό, κάθε χειμώνα αντιλαλούσε, απο το Νοέμβριο μέχρι την Καθαρή Δευτέρα, η μουσική των Verdi, Donizetti, Bellini, Rossini, καθώς και Ελλήνων μουσουργών όπως του Παύλου Καρέρη κ.α.⁵⁰ Επίσης βιβλία, εφημερίδες και περιοδικά, φυλλάδια και μονόφυλλα (παμφλέτια), εκδίδονταν απο τα τοπικά καλλιτεχνικά τυπογραφεία, τροφοδοτώντας συνεχώς τον πνευματικό και καλλιτεχνικό ζήλο των Ζακυνθινών.

Η δημόσια εκπαίδευση της Πόλης συσπείρωσε όλα τα κοινωνικά στρώματα και παρουσίασε σταθερή ανάπτυξη, με την οργάνωση τετρατάξιων γυμνασίων, τριτάξιων ελληνικών σχολείων και προκαταρκτικών αρρένων και θηλέων. Απο την άλλη μεριά, σ' όλα τα προάστεια και τα χωριά του νησιού ιδρύθηκαν αμέσως μετά την Ένωση μικτά δημοτικά σχολεία και γραμματοδιδασκαλεία (σχολεία που παρείχαν στοιχειώδεις γνώσεις σε περιοχές-στην ύπαιθρο κυρίως-που δεν λειτουργούσαν δημοτικά). Επίσης, η ιδιωτική εκπαίδευση,

με τη μακραίωνη και εξαιρετη τοπική παράδοση, ακολούθησε και αυτή αξιόλογη πορεία. Οι ανώτερες σπουδές πολλών ντόπιων-περισσότερο απο κάθε άλλη προηγούμενη εποχή-σε πανεπιστήμια του εξωτερικού και της Αθήνας, καθώς επίσης ο ευρύτερος κύκλος της επιστημονικής καλλιτεχνικής και λογοτεχνικής επίδοσης και έκφρασης του νησιού μετά την Ενωση, σφράγισαν ένα μεγάλο πλήθος απο γνωστά ονόματα και αληθινά επιστημονικά και καλλιτεχνικά επιτεύγματα⁵¹. Ταυτόχρονα, η θέση της Ζακυνθινής γυναίκας βελτιώνεται, καθώς ο ριζοσπαστισμός της εποχής με πρωτεργάτη τον Κων.Λομβάρδο μεταξύ των άλλων πρωτοστατούσε για την απελευθέρωση της γυναίκας απο τα μεσαιωνικά δεσμά της⁵².

Αυτή ήταν η οικονομική κατάσταση της Ζακύνθου κατά την περίοδο που μεσολάβησε απο την Ενωση της Επτανήσου με την κυρίως Ελλάδα μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα. Παρόλες τις αντιξοότητες το νήσι σε γενικές γραμμές ευημερούσε. Η κυκλοφορία του χρήματος κυμαινόταν σε ικανοποιητικά επίπεδα και οι μισθοί των εργαζομένων επέτρεπαν στους τελευταίους τη σχετικά άνετη διαβίωση τους, όπως φανερώνει και η σταθερότητα που παρουσίαζε ο τοπικός πληθυσμιακός δείκτης. Ο εσωτερικός δυναμισμός της οικονομίας αντικαθρεφτιζόταν απο την ακατάπαυστη κίνηση και τη συνεχή λειτουργία του λιμανιού, που βρισκόταν η καρδιά του εισαγωγικού και εξαγωγικού εμπορίου της Ζακύνθου, στην ασταμάτητη επικοινωνία του με πολλές πόλεις του εξωτερικού και της Ελλάδας. Η παραγωγική αυτή δραστηριότητα που επέδειξε η Ζακυνθινή οικονομία είχε ασφαλώς ευεργετικά αποτελέσματα στη γενικότερη οικονομική εξέλιξη της Ελληνικής Οικονομίας όπως ήδη έχουμε επαρκώς δείξει. Και αν η συνεισφορά αυτή επεκταθή - και όχι μόνο στον οικονομικό τομέα- τότε αναμφισβήτητα η Ενωση της Επτανήσου με το Ελληνικό Κράτος αποτέλεσε το σπουδαιότερο μετά την Ελληνική Επανάσταση γεγονός της Ελληνικής Ιστορίας.

=====

Χάρτης του λιμανιού της Ζακύνθου. Τμήμα χαρτών 'Υπουργείου Ναυτικών Γαλλίας (1878).

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ VIII

1. Λεπτομέρειες για τη Συνθήκη αυτή καθώς και τα 9 άρθρα που την αποτελούσαν, βλ. Π.Χιώτη: Ιστορικά Απομνημονεύματα Επτανήσου, Κέρκυρα 1863, Τομ.3, σελ.950κ.επ., επίσης του ίδιου: Ιστορία του Ιονίου Κράτους απο συστάσεως αυτού μέχρι Ενώσεως (1815-1864), Ζάκυνθος 1874,1877, Τομ.Α', Β'(τομ.4ος και 5ος της Σειράς Ιστορικών Απομνημονευμάτων), Τομ.Α', σ.σ. 3-4. Επίσης Α.Χ.Ζώη: Ιστορία της Ζακύνθου, Αθήναι 1955, σελ.227 κ.επ., του ίδιου: Λεξικόν Ιστορικών και Λαογραφικών Ζακύνθου, Αθήναι 1963, σελ.22 στη λέξη: Αγγλία ή Αγγλική Προστασία - Σπ.Χ.Βερούκιου: Ιστορία των "Ηνωμένων Κρατών" των Ιονίων Νήσων, Αθήναι 1964, σ.σ. 92-94-Γ.Κορδάτου: Η κατάλυση της Επτανησιακής Πολιτείας, Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδος, Αθήνα 1955, Τομ.ΙΧ, σελ.495 κ.επ.- Ελένης Ε.Κούκου: Ιστορία των Επτανήσων απο το 1797 μέχρι την Αγγλοκρατία, Αθήνα 1985, σελ.197 κ.επ. - Douglas Dakin: The Unification of Greece, 1770-1923, London 1972, σ.σ. 27-29, του ίδιου: Ο αγώνας των Ελλήνων για την Ανεξαρτησία, 1821-1833, (1973), ελλην.μτφρ: Ρ.Σταυρίδη-Πατρικίου, Αθήναι 1983, σελ.56 κ.επ.-Μ.Χουλιαράκη: Γεωγραφική, Διοικητική και Πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος 1821-1871, Αθήναι 1973, σελ.158 και υποσημ.1 στην ίδια σελίδα. Κρίσεις και απόψεις του ίδιου του Ιωαν.Καποδίστρια για τη συνθήκη του Παρισιού, πριν και μετά την υπογραφή της, μέσα απο την προσωπική του αλληλογραφία, βλ.σπου Π.Κ.Ενεπεκίδη: Ιωάννης Καποδίστριας, 176 ανέκδοτα γράμματα προς τον πατέρα του, 1809-1820, (εκ του εν Κερκύρα Αρχείου της οικογενείας Καποδίστρια), Αθήναι 1972, αρ.επιστολής 96 (Ζυρίχη, 17/29 Οκτωβρίου 1814), σ.σ.182-185 - αρ.111 (Λιγνύ, 26 Ιουνίου/8 Ιουλίου 1815), σελ.207 - αρ.112 (Παρίσι, 22 Ιουλίου / 3 Αυγούστου 1815), σ.σ.208-209-αρ.114 (Παρίσι, 15/27 Οκτωβρίου 1815), σ.σ.211-212 - αρ.115 (Παρίσι, 19/31 Οκτωβρίου 1815), σ.σ.213-214. Επίσης επιστολή του ίδιου προς τον υπουργό της Μεγ.Βρετανίας Castlereagh (Παρίσι, 17/29 Σεπτεμβρίου 1815), σπου Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.Α', σ.σ.5-6
2. Ο T.Maitland υπήρξε διοικητής των Βρετανικών δυνάμεων της Μεσογείου και κυβερνήτης της Μάλτας (1813). Προηγούμενα είχε υπηρετήσει σε διάφορες Αγγλικές αποικίες (Ινδίες, Αγιο Δομίνικο, και Κεϋλάνη). Παρά τις πολιτικές του ικανότητες, υπήρξε αυταρχικός, με αρχές αριστοκρατικές και υπερβολικά εθνικιστής, ώστε να συμπεριφέρεται με περιφρόνηση προς τον ελληνικό πληθυσμό. (Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ. Α', σελ.59 κ.επ.-Σπ.Χ.Βερούκιου: οπ.αν.σ.σ.101-102 - Ντίνου Κονόμου: Ζάκυνθος. Πεντακόσια χρόνια (1478-1978), Τομ.3, Πολιτική Ιστορία (τεύχος Γ', 1815-1864), Αθήνα 1985, σελ.5κ.επ.). Ολόκληρο το διάστημα της Αγγλοκρατίας (1815-1864), εννέα συνολικά Αρμοστές αντιπροσώπευσαν τη Μεγ.Βρετανία στα Επτάνησα και οι περισσότεροι απο αυτούς είχαν τον βαθμό του στρατηγού. Εκτός απ'αυτούς, προσωρινά καθήκοντα Αρμοστού είχε αναλάβει και ο William E.Gladstone σαν έκτακτος απεσταλμένος της Μεγ.Βρετανίας το 1859. Οι Αρμοστές αυτοί χρονολογικά ήταν οι: Lord Thomas Maitland, 1816-1824 - Sir Frederick Adam, 1824-1832 - Lord Nugent, 1832-1835 - Sir Howard Douglas, 1835-1841 - Sir Stewart Mackenzie, 1841-1845 - Lord John Seaton, 1845-1849 - Sir Henzy George Ward, 1849-1855 - Sir John Young, 1855-1859 - Sir Henry Knights Storks, 1859-1864. (Α.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ.63).
3. Βλ.Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.73 κ.επ. - Σπ.Χ.Βερούκιου: οπ.αν., σ.σ.108-112.
4. Το Σύνταγμα του 1817 συντεταγμένο στην ιταλική γλώσσα περιείχε συνολικά 257 άρθρα και χωριζόταν σε επτά κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο έφερε τον τίτλο "Γενι-

κή Διοργάνωση (Organizzazione Generale) και μ'αυτό καθοριζόταν σαν πρωτεύουσα των "Ηνωμένων Κρατών των Ιονίων Νήσων" (Stati Uniti delle Isole Ionie, United Ionian States) η πόλη της Κέρκυρας. Σύμφωνα με το νέο Σύνταγμα, το Κράτος της Επτανήσου συνιστούσε προτεκτοράτο της Μεγ.Βρεταννίας και κατεχόταν στρατιωτικά απ'αυτήν. Ανώτατο όργανο του Κράτους ήταν ο Βασιλιάς-Προστάτης (Protector), που ασκούσε την εξουσία του με τον εκπρόσωπό του στα νησιά Αγγλο Αρμοστή (Lord High Commissioner). Επικρατούσα θρησκεία ήταν η Ορθόδοξος Χριστιανική ενώ προστατευόταν και κάθε άλλη θρησκεία (κεφ.Α', άρθρο 3 και κεφ.Ε', άρθρο 3). [Για την Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας στα Επτάνησα, βλ.Π.Χιότη: Ιστορικά Απομνημονεύματα Επτανήσου, Τομ.6, Ζάκυνθος 1887, σ.σ. 1-208 - Σπ.Χ.Βερούκιου: οπ.αν., σ.σ. 124-135 - Σπ.Αβούρη: Η Εκκλησία της Επτανήσου επι Αγ.λοκρατίας, "Χρονικά Ζακύνθου" Αθήνα 1964, Τομ.Α', σ.σ.17-73 - Ντίνου Κονόμου: Ζάκυνθος. Πεντακόσια Χρόνια (1478-1978), Τομ.4, Εκκλησιαστικά, Αθήνα 1987]. Επικρατούσα γλώσσα του Κράτους, αναγνωριζόταν η Ελληνική, δινόταν όμως ένα περιθώριο χρόνου, που ισοδυναμούσε με τη διάρκεια της πρώτης βουλευτικής περιόδου, για τη σταδιακή κατάργηση της ιταλικής γλώσσας, που ήταν πολύ διαδεδομένη και για να μη δημιουργηθούν ανωμαλίες στη Διοίκηση. [για το γλωσσικό ζήτημα στα Επτάνησα, βλ.Σπ.Χ.Βερούκιου: οπ.αν., σ.σ.135-143]. Τη Νομοθετική εξουσία ασκούσε η Βουλή (Κοινοβούλιο, Parlamentio) (κεφ. Α', άρθρο 13) που το αποτελούσαν 40 μέλη, από τα οποία τα 11 ήταν μόνιμα (integranti) και τα 29 αιρετά. Τα μόνιμα μέλη ήταν ο Πρόεδρος της Γερουσίας, τα 5 μέλη της Γερουσίας και οι Κυβερνήτες (Reggenti) ή Επαρχοί των νησιών (κεφ.Γ', άρθρο 3). Την Εκτελεστική εξουσία ασκούσε η Γερουσία (πενταμελής, 4 από τα μεγάλα νησιά και 1 από τα υπόλοιπα μικρά) και είχε πενταετή θητεία. Τον Πρόεδρο της Γερουσίας και αρχηγό του Κράτους διορίζε ο Αρμοστής, ενώ η Γερουσία αποτελούσε τη Γενική Κυβέρνηση του "Ηνωμένου Κράτους των Ιονίων Νήσων" και ήταν χωρισμένη σε τμήματα (Γενικό, πολιτικό, οικονομικό). Η Γερουσία είχε την εποπτεία της εφαρμογής των νόμων, διορίζε τους υπαλλήλους, εξέδιδε διατάγματα και πρότεινε τις τοπικές Κυβερνήσεις των νησιών. Εκτός της Γενικής αυτής Κυβέρνησης (Governo Generale) υπήρχαν και οι τοπικές Κυβερνήσεις σε κάθε νησί (Governo Locale) (κεφ.Δ', άρθρο 1). Την τοπική αυτή Κυβέρνηση την αποτελούσαν ένας Κυβερνήτης (Reggente) ή Επαρχος που διοριζόταν από τον Αγγλο Αρμοστή, έχοντας βοηθούς ένα Γραμματέα, ένα Ταμία, έναν Αρχαιοφύλακα (Archivista) ή Χαρτοφύλακα και έναν Εισαγγελέα (Avvocato fiscale). Στο Σύνταγμα αυτό τέλος δεν περιλαμβάνονταν διατάξεις για τις ατομικές ελευθερίες, ούτε καν εκείνες οι στοιχειώδεις του Συντάγματος του 1803, ενώ η ελευθερία του τύπου ήταν περιοριστική (η ίδρυση Τυπογραφείου επιτρεπόταν μόνο ύστερα από άδεια της Γερουσίας, αφού προηγούμενα θα είχε εγκριθεί από τον Αρμοστή) (κεφ.Ζ', άρθρο 4). Αυτό ήταν σε πολύ γενικές γραμμές το Σύνταγμα, το "Μετλάνδειο" όπως ονομάστηκε (από το όνομα του πρώτου Αγγλου Αρμοστή Maitland), που παραχωρήθηκε στον Επτανησιακό λαό. Συντηρητικό και ανελεύθερο, προσανατολισμένο σε οπισθοδρομικές διατάξεις και με συγκεντρωτικό χαρακτήρα, έδινε υπερβολικές εξουσίες στον Αγγλο Αρμοστή και στην από αυτόν ελεγχόμενη Κεντρική ή Γενική Κυβέρνηση (Γερουσία)[Α.Δ.Σίδερι: Τα Συντάγματα της Επτανήσου, στον πανηγυρικό τόμο "Επτάνησος" αφιέρωμα στα εκατόχρονα της Ενώσεως, 1864-1964, Αθήνα 1964, σελ.82 κ.επ., επίσης στον ίδιο τόμο Σ.Γ.Λυμπεράτου: Το Δίκαιον στα Επτάνησα, σελ.45 κ.επ.] Βλ.επίσης "Σύνταγμα του Ιονίου Κράτους των 1817 ως νύν υπάρχει μεταρρυθμισμένον, μεταφρασθέν εκ του ιταλικού πρωτύπου, όπερ επισυνάπτεται η εν Παρισίοις, Συνθήκη των 1815, και πίναξ αναλυτικός των περιεχομένων εν των Συντάγματι" Τυπ."Σχερία", Κέρκυρα 1855. Για λεπτομερειακή κριτική ανάλυση του Συντάγματος του 1817, βλ.κυρίως Κων.Λομβάρδου: Απομνημονεύματα προς καταρτισμόν της περι απελευθερώσεως της Επτανήσου ιστορίας, Ζάκυνθος 1870, σ.σ. 240-261, επίσης

- Ανδρέα Μ.Ιδρωμένου: Πολιτική Ιστορία της Επτανήσου (1815-1864), Κέρκυρα 1935, σ.σ.21-24 - Γ.Δ.Δασκαλάκη: Το Συνταγματικό καθεστώς των Ιονίων Νήσων (απο της αποικιοκρατικής αυτονομίας εις την Δημοκρατικήν Ανεξαρτησίαν), ανάτυπο απο το περ. "ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ" τεύχος 899, Αθήναι 1964, σελ.20 κ.επ. - Ηλία Ζερβού Ιακωβάτου: Η επι της Αγγλικής Προστασίας "Επτάνησος Πολιτεία" και τα κόμματα, Αθήναι 1969, σελ.130 κ.επ.
5. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.99 κ.επ. - Σπ.Χ.Βερούκιου: οπ.αν., σελ.143 κ.επ. - Α.Δ.Σίδερι: οπ. αν., σ.σ.85-87.
- 6.7. Σ.Γ.Λυμπεράτου: οπ.αν., σ.σ.48-51. Το Δίστηλο ή κολωνάτο ήταν παλιό αργυρό Ισπανικό νόμισμα που κόπηκε όταν βασιλιάς της Ισπανίας ήταν ο Κάρολος Γ' (1759-1788) και είχε αξία πέντε περίπου φράγκων. Στη μιά όψη είχε δυο στήλες-κολώνες (απο όπου και η ονομασία του), που παρίσταναν τις Ηράκλειες στήλες και συμβόλιζαν το στενό του Γιβραλτάρ. Ανάμεσα στις δύο στήλες είχε δύο ημισφαίρια στεφόμενα με το Ισπανικό Στέμμα. Το δίστηλο ήταν το "υγιές" νόμισμα της εποχής εκείνης (όπως θεωρείται σήμερα η χρυσή λίρα ή το δολλάριο) και εκτός απο τις κτήσεις της Ισπανίας στην Ευρώπη και στις άλλες ηπείρους, ήταν διαδεδομένο σ' όλη τη Μεσόγειο σαν "συνηθες αγωγίμο νόμισμα"
8. Ντίνου Κονόμου: οπ.αν., σελ.29
9. Ντίνου Κονόμου: οπ.αν., σελ.86
10. G.M.Trevelyan: English Social History, London 1946, σ.σ. 306-307
11. Λεπτομέρειες για την απεχθή αυτή ενέργεια των Αγγλων βλ. στου Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.Α', σ.σ. 162-196, επίσης Κ.Παπαρρηγόπουλου: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήναι 1955, Τομ.Ε', σ.σ.522-523.
12. Γρηγόρη Α.Μοσχόπουλου: Ο Αγώνας του Επτανησιακού λαού στην περίοδο της Αγγλοκρατίας, στον πανηγυρικό τόμο "Επτάνησος" αφιέρωμα στα εκατόχρονα της Ενώσεως, 1864-1964, Αθήνα 1964, σ.σ. 223-239, στον ίδιο τόμο: Γ.Κορδάτου: Η αντιστασιακή ποίηση στα Αγγλοκρατούμενα Επτάνησα, σ.σ.171-182. Επίσης Θάλειας Ν.Κολυβά: Οι πνευματικές ρίζες του απελευθερωτικού αγώνα των Επτανησίων, στα "Χρονικά Ζακύνθου" Τομ.Α', Αθήνα 1964, σ.σ.145-151 - Κ.Προφύρη: Η Επτανησιακή και ιδίως η Ζακυνθινή κοινωνία στην περίοδο της Αγγλοκρατίας, "Χρονικά Ζακύνθου" οπ.αν. σ.σ.83-89 - Νικ.Μοσχονά: Το Ιόνιο Κράτος και οι αγώνες των Επτανησίων, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τομ.ΙΓ', Αθήναι 1977, σ.σ.202-217.
- Στον ιδεολογικό αγώνα, τον πιό σοβαρό και αποφασιστικό ρόλο πριν τον ριζοσπαστισμό έπαιξε η ζακυνθινή κυρίως ποίηση και πεζογραφία και αργότερα και των άλλων Επτανησίων. Εθνικός, ιδεολογικός ήταν και ο αγώνας για τη καθιέρωση της Ελληνικής γλώσσας, ενώ ένας άλλος τομέας που εκδηλώθηκε ο αγώνας αυτός ήταν ο θρησκευτικός. Το εθνικό κίνημα, ρίχνοντας το σύνθημα της Ορθοδοξίας εναντίον του "λουθηροκαλβινισμού υπερασπιζόταν τη θρησκεία του επτανησιακού λαού, που κατά τη συντριπτική του πλειοψηφία ήταν ορθόδοξος και έδινε πάνω σ' αυτό

το πεδίο τη μάχη του εναντίον της ξένης "Προστασίας". Ο πολιτικός αγώνας πήρε διάφορες μορφές και χρησιμοποίησε διάφορα μέσα. Η απλούστερη μορφή ήταν οι αιτήσεις, αναφορές και υπομνήματα προ την Αγγλική Κυβέρνηση για μεταρρύθμιση του Χάρτη του 1817, για περιορισμό της μονοκρατορίας του Αρμωστή, για πολιτικές ελευθερίες και για αυτοδιαχείριση των οικονομικών του Κράτους. Μία τέτοια σπουδαία αναφορά (υπόμνημα) με λεπτομερείς περιγραφές για την ισχύουσα πολιτική και κοινωνική κυρίως αλλά και οικονομική κατάσταση της Επτανήσου, με αναφορές στο παρελθόν από την περίοδο της Βενετοκρατίας και συγκρίσεις με την παρούσα κατάσταση, καθώς και υποδείξεις για τις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις, υποβλήθηκε στην Αγγλική Κυβέρνηση (10 Αυγούστου του 1839) από τον τότε απεσταλμένο Κερκυραίο βουλευτή της αντιπολίτευσης Ανδρέα Μουστοξύδη. Βλ. A.Mustoxidi: Sulla condizione attuale delle Isole Ionie Promemoria presentato in Agosto 1839, da Andrea Mustoxidi, cavaliere e membro del Parlamento Ionio a Sua Signoria e Ministro delle colonie, Londra 1840. Το υπόμνημα αυτό του Κερκυραίου λόγιου και πολιτικού προκάλεσε αίσθηση στο Βρεταννικό κοινό όταν δημοσιεύθηκε (1840) με την προτροπή του συνήγορου των Επτανησιακών απόψεων Λόρδου Charles Fitzroy, ώστε ανάγκασε τον τότε Αρμωστή των νησιών Sir Howard Douglas να απολογηθεί προς τον τότε γραμματέα του Υπουργείου των Αποικιών Λόρδο John Russel, με "Το διάγγελμα της 10ης Απριλίου 1840" δικαιολογώντας και υπερασπίζοντας τη θέση του καθώς και των προκατόχων του Αρμωστών με ψευδείς και συκοφαντικές κατά των Επτανησίων δηλώσεις. (Βλ. σχετικά: *Estado di un dispazio da Sir H. Douglas Lord alto commissario delle Isole Ionie, all'onorevolissimo Lord Russel, segretario di Stato di sua Maestà per dipartimento Coloniale, in data di Corfu 10 Aprile 1840, Tipografia del Governo 1849, ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ Κέρκυρας*, Βλ. επίσης την ανταπάντηση του Α. Μουστοξύδη, *Al dispazio del 10 Aprile 1840, Confutazione di A. Mustoxidi, Cofru 1840*) Για την πολιτική, κοινωνική και οικονομική κατάσταση των Επτανήσων γενικότερα βλ.: *The last acts of His Excellency Sir Howard Douglas, the Lord High Commissioner of Her Majesty the protecting sovereign of the United States of the Ionian Islands, with a preliminary dissertation by the editor of the Malta Times, Malta 1841-Ionian Islands: Letters by Lord Charles Fitzroy, and documents from other sources, on past and recent events in the Ionian Islands; showing the anomalous political and financial position of the States, London 1850 - Charles James Napier (Αγγλος Τοποτηρητής της Κεφαλονιάς): The colonies; Treating of their value generally-of the Ionian Islands in particular, London 1833-F.W. Whittingham: Four years in the Ionian Islands, their political and social condition. With a history of the British Protectorat, 2 Τόμοι, εκδ. V.Kirkwall, London 1864.*

13. Οι φιλελεύθερες πατριωτικές κινήσεις στη κεντρική Ελλάδα και στη Δυτική Ευρώπη και τα πολιτικά γεγονότα στην Ελλάδα, ιδιαίτερα η επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843, έδωσαν συγκεκριμένη κατεύθυνση στις ανησυχίες των Ιονίων που εκδηλώθηκαν με ένοπλες εξεγέρσεις στα Επτάνησα. Τα κινήματα αυτά που στρέφονταν εναντίον του πολιτικού, κοινωνικού και οικονομικού κατεστημένου που είχε επιβληθεί από τον ξένο παράγοντα κορυφώθηκαν με τα γεγονότα της Κεφαλονιάς και έμειναν γνωστά στην Ιστορία σαν η "Επανάσταση του Σταυρού" (Σεπτέμβριος 1848) και η "Στάση της Σκάλας" (Αύγουστος 1949). Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Δ.Ν. Τραυλού: *Η Κομμούνα στην Σκάλα κατά την επανάστασιν του 1849, Πρακτικά τρίτου Πανιόνιου Συνεδρίου, Τομ. 1, Αθήναι 1967, σ.σ. 386-391 - Ν. Μοσχονά: οπ.αν., σ.σ. 205-207 - Β.Ν. Μεταξά: Καταθέσεις και Διαδικασίαι επι των εν Κεφαλληνία κατά το έτος 1849 συμβάντων, στον πανηγυρικό τόμο "Επτάνησος" αφιέρωμα στα εκατόχρονα της Ενώσεως, 1864-1964, Αθήναι 1964, σ.σ. 241-245 - Π. Χιώτης: οπ.αν., Τομ. Β, σελ. 127 κ. επ. - Γ. Κορδάτου: Ιστορία του Αγροτικού κινήματος στην Ελλάδα, Αθήναι 1975, σελ. 87 κ. επ.*

14. Οι οπαδοί της "Προστασίας", γνωστοί με την επωνυμία "Πραστασιανοί" ή όπως τους αποκαλούσε ο λαός "Καταχθόνιοι", υπήρξαν στοιχεία συντηρητικά και αντιδραστικά. Στενοί συνεργάτες και μιμητές των Αγγλων προσπάθησαν να καταπνίξουν κάθε φιλελεύθερη κίνηση, αντέδρασαν στην παραχώρηση συνταγματικών μεταρρυθμίσεων και πολέμησαν ιδιαίτερα την ιδέα της ένωσης των νησιών με το Ελληνικό Κράτος. Παράλληλα υπήρχαν οι μετριοπαθείς προοδευτικοί που δέχονταν την αναγκαιότητα της "Βρεταννικής Προστασίας" και πίστευαν ότι οι Ιόνιοι έπρεπε να σεβαστούν και να τηρήσουν τις διεθνείς συνθήκες, εφόσον η στιγμή δεν ήταν κατάλληλη για την κατάργηση της. Το εθνικό αίτημα της ένωσης δεν το απέρριπταν, αλλά περιορίζονταν στις ευχές για μιά μελλοντική εθνική αποκατάσταση, ενώ βασική τους επιδίωξη ήταν να επιτύχουν την παραχώρηση περισσότερων συνταγματικών ελευθριών με τη μεταρρύθμιση του Συντάγματος του 1817. Για το λόγο αυτό είχαν ονομαστεί "Μεταρρυθμιστές". Διαμετρικά αντίθετες υπήρξαν οι πολιτικές θέσεις των "Ριζοσπαστών" που επιδίωκαν οριστική λύση του πολιτικού ζητήματος των Ιονίων νησιών με την κατάργηση του καθεστώτος της "Προστασίας" και την ένωση τους με τον εθνικό κορμό. Σύμφωνα με τις απόψεις των ριζοσπαστών, ο επανησιακός λαός δέν έπρεπε να επιδιώκει Συνταγματικές μεταρρυθμίσεις, γιατί αυτό ουσιαστικά θα ισοδυναμούσε με παραδοχή και αναγνώριση του καθεστώτος της "Προστασίας". Μέχρι όμως να πραγματοποιηθεί ο τελικό σκοπός, δηλ. η Ένωση, έπρεπε το Ιόνιο Κοινοβούλιο να προβαίνει στην ψήφιση νόμων που, χωρίς να θίγουν το Σύνταγμα, να βελτιώνουν την κατάσταση του λαού. Η ένωση των νησιών με το Ελληνικό Κράτος δεν αποτελούσε το μοναδικό, αλλά ούτε και τον τελικό σκοπό του Ριζοσπαστισμού. Ήταν μόνο η απαρχή της πραγματοποίησης των στόχων του και βασική προϋπόθεση για την ευρύτερη διάδοση και εφαρμογή των δημοκρατικών του αρχών. Κάτω από αυτό το πρίσμα ο Ριζοσπαστισμός εμφανίζεται σαν η ώριμη ελληνική έκφραση του μεγάλου Ευρωπαϊκού δημοκρατικού κινήματος του 19ου αιώνα. Βλ. σχετικά, Ν.Τζουγανάτου: Το αγωνιστικό ήθος των Επτανησιών Ριζοσπαστών, στον πανηγυρικό τόμο "Επτάνησος" οπ.αν., σ.σ. 207-222 - Στεφ.Παπαδάτου: Οι Ριζοσπάσται (στη μελέτη αυτή περιέχεται και ένα πολύτιμο ιστορικό χειρόγραφο του Ζακυνθινού αντιπροσώπου του Ριζοσπαστικού κόμματος Κων.Λομβάρδου), "Χρονικά Ζακύνθου, Αθήνα 1964, Τομ.Α', σ.σ. 223-266 - Σπ.Χ.Βερούκιου: οπ.αν., σελ.250 κ.επ. - Ντ.Κονόμου: Ο Ηλίας Ζερβός-Ιακωβάτος και η ένωση της Επτανήσου, Αθήναι 1964.
15. Το κόμμα των Προστασιανών το αποτελούσαν οι κυβερνητικοί έχοντας στην Κέρκυρα τον γραμματέα της Γερουσίας Αντ.Δούσμανη Λευκόχειλο και στην Κεφαλλονιά το Δημήτριο Καρούσο που υπήρξε βουλευτής (1848), έπαρχος της Κεφαλλονιάς (1850-1857) γερουσιαστής από το 1857 και τελικά πρόεδρος της Γερουσίας από το 1863 μέχρι την ένωση. Μετά την ένωση υπήρξε βουλευτής Κεφαλλονιάς στην Ελληνική Βουλή. [Πολύτιμα ιστορικά έγγραφα του τελευταίου για την περίοδο (1817-1864) της "Αγγλικής Προστασίας" στα νησιά του Ιονίου, στο "Αρχείο του Κόμητος Δημ. Καρούσου", ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ, Τμήμα Κ (Μικρές Συλλογές), φακ. Κ.89] Δημοσιογραφικά όργανα του κόμματος αυτού ήταν οι εφημερίδες "Ο Φίλος του Λαού" (Κέρκυρα, 1850-1853) και "Ο Πέλεκυς" (Κεφαλλονιά, 1850-1851)-Το κόμμα των "Μεταρρυθμιστών" το αποτελούσαν μεταξύ άλλων οι Πέτρος Βράϊλας Αρμένης, Σωκράτης Κουρής, Ανδρέας Μουστοξύδης, Σπυρίδων και Ναπολέων Ζαμπέλης, Ιωάννης Μαρίνος, Αντώνιος Γαήτας, Κανδιάνος Ρώμας κ.α. Από τις μεταρρυθμιστικές εφημερίδες κυριότερα υπήρξε η "Πατρίς" (Κέρκυρα 1849-1851), καθώς και η "Ένωσις" (Κεφαλλονιά, (1849-1850), ενώ στη Ζάκυνθο κυκλοφορούσε "Το Μέλλον" (1849-1851) και ο "Σπινθήρ" (1849-1850) - Το "Ριζοσπαστικό" κόμμα το αποτελούσαν οι Ηλίας Ζερβός Ιακωβάτος, Ιωσήφ Μομφεράτος, Γεώργιος Τυπάλδος Ιακωβάτος, Ιωάννης Τυπάλδος Καπελέττος Δοττοράτος, Γεώργιος Βερούκιος, Άγγελος Σιγούρος Δεσύλας και πολλοί

άλλοι. Η πρώτη ριζοσπαστική εφημερίδα που κυκλοφόρησε υπήρξε "Ο Φιλελεύθερος", που εκδιδόταν στην Κεφαλλονιά (1849-1851). Στην Κεφαλλονιά επίσης εκδιδόταν η "Αναγέννηση" (1849-1859), "Ο Χωρικός" (1850-1852), "Ο Κεραυνός" (1855-1878) κ.α. Το 1850 εκδόθηκε στην Κέρκυρα "Ο Ριζοσπάστης" ενώ ριζοσπαστική εφημερίδα της Ζακύνθου ήταν ο "Ρήγας". Περισσότερες λεπτομέρειες για τα κόμματα αυτά, τις Αρχές τους και σχόλια για τα κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά γεγονότα της εποχής βλ. σε διάφορα φύλλα των εφημερίδων: "Πατρίς" (αρ.φυλ.39,44,48,58,91), "Φιλαλήθης" (εφημ.εκδιδόμενη απο τον Ανδρέα Μουστοξύδη στην Κέρκυρα απο το 1851-1853, αρ.φυλ.6,35,62,81), "Κεραυνός" (αρ.φυλ.9), "Φιλελεύθερος" (αρ.φυλ.23) και κυρίως στις Ζακυνθινές εφημερίδες "Σπινθήρ" (διάφορα φύλλα απο 1/10/1847-9/1848 που εκδιδόταν σαν φιλολογική και απο 1/2/1849-20/4/1850 σα' πολιτική) και "Το Μέλλον" (απο 1/1/1849 αρ.φυλ.1 μέχρι 31/12/1849, αρ.φυλ.53 και επανεκδοθείσα απο 8/1/1851, αρ.φυλ.1 μέχρι 15/3/1851 αρ.φυλ.66) - Επίσης βλ.Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.Β', σελ.204 κ.επ.

16. Ιστορικό θεωρείται το πρώτο "ΨΗΦΙΣΜΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΩΝ" για την Ενωση της Επτανήσου, που κατέθεσαν οι ριζοσπάστες βουλευτές στη συνεδρίαση της 26ης Νοέμβρη 1850. Το ψήφισμα αυτό αν και δεν αναγνώστηκε, ούτε πέρασε στα πρακτικά της Βουλής κυκλοφόρησε σ'όλα τα νησιά προκαλώντας κύμα ενθουσιασμού στους κατοίκους των Ιονίων. Βλ.Πρακτικά Θ'Ιονίου Βουλής, Συνεδριάσεις της 26ης Νοεμβρίου 1850, εκ της Τυπογραφίας της Κυβερνήσεως, Κέρκυρα 1850, σελ.772, Αρχείο Ιονίου Γερουσίας (ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ Κέρκυρας)- Χάρτης του ψηφίσματος αυτού βρίσκεται σήμερα στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο της Αθήνας.
17. Βλ.σχετικά,Α.Dusmani: La missione di sua Signoria onorevolissima W.E.Gladstone nelle Isole Ionie, Corfu 1870-1871, καθώς και την ελληνική απόδοση του ίδιου βιβλίου: (Α.Α.Δούσμανη): Η εν ταίς Ιονίοις Νήσοις αποστολή του εντιμώτατου Ουίλιαμ Ε.Γλάδστον, Κέρκυρα 1875, επίσης Α.Μ.Ανδρεάδη: Ο Γλάδστον Οικονομολόγος, ήτοι η εν τοις Δημοσίοις Οικονομικής Δράσις του Γλαδστονως, "Εργα", Τομ. III (Ανάλεκτα), Αθήναι 1940, σ.σ.279-321.
18. Βλ.Πρακτικά Συνεδριάσεων Ιονίου Βουλής: Θ'Κοινοβουλευτική περίοδος (1850-1851), Ι'(1852-1856), ΙΑ'(1857-1861), ΙΒ'(1862-1863) και ΙΓ'(19/9/1863-7/4/1864), εκ της Τυπογραφίας της Κυβερνήσεως, Κέρκυρα 1850-1863, (ΑΡΧΕΙΟ Ιονίου Γερουσίας).
19. Πρακτικά Α'Συνόδου ΙΓ'Βουλής. Συνεδριάσεις της 23/9/1863, Κέρκυρα 1863, (ΑΡΧΕΙΟ Ιονίου Γερουσίας).
20. Σ.Θ.Λάσκαρι: Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η Ενωση της Επτανήσου, Αθήναι 1930,σελ. 14.
21. Οι χώρες αυτές ήταν η Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία, Αυστρία & Πρωσία. Για τη Συνθήκη αυτή και το περιεχόμενο των άρθρων που την αποτελούσαν βλ.Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.Β, σ.σ.664-668 - Σπ.Χ.Βερούκιου: οπ.αν., σ.σ.433-436.
22. Το καθεστώς της ουδετερότητας σήμαινε οτι καμιά στρατιωτική ή ναυτική δύναμη δεν θα είχε δικαίωμα να συγκεντρωθεί ή να σταθμεύσει στο έδαφος ή στα νερά των Ιονίων εκτός απο εκείνη που ήταν απαραίτητη για την τήρηση της τάξης. Για τον ίδιο λόγο πριν την αποχώρηση των βρεταννικών στρατευμάτων θα καταδαφίζονταν τα φρούρια της Κέρκυρας. Ο όρος όμως αυτός της Συνθήκης που περι-

όριζε τα κυριαρχικά δικαιώματα του Ελληνικού Κράτους αποτέλεσε αντικείμενο έντονων διαμαρτυριών από μέρους της Ελληνικής Κυβέρνησης που με τον αντιπρόσωπο της Χαρίλαο Τρικούπη και την συμπαράσταση της Γαλλικής κυβέρνησης πέτυχε με το πρωτόκολλο της 25/1/1864, που συνομολογήθηκε στη Συνθήκη του 1863 την υιοθέτηση του περιορισμού αυτού. Παρόλα αυτά τα φρούρια της Κέρκυρας δεν γλύτωσαν την κατεδάφιση που με τόσους κόπους και Ιονικό χρήμα είχαν αναγεργθεί. (Για την κατεδάφιση των φρουρίων της Κέρκυρας βλ. σχετικά F. Whittingham: οπ.αν., Τομ. Β' σελ. 306 κ.επ., που περιέχει και την έντονη αποδοκιμασία του συγγραφέα για την ενέργεια αυτή των συμπατριωτών του). Γενικότερα για τις διαπραγματεύσεις αυτές βλ. "Εγγραφών επισήμων ανατύπωσης αφορώντα εις την Ένωσιν της Επτανήσου και την ουδετερότητα Κέρκυρας και Παξών", Τυπ. "Κάδμος" Αθήναι 1880, επίσης "Εγγραφα επίσημα Υπουργείου Εξωτερικών αφορώντα τας επι του Επτανησιακού ζητήματος διαπραγματεύσεις", Αθήναι 1864 [ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ Υπουργείου Εξωτερικών (Α.Υ.Ε.)]

23. Μια τέτοια οικονομική συμφωνία είχε υπογραφεί τον Δεκέμβριο του 1853 μεταξύ του Αρμοστή των Ιονίων νησιών και της ατμοπλοϊκής εταιρείας του Αυστριακού Lloyd. Με την συμφωνία αυτή παραχωρούνταν στην τελευταία διαφορά ναυτιλιακά και εμπορικά προνόμια. Για το κείμενο της συμφωνίας βλ. Σ.Θ. Λάσκαρι: οπ.αν., σελ. 121 κ.επ.
24. Η προσφορά των Επτανησίων αφορούσε την κάθε είδους οικονομική ενίσχυση, τη διάθεση Ιονικών πλοίων για τις ανάγκες του Αγώνα καθώς και τη συγκρότηση της "Ιονικής ή Επτανησιακής φάλαγγας", αποτελούμενη από Επτανήσιους άνδρες, που από την έναρξη του Αγώνα πολέμησε στο πλευρό των επαναστατημένων Ελλήνων (Α.Χ. Ζώης: Λεξικόν, σελ. 240, στη λέξη: Ιονική Φάλαγγ). Η αντίδραση της "Προστασίας" όταν διαπιστώθηκε το μέγεθος, η έκταση και οι συνέπειες που μπορούσε να έχει η Επανάσταση εκδηλώθηκε προς κάθε κατεύθυνση με σκληρά και απαγορευτικά μέτρα εναντίον της συμμετοχής των Επτανησίων στον απελευθερωτικό αγώνα ενώ ταυτόχρονα επέβαλε την ουδετερότητα του Ιονίου Κράτους σε όσα συνέβαιναν στην κυρίως Ελλάδα. Περισσότερες ιστορικές λεπτομέρειες για τη συμβολή της Επτανήσου στην Ελληνική Επανάσταση βλ. Π. Χιώτη: οπ.αν., Τομ. Α', σελ. 368 κ.επ. - Σπ. Χ. Βερύκιου: οπ.αν. σελ. 173 κ.επ. - Βασ. Σφυρόρα: Αυστηρά μέτρα των Αγγλων εναντίον των Επτανησίων, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήναι 1975, Τομ. ΙΒ', σ.σ. 192-194.
25. Για την προσφορά της Ζακύνθου στον απελευθερωτικό Αγώνα, βλ. Κώστα Καιροφύλα: Η Ζακύνθος και η Ελληνική Επανάσταση, Κέρκυρα 1938.
26. Η παρακάτω αναφορά Ζακυνθινών προς την Προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδας, για τη σύσταση μιάς στρατιωτικής "χιλιαρχίας" με σκοπό τη βοήθεια του Αγώνα, δείχνει μέρος μόνο του μεγέθους της Ζακυνθινής προσφοράς:

Αρ. 1229

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
Ο ΜΙΝΙΣΤΡΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Πρός τόν Έκλαμπρότατον Πρόεδρον του Έκτελεστικού Σώματος.

Οἱ κύριοι Ἰωάννης Πέτας, Διονύσιος Σεμπρικός καί Γεώργιος Διακορός ἐκ τῆς νήσου Ζακύνθου, παρρησιασθέντες πρὸς τό Μινιστέριον τοῦτο, παρέστησαν δι' ἀναφορᾶς των, τῆς ὁποίας ἀντίγραφον περικλείεται εἰς τήν παρούσαν, πρόβλημα περί συστάσεως μιᾶς χιλιαρχίας ἐκ χιλίων στρατιωτῶν Ζακυνθίων μέ ἔξοδα ἴδικά των, τόν τρόπον τῆς ὁποίας καθυποβάλλει διὰ τοῦ αὐτοῦ Μινιστερίου εἰς τήν σοφὴν κρίσιν τῆς ὑπερτάτης Διοικήσεως. Ἡ ἐκ τοῦ προβλήματος τούτου ἀφέλεια διὰ τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους εἶναι προφανής. Εἶμαι

βέβαιος ὅτι ἡ ὑπερτάτη Διοίκησης δέν θέλει βραδύνει ν' ἀποφασίση περί τούτου ὅπως ἤθελε κρίνει συμφερότερον. Μένω μέ σέβας βαθύτατον.

Ἐν Κορίνθῳ τῇ 29 Ἀπριλίου 1822.

Ο Μινίστρος τῶν Ἐσωτερικῶν καί προσωρινός Μινίστρος τοῦ Πολέμου
Ἰωάννης Κωλέττης
Διά τόν Ἀρχιγραμματέα
Δημήτριος Βούλης.

«Ὅτι ἴσον ἀπαράλλακτον τῷ πρωτοτύπῳ

Ο Γενικός Γραμματεὺς
Ἰωάννης Βιζούλας

(ακολουθεῖ το κείμενο της αναφοράς)

(ΑΡΧΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑΣ, μέχρι της εγκαταστάσεως της Βασιλείας, Τομ.1 (1857), επανεκδ. Αθήναι 1971, σ.σ. 377-378).

27. Ο Α. Ανδρεάδης σχετικά αναφέρει: <<Ωρίσθη λοιπόν ὅπως τα χρήματα, στελλόμενα προς τον εν Ζακύνθῳ Καίσαρα Λογοθέτην εντόπιον και τον εκεί αγγλον ἔμπορον Σ. Βάρφ, μή δίδονται παρ' αὐτῶν τῇ Ἑλληνικῇ κυβερνήσει, εἰμὴ τῇ συναινέσει του Θύρωνος (εννοεῖ τον Lord Byron), του συνταγματάρχου Στάνχωπ (εννοεῖ τον Leicester Stanhope) και του Λάζαρου Κουντουριώτου>>. (Α.Μ. Ανδρεάδης: Ἱστορία των Ἐθνικῶν Δανείων, Μέρος Α': Τα Δάνεια της Ανεξαρτησίας (1824-1825), Αθήναι 1904, σ.σ. 18-19. Επίσης Α.Δ. Λιγνάδης: Το Πρώτον Δάνειον της Ανεξαρτησίας (Διδακτορικὴ διατριβή), Αθήναι 1970, σελ. 99.
28. Για τον εμπορικὸ "Ὀικο" Λογοθέτου και Barf βλ. Λ.Χ. Ζώη: Λεξικόν, σελ. 80.
29. ΑΡΧΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑΣ, Τομ. 2 (1862), επανεκδ. Αθήναι 1972, σελ. 293.
30. Σε ὅλη τῇ διάρκειᾳ του ἀπελευθερωτικοῦ Αγῶνα ἡ τεκτονικὴ "Στοά" Ζακύνθου που εἶχε συνδεθεῖ με τῇ Φιλικῇ Ἐταιρεία-αφού αὐτὴ ἡ δεύτερη ἰδρύθηκε ἀπο τέκτονες-προσέφερε σημαντικὲς υπηρεσίες για τὴν ἀπελευθέρωση του σκλαβωμένου ἑλληνισμοῦ. (Λ.Χ. Ζώη: Λεξικόν, σ.σ. 615, 680 στις ἀντίστοιχες λέξεις). Ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία ἀπο τον πρώτο χρόνο της σύστασής της (1814) ἀπόκτησε γερὲς προσβάσεις στα νησιά του Ἰονίου ἀγκαλιάζοντας τους διαπρεπέστερους Ζακυνθινούς, ἀλλὰ και ἄλλους ἑπτανήσιους, καθώς και ἀλλοδαπούς φιλέλληνες και συνέβαλε με πολλοὺς τρόπους στη νικηφόρα ἔκβαση του Αγῶνα.
31. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΡΩΜΑ, με πρόλογο του ἐκδότη Δ.Γ. Καμπούρογλου, Τομ. Α', Αθήναι 1901, Εἰσαγωγή, σελ. ξα', κ.επ.
32. ΑΡΧΕΙΟ ΡΩΜΑ, αρ. ἐγγράφων 189, 230, 249, 276. Επίσης βλ. το σχετικὸ "Συμφωνητικὸ περὶ συναλλαγματικῆς της Ἑλληνικῆς Διοικήσεως ἐκ λιρών 1500, Ζάκυνθος 5-6 Δεκεμβρίου 1825" στην Ἱστορικὴ Συλλογὴ Γεωργίου Λαδά, Τμήμα Κ (Μικρὲς Συλλογές), φακ. 16/Κ.47 στα ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ .
33. Για τα Δάνεια της Ανεξαρτησίας, βλ. Douglas Dakin: Ὁ ἀγῶνας των Ἑλλήνων για τὴν Ανεξαρτησία, 1821-1833, ὁπ.αν., σ.σ. 144-145, 212-218 και κυρίως το ἔργο του Α. Ανδρεάδης: ὁπ.αν., ὅπου και σχετικὴ βιβλιογραφία.
34. ΑΡΧΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑΣ, Τομ. 3 (1857), επανεκδ. Αθήναι 1971, σ.σ. 154-155

35. ΑΡΧΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑΣ, Τομ.3, σ.σ. 191-192.
36. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., σελ.51.
37. Τα δάνεια αυτά, που συνεχίζονταν απο την περίοδο της Βενετοκρατίας (και που το μικρότερο επιτρεπτό τους όριο ήταν τότε 1 χρυσό τσεκίλι) γίνονταν με ενέχυρο το μερίδιό τους του καρπού της επόμενης χρονιάς. Τα ονομάζανε "προστύχια", ονομασία που έμεινε αναλοίωτη απο τα χρόνια της Βενετικής κατοχής. (βλ. και υποσημ.65 του αντίστοιχου κεφάλαιου της παρούσας μελέτης). Γενικά η μάλιστα της τοκογλυφίας στη Ζάκυνθο αποτελούσε πάντα ένα απο τα σπουδαιότερα κοινωνικά ζητήματα. Η Βενετία είχε προσπαθήσει να το αντιμετωπίσει με θετικά και αρνητικά μέτρα. Τα κατασταλτικά μέτρα αφορούσαν σε αυστηρές ποινές πάνω στους τοκογλύφους ενώ ιδρύθηκαν και ενεχυροδανειστήρια (Monte di Pietà), καθώς και Σιταποθήκες (Fontegi). Οι Αγγλοι το αντιμετώπισαν ιδρύοντας αντίστοιχα δανειοδοτικά ιδρύματα (τοπική δανειοδοτική Τράπεζα, την Ιονική Τράπεζα με παραρτήματα σ' όλα τα νησιά, κ.λ.π.) Είναι γεγονός πάντως οτι η σπατάλη των αριστοκρατών και η πρόοδος του εμπορίου συνετέλεσαν για τη ζήτηση δανείων.
38. Α.Χ.Ζώη: Αι εν Ζακύνθω Συντεχνίαι, Ζάκυνθος 1893, σελ.26.
39. Κ.Πορφύρη: Η Επτανησιακή και ιδίως η Ζακυνθινή κοινωνία στην περίοδο της Αγγλοκρατίας, "Χρονικά Ζακύνθου", εκδ. της "Ζακυνθινής Εστίας", Τομ.Α, Αθήνα 1964, σελ.80.
40. Η άνοδος αυτή της τιμής της σταφίδας οφειλόταν στα πολεμικά γεγονότα που συνέβαιναν στην Κεντρική Ελλάδα (Πελοπόννησο-Στερέα) και είχαν σαν αποτέλεσμα την απο τους Τούρκους του Ιμπραήμ καταστροφή όλων των καλλιεργησίμων εδαφών.
41. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.Β', σελ.88, επίσης του ίδιου: τομ.6, σελ.282 βλ.επίσης : Α.Μ.Ανδρεάδη: Η σταφίς επι Προστασίας, Επίμετρον, που περιέχεται στο Β' τόμο της "Οικονομικής Διοικήσεως της Επτανήσου επι Βενετοκρατίας", Αθήναι 1914, σ.σ. 290-295.
42. Ονομάσθηκαν έτσι απο τις "σαράγιες", τις αποθήκες δηλ.που συγκέντρωναν τον καρπό απ'όπου γινόταν και η μεταπώλησή του. Τέτοιες ιδιόκτητες αποθήκες (σαράγιες) κυρίως σταφίδας, είχαν στην αρχή όλα τα αρχοντικά της Ζακύνθου, αφού οι ιδιοκτήτες τους αποτελούσαν και τους γαιοκτήμονες του νησιού. Τα τεράστια αυτά υπόγεια ήταν επενδυμένα με σκληρό ξύλο και γέμιζαν απο ειδικές καταπακτές. (Η τελευταία ίσως που είχε απομείνει προσεισμικά ήταν η σαράγια του αρχοντικού Κομούτου, που χωρούσε πάνω απο ένα εκατομμύριο λίτρες). Στο μεταξύ με την πάροδο του χρόνου και το ξεπεσμό των αρχόντων οι παραγωγοί (χωρικοί μικρο καλλιεργητές και αστοί έμποροι) αποθήκευαν πιά τον καρπό τους στους "σαραγιάντηδες". Οι τελευταίοι ήταν σταφιδέμποροι που διέθεταν μεγάλες ιδιόκτητες αποθήκες και παραλαμβάνανε τον καρπό δίνοντας μία σχετική απόδειξη που χρησίμευε στην αγορά σαν ένα είδος χαρτονομίσματος με πλήρη μετατρέψιμότητα σε χρήμα ίσης αξίας με την αξία του καρπού που προμηθεύονταν (Διον.Ρώμα: Ο Σοπρακόμιτος, απο το χρονικό "Περίπλους, 1570-1870", Τομ.Α', Αθήνα 1970, σελ.437, υποσημ.11)
43. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.Β', σελ.88.
44. Βλ. Διον.Ρώμα: Η πόλις της Ζακύνθου πριν και μετά την Ένωση (Σύντομη πολεοδομι-

κή και κοινωνιολογική επισκόπηση), "Χρονικά Ζακύνθου", Αθήνα 1964, σελ.171-
Ο Λεων.Ζώης στο Λεξικό του (Λεξικό Ζακύνθου... Τομ.Β', Λαογραφικό, σελ.511,
στη λέξη: Φιντεϊκομμέσουμ, λατ.καταπίστευμα) αναφέρει σχετικά: <<fidaecommi-
sarie costitazioni = καταπιστευματικά καταστάσεις καταργηθείσαι επί Αγγλικής
προστασίας>>. Δηλαδή το μετά ή χωρίς διαθήκη ή "κωδικέλλου" (πράξη τελευταίας
βούλησης, όπως η διαθήκη, που διέφερε όμως απ'αυτή,Επιδιαθήκη) πληρωνόμενο κλη-
ροδότημα. Τα Καταπιστεύματα ή "Φιντεϊκομμίς" καταργήθηκαν στα Επτάνησα με τον
ΑΔ'Νόμο της 12ης Μαΐου 1825 του Β'Κοινοβουλίου, γιατί <<αναχαιτίζετο η ελευθέ-
ρα κυκλοφορία της ιδιοκτησίας και εχαλαρούτο η καλλιέργεια των κτημάτων>>
(βλ.Λεξικό, και στη σελ.200, στη λέξη: Καταπίστευμα-Φιντεκομμίσο). Βλ.επίσης
Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.Β', σελ.16.

45. Ο G.Finlay υποστηρίζει ότι οι προσπάθειες μεταρρυθμίσεων στα νησιά του Ιονίου
δεν πέτυχαν κυρίως από τον William E.Gladstone, γιατί συγκέντρωσε την προσοχή
του σε θέματα ξένα προς τις ήδη υπάρχουσες άσχημες κοινωνικές σχέσεις των κα-
τοίκων, που ήταν αποτέλεσμα των διαφόρων μεταξύ των γαιοκτημόνων και των γεωρ-
γών. (G.Finlay: History of the Greece Revolution, 2 Τόμοι (VI-VII), Τομ.VII, σελ.
306, από το πολύτομο έργο του Finlay: A History of Greece from B.C.164-AD.1864,
Clarendon Press, Oxford 1877). Τις άσχημες κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν
στα νησιά του Ιονίου και ιδιαίτερα στη Ζάκυνθο και ήταν αποτέλεσμα του φεουδαρ-
χικού κατεστημένου, τις επισημαίνουν και πολλοί ξένοι περιηγητές μέσα από τα
χρονικά τους. Βλ. σχετικά Κ.Σιμόπουλου: Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα, Τομ.Γ2
(1810-1821), Αθήνα 1975, σ.σ. 289-292, 444-446 και κυρίως υποσημ.2 στη σελ.444.
46. Συμεών Γ.Λυμπεράτου: Το Δίκαιον στα Έπτάνησα, από τον πανηγυρικό τόμο "Επτάνησος"
για τα εκατόχρονα της Ενωσης, Αθήνα 1964, σελ.-54.
47. Σ.Γ.Λυμπεράτου: οπ.αν., σελ.59.
48. Σ.Γ.Λυμπεράτου: οπ.αν., σ.σ. 60-61
49. Τα σχετικά άρθρα που θύμιζαν τη Λεόντειο Εταιρεία ανέφεραν:
<<Τα προς καλλιέργεια του αγρολήπτου κτήματος
τακτικά έξοδα είναι εις βάρος του αγρολήπτου.
Τα δε έκτακτα έξοδα κανονίζονται κατά τάς επι-
τοπίους συνηθείας και έθιμα>>. (άρθρο 1638).

<<Αι οπωσδήποτε προξενηθείσαι ζημίαι εις το αγρο-
ληπτικόν κτήμα ή εις τους καρπούς αυτού μένουσιν
εις βάρος του αγρολήπτου>>. (άρθρο 1639).
(Σ.Γ.Λυμπεράτου: οπ.αν., σελ.66).
50. Οι αγροληψίες καταργήθηκαν στη Ζάκυνθο με το Νομοθετικό Διάταγμα της 19/28
Αυγούστου 1925, στην Κέρκυρα με το Ν.Δ. της 5/11 Ιουλίου 1927, που επικύρωσε
το Ν.Δ. της 19/9/1925 "περί απελευθερώσεως από των διηνεκών βαρών των αγροτι-
κών κτημάτων της νήσου Κέρκυρας", καθώς και με μεταγενέστερους νόμους, που
όμως άφησαν "υπολείμματα" αγροληψιών. Στα υπόλοιπα νησιά με το Νόμο 1597 της
21/24 Δεκεμβρίου 1950 "περί διαλύσεως των εις τας Ιονίους Νήσους Αγροληψιών"
που καταργήθηκε από το άρθρο 2 του Ν.2258/1952, εκτός από το άρθρο 11 όπως
τροποποιήθηκε με το Ν.2051/1952.
51. Σ.Γ.Λυμπεράτου: οπ.αν., σελ.66 κ.επ.

52. Η Irma Adelman στηριζόμενη στο έργο του J.A.Schumpeter: *The Theory of Economic Development*, London 1961,σελ. 57 κ.επ., εισήγαγε στη συνάρτηση οικονομικής ανάπτυξης τη μεταβλητή $-(U_t)-$ της κουλτούρας. Βλ.Irma Adelman: *Theories of Economic Growth and Development*, London 1962,σ.σ. 9,95. Τη σημασία της κουλτούρας στη συλλογική αναπτυξιακή πολιτική ενός τόπου τονίζει επίσης και ο καθηγητής Α.Θ.Χουμανίδης βλ.L.Th.Houmanidis: *Aspects du développement économique de la Grèce Hélladique au XVIII siècle et ses consequences sur la liberation des peuples balcaniques*, "Studi in Memoria di Federigo Melis" 1978, Τομ.4, σελ.587 κ.επ.Επίσης Α.Θ.Χουμανίδη: *Ιστορία Οικονομικών θεωριών*,Αθήναι 1979, σελ.524. Επίσης βλ.Θ.Α. Σκούντζου: *Εισαγωγή εις την Οικονομικήν της Αναπτύξεως*, Τομ.1, Πειραιεύς 1979, σελ.62. Εμείς στην προκειμένη περίπτωση θεωρούμε την ακόλουθη συνάρτηση ανάπτυξης:
- $$Dy = f (G,L,K,T,E,S,I), \text{ όπου:}$$
- Dy = η ανάπτυξη
G = το έδαφος
L = η εργασία
K = το κεφάλαιο
T = η τεχνολογία
E = η επιχειρηματική πρωτοβουλία
S = η Κρατική συμπαράσταση
I = θεσμοί,παράδοση,κουλτούρα
53. Σπ.Χ.Βερούκιου: οπ.αν., σελ.206, βλ.επίσης Διον.Ρώμα: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.436, υποσημ.5.
54. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.Β', σελ.13.
55. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.Β', σ.σ. 24-25
56. Δημ.Σ.Γκίνη: *Τα Ταχυδρομεία εν Επτανήσω επι Αγγλικής Προστασίας*, (1913), ανατύπωση στον πανηγυρικό τόμο "Επτάνησος" για τα εκατόχρονα της Ένωσης, Αθήνα 1964, σ.σ. 189-192.
57. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τη σύσταση της πρώτης Ελληνικής Ταχυδρομικής Υπηρεσίας, βλ.ΓΕΝΙΚΗ ΕΚΘΕΣΙΣ του διοργανισμού και της προόδου της εν Ελλάδι Ταχυδρομικής Υπηρεσίας, απο του έτους 1829 μέχρι της 1ης Οκτωβρίου του έτους 1861, Αθήναι 1862, επίσης Α.Μ.Ανδρεάδη: *Τα Ελληνικά Ταχυδρομεία προ της εισαγωγής των γραμματοσήμων (1829-1861)*, Αθήναι 1906 - Γιάννη Βλαχογιάννη: *Τα πρώτα Ταχυδρομεία, τεύχος Α' (1821-1827)*, Αθήναι 1920.
58. Τα πρώτα γραμματόσημα που κυκλοφόρησαν στα Επτάνησα ήταν τριών κλάσεων: 1/2 penny (χρώματος κιτρίνου), 1 penny (μπλέ) και 2 pence (κόκκινου) και έφεραν την προτομή της Βασιλίσσης της Αγγλίας Βικτώριας μέσα σε περίγραμμα με την επιγραφή "ΙΟΝΙΚΟΝ ΚΡΑΤΟΣ" (Δημ.Σ.Γκίνη: οπ.αν., σ.σ.191-192).
59. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.Β', σελ.18 καθώς και υποσημ.1 στην ίδια σελίδα.
60. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.Β', σελ.281.
61. Διον.Ρώμα: Η Πόλις της Ζακύνθου πριν και μετά την Ένωση, σύντομη πολεοδομική και κοινωνιολογική επισκόπηση (Το άρθρο αυτό, συντομευμένο σε μορφή ομιλίας, εκφωνήθηκε στο "Πνευματικό Κέντρο Ζακύνθου" στις 24/5/1964, στα πλαίσια του εορτασμού για τα 100χρονα της Ένωσης), περιέχεται στα "Χρονικά Ζακύνθου" οπ.αν., σ.σ. 153-175. Βλ.επίσης Α.Χ.Ζώη: *Λεξικό*, σ.σ.25,691.

62. Διον.Ρώμα: οπ.αν., σελ.170. Τα πρώτα έργα κατασκευής τεχνητού λιμένα είχαν αρχίσει απο την εποχή της Βενετοκρατίας. Οι Βενετοί αντιλαμβανόμενοι τη σημασία που θα είχε η δημιουργία τεχνητού λιμένα για το νησί της Ζακύνθου είχαν ξεκινήσει τις εργασίες κατασκευής του στις 14 Ιουνίου του 1782. Είχαν μάλιστα επιβάλλει για το σκοπό αυτό ειδική φορολογία στα εισαγόμενα δημητριακά και τα ελλιμενιζόμενα πλοία μέχρι την αποπεράτωση του έργου. Περισσότερες λεπτομέρειες βλ.Α.Χ. Ζώη: Λεξικό, σελ. 355 , στη λέξη: Λιμήν (Πόρτο).
63. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.Β', σ.σ.25-26, επίσης Α.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ.671, στη λέξη: Υδραγωγείον.
64. Αυτό θεμελιώθηκε επι Βενετοκρατίας (1666) και έφερε προ της πύλης την επιγραφή: "Εφ'όσον εποιήσατε ενί τούτων των αδελφών μου των ελαχίστων εμοί εποιήσατε" (Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ. 6, σελ.267), επίσης Α.Χ.Ζώη: Λεξικόν, σελ.481, στη λέξη: Νοσοκομείο (Σπιτάλιο).
65. Α.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ.191, στη λέξη: Ενεχυροδανειστήριον (Μόντες), επίσης Ντίνου Κονόμου: οπ.αν., σελ.82. Για το Monte di Pietà που λειτουργούσε την περίοδο της Βενετοκρατίας στη Ζάκυνθο βλ. και το τμήμα IV.4 αντίστοιχου κεφαλαίου της παρούσας μελέτης.
66. "Ελπίς" εφημ.Ζακύνθου, φύλλο 1201. Ο Π.Χιώτης αναφέρει οτι τέτοιες Τράπεζες ιδρύθηκαν και στα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου, ονομαζόμενες και " Ταμιευτήρια Φειδούς" (Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.6,σελ.281), βλ.επίσης Α.Χ.Ζώη: Ιστορία, οπ.αν., σελ.416.
67. Α.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ.659, στη λέξη: Τράπεζαι, επίσης του ίδιου: Ιστορία,σελ. 416. Πρβλ.και Π.Χιώτη: οπ.αν.,Τομ.6, σελ.279.
68. Ντίνου Κονόμου: οπ.αν., σ.σ.84-85. Το ύψος του τόκου,των δανείων που χορηγούσε η "Ιονική Τράπεζα", ανερχόταν όσον αφορά τα απλά δάνεια σε 8%. Για τα επι υποθήκη δάνεια το ύψος του τόκου ήταν 6% ενώ για τα επι παρακαταθήκη 4%.(Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.6, σελ.279).
69. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.6, σελ.281. Τα κεφάλαια της εταιρείας αυτής ανέρχονταν κατ' αρχήν σε 300.000 τάλληρα Μεξικάνικα, ενώ η αξία της μετοχής αντίστοιχα σε 250 (Α.Χ.Ζώη: Λεξικόν, σελ.213).
70. Ντίνου Κονόμου: οπ.αν., σελ.81.
71. Οι στατιστικές εκτιμήσεις του πληθυσμού της Ζακύνθου και των άλλων Ιονίων νησιών διαφέρουν για την περίοδο αυτή ανάλογα με το μελετητή και ιστοριογράφο της εποχής. Ο Λέων Ζώης για παράδειγμα αναφέρει τις εξής εκτιμήσεις για τον πληθυσμό της Ζακύνθου: 1823=38.317 κατ., 1827=42.500 κατ, 1828==39.234 κατ,1830= 33.767 κατ, 1840=40.102 κατ., 1850=39.134 κατ.[Α.Χ.Ζώη: Λεξικόν, Τομ.Β (Λαογραφικό), σελ.443, στη λέξη: Στατιστική]. Εμείς στη προκειμένη περίπτωση θα αναφερθούμε μόνο στα επίσημα στατιστικά στοιχεία που συγκέντρωνε κάθε χρόνο η Αγγλική Διοίκηση και τα έστειλε στην Αγγλία προκειμένου να μελετηθούν απο την Αγγλική Κυβέρνηση τα διάφορα χαρακτηριστικά μεγέθη (κοινωνικά,οικονομικά,κλπ) των αποικιών τους. Τα στοιχεία που παραθέτουμε προέρχονται απο το "Local Records Blue Books of Statistics",που περιέχει την πληθυσμιακή εξέλιξη και τα χαρα-

κτηριστικά του πληθυσμού των νησιών του Ιονίου (Population: Insert Population according to last Census, and if none has ever been taken, according to the last means of information that may be accessible), THE PUBLIC RECORDS OFFICE, London (Chancery Lane)

72. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.Β', σελ.19 κ.επ., επίσης στου ίδιου: Ιστορικά Απομνημονεύματα Επτανήσου, Τομ.6, Ζάκυνθος 1887, σ.σ.244-252 - Α.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ.32,στη λέξη: Ακαδημίας - Σπ.Βερούκιου: οπ.αν., σελ.215.
73. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.6, σελ.248.
74. Δημ.Μάργαρη: Μία άγνωστη έκθεση του Ανδρέα Κάλβου για την Επτάνησο (η έκθεση αυτή δημοσιεύθηκε το 1826 με μορφή ανταπόκρισης απο την Κέρκυρα στο γαλλικό περιοδικό "Revue Encyclopedique"), περιέχεται στον πανηγυρικό τόμο "Επτάνησος" για τα εκατόχρονα της Ενώσεως, (1864-1964), Αθήνα 1964, σελ.205.
75. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.6, σ.σ. 248-249. Οι τριάντα μία έδρες που μοιράστηκαν προσωρινά οι τακτικοί καθηγητές της Ιονίου Ακαδημίας ήταν οι ακόλουθες:
3 Θεολογίας	1 της Φυσικής	1 της Λατινικής Φιλολογίας
3 του Δικαίου	5 των Μαθηματικών	2 της Αγγλικής Γλώσσας & Φιλολογίας
3 της Ιατρικής	2 της Φιλοσοφίας	2 της Ελληνικής Φιλολογίας
1 της Βοτανικής	1 της Μουσικής	1 της Ρητορικής
1 της Γεωργίας	1 της Αρχαιολογίας	
1 της Χημείας	3 της Ιστορίας	
- (Δημ.Μάργαρη: απο την έκθεση του Α.Κάλβου, οπ.αν., σελ.205).
76. Δημ.Μάργαρη: απο την έκθεση του Α.Κάλβου, οπ.αν., σελ.204
77. Ν.Μοσχονά: οπ.αν. σελ.217. Ο Π.Χιώτης αναφέρει οτι οι δαπάνες για τη Δημόσια Εκπαίδευση ανήλθαν το 1828 σε 6.300 λίρες στερλίνες, το 1857 σε 12.000 (ή 340.000 δρχ.) και το 1859 σε 22.196 λίρες (Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.6, σελ.254).
78. Α.Χ.Ζώη: Λεξικό, σ.σ. 355-356, στη λέξη: Λίμνη.
79. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.6, σ.σ.237,265-266, επίσης Α.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ.25,στη λέξη: Αγροτική Εταιρεία.
80. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.Β', σ.σ. 239-241. Γενικότερα για τη "Βιβλική Εταιρεία" που αποτελούσε και την μέσα απ'αυτήν προσηλυτιστική εκστρατεία των προτεστώντων βλ.Κ.Σιμόπουλου: Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα, Τομ.Γ₂, Αθήνα 1975, σελ. 453 κ.επ.
81. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.6, σ.σ.261-262
82. Για τις πνευματικές και πολιτιστικές επιτεύξεις της Επτανήσου βλ.Γ.Βαλέτα: Τα Επτανησιώτικα Γράμματα απο την Αλωση ως την Ένωση (1453-1864) - μια γενική ιστορική επισκόπηση, στον πανηγυρικό τόμο "Επτάνησος" αφιέρωμα στα εκατόχρονα της Ενώσεως, Αθήνα 1964, σ.σ.93-152.
83. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.6, σ.σ.237-239, επίσης Α.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ.32, στη λέξη: Ακαδημίας.

84. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.6, σ.σ.264-265 - Α.Χ.Ζώη: Λεξικόν, σελ.237, στη λέξη: Ιατροί επίσης Ιωαν.Λασκαράτου: Η ιατροκοινωνική μέριμνα στις νήσους του Ιονίου κατά την Αγγλοκρατία, ανάπτυπο απο το περ. "ΙΑΤΡΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ" Αθήναι 1981, τεύχος Δ',αρ.4 σ.σ.376-382.
85. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.6, σελ.263.
86. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.6, σελ.280.
87. Περισσότερες λεπτομέρειες για τις λέσχες και τους συλλόγους της Ζακύνθου βλ. Α.Χ.Ζώη: Σύλλογοι και Λέσχαι εν Ζακύνθω, "Χρονικά Ζακύνθου", Τομ.1', Αθήναι 1964, σ.σ. 201-213, επίσης του ίδιου: Λεξικόν, σελ.350, στη λέξη: Λέσχαι.
88. Το πρώτο φυλλάδιο της φιλολογικής έκδοσης (εφημερίδα) του τυπογραφείου αυτού κυκλοφόρησε την 1/10/1847 με τίτλο " Ο Σπινθήρ" υπο την δ/ση του Κων/νου Ρωσόλιμου (Ντίνου Κονόμου: οπ.αν., σελ.101 κ.επ.). Περισσότερες λεπτομέρειες για την Τυπογραφία στα Επτάνησα, βλ.Ι.Καλογερόπουλου: Η Τυπογραφία στα Επτάνησα, στον πανηγυρικό τόμο "Επτάνησος" Αθήνα 1964, σ.σ. 193-199.
89. Εκτός της πνευματικής βαρύτητας, η καλλιτεχνική εμφάνιση και η καλαισθησία των εκδόσεων του τυπογραφείου αυτού, είχε σαν αποτέλεσμα την βράβευση του σε ειδική εκδήλωση το 1859 στην Αθήνα. (Ι.Καλογερόπουλου: οπ.αν., σελ.197 κ.επ.).
90. Α.Μ.Ανδρεάδη: Η Ενωσις της Επτανήσου και η διοικήσεις της Προστασίας, (το άρθρο αυτό συντομευμένο με μορφή ομιλίας εκφωνήθηκε στον "Παρνασσό" στις 21 Μαΐου 1907, για την 43η επέτειο της Ενωσης της Επτανήσου) περιέχεται στον Α' τόμο των "Εργων" του συγγραφέα, εκδ.της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήναι 1938, σελ. 767 κ.επ.
91. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.Β', σελ.88, επίσης Α.Μ.Ανδρεάδη: Η σταφίς επι Προστασίας, οπ.αν., σελ.291.
92. Βλ. περιγραφές του αυτόπτη μάρτυρα Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.Β', σελ.346 κ.επ.
93. Βλ.τμήμα IV.6 της παρούσας μελέτης.
94. Α.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ.611, στη λέξη: Σταφίδα
95. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.Β', σελ.367.
96. Α.Μ.Ανδρεάδη: Η Ενωσις της Επτανήσου..., υποσημ.1 στη σελ.775.
97. Α.Μ.Ανδρεάδη: Η σταφίς επι προστασίας...,σελ.295.
98. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.Β', σ.σ.14,88. - Α.Χ.Ζώη: Λεξικό, σελ.186, στη λέξη:Ελαιά, επίσης Α.Μ.Ανδρεάδη: Οικονομική διοικήσεις της Επτανήσου επι Βενετοκρατίας,Τομ. Β', τμήμα Γ' (Το Ταμείον Ζακύνθου), σελ.198 και υποσημ.2 στην ίδια σελίδα.
99. Α.Μ.Ανδρεάδη: Η Ενωσις της Επτανήσου..., σελ.775. Πρόκειται για τη μελέτη του φιλλέληνα γάλλου Φραγκίσκου Λενορμάν: La Question Ionienne devant l'Europe, Paris 1859, που μεταφράστηκε στα ελληνικά την ίδια χρονιά απο τον δικηγόρο Αναστ.Γαήτα: (Φ.Λενορμάν): Το Ιόνιον Ζήτημα ενώπιον της Ευρώπης,Ζάκυνθος 1859,

αναφ. απο τον Α.Ανδρεάδη, οπ.αν. στην ίδια σελίδα.

100. Για το ζήτημα των σιτηρών γενικότερα βλ. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.Β', σ.σ.13,123, 139, 140. Επίσης Α.Α.Δουσμάνη: οπ.αν., σελ.443 κ.επ. καθώς και το υπόμνημα του Γ.Καποδίστρια προς τον Αγγλο Υπουργό των αποικιών λόρδο Barthurst για την "Κατάσταση των Επτά Νήσων επι της Ενετικής Κυβερνήσεως, της Ρωσικής και Αγγλικής Προστασίας". Ολόκληρο το υπόμνημα αυτό περιέχεται στου Π.Χιώτη: οπ.αν, Τομ.Α', σ.σ.257-262 και κυρίως σελ.261.

101. Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.Β', σ.σ.13,15,24.

102. Α.Μ.Ανδρεάδη: Η Ενωση της Επτανήσου και η διοικήσεις της Προστασίας, σελ.775

103. Το 1856 αποτέλεσε και για τη Ζάκυνθο την πλουσιώτερη σε έσοδα χρόνια απο την εγκατάσταση της "Προστασίας". Σ'αυτό, παρατηρεί ο Π.Χιώτης, συνέβαλε η θεραπεία της ασθένειας της σταφίδας απο την προηγούμενη χρονιά, που είχε σαν αποτέλεσμα την πλούσια συγκομιδή, και που συνέπεσε με αυτής του λαδιού. (Π.Χιώτη: οπ.αν., Τομ.Β', σελ.367).

104. Ο Α.Ανδρεάδης αναφέρει (οπ.αν.,σελ.776) οτι ανεξάρτητα του χρέους προς την Αγγλία που ανερχόταν σε 98.289 λίρες και αντιπροσώπευε προκαταβολές απέναντι στρατιωτικών Επιχορηγήσεων (η Μεγ.Βρετανία μετά την Ένωση παραιτήθηκε απο κάθε αξίωση του χρέους αυτού), το Ιόνιο δημόσιο χρέος την 31η Δεκεμβρίου 1863 ανερχόταν στο ποσό των 225.000 περίπου λιρών στερλίνων, που προερχόταν απο τα παρακάτω ποσά:

	£	σελ.
- Γραμμάτια του Ιονίου ταμείου.....	71.585	11
- Χρέος προς την Ιονική Τράπεζα κ.α.	66.500	-
- Υποχρεώσεις αποζημιώσεων για απαλλοτριώσεις εθνικών κτημάτων	2.277	5
- Χρέος προς το Μοντσενίγειο κληροδότημα (κεφάλαιο και τόκοι)	44.707	12
- Χρέος προς τα ταμεία των συντάξεων	20.789	2
- Χρέος προς το Ταμειυτήριο	8.455	1
- Καταθέσεις εξαρτώμενες απο δικαστικές αποφάσεις..	7.949	13
- Καταθέσεις εξαρτώμενες απο διοικητικές αποφάσεις..	1.479	14
- Υπόλοιπο κεφαλαίου "Γαλλικές Αποζημιώσεις" μήπως αποσυρθούν απο τους ενδιαφερόμενους	427	16
- Διάφορα μικρά χρέη	700	-

105. Όταν τα νησιά του Ιονίου πέρασαν στην Αγγλική επιρροή με την επίσημη εγκατάσταση της "Προστασίας" η Δημοσιονομική κατάσταση του Κράτους παρουσίαζε την ακόλουθη εικόνα:

Σύνολο εσόδων	68.459	λίρες
Σύνολο εξόδων	48.500	"
Ενεργητικό	19.959	"

Κατά τους υπολογισμούς του Τοποτηρητή της Κεφαλονιάς C.J.Napier, η επταετής διαχείριση του Maitland είχε σαν αποτέλεσμα το περίσσειμα (ενεργητικό) του Προϋπολογισμού να ανέβει στο ποσό των 116.039 περίπου λιρών (16.577 λίρες το χρόνο). Την ίδια περίοδο τα έσοδα ανέρχονταν σε 103.997 λίρες και τα έξοδα σε 87.420 λίρες (C.J.Napier: οπ.αν., σελ.38).

106. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., σελ.778, επίσης υποσημ.2 στην ίδια σελίδα. Μία ανάλυση των μισθών και γενικά των δαπανών Διοίκησης της Επτανήσου, απο την εποχή της Βενετοκρατίας μέχρι των ημερών της Αγγλικής Προστασίας, κάνει ο Ι.Καποδίστριας στο υπόμνημα του προς τον Αγγλο Υπουργό των αποικιών λόρδο Bathurst (βλ.και παραπάνω υποσημ.100).Σχετικά αναφέρει:

<<-Επι της Ενετικής κυριαρχίας η Επτάνησος επλήρωνε τάλληρα.....360.000
Δια την διοίκησιν αυτής περιλαμβανομένης και της Κυβερνήσεως Πάργας,Βονίτισης, Πρεβέζης και Βουθρωτού εδαπανώνται τάλληρα140.080
- Την περίοδο της Επτανήσου Πολιτείας ή Επτάνησος επλήρωνε τάλληρα...329.213
Δια την διοίκησιν αυτής, περιλαμβανομένης και της στρατιωτικής υπηρεσίας εδαπανώντο τάλληρα..... 101.294
- Επί Αγγλικής Προστασίας το κράτος ήδη πληρώνη τάλληρα.....730.000
Δια δε τα έξοδα Διοικήσεως τάλληρα282.000
Ητοι τριπλάσια των κατά την περίοδον 1800-1807 καταβληθέντων.>>

107. Πρακτικά των συνεδριάσεων της Νομοθετικής Συνέλευσης της Θ'Ιονίου Βουλής.Συνεδρίαση της 15/5/1850, σελ.230 κ.επ., και κυρίως την έκθεση του Εισηγητού της επιτροπής Ιωάννη Μαρίνου για την αναδιάρθρωση του μισθολογίου των Δημοσίων Υπαλλήλων, σελ.240 κ.επ., ΑΡΧΕΙΟ Ιονίου Γερουσίας (ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ Κέρκυρας)

108. Πρακτικά έκτακτης Συνόδου ΙΑ'Βουλής, Συνεδριάσεις της 24/1/1859, σελ.100 κ.επ., ΑΡΧΕΙΟ Ιονίου Γερουσίας (ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ Κέρκυρας)

109. Α.Λ.Δουσμάνη: οπ.αν., σελ.461.

110. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., σελ.776

111. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., σελ.780.

112. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., σελ.781 και υποσημ.2 στην ίδια σελίδα.

113. Για τα νομίσματα αυτά βλ.στο τμήμα IV.5 της παρούσας μελέτης.

114. Π. Χιώτη: οπ.αν., Τομ.,Β', σελ.13 - Α.Χ.Ζώη: Ιστορία της Ζακύνθου, Αθήναι 1955, σελ.426, επίσης του ίδιου: Λεξικό, σελ.480, στη λέξη:Νόμισμα - Α.Θ.Χουμανίδη: Τα Ελληνικά νομίσματα απο του 1822 μέχρι του Α'Παγκόσμιου Πολέμου, ανάπτυπο απο το περ. "ΣΠΟΥΔΑΙ", Τομ.ΚΣΤ', τευχ.3, Αθήναι 1976, σελ.12

115. Π.Ν.Πλέσκα: Συγκριτικοί Πίνακες Νομισμάτων, Μέτρων και Σταθμών, Κέρκυρα 1866, σελ.60 κ.επ. - Α.Χ.Ζώη: Ιστορία, σελ.426 κ.επ.

116. Α.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., σελ.11.

117. Α.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., σ.σ.14-15.

118. Α.Χ.Ζώη: Ιστορία, σελ.427.

119. Α.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν.,σελ.21.

120. Βλ. και υποσ.42 παραπάνω

121. Π.Ν.Πλέσκα: οπ.αν.,σ.σ.83-85 - Α.Χ.Ζώη: Λεξικό, σ.σ.421-422, στη λέξη: Μέτρα και Σταθμά.

=====

1. Για τη διάρθρωση και τις εξελίξεις της Ελληνικής Οικονομίας κατά το 19ο αιώνα απο την πολυάριθμη βιβλιογραφία Βλ.: Ν.Α.Βερναδάκη:Περί του εν Ελλάδι εμπορίου,Αθήνα 1885 - Α.Μ.Ανδρεάδη: Ιστορία των Εθνικών Δανείων, Μέρος Α' (Τα Δάνεια της Ανεξαρτησίας, 1824-1825 - Το Δημόσιο χρέος επι της Βαυαρικής Δυναστείας, Αθήνα 1904, του ίδιου: Μαθήματα Δημόσιας Οικονομίας - Εθνικά Δάνεια και Ελληνική Δημόσια Οικονομία, Μέρος Α' (απο της Επανάστασης μέχρι της πτωχεύσεως,1821-1893), Αθήνα 1925 - Δ.Ζωγράφου: Ιστορία της Ελληνικής γεωργίας, 3Τόμοι, Αθήνα 1921 - Ξ.Ζολώτα: Η Ελλάς εις το στάδιον της εκβιομηχανίσεως, Αθήνα 1926 - Α.Δ.Σίδερι: Η γεωργική πολιτική της Ελλάδος κατά τη λήξασα εκατονταετία (1833-1933),Αθήνα 1934, του ίδιου: Η Ιστορική εξέλιξις της γεωργικής μας φορολογίας,"Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών" Δ.Καλιτσουνάκι, Τομ.11, Αθήνα 1931, σ.σ. 355-412 - Γ.Κορδάτου: Εισαγωγή στην Ιστορία της Ελληνικής Κεφαλαιοκρατία,Αθήνα 1930, του ίδιου: Ιστορία του αγροτικού κινήματος στην Ελλάδα, επανεκδ. Αθήνα 1975, επίσης του ίδιου: Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδος, Τομ.ΧΙ, ΧΙΙ,ΧΙΙΙ, Αθήνα 1956 - Χρ.Ευελπίδου: Η γεωργική κρίσις ίδια, εν Ελλάδι, "Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών", Δ.Καλιτσουνάκι, Τομ.11, Αθήνα 1931, σ.σ.145-204, του ίδιου: Οικονομική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, Αθήνα 1939 - Π.Β.Δερτιλή: Περί του Δημοσίου Χρέους της Ελλάδος, "Αρχείο Οικον.και Κοινων. Επιστημών", Δ.Καλιτσουνάκι, Τομ.22, τεύχος α' - β'(Ιαν.-Ιουν.), Αθήνα 1942, σ.σ. 3-31 - Γ.Α. Αναστασόπουλου: Ιστορία της Ελληνικής Βιομηχανίας, Τομ.Α'(1840-1884), Αθήνα 1948 - Κ.Ραπτάρχη: Ιστορία της Οικονομικής ζωής της Ελλάδος, 1821-1862, Τομ.Α', Αθήνα 1934 - Σ.Μάξιμου: Το Ελληνικό εμπορικό ναυτικό κατά τον ΧVΙΙΙ αιώνα,Αθήνα 1940 - Δ.Πουρνάρα: Χαρίλαος Τρικούπης, 2 Τόμοι, Αθήνα 1950 - Στρατή Ανδρεάδη: Η Εξέλιξις της Ελληνικής Εμπορικής Ναυτιλίας, Αθήνα 1960 - Α.Αιμού: Το Ναυτικόν του Γένους των Ελλήνων, 2 Τόμοι, Αθήνα 1968 - Σ.Πουλόπουλου: Το κοινωνικοοικονομικόν σύστημα της Ελλάδος και οι επιδράσεις του επί του Εθνικού χώρου, Θεσ/νίκη 1972 - Α.Λιγνάδη: Η Ξενική εξάρτηση κατά τη διαδρομήν του Νεοελληνικού Κράτους (1821-1945), Αθήνα 1975.- Ευάγγ.Κωφού: Η Εθνική Οικονομία (από το τέλος της Κρητικής Επανάστασης ως την προσάρτηση της Θεσσαλίας,1869-1881), Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τομ.ΙΓ', Αθήνα 1977, σ.σ. 310-312 - Σ.Γ.Παπαμανουσάκη: Η Ξενοκρατία στην Κρήτη, Αθήνα 1979 - Κ.Μοσκόφ: Ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης, Η διαμόρφωση της Εθνικής και κοινωνικής συνείδησις στην Ελλάδ, Θεσ/νίκη 1979. - Β.Παναγιωτόπουλου: Η Βιομηχανική Επανάσταση στην Ελλάδα (1832-1871), σ.σ.216-235, περιέχεται στο συλλογικό έργο: Εκσυγχρονισμός και Βιομηχανική Επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19ο αιώνα με άρθρα των: Κ.Δ.Grothusen, J.G.Da Silva, H.Gross, I.Petrosian,P.F.Sugar,M.Todorova, V.Georgescu,N.Todorov, T.Stojanovitch, N.Vucic, D.Milic,P.Dumont,V.Kazarkova, I.T.Sanders,M.Genc, Αθήνα 1980 - Κ.Τσουκαλά: Εξάρτηση και αναπαραγωγή, Ο κοινωνικός ρόλος των Εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922), με πρόλογο του Ν.Γ.Σβορώνου,Αθήνα 1985 - Ν.Γ.Σβορώνου: Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας, Αθήνα 1986 - Α.Θ. Χουμανίδη: Οικονομική Ιστορία της Ελλάδος απο της Ανεξαρτησίας μέχρι του έτους 1935, Αθήνα 1986 . Εξάλλου απο τη διεθνή βιβλιογραφία Βλ.κυρίως: D.Dontas:Greece and the Great Powers, 1863-1875, Θεσ/νίκη 1966 - E.A.Forster: A Short History of Modern Greece, 1821-1956, London 1958 - W.Miller: A History of the Greek People, 1821-1921, London 1922 - D.Dakin: The Unification of Greece, 1770-1923, London 1972 - S.Stavrianos: The Balkans since 1453, N.Y.1958 - A.J.Levandis: The Greek Foreign Debt and the Great Powers, 1821-1898, N.Y.1944 - F.Strong: Greece as a Kingdom, or a statistical description of that country from the arrival of K.Otho in 1833 down to the present time, London 1842 - J.Campbell, Ph.Sherrard: Modern Greece, London 1968.

2. Μ.Χουλιάρáκη: Γεωγραφική, Διοικητική και Πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971, Τομ.Α', Μέρος Ι, Αθήναι 1973, σ.σ. xviii-xxi, Πίνακες Γ. και Δ.: Πληθυσμός, έκτασις και πυκνότης πληθ., κατά τας γενικὰς απογραφὰς, 1821-1971.-Πρβλ. επίσης D.Dakin: The Unification of Greece, 1770-1923, London 1972, σ.σ. 249-250.
3. D.Dakin: οπ.αν., σελ.250. Επίσης Α.Μανσόλα: Περί Ελλάδος, δελτίον της επί της εμφυσώσεως της Εθνικής Βιομηχανίας Επιτροπής, έτος Α', Τόμος 1, Σεπτέμβριος 1877, αναφ.απο τον Γ.Α.Αναστασόπουλο: Ιστορία της Ελληνικής Βιομηχανίας, Τομ.Α'(1840-1884), Αθήναι 1948, σελ.407.
4. D.Dakin: οπ.αν., σελ.250. Επίσης Κ.Βεργόπουλου: Το σταφιδικό ζήτημα, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τομ.ΙΔ', Αθήναι 1977, σελ.67.
5. Βασ.Παναγιωτόπουλου: Η Βιομηχανική Επανάσταση και η Ελλάδα, 1832-1871, περιέχεται σε συλλογή άρθρων με τίτλο: Εκσυγχρονισμός και Βιομηχανική Επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19ο αιώνα, Αθήναι 1980, σελ.227 κ.επ. - Π.Σ.Αβδελίδη: Το Αγροτικό Συνεταιριστικό κίνημα στην Ελλάδα, Αθήνα 1976, σελ.16 κ.επ. - Γ.Κορδάτου: Ιστορία του αγροτικού κινήματος στην Ελλάδα, επανεκδ.Αθήνα 1975, σελ.250 κ.επ. - D.Dakin: οπ.αν., σελ.251.
6. Βλ.Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων: Συνεδρίασις ΚΒ' της 17/1/1867, "περί της κατάργησης του εξαγωγικού τέλους επι της μετάξης προς ενίσχυσιν της μεταξουργίας" σελ.192, Συνεδρίασις ΜΣΤ' της 15/2/1867 "περί μειώσεως της φορολογίας των προϊόντων της εγχώριας βιομηχανίας" σελ.249, Συνεδρίασις Ο', της 9/10/1868 "περί της αυξησεως του εξαγωγικού τέλους επι του εξ'Επτανήσου σάπωνος" προς όφελος των εργοστασιαρχών σαπωνοποιίας του Πειραιά, σελ.408, Συνεδρίασις ΜΒ' της 27/2/1871. Εκθεση του Υπουργού των Οικονομικών Σ.Σωτηρόπουλου: "περί χορηγήσεως ατέλειαι εις τα προς κατεργασίαν εν Ελλάδι εισαγόμενα εκ της αλλοδαπής βαμβάκια και σιτηρά", σελ. 549. Επίσης Εφημερίς της Κυβερνήσεως, αρ.φύλλου 29(9/6/1871), Νομοθετικό Διάταγμα: "περί ατέλειαι του τε εισαγομένου εκ της αλλοδαπής και του εκ της ημεδαπής μεταφερομένου προς κατεργασίαν βάμβακος και σίτου".
7. Α.Μανσόλα: Απογραφικά πληροφορία περί των εν Ελλάδι ατμοκινήτων βιομηχανικών καταστημάτων, εν Αθήναις 1876, περιέχεται στου Γ.Α.Αναστασόπουλου: Ιστορία της Ελληνικής Βιομηχανίας, Τομ.Α'(1840-1884), Αθήναι 1948, σ.σ.330-333.
8. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Οθωνα οι συναλλαγές γίνονταν σε μία αίθουσα του καφενεύου "Η Ωραία Ελλάς". Το πρώτο χρηματιστήριο αξιών εγκαταστάθηκε με βασιλικό διάταγμα στον Πειραιά το 1875. Την επομένη χρονιά καταργήθηκε, όταν ιδρύθηκε νέο στην Αθήνα. Το χρηματιστήριο αξιών της Ελλάδας μόλις το 1918 έγινε οργανισμός ελεγχόμενος απο το Κράτος (D.Dakin: οπ.αν., υποσημ.13, στη σελ.253).
9. Η χρεωκοπία του 1893 οδήγησε στην πτώση των ξένων επενδύσεων και της αξίας της δραχμής. Αλλά η υποτίμηση αυτή, με το να προκαλέσει περιορισμό των εισαγωγών και ανάπτυξη των εξαγωγών, οδήγησε τελικά στην άνοδο των ξένων επενδύσεων και των τιμών των βιομηχανικών μετοχών μεταξύ 1896 και 1904 κατά 18%. Ο κύριος ξένος μέτοχος ήταν η Γαλλία και ακολουθούσε η Μεγ.Βρετανία. Μέχρι το 1911 η Γαλλία είχε επενδύσει στην Ελλάδα 319 εκατομμύρια δραχμές σε κρατικά και κοινοτικά δάνεια, και περίπου 148 εκατ.δρχ.σε ελληνικές εταιρείες περιορισμένης ευθύνης που ελεγχόνταν απο το Κράτος (D.Dakin: οπ.αν., υποσημ.14 στη σελ.253).

10. Η διάνοιξη της διώρυγας του Ισθμού (Κορίνθου) που είχε σαν αποτέλεσμα να συντομευθεί σημαντικά ο χρόνος-απόσταση, μετέβαλε τον άξονα των θαλασσιών συγκοινωνιών και οδήγησε στη μείωση των ναύλων με όλες τις ευεργετικές συνέπειες που είχε η μείωση αυτή για το θαλάσσιο εμπόριο. Στον παρακάτω πίνακα φαίνεται ο βαθμός του κέρδους σε ναυτικά μίλια που επέφερε η διάνοιξη του Ισθμού(1893):

Δρομολόγια	Γύρος Πελοποννήσου	Μέσω διώρυγας	Διαφορά
Μεσσήνη - Πειραιάς	477	403	74
Βρινδήσιο-Πειραιάς	464	333	131
Πάτρα -Πειραιάς	295	100	195

(Γ.Σ.Πλουμίδη: Γεωγραφία της Ιστορίας του Νεοελληνικού χώρου,επανέκδοση, Αθήνα 1984,σελ.72).

11. D.Dakin: οπ.αν., σελ.252, επίσης υποσημ. 11 στην ίδια σελίδα.
12. Βλ. και Α.Λαιμού: Το Ναυτικόν του Γένους των Ελλήνων, Τομ.Α, Αθήναι 1968 σελ. 140 κ.επ. Για την εξέλιξη της Ελληνικής Ναυτιλίας απο της Ανεξαρτησίας μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα, βλ.επίσης Α.Θ.Χουμανίδη: Οικονομική Ιστορία της Ελλάδος... σ.σ. 81-98.
13. D.Dakin.: οπ.αν., σελ.253. Για την παραπέρα εξέλιξη της Ελληνικής Εμπορικής Ναυτιλίας (1914-1927)βλ. Α.Γ.Λαιμού: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.236 και Τομ.Β', σελ.160 (εξελικτική πορεία της ιστιοφόρου ναυτιλίας μας 1887-1921).
14. Το αντίστοιχο ποσοστό τη χρονιά εκείνη (1886) ήταν 12% στη Γαλλία, 8% στην Αγγλία και 6% στο Βελγιο (Κ.Βεργόπουλου: Η φορολογική πολιτική στην Ελλάδα απο το 1881 μέχρι το 1895, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τομ.ΙΔ', Αθήναι 1977, σ.σ. 72-73).
15. Κ.Βεργόπουλου: Η δημοσιονομική πολιτική στην Ελλάδα, 1881-1895, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τομ.ΙΔ', Αθήναι 1977, σελ.76.
16. Κ.Βεργόπουλου: οπ.αν., σελ.76. Επίσης Α.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., σελ.123 κ.επ.
- 17.18. Α.Θ.Χουμανίδη: οπ.αν., σ.σ.54, 166
- 19.20. D.Dakin: οπ.αν., σ.σ.251-252. Ο Λευτέρης Σταυριανός αναφέρει οτι ο μεσος όρος του ετήσιου μεταναστευτικού ρεύματος προς τις Η.Π.Α. κατά την περίοδο 1900-1910 αναλογούσε στην Ελλάδα σε 25.000 άτομα (L.S.Stavrianos: The Balkans since 1453, N.Y.1958, σ.σ.421,606). Εξάλλου ο Ξενοφών Ζολώτας υπολογίζει, οτι η εισροή χρητικών εμβασμάτων στην Ελλάδα απο τις Η.Π.Α., κατά την περίοδο 1914-1924 ακολούθησε την ακόλουθη ποσοτική διάρθρωση (σε εκατ.χρυσά φράγκα) :

Ετος	Αξία σε εκατ.χρ.φράγκα	Συναλλαγματική αξία της δραχμής	Αξία σε εκατ.δρχ.*
1914	69	1: 1	69,0
1915	60	1: 1,01	60,6
1916	85	1: 1	85,0
1917	80	1: 1	80,0
1918	140	1: 1	140,0
1919	330	1: 1,06	349,8
1920	670	1: 1,85	1.239,5
1921	330	1: 3,45	1.138,5
1922	200	1: 6,67	1.334,0
1923	110	1:12,5	1.375,0
1924	212	1:11,11	2.355,3

Σημείωση:*οι εκτιμήσεις σε δρχ. είναι δικές μας. (Ξ.Ζολώτας: Η Ελλάς εις το στάδιον της εκβιομηχανήσεως Αθήναι 1926, σελ.34, επίσης για την ιστιμμία χρ.φρ.-δρχ. για την παραπάνω περίοδο στην σελ.157).

Για την παραπέρα (κατά τον 20ο αιώνα) πορεία του Ελληνικού μεταναστευτικού ρεύματος βλ. "Οικονομική ανάπτυξη και μετανάστευση στην Ελλάδα" που περιλαμβάνει πέντε αναλυτικές μελέτες-προβληματισμούς πάνω στο θέμα της μετανάστευσης στην Ελλάδα, με επιμέλεια του Μ.Νικολινάκου, Αθήναι 1974.

21. D.Dakin: οπ.αν., σελ.254.
22. Κ.Τσουκαλά: Εξάρτηση και αναπαραγωγή - Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα, 1830-1922, Αθήνα 1985, σελ.469.
23. Κ.Τσουκαλά:οπ.αν., σ.σ. 430 κ.επ., 440.
24. Το 1866 με Βασιλικό διάταγμα "Περί εφαρμογής εν Επτανήσω της Δημοτικής Νομοθεσίας" η επαρχία Ζακύνθου που αποτελούσε συγχρόνως και Νομό διαιρέθηκε σε δέκα Δήμους: Ζακύνθου, Βανάτου, Γερακαρίων, Κατασταρίων, Σκουλικιάδου, Γαλάρων,Μαχαιράδου, Λιθακιάς, Βολιμών, Κοιλιωμένου (βλ.σχετικά: Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, αρ.φύλλου 9 της 28/1/1866) - βλ. επίσης Α.Χ.Ζώη: Ορια και ονομασία των Δήμων Ζακύνθου, περ. "Αι Μούσαι" Τομ.6, περίοδος Β', αρ.φύλλου απο 112 (εν Ζακύνθω 2/12/1897) μέχρι φύλλο 125 (εν Ζακύνθω 15/6/1898).
25. Κατά την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα (1889) οι Ζακυνθινοί μετανάστες σε χώρες του εξωτερικού ανέρχονταν σε 2.149 άτομα. Απο αυτούς οι περισσότεροι προέρχονταν απο την πόλη της Ζακύνθου (88%), ενώ ο πληθυσμός της υπαίθρου έμενε τότε σχεδόν αμετάβλητος (12%). Εξάλλου σε όλη τη διάρκεια του 18ου και 19ου αιώνα πολλοί κάτοικοι του νησιού είχαν αναζητήσει τη τύχη τους στην ηπειρωτική χώρα με αποτέλεσμα συνολικά 11.545 Ζακυνθινοί να έχουν μέχρι τότε διασπαρεί σε ολόκληρη την Ελλάδα. Στο μεταναστευτικό ρεύμα των Ζακυνθινών συνέβαλαν πάντως και οι συνεχείς σεισμοί που προκαλούνταν στο νησί. (Αγγελου Μωρέτη :Στατιστικός πίναξ της Νήσου Ζακύνθου, πανηγυρικό τεύχος επί τη εκατονταετηρίδι απο της γεννήσεως του Εθνικού Ποιητού Διονυσίου Σολωμού, εν Ζακύνθω Μάϊος 1902, εκ του Τυπογραφείου Παρασκ.Λεώνη, Αθήναι 1902, σελ.442, επίσης Χριστόδουλου Ι.Δαμίρη: Περί της εκ Ζακύνθου μεταναστεύσεως, μεθ' ιστορικής εισαγωγής και στατιστικών συμπερασμάτων, Αθήναι 1911).
26. Α.Ν.Βερναδάκη: Περί του εν Ελλάδι Εμπορίου, εκ του Τυπογραφείου Αττικού Μουσείου, εν Αθήναις 1885, Εισαγωγή, σελ.2.
27. Το ζωϊκό κεφάλαιο στη Ζάκυνθο καθώς και στα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου παρουσιάζε στα τέλη του 19ου αιώνα την ακόλουθη εικόνα:

ΤΟ ΖΩΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤΑ ΝΗΣΙΑ ΤΟΥ ΙΟΝΙΟΥ ΤΟ 1899

Νομοί	Ιπποι	Ημίονοι	Όνοι	Βοοειδή & Βουβάλια	Χοίροι	Πρόβατα	Αίγες
	Α ρ ι θ μ ό ς			Κ ε φ α λ ώ ν			
Κέρκυρας	5.098	347	4.695	10.886	1.807	30.569	16.010
Λευκάδας	996	1.042	2.618	1.254	527	21.747	27.008
Κεφαλονιάς	1.992	2.344	5.147	1.388	6.715	35.207	37.586
Ζακύνθου	2.463	549	3.673	2.203	1.073	4.943	15.352
Σύνολο	10.549	4.282	16.133	15.731	10.122	92.466	95.956

ΠΗΓΗ: Ι:Χ.Βλάχση: Στατιστική της εν Ελλάδι Κτηνοτροφίας, Αθήναι 1905, σελ.13

28. Για τις παραπάνω βιομηχανικές και βιοτεχνικές μονάδες βλ. Τιμ.Κακολύρη και Αγγ. Μωρέτη : Η Ζάκυνθος υπό βιομηχανικήν έποψιν, πανηγυρικό τεύχος επι τη εκατονταετηρίδι (1798-1898) απο της γεννήσεως του Εθνικού Ποιητού Διον.Σολωμού, εν Ζακύνθω Μάϊος 1902, εκ του Τυπογραφείου Π.Λεώνη, εν Αθήναις 1902, σ.σ.570 - 585 - Α.Κωστόπουλου: Οδηγός εμπόρων, βιομηχάνων, επιστημόνων και κτηματιών της Νήσου Ζακύνθου, εν Ζακύνθω 1898 - Για την τοπική σαπουνοποιία βλ. εφημ."Ελπίς" έτος ΚΒ', αρ.φύλλου 1080, Ζάκυνθος, 8 Σεπτεμβρίου 1896,σελ.1. Επίσης εφημ. "Ελπίς" ετος ΚΔ', αρ. φύλλου 1207, Ζάκυνθος 27 Δεκεμβρίου 1898: "Η υφαντική εν Ζακύνθω" σ.σ.1-2.
29. P.Donato de Mordo: Saggio di una descrizione Geografico-Storica delle Isole Ionie (Eptanesia), Tipografia "IONIA" (dei fratelli Caos), Corfu 1865, καθώς και την ελληνική απόδοση του τμήματος που αφορούσε τη Ζάκυνθο: Ηλία Τσιτσέλη: Η Ζάκυνθος, κατά τον P.Donato de Mordo, περιοδ. "Αι Μούσαι", ετος ΙΖ',αρ.φύλλου 378, Ζάκυνθος 15 Δεκεμβρίου 1908,σελ.2.
30. Α.Χ.Ζώη: Λεξικόν Ιστορικόν και Λαογραφικόν Ζακύνθου, Τομ.Α, Αθήναι 1963, σελ.69 στη λέξη: Ατμομηχαναί.
31. Βλ. " Η δι'ατμού βιομηχανία εν Ζακύνθω", εφημ."Ελπίς", έτος Β', αρ.φύλλου 40, εν Ζακύνθω τη 16 Απριλίου 1876, σ.σ.1-2
32. Αγγελου Μωρέτη: Η Ζάκυνθος υπο βιομηχανικήν έποψιν, οπ.αν., σελ.577 - Γ.Α. Αναστασόπουλου: οπ.αν., Τομ.Α', σελ.343.
33. Βλ.επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων: Συνεδρίασις Ο', της 9/10/1868 "Περί της αύξησης του εξαγωγικού τέλους επι του εξ'Επτανήσου σάπωνος ", σελ. 408. Επίσης Αγγ.Μωρέτη: οπ.αν., σελ.577.
34. Αγγ.Μωρέτη: οπ.αν., σελ.578 - Α.Χ.Ζώη: Ιστορία της Ζακύνθου,Αθήναι 1955,σελ. 387.
35. Ο Α.Μανσόλας αναφέρει επίσης οτι η αξία των πρώτων υλών των δύο αυτών εργοστασίων ανερχόταν στο ποσό των 2.000.000 δρχ., η αξία των παραχθέντων προϊόντων σε 2.200.000 και η αξία της καύσιμης ύλης σε 40.000 δρχ. (Α.Μανσόλα: Απογραφι-

καί πληροφορίες περί των εν Ελλάδι ατμοκινήτων βιομηχανικών καταστημάτων, εν Αθήναις 1876, περιέχεται στην Ιστορία της Ελληνικής Βιομηχανίας του Γ.Α.Αναστασόπουλου, Τομ.Α', Αθήναι 1948, σ.σ.339,341).

36. Αγγ.Μωρέτη : οπ.αν., σελ.582. Ο Α.Μανσόλας (οπ.αν., σελ.342) παρουσιάζει με τον ακόλουθο πίνακα τα λειτουργούντα ελαιοτριβεία στο Ελληνικό Βασίλειο το 1875:

Εδρα και αρ. ελαιοτριβείων	Δαπάνη προς σύσταση	Εργάτες	Α Ξ Ι Α			Δύναμις ίππων
			Πρώτης ύλης	Παραχθ.προϊόν	Καυσ.ύλης	
Αθήναι	1 60.000	7	46.000	52.800	-	10
Μεσολόγγιον	1 45.000	15	19.380	19.380	370	12
Ζάκυνθος	2 490.000	105	589.000	815.000	48.000	91
Κέρκυρα	1 250.000	27	65.000	150.000	2.500	9
Αίγιον	1 -	22	75.000	104.000	-	20
Παρνασίς	4 137.000	26	218.000	250.000	8.700	42
Σύνολο	10 982.000	202	1.012.380	1.391.180	59.570	184

Ο Λέων.Ζώης εξάλλου αναφέρει (Λεξικόν Ιστορικών και Λαογραφικών Ζακύνθου, Τομ. Β', Λαογραφικό, Αθήναι 1963, σελ.138, στη λέξη: Ελαία) οτι το 1890 εξήχθησαν απο τη Ζάκυνθο για Αμερική, Αυστρο-Ουγγαρία, Αγγλία, Ιταλία, Ολλανδία και Τουρκία 1601 βαρέλλες λαδιού, αξίας 130.377 χρ.φράγκων.

37. Αγγ.Μωρέτη : οπ.αν., σ.σ.579-582.

- 38.39.40. Αγγ.Μωρέτη : οπ.αν., σ.σ. 578-579, 582, 583-584.

41. Βλ.Κεφάλαιο VIII. τμήμα 5 της παρούσας μελέτης.

42. Για τους σεισμούς αυτούς βλ.Α.Χ. Ζώης: Οι σεισμοί της 19ης Ιανουαρίου 1893 και της 5ης Απριλίου 1893, περ."Αι Μούσαι", έτος Α', Ζάκυνθος 1 και 15 Μαΐου 1893 αρ.φύλλων ΙΣΤ'- ΙΗ', σ.σ. 257 - 296, επίσης εφημ. "Ελπίς" έτος ΙΘ', εν Ζακύνθω τη 24 Ιανουαρίου 1893, αρ. φύλλου 888, κείμενο με την επιγραφή: "Φρίκης το Ανάγνωσμα!" σ.σ. 1-2. Απο την εφημερίδα "Επόπτης" πληροφορούμαστε εξάλλου οτι ανάμεσα στα 1864 και 1886 έγιναν στη Ζάκυνθο 640 συνολικά σεισμοί, έτος Α', αρ.φύλλων ΙΑ' και ΙΒ', εν Ζακύνθω τη 1 Φεβρουαρίου 1893 και 15 Φεβρουαρίου 1893.

43. Οι γερμανικές λέξεις στο κείμενο μπήκαν για να βοηθήσουν τον αναγνώστη στην κατανόηση των προϊόντων-τουλάχιστον των κυριότερων-που αναφέρονται στους πίνακες του Ludwig-Salvator, αφού οι τελευταίοι είναι γραμμένοι στη γλώσσα του συγγραφέα. (Βλ.πίνακες εισαγωγικού και εξαγωγικού εμπορίου της Ζακύνθου του Ludwig-Salvator, Παράρτημα Α). Οσον αφορά την κατανάλωση ειδών διατροφής στη Ζάκυνθο την "μεθηνωτική" περίοδο σχετικές πληροφορίες της εποχής αναφέρουν οτι αυτή αφορούσε κυρίως κρέας νωπό και Ψάρια, ενώ στην ύπαιθρο γινόταν μεγάλη κατανάλωση χορταρικών λόγω και της οικονομικής αδυναμίας των κατοίκων των περιοχών αυτών. Η κατανάλωση αφορούσε, πάντα σε ετήσια βάση, 10.000 οκάδες βακαλάου, 25.000 οκάδες χοιρινού κρέατος εγχώριας βιομηχανίας, 700 βαρέλια σαρδέλλες, 100 βαρέλια σολωμού, 100 βαρέλια σκομβροειδών και 800 βαρέλια καπνιστές ρέγγες. Επίσης καταναλίσκονταν περίπου 100.000 οκάδες ντό-

πλου και 500.000 οκάδες ξένου τυριού και μεγάλος αριθμός πουλερικών. Η χρήση των οστρακοειδών ήταν μέτρια αφού αυτά εισάγονταν απο τις απέναντι και κυρίως των ακτών της Πρέβεζας. Περιορισμένη επίσης ήταν η χρήση γάλακτος στη Ζάκυνθο την εποχή αυτή, ενώ αντίθετα η κατανάλωση αυγών κατά τους μετριότερους υπολογισμούς ανέρχονταν σε 1.000.000. Η κατανάλωση βούτυρου επίσης δεν ήταν διαδομένη, γιατί η τιμή του ήταν υψηλή μια και ανήκε στα εισαγόμενα προϊόντα. Ετσι αντίωτού γινόταν χρήση του Ζακυνθινού λαδιού που θεωρούνταν εύγευστο και ευκολοχώνευτο. Η κατανάλωση της εγχώριας παραγωγής σιταριού αποτελούσε το 1/3 περίπου της συνολικής κατανάλωσης και το υπόλοιπο εισαγόταν απο τις αγορές της Ρωσίας με τη μεσολάβηση του εμπορικού "Οικου Στουπάθη". Ο μέσος όρος της ετήσιας παραγωγής σιταριού ανερχόταν σε 800.000 κιλά. Τέλος η κατανάλωση κρασιού ήταν μέτρια (η παραγωγή προοριζόταν κυρίως για εξαγωγές) και η επάρκεια των αλεύρων γίνονταν με συμπληρωματικές εισαγωγές κυρίως απο τον Πειραιά. (Αγγελου Μωρέτη: οπ.αν., σ.σ. 585-588).

44. Ωστόσο Ζακυνθινός καπετάνιος ονομαζόμενος ("κάπτεν") Νικόλας Κεφαλάς είχε εκδόσει απο το 1817, στη Βιέννη, βιβλίο με τίτλο "Θαλάσσιος Οδηγία" (Guide to the sea). Στο βιβλίο του αυτό ο Νικόλας Κεφαλάς χρησιμοποιούσε υλικό απο Αγγλικές, Γαλλικές και Ιταλικές πηγές, καθώς και πληροφορίες απο τα ταξείδια του στην ανοικτή θάλασσα και την πολύχρονη εμπειρία του στα ναυτικά επαγγέλματα. Το 1818 εξέδωσε άλλο βιβλίο, με τίτλο "Θαλάσσιος Νομοθεσία" (Maritime Law) καθώς και "Χάρτη Μαύρης και Μεσογείου Θαλάσσης" (Maps of the Mediterranean and Black Sea). Ο Κεφαλάς προσέφερε όλο το παραπάνω έργο του στην Κυβέρνηση του τότε "Ηνωμένου Κράτους των Ιονίων Νήσων" η οποία παρόλα αυτά αρνήθηκε να δεχτεί την προσφορά του αυτή. (βλ. V.Sphyroeras-Anna Avramea-S.Asdrahas: Maps and Map-Makers of the Aegean, μτφρ. απο την ελληνική έκδοση: G.Cox - J.Solman, εκδ. ΟΙΚΟΣ, Αθήναι 1985, σ.σ. 212-213, όπου και ο παραπάνω χάρτης του Κεφαλά).
45. Βλ. το Εισαγωγικό μέρος στο έργο του: Α.Μ.Ανδρεάδη: Περί της Οικονομικής Διοικήσεως της Επτανήσου επι Βενετοκρατίας, Τομ.Α', Αθήναι 1914, σελ.4. Επίσης Α.Μ.Ιδρωμένου: Περί της εν Επτανήσω αφομοιώσεως προς τους νόμους του Ελληνικού Βασιλείου και περί των πηγών του Ιονίου Δικαίου, εν Κέρκυρα 1879.
- 46.47. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., Τομ.Α', σ.σ. 3-5 - Α.Δ.Σίδερι: Η ιστορική εξέλιξις της γεωργικής μας φορολογίας, Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών, Δ.Καλιτσουνάκι, Τομ. 11, Αθήναι 1931, σελ.389 και υποσημ. 4 στην ίδια σελίδα - Λ.Θ.Χουμανίδη: Οικονομική Ιστορία της Ελλάδος απο της Ανεξαρτησίας μέχρι του έτους 1935, Αθήνα 1986, σελ.176.
48. Α.Μ.Ανδρεάδη: οπ.αν., Τομ.Α', σ.σ. 6-7.
49. Το ζήτημα αυτό του διαφορισμού του φορολογικού συστήματος που ίσχυε στα Επτάνησα σε σχέση με αυτό που ίσχυε στην υπόλοιπη Επικράτεια ώθησε τον αείμνηστο Ανδρέα Μ.Ανδρεάδη να γράψει το σπουδαίο έργο του: Περί της Οικονομικής Διοικήσεως της Επτανήσου επι Βενετοκρατίας, (βλ.Εισαγωγικό Μέρος, Τομ.Α', σ.σ.1-9)
50. Απο το Λεύκωμα: Η Ζάκυνθος του: Ν.Δ.Βαρβιάνη, Αθήνα 1977, σελ.156.
- 51.52. Ντίνου Κονόμου: Ζάκυνθος, Πεντακόσια Χρόνια(1478-1978), Τομ.3: Πολιτική Ιστορία (τεύχος Δ', 1864-1978), Αθήνα 1986, σελ.19 κ.επ.

=====

11-11-11

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ
=====

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ 20ο ΑΙΩΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Χ: Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ ΜΕΧΡΙ ΤΟ 1953.

Χ.1. Η Οικονομική κατάσταση της προπολεμικής Ζακύνθου και οι αιτίες παρακμής της.

Όπως αναφέρθηκε και στο προηγούμενο Κεφάλαιο η Ζάκυνθινή οικονομία γνώρισε μία περίοδο σχετικής ευημερίας, με αφετηρία την Ένωση του νησιού με την κυρίως Ελλάδα.

Ωστόσο, μετά την πρώτη κυρίως δεκαετία του 20ου αιώνα, η Ζάκυνθος θα αρχίσει να παρουσιάζει τα πρώτα δείγματα της οικονομικής παρακμής της, που υποθάλπτονταν πολλά χρόνια πριν, από τη "μεθενωτική" ακόμα περίοδο. Η οικονομική αυτή κρίση, που μεσολάβησε κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου έφτασε στο απόγειο της τις παραμονές του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, για να ολοκληρωθεί κατά τη διάρκεια του. Η περίοδος ύφεσης, που ακολούθησε τα χρόνια της κατοχής, βρίσκει τους Ζακυνθινούς συμμάχους με τον υπόλοιπο ελληνισμό στις προσπάθειες που γίνονται για την επούλωση των τραυμάτων του πολέμου και την οικονομική ανόρθωση της χώρας. Αν όμως για τις υπόλοιπες περιφέρειες της Ελλάδας οι προσπάθειες αυτές έφεραν τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα για τη Ζάκυνθο ο δείκτης ανάπτυξης προσέκρουσε στην εξωγενή μεταβλητή "σεισμός" του 1953, που όπως θα δούμε παρακάτω, αποτελεί το χρονικό ορόσημο για τον οποιονδήποτε ερευνητή εξετάζει την κοινωνική, πολιτική ή οικονομική εξέλιξη του νησιού.

Παρά τις οικονομικές αντιξοότητες που αντιμετώπιζε η Ζάκυνθος, εξακολουθούσε, στις αρχές του αιώνα μας, να διατηρεί ακόμα ένα μεγάλο ποσοστό της ακτινοβολίας και του αναγεννητικού παλμού της "μεθενωτικής" ακμής της. Αυτό τουλάχιστον δείχνουν τα λιγοστά διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία που έχουμε υπ' όψη μας για την περίοδο αυτή. Πρέπει στο σημείο αυτό να τονιστεί ότι πολλά ενδιαφέροντα στοιχεία (και κυρίως οι χιλιάδες τόμοι

της Δημόσιας Βιβλιοθήκης και το αναπλήρωτο υλικό του Αρχαιοφυλακείου Ζακύνθου), που θα διευκόλυναν από τη μια μεριά το έργο μας και από την άλλη θα έδιναν στον αναγνώστη πλήρη εικόνα της προπολεμικής Ζακύνθου, δυστυχώς χάθηκαν για πάντα από τους σεισμούς και τη μεγάλη πυρκαγιά του 1953. Παρόλα αυτά θα προσπαθήσουμε με το υλικό που κατορθώσαμε να συγκεντρώσουμε από διάφορες πηγές να δώσουμε μία όσο το δυνατό πιο πλήρη εικόνα της οικονομικής κατάστασης που επικρατούσε στο νησί την περίοδο αυτή. Τα στοιχεία αυτά, που αποτελούν ταυτόχρονα και δείκτες οικονομικής ανάπτυξης (όπως αυτοί του διαθέσιμου κατ'άτομο οικιακού χώρου, η διάρθρωση των επαγγελμάτων, ο εξηλεκτρισμός του νησιού κ.λ.π.) μας οδηγούν σε μία όχι τόσο ευκαταφρόνητη ευημερία για το νησί της Ζακύνθου, με τα δεδομένα της εποχής.

Ο πληθυσμός της Ζακύνθου στις αρχές του αιώνα μας (1902) ανερχόταν σε 44.536 κατοίκους¹. Η πόλις της Ζακύνθου αριθμούσε 4.146 κατοικίες, ενώ άλλες 5.443 κατοικίες ήταν διασκορπισμένες στην ύπαιθρο του νησιού (κοινότητες-οικισμοί). Έτσι στις 9.589 συνολικά κατοικίες του νησιού αναλογούσαν 4,6 κάτοικοι ανά κατοικία². Οι κατοικίες της πόλης, σε ποσοστό 50% περίπου ήταν διώροφες ενώ οι υπόλοιπες ήταν ενός ορόφου ή ισόγειες. Αντίθετα, οι κατοικίες της υπαίθρου κατά μεγάλο ποσοστό (90%) ήταν ισόγειες και μόνο ένα 10% ήταν ενός ορόφου, ενώ υπήρχαν 5-6 δύο ορόφων³. Η διαφορά αυτή σχετικά με το μέγεθος και το ύψος των κατοικιών, δείχνει σ'ένα βαθμό το διαφορισμό των εισοδημάτων μεταξύ πόλης και υπαίθρου. Ωστόσο η ανάγκη κατασκευής χαμηλών κατοικιών, υπαγορευόταν και από τους συχνούς σεισμούς, αφού οι χαμηλές κατοικίες πρόσφεραν μεγαλύτερη ασφάλεια στους ενοίκους τους.

Το 1902, με αναδιάρθρωση των Δημοτικών διαμερισμάτων που είχε προηγηθεί, ο Νομός Ζακύνθου είχε τους ακόλουθους 10 Δήμους: Ζακυνθίων, Λιθακιωτών, Ναφθίων, Ελατίων, Οπιταϊδών, Αρκαδίων, Υριαίων, Μεσογαίων, Ψωφίδος και Αρτεμισίων⁴.

Όσον αφορά τα επαγγέλματα στη Ζάκυνθο, την ίδια εποχή, υπήρχαν 23 δικηγόροι, 4 υποδικηγόροι, 37 ιατροί, 4 και-πηγοί, 4 καθηγητές ξένων γλωσσών, 6 αρχιτέκτονες, 2 δη-μαρχιτέκτονες, 3 Αγιογράφοι, 4 ζωγράφοι, 1 μουσικοδιδά-σκαλος, 9 συμβολαιογράφοι, 20 φαρμακοποιοί, 1 φαρμακέ-μπορος, 2 φωτογράφοι, καθώς επίσης και 245 κτίστες και 144 ξυλουργοί, ενώ όπως γίνεται φανερό το μεγαλύτερο τμή-μα του πληθυσμού το αποτελούσε ο αγροτικός κόσμος του νησιού⁵.

Εξάλλου ο πρώτος χρόνος του αιώνα μας (1901) είναι συνδεδεμένος με τη Ζάκυνθο γιατί τη χρονιά αυτή εγκαι-νιάσθηκε ο επίσημος ηλεκτροφωτισμός της πόλης. Ήδη απο το 1900 επι δημαρχίας Αντ.Μακρή είχε υπογραφεί σύμβαση μεταξύ Δήμου και των αναδόχων της "Εταιρείας Ηλεκτροφω-τισμού Σ.Γούναρη και Στ.Λαζαρίδου". Για το σκοπό αυτό ιδρύθηκε στο νησί Ηλεκτρικός Σταθμός και στις 30 Σεπτεμ-βρίου 1901 μπήκε σε ενέργεια ο ηλεκτροφωτισμός της Πό-λης που γινόταν με 75 απλές ηλεκτρικές λάμπες, έντασης δέκα κεριών η κάθε μία και με 6 ηλιακές, έντασης τριών χιλιάδων κεριών. Δηλαδή συνολικά ο φωτισμός της πόλης είχε ένταση 3750 κεριών. Ο φωτισμός των κατοικιών και καταστημάτων της Πόλης, που γινόταν μέχρι τότε με πετρέ-λαιο (στην ύπαιθρο με λάδι), άρχισε με την πάροδο του χρόνου να εξηλεκτρίζεται με πρώτα τα εμπορικά καταστή-ματα της Πόλης ενώ σταδιακά επεκτάθηκε και στις κατοι-κίες⁶.

Αναφερόμενοι στη συνέχεια στην πορεία εξέλιξης, που ακολούθησε η διάρθρωση της παραγωγής στη Ζάκυνθο στις αρχές του 20ου αιώνα, θα παρατηρήσουμε ότι η αγροτική παραγωγή του νησιού αρχίζει να στηρίζεται κατά κύριο λόγο στο σταφιδόκαρπο. Η μέση ετήσια εξαγωγή σταφίδας (κυρίως στην Αγγλία) για την περίοδο 1900-1907 ανήλθε σε 6.836.571 κιλά. Δεν γνω-ρίζουμε για την αντίστοιχη περίοδο τη μέση παραγωγή, αλ-λά αν στηριχτούμε στο γεγονός ότι η παραγωγική δραστη-ριότητα της σταφίδας αφορούσε κυρίως εξαγωγικούς σκοπούς, τότε και η αντίστοιχη μέση ετήσια παραγωγή φαίνεται ότι

πλησίαζε και ξεπερνούσε τους 7 τόννους. Η μέση αξία των εξαγωγών του σταφιδόκαρπου για την ίδια περίοδο ανήλθε στο ποσό των 69.370 λιρών στερλίνων ή 2.515.546 δραχμών⁷.

Η ελαιοπαραγωγή, δεύτερος σε σπουδαιότητα κλάδος της αγροτικής οικονομίας του νησιού, αφορούσε το λάδι και τα υποπροϊόντα αυτής όπως το πυρηνέλαιο και το σαπούνι. Ο μέσος ετήσιος όρος εξαγωγής λαδιού στην επταετία 1901-1907 ανήλθε σε 280 τόννους με μέση αξία 217.515 δραχμές. Παρόλα αυτά η παραγωγή λαδιού όπως φαίνεται από τον παρακάτω πίνακα παρουσίαζε κάμψη και από 432 τόννους, που εξήχθησαν από τη Ζάκυνθο το 1901 οι εξαγωγές έπεσαν σε 97 τόννους το 1907⁸. Οι βιομηχανίες όμως που από τη "μεθενωτική" περίοδο είχαν σημειώσει κάποια πρόοδο ήταν οι μεταποιητικές μονάδες της πυρηνελαιουργίας και της σαπωνοποιΐας. Τόσο το πυρηνέλαιο όσο και το σαπούνι εξαγόταν σε σημαντικές ποσότητες αποφέροντας αρκετά έσοδα στη ντόπια βιομηχανία του νησιού. Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζουμε την εξαγωγική ικανότητα των προϊόντων της ελαιοπαραγωγής στη Ζάκυνθο στις αρχές του αιώνα:

Η ΕΞΑΓΩΓΙΚΗ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗ ΖΑΚΥΝΘΟ ΣΤΙΣ
ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20 ΑΙΩΝΑ (σε τόννους και δραχμές)

ΕΤΗ	1901		1902		1903		1904		1905		1906		1907	
	Ποσότητα	Αξία	Ποσότητα	Αξία	Ποσότητα	Αξία	Ποσότητα	Αξία	Ποσότητα	Αξία	Ποσότητα	Αξία	Ποσότητα	Αξία
Λάδι	432	357.480	567	516.091	271	205.067	426	253.610	61	39.424	109	74.617	97	74.472
Πυρηνέλαιο	273	198.680	344	271.188	100	80.289	141	119.525	241	159.913	380	174.344	335	137.785
Σαπούνι	104	81.880	104	82.012	114	82.333	93	58.100	82	45.738	167	106.392	1376	679.138
Σύνολο	809	638.040	1015	869.291	485	367.689	660	431.235	384	245.075	656	355.353	1808	891.395

Σημείωση: Η μετατροπή των αξιών από λίρες στερλίνες σε δραχμές έγινε με βάση την ισοτιμία λίρας στερλίνας-δραχμής για την παραπάνω περίοδο

ΠΗΓΗ: Ο Πίνακας καταρτίσθηκε με βάση τα στοιχεία από το: Foreign Office: DIPLOMATIC AND CONSULAR REPORTS FROM GREECE (Annual Series- Presented to both Houses of Parliament by Command of His Majesty), London, printed for His Majesty's Stationery Office by Harrison and Sons, St. Martin's Lane. Report on the trade and Commerce of the Ionian Islands for the years: 1902 (No.3074) σ.σ. 19-20, 1903 (No.3257) σ.σ. 19-20, 1904 (No.3474) σ.σ.20-21, 1905 (No.3594) σ.σ. 14-15, 1906 (No.37806) σ.σ.23-24, 1907 (No.4002) σ.σ. 15-16

Το κρασί της Ζακύνθου εξαιρετικό για τη γεύση και το άρωμα του και πλούσιο σε οινόπνευμα (12°-17°), εξαγόταν σε σημαντικές ποσότητες. Το 1900 η εξαγωγή κρασιού έφτασε τις 8.129 βαρέλλες και το 1901 τις 7.360⁹.

Αλλα προϊόντα εξαγωγής ήταν η γλυκόριζα (500.000 οκάδες), δέρματα προβάτων και αιγών (50-100.000 τεμάχια ετησίως), αυγά (συνολική παραγωγή 3-4 εκατομμύρια, από τα 50-70.000 πουλερικά που υπήρχαν στο νησί), διάφορα είδη υφασμάτων από τα παραδοσιακά υφαντουργεία του νησιού, καθώς και μετάξι (10-20.000 οκάδες) από την εγχώρια σηροτροφία, που δυστυχώς μη έχοντας την κατάλληλη υποστήριξη με την πάροδο του χρόνου έπεσε σε μαρασμό. Επίσης, η τοπική πουδροποιία εξήγαγε κατά μέσο όρο κάθε χρόνο 750.000 κουτιά πούδρας¹⁰.

Από τα παραπάνω προϊόντα η σταφίδα και το λάδι προορίζονταν αποκλειστικά για την Ευρωπαϊκή αγορά και μεταφέρονταν τις περισσότερες φορές απ'ευθείας, με φορτηγά ατμόπλοια, από το λιμάνι της Ζακύνθου στους τόπους προορισμού των. Τα υπόλοιπα προϊόντα αφορούσαν την εσωτερική αγορά και κυρίως της αναπτυσσόμενης τότε Αθήνας, που απορροφούσε ένα σημαντικό τμήμα της παραγωγής του νησιού.

Σχετικά με την κτηνοτροφική δραστηριότητα της περιόδου εκείνης, τα διαθέσιμα στοιχεία δεν είναι αρκετά να μας δείξουν το μέγεθος της κτηνοτροφικής παραγωγής του νησιού. Ενδεικτικά μόνο αναφέρουμε ότι το ζωϊκό κεφάλαιο της Ζακύνθου, το 1901, ανερχόταν σε 130.000 περίπου κεφάλια που κατανέμονταν χονδρικά σε 80.000 αίγες και 50.000 πρόβατα¹¹.

Εξάλλου σημαντικά έσοδα στην Εθνική οικονομία απέφερε η εκμετάλλευση των αλυκών, της Ζακύνθου, αλλά και των υπόλοιπων νησιών του Ιονίου, που αποτελούσαν Κρατικό μονοπώλιο. Η παραγωγή αλατιού των αλυκών της Ζακύνθου, όπως φαίνεται στον παρακάτω πίνακα, αντιπροσώπευε

κατά το 1912 και 1913 το 6,8% και 7,2% της συνολικής παραγωγής στην Ελλάδα, ενώ η συνολική παραγωγική δυνατότητα των νησιών του Ιονίου αντιπροσώπευε για τα αντίστοιχα χρόνια περισσότερο του 1/3 της συνολικής παραγωγής αλατιού της χώρας.:

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ.1.2.

Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΥΠΑΡΧΟΥΣΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΑΛΥΚΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ Η ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗΣ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΑΛΥΚΩΝ ΤΩΝ ΝΗΣΙΩΝ ΙΟΝΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΕΤΙΑ 1912 - 1913

Αλυκές σε λειτουργία στο Ελληνικό Βασίλειο και στα Ιόνια Νησιά	1912	1913	1912	1913
	Παραγωγή (σε οκάδες)	Παραγωγή (σε οκάδες)	Ποσοστό % της συνολ. παραγωγής	Ποσοστό % της συνολ. παραγωγής
Αναβύσσου (Αττικής)	4.000.000	2.700.000		
Γαυιζους (Φθιώτιδας)	1.807.000	950.000		
Κοπραίνης	1.200.005	549.610		
Μήλου	140.189	134.844		
Τουρλίδος	4.500.000	5.530.000		
Ασπρης	2.500.000	2.000.000		
Δομβραίνης (Βόνιτσας)	480.000	257.150		
Βόλου	104.841	101.493		
Νάξου	270.417	180.000		
Θερμησίας (Ερμιονίδας)	550.000	72.500		
Παραγωγή Ελλάδας (εκτός Επτανήσου)	15.552.802	12.476.567	64,0	61,2
Λευκάδας (Πόλης)	2.687.000	2.367.908	25,0	27,0
" (Αλεξανδρου)	3.400.000	3.136.509		
Κέρκυρας (Λευκίμης)	1.018.358	935.355	4,2	4,6
Ζακύνθου	1.642.000	1.472.008	6,8	7,2
Συνολική Παραγωγή Επτανήσου	8.747.358	7.911.780	36,0	38,8
Συνολική Παραγωγή Ελλάδας	24.300.160	20.388.347	1000,0	100,0

ΠΗΓΗ: Επεξεργασία πίνακα που δείχνει την παραγωγή αλατιού στην Ελλάδα και περιέχεται στο έργο του: Α.Μ.Ανδρεάδη: Περί της Οικονομικής Διοικήσεως της Επτανήσου επι Βενετοκρατίας, Τομ.Β', Αθήναι 1914, υποσημ.1 στη σελ.304.

Όπως γίνεται φανερό από τα παραπάνω, η εξαγωγική δραστηριότητα της Ζακύνθου και η βάση των προσόδων του νησιού παρέμενε προσκολλημένη στον πρωτογενή τομέα της παραγωγής. Από το σύνολο των εξαγωγών το 70%-80% αφορούσε τη σταφίδα και ακολουθούσαν το λάδι, το πυρηνέλαιο, και το σαπούνι (15%-10%). Το εμπορικό ισοζύγιο της Ζα-

κύνθου όπως φαίνεται και απο τον πίνακα που ακολουθεί, συνέχιζε, κατά τα πρώτα χρόνια του αιώνα μας, να παρουσιάζει πλεόνασμα, που οφειλόταν στην αυξημένη μέχρι τότε ζήτηση της σταφίδας απο την Ευρωπαϊκή αγορά. Όταν όμως αργότερα η συνεχιζόμενη σταφιδική κρίση προκάλεσε νέα πτώση των τιμών της σταφίδας, το οικονομικό αδιέξοδο έγινε ιδιαίτερα αισθητό και σχεδόν ασήκωτο στον αγροτικό πληθυσμό του νησιού¹².

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ.1.1.3.

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΙΣΟΖΥΓΙΟ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ
20ου ΑΙΩΝΑ (σε τόννους και δραχμές)

Ε Τ Η	ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ		ΕΞΑΓΩΓΕΣ ΣΤΑΦΙΔΑΣ		ΣΥΝΟΛΟ ΕΞΑΓΩΓΩΝ		ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΙΣΟΖΥΓΙΟ
	Ποσότητα	Αξία	Ποσότητα	Αξία	Ποσότητα	Αξία	
1901	5.039	2.499.320	4.837	2.262.000	6.865	3.419.600	+ 920.280
1902	6.341	2.144.434	5.979	1.934.644	7.787	3.022.798	+ 878.364
1903	7.806	1.561.821	7.316	2.283.330	8.459	2.848.857	+1.287.036
1904	3.643	742.525	9.675	2.662.905	10.638	3.206.490	+2.463.965
1905	5.609	1.258.087	5.485	1.553.798	6.317	1.950.009	+ 691.922
1906	3.740	914.748	8.189	3.241.298	10.154	4.125.976	+3.211.228
1907	4.157	1.008.562	6.375	3.670.852	8.511	4.722.382	+3.713.820

Σημειώσεις: 1) Οι παραπάνω υπολογισμοί των αξιών σε δραχμές έγινε με βάση την ισοτιμία λίρας στερλίνας - δραχμής που για την παραπάνω περίοδο ακολούθησε την εξής πορεία: 1901 = 1:40, 1902 = 1:40,5, 1903 = 39,3 (μέση ετήσια τιμή), 1904 = 1:35 (μέση ετήσια τιμή), 1905 = 1:30,8, 1906 = 1:31 (μέση ετήσια τιμή), 1907 = 1:27,42 (βλ. παρακάτω πηγή για τα αντίστοιχα έτη).

2) Στις εξαγωγές σταφίδας δεν περιλαμβάνεται ο σταφιδόκαρπος που διαμετακομίζονταν στο λιμάνι της Ζακύνθου προερχόμενος από την Πελοπόννησο και μέσω αυτού εξαγόταν στο εξωτερικό.

ΠΗΓΗ: Ο πίνακας καταρτίσθηκε με βάση τα στοιχεία από το: Foreign Office : Annual Report on the trade and Commerce of the Ionian Islands for the years: 1901-1907, σπ.αν.,

Είναι γνωστές και έχουν αναφερθεί πολλές φορές μέχρι το σημείο αυτό της μελέτης μας οι συνθήκες καλλιέργειας και η μορφή της αγροτικής ιδιοκτησίας, την εποχή εκείνη στη Ζάκυνθο. Οι "αγροληπτικές" σχέσεις εξακολουθούσαν να υπάρχουν, και η γεωργική εκμετάλλευση του ζακυνθινού κάμπου, γινόταν από τις λιγοστές οικογένειες, με τους αρχοντικούς τίτλους και τα προνόμια, από την εποχή της Βενετοκρατίας, που κατείχαν ακόμη μεγάλες εκτάσεις γης. Τρείς ήταν, στις αρχές του αιώνα μας οι κατηγορίες του εργαζόμενου πληθυσμού της υπαίθρου του νησιού: Οι μικροκτηματίες, οι σέμπροι των μεγαλοϊδιοκτητών, και αυτοί που πρόσφεραν την εργασία τους με αντάλλαγμα ένα χαμηλό ημερομίσθιο. Οι πρώτοι, όταν δεν καλλιεργούσαν τη γη έμεναν άνεργοι, οι δεύτεροι-αιώνια θύματα των γαιοκτημόνων- έπαιρναν (όπως παντα) ένα ελάχιστο μέρος της παραγωγής (το 1/4 συνήθως) όπως αυτό καθοριζόταν από τα "αγροληπτικά" συμβόλαια. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η τοκογλυφία, που συνέχιζε να αποτελεί τη μάστιγα του τόπου, εκμεταλλευόμενη τις περιόδους οικονομικής κρίσης, αποδυνάμωνε παραπέρα το εισόδημα του αγροτικού πληθυσμού. Το πρόβλημα της τοκογλυφίας όμως, καθώς και η μικρή στρεμματική απόδοση της γης, ήταν την εποχή εκείνη γενικότερο και αποτέλεσε την αφορμή της ψήφισης του Νόμου 602/1914 " Περὶ συνεταιρισμών" ¹³. Ο Νόμος αυτός, που αποτέλεσε τη βάση της νόμιμης εξέλιξης του συνεταιριστικού κινήματος στην Ελλάδα, έδωσε την ευκαιρία στους Ζακυνθινούς αγρότες, κάτω από τις συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί στο νησί, να ιδρύσουν τους πρώτους αγροτικούς συνεταιρισμούς. Από τα στοιχεία που μας παραχώρησε η "Ένωση Γεωργικών Συνεταιρισμών Ζακύνθου", η ίδρυση και η επωνυμία των πρώτων συνεταιρισμών στη Ζάκυνθο ήταν η ακόλουθη:

Επωνυμία Οργάνωσης	Ημερομηνία ίδρυσης
1) "Γεωργικός Πιστωτικός Συνεταιρισμός Μαχαιράδου (παλαιός)" περιφέρεια η κοινότητα: Μαχαιράδο	25-5-1915
2) "Γεωργικός Πιστωτικός Συνεταιρισμός Καλλιπάδου" περιφέρεια ή κοινότητα: Καλλιπάδου	18-6-1915

3) "Ελαιουργικός Πιστωτικός Συναι-
τερισμός Λιθακιάς"
περιφέρεια οι κοινότητες: Λιθακιάς-
Μουζακίου

18-6-1915

Απο την πρώτη μέρα της ίδρυσης των παραπάνω συνε-
ταιρισμών και αυτών που ακολούθησαν, κύριο αίτημα της
πλειοψηφίας των συνεταιρισμένων χωρικών του νησιού ήταν
η κατάργηση των αγροληπτικών σχέσεων, που καθόριζαν τη
μορφή της αγροτικής ιδιοκτησίας στη Ζάκυνθο. Το 1924
ένα μόλις χρόνο πριν την οριστική κατάργηση των "αγρο-
ληψιών" στη Ζάκυνθο, το τοπικό περιοδικό "ΑΓΡΟΤΙΚΗ-όργα-
νο της Ενώσεως Γεωργικών Συνεταιρισμών Ζακύνθου", που
είχε στο μεταξύ ιδρυθεί, παρουσίαζε με το καλύτερο τρό-
πο το αγροτικό ζήτημα της Ζακύνθου γι' αυτό και το παρα-
θέτουμε αυτούσιο:

Το Αγροτικό Ζήτημα Ζακύνθου

<< Η Ένωση των Γ.Σ.Ζ. δηλοί δια του παρόντος,
οτι απαξιού να απαντήσει εις ύβρεις είτε ενα-
ντίον της οργανώσεως γενομένης, είτε εναντί-
ον των αποτελούντων την Διοίκησιν αυτής.

Ο σκοπός των ολίγων αυτών γραμμών είναι να
θέση μερικά πράγματα εις την θέσιν των.....
.....

Δια το αγροτικό ζήτημα Ζακύνθου ο άγων της
Ενώσεως περιορισθή εις τα κάτωθι:

- 1) Να διδάξη εις τα μέλη αυτής, επειδή έχει
την υποχρέωσιν να είναι φρουρός της οικο-
νομικής ευημερίας των, οτι το αγροληπτικό
σύστημα των τετάρτων είναι εις αυτούς ασύμ-
φορον.
- 2) Να ενεργή παρ' οιαδήποτε Κυβερνήσει όπως
το μεσαιωνικόν αυτό σύστημα καταργηθή, διό-
τι αμφιβάλλει εάν εις οιαδήποτε γωνίαν
της γης σήμερον υπάρχει νόμος οστις να υπο-
χρεώνει έναν άνθρωπο να εργάζεται χωρίς αυ-
τός να θέλη, εργαζόμενος δε να υφίσταται να
ζημίαν.

Και όσον αφορά το πρώτον μέρος δεν έχει ή να παραθέση τους κάτωθι αριθμούς τους οποίους μελετώντες και οι αντιδρώντες θέλουν σιν απολύτως πεισθή, διότι ημείς δεν αρκούμεθα εις αυτούς καλήν πίστιν.

Κατα μέσον όρον η παραγωγή των υπο αγροληψίαν κτημάτων Ζακύνθου απο απόψεως παραγωγής σταφίδος είναι εξ(6) αξινάρια κατά χιλίας λίτρας [το αξινάριο ήταν μέτρο επιφανείας,βενετικής προέλευσης και ίσο προς 160 τετραγωνικά βήματα ή 4000 πόδια].

Με την σημερινήν τιμήν σταφίδος αι 1000 λίτραι έχουν	δρχ.	3000
Μείον το ήμισυ ανήκον εις τον αγροδότην	"	1500
Μένει υπέρ του αγρολήπτου	"	1500
Το ήμισυ τούτου ανήκει εις τον αγρολήπτην ως κύριον του 1/4,ήτοι:	"	750
Αρα ο αγρολήπτης λαμβάνει δια την κατατεθείσαν εργασίαν	"	750
Εξ αξινάρια δια καλλιέργειαν και έξοδα ως έγγιστα	"	1700
Μειον το ήμισυ διαφόρων εξόδων επιβαρυνόντων τον αγροδότην έγγιστα	"	100
	"	1600
Το 1/4 των εξόδων ανήκουν τω αγρολήπτη	"	400
	δρχ.	1200

Αποτέλεσμα του ως άνω λογαριασμού είναι, οτι ο αγρολήπτης εργαζόμενος όλο το χρόνο πληρώνει απο τη τσέπη του δραχμάς 450.

Δεν είναι βεβαίως αντιληπτός εις τον αγρότην ο υπολογισμός ούτος, διότι συνηθίζει να μην υπολογίζη την προσωπικήν του εργασίαν, αποτέλεσμα όμως σοβαρότατον είναι η καλλιέργεια της γης να γίνεται πλημμελώς, ούτω δε η αποδοσις των εις τέταρτον κτημάτων να ελαττούνται από ημέρας εις ημέραν και να έχωμεν κτήματα των οποίων η πα-

ραγωγή να φθάνη εις δέκα αξινάρια κατά χιλιόλιτρο.

Τούτο είναι το περίφημο αγροτικό ζήτημα, ου την λύσιν εζήτησαν και ζητούν οι αγρόται μας>>¹⁴.

Το 1925 ήταν η χρονιά-σταθμός για τον αγροτικό πληθυσμό της Ζακύνθου, αφού τη χρονιά αυτή δημοσιεύθηκε στην "Εφημερίδα της Κυβερνήσεως" το Νομοθετικό Διάταγμα: "Περί διαλύσεως των υφισταμένων εν Ζακύνθω αγροληψιών"¹⁵ Η κατάργηση των "αγροληψιών" όχι μόνο επηρέασε σημαντικά την κοινωνική θέση του αγροτικού πληθυσμού της Ζακύνθου, αλλά αυξάνοντας το ατομικό οικονομικό κίνητρο των αγροτών, αποσύνθεσε την οικονομική βάση της φεουδαρχικής ιδιοκτησίας και την οδήγησε σταδιακά στην πλήρη εκκαθάρισή της.

Ο δευτερογενής τομέας στη Ζάκυνθο, περιοριζόταν στις αρχές του αιώνα μας σε 2 μεγάλα εργοστάσια Οινοπνευματοποιίας και 3 μικρότερα που ήταν συγχρόνως και εργοστάσια Ποτοποιίας, 2 Ατμομύλους, 3 εργοστάσια παραγωγής λαδιού, 3 Βυρσοδεψεία, 6 Κεραμιδοποιεία, 2 Αγγειοπλαστεία, 1 Μεταξουργείο, 2 ατμοκίνητα Βαφεία, 3 Κατοπτροποιεία, 1 Υφαντουργείο, 10 Πουδροποιεία, 10 Σαπωνοποιεία, και 4 βιοτεχνικά εργαστήρια μαντολάτου¹⁶.

Σχετικά με τα πιστωτικά ιδρύματα που λειτουργούσαν ή ιδρύθηκαν την περίοδο αυτή στη Ζάκυνθο σ'αυτά περιλαμβάνεται το Ενεχυροδανειστήριο ή "Μόντε" (Monte di Pietà) που ήδη αναφέραμε και που εξακολουθούσε αν και υποβαθμισμένο, να λειτουργεί. Το 1901 οι εισπράξεις του ανήλθαν σε 108.429 δρχ. και 49 λεπτά, ενώ διέθεσε τον ίδιο χρόνο δάνεια με ενέχυρο της τάξης των 120.486 δρχ. και 88 λεπτών. Κατά τον απολογισμό του 1902 το ευεργητικό του "Μοντε" ανερχόταν σε 27.394,39 δρχ. και το παθητικό σε 32.267,99 δρχ. απο τις οποίες 27.320 δρχ. για έξοδα συντήρησης και μισθοδοσίας του προσωπικού.

Λειτουργούσε επίσης ή "Ιονική Τράπεζα", που απο το 1840, την περίοδο δηλ. της " Αγγλικής Προστασίας ", είχε ιδρύσει υποκατάστημα στη Ζάκυνθο. Η Αγγλική Κυβέρνηση είχε δώσει, όπως ήδη έχει αναφερθεί, στην Τράπεζα αυτή το προνόμιο της έκδοσης Τραπεζογραμμάτων που επικυρώθηκε με το Νόμο του 1860 " Περί αποκλειστικού δικαιώματος έκδοσης Τραπεζογραμμάτων στις Ιονίους Νήσους επι μίαν εικοσαετίαν". Το δικαίωμα αυτό διατηρήθηκε στη Συνθήκη του Λονδίνου το 1864 όταν τα νησιά του Ιονίου ενώθηκαν με την Ελλάδα. Η προθεσμία του προνόμιου αυτού, έληξε το 1880 και η Ελληνική Κυβέρνηση με Νόμο της 21ης Απριλίου 1880 ανανέωσε τη σύμβαση της έκδοσης τραπεζογραμμάτων για τα επόμενα 25 χρόνια, δηλαδή μέχρι της 29ης Απριλίου 1905. Το ποσόν της έκδοσης τραπεζογραμμάτων της Ιονικής Τράπεζας είχε ορισθεί σε 14 εκατ. απο τα οποία 9 εκατ. για λογαριασμό της ίδιας της Τράπεζας και 5 εκατ. για λογαριασμό της Κυβέρνησης. Το εκδοτικό προνόμιο της Ιονικής Τράπεζας μεταβιβάσθηκε στην Εθνική Τράπεζα μετά τη λήξη της παραπάνω σύμβασης, που συνοδεύθηκε και απο την έναρξη λειτουργίας στο νησί του υποκαταστήματος της Εθνικής. Η Ιονική Τράπεζα μέχρι τις αρχές του 1902 είχε διαθέσει σε ενυπόθηκα δάνεια 2.953.838,77 δρχ. έναντι 3.155.075, που ήταν υποχρεωμένα να διαθέσει κατά την υπογραφείσα σύμβαση, δηλαδή το 40% του Αρχικού Κεφαλαίου (7.887.687,50 δρχ.). Επίσης είχε διαθέσει γεωργοκτηματικά δάνεια της τάξης των 2.621.625,98 δρχ. έναντι 1.197.992 δρχ., ή το 25% που υποχρεούνταν απο τη σύμβαση να διαθέσει. Είχε δηλαδή διαθέσει 448.442,75 δρχ. επιπλέον των υποχρεώσεων της.

Άλλο πιστωτικό ίδρυμα που λειτουργούσε στη Ζάκυνθο, ήταν η "Σταφιδική Τράπεζα". Κατά το σταφιδικό έτος 1900-1901 διέθεσε στη Ζάκυνθο το ποσόν των 280.000 δρχ. Απο αυτά εισπράχθηκαν κατά τον επόμενο χρόνο, 1901-1902, 187.000 δρχ.

Εξάλλου την περίοδο αυτή ιδρύθηκαν στη Ζάκυνθο και τα ακόλουθα υποκαταστήματα Τραπεζών: Στις 4 Ιουλίου 1905 άρχισε τη λειτουργία του το υποκατάστημα της "Εθνικής"

Τραπεζης της Ελλάδος". Η "Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος" άρχισε να λειτουργεί την 19η Απριλίου 1924, ενώ η "Αγροτική Τράπεζα" άρχισε τις εργασίες της την 1η Σεπτεμβρίου 1937¹⁷. Όπως γίνεται φανερό απο τα παραπάνω, η χρηματοπιστωτική δυνατότητα της Ζακυνθινής οικονομίας την περίοδο αυτή ήταν αρκετά επαρκής για την υποβοήθηση των διαφόρων παραγωγικών δραστηριοτήτων.

Πέρα των πιστωτικών αυτών ιδρυμάτων λειτουργούσαν στη Ζάκυνθο οι παρακάτω Ασφαλιστικές Εταιρείες, που ήταν αποτέλεσμα της εμπορικής και ναυτιλιακής κίνησης που παρουσίαζε απο τη "μεθενωτική" περίοδο το νησί. Η Γαλλική Ασφαλιστική Εταιρεία "Esperance" με τοπικό πράκτορα τον Αγγελο Μωρέτη που αντιπροσώπευε επίσης την εταιρεία "Ανω Ρήνος". Η Ασφαλιστική Εταιρεία "Μαγχαϊμ" (Σπ. Παναγιωτόπουλος), η "Εθνική και Βικτωρία Βερολίνου" (Ι. Λεονταράκης), η "Αδριατική Τεργέστης" και "Ιταλία" (με πράκτορα τον Γ. Δ. Μπάφα), και τέλος η "Γενικαί Ασφάλεια Τεργέστης" (Π. Καρβελάς).

Στη Ζάκυνθο λειτουργούσαν επίσης 8 πρακτορεία Ατμοπλοϊκών Εταιρειών, ενώ υπήρχαν και άλλα των οποίων τα ατμόπλοια προσέγγιζαν το νησί μόνο για εμπορικούς σκοπούς, όπως διαμετακόμιση σταφίδας, λαδιού και άλλων τοπικών προϊόντων. Υπήρχε επίσης μία ανθρακαποθήκη (Α.Ι. Κολαΐτη) για την τροφοδοσία σε καύσιμη ύλη των πλοίων που κατέπλεαν στο λιμάνι της Ζακύνθου. Το λιμάνι της Ζακύνθου όμως ήταν η καρδιά της οικονομικής της δραστηριότητας. Η ναυτιλιακή κίνηση του νησιού, κατά την πρώτη εικοσιπενταετία του 20ου αιώνα, όπως γίνεται φανερό απο τον πίνακα που ακολουθεί και που αφορά μόνο τη ναυτιλιακή κίνηση του εξωτερικού εμπορίου της Ζακύνθου, κατά τα πρώτα χρόνια του αιώνα μας παρέμενε αυξημένη. Ο ναυτικός αποκλεισμός των ετών 1916-17 απο τους Αγγλο-Γάλλους, που ήταν αποτέλεσμα πολιτικών συγκρούσεων (κίνημα του Βενιζέλου στη Θεσ/νίκη 1917), δημιούργησε βέβαια τεράστια προβλήματα στη Ζάκυνθο, αφού τόσο το εισαγωγικό, όσο και το εξαγωγικό της εμπόριο που στηριζόταν στις θαλάσσιες μετα-

φορές αποκόπηκε· μετά όμως τη λήξη του αποκλεισμού και την αποκατάσταση της συγκοινωνίας η ναυτιλιακή κίνηση επανήλθε χωρίς ποτέ όμως να πλησιάσει αυτή των προηγούμενων ετών και κυρίως της "μεθενωτικής" περιόδου. Σ' αυτό συνέβαλαν και οι νέοι προσανατολισμοί των εμπορικών γραμμών με τη ραγδαία ανάπτυξη του λιμανιού του Πειραιά και κατά δεύτερο λόγο της Πάτρας.

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ.1.1.4.

Η ΝΑΥΤΙΛΙΑΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΤΟΥ ΛΙΜΑΝΙΟΥ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ, ΑΠΟ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΛΙΜΑΝΙΑ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΓΙΑ ΕΜΠΟΡΙΚΟΥΣ ΣΚΟΠΟΥΣ, 1900-1925 (χωρητικ.σε τόννους)

Ε Τ Η	Κ Α Τ Α Π Ι Λ Ο Ι				Σ Υ Ν Ο Λ Ο				Α Π Ο Π Λ Ο Ι			
	Ι Σ Τ Ι Ο Φ Ο Ρ Α		Α Τ Μ Ο Π Λ Ο Ι Α		Ι Σ Τ Ι Ο Φ Ο Ρ Α		Α Τ Μ Ο Π Λ Ο Ι Α		Ι Σ Τ Ι Ο Φ Ο Ρ Α		Α Τ Μ Ο Π Λ Ο Ι Α	
	Αριθμός	Χωρητικότητα	Αριθμός	Χωρητικότητα	Αριθμός	Χωρητικότητα	Αριθμός	Χωρητικότητα	Αριθμός	Χωρητικότητα	Αριθμός	Χωρητικότητα
1900	1	91	18	22.603	19	22.694	1	91	18	22.603	19	22.694
1901	1	99	27	35.043	28	35.142	1	99	26	34.068	27	34.167
1902	1	64	36	44.245	37	44.309	-	-	36	44.245	36	44.245
1903	-	-	41	53.107	41	53.107	-	-	40	52.038	40	52.038
1904	-	-	56	64.814	56	64.814	-	-	58	66.840	58	66.840
1905	-	-	31	43.463	31	43.463	-	-	31	43.463	31	43.463
1906	-	-	44	60.643	44	60.643	-	-	44	60.643	44	60.643
1907	-	-	41	58.132	41	58.132	-	-	41	58.132	41	58.132
1915	13	905	25	31.765	38	32.670	8	572	32	45.142	40	45.714
1916	4	269	5	4.790	9	5.059	4	377	13	15.175	17	15.552
1917	-	-	-	-	-	-	1	106	2	3.040	3	3.146
1918	1	48	-	-	1	48	5	519	14	90	18	609
1919	9	838	17	29.572	26	30.410	4	587	14	22.085	18	22.672
1920	18	1.471	3	5.616	21	7.087	17	967	21	30.125	38	31.092
1921	14	1.301	2	611	16	1.912	8	429	4	3.398	12	3.827
1922	6	632	1	1.884	7	2.516	4	238	4	3.768	8	4.006
1923	1	50	3	4.806	4	4.856	3	225	6	4.863	9	5.088
1924	14	1.630	7	9.617	21	11.247	11	1.540	24	36.529	35	38.069
1925	10	850	9	12.602	19	13.452	13	1.136	15	18.475	28	19.614

Σημείωση: Οι κατάλοιποι και απόλοιποι αφορούν μόνο έμφορτα σκάφη, απο και προς χώρες του εξωτερικού.

ΠΗΓΗ: Για τα έτη 1900-1907: Foreign Office: Annual Report on the trade and Commerce of the Ionian Islands for the year: 1900-1907, σπ.αν., Για τα έτη 1915-1925: Ε.Σ.Υ.Ε. : Στατιστική Εμπορικής Ναυτιλίας, για τα αντίστοιχα έτη.

Για να δώσουμε μιά πιό ολοκληρωμένη εικόνα της βιομηχανικής και εμπορικής δραστηριότητας που παρουσίαζε η Ζάκυνθος την περίοδο αυτή, θα αναφερθούμε επιγραμματικά στον εμποροεπαγγελματικό κόσμο του νησιού, καθώς και στα βιοτεχνικά και εμπορικά καταστήματα που κατέκλυζαν την πόλη της Ζακύνθου την εποχή εκείνη και της έδιναν όψη εμπορικής κυψέλης. Τον εμπορικό κόσμο της Πόλης (στοιχεία 1902) τον αποτελούσαν τότε 5 Δερματέμποροι, 20 έμποροι εισαγωγής σιτηρών, αποικιακών και εξαγωγής σταφίδας και λαδιού, 4 Εμποροράπτες, 22 Ράπτες ανδρικών ενδυμάτων, 4 Εμπορομεσίτες, 24 Εμποροϋπάλληλοι, 6 Ζωέμποροι, 18 Κουρείς, 3 Καθρεπτοποιοί, 3 Χρυσοστιλβωτές, 2 Τραπεζίτες, 10 Δικαστικοί κλητήρες, 3 Πυροτεχνηματοποιοί, 107 Ράπτριες γυναικείων ενδυμάτων εργαζόμενες για δικό τους λογαριασμό στο σπίτι, 6 Εξαγωγείς εγχώριων υφασμάτων, και 7 Εξαγωγείς κρασιού.

Λειτουργούσαν επίσης: 20 Φαρμακεία απο τα οποία στο ένα ο μοναδικός στο νησί απολυμαντικός κλίβανος (το φαρμακείο αυτό ανήκε στον παππού του γράφοντος, φαρμακοποιού, Διον.Ιθακησίου), 14 Αρτοπωλεία, 4 μόνιμα Ανθοπωλεία και πολλά φορητά εποχιακά, 1 Βιβλιοδετείο, 14 Εμπορικά καταστήματα ψιλικών, 4 καταστήματα ετοιμών ενδυμάτων, 10 καταστήματα αποικιακών, 2 Ζυθοπωλεία, 6 Κοσμηματοπωλεία και χρυσοχοεία, 3 Ωρολογοποιεία και Ωρολογοπωλεία, 24 Υφασματοπωλεία, 5 Οπλοπωλεία, 12 Αλευροπωλεία, 6 Επιπλοποιεία, 7 Ξυλοπωλεία, 16 Καπνοπωλεία, 14 Καφενεία, 5 Ζαχ/πλαστεία, 1 Μυροπωλείο, 14 μικρά και μεγάλα Ξενοδοχεία, 2 Ορειχαλουργεία, και 56 μικρότερα, 7 Καπελάδικα γυναικεία και 2 ανδρικά, 11 Σιτοπωλεία, 11 Στα-

φιδαποθήκες ("σαράγιες"), 14 Σιδηρουργεία, 3 Τυπογραφεία, 8 Ταριχοποιεία και ταριχοπωλεία, 28 Υποδηματοποιεία, 4 Χρωματοπωλεία, 2 Βιβλιοχαρτοπωλεία, 2 Ποτοποιεία, 36 Αμαξες και 18 ιδιωτικά αμάξια, 134 Οινοπωλεία, 3 καταστήματα ραφής γυναικείων ενδυμάτων, 3 Αμαξοποιεία, 2 Αργυρααμοιβεία, 3 Παλαιοπωλεία, 2 Κηροπλαστεία, 4 Μαντολατοποιεία, 1 Μηχανουργείο, 5 Πουδροποιεία, 1 Μακαρονοποιείο, 3 Βυτοποιεία, 1 Καπνοκοπήριο καθώς και 2 Αγορές στις οποίες στεγαζόντουσαν αποκλειστικά κρεοπωλεία και ιχθυοπωλεία¹⁸.

Εξάλλου η συγκοινωνία της Ζακύνθου με την υπόλοιπη Ελλάδα και την Ευρώπη, γινόταν με ατμόπλοια ή μέσω Πατρών, Πύργου και Κέρκυρας, ή απ'ευθείας με τα κυριότερα λιμάνια της Ευρώπης. Η Ζάκυνθος περιλαμβανόταν επίσης στη γραμμή του Αυστροουγγρικού Lloyd, με δεκαπενθήμερη συχνότητα δρομολογίου που περιλάμβανε επίσης τα νησιά Κέρκυρα και Λευκάδα και συνέδεε την Τεργέστη με την Κρήτη.

Σχετικά με το εκπαιδευτικό σύστημα που εφαρμόστηκε στη Ζάκυνθο, αυτό ακολούθησε την πορεία και τις μεταβολές του γενικότερου εκπαιδευτικού πλαισίου της Παιδείας, που ίσχυε σε ολόκληρο το Ελληνικό Βασίλειο¹⁹. Στις αρχές του αιώνα μας στη Ζάκυνθο λειτουργούσαν 1 εκπαιδευτικό ίδρυμα μέσης εκπαίδευσης (Γυμνάσιο) και 3 Ελληνικά Σχολεία που αποτελούσαν την εκπαιδευτική βαθμίδα μεταξύ της μέσης και της στοιχειώδους. Τα τελευταία αυτά πνευματικά ιδρύματα παρείχαν εκπαίδευση μετά τη στοιχειώδη και μέχρι της ηλικίας των δεκατριών χρόνων. Απο το 1922, αυτά, άρχισαν να μετατρέπονται είτε σε γυμνάσια, είτε σε δημοτικά. Καταργήθηκαν επίσημα το 1929. Ο παρακάτω πίνακας παρουσιάζει την κατάσταση των εκπαιδευτικών αυτών ιδρυμάτων καθώς και το σύνολο των μαθητών που φοιτούσαν σ'αυτά (στοιχεία 1902):

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ.1.5.
ΤΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΙΔΡΥΜΑΤΑ ΣΤΗ ΖΑΚΥΝΘΟ
ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ

Εκπαιδευτήρια	Μαθητές κατά τάξη				
	Α'	Β'	Γ'	Δ'	Σύνολο
Γυμνάσιο Δημόσιο	23	10	16	16	65
Α'Ελληνικό Σχολείο Δημόσ.	46	29	35	-	110
Β'Ελληνικό Σχολείο Δημόσ.	44	28	36	-	108
Ελληνικό Σχολείο (ιδιωτικό)	6	12	6	-	24
ΣΥΝΟΛΟ	119	79	93	16	307

ΠΗΓΗ: Ο πίνακας καταρτίστηκε με βάση τα στοιχεία που περιέχονται στο κείμενο του Αγγελου Μωρέτη: Στατιστικός Πίναξ της Νήσου Ζακύνθου, Εκατονταετηρίδα Σολωμού, Αθήναι 1902, σ.σ. 422-423.

Εκτός των ιδρυμάτων αυτών λειτουργούσαν και πολλά σχολεία δημοτικής ή στοιχειώδους εκπαίδευσης που κατανέμονταν στους Δήμους και τα χωριά του νησιού σύμφωνα με τον πίνακα που ακολουθεί. Πέρα από τα δημοτικά αυτά που αφορούσαν τη Δημόσια Εκπαίδευση, στην πόλη της Ζακύνθου λειτουργούσαν και 7 ιδιωτικά δημοτικά σχολεία από τα οποία 4 αρρένων και 3 θηλέων, με συνολικό αριθμό 308 φοιτούντων μαθητών (185 μαθητές και 123 μαθήτριες). Επίσης λειτουργούσαν και 3 ιδιωτικά νηπιαγωγεία. Το σύνολο έτσι της μαθητιώσας νεολαίας της Ζακύνθου ανερχόταν σε 3.889 άτομα ή 8,7% του συνολικού πληθυσμού.

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ.1.6.

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΤΗΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΟΥΣ (ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ) ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ,
ΣΤΟΥΣ ΔΗΜΟΥΣ ΚΑΙ ΤΑ ΧΩΡΙΑ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ, Έτος 1902

Δήμοι	Χωριά και Κοινότητες	Αριθμός Σχολείων	Αριθμός μαθητών
Ζακύνθων	Ζάκυνθος (πόλις)	Α' αρρένων	178
"	"	Β' αρρένων	122
"	"	Γ' αρρένων	176
"	"	Α' θηλέων	217
"	"	Β' θηλέων	110
"	Πόχαλης	γραμματοδιδασκαλείο	53
"	Βασιλικό	"	26
Ψαφίδος	Βανάτο	αρρένων	63
"	"	θηλέων	60
"	Γαητάνιο	αρρένων	91
"	Άγιος Κήρυκας	αρρένων	79
"	Καλλιπάδο	αρρένων	49
Αρκαδίων	Γερακαρία	αρρένων	118
"	"	θηλέων	58
"	Μπελούσι	αρρένων	49
"	Τραγάκι	γραμματοδιδασκαλείο	38
"	Αλικανάς	"	27
Υριαίων	Κατωστάρια	αρρένων	127
"	"	θηλέων	79
"	Πηγαδάκια	αρρένων	48
Μεσογαίων	Σκουλικιάδων	αρρένων	81
"	Φαγιά	αρρένων	47
"	Άγ. Δημήτριος	αρρένων	59
"	Κούεσι	γραμματοδιδασκαλείο	25
Αρτεμισίων	Γαλάρο	αρρένων	62
"	"	θηλέων	57
"	Βουγιάτο	αρρένων	50
"	Φιολίτη	γραμματείο	28
"	Λαγκαδάκια	"	39
Οπιταϊδών	Μαχειράδο	αρρένων	117
"	"	θηλέων	42
"	Ρωμύρι	γραμματείο	45
Λιθακιωτών	Πεισινόντας	αρρένων	82
"	"	θηλέων	61
"	Μουζάκι	αρρένων	65
"	Λιθακιά	"	70
"	Ρώϊδο	γραμματοδιδασκαλείο	66
"	Καλαμάκι	"	-
Ναφθίων	Κοιλιωμένος	αρρένων	50
"	Κερί	"	46
"	Αγαλάς	γραμματοδιδασκαλείο	36
"	Άγ. Λέων	"	58
"	Λούχα	γραμματείο	41
Ελατίων	Μέσαι Βολίμαι	δημ. αρρένων	62
"	Ανω Βολίμαι	"	48
"	Μαριαί	"	κενό
"	Εξαχώρα	γραμματείο	30
"	Πλεμονάριο	γραμματοσχολείο	31
"	Ορθονιαί	"	19
Σύνολο σχολείων & μαθητών		49	3185

Αναφορικά με τα πνευματικά και κοινοφελή ιδρύματα που έκαναν αισθητή την παρουσία τους στη Ζάκυνθο αυτά αφορούσαν τη Δημοτική Βιβλιοθήκη που περιείχε τότε 22.000 τόμους βιβλίων, το Αρχαιοφυλάκιο της Ζακύνθου, που στεγαζόταν στο ίδιο κτήριο με το Ενεχυροδανειστήριο και περιείχε σπάνιο αρχαιολογικό υλικό από την εποχή της Βενετοκρατίας, ένα Δημοτικό και ένα Στρατιωτικό Νοσοκομείο, ένα Χειρουργικό παράρτημα, δύο Γηροκομεία, ένα Ορφανοτροφείο και δύο Σωφρονιστικές φυλακές. Επίσης λειτουργούσαν δύο τεκτονικές Στοές, ένας πολιτικός Σύλλογος, μία Κεντρική Δέσχη και δύο ιδιωτικές, μία Φιλανθρωπική Εταιρεία, μία Λαϊκή Σχολή, μία Φιλαρμονική και τέλος το περίφημο Δημοτικό Θέατρο του νησιού "Ο Φώσκολος" που αποτελούσε τον ακρογωνιαίο λίθο της εκπολιτιστικής ταυτότητας της Ζακύνθου²⁰.

Αφού περιγράψαμε την οικονομική κατάσταση που επικρατούσε στη Ζάκυνθο, κατά τα πρώτα κυρίως χρόνια του αιώνα που διανύουμε, θα προχωρήσουμε, προκειμένου να εντοπίσουμε τους λόγους, που οδήγησαν την άλλοτε φημισμένη "Χρυσή Νήσο" (Isola d'Orò) στην οικονομική παρακμή και στις συνέπειες που είχε η Ιταλική και αργότερα η Γερμανική κατοχή στην οικονομική εξέλιξη του νησιού.

Οι αιτίες της οικονομικής παρακμής της προπολεμικής Ζακύνθου ήταν πολλές και οφείλονταν, τόσο στις διαρθρωτικές μεταβολές της Εθνικής Οικονομίας και των πολιτικών εξελίξεων στο διεθνές και ελληνικό χώρο, όσο και σε οργανικές αιτίες, που πήγαζαν από την ίδια τη φύση της Ζακυνθινής οικονομίας.

Η αρχή του τέλους της οικονομικής ακμής της "μεθωνωτικής" Ζακύνθου, χρονολογείται από την εποχή της επέκτασης του σιδηροδρομικού δικτύου από την Αθήνα μέχρι την Πάτρα (που ολοκληρώθηκε μεταξύ 1884-1887)²¹ και το άνοιγμα του Ισθμού της Κορίνθου (1893), που έδωσαν τα πρωτεία στο λιμάνι του Πειραιά-κατά κύριο λόγο- και στο λιμάνι της Πάτρας. Οι νέοι προσανατολισμοί των θαλασσιών εμπορικών γραμμών και η βελτίωση των χερσαίων συγκοινωνώ-

νιών που είχαν σαν συνέπεια την αύξηση του ποσοστού των μεταφερομένων εμπορευμάτων απο τη ξηρά, δημιούργησαν σταδιακά την αισθητή μείωση της εμπορικής κίνησης του λιμανιού της Ζακύνθου. Κάτω απο αυτές τις συνθήκες το λιμάνι της Ζακύνθου που-απο άποψη κίνησης-συγκαταλεγόταν ανάμεσα στα πρώτα λιμάνια της Ελλάδας κατά τον 19ο αιώνα, σταδιακά θα χάσει την παλιά του εμπορική σημασία και θα περάσει στην παρακμή.

Άλλος λόγος της οικονομικής παρακμής της Ζακύνθου ήταν η σταδιακή απώλεια της Ευρωπαϊκής αγοράς της σταφίδας. Η κρίση που είχε ξεσπάσει ήδη κατά την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα με την αναδιάρθρωση της αμπελοκαλλιέργειας στη Γαλλία και τον αποκλεισμό μέρους της Ευρωπαϊκής αγοράς, εξακολούθησε και στα επόμενα χρόνια. Απο τη μια μεριά η αστάθεια και η συνεχιζόμενη πτώση των τιμών και απο την άλλη ο ανταγωνισμός της αναπτυσσόμενης απο αρκετά χρόνια πριν σταφιδοκαλλιέργειας του Μοριά, περιόριζε την εμπορική δραστηριότητα του άλλοτε φημισμένου λιμανιού της Ζακύνθου. Το άνοιγμα επίσης νέων συμφερότερων αγορών (κυρίως των Ηνωμένων Πολιτειών, απο τις απέραντες και εκσυγχρονισμένες σταφιδοφυτείες της Καλιφόρνιας) δημιούργησε τεράστια προβλήματα στις ελληνικές εξαγωγές γενικότερα, και ταυτόχρονα, λειτούργησε σαν ένας καταλύτης για τη σταδιακή μετατροπή του χαρακτήρα της ελληνικής κοινωνίας, που σχεδόν έναν αιώνα ζούσε κάτω απο τη "σκιά των σταφιδαμπέλων"²².

Εξάλλου, τα γενικότερα εθνικο-πολιτικά γεγονότα και οι οικονομικές εξελίξεις της "μεθενωτικής" περιόδου (πτώχευση του 1893 και άτυχος πόλεμος 1897) επηρέασαν και αυτά δυσμενώς την οικονομική και κοινωνική εξέλιξη του νησιού και προετοίμαζαν το έδαφος της κατοπινής οικονομικής δυσπραγίας της "προπολεμικής" Ζακύνθου.

Τα νέα γεγονότα που ακολούθησαν απο τις αρχές μέχρι τα μέσα του αιώνα μας (βαλκανικοί πόλεμοι 1912-1913, Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, το κίνημα της Θεσσαλονίκης του Βενι-

ζέλου το 1917, Μικρασιατική καταστροφή 1922, η Παγκόσμια κρίση του 1929-1933 και τέλος ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος) δημιούργησαν αναπότρεπτα και σταδιακά τον κύκλο των δυσμενών συνθηκών για την εκδήλωση της οικονομικής παρακμής. Ήταν φυσικό άλλωστε οι παραπάνω εξελίξεις να αποτελέσουν ανασταλτικούς παράγοντες για την παραπέρα εξέλιξη οποιασδήποτε εύρωστης οικονομίας, πόσο μάλλον όταν η οικονομία αυτή παρουσίαζε απο την ίδια της τη φύση σημαία υπονόμευσης όπως συνέβαινε με αυτή της Ζακύνθου.

Βασικό χαρακτηριστικό, που κατά τη γνώμη μας αποτελούσε μειονέκτημα της Ζακυνθινής οικονομίας, ήταν η αυστηρά προσανατολισμένη αγροτική οικονομία στη μονοκαλλιέργεια. Το γεγονός ότι η διάρθρωση των καλλιεργειών στη Ζάκυνθο αφορούσε αποκλειστικά τη σταφίδα και κατά δεύτερο λόγο τις δενδροκαλλιέργειες (απο αυτές κυρίως της ελιάς), καθιστούσε την αγροτική οικονομία του νησιού πολύ ευπαθή στους εξωγενείς παράγοντες όπως κατά το παρελθόν είχε εμπειρικά αποδειχθεί. Έτσι η καταστροφή της σοδειάς απο φυτικές ασθένειες ή φυσικές αιτίες, η άστοχη κρατική πολιτική και οι διεθνείς συγκυρίες επέφεραν κάθε τόσο βαριά πλήγματα σε βάρος των παραγωγών, που είχαν κατ'επέκταση σοβαρότατο αντίκτυπο στην οικονομία του νησιού. Απο την άλλη μεριά οι σχέσεις και η άνιση κατανομή της αγροτικής ιδιοκτησίας-κατάλοιπα του τιμαριωτικού συστήματος που ίσχυε στη Ζάκυνθο απο την εποχή της Βενετοκρατίας-είχαν σαν αποτέλεσμα οι αγρότες, στην συντριπτική τους πλειοψηφία να κατέχουν ιδιοκτησία τελείως ανεπαρκή για την απόδοση ενός ικανοποιητικού εισοδήματος.

Πέρα όμως απο τον πρωτογενή τομέα, η αναιμική βιομηχανική υποστήριξη, ο άκαρπος αγώνας για την εκμετάλλευση των κοιτασμάτων πετρελαίου του Κεριού-που μέχρι σήμερα ακόμη αποτελούν αντικείμενο μελετών!²³ και ο ανεκμετάλλευτος ορυκτός πλούτος της Ζακύνθου (κοιτάσματα γυψόλιθου), αποτέλεσαν άλλη μία αιτία που δεν επέτρεψε την υποκατάσταση της μονοκαλλιέργειας με εναλλακτικές μορφές παραγωγικής δραστηριότητας. Κάτω απ'αυτές τις συνθήκες η

Ζακυνθινή οικονομία, κατά βάση αγροτική, δεν επέτρεψε σε άλλους παραγωγικότερους και σταθερότερους τομείς να αναπτυχθούν και να την οδηγήσουν στο στάδιο της απογείωσης της.

Οι νέοι σεισμοί, στις αρχές του 1912 (Γενάρης-Φλεβάρης), επηρέασαν δυσμενώς τη ψυχολογία των κατοίκων του νησιού και στάθηκαν αφορμή της νέας εξωτερικής και κυρίως εσωτερικής μετανάστευσης ενός σημαντικού τμήματος του πληθυσμού, που αποτέλεσε τότε αληθινό κίνδυνο για την επιβίωση του νησιού²⁴. Ο αποκλεισμός τέλος της Ζακύνθου από τους Αγγλο-Γάλλους στο διάστημα 1916-1917, αποτέλεσε άλλο ένα νέο πλήγμα για το τοπικό πληθυσμό που αντιμετώπιζε εκτός των άλλων το φάσμα της πείνας. Ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού τότε, οδηγήθηκε από την πείνα στο θάνατο, όπως πολύ παραστατικά προβάλλει ανάγλυφο μέσα από τον τοπικό τύπο της εποχής εκείνης²⁵.

Θα ήταν άδικο όμως, αν για την αντικειμενική παρουσίαση των προβλημάτων που αντιμετώπιζε η οικονομία της Ζακύνθου, δεν εξετάζαμε το ρόλο που έπαιξε το επίσημο Κράτος για την αναβάθμιση της Ζακύνθου (Κρατική συμπάρσταση). Όπως όλοι γνωρίζουμε η άνιση αντιμετώπιση από μέρους του Κράτους της περιφερειακής οικονομίας, όχι μόνο της Ζακύνθου αλλά και των υπόλοιπων περιοχών της χώρας, προς όφελος επιλεγμένων περιοχών και ιδιαίτερα αυτής της Πρωτεύουσας, δημιούργησε από τότε την υποβάθμιση όχι μόνο την οικονομική αλλά και τη γενικότερη των περιοχών αυτών. Έτσι, οι περιφέρειες ακολουθώντας την άνιση ανάπτυξη της χώρας, άρχιζαν να τροφοδοτούν τα λιγιστά αστικά κέντρα με την πλουτοπαραγωγική τους ικανότητα τόσο σε προϊόντα όσο και σε εργατικό δυναμικό με συνέπεια τη δική τους σταδιακή αποδυνάμωση και τον οικονομικό μαρασμό.

Αναφέρθηκε στην αρχή του τμήματος αυτού της μελέτης μας ότι η οικονομική κρίση που αντιμετώπιζε η Ζακύνθος

όλα αυτά τα χρόνια παγιώθηκε, όπως ήταν άλλωστε φυσικό, κατά την περίοδο της Ιταλο-Γερμανικής κατοχής. Στη συνέχεια θα αναφερθούμε συνοπτικά, ελλείψει στοιχείων, στην οικονομική κατάσταση της Ζακύνθου στα δύσκολα αυτά χρόνια της κατοχικής περιόδου.

Χ.2. Η Οικονομική κατάσταση της Ζακύνθου κατά την περίοδο της Κατοχής (1941-1944)

Η χρονική περίοδος της Ζακύνθου 1940-1946 (Ελληνοϊταλικός πόλεμος, ιταλογερμανική κατοχή, απελευθέρωση, εμφύλια διαμάχη), αποτελεί ασφαλώς μία πολύ σκοτεινή περίοδο για τον ερευνητή της οικονομικής ιστορίας, αφού, ιδιαίτερα για την εποχή αυτή, η συλλογή στατιστικού υλικού και άλλων ενημερωτικών στοιχείων, για την οικονομία της Ζακύνθου (και της Ελληνικής οικονομίας γενικότερα), ήταν κάτι το πολύ δύσκολο να πραγματοποιηθεί κάτω από τις περιστάσεις που περνούσε το δοκιμαζόμενο Έθνος. Παρόλα αυτά θα προσπαθήσουμε και πάλι, από τα λιγοστά διαθέσιμα στοιχεία που έχουμε υπόψη μας, να δώσουμε την εικόνα που επικρατούσε στη Ζάκυνθο με την απόβαση στο νησί του πρώτου Ιταλού κατακτητή και κυρίως τα οικονομικά μέτρα που πήραν οι Ιταλικές αρχές κατοχής στη διάρκεια παραμονής τους στα Επτάνησα²⁶.

Η περίοδος της Ιταλικής κατοχής στη Ζάκυνθο διήρκεσε από την πρωτομαγιά του 1941 μέχρι τις 10 Σεπτεμβρίου 1943. Οι Ιταλικές δυνάμεις κατοχής από την πρώτη στιγμή της εγκατάστασής τους στο νησί, αγνοώντας τους υποχρεωτικούς κανόνες του διεθνούς δικαίου που καθορίζονταν σε περιόδους πολέμων, εργάστηκε ή προσπάθησε, με κάθε βίαιο και τυραννικό τρόπο, να επιβάλλει και να εφαρμόσει στη Ζάκυνθο το προετοιμασμένο και μελετημένο σχέδιο της προσάρτησης των Ιονίων Νησιών στην Ιταλία. Στα μάτια των Ζακυνθινών ξαναζωντάνεψε την περίοδο αυτή-κάτω από διαφορετικές κοινωνικοοικονομικές συνθήκες-το άσχημο παρελθόν της Βενετοκρατίας.

Η προσάρτηση της Ζακύνθου καθώς και των υπόλοιπων νησιών του Ιονίου στο Ιταλικό Κράτος, επιδιώχθηκε με μια σειρά οικονομικών και άλλων μέτρων που επέβαλαν οι Αρχές κατοχής και αποσκοπούσαν στην οικονομική και διοικητική απομόνωση των Επτανήσων από την υπόλοιπη Ελληνική επικράτεια. Με το υπ'αρ.23 Διάταγμα της 29ης Αυγούστου 1941: "Η Τράπεζα της Ελλάδος αντικαθίσταται, από 1ης Σεπτεμβρίου 1941 υπό της Ανώνυμου Εταιρείας Ιονικού Εμπορίου (Α.Σ.Ι.)". Η εφαρμογή του διατάγματος αυτού, είχε σαν αποτέλεσμα την ίδρυση στη Ζάκυνθο υποκαταστήματος της παραπάνω Ανώνυμου Εταιρείας που μονοπώλησε κατά τη διάρκεια της Ιταλικής κατοχής την χρηματοπιστωτική δραστηριότητα του νησιού. Ταυτόχρονα διαλύθηκαν οι τοπικοί Αγροτικοί Συνεταιρισμοί και ιδρύθηκε στο νησί υποκατάστημα των "Ιταλικών Αγροτικών Συνεταιρισμών" (Consulio Agrario), με την υποχρεωτική εγγραφή όλων των μελών των διαλυθέντων Συνεταιρισμών²⁷

Εξάλλου με τα υπ'αρ.111 και 112 Διατάγματα της 22ης Φεβρουαρίου 1942 καταργήθηκε το ισχύον νομισματικό σύστημα και εισήχθηκε στα νησιά του Ιονίου ή "Ιονική δραχμή", ενώ προσδιορίσθηκε ο χρόνος-μέχρι της 27ης Απριλίου 1942-ανταλλαγής των παλαιών νομισμάτων και τραπεζογραμματίων με τα νέα. Η ανταλλαγή των Ελληνικών δραχμών με τις Ιονικές καθορίσθηκε με βάση τη σχέση 1:1. Η έκδοση των Ιονικών δραχμών ανατέθηκε στην "Ανώνυμη Εταιρεία Ιονικού Εμπορίου", που κυκλοφόρησε χαρτονομίσματα (χάρτινη Ιονική δραχμή) της 1,5,10,50,100,500,1000 και 5000 δραχμών²⁸.

Ένα χρόνο μετά την εγκατάσταση των Αρχών Κατοχής, απομακρύνθηκε η Ελληνική Χωροφυλακή και αντικαταστάθηκε από τοπική Διοίκηση Καραμπινιέρων, ενώ ταυτόχρονα μπήκε σε λειτουργία ο θεσμός της "οικονομικής αστυνομίας", θεσμός που απόβλεπε στη τοποθέτηση ειδικών αστυνομικών δυνάμεων στα επίκαιρα σημεία της οικονομικής δραστηριότητας του νησιού (πιστωτικά ιδρύματα, Δημοσια ταμεία, Τελωνείο, κ.λ.π.). Η διεύθυνση ή διαχείριση των παραπάνω οικονομικών καταστημάτων ανατέθηκε σε Ιταλούς υπαλλήλους και τα Δημόσια ταμεία εφοδιασθηκαν με Ιταλικά διαχειριστικά βιβλία²⁹.

Επίσης, τα οικονομικά μέτρα των Ιταλικών Αρχών επεκτάθηκαν μέχρι του σημείου της απαγόρευσης των εξαγωγών των Επτανησιακών προϊόντων στην ηπειρωτική Ελλάδα, ενώ συγχρόνως τα Ελληνικά χαρτόσημα και γραμματόσημα αποσύρθηκαν απο την κυκλοφορία για να αντικατασταθούν απο Ιταλικά³⁰.

Σχετικά με τα μέτρα που πάρθηκαν στον τομέα της εκπαίδευσης, αυτά αφορούσαν στο διορισμό "Γενικού Επόπτη Σχολείων των Ιονίων Νήσων" που είχε την εποπτεία σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης. Σε κάθε Γυμνάσιο διορίσθηκε Ιταλός Γυμνασιάρχης που προχώρησε στην αλλοίωση τόσο των ελληνικών προγραμμάτων διδασκαλίας (με μείωση των ωρών διδασκαλίας των Αρχαίων Ελληνικών και της Ελληνικής Ιστορίας και αύξηση των ωρών διδασκαλίας της Ιταλικής γλώσσας) όσο και στον καθορισμό νέου εορτολογίου σύμφωνα με το Ιταλικό!!!

Σε όλο το διάστημα της Ιταλικής κατοχής, η Ελληνική Νομοθεσία παρέμεινε σε αχρηστία στα νησιά του Ιονίου και η Διοίκηση των νησιών, εξαρτώνταν απο τους τοπικούς πολιτικούς Ιταλούς 'διοικητές και την κεντρική Πολιτική Διοίκηση υπο τον Pierro Parroni με έδρα την Κέρκυρα.

Όπως γίνεται αντιληπτό απο τα προηγούμενα, το σύνολο αυτό των μέτρων δεν αποσκοπούσε παρά στην προσάρτηση των Ιονίων στο Ιταλικό Κράτος. Παρόλα αυτά η συνθηκολόγηση της Ιταλίας που ακολούθησε, οδήγησε τα Ιόνια νησιά να επικοινωνήσουν και πάλι με την υπόλοιπη Ελλάδα. Με διαταγή του Γερμανού Ανώτατου Στρατιωτικού Διοικητή, καταργήθηκαν οι περιορισμοί, που ίσχυαν στις συναλλαγές των νησιών με την κεντρική Ελλάδα και επανήλθε σε κυκλοφορία το Ελληνικό νόμισμα. Για το λόγο αυτό, με την υπ'αρ.244140, της 10ης Οκτωβρίου 1943, Διαταγής του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους (Υπουργείον Οικονομικών)δόθηκαν οδηγίες για την άρση απο την κυκλοφορία της Ιονικής δραχμής και την αντικατάσταση της και πάλι με Ελληνικές δραχμές σε σχέση 1 Ιονική δραχμή προς 1 Ελληνική. Απο την ανταλλαγή αυτή, συγκεντρώθηκαν συνολικά και υποκαταστάθηκαν 3.297.137.054 Ιονικές δραχμές³¹.

Αυτή ήταν σε πολύ γενικές γραμμές η κατάσταση που είχε διαμορφωθεί στη Ζάκυνθο την περίοδο της Ιταλικής κατοχής. Η περίοδος της Γερμανικής κατοχής που ακολούθησε, μετέφερε και στη Ζάκυνθο το κλίμα της ερήμωσης και του θανάτου που πλανιόταν στο στερέωμα της Ελληνικής γής. Στον εμφύλιο πόλεμο που ακολούθησε η Ζάκυνθος όχι μόνο απέκρουσε τον αδελφοκτόνο σπαραγμό, αλλά έδωσε πρώτη το μεγάλο και ιστορικό μήνυμα της λήθης και συμφιλίωσης των Ελλήνων³².

Με την επαναφορά του Κράτους στην ομαλή λειτουργία του, άρχισε και η προσπάθεια ανασυγκρότησης της Ζακύνθου σε όλους τους τομείς της οικονομικής, κοινωνικής, και εκπαιδευτικής ζωής. Οι προσπάθειες αυτές που συνεχίζονταν αδιάκοπα μέχρι το πρωί της 11ης Αυγούστου 1953 δεν άφησαν συγκεκριμένα μηνύματα για τα αποτελέσματα που είχαν. Οι ισχυροί σεισμοί της 11ης και 12ης Αυγούστου και η πυρκαγιά που ακολούθησε και αφάνισε στην κυριολεξία ότι είχε μείνει όρθιο και ότι μπορούσε να σωθεί από τα ερείπια, αποτέλεσαν την οριστική απώλεια της άλλοτε χαρούμενης πολιτείας. Η παλιά πόλη της Ζακύνθου και μαζί όλη η παραδοσιακή αρχιτεκτονική της αποτελούσε πλέον παρελθόν. Πέρα από κάθε άλλο σχόλιο παρουσιάζουμε την πρώτη επίσημη αναφορά, που μεταδόθηκε από τον ασύρματο του Αγγλικού καταδρομικού "Γκάμπια", που πρώτο είχε πλεύσει στο λιμάνι της Ζακύνθου αμέσως μετά το σεισμό της 12ης Αυγούστου 1953:

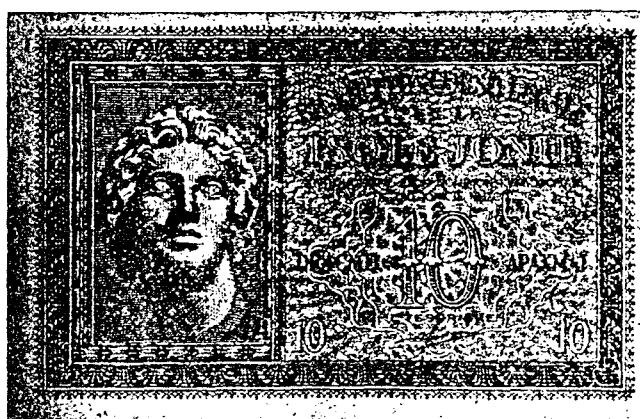
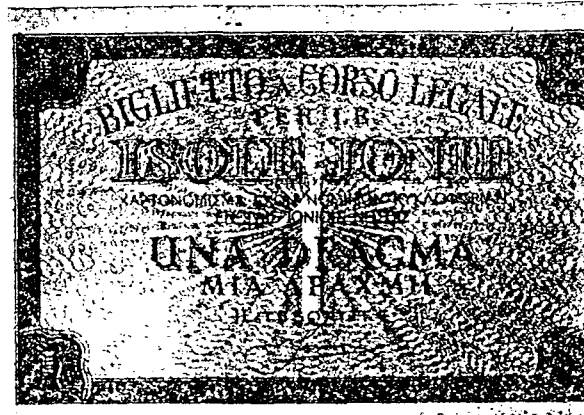
<<...η πόλη της Ζακύνθου παρουσιάζει την όψιν μάξης φλογών ορατών από αποστάσεως πολλών μιλίων. Αι οδοί φαίνονται ως να ανετινάχθησαν υπο ναρκών. Το θέαμα εν συνόλω είναι πολύ χειρότερον από εκείνο το οποίον επαρουσίαζεν η Χιροσίμα μετά την καταστροφήν της υπο της ατομικής βόμβας>>³³.

=====

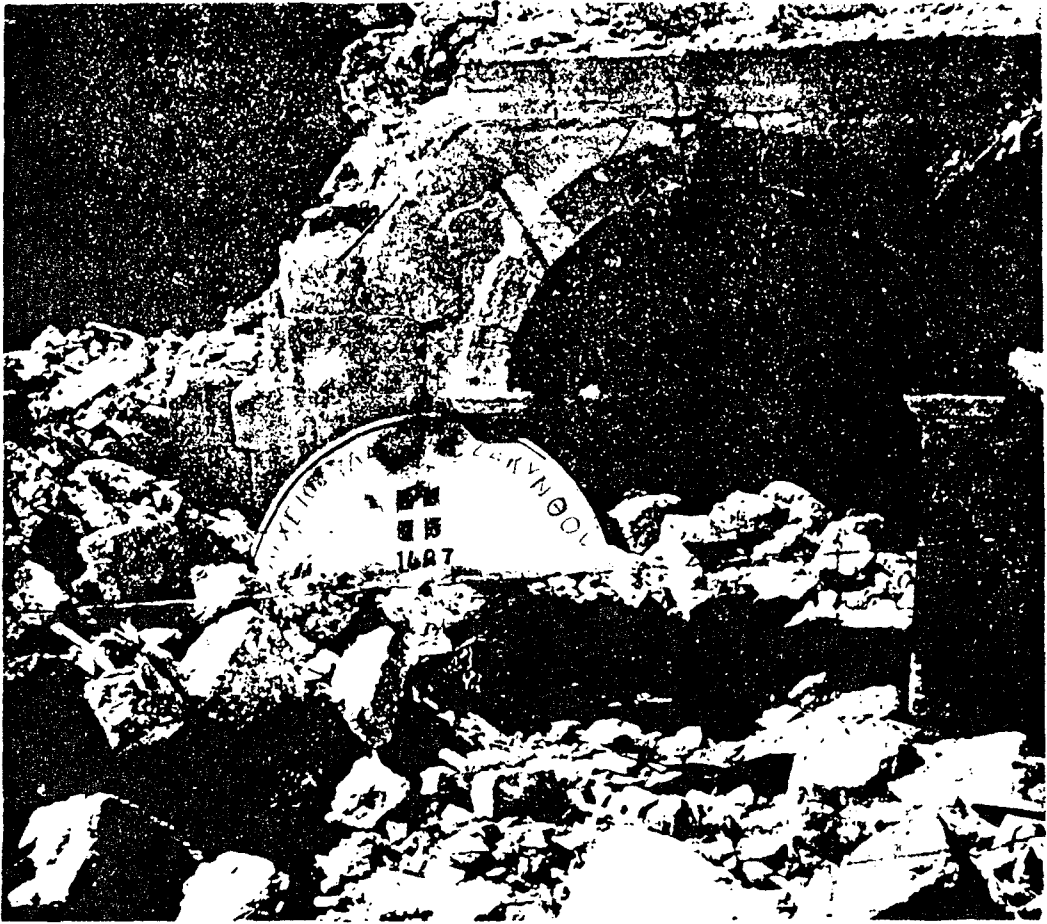
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900

Χαρτονόμισμα των 500 "Ιονικών Δραχμών" που κυκλοφορούσε στα νησιά του Ιονίου κατά την περίοδο της Ιταλικής Κατοχής (1941-1943)

Χαρτονομίσματα της μιάς, των πέντε και των δέκα "Ιονικών Δραχμών" που κυκλοφορούσαν στα Νησιά του Ιονίου την περίοδο της Ιταλικής Κατοχής (1941-1943)

Τα καταστρεπτικά αποτελέσματα του μεγάλου σεισμού της 12ης Αυγούστου 1953 στη πόλη της Ζακύνθου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΧΙ: Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΦΘΩΣΗ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΑΠΟ ΤΟ 1953 ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ, ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ-ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

ΧΙ.1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Με το δεδομένο της ύπαρξης ενός ορισμένου βαθμού κανονικότητας στην οικονομική και κοινωνική συμπεριφορά, η γνώση του παρελθόντος είναι απαραίτητη για την κατανόηση του παρόντος. Το βασικό χαρακτηριστικό της Ιστορίας είναι ότι ενώ αυτή αφορά στο παρελθόν, όμως επηρεάζει και συμμετέχει στις εξελίξεις του παρόντος. Με βάση τα παραπάνω, η έρευνα της οικονομικής εξέλιξης της Ζακύνθου τα τελευταία χρόνια δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι αναπόσπαστη από το παρελθόν της¹. Αυτό το σκοπό άλλωστε είχε και η ιστορική μας θεώρηση. Έτσι η σημερινή κατάσταση της Οικονομίας της Ζακύνθου παρουσιάζει ενδιαφέρον γιατί, όπως αναφέρθηκε, αντικατοπτρίζει τις εξελίξεις του παρελθόντος και σε τελική ανάλυση γιατί πιστεύουμε ότι η συνεισφορά μας στις σημερινές οικονομικές εξελίξεις του νησιού θα αποτελέσουν όχι μόνο οδηγό για την ανάπτυξη της Ζακύνθου αλλά και γενικότερα της χώρας μας.

Πρέπει στο σημείο αυτό να τονιστεί ότι κατά τη διάρκεια των ερευνών μας αντιμετωπίσαμε πολλές δυσκολίες όσον αφορά τη συγκέντρωση, διαλογή και διασταύρωση (cross checking) των στοιχείων. Το μόνιμο πρόβλημα που αντιμετωπίσαμε ήταν τα αντικρουόμενα διαθέσιμα στοιχεία των διαφόρων Δημοσίων υπηρεσιών όταν αυτά αφορούσαν ίδια μεγέθη. Σ' αυτή την περίπτωση, όπου είχαμε την δυνατότητα, καταφύγαμε σε πρωτογενή στοιχεία από τις τοπικές υπηρεσίες της Νομαρχίας Ζακύνθου (Δ/νση Στατιστικής, Γεωργίας, Εμπορίου, Εργασίας, κ.λ.π.) καθώς σε άλλους τοπικούς Οργανισμούς και Υπηρεσίες (Ο.Τ.Ε., Δ.Ε.Η., Υ.Π.Α., Κεντρικό Λιμεναρχείο, κλπ) όπου αυτό δεν ήταν δυνατό καταφύγαμε στα επίσημα στοιχεία των αντιστοιχών Κεντρικών Υπηρεσιών και Αρχών στην Αθήνα (Ε.Σ.Υ.Ε., Ε.Ο.Τ., Τράπεζα Ελλάδος, Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, κ.λ.π.). Θα πρέπει επίσης να επισημάνουμε ότι η έλλειψη πολλές φορές επαρκών και εξακριβομένων στατιστικών στοιχείων-έλλειψη που αντιμετωπίζουν οι λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, ιδιαίτερα όταν αυτά αφορούν εξειδικευμένα περιφερειακά

στοιχεία και που υπήρξε έντονη όσον αφορά το Νομό Ζακυνθου μας ανάγκασε, σε αρκετές περιπτώσεις, να μην ολοκληρώσουμε τις απόψεις μας απο φόβο μήπως οδηγηθούμε σε αυθαίρετα συμπεράσματα. Τα στοιχεία που θα παρουσιάσουμε πάντως παρακάτω θέλουμε να πιστεύουμε οτι δεν αντιμετωπίζουν κανενός είδους τέτοιο πρόβλημα και αντικατοπτρίζουν την υφιστάμενη οικονομική κατάσταση του νησιού τα τελευταία χρο

Πριν προχωρήσουμε όμως στον κύριο στόχο μας, θεωρούμε απαραίτητο να προσδιορίσουμε την πολιτική και κοινωνική φιλοσοφία του Ζακυνθινού λαού. Για να μην ξεφύγουμε απο το αντικείμενο της μελέτης μας με δύο λόγια θα χαρακτηρίσαμε τους Ζακυνθινούς σαν συντηρητικούς στην παράδοση και ριζοσπάστες στην πολιτική και κοινωνική φιλοσοφία. Είναι δηλαδή ένα μείγμα ποιότητας και προόδου.

Τους Ζακυνθινούς ανέκαθεν λόγω του θαλάσσιου πολιτισμού τους, τους συγκινούσε η ελευθερία και η αναζήτηση νέων ιδανικών, γι'αυτό και πολύ σύντομα έγιναν λάτρεις της Δημοκρατίας. Η Φραγκοκρατία και η Βενετοκρατία δεν μπόρεσαν να κατανικήσουν τη νοοτροπία αυτή των Ζακυνθινών και παρά τις μακρόχρονες καταβολές τους το δημοκρατικό πνεύμα κυριάρχησε στη ψυχή του Ζακυνθινού λαού. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο και το γεγονός της απο μέρους των Ζακυνθινών ευμενούς υποδοχής των Γάλλων,οταν οι τελευταίου κατέλαβαν το νησί τους. Οι Ζακυνθινοί δέχθηκαν με αγαλλίαση τους Γάλλους αφού αυτοί εκπροσωπούσαν το πνεύμα της Δημοκρατίας την οποία ο Αντώνιος Μαρτελάος χαρακτήρισε λέγοντας: <<Η Δημοκρατία είναι η φυσικότερα και οικειότερα προς την πρόοδον της κοινωνίας Πολιτεία διότι με την πλάσιν του Αδάμ όλοι οι καταγόμενοι εξ'αυτού άνθρωποι συνίστανται εκ της αυτής φύσεως και επομένως έχουσι τα αυτά δικαιώματα>>². Επίσης ο εθνικός μας ποιητής, στο νησί αυτό συνέλαβε τον Εθνικό μας Υμνο προς την ελευθερία, γι'αυτό και οι συνεχείς αγώνες των Ζακυνθινών στα μετέπειτα χρόνια συμπίπτουν με αιτήματα Δημοκρατίας και προόδου. Με αυτή την πολιτική διάρθρωση η Ζάκυνθος προσπάθησε, παρά τις αλλεπάλληλες καταστροφές που υπέστη, να ανασυγκροτηθεί και να προοδεύσει. Και σήμερα ακόμη οι Ζακυνθινοί δεν σταμάτησαν να συνηγορούν υπέρ των δημοκρα-

τικών θεσμών επιζητώντας μ'αυτούς την ανάπτυξη της πατρίδας τους.

Όπως ήδη έχει αναφερθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο, οι σεισμοί του 1953 και η πυρκαγιά που ακολούθησε είχαν σαν αποτέλεσμα την ολοκληρωτική καταστροφή της πόλης της Ζακύνθου και την ερήμωση της υπαίθρου. Η οικονομική ανόρθωση του νησιού που είχε ξεκινήσει μεταπολεμικά, ανακόπηκε οριστικά το 1953 με τον πιο βίαιο τρόπο. Θα περίμενε κανείς ότι με το μέγεθος και την έκταση των καταστροφών θα περνούσαν πολλά χρόνια για να ξαναβρεί η Ζάκυνθος τον παλιό της ρυθμό. Είναι όμως παρατηρημένο ιστορικά ότι κάθε φορά που γονατίζει το νησί απο οικονομικο-κοινωνικές ή φυσικές αιτίες, οι Ζακυνθινοί δείχνουν ένα εξαιρετικό σθένος. Απο τα μέσα της δεκαετίας του 1970 η "μετασεισμική" Ζάκυνθος άρχισε να παρουσιάζει τα πρώτα δείγματα της οικονομικής της προόδου, κυρίως λόγω του αυξημένου τουριστικού ενδιαφέροντος που παρουσίασε το νησί.

Ετσι στα επόμενα που θα ακολουθήσουν θα προσπαθήσουμε να καταδείξουμε την οικονομική εξέλιξη των διαφόρων τομέων, μεταβλητών και παραγόντων της Ζακυνθινής οικονομίας και κυρίως αυτών που είναι αποφασιστικοί για την παραπέρα ανάπτυξη της. Οι μεταβλητές και παράγοντες αυτοί θα μπορούσαν συμπερασματικά να απεικονισθούν με τη συνάρτηση $Dy = f(G, L, K, T, E, S, I)$ (όπου: Dy η ανάπτυξη, G το έδαφος, L η εργασία, K κεφάλαιο, T τεχνολογία, E επιχειρηματική πρωτοβουλία, S Κρατική συμπαράσταση, I θεσμοί, παράδοση, κουλτούρα)³

ΧΙ.2. Τα γενικά εδαφολογικά και περιβαλλοντολογικά χαρακτηριστικά και οι δυνατότητες εκμετάλλευσής τους.

Αν και οι οργανωμένες κοινωνίες έχουν καταφέρει με την ανάπτυξη και την εφαρμογή τεχνολογίας ν'αποκτήσουν σε σημαντικό βαθμό τον έλεγχο πάνω στις φυσικές συνθήκες, αυτές δεν παύουν ν'αποτελούν σημαντικό εξωοικονομικό παράγοντα για την οικονομική ανάπτυξη ενός τόπου. Πιο εμφα-

νής είναι η σημασία τους στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες-όπως η Ελλάδα-όπου η ανάπτυξη και η εφαρμογή της τεχνολογίας και της επιστήμης παραμένει καθυστερημένη και ανεπαρκής, ή όπου η μεταβίβαση των τεχνολογιών από τις υπεραναπτυγμένες χώρες αποδεικνύεται ανεπιθύμητη, απροσάρμοστη ή ασύμφορη. Οι φυσικές συνθήκες έχουν ακόμη μεγαλύτερη σημασία για μιά συγκεκριμένη περιφέρεια όπως η Ζάκυνθος, αφού η μέγιστη αξιοποίηση τους σχετίζεται άμεσα με τους παραγωγικούς τομείς της οικονομίας από τους οποίους η τελευταία πολλά αποβλέπει σήμερα, τη γεωργία και τον τουρισμό. Με τον όρο φυσικές συνθήκες εννοούμε τη μορφολογία του εδάφους, τους υδάτινους πόρους και το κλίμα. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε και τους τρεις αυτούς παράγοντες.

Η Ζάκυνθος με έκταση 406.000 στρεμμάτων, ή το 0,303% του ελληνικού χώρου, από πλευράς μορφολογίας εδάφους παρουσιάζει σήμερα την ακόλουθη εικόνα:

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.2.1.

Η ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΟΥ ΕΔΑΦΟΥΣ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ

Κατηγορία εδάφους	Στρέμματα	Ποσοστό % της συν. έκτασης
Πεδινή έκταση	178.300	44,0
Ημιορεινή έκταση	223.700	55,0
Ορεινή έκταση	4.000	1,0
Σ ύ ν ο λ ο	406.000	100,0

ΠΗΓΗ: Ε.Σ.Υ.Ε.: Αποτελέσματα απογραφής της Γεωργίας-Κτηνοτροφίας 1981, Αθήνα 1986.

Όπως φαίνεται από τον παραπάνω πίνακα το μισό και πλέον της επιφάνειας του νησιού αποτελείται από επικλινή κυρίως εδάφη και πεδινά και μόνο ένα μικρό τμήμα της επιφάνειάς του θεωρείται πραγματικά ορεινό (με υψόμετρο πάνω από 600 μέτρα). Οι ορεινές και ημιορεινές εκτάσεις της οροσειράς του Βραχίωνα (υψηλότερη κορυφή, 758μ.) και του βουνού Σκο-

πός, που καλύπτουν το Δυτικό τμήμα του νησιού, παρουσιάζουν μορφολογικά βαθειές χαραδρώσεις και κρημνούς που οφείλονται στη διάβρωση των υδροπερατών πετρωμάτων (ασβεστόλιθοι, δολομίτες, γύψοι). Αντίθετα, το Ανατολικό τμήμα, όπου και ένα μέρος του βουνού Σκοπός, αποτελείται από ιζηματογενή πετρώματα (μάργες, άργιλους, ψαμμίτες) και συγκροτούν τη λοφοειδή και πεδινή έκταση του νησιού σε συνολική έκταση περίπου 175.000 στρεμμάτων. Η υδροπερατότητα των πετρωμάτων αυτών εξαρτάται από τη σύσταση τους, που είναι κυρίως μαργαϊκή και ψαμμιτική και προκαλεί υδροστεγανότητα. Τέλος η καθαρά πεδινή έκταση αποτελείται από επιφανειακούς τεταρτογενείς υδροπερατούς σχηματισμούς, που έχουν μορφή προσχώσεων (άμμος, χαλίκι, χαλαρός πηλός) είναι μικρού πάχους και κατά συνέπεια η σημασία τους από πλευράς υπόγειων υδάτων, είναι περιορισμένη.

Με βάση τους παραπάνω μορφολογικούς και πετρολογικούς σχηματισμούς του νησιού και την τεκτονική δομή τους (βλ. και Εισαγωγή, για τη γεωλογική διαμόρφωση της Ζακύνθου), διακρίνουμε από πλευράς υδρογεωλογικής, δύο κατηγορίες εδάφων:

- α) τις καρστικές ή υδροπερατές, και
- β) τις νεογενείς - τεταρτογενείς

Οι πρώτες καταλαμβάνουν το Δυτικό τμήμα του νησιού από το ακρωτήριο Σχινάρι μέχρι τη Χερσόνησο Κερί. Τα στρώματα της περιοχής αυτής μπορούν να αποτελέσουν υδροφορείς σημαντικού όγκου και δυναμικότητας, επειδή όμως οι υδροφορείς αυτοί επικοινωνούν με τη θάλασσα το καρστικό νερό υπαλμυρώνεται εύκολα. Οι δεύτερες καταλαμβάνουν την Ανατολική λοφοειδή και πεδινή πλευρά και το μεγαλύτερο τμήμα της χερσονήσου Σκοπός. Στις περιοχές αυτές το υπόγειο νερό βρίσκεται σε οριζόντιο φρεάτιο 2200-2500 μέτρων σε μεμονωμένα στρώματα της νεογενούς σειράς.

Και στις δύο παραπάνω περιπτώσεις, οι συνθήκες γενικά, δεν είναι ευνοϊκές για την ύπαρξη μεγάλων ποσοτήτων υπόγειων υδάτων. Εξαιτίας των υδρολογικών αυτών συνθηκών⁴, τόσο η πόλη της Ζακύνθου (που υδρεύεται από τα

υδροφόρα στρώματα ψαμμιτικής σύστασης του βουνού Σκοπός, καθώς και τις γεωτρήσεις που έγιναν στις Κοινότητες Κυψέλης, Πλάνου και Κεριού), όσο και όλα σχεδόν τα χωριά του νησιού υποφέρουν απο έλλειψη επαρκών ποσοτήτων νερού, για την κάλυψη των υδρευτικών και αρδευτικών αναγκών. Επίσης οι συνθήκες αυτές, που περιορίζουν στο ελάχιστο τις δυνατότητες και τις προοπτικές για σημαντική αύξηση των υδάτινων πόρων, αποτελούν και το κυριότερο περιοριστικό παράγοντα για διαρθρωτικά και αναπτυξιακά σχέδια στον αγροτικό τομέα. Ίσως στην προκειμένη περίπτωση, η δημιουργία μονάδας αφαλάτωσης, αν και δαπανηρή (υπάρχει το παράδειγμα της Ιθάκης), μπορέσει να διευκολύνει σ'ένα μεγάλο ποσοστό το υδρευτικό και αρδευτικό πρόβλημα του νησιού. Και αυτό γιατί όπως είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, τους καλοκαιρινούς μήνες με την αύξηση της τουριστικής κίνησης, που συνεπάγεται αυξημένη ζήτηση νερού, το πρόβλημα αυτό γίνεται εντονώτερο.

Αφού εξετάσαμε τη μορφολογική κατάσταση του εδάφους της Ζακύνθου και τη σημασία των υδάτινων αποθεμάτων του νησιού θα προχωρήσουμε να εξετάσουμε το κλίμα της Ζακύνθου, αφού αυτό παίζει καθοριστικό ρόλο, τόσο στη γεωργική παραγωγή και στο γεωργικό προγραμματισμό όσο και στην μέγιστη εκμετάλλευσή του απο το τριτογενή τομέα και συγκεκριμένα απο τον Τουρισμό. Το ευνοϊκό κλίμα της Ζακύνθου, όπως θα δείξουμε παρακάτω, μπορεί και πρέπει με την κατάλληλη υποδομή να συμβάλει στην επιμήκυνση της μέσης ετήσιας παραμονής τουριστών στο νησί.

Το κλίμα της Ζακύνθου⁵ είναι θαλάσσιο-Μεσογειακό και υγρό. Χαρακτηρίζεται απο ήπιο βροχερό χειμώνα και δροσερό καλοκαίρι. Η μέση ετήσια θερμοκρασία του αέρα ανέρχεται στους 18,5°C με χαμηλότερη 2,2,°C και υψηλότερη 37,1°C. Εξάλλου η μέση κατανομή της θερμοκρασίας κατά εποχή παρουσιάζει την ακόλουθη εικόνα (στοιχεία εικοσαετίας 1961-80):

Χειμώνας	μέση θερμοκρασία αέρα 1961-80	11,0°C
Ανοιξη	" " " "	18,0°C
Καλοκαίρι	" " " "	26,0°C
Φθινόπωρο	" " " "	19,0°C

Το μέσο ετήσιο ύψος βροχής φτάνει τα 1050 χιλ. περίπου και κατανέμεται ανάλογα της εποχής ως εξής:

Χειμώνας	55,3%
Φθινόπωρο	28,5%
Ανοιξη	15,3%
Καλοκαίρι	0,9%

Συνολικά ο μέσος αριθμός ημερών βροχής ανέρχεται σε 115 ημέρες και εμφανίζει την ακόλουθη συχνότητα:

Φθινόπωρο-Χειμώνα	85 ημέρες ή ποσοστό	73,9%
Ανοιξη	25 " " "	21,7%
Καλοκαίρι	5 " " "	4,4%

Ο συνολικός αριθμός ημερών χαλαζόπτωσης κυμαίνεται από 4-11 και δεν είναι επιζήμιος. Η χιονόπτωση σπανίζει και από το 1969, μόνο δύο φορές χιόνισε και αυτό για λίγες μόνο ώρες. Οι καταιγίδες ξεσπούν περισσότερο το χειμώνα (48,3%) και λιγότερο τις άλλες εποχές (δηλαδή 29,0% το Φθινόπωρο, 12,9% την άνοιξη και 9,8% το καλοκαίρι). Είναι χαρακτηριστικό ότι μεταξύ 1973-83 ξέσπασαν μόνο 30 καταιγίδες, ενώ οι παγετοί κατά την ίδια περίοδο ήταν ελάχιστοι.

Οι άνεμοι που επικρατούν είναι ΒΔ (μαϊστρος) και ΝΔ (γαρμπής) κατεύθυνσης και περιορισμένης έντασης. Άνεμοι υψηλής έντασης (6-8 Beufort) παρατηρούνται σε μέση ετήσια συχνότητα 3% περίπου.

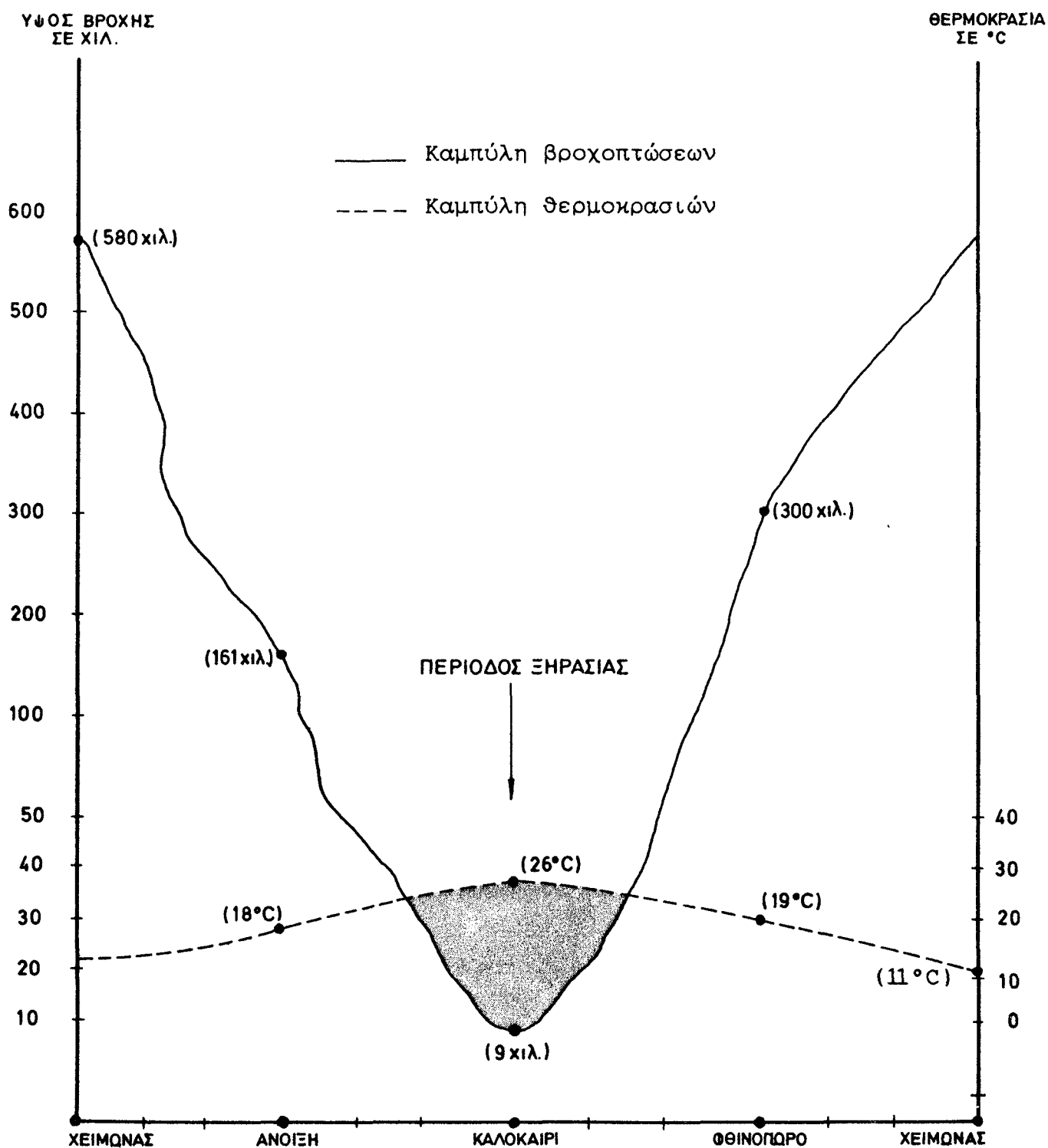
Η μέση ετήσια σχετική υγρασία παρουσιάζεται αυξημένη και είναι πάνω από 65%, ενώ ο μέσος ετήσιος αριθμός ημερών ηλιοφάνειας ανέρχεται σε 296 ημέρες. Η ηλιοφάνεια στη Ζάκυνθο διαρκεί, όπως άλλωστε στο μεγαλύτερο τμήμα της χώρας, κατά τους καλοκαιρινούς μήνες Ιούνιο, Ιούλιο και Αύγουστο, σε σύγκριση με τους άλλους μήνες περισσότερο.

Οι μήνες αυτοί είναι ταυτόχρονα οι πιο θερμοί και οι πιο ξηροί μήνες του χρόνου και αποτελούν την περίοδο της Ξηρασίας όπως δείχνει το κλιματόγραμμα που παραθέτουμε παρακάτω.

Η καμπύλη βροχοπτώσεων αντιστοιχεί στις μέσες εποχιακές τιμές για την περίοδο 1961-1980. Η καμπύλη της θερμοκρασίας αντιστοιχεί επίσης στις μέσες εποχιακές τιμές για την ίδια περίοδο. Η επιφάνεια όπου οι δύο καμπύλες των βροχοπτώσεων και της θερμοκρασίας τέμνονται, παριστάνει την περίοδο Ξηρασίας. Όπως γίνεται φανερό, κατά το διάστημα αυτό και κυρίως για τους καλοκαιρινούς μήνες είναι για πολλές καλλιέργειες απαραίτητη η τεχνητή άρδευση.

Οι καλές κλιματολογικές συνθήκες που επικρατούν στη Ζάκυνθο ευνοούν τις ευπαθείς στο ψύχος καλλιέργειες (ελιά, αμπέλι, εσπεριδοειδή, κηπευτικά), καθώς και τη πλούσια βλάστηση ποωδών φυτών κατά τη διάρκεια του φθινοπώρου-χειμώνα-άνοιξης.

ΓΡΑΦΙΚΗ ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΧΙ.2.1.
ΚΛΙΜΑΤΟΓΡΑΜΜΑ ΝΟΜΟΥ ΖΑΚΥΝΘΟΥ

Σημείωση: Επεξεργασία κλιματολογικών στοιχείων που αναφέρονται στο κείμενο.

ΧΙ.3. Τα γενικά οικονομικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού.

Για να εξετάσουμε την οικονομική ανάπτυξη οποιασδήποτε χώρας ή περιφέρειας απαραίτητη προϋπόθεση, όπως είναι γνωστό, αποτελεί η έρευνα των ανθρωπίνων πόρων. Κάθε παραγωγική δραστηριότητα είναι νοσητή μόνο μέσω του ανθρώπου και για τον άνθρωπο. Ο συντελεστής εργασία είναι η προϋπόθεση κάθε παραγωγής. Από την άποψη αυτή το προς εργασία ικανό τμήμα του πληθυσμού, ο καλούμενος ενεργός πληθυσμός, αποτελεί έναν από τους πόρους που συνδυαζόμενος με τους υπόλοιπους στη συνάρτηση παραγωγής δημιουργεί το εισόδημα. Από την άλλη μεριά η "ποιότητα των ανθρωπίνων πόρων", δηλαδή το μορφωτικό επίπεδο, το επίπεδο υγείας και η εξειδίκευση του ανθρώπινου δυναμικού, αποτελούν, ιδιαίτερα στις μέρες μας, παράγοντες που συμβάλουν αποφασιστικά στη συνολική ανάπτυξη ενός τόπου.

Με αυτή τη μικρή εισαγωγή ερχόμαστε να εξετάσουμε τη μεταπολεμική εξέλιξη του πληθυσμού της Ζακύνθου, καθώς και τα στοιχεία εκείνα που μαρτυρούν τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού (μορφωτικό επίπεδο, επίπεδο υγείας, κλπ).

Η μεταπολεμική εξέλιξη του συνολικού πληθυσμού της Ζακύνθου, της Πόλης και των Κοινοτήτων, από το 1951 μέχρι την τελευταία απογραφή του 1981 παρουσίασε την ακόλουθη εικόνα (αναλυτική εξέλιξη του πληθυσμού κατά κοινότητα των ετών 1951-61-71-81 βλ. στην Εισαγωγή της παρούσας μελέτης, για τη πληθυσμιακή διαμόρφωση της Ζακύνθου):

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.3.1.
Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ, 1951-1981

Ετη	Α Π Ο Λ Υ Τ Α Μ Ε Γ Ε Θ Η				ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ % ΜΕΤΑΒΟΛΗ	
	Σύνολο Νομού	Πυκνο-τητα	Δήμος Ζακ.	Κοινότητες	Σύνολο Νομού	Δημ. Ζακ. Κι
1951	38.062	93,7	11.134	26.928		
1961	35.509	87,4	9.516	25.993	(⁶¹ / ₅₁) - 6,7	- 14,5
1971	30.187	74,3	9.346	20.841	(⁷¹ / ₆₁) - 15,0	- 1,8
1981	30.014	73,9	9.764	20.250	(⁸¹ / ₇₁) - 0,6	+ 4,0

ΠΗΓΗ: Επεξεργασία στοιχείων: Ε.Σ.Υ.Ε.: Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού, της 7/4/1951, της 19/3/1961, της 14/3/1971 και της 5/4/1981, Αθήνα 1958, 1962, 1977 και 1984.

Όπως φαίνεται από τον παραπάνω πίνακα (ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.3.1) και για τα έτη 1951-61-71 και 1981, τα ποσοστά συμμετοχής του πληθυσμού της πόλης (Δήμου) Ζακύνθου στο συνολικό πληθυσμό του νησιού ήταν αντίστοιχα 29,2%, 26,7%, 31% και 32,5%. Η έντονη πληθυσμιακή μείωση που παρατηρείται κατά τη δεκαετία 1951-61, τόσο στο Δήμο της Ζακύνθου (14,5%), όσο και στο σύνολο του Νομού (6,7%), οφείλεται βασικά στους σεισμούς του 1953, που προκάλεσαν την αναγκαστική μετανάστευση και την πτώση του ηθικού των κατοίκων για παραμονή στη γενέτειρά τους. Η μετανάστευση αυτή, συνεχίστηκε και την επόμενη δεκαετία 1961-71 με μικρότερη ένταση στην πόλη της Ζακύνθου (-1,8%), αλλά εντονότερη στις Κοινότητες και κυρίως τις ορεινές του νησιού (-19,8%), που σημαίνει πως οι κάτοικοι των περιοχών αυτών (που χαρακτηρίζονται σαν αγροτικές) στράφηκαν στη Πόλη ή αναχώρησαν από το νησί για καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Έτσι ενώ ο πληθυσμός της Πόλης κατά τη τελευταία δεκαετία 1971-81 παρουσιάζει μια σχετικά μικρή αύξηση (4%), ο πληθυσμός των κοινοτήτων συνεχίζει να μειώνεται με μικρότερη όμως ένταση (2,8%), που παρόλα αυτά σαν πληθυσμός που ασχολείται βασικά με τη γεωργία, αποστερεί από τον πρωτογενή τομέα συνεχώς εργατικό δυναμικό.

Εξάλλου όπως φαίνεται και απο τον παρακάτω πίνακα (ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.3.2), ενώ μέχρι το 1951 ο πληθυσμός της πόλης της Ζακύνθου χαρακτηριζόταν σαν αστικός αφού υπερέβαινε τους 10.000 κατοίκους, σύμφωνα με τις απογραφές των τελευταίων είκοσι ετών (1961-81) αν και το ποσοστό των κατοίκων της Πόλης σε σχέση με το συνολικό πληθυσμό του νησιού παρουσιάζει μία μικρή αύξηση, παρόλα αυτά διατηρείται κάτω απο τους 10.000 κατοίκους , με αποτέλεσμα να χαρακτηρίζεται σαν ημιαστικός (Πόλης) και αγροτικός (Κοινότητες).

Ο πίνακας που ακολουθεί (ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.3.3.) δείχνει την ποσοστιαία διάρθρωση κατά φύλλο και ηλικία του πληθυσμού της Ζακύνθου για το χρονικό διάστημα 1961-81. Από τα στοιχεία του πίνακα γίνεται φανερό η αυξανόμενη συμμετοχή των συνταξιοδοτούμενων ατόμων (τρίτη ηλικία) στη διανομή του εισοδήματος στη Ζάκυνθο.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.3.2.

ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΗΘΥΣΜΟ ΤΟΥ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΟΣ ΠΟΥ ΑΝΗΚΕΙ ΚΑΙ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟΝ ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΠΛΗΘΥΣΜΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

	ΑΣΤΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ (10.000 και άνω)		ΗΜΙΑΣΤΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ (2.000-10.000)		ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ (κάτω από 2.000)		ΣΥΝΟΛΟ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ									
	1951	1961	1971	1981	1951	1961	1971	1981								
ΖΑΚΥΝΘΟΣ	29,2	--	--	--	70,8	73,2	69,1	67,5	100,0	100,0	100,0	100,0				
ΙΟΝΙΑ ΝΗΣΙΑ ¹	18,3	14,1	17,0	20,2	9,9	17,2	17,4	14,2	71,8	68,7	65,6	65,6	100,0	100,0	100,0	100,0
ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	36,8	43,3	53,2	58,0	15,5	12,9	11,7	11,6	47,7	43,8	35,1	30,4	100,0	100,0	100,0	100,0

Σημείωση: 1) Τα Ιόνια νησιά αποτελούνται από τους Νομούς: Ζακύνθου, Κερκύρας (περιλ.Παξοί-Αντιπαξοί), Κεφαλλονιάς (περιλ.Ιθάκη) και Λευκάδας.

ΠΗΓΗ: Επεξεργασία στοιχείων Ε.Σ.Υ.Ε.: Απογραφές πληθυσμού των ετών 1951, 1961, 1971 και 1981, σπ.π.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.3.3.
 ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΔΙΑΦΟΡΩΣΗ ΚΑΤΑ ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΗΛΙΚΙΑ ΤΟΥ
 ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ, 1961- 1981

Ομάδες Ηλικιών	1 9 6 1		1 9 7 1		1 9 8 1	
	Ανδρες	Γυναίκες	Σύνολο	Ανδρες	Γυναίκες	Σύνολο
0 - 14	30,8	27,6	29,2	27,0	25,1	26,1
15 - 44	37,1	38,2	37,7	33,1	33,5	33,3
45 - 64	22,3	21,1	21,7	26,0	24,6	25,3
65 και άνω	9,8	13,0	11,4	13,9	16,7	15,3
Δεν δήλωσαν	--	--	--	--	--	--
				Ανδρες	Γυναίκες	Σύνολο
				24,0	22,2	23,0
				34,1	35,4	34,6
				23,5	24,0	23,5
				18,4	18,4	18,9
				--	--	--

ΠΗΓΗ: Επεξεργασία στοιχείων Ε.Σ.Υ.Ε.: Απογραφές πληθυσμού των ετών 1961, 1971 και 1981, σπ.π.

Εξετάζοντας απο τον Πίνακα ΧΙ.3.4.τη μεταπολεμική εξέλιξη του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της Ζακύνθου παρατηρούμε οτι ενώ μέχρι τη δεκαετία του 1960 παρουσίαζε μια μικρή σχετική αύξηση, την αμέσως επόμενη δεκαετία παρουσίασε αισθητή μείωση κατά 21,10%, που οφειλόταν προφανώς κατά μεγάλο μέρος στη μετανάστευση. Αυτό γίνεται φανερό αν κοιτάξουμε και την εξέλιξη του συνολικού πληθυσμού της περιόδου αυτής (ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.3.1.) που παρουσιάζει μια μείωση της τάξης του 15%. Στη δεκαετία του 1980 με τη σταθεροποίηση σ'ενα βαθμό του συνολικού πληθυσμού (μείωση μόνο κατά 0,6%) στα επίπεδα του 1971, παρατηρείται μια αύξηση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού κατά 11,8%. Η αυξομείωση αυτή γίνεται καλύτερα αντιληπτή αν εξετάσουμε την ποσοστιαία συμμετοχή του οικονομικού έργου, πληθυσμού, στο συνολικό πληθυσμό του νησιού, που για τα έτη 1951-61-71 ήταν αντίστοιχα 32,3%, 37,8% και 35%, ενώ για το 1981 το ποσοστό αυτό έγινε 39,4%.

Αυτό που έχει όμως ιδιαίτερη σημασία για μας είναι να δούμε πως κατανέμεται ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός της Ζακύνθου στους διάφορους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας. Οπως παρατηρούμε απο τον ίδιο πίνακα (ΠΙΝ.ΧΙ.3.4) το μεγαλύτερο ποσοστό του οικονομικά ενεργού πληθυσμού συνεχίζει να απασχολείται στον πρωτογενή τομέα και συγκεκριμένα στη γεωργία και την κτηνοτροφία, αφού η συμβολή της αλιευτικής παραγωγής στην οικονομία του νησιού, είναι πολύ μικρή. Το ποσοστό αυτό που αυξανόταν μέχρι το 1961, συνεχίζει μειούμενο (μεταξύ 1971-1981 η μείωση αυτή ήταν 11,4%), να αντιπροσωπεύει τον κύριο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας των κατοίκων της Ζακύνθου. Οι κλάδοι που παρουσιάζουν αύξηση στην προσέλευση απασχολούμενων κατά την τελευταία δεκαετία (1971-1981) είναι η Βιοτεχνία-μεταποίηση (αύξηση 2,7%) και η Οικοδομική δραστηριότητα (αύξηση 2,6%), ενώ οι απασχολούμενοι στο σύνολο του Τριτογενή τομέα (και κυρίως τον Τουρισμό) παρουσιάζουν στασιμότητα.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.3.4.

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΚΑΤΑ ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΚΛΑΔΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ, 1951 -1981

Κλάδοι Οικονομ. Δραστηριότητας	1951		1955		1961		1966		1971		1976		1981	
	Ποσ. % Οικον. ενεργ. Πληθυσ.	Αριθμ.	Ποσ. % Οικον. ενεργ. Πληθυσ.	Αριθμ.	Ποσ. % Οικον. ενεργ. Πληθυσ.	Αριθμ.	Ποσ. % Οικον. ενεργ. Πληθυσ.	Αριθμ.	Ποσ. % Οικον. ενεργ. Πληθυσ.	Αριθμ.	Ποσ. % Οικον. ενεργ. Πληθυσ.	Αριθμ.	Ποσ. % Οικον. ενεργ. Πληθυσ.	Αριθμ.
Γεωργία-Κτηνοτροφ.- Αλιεία	66,4	113	67,4	7.800	58,2	1.400	68,7	9.200	60,5	580	66,0	6.964	54,5	5.458
Ορυχεία(Λατομεία Αλυκές)	0,05	-	0,05	6	0,05	6	0,05	6	0,05	44	0,5	44	0,5	10
Βιοτεχνία (Μεταποίηση)	8,5	253	10,6	1.100	8,3	500	12,0	1.600	5,7	208	7,7	804	7,0	830
Ηλεκτρισμός-Υδρευση	0,2	1	0,2	18	0,2	18	0,2	18	0,5	4	0,5	52	0,5	111
Οικοδομ.δραστ. Δημ.Εργα	1,0	1	1,0	119	1,0	119	3,6	380	3,6	380	3,6	380	6,2	730
Εμπόριο-Εστιατ. Ξενοδοχεία	-	-	-	-	-	-	6,4	672	6,4	672	7,9	828	7,9	627
Μεταφορ.-Αποθηκυσ.-Επικοινωνίες	3,3	87	4,0	2.100	15,7	300	18,0	2.400	4,7	24	5,0	524	4,8	568
Τράπεζες-Ασφάλειες Υποθήκες Ακινήτων	7,0	79	7,6	945	7,6	945	0,8	84	0,8	20	1,0	104	0,7	86
Άλλες Υπηρεσίες	6,5	351	9,4	1.143	0,8	100	1,3	200	5,0	324	8,0	868	8,0	937
Σύνολο	92,7	885	100,0	11.100	83,0	2.300	100,0	13.400	87,5	1316	100,0	10.568	79,0	9.357

Σημειώσεις : 1. Για το έτος αυτό στους πίνακες απογραφής της Ε.Σ.Υ.Ε. (Τομ.ΙΙ: Οικον.χαρακτ.Πληθυσμού, Αθήνα 1958, σελ.84), δεν υπάρχει καταχώρηση για τους τομείς αυτούς. Η αντίστοιχη καταχώρηση αναφέρεται στους κλάδους: Εμπόριο-Ασφάλειες-Υποθ.Ακινήτων.

2. Για το 1961 η καταχώρηση (Πεύχος ΙΙΙ: Απασχόληση, Αθήνα 1962, σελ.75) αναφέρεται μόνο στους τρεις τομείς της Οικονομίας (πρωτογενή, δευτερογενή, τριτογενή) και αποτελεί προφανώς εκτίμηση.

3. Τα ποσοστά έχουν στρογγυλοποιηθεί

ΠΗΓΗ: Επεξεργασία στοιχείων: Ε.Σ.Υ.Ε.: Αποτελέσματα απογραφών πληθυσμού (Δημογραφικά-κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά πληθυσμού) για τα έτη 1951,1961,1971 και 1981 σπ.π.

Αφού παρατηρήσαμε ότι ο γεωργικός τομέας απασχολεί το μισό και πλέον του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της Ζακύνθου ερχόμαστε με τον επόμενο πίνακα (ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.3.5.) να εξετάσουμε τη συσχέτιση που υπάρχει στον τομέα αυτό μεταξύ της Ζακύνθου, του ευρύτερου γεωγραφικού διαμερίσματος που ανήκει και του συνόλου της χώρας. Απο τα στοιχεία του πίνακα και τα ποσοστά συμμετοχής του ενεργού πληθυσμού στη γεωργία προς το σύνολο του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, τόσο της Ζακύνθου, όσο και των νησιών του Ιονίου και της Ελλάδας γενικότερα, διαπιστώνουμε για άλλη μιά φορά τη μεγάλη εξάρτηση της χώρας απο τον πρωτογενή τομέα. Η Ζακύνθος κάτω απο αυτές τις προϋποθέσεις ακολουθεί αναγκαστικά τη συνεχιζόμενη αυτή εξάρτηση, που αποτελεί άλλωστε φαινόμενο για όλες τις περιφέρειες της Ελλάδας αν εξαιρέσουμε την ευρύτερη περιφέρεια της Πρωτεύουσας. Πρέπει να επισημάνουμε επίσης ότι το χαμηλό σχετικά ποσοστό του ενεργού πληθυσμού στη γεωργία (27,5%) που εμφανίζει η Ελλάδα το 1981, δεν σημαίνει ότι η χώρα έπαψε να παρουσιάζει έντονο αγροτικό χαρακτήρα, αφού στη διάμρφωση του ποσοστού αυτού παίζει αποφασιστικό ρόλο η συγκέντρωση περισσότερο του μισού, του συνολικού οικονομικά ενεργού πληθυσμού στην ευρύτερη περιφέρεια της Πρωτεύουσας κατά κύριο λόγο και στη Θεσ/νίκη κατά δεύτερο. Οι υπόλοιπες περιφέρειες της Ελλάδας εξακολουθούν να εξαρτώνται άμεσα απο το γεωργικό τομέα, δείγμα της άνισης μέχρι τώρα αναπτυξιακής πολιτικής που ακολούθησαν οι εκάστοτε Κυβερνήσεις στην Ελλάδα.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.3.5.

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ

ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΠΡΟΣ ΤΟ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ ΠΟΥ ΑΝΗΚΕΙ ΚΑΙ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΠΡΟΣ ΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ, ΣΤΟ ΓΕΩΡΓΙΚΟ ΚΑΙ ΜΗ-ΓΕΩΡΓΙΚΟ ΤΟΜΕΑ, 1961-81

	ΕΤΟΣ 1961	ΕΤΟΣ 1971	ΕΤΟΣ 1981
	Σύνολο Οικον. Ενεργός Πληθ. % ενεργού Πληθ. στη γεωργία	Σύνολο Οικον. Ενεργός Πληθ. % ενεργού Πληθ. στη γεωργία	Σύνολο Οικον. Ενεργός Πληθ. % ενεργού Πληθ. στη γεωργία
Ζάκυνθος	13.400	10.568	11.818
Ιόνια Νησιά	92.438	74.228	71.874
Ελλάδα	3.554.021	3.234.996	3.543.797
			6.458
			32.582
			973.232
			54,
			45,
			27,

ΠΗΓΗ: Επεξεργασία στοιχείων: Ε.Σ.Υ.Ε.: Αποτελέσματα Απογραφών Πληθυσμού (Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά πληθυσμού), για τα έτη 1961, 1971, και 1981.

Οι πίνακες που ακολουθούν παρουσιάζουν επι πλέον χαρακτηριστικά του οικονομικά ενεργού και μη ενεργού πληθυσμού της Ζακύνθου, σύμφωνα με στοιχεία της τελευταίας απογραφής του 1981.

Ο πρώτος πίνακας (ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.3.6.) αφορά στην ομαδοποίηση των ατομικών επαγγελμάτων και τη θέση που κατέχει σ' αυτά ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός του νησιού. Όπως γίνεται φανερό, οι απασχολούμενοι στα γεωργικοκτηνοτροφικά επαγγέλματα αποτελούν περισσότερο από το μισό του οικονομικά ενεργού πληθυσμού με ποσοστό 54,6%. Ακολουθεί, με ποσοστό 21,5%, το εργατικό δυναμικό (εκτός αγροτικού τομέα) της Ζακύνθου. Το ποσοστό αυτό που παρουσιάζεται αυξημένο, οφείλεται κατά μεγάλο μέρος στην οικοδομική δραστηριότητα που παρουσιάζει τα τελευταία χρόνια το νησί σαν αποτέλεσμα της ραγδαίας Τουριστικής ανάπτυξης.

Σχετικά με τη θέση που κατέχουν οι απασχολούμενοι στα διάφορα επαγγέλματα, ποσοστό 48,1% αφορά τους ιδιοαπασχολούμενους και από αυτούς το μεγαλύτερο ποσοστό κατέχουν οι ιδιοαπασχολούμενοι στον πρωτογενή τομέα. Τα βοηθούντα και μη αμοιβόμενα μέλη των οικογενειών κατέχουν ένα σημαντικό ποσοστό (19,9%), που βασικά οφείλεται στις οικογενειακού χαρακτήρα μονάδες οικονομικής δραστηριότητας. Οι μισθωτοί τέλος αποτελούν το 25,6% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της Ζακύνθου και από αυτούς οι μισοί περίπου (48,7%) συγκροτούν το εργατικό δυναμικό του νησιού.

Ο δεύτερος πίνακας (ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.3.7.) αφορά τον οικονομικά ενεργό, καθώς και μη ενεργό πληθυσμό της Ζακύνθου κατά φύλο, τόσο σε απόλυτα μεγέθη όσο και σε ποσοστά. Επίσης γίνεται προσπάθεια να συσχετισθούν οι πληθυσμοί αυτοί με τους αντίστοιχους του ευρύτερου γεωγραφικού διαμερίσματος που ανήκει η Ζάκυνθος, καθώς και με αυτούς της ευρύτερης Ελληνικής επικράτειας.

Από τα στοιχεία του πίνακα προκύπτει ότι στη Ζάκυνθο η συντριπτική πλειοψηφία του απασχολούμενου εργατικού δυναμικού αφορά τον ανδρικό πληθυσμό με ποσοστό 76,5% ενώ

αντίθετα η συντριπτική πλειοψηφία του μη οικονομικά ενεργού πληθυσμού αφορά το γυναικείο πληθυσμό με ανάλογο ποσοστό 76,1%. Το χαρακτηριστικό αυτό παρατηρείται, όπως φαίνεται απο τα στοιχεία του πίνακα και στην ευρύτερη περιφέρεια των νησιών του Ιονίου, ενώ αποτελεί και το χαρακτηριστικό γνώρισμα του συνολικού οικονομικά ενεργού και μη ενεργού πληθυσμού της χώρας. Τα ποσοστά τέλος για την ανεργία, σύμφωνα πάντα με τα στοιχεία της Ε.Σ.Υ.Ε., παρουσιάζονται σε χαμηλά επίπεδα και για τη Ζάκυνθο το ποσοστό των ανέργων ανδρών ανέρχεται σε 2,5%, ενώ το αντίστοιχο των γυναικών σε 1,5 ανεβάζοντας το συνολικό δείκτη σε 4%.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.3.6.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΚΑΤΑ ΟΜΑΔΕΣ.
ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΘΕΣΗ ΣΤΟ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ, ΕΤΟΣ 1981

Ομάδες Ατομικών Επαγγελματιών	Θ Ε Σ Η Σ Τ Ο Ε Π Α Γ Γ Ε Λ Μ Α							Σύνολο και Ποσοστό % του Οικον. ενεργ. Πληθυσμού
	Εργοδότες	Μισθωτοί	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μη αμειβόμενα μέλη οικογενειών	Δεν δήλωσαν θέση στο επάγγελμα			
-Επισημωμένες, Ελευθ.επαγγελματίες τεχνικοί βοηθοί κ.λ.π.	--	501	115	31	21		668 (5,7%)	
-Διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη	25	12	1	--	--		38 (0,3%)	
-Υπάλληλοι γραφείου	--	494	10	--	10		514 (4,3%)	
-Εμπόροι - πωλητές	34	42	358	110	--		544 (4,6%)	
-Απασχ.στην παροχή Υπηρεσιών	33	336	170	50	--		589 (5 %)	
-Απασχ.στη γεωργία,ζωοκομία, αλιεία, δασοκομία.	41	167	4.152	2.030	51		6.441 (54,6%)	
-Τεχνίτες-εργάτες (εκτός γεωργ.) και χειρ. μεταφ.μέσων	120	1.470	883	64	10		2.547 (21,5%)	
-Νέοι	--	--	--	--	406		406 (3,5%)	
-Δεν δήλωσαν επάγγελμα	--	--	--	60	11		71 (0,5%)	
Σύνολο και Ποσοστό % του οικον. Ενεργού Πληθυσμού	253(2,1%)	3.022(25,6%)	5.689(48,1%)	2.345(19,9%)	509(4,3%)		11.818 (100%)	

ΠΗΓΗ: Επεξεργασία στοιχείων Ε.Σ.Υ.Ε.: Απογραφή Πληθυσμού της 5/4/1981, Τομ.ΙΙ (Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά του Πληθυσμού), Αθήναι 1985

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.3.7.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΣ ΚΑΙ ΜΗ ΕΝΕΡΓΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΚΑΤΑ ΦΥΛΟ, ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΠΡΟΣ ΤΟ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ ΠΟΥ ΑΝΗΚΕΙ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ, ΕΤΟΣ 1981

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΦΥΛΟ	ΖΑΚΥΝΘΟΣ			ΙΟΝΙΑ ΝΗΣΙΑ			ΕΛΛΑΔΑ				
	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ		ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΜΗ ΕΝΕΡΓΟΣ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ		ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΜΗ ΕΝΕΡΓΟΣ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ		ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΜΗ ΕΝΕΡΓΟΣ		
	Σύνολο	Απασχολ. Ανεργοι		Σύνολο	Απασχολ. Ανεργοι		Σύνολο	Απασχολ. Ανεργοι			
Ανδρες	9.357	9.050	307	50.072	48.414	1.658	23.298	2.485.395	2.485.395	99.187	1.254.884
Γυναίκες	2.461	2.300	161	21.802	21.087	715	58.952	959.215	903.123	56.092	3.244.282
ΣΥΝΟΛΟ	11.818	11.350	468	71.874	69.501	2.373	82.250	3.543.797	3.388.518	155.279	4.499.166

ΣΕ ΠΟΣΟΣΤΑ

Ανδρες	79,0	76,5	2,5	70,0	67,4	2,6	28,3	73,0	70,0	3,0	27,9
Γυναίκες	21,0	19,5	1,5	30,0	29,0	1,0	71,7	27,0	25,5	1,5	72,1
ΣΥΝΟΛΟ	100,0	96,0	4,0	100,0	96,4	3,6	100,0	100,0	95,5	4,5	100,0

ΠΗΓΗ: Επεξεργασία στοιχείων Ε.Σ.Υ.Ε.: Απογραφή πληθυσμού της 5/4/1981 Τομ.ΙΙΙ, τεύχος Α' (Οικονομικά χαρακτηριστικά πληθυσμού), Αθήναι 1985

Αφού εξετάσαμε την εξέλιξη και τη διάρθρωση του οικονομικά κυρίως ενεργού πληθυσμού της Ζακύνθου, θα προχωρήσουμε να επισημάνουμε ενδεικτικά και μόνο την κατάσταση που παρουσιάζει στις ημέρες μας το μορφωτικό επίπεδο των κατοίκων του νησιού, καθώς και την κατάσταση που επικρατεί στον τομέα της υγείας.

Ο παρακάτω ενδεικτικός πίνακας, (ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.3.8)εμφανίζει το μορφωτικό επίπεδο του πληθυσμού της Ζακύνθου (αφορά ηλικίες 10 χρονών και πάνω) σύμφωνα με την τελευταία απογραφή του 1981. Πρέπει να τονίσουμε ότι στην κατηγορία των αγράμματων συμπεριλάβαμε και το τμήμα εκείνο του πληθυσμού που δεν έχει τελειώσει ούτε καν τη στοιχειώδη εκπαίδευση. Αυτή η ενοποίηση έγινε γιατί πιστεύουμε ότι με τις σημερινές ραγδαία εξελισσόμενες τεχνολογικά συνθήκες, η μη κατοχύρωση ενός minimum επιπέδου μόρφωσης-που εμείς θα το τοποθετούσαμε τουλάχιστον στις γνώσεις που παρέχει η μέση εκπαίδευση-δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ικανοποιεί τις απαιτήσεις της σημερινής ατομικής εποχής μας.

Με αυτή την παρατήρηση, προχωρούμε να εξετάσουμε το βαθμό του επιπέδου μόρφωσης του πληθυσμού της Ζακύνθου. Όπως γίνεται αντιληπτό από τα στοιχεία του πίνακα και τα ποσοστά που αντιπροσωπεύουν τα διάφορα επίπεδα εκπαίδευσης τα αποτελέσματα δεν μπορούν σε καμιά περίπτωση να θεωρηθούν ικανοποιητικά. Το 32,3% του πληθυσμού της Ζακύνθου παρουσιάζεται να μην γνωρίζει καθόλου γράμματα ούτε να έχει ολοκληρώσει τις γνώσεις που παρέχει η στοιχειώδης εκπαίδευση. Αν στον πληθυσμό αυτό προστεθούν και αυτοί που έχουν τελειώσει τουλάχιστον το Δημοτικό σχολείο τότε πραγματικά το ποσοστό που προκύπτει (84,2%), είναι απογοητευτικό για τις δυνατότητες αξιοποίησης που υπάρχουν του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού του νησιού. Το παραπάνω αποτέλεσμα μας παρακίνησε να συσχετίσουμε τα ποσοστά αυτά που είχαμε για τη Ζάκυνθο, με τα αντίστοιχα ποσοστά του επιπέδου εκπαίδευσης τόσο του συνολικού πληθυσμού του ευρύτερου γεωγραφικού διαμερίσματος που ανήκει

η Ζάκυνθος, όσο και με το σύνολο της χώρας. Τα αποτελέσματα που παρουσιάζονται στον ίδιο πίνακα μας δείχνουν τα ίδια περίπου απογοητευτικά αποτελέσματα αφού τα αντίστοιχα ποσοστά, του 84,2% της Ζακύνθου, είναι για το σύνολο των νησιών του Ιονίου 80,6% και για το σύνολο της Ελλάδας 68,5%.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.3.8.
ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ
ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΠΡΟΣ ΤΟ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ ΠΟΥ ΑΝΗΚΕΙ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΤΟ
ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ, ΕΤΟΣ 1981

Επίπεδο Εκπαίδευσης	ΖΑΚΥΝΘΟΣ		ΙΟΝΙΑ ΝΗΣΙΑ		ΕΛΛΑΔΑ	
	Σύνολο	Ποσοστό % επί ¹ του Πληθυσμού	Σύνολο	Ποσοστό % επί ¹ του Πληθυσμού	Σύνολο	Ποσοστό % επί ¹ του Πληθυσμού
-Αγράμματοι (περιλ. και αυτοί που δεν τέλειωσαν τη Στοιχειώδη Εκπαίδ.)	8.138	32,3	50.367	32,6	1.988.560	24,3
-Απόφοιτοι Στοιχειώδους Εκπ.	13.020	51,9	74.083	48,0	3.604.317	44,1
-Απόφοιτοι Μέσης Εκπ. (περιλ. και όσοι τέλειωσαν τουλάχιστον την Γ' τάξη Γυμνασίου	3.128	12,5	23.823	15,4	1.930.402	23,6
-Φοιτούν σε Ανωτέρα ή Ανωτάτη Σχολή	37	0,5	371	0,2	154.770	1,9
-Πτυχιούχοι Ανωτέρας Εκπ.	357	1,5	2.393	1,5	155.966	2,1
-Πτυχιούχοι Ανωτάτης Εκπ.	386	1,6	3.353	2,3	329.489	4,0
Σ Υ Ν Ο Λ Ο	25.066	100,0	154.390	100,0	8.163.504	100,0

Σημείωση: 1) Ο Πληθυσμός αφορά άτομα ηλικίας 10 χρονών και πάνω. Επίσης ο πίνακας δεν περιλαμβάνει τον αριθμό των ατόμων που αρνήθηκαν να δηλώσουν το επίπεδο της εκπαίδευσής τους. Δηλ. 74 για τη Ζάκυνθο, 1073 για τα Ιόνια νησιά και 51.537 για την Ελλάδα.

ΠΗΓΗ: Ε.Σ.Υ.Ε.: Απογραφή πληθυσμού της 5/4/1981, Τομ.ΙΙ (Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού), Αθήναι 1984, σελ.101.

Σχετικά με τον τομέα της υγείας η σημερινή κατάσταση στο νησί παρουσιάζει την ακόλουθη εικόνα. Το βασικό νοσηλευτικό ίδρυμα του νησιού είναι το "Γενικό Νοσοκομείο Ζακύνθου". Σύμφωνα με το τελευταίο απογραφικό δελτίο(1987) που μας παραχώρησε το τμήμα Στατιστικής της Νομαρχίας Ζακύνθου, στο Νοσοκομείο αυτό την 31/12/1987 υπηρετούσαν 18 νοσοκομειακοί ιατροί διαφόρων ειδικοτήτων⁶. Πέρα απο τη κεντρική αυτή Νοσοκομειακή μονάδα, λειτουργούσαν επίσης 4 αγροτικά ιατρεία επανδρωμένα με αντίστοιχους αγροτικούς ιατρούς. Έτσι το σύνολο του διαθέσιμου ιατρικού προσωπικού στο νησί ανέρχεται σε 22 άτομα. Ο αριθμός αυτός των υπηρετούντων ιατρών, εκτός του ότι δεν καλύπτουν πολλές ειδικότητες, κρίνεται σαν πολύ μικρός για τις ανάγκες ιατρικής περίθαλψης του πληθυσμού του νησιού (30.014 κατ.), αφού κάθε ιατρός αντιστοιχεί προς 1365 περίπου κατοίκους. Η αντιστοιχεία αυτή αφορά τη Δημόσια ιατρική περίθαλψη. Αν στο παραπάνω ιατρικό προσωπικό προσθέσουμε τους 54 ιδιωτικούς ιατρούς που υπάρχουν σήμερα στη Ζάκυνθο, η σχέση αυτή γίνεται 1:395, σχέση που βελτιώνει σημαντικά την αναλογία ιατρό ανά κάτοικο, αλλά που δεν καλύπτει παρόλα αυτά τις ελλείψεις ιατρικών ειδικοτήτων. Επίσης ο αριθμός των διαθέσιμων κρεβατιών στο Νοσοκομείο (91), πέρα απο το ότι κρίνεται σημαντικά μικρός, αφού αντιστοιχούν 1 κρεβάτι ανά 330 περίπου κατοίκους, δημιουργεί ακόμη μεγαλύτερο πρόβλημα, αφού στην περίπτωση αυτή δεν υπάρχει η εναλλακτική λύση των ιδιωτικών νοσηλευτικών ιδρυμάτων (ιδιωτικές κλινικές, κλπ).

Απο τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι τα προβλήματα που υπάρχουν στον τομέα της υγείας στη Ζάκυνθο αναγκάζει πολλές φορές τους κατοίκους της να καταφεύγουν εκτός της Ζακύνθου, σε αστικά κέντρα της Πελοποννήσου και κυρίως στην Πρωτεύουσα. Η αναγκαστική αυτή προσωρινή μετανάστευση για λόγους υγείας εκτός του κοινωνικού κόστους έχει και οικονομικό αφού ένα σημαντικό μέρος των εισοδημάτων των κατοίκων δεν ανακυκλώνεται στο νησί (με μορφή παραγωγικών δραστηριοτήτων) αλλά ξοδεύεται μακριά απ'αυτό.

ΧΙ.4.Η διάρθρωση του πρωτογενή τομέα

Στο τμήμα που ακολουθεί θα προσπαθήσουμε να δώσουμε συνοπτικά την εξέλιξη και τη σημερινή διάρθρωση του πρωτογενή τομέα της Ζακύνθου, με την παρατήρηση ότι ο τομέας αυτός αποτελούσε και αποτελεί το βασικότερο τομέα της παραγωγικής δραστηριότητας του νησιού.

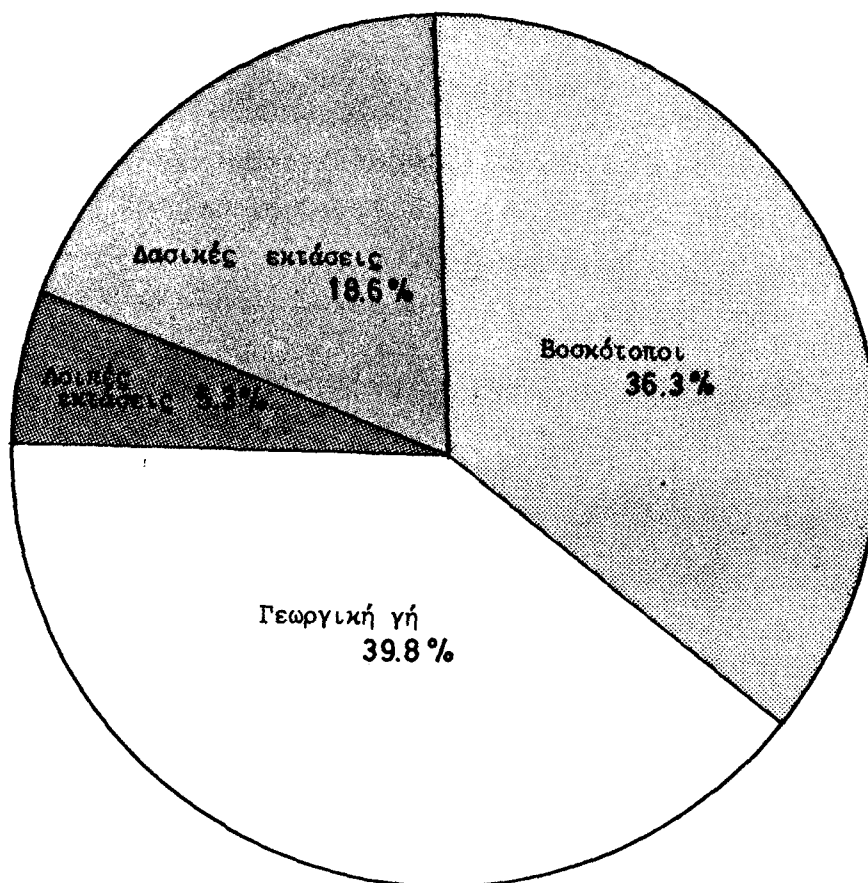
Η έκταση της Ζακύνθου όπως αναφέρθηκε στα προηγούμενα απο πλευράς μορφολογίας εδάφους κατανέμεται σε επικλινή και ορεινά εδάφη σε αναλογία 56% της συνολικής έκτασης και σε πεδινές εκτάσεις σε αναλογία 44%. Η κατανομή της συνολικής έκτασης του νησιού κατά βασικές κατηγορίες χρήσης παρουσιάζει την ακόλουθη εικόνα:

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.4.1.
ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΕΔΑΦΟΥΣ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ
ΚΑΤΑ ΒΑΣΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΧΡΗΣΗΣ, 1981 (σε στρέμματα)

Κατηγορία χρήσης της γής	Έκταση	Ποσοστιαία % κατανομή
Καλλιεργήσιμη επιφάνεια	161.600	39,8
Βοσκότοποι:	147.000	36,3
α) Κοινοτικοί ή Δημοτικοί	17.600	
β) Ιδιόκτητοι	<u>129.400</u>	
Δασικές εκτάσεις	76.000	18,6
Λοιπές εκτάσεις: (άγονα εδάφη, οικισμοί)	21.400	5,3
Συνολική Επιφάνεια	406.000	100,0

ΠΗΓΗ: Επεξεργασία στοιχείων: Ε.Σ.Υ.Ε.: Απογραφή Γεωργίας-Κτηνοτροφίας, 1981.

ΓΡΑΦΙΚΗ ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΧΙ. 4.1.
ΓΡΑΦΙΚΗ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΤΗΣ ΚΑΤΑΝΟΜΗΣ ΤΗΣ ΣΥΝΟΛΙΚΗΣ
ΕΚΤΑΣΗΣ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΚΑΤΑ ΧΡΗΣΕΙΣ ΕΔΑΦΟΥΣ

Εξάλλου σύμφωνα με στοιχεία της Δ/σης Γεωργίας της Νομαρχίας Ζακύνθου, η εξέλιξη της γεωργικής γής στη Ζάκυνθο απο το 1971 μέχρι σήμερα, παρουσιάζει μία σταθερή αναλογία σε σχέση με τη συνολική έκταση του νησιού και αποτελεί το 40% κατά μέσο όρο της συνολικής επιφάνειας. Απο την άλλη μεριά οι αρδευόμενες επιφάνειες, αποτελούν μόνο το 2% (μέσος όρος ετών 1981-86) των καλλιεργήσιμων και αυτό φανερώνει ότι ουσιαστικά η Ζακυνθινή γεωργία στηρίζεται σχεδόν αποκλειστικά σε ξηρές καλλιέργειες. Το μικρό αυτό ποσοστό αρδευόμενης έκτασης, που όπως έχουμε δείξει στα προηγούμενα είναι αποτέλεσμα της έλλειψης υδάτινων πόρων στο νησί, αποτελεί το σημαντικότερο περιοριστικό παράγοντα που αντιμετωπίζει σήμερα ο αγροτικό τομέας της Ζακύνθου, για παραπέρα γεωργική ανάπτυξη και για διαρθρωτικές μεταβολές στη γεωργική παραγωγή⁷.

Ο αριθμός και το μέγεθος των γεωργικών εκμεταλλεύσεων στη Ζάκυνθο, κατά την τελευταία εικοσαετία παρουσιάζει την ακόλουθη εικόνα

ΠΙΑΝΚΑΣ ΧΙ.4.2.

ΑΡΙΘΜΟΣ ΚΑΙ ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗΣ ΣΤΗ ΖΑΚΥΝΘΟ, 1961-1981

Ετος	Συν. Καλλιεργ. Επιφάνεια	Αριθμός Γεωργ. Εκμετάλ.	Μέσος αριθ. στρεμμάτων κατά γεωργ. εκμετάλ.
1961	151.770	6.445	23,5
1971	164.202	5.623	29,2
1981	161.600	5.100	31,6

ΠΗΓΗ: Επεξεργασία στοιχείων: Ε.Σ.Υ.Ε.: Απογραφή Γεωργίας-Κτηνοτροφίας, ετών 1961, 1971, 1981.

Όπως φαίνεται απο τον παραπάνω πίνακα, ο συνολικός αριθμός των αγροτικών μονάδων στη Ζάκυνθο αναγκαζόταν να παράγει σε μιά μέση έκταση που κυμάνθηκε μεταξύ 23,5 στρεμμάτων το 1961 και 31,6 στρέμματα το 1981. Ο κατακερματισμός αυτός της παραγωγικής βάσης προκαλεί όπως γίνεται

φανερό αντίστοιχο κατακερματισμό της γαιοπροσόδου. Μ'αυτόν τον κατακερματισμό των καλλιεργουμένων επιφανειών, δεν γίνεται προβληματικός μόνο ο εκσυγχρονισμός, η εκμηχάνιση και η ορθολογική οργάνωση της γεωργικής παραγωγής στη Ζάκυνθο, αλλά αυξάνεται κατά πολύ και το κόστος της παραγωγής λόγω υψηλών εσωτερικών δαπανών κίνησης και μεταφορών. Σύμφωνα με τα τελευταία στοιχεία (1981) η καλλιεργούμενη έκταση των 161.600 στρεμμάτων είναι κατανεμημένη σε 5100 γεωργικές εκμεταλλεύσεις. Ο μέσος αριθμός στρεμμάτων που αντιστοιχούν κατά γεωργική εκμετάλλευση είναι 31,6 στρέμματα (επίπεδο χώρας 37,3 στρεμ.). Το μέγεθος αυτό χαρακτηρίζεται μικρό και διαφοροποιείται από 24-26 στρέμματα στις πεδινές περιοχές και 32-34 στις ορεινές, ενώ μόνο ένα 3% των γεωργικών εκμεταλλεύσεων έχουν μέγεθος μεγαλύτερο των 60 στρεμμάτων και ελάχιστες από αυτές εμφανίζουν ικανοποιητική οργάνωση, αφού η παραγωγή στη Ζάκυνθο πραγματοποιείται ακόμη στη βάση οικογενειακών και παραδοσιακών αγροτικών μονάδων⁸.

Σχετικά με τη διάρθρωση των φυτικών καλλιεργειών στη Ζάκυνθο, έχουμε να παρατηρήσουμε τα ακόλουθα. Το μεγαλύτερο τμήμα της καλλιεργούμενης έκτασης του νησιού, καταλαμβάνουν οι δενδροκαλλιέργειες και από αυτές κυρίαρχη θέση κατέχει η ελιά. Οι ελαιώνες κατά την τελευταία εικοσαετία, και συγκεκριμένα για τα χρόνια 1961-71-81, κάλυπταν αντίστοιχα το 30%, 34% και 40% της συνολικής καλλιεργούμενης επιφάνειας. Στη δεύτερη θέση ακολουθεί η καλλιέργεια της σταφίδας και των αμπελιών, που καταλάμβαναν σε όλη τη διάρκεια της παραπάνω περιόδου το 21% της συνολικής γεωργικής γής, παρουσιάζοντας μία σταθερότητα. Τέλος οι αροτριακές καλλιέργειες και από αυτές κυρίως των σιτηρών έρχονται σε τρίτη θέση από πλευράς έκτασης καλλιεργουμένων εδαφών. Όπως γίνεται φανερό η άλλοτε άμεση εξάρτηση του νησιού από τη σταφίδα αρχίζει να υποχωρεί προς όφελος άλλων επικερδέστερων, με τις συνθήκες που έχουν διαμορφωθεί τα τελευταία χρόνια, καλλιεργειών. Από αυτές ιδιαίτερη σημασία, από πλευράς απασχόλησης γης, εισοδήματος και προοπτικών, παρουσιάζει η καλλιέργεια του πεπονιού, που αναπτύσσεται με χαμηλή κάλυψη και σαν

Ξηρά καλλιέργεια. Το γνωστό στην αγορά σαν Ζακυνθινό πεπόνι, είναι άριστης ποιότητας και προσφέρεται σαν πρώιμο προϊόν τόσο στην εσωτερική όσο και στην εξωτερική αγορά.

Ο παρακάτω πίνακας (ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.4.3.) παρουσιάζει τη διάρθρωση των φυτικών καλλιεργειών στη Ζάκυνθο τα τελευταία χρόνια, καθώς και το σύνολο της παραγωγής τους. Επειδή στον πίνακα, η παραγωγή σε τόννους της ελιάς αφορά τον ελαιόκαρπο, θα πρέπει εδώ να συμπληρώσουμε ότι η ετήσια παραγωγή σε τόννους λαδιού κατά τα τελευταία χρόνια παρουσιάζει αύξηση και από 1310 τόννους το 1961, και 5640 τόννους το 1971, έφτασε τους 8.156 το 1981⁹.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.4.3.

ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗΣ ΤΩΝ ΦΥΤΙΚΩΝ ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΩΝ ΚΑΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΓΕΩΡΓΙΚΑ ΠΡΟΙΟΝΤΑ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗΣ ΔΟΜΗΣ ΤΟΥΣ ΣΤΗ ΖΑΚΥΝΘΟ, 1961 - 1981 (σε στρέμματα και τόννους)

Είδος Καλλιεργειών	1 9 6 1		1 9 7 1		1 9 8 1	
	Καλλιέργ. έκταση	Παραγωγή	Καλλιέργ. έκταση	Παραγωγή	Καλλιέργ. έκταση	Παραγωγή
-1. Αροτριακές καλλιέρ.						
α) Σιτηρά για καρπό	36.696	3.573,4	24.708	3.170	17.384	2.113
β) Βρώσιμα όσπρια	4.031	170,8	1.709	127	1.491	170
γ) Βιομηχανικά φυτά	164	15,1	81	3	33	3
δ) Πεπονοειδή-γεώμηλα	4.952	5.045,4	5.265	3.472	9.065	11.444
ε) Κτηνοτροφικά φυτά	3.493	221,6	9.756	3.856	15.012	4.721
-2. Λαχανικά-Κηπευτικά	6.303	6.328,3	6.249	5.384	5.786	5.271
-3. Λοιπές κηπευτικές καλλιέργ. (φυτώρια, θερμοκήπια, κλπ)	5.272	--	5.259	--	4.322	--
-4. Αμπελοουργικές καλλ.						
α) Σταφιδάμπελοι	19.167	4.319,0	21.413	4.269	20.915	4.855
β) Αμπελοι για κρασί-επιτραπέζιοι	12.859	8.376,5	13.476	7.094	12.966	9.759
-5. Δενδρώδεις καλλιέρ.						
α) Εσπεριδοειδή	1.354	2.272,5	1.620	1.748	1.610	2.966
β) Οπωρικά	106	754,6	152	732	130	1.862
γ) Ξηροί Καρποί	126	232,6	174	555	243	434
δ) Ελαιώνες	46.269	--	55.291	--	63.635	--
-Ελιές βρώσιμες	--	34,2	--	77	--	100
-Ελιές για λάδι	--	6.709,6	--	27.040	--	45.472
ε) Λοιπά δένδρα	83	410,1	461	531	218	415

ΠΗΓΗ: Ε.Σ.Υ.Ε.: Γεωργικές Στατιστικές της Ελλάδος, για τα αντίστοιχα έτη.

Αυτό που έχει όμως ιδιαίτερη σημασία για την αγροτική οικονομία της Ζακύνθου είναι ο βαθμός της εκμηχάνισης του αγροτικού τομέα. Όπως φαίνεται από τον αμέσως πιο κάτω Πίνακα από το 1971 μέχρι το 1986 ο αριθμός όλων σχεδόν των γεωργικών μηχανημάτων παρουσιάζει αύξηση:

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.4.4.
Η ΕΚΜΗΧΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΚΟΥ ΤΟΜΕΑ ΣΤΗ ΖΑΚΥΝΘΟ, 1971-1986, (απόλυτα μεγέθη)

Είδος Γεωργικού μηχανήματος	1971	1981	1985	1986
1. Ελκυστήρες (τρακτέρ)	1.298	2.100	3.386	3.702
2. Μηχανές:				
α. Θεριστικές απλές	4	9	14	16
β. Αλλωνιστικές	6	8	8	10
γ. Χορτοσυλλεκτικές	3	61	48	60
δ. Εκκομιστικές αραβοσίτου	1	2	-	-
3. Αντλίες αρδεύσεων:				
α. Πετρελαιοκίνητες	70	78	90	88
β. Βενζινοκίνητες	460	630	631	614
γ. Ηλεκτροκίνητες	37	299	407	452
4. Ψεκαστήρες	705	1.480	1.804	1.788
5. Θειωτήρες	322	190	313	356

ΠΗΓΗ: Για τα έτη: 1971, 1981: Ε.Σ.Υ.Ε.: Αγροτική Στατιστική της Ελλάδος, 1971, 1981.

Για τα έτη: 1985, 1986: Νομαρχία Ζακύνθου, Δ/ση Γεωργίας.

Εκεί όμως που η αύξηση παρουσιάζεται εντυπωσιακή είναι στον αριθμό των τρακτέρ, που μέσα στα τελευταία δεκαπέντε χρόνια (1971-1986) αυξήθηκαν κατά 285%. Είναι βέβαια γεγονός ότι το τρακτέρ αποτελεί το βασικότερο εργαλείο, για το γεωργικό μηχανικό εξοπλισμό. Μία επένδυση όμως στον πρωτογενή τομέα, όπως και σε κάθε άλλο παραγωγικό τομέα,

πρέπει πρώτα να αποδειχθεί ότι πραγματοποιήθηκε σύμφωνα με κριτήρια αποδοτικότητας και δεύτερον ότι αυτή η επένδυση και όχι κάποια άλλη είχε προτεραιότητα, δηλαδή ότι πραγματοποιήθηκε μέσα στα πλαίσια ενός συστήματος στόχων της προγραμματισμένης αναπτυξιακής διαδικασίας έτσι ώστε να γίνει ταχύτερη και ασφαλέστερη* και στην προκειμένη περίπτωση πρέπει να έχουμε υπόψη την καταλληλότητα του εδάφους, την έκταση της καλλιεργούμενης γής και το είδος του προϊόντος. Η αναφερόμενη επενδυτική δραστηριότητα σε αγορά τρακτέρ γίνεται φανερή αν εξετάσουμε τη σχέση έδαφος-τρακτέρ στη Ζάκυνθο κατά την τελευταία δεκαεπταετία :

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.4.5.
Η ΣΧΕΣΗ ΕΔΑΦΟΣ-ΤΡΑΚΤΕΡ ΣΤΗ ΖΑΚΥΝΘΟ, 1971-1986

ΕΤΟΣ	ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΚΑΛΛΙΕΡΓΟΥΜΕΝΗ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑ	ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ ΤΡΑΚΤΕΡ	ΣΧΕΣΗ ΕΔΑΦΟΣ/ΤΡΑΚΤΕΡ
1971	164.202	1.298	126,5 στρεμ./Τ
1981	161.600	2.100	76,9 στρεμ./Τ
1986	169.659	3.702	45,8 στρεμ./Τ

ΠΗΓΗ: Επεξεργασία στοιχείων: Για τα έτη 1971,1981: Ε.Σ.Υ.Ε. Αγροτική Στατιστική της Ελλάδος, 1971,1981.

Για τα έτη 1985,1986: Νομαρχία Ζακύνθου, Δ/ση Γεωργίας

Όπως φαίνεται από τον παραπάνω πίνακα ενώ η επένδυση σε τρακτέρ κατά τη δεκαετία 1971-81 θεωρούνταν μάλλον επιβεβλημένη, από το 1981 και ύστερα η αύξηση που παρουσιάζει ο αριθμός τους είναι μάλλον δυσανάλογος τόσο με το μέγεθος όσο και με τον αριθμό των γεωργικών εκμεταλλεύσεων αφού όπως γίνεται φανερό το δυναμικό του τρακτέρ δεν μπορεί να εξαντληθεί σε μία μικρή αγροτική μονάδα. Στοιχεία των γεωργικών εκμεταλλεύσεων νεώτερα από το 1981 δεν έχουμε, παρόλα αυτά σύμφωνα με τα στοιχεία του 1981, 1 τρακτέρ

αντιστοιχούσε προς 2,4 γεωργικές μονάδες. Αν υποθεθεί ότι ο αριθμός των γεωργικών εκμεταλλεύσεων έμεινε σταθερός τότε η αναλογία αυτή το 1986 θα είναι 1:1,3, δηλαδή σε κάθε μία σχεδόν αγροτική μονάδα αντιστοιχεί ένα τρακτέρ.

Η κτηνοτροφική παραγωγή στη Ζάκυνθο συνεχίζει να υστερεί συγκρινόμενη, με τη φυτική του πρωτογενή τομέα. Η Ζακυνθινή κτηνοτροφία στηρίζεται σε μικρές μονάδες οικογενειακής μορφής και ο βασικότερος κλάδος, από πλευράς παραγωγής κρέατος και γάλακτος είναι η βοοτροφία. Στην αιγοπροβατοτροφία το ενδιαφέρον στρέφεται κυρίως στη δημιουργία μικρών μονάδων ημιοικοσιτικής μορφής (20-30 κεφαλών). Η χοιροτροφία και πτηνοτροφία διεξάγονται σε καθαρά παραδοσιακή μορφή και μόνο μία πτηνοτροφική μονάδα υπάρχει, που λειτουργεί σε επιχειρηματική βάση με ετήσια παραγωγή 5.000 κεφαλών (κοτόπουλα) κρεοπαραγωγής το χρόνο. Η μελισσοκομία τέλος αν και υπάρχουν καλές προϋποθέσεις παραμένει περιορισμένη. Στο νησί υπάρχουν μόνο 4.596 κυψέλες (1986) που παράγουν 30 τόννους μελι το χρόνο. Πρέπει να σημειωθεί ότι η αυτάρκεια του νησιού σε κτηνοτροφικά προϊόντα δεν ξεπερνά το 50% και διατίθεται σχεδόν ολόκληρη στην τοπική αγορά.

Στους πίνακες που ακολουθούν παρουσιάζουμε, τόσο την εξέλιξη της δομής του ζωϊκού κεφαλαίου στη Ζακυνθο (ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.4.6.), όσο και την εξέλιξη της ζωϊκής παραγωγής κατά τα τελευταία χρόνια (ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.4.7.):

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.4.6.
 Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΔΟΜΗΣ ΤΟΥ ΖΩΙΚΟΥ
 ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΣΤΗ ΖΑΚΥΝΘΟ, 1972-1986

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΖΩΩΝ	1972	1982	1985	1986
	Αριθμός κεφαλών	Αριθμός κεφαλών	Αριθμός κεφαλών	Αριθμός κεφαλών
1. Ιπποί	--	--	331	285
2. Ημίονοι	--	--	140	123
3. Ονοι	--	--	570	532
4. Βοοειδή (εγχώρια αβελτίωτα, εγχωρ. βελτιωμένα, ξενικών φυλών καθ.)	2.400	1.570	3.164	3.250
5. Πρόβατα (οικόσιτα, ποιμενικά)	10.800	8.761	7.064	7.411
6. Χοίροι (αναπαραγω- γής-κρεατοπαραγωγής)	4.000	3.199	3.033	2.015
7. Αίγες (οικόσιτες, ποιμενικές)	9.800	11.157	12.097	12.352
8. Κουνέλια	40.000	60.595	49.130	42.905
9. Πουλερικά (όρνιθες χωρικής εκτροφής)	162.000	110.000	95.320	94.100
10. Λοιπά Πουλερι- κά (χήνες, πάπιες, κλπ)	--	--	8.565	9.067
11. Μέλισσες (εγχώριες-Ευρωπ. κατά κυψέλη)	--	--	2.484	4.596

ΠΗΓΗ: Νομαρχία Ζακύνθου, Δ/νση Γεωργίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.4.7.
 Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΖΩΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗ ΖΑΚΥΝΘΟ (σε τόννους), 1972-1986

Π ρ ο ὖ ό ν	1972	1982	1985	1986
	ΠΑΡΑΓΩΓΗ	ΠΑΡΑΓΩΓΗ	ΠΑΡΑΓΩΓΗ	ΠΑΡΑΓΩΓΗ
1.Κρέας				
α.μοσχαρίσιο & βοδινό	556	427	558	514.7
β.χοιρινό	240	180	223	112
γ.πρόβειο και αρνίσιο	113	117	184.4	97.7
δ.κατσικίσιο	84	193	162	166.7
ε.πουλερικών	173	120	290.7	191.3
στ.Λοιπό κρέας (κουνελιών και άλλων μικρών ζώων)	40	60	125	134.5
2.Γάλα				
α.αγελαδινό	2.800	3.351	1.989	1.952
β.πρόβειο	1.250	1.036	1.062	1.026
γ.κατσικίσιο	1.200	1.519	1.990	2.302
3.Τυρί (μαλακό, σκληρό, μυζήθρα)	--	--	433.6	392
4.Βούτυρο (νωπό)	--	--	0.55	1.55
5.Αυγά (σε τεμάχια)	--	--	8.690.200	7.970.600
6.Μέλι	--	--	23	30
7.Μαλλιά (σε χιλιογρ.)	--	--	8.997	9.269
8.Δέρματα (σε χιλιογρ.)	--	--	13.109	14.994

ΠΗΓΗ: Νομαρχία Ζακύνθου, Δ/νση Γεωργίας.

Αναφορικά με τις δασικές εκτάσεις της Ζακύνθου αυτές ανέρχονται σε 76.000 στρέμματα και αντιπροσωπεύουν το 18,6% της συνολικής έκτασης. Τα δάση του Νομού δεν προσφέρονται για βιομηχανική εκμετάλλευση. Είναι πολύ φτωχά και ελάχιστα συμβάλλουν στην οικονομία του νησιού. Αυτό οφείλεται στην κακή ποιότητα των δασικών προϊόντων, που αποτελούνται κυρίως από χαλέπιο πεύκη (*pinus halepensis*) και στο ότι φύονται σε άγονα και υποβαθμισμένα εδάφη, με αποτέλεσμα η ετήσια προσαύξηση να είναι μικρή. Πρέπει επίσης να αναφερθεί ότι σημαντικές εκτάσεις δασών 20.000 στρ. περίπου, καταστράφηκαν από πυρκαγιές κατά την τελευταία δεκαετία, λόγω όμως των κλιματολογικών συνθηκών (υψηλές βροχοπτώσεις και υψηλή υγρασία) παρατηρείται γρήγορη φυσική αναγέννηση. Παρόλα αυτά οι υπάρχουσες δασικές εκτάσεις, με τη κατάλληλη προστασία και διατήρηση τους, μπορούν να συμβάλλουν πολλαπλάσια στην οικονομία του νησιού, αφού δημιουργούν ένα άριστο φυσικό και οικολογικό περιβάλλον που μπορεί να αξιοποιηθεί σημαντικά για τουριστικούς σκοπούς. Η δασική παραγωγή για το 1985 ανήλθε σε 4.000 τόννους καυσόξυλα και 85μ³ ξυλείας. Η ετήσια αξία της δασικής παραγωγής υπολογίζεται περίπου κατά μέσο όρο σε 8.000.000 δραχμές (8,3 εκατ. το 1985)¹⁰.

Η Αλιευτική παραγωγή της Ζακύνθου είναι θαλάσσια. Ο αριθμός των επαγγελματικών σκαφών παράκτιας αλιείας, σύμφωνα με τα τελευταία στοιχεία (Δεκ. '87), που είναι νηολογημένα στο Λιμεναρχείο Ζακύνθου ανέρχεται σήμερα σε 629 σκάφη από τα οποία 2 Μηχανότρατες, 2 Βιτζόστρατες και 625 α/κ. Η ετήσια αλιευτική παραγωγή υπολογίζεται σε 553,0 τόννους αλιευμάτων, συνολικής αξίας 267 εκατ. δραχμών (1985). Όπως γίνεται φανερό η συμβολή της αλιευτικής παραγωγής στην οικονομία του νησιού παραμένει πολύ μικρή. Παρόλα αυτά υπάρχουν δυνατότητες ιχθυοκαλλιέργειας στη Λίμνη Κερριού και στην περιοχή Αλυκών¹¹.

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της Δ/σης Γεωργίας της Νομαρχίας Ζακύνθου, η ακαθάριστη αξία της γεωργοκτηνοτροφικής παραγωγής, για το 1985 ανήλθε σε 6.204 εκατομμύρια

δραχμές που κατανέμονται ως εξής:

Φυτική παραγωγή: 4.966 εκατ. δρχ. ή ποσοστό 80,0%, Ζωϊκή παραγωγή: 963 εκατ.δρχ. ή ποσοστό 15,5%, Δασική παραγωγή 8 εκατ.δρχ. ή ποσοστό 0,1% και Αλιευτική παραγωγή 267 εκατ. δρχ. ή ποσοστό 4,4%.

Εξάλλου η εξέλιξη του γεωργικού προϊόντος κατά τη δεκαετία 1971-1981 ανήλθε απο 292 εκατ.δρχ.το 1971, σε 1.490.101 χιλ.δρχ. το 1981, ενώ το κατά κεφαλή γεωργικό προϊόν απο 14.015 δρχ. σε 73.580 δρχ. αντίστοιχα.Δηλαδή το συνολικό γεωργικό εισόδημα στη Ζάκυνθο αυξήθηκε κατά 80,4% και το κατά κεφαλή κατά 81,0%.¹²

ΧΙ.5.Η διάρθρωση του δευτερογενή τομέα

Σχετικά με την εκβιομηχανοποίηση του Νομού της Ζακύνθου, αυτή δεν έχει να επιδείξει καμιά μεγάλη βιομηχανική μονάδα και περιορίζεται κυρίως σε μικρές μεταποιητικές μονάδες βιοτεχνικού χαρακτήρα.

Η μόνη σχετικά μεγάλη παραγωγική μονάδα που εδρεύει σήμερα στη Ζάκυνθο είναι η "Ηνωμένοι Ελληνικοί Βιοτεχνικοί Α.Ε." ή όπως είναι γνωστότερη "EL GRECO". Η βιομηχανική αυτή μονάδα που ιδρύθηκε πριν 14 χρόνια ειδικεύεται στην παραγωγή παιδικών παιχνιδιών και τα προϊόντα της (κυρίως παιδικές κούκλες) εξάγονται κατά το 50% περίπου της ετήσιας παραγωγής στο εξωτερικό (χώρες Κοινής Αγοράς και κυρίως Ιταλία), ενώ το υπόλοιπο 50% διατίθεται στην εσωτερική κατανάλωση. Το απασχολούμενο προσωπικό ανέρχεται σε 190 άτομα απο τα οποία οι 22 είναι διοικητικοί υπάλληλοι. Οσον αφορά τη κατανομή του εργατικού προσωπικού, το 90% απασχολείται εντός του εργοστασίου, ενώ ένα ποσοστό που κυμαίνεται γύρω στο 10% και αφορά εργάτριες, απασχολείται εκτός εργοστασίου με μορφή αμοιβής κατ'αποκοπή στο σπίτι (φασόν)¹³.

Οι κυριότερες μεταποιητικές μονάδες που λειτουργούν σήμερα στο Νομό Ζακύνθου και που σ'αυτές βασίζεται εκτός της γεωργίας και του Τουρισμού η συνολική οικονομική δραστηριότητα του νησιού είναι οι ακόλουθες:¹⁴

- 1) ΑΛΕΥΡΟΜΥΛΟΙ. (κατηγορία κυλινδρόμυλοι). Σήμερα λειτουργούν σε όλο το νησί 22, από τους οποίους οι 16 μεταπολεμικά, με συνολική δυναμικότητα 1-5 τόννους (αρ.κυλίνδρων συνολικά 11).
- Ε ξ ο π λ ι σ μ ό ς: πετρελαιομηχανές, μοτέρ ηλεκτροκίνητα, πλυντήρια, στεγνωτήρια, βούρτσες, σπαστήρες.
 - Ο γ κ ο ς κ τ η ρ ί ω ν: από 22 μέχρι 600μ³.
 - Δ ο γ ι σ τ ι κ ή α ξ ί α ε γ κ α τ α σ τ ά σ ε ω ν: σύνολο 5.000.000 δρχ.
- 2) ΜΑΝΤΟΛΑΤΟΠΟΙΕΙΑ. Υπάρχουν 10 βιοτεχνικές μονάδες που παράγουν το παραδοσιακό Ζακυνθινό μαντολάτο (είδος αμυγδαλωτού), παστέλι, κ.λ.π.
- Ε ι δ ο ς κ α ι χ ρ ή σ η μ η χ α ν η μ ά τ ω ν: ηλεκτρικοί κινητήρες, μίξερ (αναδευτήρες), σπάτουλες.
- 3) ΕΛΑΙΟΤΡΙΒΕΙΑ. Υπάρχουν συνολικά 83 από τα οποία 1 της Ένωσης Γεωργικού Συνεταιρισμού Ζακύνθου και 1 πιστωτικών Συνεταιρισμών, κατανεμημένα στις ακόλουθες περιοχές του νησιού:
- α) Βολιμών: σύνολο 15. Από αυτά 2 είναι σύγχρονα ενώ τα υπόλοιπα είναι παλιού τύπου (4 ηλεκτροκίνητα και 9 μηχανοκίνητα) και μόνο 2 από αυτά διαθέτουν καθαριστήριο. Ο συνολικός αριθμός των υδραυλικών πιεστηρίων ανέρχεται σε 11 ενώ 3 από τις παραπάνω μονάδες δεν διαθέτουν καθόλου.
 - β) Παντοκράτωρα: σύνολο 19. Όλα ηλεκτροκίνητα, με συνολικό αριθμό υδραυλικών πιεστηρίων 36 (που κυμαίνονται από 1 μέχρι 3).
 - γ) Κατασταρίου: σύνολο 27. Από αυτά, 3 είναι παλιού τύπου και τα υπόλοιπα σύγχρονα, ενώ όλα είναι ηλεκτροκίνητα. Ο συνολικός αρ. των πιεστηρίων ανέρχεται σε 43 (ένα δεν διαθέτει). Από τις παραπάνω μονάδες 15 διαθέτουν καθαριστήριο, 1 πλυντήριο και 6 αποφυλλιστήριο.
 - δ) Πόλη Ζακύνθου: σύνολο 15. Όλα ηλεκτροκίνητα, σύγχρονα και εφοδιασμένα με πλυντήρια.
- 4) ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ ΣΤΑΦΙΔΑΣ.
Στο νησί υπάρχουν σήμερα 8 Σταφιδεργοστάσια από τα οποία ένα των πιστωτικών Συνεταιρισμών.
- 5) ΣΑΠΩΝΟΠΟΙΕΙΑ. Η άλλοτε ακμάζουσα (περίοδος "Προστασίας" και "μεθενωτική" περίοδος) Σαπωνοποιεία έχει περάσει σε

παρακμή και σήμερα στο νησί λειτουργούν μόνο 3 μονάδες κατασκευής σαπουνιού. Η πρώτη ύλη που χρησιμοποιείται είναι απο πυρηνέλαιοπάστα, που εισάγεται απο την Κρήτη ή απο άλλα μέρη της Ελλάδος, αφού αυτή δεν παράγεται στη Ζάκυνθο ούτε και υπάρχει. Η παραγωγή σε τρία οκτάωρα ανέρχεται σε 300-360 κιλά (100-120 κιλά ανά οκτάωρο), ενώ η μηνιαία, επι 24ώρου βάσης, κυμαίνεται μεταξύ 9 τόννων και 10.800 κιλών. Η παραγωγή αυτή αφορά καθένα απο τα 2 Σαπωνοποιεία ενώ το τρίτο είναι μικρότερο με περιορισμένη παραγωγή.

- 6) ΤΥΡΟΚΟΜΕΙΑ. Λειτουργούν 5 βιοτεχνικές μονάδες που παράγουν διαφόρων ειδών τυριά (φέτα, γραβιέρα, "ντόπιο λαδιού", γραβιέρα λαδιού).
- 7) ΟΙΝΟΠΟΙΕΙΑ. Λειτουργούν σήμερα 5 μονάδες παραγωγής και εμφιάλωσης κρασιού απο τις οποίες 1 ανήκει στην Ένωση Γεωργικών Συνεταιρισμών Ζακύνθου.
- 8) ΒΙΟΤΕΧΝΙΑ ΟΙΝΟΠΝΕΥΜΑΤΩΔΩΝ ΠΟΤΩΝ. Λειτουργεί μόνο μία σήμερα.
- 9) ΒΙΟΤΕΧΝΙΕΣ ΑΕΡΙΟΥΧΩΝ ΠΟΤΩΝ. Λειτουργούν 3 .
- 10) ΑΡΩΜΑΤΟΠΟΙΕΙΑ. Λειτουργούν 4 βιοτεχνικές μονάδες παραγωγής κολώνιας κυρίως παραδοσιακές (τζαντσαμίλι, σάντρου γκραντονέλλα, λεβάντα, κουφέτο, μπουγαρίνι).
- 11) ΛΑΤΟΜΕΙΑ. Οι μονάδες αυτές ιδρύθηκαν όλες μεταπολεμικά και σήμερα ανέρχονται συνολικά σε 9. Παραγόμενα είδη: άμμος, σκυρόν, αυτούσιο υλικό οδοστρωσίας, γύψος, χαλίκι, μπετόν.
- 12) ΜΟΝΑΔΕΣ ΔΟΜΙΚΩΝ ΥΛΙΚΩΝ. Σήμερα λειτουργούν: 1 μονάδα σκυροδέματος-τσιμεντολίθων, 1 superbetton, 2 τσιμεντολίθων, 1 σκυροδέματος, 1 πετρελαιοασφάλτου, 1 μαρμάρου καθώς και 1 μαρμαρογλυφείο, και 10 καμίνια οπτοπλίνθων (τουβλοποιεία).
- 13) Επίσης λειτουργούν σήμερα στη Ζάκυνθο και οι παρακάτω μονάδες:
7 Μηχανουργεία, 1 Ορειχαλκουργείο, 10 Ξυλουργεία, 3 Σιδηρουργεία, 2 βιοτεχνικές μονάδες πριονοκορδέλας, 1 εργοστάσιο κατασκευής ελαιοπανων (για τη συλλογή της

ελιάς), 1 Δημοτική μονάδα αποτέφρωσις (απορριμάτων), 9 Ψυκτικές μονάδες, με θαλάμους απλής και μεγάλης κατάψυξης (κρεάτων, πουλερικών, αλλιευμάτων και τυροκομικών προϊόντων), 3 βυτιοφόρα αυτοκίνητα πόσιμου νερού (χωρητικότητας 6,5 κυβικών το καθένα), 8 Πλυντήρια-Καθαριστήρια και 18 πρατήρια χονδρικής πώλησης λαδιού. Ο αριθμός τέλος των εγκαταστημένων εμπορικών καταστημάτων στην πόλη της Ζακύνθου ανέρχεται σήμερα σε 134.

Όπως παρατηρείται από τη λεπτομερή αναφορά των βιοτεχνικών δραστηριοτήτων στη Ζάκυνθο, οι περισσότερες από αυτές δεν μπορούν να θεωρηθούν "μεγάλες επιχειρήσεις", ούτε επιχειρήσεις υψηλής εντάσεως κεφαλαίου. Εκτός από αυτό οι περισσότερες νεοϊδρυθείσες βιοτεχνικές μονάδες (61 τον αριθμό), επιχορηγήθηκαν με βάση τον αναπτυξιακό νόμο 1262/82 με 580 εκατ.δρχ., ενώ αντίστοιχα οι ιδιωτικές επενδύσεις έφθασαν στο ύψος των 2 δισ.830 εκατ.δρχ. (στοιχεία 1987). Οι μονάδες αυτές, που δημιούργησαν 590 νέες θέσεις εργασίας κατανεμήθηκαν στους ακόλουθους τομείς: 11 στον πρωτογενή τομέα, 7 στον δευτερογενή και 43 στον τριτογενή¹⁵. Η αυξανόμενη συμμετοχή των μονάδων στον τριτογενή τομέα (τουρισμός), αποτελεί ενδεικτικό στοιχείο της αναπτυξιακής τροχιάς της Ζακύνθου, προς αυτή την κατεύθυνση, που αναλύεται στη συνέχεια της μελέτης μας.

Η εξέλιξη που παρουσίασε κατά τα τελευταία χρόνια ο δευτερογενής τομέας στη Ζάκυνθο παρουσιάζεται στον πιο κάτω πίνακα:

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.5.1.
Η ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗ ΤΟΜΕΑ
ΣΤΗ ΖΑΚΥΝΘΟ, 1973-1984

Ετος	Αριθμός Βιοτεχνικών και μεταποιητικών μονάδων	Μέση ετήσια απασχόληση
1973	370	748
1978	388	772
1984	442	1.171

ΠΗΓΗ: Ε.Σ.Υ.Ε.: Αποτελέσματα της απογραφής Βιομηχανίας-Βιοτεχνίας και Ορυχείων, για τα αντίστοιχα έτη.

ΧΙ.6. Η διάρθρωση του Τουριστικού κλάδου στη Ζάκυνθο.

Ο κλάδος που κατά τα τελευταία χρόνια παρουσιάζει αλματώδη ανάπτυξη στη Ζάκυνθο είναι αυτός του Τουρισμού. Το νησί από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 προτιμάται όλο και περισσότερο από τους ξένους τουρίστες, με αποτέλεσμα κυρίως ο Αερολιμένας Ζακύνθου, να αποτελεί έναν από τους σταθμούς εισόδου αλλοδαπών τουριστών στη χώρα. Τα τελευταία χρόνια η Ζάκυνθος έχει συνδεθεί με απ'ευθείας αεροπορικές πτήσεις με πολλές Ευρωπαϊκές χώρες (κυρίως Αγγλία, Σκανδιναβία, κλπ) και καθημερινά, ιδιαίτερα τους καλοκαιρινούς μήνες εκτελούνται δρομολόγια από και προς αυτές. Η αυξητική όμως αυτή τάση της τουριστικής κίνησης, βρήκε το νησί απροετοίμαστο, χωρίς την ανάλογη υποδομή με αποτέλεσμα την απρογραμμάτιστη τουριστική ανάπτυξη. Από την άλλη μεριά η τουριστική αυτή ανάπτυξη, που αντιμετωπίζεται μόλις τα τελευταία χρόνια, δημιουργεί, λόγω του κινήτρου του εύκολου κέρδους τη μεταστροφή καθημερινά ενός σημαντικού τμήματος του οικονομικά ενεργού πληθυσμού του νησιού στον τριτογενή τομέα (Τουριστικές υπηρεσίες), που αν συνεχιστεί, εκφράζονται φόβοι ότι θα έχει δυσμενή αποτελέσματα στην παραπέρα ανάπτυξη άλλων παραγωγικότερων τομέων της Ζακυνθινής οικονομίας (γεωργία, βιομηχανία) με σαφώς μεγαλύτερες μακροχρόνιες ευεργετικές προοπτικές. Το θέμα αυτό μπορεί να αντιμετωπισθεί μόνο στη βάση της ανάπτυξης του αγροτουρισμού. Στη Ζάκυνθο ευτυχώς δεν έχει αναπτυχθεί ο ομαδικός κατευθυνόμενος τουρισμός, που να εξυπηρετείται αποκλειστικά από μη παραδοσιακά μεγάλα σύγχρονα ξενοδοχειακά συγκροτήματα που θα είχαν σαν αποτέλεσμα (φαινόμενο άλλων περιοχών της Ελλάδος) την περιβαλλοντολογική αλλοίωση του νησιού. Στο νησί υπάρχουν περιοχές, που μπορούν να προσελκύσουν τουρίστες, που επιθυμούν να εγκατασταθούν μακριά από τα θορυβώδη αστικά κέντρα, σε ήσυχες τοποθεσίες, με αναλλοίωτο το φυσικό περιβάλλον και πιο ανθρώπινες συνθήκες διαμονής. Αυτό που έχει σημασία είναι να εξασφαλίσουν οι περιοχές αυτές τις προϋποθέσεις άνετης παραμονής των τουριστών (καταλύματα κλπ). Επίσης, η διάρθρωση των καλλιεργειών πρέπει να προσανατολιστεί

καλλιέργειες τέτοιες, που να χρειάζονται τη φροντίδα του αγρότη σε περιόδους μη τουριστικής κίνησης για να έχει τη δυνατότητα ο τελευταίος να διαθέτει τον ελεύθερο χρόνο του, επωφελούμενος τους μήνες της τουριστικής αιχμής.

Στους παρακάτω πίνακες εμφανίζεται η εξέλιξη της ξενοδοχειακής κίνησης της Ζακύνθου τόσο κατά κατηγορία ξενοδοχειακών καταλυμάτων όσο και κατά προέλευση πελατών (για το διάστημα 1970-1986), καθώς και η εξέλιξη του ξενοδοχειακού δυναμικού τα τελευταία χρόνια (1981-1988).

Απο τα στοιχεία του πρώτου πίνακα (ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.6.1.) γίνεται φανερό η αύξηση κατά τα τελευταία χρόνια της προσέλευσης και της παραμονής ξένων τουριστών στο νησί. Ενώ κατά το 1970 τα ποσοστά προσέλευσης (90,7%) και παραμονής (87,2%) ημεδαπών τουριστών στα ξενοδοχειακά καταλύματα του νησιού ήταν σαφώς μεγαλύτερα από αυτά των αλλοδαπών τουριστών (9,3% και 12,8% αντίστοιχα), τα τελευταία χρόνια και συγκεκριμένα από το 1980 και έπειτα παρατηρείται μία συνεχώς αυξανόμενη προσέλευση ξένων τουριστών και ιδιαίτερα μια αύξηση του χρόνου παραμονής τους στο νησί. Τό 1985 τα ποσοστά προσέλευσης και παραμονής ξένων τουριστών ήταν αντίστοιχα 44,2% και 66,4% σε αντίθεση με αυτά των ημεδαπών που ήταν 55,8% και μόνο 33,6% αντίστοιχα.

Απο τα στοιχεία εξάλλου του δεύτερου πίνακα (ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.6.2.) παρατηρούμε μία αύξηση τα τελευταία χρόνια των ξενοδοχειακών μονάδων όσο και του συνολικού αριθμού κρεβατιών¹⁶. Παρόλα αυτά τους καλοκαιρινούς μήνες παρατηρείται μία υπερπληρότητα των μονάδων αυτών με αποτέλεσμα να δημιουργείται πρόβλημα καταλύματος στην συνεχώς αυξανόμενη τουριστική κίνηση του νησιού. Η αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού όπως ήδη έχει αναφερθεί πρέπει κατά τη γνώμη μας να ξεπεραστεί με τη δημιουργία αρχιτεκτονικά παραδοσιακών μονάδων, αρμονιζόμενων με το φυσικό περιβάλλον του νησιού, μέσα στα πλαίσια της ανάπτυξης του αγροτουρισμού.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.6.1.

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑΚΗΣ ΚΙΝΗΣΗΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΚΑΤΑ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑΚΩΝ
ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΠΕΛΑΤΩΝ, 1970-1986

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΩΝ	1970		1975		1980		1983		1984		1985		1986*												
	ΠΕΛΑΤΕΣ	ΔΙΑΝΥΚΤΕΡΕΥΣ.	ΠΕΛΑΤΕΣ	ΔΙΑΝΥΚΤΕΡΕΥΣ.	ΠΕΛΑΤΕΣ	ΔΙΑΝΥΚΤΕΡΕΥΣ.	ΠΕΛΑΤΕΣ	ΔΙΑΝΥΚΤΕΡΕΥΣ.	ΠΕΛΑΤΕΣ	ΔΙΑΝΥΚΤΕΡΕΥΣ.	ΠΕΛΑΤΕΣ	ΔΙΑΝΥΚΤΕΡΕΥΣ.	ΠΕΛΑΤΕΣ	ΔΙΑΝΥΚΤΕΡΕΥΣ.											
Πολυτελείας (ΑΑ')	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--											
Α' τάξης	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	137	1.872	602	13.144											
Β' τάξης	787	18.880	2.654	9.223	972	23.445	3.601	12.621	5.785	45.848	47.181	12.130	8.678	36.377	102.919	17.194	10.987	59.038	118.147	12.371	10.795	43.886	122.716		
Γ' τάξης	2.062	7.290	2.167	4.941	904	22.323	6.939	11.105	1.401	54.752	6.716	7.980	4.376	32.884	36.658	9.490	6.341	42.193	58.971	10.199	7.587	50.584	74.778		
Δ'-Ε' τάξης	138	18.372	474	5.232	258	15.896	785	6.358	635	20.712	1.954	3.960	371	13.393	1.414	4.394	537	12.624	2.674	3.780	728	13.033	3.739		
Άλλες κατηγορίες (Bungalows, Ξενώνες, Επιπλωμένα Διαμερίσματα)	986	5.602	2.006	5.280	1.432	33.530	12.820	165	483	966	5.827	238	692	1.480	5.960	904	632	3.807	6.031	1.219	1.196	7.401	13.865		
ΣΥΝΟΛΟ	14.660	50.144	7.301	24.676	3.566	95.194	24.145	30.249	8.304	122.278	61.678	24.308	14.117	84.134	146.951	31.982	18.497	117.662	185.823	28.066	22.178	115.506	228.242	71.153	306.501
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	16.155	57.445	28.242	119.339	38.553	183.956	38.425	50.479	231.085	303.485	50.244	343.748	377.654												

Σημείωση: * Προσωρινά στοιχεία.

Μέχρι το 1986 δεν λειτουργούσε στο Νομό καμία ξενοδοχειακή μονάδα κατηγορίας Πολυτελείας (ΑΑ) ή Α' τάξης. Επίσης στον πίνακα δεν περιλαμβάνονται τα ενοικιαζόμενα σε σπίτια, δωμάτια και κρεβάτια. Εξάλλου σύμφωνα με στοιχεία του Ξενοδοχειακού Επιμελητηρίου Ζακύνθου το ποσοστό του τόπου προέλευσης των αλλοδαπών πελατών κατανέμεται ως εξής: Άγγλοι 60%, Ιταλοί 5%, Σκανδιναβοί 4%, Γερμανοί 12%, Αυστριακοί 4%, Ολλανδοί 5% και Ελληνες 10%, ενώ η εισοδηματική τάξη που ανήκουν κατανέμεται σε υψηλή με ποσοστό 15%, μεσαία με 70% και χαμηλή με 15%

ΠΗΓΗ: Ο Πίνακας καταρτίστηκε με βάση τα ακόλουθα στοιχεία: Ετη 1970-1980: Ε.Ο.Τ. (Στατιστική Υπηρεσία). Ετη 1983-1986*: Ε.Σ.Υ.Ε.: Στατιστική Υπηρεσία). Ετη 1984-1985, Αθήνα 1987.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.6.2.

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΕΞΟΔΟΧΕΙΑΚΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΚΑΤΑ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΑΙ ΕΙΔΟΣ ΕΞΟΔΟΧΕΙΑΚΩΝ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΩΝ, 1981 -1988

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΕΞΟΔΟΧΕΙΑΚΩΝ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΩΝ	1 9 8 1		1 9 8 2		1 9 8 3		1 9 8 4		1 9 8 5		1 9 8 6		1 9 8 7		1 9 8 8		(μέχρι 15/5/88)	
	Αριθμ. μονάδων	Σύνολο δαματίων	Αριθμός μονάδων	Σύνολο δαματίων	Αριθμός μονάδων	Σύνολο δαματίων	Αριθμός μονάδων	Σύνολο δαματίων	Αριθμός μονάδων	Σύνολο δαματίων	Αριθμός μονάδων	Σύνολο δαματίων	Αριθμός μονάδων	Σύνολο δαματίων	Αριθμός μονάδων	Σύνολο δαματίων		Αριθμός μονάδων
Πολυτελείας (ΑΑ)	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
Α' τάξης	--	--	--	--	--	--	--	--	1	74	138	2	188	355	2	188	355	--
Β' τάξης	7	459	11	615	12	741	12	741	12	741	13	861	16	1.841	16	976	1.841	--
Γ' τάξης	34	599	35	606	38	753	39	753	40	814	42	860	45	917	45	917	1.760	--
Δ' τάξης	14	143	13	136	14	160	14	166	14	166	14	160	14	165	14	165	312	--
Ε' τάξης	6	61	5	55	6	101	4	50	5	65	5	65	5	65	5	65	120	--
ΣΥΝΟΛΟ	61	1.262	64	1.412	70	1.714	69	1.710	72	1.860	75	2.020	82	2.311	77	2.246	4.268	--
Bungalows Πολυτ.	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
" Α' τάξης	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
" Β' τάξης	1	32	1	44	1	44	1	44	1	44	1	44	1	44	1	44	84	--
" Γ' τάξης	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	1	16	30	1	16	30	1	30
ΣΥΝΟΛΟ	1	32	1	44	1	44	1	44	1	44	2	60	114	2	60	114	2	114
Επιπλ. Διαμ. Α' τάξης	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	1	8	16	1	8	16	1	16
" Β' τάξης	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
" Γ' τάξης	--	--	--	--	1	36	2	52	2	52	3	71	3	71	3	71	126	--
" Δ' τάξης	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
ΣΥΝΟΛΟ	--	--	--	--	1	36	2	52	2	52	4	79	142	4	79	142	4	142
Ξενώνες Α' τάξης	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
" Β' τάξης	2	74	3	85	3	88	4	105	4	105	5	128	5	128	5	128	239	5
" Γ' τάξης	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
Οικοτροφεία Α' τάξης	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
" Β' τάξης	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
" Γ' τάξης	--	--	--	--	--	--	--	--	1	8	14	1	8	14	1	8	14	1
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	64	1.307	68	1.541	75	1.882	76	1.911	80	2.069	87	2.295	94	2.586	89	2.521	4.777	--

Σημείωση: Δεν περιλαμβάνονται τα εννοικιαζόμενα σε σπίτια δωμάτια και κρεβάτια.

ΠΗΓΗ: Ε.Ο.Τ. Δ/ση Εγκαταστάσεων και Επιθεώρησης

Μέσα στα πλαίσια όμως της ανάπτυξης του τουρισμού, πρέπει να εξετασθούν και οι δυνατότητες υποδομής του Νομού Ζακύνθου και σε άλλους τομείς όπως για παράδειγμα η βελτίωση των λιμενικών εγκαταστάσεων και του οδικού δικτύου του νησιού, η επέκταση του αεροδρομίου, το αποχετευτικό και υδρευτικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει η Πόλη της Ζακύνθου, καθώς και αξιοποίηση του βιότοπου της θαλάσσιας χελώνας CARETA-CARETA, που αποτελεί πόλο έλξης των ενδιαφερομένων (είναι γνωστό το ενδιαφέρον που δείχνουν οι Ευρωπαίοι οικολόγοι για την περιοχή αυτή, που αποτελεί ένα απο τα λίγα σημεία της Μεσογείου όπου η CARETA - CARETA γεννά τα αυγά της). Σχετικά με την πορεία των δημόσιων επενδύσεων, (Κρατική συμπαράσταση) σύμφωνα με στοιχεία της Νομαρχίας Ζακύνθου, ενδεικτικά αναφέρουμε ότι στο διάστημα 1980-1987 αυτές αυξήθηκαν κατά 8,9 φορές(από 85 εκατ. δρχ. το 1980 σε 761 εκατ.δρχ. το 1987)¹⁷.

Στα επόμενα θα αναφερθούμε συνοπτικά στην κατάσταση που παρουσιάζει σήμερα ο τομέας των μεταφορών στη Ζάκυνθο και κατ'επέκταση το συγκοινωνιακό δίκτυο, που αποτελεί και απο τους βασικότερους παράγοντες για την αύξηση της τουριστικής κίνησης στη Ζάκυνθο.

Όσον αφορά τις οδικές συγκοινωνίες η Ζάκυνθος είναι σήμερα απο τους Νομούς με το πλουσιώτερο οδικό δίκτυο.Κάθε χωριό και οικισμός συνδέεται με την έδρα του Νομού με ασφαλτόδρομο, αν και σε πολλά σημεία του είναι φανερή η έλλειψη καλής ή καθόλου συντήρησης.

Το σύνολο του ασφαλτοστρωμένου οδικού δικτύου ανέρχεται σήμερα σε 212,1 χιλ, ενώ 15 χιλ.βρίσκονται υπο κατασκευή και 356 χιλ. αφορούν το κοινοτικό (μη ασφαλτοστρωμένο)δίκτυο.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.6.3.
ΤΟ ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΖΑΚΥΝΘΟΥ (σε χιλιόμε.)

Οδικό δίκτυο	Ασφαλτο- στρωμένο	Υπό Κατασκευή	Μη Ασφαλτ.
ΕΘΝΙΚΟ	20,5	2	--
ΕΠΑΡΧΙΑΚΟ	191,6	13	6
ΚΟΙΝΟΤΙΚΟ	--	--	350
Σύνολο χιλισμό.	212,1	15	356

ΠΗΓΗ: Δ/ση Τεχνικών Υπηρεσιών, Νομαρχίας Ζακύνθου, (στοιχεία της 31/12/1987)

Σχετικά με τις συγκοινωνιακές γραμμές, αυτές καλύπτουν ολόκληρο το νησί με συχνότητα δρομολογίων που κυμαίνονται μεταξύ 2-10 ημερησίως, ανάλογα της εποχής και την πυκνότητα της επιβατικής κίνησης. Η εξυπηρέτηση των επιβατών γίνεται με λεωφορεία και με τα 100 περίπου ταξί που υπάρχουν στο νησί. Επίσης περιστασιακά (την εποχή της τουριστικής αιχμής) τις οδικές συγκοινωνίες εξυπηρετούν και ιδιωτικά τουριστικά λεωφορεία.

Τις θαλάσσιες μεταφορές (επιβατών-οχημάτων) της κύριας συγκοινωνιακής γραμμής: ΖΑΚΥΝΘΟΥ-ΚΥΛΛΗΝΗΣ-ΖΑΚΥΝΘΟΥ, εξυπηρετούν σήμερα τρία κυρίως πλοία (Ferry-Boat, κλειστού τύπου), τα δύο ιδιωτικά και τό ένα σε συνεταιριστική βάση. Τα πλοία αυτά, καθώς και η μεταφορική τους ικανότητα σε επιβάτες και οχήματα παρουσιάζονται στον πίνακα που ακολουθεί:

Όνομασία πλοίου	Κ.Ο.Χ.	Αρ.επιβατών	Αρ.οχημάτων ΙΧ ¹
Ε/Γ-Ο/Γ"ΠΡΩΤΕΥΣ"	998,04	846	145
Ε/Γ-Ο/Γ"ΖΑΚΥΝΘΟΣ"	1578,59	630	85
Ε/Γ-Ο/Γ"ΜΟΙΡΑΣ"	1972,23	980	260
Συνολική μεταφο- ρική ικανότητα	4548,86	2456	490

Σημείωση: 1. Η μεταφορική ικανότητα σε οχήματα αναφέρεται σε επιβατικά ΙΧ. Η αντίστοιχη σε λεωφορεία ή φορτηγά προκύπτει αν διαιρέσουμε τον αριθμό των επιβατικών ΙΧ δια 4.

ΠΗΓΗ: Ο πίνακας αυτός καταρτίσθηκε σύμφωνα με στοιχεία που μας παραχώρησε το Λιμεναρχείο Ζακύνθου.

Εκτός των πλοίων αυτών δύο άλλα μικρότερα το Ε/Γ-Ο/Γ"ΜΑΡΘΑ" (825 Κ.Ο.Χ., 528 επιβ., 65 επιβατικά ΙΧ) και το Ε/Γ-Ο/Γ"ΠΑΞΟΙ" (387 Κ.Ο.Χ., 112 επιβ., 11 επιβατικά ΙΧ) εξυπηρετούν εποχιακά (τους καλοκαιρινούς μήνες) τη σύνδεση της Ζακύνθου με τη Κεφαλλονιά (ΖΑΚΥΝΘΟΣ-ΑΡΓΟΣΤΟΛΙ-ΖΑΚΥΝΘΟΣ και Σχοινάρι Ζακύνθου-Λεσάδα Κεφ/νιας) ή εξυπηρετούν τουριστικούς σκοπούς (περίπλους του νησιού, τοπικές εκδρομές, κλπ)

Η εξέλιξη της επιβατικής κίνησης καθώς και της κίνησης των οχημάτων με τις θαλάσσιες συγκοινωνίες κατά τα τελευταία χρόνια παρουσιάζεται στον πίνακα που ακολουθεί:

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.6.4.

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΘΑΛΑΣΣΙΩΝ ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ: ΚΙΝΗΣΗ ΕΠΙΒΑΤΩΝ - ΟΧΗΜΑΤΩΝ ΑΠΟ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΖΑΚΥΝΘΟ, 1973-1987

ΕΤΗ	ΣΥΝΟΛΟ ΕΠΙΒΑΤΩΝ	ΙΧ/ΕΠΙΒΑΤ.	ΛΕΩΦΟΡΕΙΑ	ΦΟΡΤΗΓΑ	ΗΜΕΡΗΣΙΟΣ Μ.Ο. ΕΠΙΒΑΤΩΝ	ΗΜΕΡΗΣΙΟΣ Μ:Ο. ΟΧΗΜΑΤΩΝ
1973	280.377	28.677	3.595	10.303	768	116
1974	241.155	23.188	3.276	10.809	660	101
1975	274.877	28.778	3.678	10.545	753	118
1976	276.905	33.998	3.628	8.264	758	125
1977	316.088	40.877	3.676	7.451	865	142
1978	364.344	54.963	3.685	11.497	998	192
1979	405.525	57.733	3.924	14.223	1.097	208
1980	394.820	62.901	4.089	13.270	1.081	220
1981	409.777	59.332	3.817	12.755	1.122	208
1982	528.770	81.372	4.411	13.570	1.448	272
1983	505.056	75.317	4.985	19.022	1.383	272
1984	567.698	84.216	4.690	17.160	1.555	290
1985	594.600	87.395	4.597	22.848	1.624	314
1986	569.424	90.899	4.661	24.543	1.560	329
1987	560.636	95.666	4.477	23.412	1.535	338

ΠΗΓΗ: Τα στοιχεία προέρχονται από το Λιμεναρχείο Ζακύνθου.

Οι Αερομεταφορές τέλος κατά τα τελευταία χρόνια παρουσίασαν σημαντική αύξηση που οφείλεται βασικά στην απ' ευθείας σύνδεση του Κρατικού Αερολιμένα της Ζακύνθου με πολλές χώρες του εξωτερικού και κυρίως της Αγγλίας (ποσοστό πτήσεων 65% - 70%) και της Σκανδιναβίας (ποσοστό 15%-20%).

Στον πίνακα που ακολουθεί, (ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ:6.5.) είναι πραγματικά εντυπωσιακή η αύξηση που παρουσιάζει η αερομεταφερόμενη τουριστική κίνηση της Ζακύνθου κατά τα τελευταία χρόνια. Η αύξηση αυτή απο το 1982 μέχρι το 1987 ήταν της τάξης του 1306% όσον αφορά τις πτήσεις του εξωτερικού και 192% όσον αφορά τις πτήσεις του εσωτερικού. Οπως γίνεται φανερό αντίστοιχη αύξηση παρουσίασε και ο αριθμός της επιβατικής κίνησης των ξένων τουριστών που προσεγγίζουν στη Ζάκυνθο με το αεροπλάνο.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.6.5.

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΑΕΡΟΜΕΤΑΦΕΡΟΜΕΝΗΣ ΕΠΙΒΑΤΙΚΗΣ ΚΙΝΗΣΗΣ
ΤΟΥ ΚΡΑΤΙΚΟΥ ΑΕΡΟΛΙΜΕΝΑ ΖΑΚΥΝΘΟΥ, 1982-87

Ετος	Επιβατική Κίνηση		Ετήσια συχνότητα δρομολογίων εσωτερικού	Ετήσια συχνότητα δρομολογίων εξωτερικού
	Αρ.επιβ.εσωτ.	Αρ.επιβ.εξωτ.		
1982		29.500	181	59
1983		60.100	244	189
1984	29.815	50.633	262	259
1985	38.888	78.891	351	401
1986	36.530	122.258	349	598
1987		188.703	349	771

ΠΗΓΗ: Τα στοιχεία προέρχονται απο την: Υπηρεσία Πολιτικής Αεροπορίας (Υ.Π.Α.) του Κρατικού Αερολιμένα Ζακύνθου.

Η λεπτομερής περιγραφή των δυνατοτήτων των τριών τομέων παραγωγής που δόθηκε στα τρία προηγούμενα τμήματα αυτού του Κεφαλαίου, ενδεικτικά συγκεντρώνεται στις ακόλουθες ποσοστιαίες συμμετοχές των τομέων της Οικονομίας, στο σύνολο της παραγωγής. Ο πρωτογενής τομέας για το χρόνο 1980 συμμετείχε στο σύνολο της παραγωγής της Ζακύνθου κατά 30,5%

(1.057 εκατ.δρχ.), ο δευτερογενής κατά 25,6%(888 εκατ.δρχ.) και ο τριτογενής κατά 43,9% (1.519 εκατ.δρχ.), ενώ η συνολική παραγωγή της Ζακύνθου (μικρό τμήμα της Ελληνικής επικράτειας),συμμετέχει μόνο στο 0,23% του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος της χώρας¹⁸ .

Εξάλλου όπως θα έχει παρατηρήσει ο αναγνώστης,απο τη μέχρι τώρα ανάλυσή μας σχετικά με τους παραγωγικούς τομείς του Νομού Ζακύνθου, το επίπεδο τεχνολογίας των υπαρχουσών βιοτεχνικών-μεταποιητικών μονάδων στη Ζάκυνθο δεν έχει να επιδείξει καμιά ουσιαστικά σύγχρονη καινοτομία απο άποψης τεχνολογικού εξοπλισμού, αφού στην ουσία δεν υπάρχει στο νησί καμιά μεγάλη βιομηχανική μονάδα με την αυστηρή σημασία του όρου.Αυτό οφείλεται στο γεγονός οτι τα διαθέσιμα κεφάλαια στο νησί αν και δεν σπανίζουν,παραμένουν αδρανή ή επενδύονται σε επαύλεις,σπίτια και ξενοδοχειακά ή πανδοχειακά συγκροτήματα καθώς και σε εμπορικά καταστήματα ή επιχειρήσεις παροχής υπηρεσιών-κυρίως λόγω τουρισμού-για σταθερό και εύκολο εισόδημα. Οι επενδύσεις όμως αυτές δεν μπορούν να θεωρηθούν κατ'εξοχήν παραγωγικές,αφού ο τουρισμός και το εμπόριο είναι είδος παραγωγής όχι όμως και παραγωγή. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί οτι η επιχειρηματική πρωτοβουλία δεν απουσιάζει απο τη Ζάκυνθο, όμως ο συντηρητισμός των Ζακυνθινών επιχειρηματιών δεν τους επιτρέπει την ανάλυση ριψοκίνδυνων και αβέβαιων επιχειρήσεων. Ο Ζακυνθινός επιχειρηματίας αρκείται σ'αυτά που έχει αφού διαβιώνει καλά και διαθέτει χρόνο για αργοσχολή. Δεν μπορεί να θεωρηθεί σκνηρός,οχι όμως και φορτισμένος με πρωτοβουλίες τέτοιες ώστε να επενδύει σε μεγαλόπνοα επιχειρηματικά έργα που θα τον έκαναν να χάσει την ηρεμία του και την παραδοσιακή κοινωνική του εμφάνιση. Αυτός είναι και ο λόγος που η επιχειρηματική πρωτοβουλία δεν στρέφεται σε επενδύσεις εντάσεως κεφαλαίου αλλά μάλλον σε αυτές παροχής υπηρεσιών,δείγμα κατά τη γνώμη μας αβέβαιων προοπτικών για την οικονομία του νησιου.

ΧΙ.7.Η διάρθρωση μερικών ακόμα δεικτών οικονομικής ανάπτυξης

Θα προχωρήσουμε στο παρόν τμήμα να εξετάσουμε τη διάρθρωση ορισμένων ακόμη δεικτών οικονομικής ανάπτυξης και ιδιαίτερα αυτούς που αφορούν το επίπεδο διαβίωσης του πληθυσμού της Ζακύνθου.

Ο αριθμός των κατοίκων καθώς και η εξέλιξη του λόγου κατοίκων/κατοικία κατά τη διάρκεια της εικοσαετίας 1961-1981 παρουσίασε στο νησί την ακόλουθη πορεία:

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.7.1
Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΚΑΤΟΙΚΩΝ/ΚΑΤΟΙΚΙΑ
ΣΤΗ ΖΑΚΥΝΘΟ, 1961-1981

ΕΤΟΣ	ΣΥΝ. ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ	ΑΡ. ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ	ΑΡ. ΑΤΟΜΩΝ ΑΝΑ ΚΑΤΟΙΚΙΑ
1961	35.509	11.863	3
1971	30.187	11.521	2,6
1981	30.014	13.535	2,2

ΠΗΓΗ: Επεξεργασία στοιχείων: Ε.Σ.Υ.Ε.: Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού κατοικιών, για τα αντίστοιχα χρόνια

Όπως γίνεται φανερό από τα στοιχεία του πίνακα, η αναλογία διαθέσιμου χώρου κατ'άτομο μπορεί να χαρακτηριστεί πολύ ικανοποιητική για το νησί της Ζακύνθου. Ο αριθμός των κατοικιών που εμφανίζεται αυξημένος εξηγεί και την επισήμανση που είχαμε κάνει στα προηγούμενα για την αύξηση του τομέα της οικοδομικής δραστηριότητας στη Ζακύνθο. Εξάλλου από το 1981 μέχρι το 1986 είχαν εκδοθεί 3.466 νέες άδειες για ανέγερση νέων κατοικιών. Δεν γνωρίζουμε πόσες απ'αυτές έχουν ήδη αποπερατωθεί, παρόλα αυτά όμως ο οικοδομικός οργανισμός, που εμφανίζει το νησί μέχρι και σήμερα δείχνει ότι η Ζακύνθος είναι από τις λίγες περιφέρειες της χώρας που εμφανίζει τέτοια αναλογία μεταξύ πληθυσμού και διαθέσιμου χώρου κατοικίας.

Άλλος δείκτης που μαρτυρεί το επίπεδο διαβίωσης είναι αυτός που δείχνει την αναλογία κυκλοφορούντων οχημάτων ανά κάτοικο.

Η εξέλιξη του αριθμού των κυκλοφορούντων οχημάτων στη Ζακύνθο παρουσίασε τα τελευταία χρόνια την ακόλουθη εικόνα:

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.7.2.
 Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΑΡΙΘΜΟΥ ΤΩΝ ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝΤΩΝ
 ΟΧΗΜΑΤΩΝ ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΖΑΚΥΝΘΟΥ, 1961 - 1981

Είδος οχήματος	1961	1971	1981
Φορτηγά	90	256	1.076
Λεωφορεία	22	27	26
Επιβατικά ΙΧ	69	357	1.659
Σύνολο Οχημάτων	181	640	2.761
Σύνολο Πληθυσμού	35.509	30.187	30.014
Αρ.κατοίκων ανά όχημα(εκτός λεωφορειών)	223,4	49,3	10,9

ΠΗΓΗ: Επεξεργασία στοιχείων: Ε.Σ.Υ.Ε.: Στατιστική Αυτ/των Οχημάτων εν κυκλοφορία, 1961, τευχ.Β', Αθήνα 1962, σελ.201, Δελτίο Στατιστικής Συγκοινωνιών και Επικοινωνιών, 1971, Αθήνα 1974, σελ.115 και Στατιστική Συγκοινωνιών και Επικοινωνιών, 1981, Αθήνα 1984,σ.σ. 32-33

Απο τα στοιχεία του πίνακα παρατηρούμε οτι μετά το 1971, το αυτοκίνητο, το κατ'εξοχήν καταναλωτικό αγαθό σήμερα, αρχίζει και καταλαμβάνει αξιόλογη θέση στις προτιμήσεις των κατοίκων του νησιού. Αυτό φαίνεται κυρίως απο τη μεγάλη αύξηση (κατά 465%) που εμφανίζει ο αριθμός των επιβατικών ΙΧ αυτοκινήτων στο νησί.

Σχετικά με το τηλεπικοινωνιακό δίκτυο της Ζακύνθου αυτό παρουσιάζει την ακόλουθη εικόνα. Απο τις 7.100 συνολικά τηλεφωνικές συσκευές που βρίσκονται σε λειτουργία σήμερα στο νησί, οι 4.800 λειτουργούν στην πόλη της Ζακύνθου και αντιπροσωπεύουν ποσοστό περίπου 68% του συνόλου ενώ εκρεμούν επί πλέον 2.383 αιτήσεις για νέες τηλεφωνικές συνδέσεις ή ποσοστό περίπου 47% των εκρεμών

αιτήσεων. Αυτό δείχνει τη συγκεντρωποίηση απο τη μιά μεριά του πληθυσμού και των επαγγελματιών στην πόλη της Ζακύνθου και άρα την αυξανόμενη ζήτηση των υπηρεσιών του Ο.Τ.Ε. και απο την άλλη την αδυναμία της Υπηρεσίας ν'αντιμετωπίσει αυτή τη ζήτηση. Πέρα απο αυτό ένας σημαντικός αριθμός οικισμών (30) στερούνται τελείως του δημοσίου αυτού αγαθού ενώ για τους ίδιους αυτούς οικισμούς οι εκρεμείς αιτήσεις ανέρχονται σε 879 ανεβάζοντας όπως παρατηρούμε στον παρακάτω πίνακα το συνολικό αριθμό εκρεμών αιτήσεων σε 5.022 (βλ.σημ.2 του Πίνακα ΧΙ.7.3.)

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ.7.3.
ΤΟ ΤΗΛΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΟ ΔΙΚΤΥΟ ΤΟΥ
ΝΟΜΟΥ ΖΑΚΥΝΘΟΥ, 1987

Κατά Περιοχές Δικτύου και κοινότητες	Αριθ.τηλεφων. συσκευών σε λειτουργία ¹	Εκρεμείς αιτήσεις για νέες συνδέσ.
ΖΑΚΥΝΘΟΥ: Πόλη Ζακύνθου, Τσιλιβή, Βαρές, Γαϊτάνη, Ντουρέϊκα, Δικούδη, Αμπελόκηποι, Καλαμάκι, Αργάσι	4.800	2.383
ΒΟΛΙΜΩΝ: Ανω Βολίμα, Βολίμα, Αναφωνήτρια	100	174
ΚΕΡΙΟΥ	100	91
ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΩΡΑ: Λιθακιά, Παντοκράτωρας, Μουζάκη, Λαγανάς	800	640
ΚΑΤΑΣΤΑΡΙΟΥ: Καταστάρι, Αλυκές, Άλικανός, Πηγάδακια, Σκουλικάδο, Καλλιθέα.	500	297
ΚΑΛΛΙΠΑΔΟΥ: Καλλιπάδο, Βανάτο, Σαρακινάδο, Αγ. Κύρηκος	800	558
Σ Υ Ν Ο Λ Ο	7.100	4.143²

Σημειώσεις: 1)αφορούν τηλεφ.για οικιακή χρήση και επαγγελματικά(ο αριθμός των ξενοδοχειακών μονάδων που διαθέτουν, τηλεφωνικό κέντρο ανέρχεται σε 50).

2)εκρεμούν επι πλέον 879 αιτήσεις, απο 30 οικισμούς.

ΠΗΓΗ: ΟΤΕ Ζακύνθου.

Όσον αφορά τέλος την παροχή ηλεκτρικού ρεύματος στο νησί πρέπει να παρατηρήσουμε, ότι η ηλεκτροδότηση της Ζακύνθου σήμερα είναι καθολική. Ο πρώην Σταθμός παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος έχει σήμερα υποκατασταθεί απο εφεδρικές μόνο εγκαταστάσεις (σε περιπτώσεις βλάβης του κεντρικού δικτύου), αφού η ηλεκτροδότηση του νησιού προέρχεται απο την επέκταση του Εθνικού δικτύου, που συνδέει το Άκτιο, την Κεφαλλονιά και τη Ζάκυνθο με υποθαλάσσιες καλωδιώσεις. Η μέση συνολική κατανάλωση ανα 24ωρο σε Κιλοβατόρες ανέρχεται σήμερα σε 130.000 (KW). Είναι ευνόητο φυσικά ότι αυτή η ζήτηση αυξάνεται κατακόρυφα τους καλοκαιρινούς μήνες σαν αποτέλεσμα της τουριστικής αιχμής που παρουσιάζει το νησί την περίοδο αυτή.

Πρίν κλείσουμε το τελευταίο αυτό τμήμα της μελέτης μας, δεν μπορούμε να αποφύγουμε να αναφερθούμε και σ'ένα σημαντικό εξωοικονομικό παράγοντα που όμως συμβάλει αποφασιστικά στη συνολική αναπτυξιακή δομή της Ζακύνθου. Αυτός αφορά την εκπολιτιστική και πνευματική κίνηση της Ζακύνθου κατά τα τελευταία χρόνια.

Η εκπολιτιστική ανάπτυξη του νησιού, αντίθετα απ'οτι θα περμενε κανείς βρίσκειται σε χαμηλά επίπεδα σε σχέση με το παρελθόν και νται προσπάθειες για την αναβίωση της παραδοσιακής κουλτούρας. Αυτό κατά τη γνώμη μας οφείλεται στη ραγδαία κατά τα τελευταία χρόνια τουριστική ανάπτυξη του νησιού που έχει σαν αποτέλεσμα τη πολιτιστική υποβάθμιση των κατοίκων, και ιδιαίτερα της νεολαίας που στρέφεται σε άλλου είδους ξενόφερτες αναζητήσεις. Τα προσεισμικά εκπολιτιστικά κέντρα με αποκορύφωμα το περίφημο Δημοτικό Θέατρο "Ο Φώσκολος" ή "Μέγαρο της Οπερας" όπως ονομαζόταν, κάνουν φανερή, την έλλειψη πνευματικής τροφής των κατοίκων του νησιού και είναι χρέος κάθε Ζακυνθινού, σήμερα όσο ποτέ άλλοτε η διατήρηση και η εκπολιτιστική αναμόρφωση του τόπου μας, που άλλωστε πάντα υπήρξε η καλλιτεχνική και πνευματική Μητρόπολη του Ιονίου.

Σήμερα στο Νομό Ζακύνθου, στην πνευματική και εκπολιτιστική ανάπτυξη συμβάλλουν το "Πνευματικό Κέντρο" της

Πόλης, στην οποία στεγάζονται η Δημοτική βιβλιοθήκη και το Ιστορικό Αρχείο Ζακύνθου (όπου και το μοναδικό στην Ελλάδα Μουσείο Κατοχής και Εθνικής Αντίστασης). Το Μουσείο "Διονύσιου Σολωμού και Επιφανών Ζακυνθίων" (όπου υπάρχει ειδική προθήκη της προεπαναστατικής "Φιλικής Εταιρείας" και το Μαυσωλείο των τάφων των δύο μεγάλων Εθνικών Ποιητών Διονυσίου Σολωμού και Ανδρέα Κάλβου). Το Ιστορικό Μουσείο-Πινακοθήκη που περιέχει κυρίως έργα τεχνοτροπίας της Αναγέννησης, όπως έργα κορυφαίων ζωγράφων της Επτανησιακής Σχολής, Μεταβυζαντινής, Κρητικής καθώς και Ζακυνθινής τεχνοτροπίας. Είναι αλήθεια ότι ο σεισμός του 1953 κατέστρεψε το σύνολο σχεδόν του καλλιτεχνικού πλούτου του νησιού και τα σημερινά εκθέματα (περίπου 800) αποτελούν ένα ελάχιστο μόνο ποσοστό ενός ξεχωριστού πολιτισμού.

Στην εκπολιτιστική και καλλιτεχνική ανάπτυξη επίσης συμβάλλουν οι 29 ζωντανοί πολιτιστικοί σύλλογοι που κάθε χρόνο διοργανώνουν ποικίλες εκδηλώσεις, το νεόκτιστο υπαιθριο Δημοτικό Θέατρο χωρητικότητας 2.500 θέσεων, καθώς και οι 3 κινηματογράφοι από τους οποίους ο ένας είναι χειμερινός¹⁹.

=====

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ Χ

1.2.3. Αγγελου Μωρέτη: Στατιστικός πίναξ της Νήσου Ζακύνθου, πανηγυρικό τεύχος επι τη εκατονταετηρίδι απο της γεννήσεως του Εθνικού Ποιητού Διονυσίου Σολωμού, εν Ζακύνθω, Μάϊος 1902, εκ του Τυπογραφείου Παρ.Λεώνη, εν Αθήναις 1902, σ.σ.438-440.

4. Την ίδια χρονιά (1902) τα συνολικά έσοδα και έξοδα των Δημοτικών διαμερισμάτων του νησιού ανέρχονταν στα παρακάτω ποσά:

	<u>Εσοδα</u>	<u>Έξοδα</u>
1) Δήμος Ζακυνθίων	165.823	177.488,96
2) " Λιθακιωτών	13.442,80	18.636,79
3) " Ναφθίων	11.490	12.269
4) " Ελατιων	11.230	17.214,08
5) " Οπιταϊδων	11.684,27	11.096,33
6) " Αρκαδίων	12.381,50	19.117,59
7) " Υριαίων	10.555	12.462,30
8) " Μεσογαίων	10.916,52	12.507,66
9) " Ψαφίδος	13.360,80	20.359,40
10) " Αρτεμισίων	10.735	14.135,87

Σύνολο εσόδων και εξόδων 271.618,39 315.287,98

Όπως γίνεται φανερό το σύνολο των Δήμων του Νησιού παρουσίαζε διαχειριστικό έλλειμμα που ανερχόταν σε 43.669,59 δρχ. και μόνο ο Δήμος Οπιταϊδών παρουσίαζε περίσσευμα 587,94 δρχ. (Α.Μωρέτη: οπ.αν., σελ.433)

5. Α.Μωρέτη: οπ.αν., σ.σ.433-434, όπου και τα ονόματα των αναγραφομένων επαγγελματιών.

6. Α.Μωρέτη: οπ.αν., σελ.450 - Α.Χ.Ζώη: Ιστορία της Ζακύνθου, Αθήναι 1955, σελ.416. Επίσης βλ. "Τα εγκαίνια του ηλεκτροφωτισμού της πόλεως" Εφημ."Ο Τόπος", έτος Γ', αρ. φύλλου 110, εν Ζακύνθω 7/10/1901, σ.σ.1-2.

7.8. Foreign Office: DIPLOMATIC AND CONSULAR REPORTS FROM GREECE: Annual Report on the Trade and Commerce of the Ionian Islands for the years: 1901-1907 (Presented to both Houses of Parliament by Command of His Majesty, May 1902 - June 1908), London, printed for His Majesty's Stationery Office by Harrison and Sons, St.Martin's Lane, 1902-1908.

9.10. Α.Μωρέτη: οπ.αν., σ.σ. 440-445.

11.Α.Μωρέτη: οπ.,αν.,σελ.446.

12.Ντίνου Κονόμου: Ζάκυνθος, Πεντακόσια Χρόνια (1478-1978), Τομ.3: Πολιτική Ιστορία (τεύχος Δ', 1864-1978), Αθήνα 1986, σελ.100.

13. Π.Σ.Αβδελίδη: Το αγροτικό συνεταιριστικό κίνημα στην Ελλάδα, Αθήνα 1976, σελ.49 κ.επ. - Α.Θ.Χουμανίδη: Οικονομική Ιστορία της Ελλάδος απο της Ανεξαρτησίας μέχρι του έτους 1935, Αθήνα 1986, σελ.202 κ.επ.

14.Βλ. περ. "ΑΓΡΟΤΙΚΗ" (μηνιαίο περιοδ.,όργανο της Ενώσεως Γ.Σ.Ζ.), έτος Β', αρ.φύλλου 4, εν Ζακύνθω 29 Ιουνίου 1924, σελ.1.

15. Βλ. "Ελληνική Δημοκρατία. Εφημερίς της Κυβερνήσεως", Εν Αθήναις τη 28 Αυγούστου 1925, Τεύχος πρώτον, Αρ.φύλλου 226, σ.σ.1462-1465.
16. Α.Μωρέτη: οπ.αν., σελ.447.
17. Α.Μωρέτη: οπ.αν., σ.σ. 426-427 - Α.Χ.Ζώη: Ιστορία της Ζακύνθου, Αθήναι 1955, σελ.416, επίσης του ίδιου: Λεξικόν Ιστορικών και Λαογραφικών Ζακύνθου, Αθήναι 1963, σ.σ. 191,240, στις λέξεις: Ενεχυροδανειστήριο, Ιονική Τράπεζα αντίστοιχα.
18. Α.Μωρέτη: οπ.αν., σ.σ. 438-440.
19. Βλ.σχετικά: Α.Δημαρά: Η εκπαίδευση στην Ελλάδα,1882-1913, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους,Τομ.ΙΔ', Αθήναι 1977,σ.σ.409-413, επίσης του ίδιου: Η εκπαίδευση στην Ελλάδα, 1913-1941, οπ.αν., Τομ.ΙΕ', Αθήναι 1978, σ.σ.489-494.
20. Α.Μωρέτη: οπ.αν., σελ.441.
21. Βλ.Γ.Α.Αναστασόπουλου: Ιστορία της Ελληνικής Βιομηχανίας, 1840-1940, Τομ.Β' (1885-1922), Αθήναι 1948, σελ.875, επίσης Ξ.Ε.Ζολώτα: Η Ελλάς εις το στάδιον της Εκβιομηχανίσεως, Αθήναι 1926, σελ.59.

22. Είναι χαρακτηριστικό ότι κατά την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα η διεθνής τιμή της σταφίδας έπεφτε ασταμάτητα όπως φαίνεται χαρακτηριστικά στον παρακάτω πίνακα:

<u>Έτος</u>	<u>Διεθνής τιμή σταφίδας</u>
1890	300 φράγκα κατα ενετικό χιλιόλιτρο
1893	44 " " " "
1894	42 " " " "

(Κ.Βεργόπουλου: Το σταφιδικό ζήτημα, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τομ.ΙΔ', Αθήναι 1977, σελ.67). Βλ.επίσης Α.Δ.Σίδερι: Η γεωργική πολιτική της Ελλάδος, κατά τη λήξασα εκατονταετία, 1833-1933, Αθήναι 1930, σελ. 79 κ.επ. - Λ.Θ. Χουμανίδη: Οικονομική Ιστορία της Ελλάδος, απο της Ανεξαρτησίας μέχρι του έτους 1935, Αθήνα 1986, σ.σ. 77-79, 176-178.

23. Απο την πολυπληθή σχετική αρθρογραφία της εποχής βλ.Ν.Μινώτου: Περί των εν Ζακύνθω πετρελαιοφόρων πηγών, εφημ. "Ελπίς", αρ. φύλλου 965, Ζάκυνθος 10/7/1895, σ.σ. 1-2 - Αντ.Δ.Φραγκόπουλου: Το ζήτημα των πετρελαίων, εφημ. "Ελπίς" αρ.φύλλου 1174, Ζάκυνθος 10/5/1898, σ.σ.2-3 - Φ.Καρρέρ: Η εκμετάλλευσις των πετρελαίων Κερίου, εφημ. "Ελπίς" αρ.φύλλου 1176, Ζάκυνθος 24/5/1898, σ.σ. 1-3. Η Ελληνική Κυβέρνηση με το απο της 9ης Μαΐου 1891 διατάγματος της, προχώρησε σε δοκιμαστικές εργασίες προκειμένου να διαπιστωθεί η ύπαρξη και το μέγεθος των κοιτασμάτων πετρελαίου στην τοποθεσία Κερί (στον κόλπο του Λαγανά). Παρόλο ότι οι αναλύσεις που έγιναν είχαν ικανοποιητικά αποτελέσματα, αφού απέδειξαν ότι η νάφθη της Ζακύνθου αποτελούσε πλούσια ύλη με σημαντική εμπορεύσιμη αξία οι εργασίες σταμάτησαν για καθαρά οικονομικούς λόγους. Το 1913 παραχωρήθηκαν σε ιδιωτική πρωτοβουλία οι έρευνες και η εκμετάλλευση των κοιτασμάτων πετρελαίου, η απόδοση των οποίων υπολογίσθηκε τότε σε 2.500-2.800 οκάδες το 24ωρο. Αλλά και οι νέες έρευνες σύντομα σταμάτησαν. - Α.Χ.Ζώη: Λεξικόν Ιστορικών και Λαογραφικών Ζακύνθου, Τομ. Β', Αθήναι 1963, σελ.383). Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται και πάλι ενδιαφέρον απο το επίσημο Κράτος και πρόσφατα ειδικό σκάφος ορυκτολογικών ερευνών εκτελεί έρευνες για την εντόπιση κοιτασμάτων στη θαλάσσια περιοχή του κόλπου του Λαγανά.

24. Βλ. σχετική αρθρογραφία στις τοπικές εφημερίδες του νησιού: "Ελπίς" έτος ΔΗ', αρ.φύλλου 1890, εν Ζακύνθω 15/1/1912, σ.σ. 1-3 και αρ. φύλλου 1892, της 29/1/1912, σ.σ.1-2, καθώς επίσης και το φύλλο της ίδιας εφημ.αρ.1896, της 26/2/1912, σελ.1. Επίσης εφημ. "Ο Φιλελεύθερος" αρ.φύλλου 10, εν Ζακύνθω 12/1/1912, σελ.2, "Νέος Ερμής", έτος Α', αρ. φύλλου 3, εν Ζακύνθω 14/1/1912, σελ.3 κ.α.
25. Με τον σχηματισμό επαναστατικής προσωρινής κυβέρνησης στη Θεσ/νίκη απο τους Ελευθέριο Βενιζέλο, ναύαρχο Παύλο Κουντουριώτη και στρατηγό Παν.Δαγκλή, η Ελληνική επικράτεια χωρίστηκε σε δύο κέντρα εξουσίας. Η μια κυβέρνηση, των βενιζελικών, έδρευε στη Θεσ/νίκη, και η άλλη, των βασιλοφρόνων, στην Αθήνα. Οι Αγγλο-Γάλλοι ενίσχυσαν την πρώτη και απόκλεισαν τη δεύτερη. Οι ίδιοι ανάμεσα σ'άλλες οχυρές θέσεις κατέλαβαν και τα Ιόνια νησιά. Βλ.επίσης Ντίνου Κονόμου: οπ.αν., σ.σ. 110-113.
26. Για την περίοδο αυτή καθώς και για την περίοδο της Γερμανικής κατοχής που ακολούθησε, Βλ.: Διον.Χ.Στραβόλεμου: Η Ζάκυνθος στα χρόνια της σκλαβιάς, Ζάκυνθος 1949 - Α.Χ.Ζώη: Ιστορία της Ζακύνθου, Αθήναι 1955, σ.σ. 279-284, 284-285, επίσης το άρθρο του καθηγητή Π.Β.Δερτιλή: Οικονομικά μετρα των Ιταλικών Αρχών κατοχής, κυρίως εις την Επτάνησον και ανάλυσις των εξόδων κατοχής των, Περ. "ΣΠΟΥΔΑΙ" εκδ. της Α.Β.Σ.Π., έτος 1964-65, Τομ.ΙΕ', τεύχος 4, σ.σ.580-594. Για την περίοδο της Ιταλικής κατοχής Βλ.επίσης: Ντίνου Κονόμου: Η Επτάνησος κατά την Ιταλικήν κατοχήν (1941-1943), Αθήναι 1962.
27. Διον.Χ.Στραβόλεμου: οπ.αν., σελ.71.
28. Διον.Χ.Στραβόλεμου: οπ.αν., σελ.115, επίσης Π.Β.Δερτιλή: οπ.αν.,σελ.581.
- 29.30. Π.Β.Δερτιλή: οπ.αν., σελ.582
31. Π.Β.Δερτιλή: οπ.αν., σελ.583
32. Για την ιστορική αυτή πράξη και τα κείμενα της υπερκομματικής επιτροπής, απο αντιπροσώπους όλων των πολιτικών κομάτων της Ζακύνθου βλ.Ντίνου Κονόμου: Πεντακόσια χρόνια, οπ.αν.,σελ.145 κ.επ.
33. Διον.Χ.Στραβόλεμου: Η Ζάκυνθος υπο τα ερείπια και τας φλόγας (Αύγουστος-Δεκέμβριος 1953), Αθήναι 1958. (Το χρονικό αυτό παρουσιάζει τις προσωπικές εμπειρίες του συγγραφέα που έζησε στιγμή προς στιγμή το δράμα εκείνο της Ζακύνθου)

=====

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΧΙ

1. Για τους διάφορους ορισμούς που δόθηκαν για την Οικονομική Ιστορία Βλ.κυρίως: Α.Θ.Χουμανίδη: Οικονομική Ιστορία και η Εξέλιξις των Οικονομικών Θεωριών,Τομ.Α΄, Αθήναι 1980, σελ.13 - J.H.Clapham: Economic History, "Encyclopedia of Social Sciences", τομ.V, Ν.Υ. 1931, σελ.315 κ.επ.- C.G.Gustavson: Preface to History Ν.Υ. 1957 - W.H.B.Court: Economic History, " Approaches to History " Toronto 1962 - H.Heaton: Economic History of Europe, London 1963, σελ.1 - N.S.B. Grass: The Rise and the Development of Economic History, "Economic History Review",Τομ. 1 (1927-1928), σελ.12.
2. Π.Χιώτη: Ιστορικά Απομνημονεύματα Επτανήσου, Τομ.3, Κέρκυρα 1863, σελ.640.
3. Η συνάρτηση αυτή βασίζεται στη συνάρτηση του Καθηγητού μας Α.Θ.Χουμανίδη, όπως την παρουσίασε στη διερευνητική του ανακοίνωση που δημοσιεύθηκε στον Τιμητικό Τόμο για τη μνήμη του Καθηγητή Federigo Melis (L.Th.Houmanidis: Aspects du développement économique de la Grèce Héliadique au XVIII siècle et ses consequences sur la liberation des peuples Balcaniques, "Studi in Memoria di Federigo Melis" 1978, Τομ.4, σελ.587 κ.επ.). Βλ.επίσης υποσημ.52 του Κεφαλαίου VIII.
4. Τα στοιχεία προέρχονται απο τη "Χωροταξική και Εδαφοπονική Μελέτη", που συντάχθηκε το 1984 απο ειδική ομάδα εργασίας για λογαριασμό της Νομαρχίας Ζακύνθου. Συντάκτες: Γ.Γιαννακούλας, Ελευθ.Παπαθανασίου, Ευστ.Τοτοκώτης, σελ.9 κ.επ.
5. Τα στοιχεία προέρχονται: 1)Απο την Ε.Σ.Υ.Ε.: Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδος 1985, και 2) "Χωροταξική και Εδαφοπονική Μελέτη", Ζάκυνθος 1984, οπ.αν.
6. Το ιατρικό προσωπικό του Νοσοκομείου κατανέμεται στις ακόλουθες ειδικότητες: 2 Χειρουργοί, 4 Παθολόγοι, 1 Οφθαλμίατρος, 1 Ορθοπεδικός, 2 Μαιευτήρες-γυναικολόγοι, 1 Ακτινολόγος, 1 Ωτορινολαρυγγολόγος, 1 Μικροβιολόγος, 1 Αναισθησιολόγος, και 4 ασκουμένων χωρίς ειδικότητα. Εξάλλου το Νοσηλευτικό προσωπικό αφορά: 5 Μαίες (με πτυχίο ειδ.σχολών), 19 νοσοκομειακές Αδελφές (3ετούς ή 4ετούς φοίτησης), 17 νοσοκ.Αδελφές (1ετούς φοιτ.) και 19 πρακτικές νοσοκόμες, δηλ. σύνολο 60.
7. Βλ.σχετική Έκθεση για τα "Προβλήματα, δυνατότητες και προοπτικές ανάπτυξης του Γεωργικού τομέα στο Νομό Ζακύνθου", Αθήνα 1986, που συντάχθηκε απο ειδική ομάδα, για λογαριασμό της "Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδος" (Συντάκτες: Χρ.Βακάκης, Θ. Τσούμας, Ελ.Γιομπρέ), σελ.9. Παρακάτω παρουσιάζουμε τα διαθέσιμα στοιχεία, σχετικά με την εξέλιξη της γεωργικής γής και των αρδευομένων επιφανειών στη Ζάκυνθο απο το 1961 μέχρι το 1986 :

ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΚΤΑΣΗΣ ΤΟΥ ΚΑΛΛΙΕΡΓΗΣΙΜΟΥ ΕΛΑΦΟΥΣ (ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΓΗΣ)
ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΡΔΕΥΟΜΕΝΩΝ ΕΠΙΦΑΝΕΙΩΝ ΣΤΗ ΖΑΚΥΝΘΟ, 1961-1986

ΕΤΗ	ΚΑΛΛΙΕΡΓΗΣΙΜΗ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑ(στρεμμ.)	ΣΧΕΣΗ ΣΥΝΟΛΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΕΡΓ.ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΣ	ΑΡΔΕΥΟΜΕΝΕΣ ΕΚΤΑΣΕΙΣ(στρεμμ.)	ΣΧΕΣΗ ΑΡΔΕΥΟΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΜΗ-ΑΡΔ.ΕΠΙΦΑΝ.
1961	151.770	37,4%	2.334	1,6%
1971	164.202	40,4%	3.651	2,3%
1972	164.157	40,4%	--	--
1973	163.271	40,2%	--	--
1974	163.993	40,3%	--	--
1975	162.086	39,9%	--	--
1976	164.477	40,5%	--	--
1977	164.506	40,5%	--	--
1978	164.944	40,6%	--	--
1979	165.545	40,7%	--	--
1980	168.015	41,3%	--	--
1981	161.600	39,8%	5.051	3,1%
1982	161.309	39,7%	3.690	2,3%
1983	168.211	41,4%	3.655	2,2%
1984	168.321	41,5%	3.290	2,0%
1985	170.581	42,0%	2.726	1,6%
1986	169.659	41,7%	2.556	1,5%

ΠΗΓΗ: Ο πίνακας αυτός καταρτίσθηκε βάσει στοιχείων που μας παραχώρησε η Δ/ση Γεωργίας της Νομαρχίας Ζακύνθου

8. Βλ. και Έκθεση της Α.Τ.Ε. "Προβλήματα, δυνατότητες ... κ.λ.π.", οπ.αν, σελ. 9.
9. Ε.Σ.Υ.Ε.: Γεωργική Στατιστική της Ελλάδος για τα αντίστοιχα χρόνια.
10. Νομαρχία Ζακύνθου, Δ/ση Γεωργίας
11. Τα στοιχεία προέρχονται απο τη Νομαρχία Ζακύνθου, Δ/ση Γεωργίας.
12. "Χωροταξική και εδαφοπονική Μελέτη", οπ.αν.
13. Τα στοιχεία αυτά προέρχονται απο την επιτόπια επίσκεψη μας στη Βιομηχανική αυτή μονάδα που εδρεύει στη Ζάκυνθο. (Κεντρική μονάδα παραγωγής).
14. Τα στοιχεία προέρχονται απο τη Δ/ση Εμπορίου της Νομαρχίας Ζακύνθου.
15. Ενημερωτικό σημείωμα με τίτλο: "Η Ζάκυνθος σήμερα", γραφ.Τύπου και Πληροφοριών της Νομαρχίας Ζακύνθου, Ζάκυνθος 1987, σελ.10. Παρά τις αρκετά υψηλές επενδύσεις φαίνεται οτι αυτές δεν προσανατολίσθηκαν σε επιχειρήσεις εντάσεως κεφαλαίου αλλά

μάλλον στις αγροτικές επιχειρήσεις και σ'αυτές παροχής υπηρεσιών. Όπως φαίνεται απο τα στοιχεία των ετών 1961,71,81, το αγροτικό εισόδημα αποτελούσε αντίστοιχα το 39,47%, 39,60% και 50.13% του συνολικού εισοδήματος) του νησιού. Η αμοιβή εργασίας για τα ίδια χρόνια ανήλθε στο ποσοστό των 37,62%, 39,06% και 37,96%, που δείχνει μια κάποια σταθεροποίηση της συμμετοχής εργασίας στη διανομή εισοδήματος του νησιού. Αντίθετα, η συμμετοχή της αμοιβής του κεφαλαίου παρουσίασε υψηλή διακύμανση: το 1961 ανερχόταν σε 22,91%, το 1971 σε 21,34% και το 1981 μειώθηκε σε 11,91%. (Βλ.Ευάγγ.Α.Βολουδάκη-Ευστ.Α.Πανουργιά: Η Περιφερειακή κατανομή του Εθνικού Εισοδήματος το 1981: Διαχρονικές μεταβολές και διεθνείς συγκρίσεις,1961-1981, στο περ. "Η Ελληνική Οικονομία" έκδ. της Τραπέζης Ελλάδος, Τομ.ΙΙΙ,Αθήνα 1984, σελ.89).

16. Πέρα όμως απο τα ξενοδοχειακά καταλύματα, η αύξηση της τουριστικής κίνησης που παρουσιάζει κατά τα τελευταία χρόνια η Ζάκυνθος, είχε σαν αποτέλεσμα, αντίθετα απο την υπόλοιπη χώρα, να αυξάνεται στο νησί και ο αριθμός των ενοικιαζομένων δωματίων. Ο παρακάτω πίνακας είναι ενδεικτικός:

ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΩΜΑΤΙΑ ΚΑΙ ΚΡΕΒΑΤΙΑ ΣΤΟ Ν.ΖΑΚΥΝΘΟΥ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ ΠΟΥ ΑΝΗΚΕΙ ΚΑΙ ΜΕ ΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ, 1984-1985

	Δ Ω Μ Α Τ Ι Α ¹					Κ Ρ Ε Β Α Τ Ι Α ¹				
	1984	Ποσοστ.% επί συνολ.	1985	Ποσοστ.% επί συνολ.	Μεταβολή %	1984	Ποσοστ.% επί συνολ.	1985	Ποσοστ.% επί συνολ.	Μετ
ΖΑΚΥΝΘΟΣ	2.224	4,4	2.355	5,0	+ 5,8	4.451	4,2	4.709	4,8	+
ΙΟΝΙΑ ΝΗΣΙΑ	6.563	13,1	6.432	13,6	- 2,0	13.578	12,9	12.048	12,2	-
ΕΛΛΑΔΑ	50.208	100,0	47.112	100,0	- 6,2	105.503	100,0	98.403	100,0	-

Σημείωση: 1. Περιλαμβάνονται τα δωμάτια και τα κρεβάτια που λειτουργούν με κανονική άδεια του Ε.Ο.Τ.

ΠΗΓΗ: Ε.Σ.Υ.Ε.: Στατιστική Τουρισμού, ετη 1984-1985, Αθήνα 1987.

17. Νομαρχία Ζακύνθου: "Η Ζάκυνθος σήμερα", οπ.αν., σελ.10.

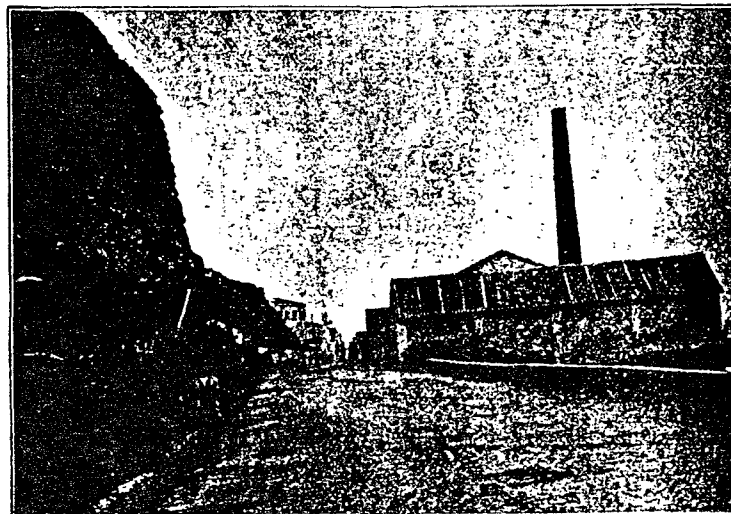
- 18.Βλ.Εκθεση της Α.Τ.Ε., οπ.αν., σελ.8.

- 19.Νομαρχία Ζακύνθου: "Η Ζάκυνθος σήμερα", οπ.αν., σελ.6.

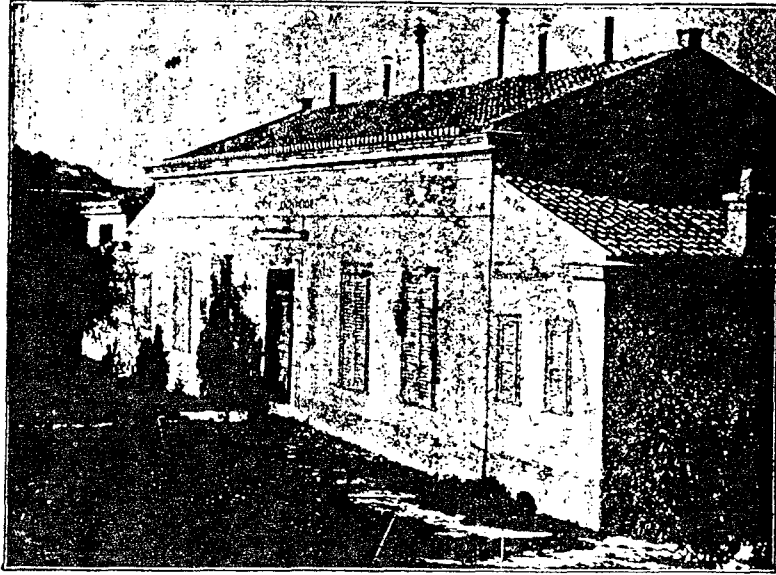
=====

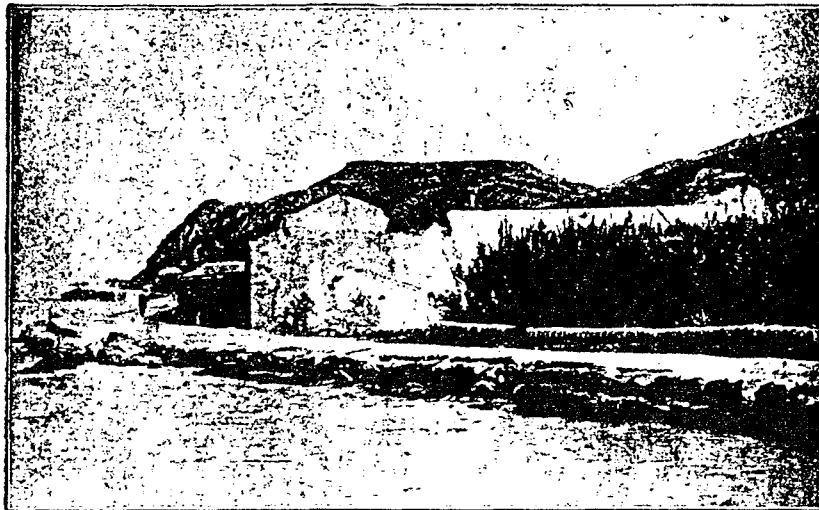
Φωτογραφία (1901) του κτηρίου που συστεγαζόταν το Ενεχυροδανειστήριο (MONTE DI PIETA) και το Αρχαιοφυλάκιο Ζακύνθου.

Το εργοστάσιο Πυρηνελαιουργίας του Β.Γιούρου, στη θέση Κρουνέρι της Ζακύνθου στις αρχές του 20ου αιώνα (1901)

Το Χειρουργικό παράρτημα " Ο Άγιος Διονύσιος" της
Ζακύνθου (1902)

Το Λοιμοκαθαρτήριο (Lazzaretto) της Ζακύνθου,
εγκαταλελημένο στην άκρη της Πόλης στις αρχές
του 20ου αιώνα (1901)

ΤΕΛΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από την όλη ιστορική θεώρηση που παραθέσαμε για την οικονομική εξέλιξη της Ζακύνθου από τους αρχαίους χρόνους μέχρι σήμερα, θα προσθέσουμε στο τμήμα αυτό της μελέτης μας και ορισμένες τελικές παρατηρήσεις, αναφορικά με τη σημασία που έχει για μας η μελέτη της Οικονομικής Ιστορίας της Ζακύνθου καθώς και τους σταθμούς-χρονοορόσημα της εξελικτικής πορείας που ακολούθησε αυτή.

Η οικονομική εξέλιξη της Ζακύνθου είχε για μας δύο σοβαρούς λόγους για να μελετηθεί. Πρώτον, γιατί η γνώση του παρελθόντος αποτελεί έναν αποτελεσματικό και σύντομο δρόμο για την παραπέρα εξελικτική αναπτυξιακή διαδικασία. Δεύτερον, γιατί η Ζάκυνθος, όπως και τα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου, αποτελεί μια από τις πιο αντιπροσωπευτικές περιοχές της χώρας μας που δέχθηκαν από τα αρχαία χρόνια αλλεπάλληλες και πολύμορφες επιρροές από τους εκάστοτε κυρίαρχους λαούς που καθώρισαν τις κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές δομές της γηραιάς Ηπείρου. Από την άλλη πλευρά το νησί ακολουθούσε πάντα είτε με τη θέληση των κατοίκων της είτε με τον εξαναγκασμό, τον ισχυρότερο και επικρατέστερο λαό, που κατά καιρούς αναλάμβανε να παίξει τον κυρίαρχο ρόλο στην ευρύτερη γεωγραφική περιοχή που αυτή ανήκε. Ηγεμονία Αθηνών και Σπάρτης, Μακεδονική δυναστεία, Ρωμαϊκή και Βυζαντινή Αυτοκρατορία, επικράτηση Λατινογενών στοιχείων, Βενετική κυριαρχία, Ναπολεόντεια επέκταση και Αγγλική "προστασία" υπήρξαν σε γενικές γραμμές οι φορείς της εξελικτικής πορείας της Ζακύνθου.

Απο τους Ομηρικούς ακόμα χρόνους, λόγω του εύκρατου κλίματός της, της ευφορίας του εδάφους της και της φιλοπονίας των κατοίκων της η Ζάκυνθος ανέπτυξε έντονη οικονομική δραστηριότητα που έφθασε στο απόγειό της την περίοδο της Κλασικής Ελλάδας.

Η Πόλη-Κράτος της Ζακύνθου, τυπικό δείγμα των αντίστοιχων άλλων Πόλεων της Κλασικής Ελλάδας απελευθέρωσε με την πάροδο του χρόνου τους κατοίκους της από τις πατρι-αρχικές υποχρεώσεις της " Οικιακής οικονομίας " και τους επέτρεψε να αναπτυξουν τις αρετές της ατομικής πρωτοβουλίας. Σ' αυτό συνετέλεσε και το δημοκρατικό πνεύμα, που από την εποχή εκείνη ήταν συνυφασμένο με τις πράξεις και τις αναζητήσεις των Ζακυνθινών.

Οι περίοδοι ακμής, όπως έχει δείξει η πορεία των διαφόρων λαών της ανθρωπότητας πολλές φορές, ακολουθούνται από περιόδους παρακμής. Τα μειονεκτήματα της ελληνικής φυλής (πολιτικές αντιπαραθέσεις, οικονομικός επεκτατισμός, κλπ) οδήγησαν τις Πόλεις της Κλασικής Ελλάδας και μαζί και τη Ζάκυνθο στην υποβάθμιση του μεγαλείου της, τον οικονομικό μαρασμό, και τελικά την υποδούλωση στην νέα κυρίαρχο δύναμη της Ανατολικής Μεσογείου, τη Μακεδονική Δυναστεία. Η μεταφορά του επίκεντρου της οικονομικής και πνευματικής ζωής ανατολικότερα της Ελληνικής χερσονήσου αποτέλεσε την οριστική και για μεγάλο χρονικό διάστημα παρακμή της Ζακύνθου.

Κάτω από τη Ρωμαϊκή υποδούλωση που ακολούθησε, η Ζάκυνθος, με την αυτονομία που της παραχωρήθηκε, συνέχισε με το μικρότερο ίσως κόστος να παίζει τον κοινωνικό και οικονομικό ρόλο στη διαμόρφωση και διατήρηση του ελληνικού εθνικού πνεύματος που τόσο είχε ανάγκη ο Ελληνισμός.

Η Βυζαντινή περίοδος για τη Ζάκυνθο και οι οικονομικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν πάνω στο νησί με τον φεουδαλισμό, δεν επέτρεψαν να σχηματιστεί η κοινωνική τάξη εκείνη που θα μπορούσε να παίξει προοδευτικό ρόλο στην παραπέρα ανάπτυξη του νησιού. Οι συνθήκες παραγωγής, ο κρατικός παρεμβατισμός, και οι κοινωνικές σχέσεις υπήρξαν οι βασικοί ανασταλτικοί παράγοντες για την οικονομική ανόρθωση του νησιού. Η απόσταση μεταξύ πλουσίων (αρχό-

ντων) και φτωχών (όχλου) συνεχώς διευρυνόταν, και αν πάντα η δύναμη του πλούτου υπήρξε ο κανόνας της πολιτικής και κοινωνικής υπεροχής στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, η Ζάκυνθος αποτέλεσε το πιο χτυπητό παράδειγμα της θεμελίωσης του κανόνα αυτού. Κάτω από αυτές τις συνθήκες πολύ γρήγορα η Ζάκυνθος και ο ευρύτερος γεωγραφικός της χώρος, έπαψε να αποτελεί βυζαντινή επαρχία και πέρασε στην επιρροή της Μεσαιωνικής Δύσης κάτω από την κυριαρχία διαφόρων Λατινογενών στοιχείων.

Η περίοδος της Φραγκοκρατίας για τη Ζάκυνθο συνετέλεσε στην εγκαθίδρυση του καθεστώτος του τιμαριωτισμού, που έγινε η αφορμή να αποτελέσει για αιώνες αργότερα τη βάση της οικονομικής της πορείας. Η φεουδαλική συγκρότηση της οικονομίας του νησιού είχε σαν αποτέλεσμα η κατά κεφαλή κατανάλωση να βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα. μη δίνοντας τη δυνατότητα στην εξελικτική ανταπόκριση της προσφοράς. Έτσι η οικονομία του νησιού παρέμενε στάσιμη, η αποδοτικότητα της εργασίας μικρή, ενώ η καταπίεση των φεουδαρχών έχοντας σαν αντικειμενικό στόχο την αύξηση του ατομικού τους πλούτου, γινόταν ολοένα και μεγαλύτερη.

Το 1484 αποτελεί το πρώτο σημαντικό χρονικό ορόσημο της οικονομίας της Ζακύνθου. Είναι η χρονιά της επίσημης προσάρτησης του νησιού στη Γαληνοτάτη Δημοκρατία της Βενετίας. Κάτω από τη σημαία του Αγίου Μάρκου η Ζάκυνθος, καθώς και τα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου, θα αποκτήσουν για πρώτη φορά στην ταραγμένη ιστορία τους γεωγραφική και πολιτική ενότητα. Η Ζάκυνθος την περίοδο αυτή μαζί με τα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου, θα γίνει το επίκεντρο μιάς από τις μεγαλύτερες ομαδικές μετακινήσεις ελληνικών πληθυσμών, σαν αποτέλεσμα του εποίκισμού της που επιδιώχθηκε από τους Βενετούς. Η ανάμιξη του ποικιλόμορφου αυτού πληθυσμού θα επιδράσει αποφασιστικά στην οριστική διαμόρφωση μιας ιδιότυπης κοινωνίας, της επτανησιακής, αντίθετα με την κοινωνική ισοπέδωση που επιφέρει η Τουρκική κατάκτηση στην κυρίως Ελλάδα. Η Βενετική κυ-

ριαρχία στη Ζάκυνθο, έβαλε τις βάσεις για τη συγκρότηση μιας κοινωνίας που την χαρακτήριζε η μεγαλογαιοκτησία και η τιμοκρατία με άμεση συνέπεια τη γέννηση της τοπικής Ευγένειας (αριστοκρατίας), την υψηλή αμοιβή γαιοκτησίας και το χαμηλό κατά κεφαλή εισόδημα των μικροκαλλιεργητών και δουλοπάροικων. Την περίοδο της Βενετοκρατίας θα παγιωθεί το τιμαριωτικό καθεστώς στη Ζάκυνθο.

Ο εμποροκρατικός χαρακτήρας από την άλλη μεριά της οικονομικής δραστηριότητας των Βενετών δεν επέτρεψαν την οικονομική ανάπτυξη του νησιού, τουλάχιστον την πρώτη περίοδο της Βενετικής κυριαρχίας. Παρόλα αυτά, η Ζάκυνθος βρισκόμενη στο κέντρο του διαμετακομιστικού εμπορίου της θαλασσοκρατίας Βενετίας, σταδιακά αφυπνίστηκε από τον μεσαιωνικό λήθαργο. Αργά αλλά σταθερά η τάξη των Ζακυνθινών εμπόρων και βιοτεχνών, ανάλογη με την αστική τάξη των Ευρωπαϊκών πόλεων, άρχισε να ισχυροποιείται μετατρέποντας τον κλειστό αγροτικό χαρακτήρα της Ζακυνθινής οικονομίας σε εμπορευματικό. Αυτό που έμενε να αλλάξει για την παραπέρα οικονομική ανόρθωση του νησιού ήταν η απαλλαγή από το παρεμβατικό Βενετικό σύστημα (Dominante). Γενικά στη μακρόχρονη διάρκεια της Βενετικής κυριαρχίας οι Ζακυνθινοί ήρθαν σε επαφή με το ευρωπαϊκό πνεύμα και πέτυχαν να οικειοποιηθούν τις αξίες του Δυτικού πολιτισμού στρέφοντας όμως πάντοτε το βλέμμα προς τον Εθνικό κορμό και διατηρώντας αναλλοίωτη, κάτω από τη σημαία του Αγίου Μάρκου, την ελληνική παράδοση, τη γλώσσα και τη θρησκεία.

Η περίοδος που ονομάσαμε μεταβατική για την οικονομική εξέλιξη της Ζακύνθου συμπίπτει με τις γενικότερες κοινωνικοοικονομικές ανακατατάξεις στον Ευρωπαϊκό χώρο σαν αποτέλεσμα της παγκόσμιας απήχησης των συνθημάτων της Γαλλικής Επανάστασης και του οικονομικού φιλελευθερισμού (Laissez-faire). Οι Ζακυνθινοί εμπνεόμενοι ανέκαθεν από το δημοκρατικό πνεύμα δέχθηκαν (1797) με συναισθήματα χαράς τους δημοκρατικούς Γάλλους, όταν οι τελευταίοι κατέλαβαν το νησί τους. Είναι βέβαια γεγονός

οτι η σύντομη παρουσία των Γάλλων στη Ζάκυνθο δεν δημιούργησε τις προϋποθέσεις εκείνες που απαιτούνταν για την οικονομική ανόρθωση του νησιού. Άλλωστε οι οικονομικές συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί μέσα στα τρακόσια χρόνια της Βενετικής κατοχής δεν ήταν δυνατό να καταργηθούν μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα. Αυτό που έχει σημασία για τη διετή παραμονή των δημοκρατικών Γάλλων στη Ζάκυνθο, είναι οτι δημιούργησαν τις προϋποθέσεις εκείνες για την παραπέρα οικονομική ισχυροποίηση της αστικής τάξης του νησιού, των Ζακυνθινών ποπολάρων, που στον επόμενο αιώνα θα πρωτοστατούσαν στους αγώνες των Επτανησίων για κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές και απαγκίστρωση τους απο τις παραδοσιακές δομές του φεουδαλισμού.

Τα χρόνια που ακολούθησαν με τη δημιουργία του πρώτου ανεξάρτητου Ελληνικού Κράτους, της "Επτανήσου Πολιτείας", αποτέλεσαν την περίοδο της κοινωνικής και οικονομικής ανασυγκρότησης των νησιών. Η κοινωνική αντιπαράθεση αποτελούσε καθημερινό φαινόμενο στη Ζάκυνθο στα παραγμένα αυτά χρόνια της μεταβατικής περιόδου. Από την άλλη πλευρά όμως η περίοδος αυτή μπορεί να χαρακτηριστεί σαν περίοδος απελευθέρωσης του εμπορίου, που χωρίς τους περιορισμούς της εμποροκρατικής αρχής της "Dominante" αποτέλεσε την αρχή της συσσώρευσης εμπορικού κεφαλαίου στη Ζάκυνθο. Η αύξηση αυτή του εμπορικού κεφαλαίου επέδρασε μέσω των επενδύσεων στην ανάπτυξη της βιοτεχνίας, της ναυτιλίας και στη σταδιακή εξουδετέρωση των οικονομικών κατάλοιπων του φεουδαλισμού.

Η πρόοδος όμως του εμπορίου ανακόπηκε προσωρινά, κατά τη δεύτερη Γαλλική κατοχή (1807-1814), όταν η Ζάκυνθος, καθώς και τα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου, βρέθηκαν σε κατάσταση αποκλεισμού από τον Αγγλικό στόλο, σαν αποτέλεσμα των συνεχιζόμενων Ναπολεόντειων πολέμων. Ο αποκλεισμός αυτός άλλωστε στάθηκε η αφορμή να περάσει η Ζάκυνθος στην Αγγλική επιρροή από το 1809, έξη χρόνια πριν την επίσημη αναγνώριση της Βρετανικής "Προστασίας" στα νησιά του Ιονίου.

Οι αρχές του 19ου αιώνα βρίσκουν τη Ζάκυνθο κάτω από την Αγγλική κατοχή, ή όπως πιο ανώδυνα ονομάστηκε "κάτω από την Αγγλική Προστασία". Η συντηρητική Αγγλική πολιτική στα πενήντα πέντε χρόνια παραμονής της στη Ζάκυνθο δεν ενδιαφέρθηκε ποτέ για την εφαρμογή ενός προγράμματος ουσιαστικής βελτίωσης των όρων διαβίωσης της πλατειάς μάζας των κατοίκων του νησιού. Και το κυριώτερο δεν ενδιαφέρθηκε ποτέ για την άμβλυνση των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων και αντιθέσεων. Παρόλα αυτά το καινούργιο ιστορικό στοιχείο που έμελλε να συνταράξει αργότερα τα θεμέλια του κοινωνικού κατεστημένου της Ζακύνθου, καθώς και των υπολοίπων Ιονίων, ήταν η βαθμιαία κατάργηση ορισμένων ουσιαστικών και βασικών θεσμικών διατάξεων του επτανησιακού φεουδαρχισμού, που οδήγησαν στην οικονομικό-κοινωνική και παραδοσιακή αποδυνάμωσή του. Η εμπορική τάξη γνώρισε πραγματική ευημερία στη Ζάκυνθο κατά την πρώτη περίοδο της "Προστασίας". Η τάξη αυτή μισχυροποίησε τη θέση της ενώ το εμπορικό κεφάλαιο εισχωρούσε όλο και περισσότερο στο δευτερογενή τομέα σαν αποτέλεσμα της έντονης επενδυτικής δραστηριότητας. Η εμπορική αυτή δραστηριότητα όμως δεν διατηρήθηκε πολύ. Με την πάροδο του χρόνου οι Ζακυνθινοί και γενικά οι Επτανήσιοι έμποροι άρχιζαν να αντιμετωπίζουν το συναγωνισμό του Αγγλικού εμπορικού κεφαλαίου, που τους εκτόπισε από το εξωτερικό και τους περιόρισε στην εσωτερική αγορά. Ο ανταγωνισμός των Αγγλικών βιομηχανικών προϊόντων και κυρίως ο διαφορισμός του φορολογικού συστήματος σε βάρος των Επτανησιακών προϊόντων, εμπόδισε δραστικά την ανάπτυξη της εγχώριας βιοτεχνικής και χειροτεχνικής παραγωγής και δεν της επέτρεψε να μετατραπεί σε βιομηχανική. Η ευκαιρία έτσι που δόθηκε στο Ζακυνθινό εμπορικό κεφάλαιο από τις αρχές του 19ου αιώνα ν'αναπτυχθεί και να παίξει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της Ζακυνθινής οικονομίας, που συνέχιζε να παραμένει προσκολλημένη στον πρωτογενή τομέα, βρέθηκε αντιμέτωπο με τη χώρα απ'όπου ξεπήδησε η Βιομηχανική Επανάσταση. Η πολιτική σκοπιμότητα από τη μιά μεριά και τα οικονομικά συμφέροντα της "προστάτιδας" δύναμης από την άλλη εμπόδισαν τελικά την ανάπτυξη αυτή.

Είναι εμπειρικά παραδεκτό ότι όσο πιά μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των ανθρώπων των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα (περίπτωση συγκαλυμμένης ανεργίας) τόσο μεγαλύτερος είναι και ο αριθμός εκείνων που έχουν μικρή αγοραστική δύναμη και ζήτηση για αγαθά. Από την άλλη πλευρά ο βαθμός ανάπτυξης ενός τόπου συνδέεται συνήθως από μία αρμονική ανάπτυξη των διαφόρων τομέων παραγωγής. Μία μονομερής μείωση του αγροτικού πληθυσμού δεν είναι αρκετή αν δεν συνοδεύεται από την απορρόφησή του σε άλλες παραγωγικές διαδικασίες. Η διάνοιξη όμως νέων παραγωγικών ευκαιριών και δυνατοτήτων, εξαρτάται κατά μεγάλο μέρος από τη διάθεση κεφαλαίων για επενδύσεις στο δευτερογενή και τριτογενή τομέα και από την προθυμία των επενδυτών να επενδύσουν σ' αυτούς τους τομείς. Αυτή τη δυνατότητα και προθυμία των Ζακυνθινών κεφαλαιούχων, οι συνθήκες που επικράτησαν δεν τους επέτρεψε να την εκμεταλευτούν.

Το 1864 αποτελεί έναν ακόμη-το σπουδαιότερο-σταθμό στην ιστορική εξέλιξη της Ζακύνθου, αφού η χρονιά αυτή αποτέλεσε τη χρονιά βάσης για την κοινή πλέον οικονομική πορεία που ακολούθησε το νησί στο πλευρό του Ελληνικού Έθνους. Η οικονομία της Ζακύνθου λειτουργούσα μέσα στα πλαίσια της γενικότερης οικονομίας της Ελλάδας έπαιξε κι' αυτή αποφασιστικό ρόλο για την πρόοδο της χώρας. Η οικονομική εξέλιξη της "μεθενωτικής" Ζακύνθου παρουσίασε αξιόλογα βήματα προόδου. Παρόλες τις αντιξοότητες η ευημερία του νησιού ήταν φανερή σε πολλούς τομείς. Η κυκλοφορία του χρήματος κυμαινόταν σε ικανοποιητικά επίπεδα και οι μισθοί των εργαζομένων επέτρεπαν στους τελευταίους τη σχετικά άνετη διαβίωσή τους, χαρακτηριστικά αναπτυσσόμενης οικονομίας. Ο εσωτερικός δυναμισμός της οικονομίας αντικατοπτριζόταν από την ακατάπαυστη κίνηση του λιμανιού, που αποτελούσε την καρδιά του εισαγωγικού και εξαγωγικού εμπορίου της Ζακύνθου. Η παραγωγική αυτή δραστηριότητα που επέδειξε η Ζακυνθινή οικονομία είχε ασφαλώς ευεργετικά αποτελέσματα στη γενικότερη οικονομική εξέλιξη της Ελληνικής Οικονομίας. Αν επί πλέον επεκτείνουμε τη συνεισφορά αυτή και στα υπόλοιπα Ιόνια νησιά, τότε αναμφισβήτητα η Ένωση της Επτανήσου με το Ελληνικό Κράτος μπο-

ρούμε να πούμε ότι αποτέλεσε ένα από τα σπουδαιότερα, αν όχι το σπουδαιότερο μετά την Ελληνική Επανάσταση, γεγονός της Ελληνικής Ιστορίας

Η αρχή του 20ου αιώνα βρίσκει τη Ζάκυνθο να διατηρεί ακόμη ένα μεγάλο ποσοστό της ακτινοβολίας και του αναγεννητικού παλμού της "μεθενωτικής" ακμής της. Ο ηλεκτροφωτισμός της πόλης, η διάρθρωση των επαγγελμάτων, η παραγωγική ικανότητα, το ευνοϊκό εμπορικό ισοζύγιο, η χρηματοπιστωτική δυνατότητα της Ζακυνθινής οικονομίας, καθώς και τα εμπορικά και βιοτεχνικά καταστήματα που κατέκλυζαν την πόλη της Ζακύνθου και της έδιναν όψη εμπορικής κυψέλης, αποτελούν παράγοντες που δείχνουν μια αξιόλογη οικονομική δραστηριότητα με τα δεδομένα της εποχής. Η κατάργηση επίσης των "αγροληψιών" το 1925, αποτέλεσε σταθμό για τον αγροτικό πληθυσμό του νησιού, αφού όχι μόνο επηρέασε σημαντικά την κοινωνική θέση των αγροτών, αλλά αυξάνοντας το ατομικό οικονομικό κίνητρό τους, αποσύνθεσε την οικονομική βάση της φεουδαρχικής ιδιοκτησίας και την οδήγησε σταδιακά στην εξαφάνισή της. Η περίοδος όμως της ανοδικής πορείας, που είχε σαν αφετηρία της Ένωση της Ζακύνθου με το Ελληνικό Κράτος και που συνεχίστηκε και κατά τα πρώτα χρόνια του 20ου αιώνα σύντομα ανακόπηκε και οδήγησε στην κατοπινή παρακμή. Οι λόγοι της οικονομικής παρακμής της προπολεμικής Ζακύνθου ήταν πολλοί και οφείλονταν, τόσο στις διαρθρωτικές μεταβολές της Εθνικής Οικονομίας και των πολιτικών εξελίξεων στον Διεθνή και Ελληνικό χώρο, όσο και σε οργανικούς λόγους, που πήγαζαν από την ίδια τη φύση της Ζακυνθινής οικονομίας. Η κατοχική περίοδος που ακολούθησε αποτέλεσε ένα ακόμη λόγο για την οικονομική οπισθοδρόμηση του νησιού. Το γεγονός όμως που οδήγησε στην ανακοπή της παραπέρα οικονομικής εξέλιξης της Ζακύνθου ήταν ο καταστρεπτικός σεισμός του 1953, που αφάνισε στην κυριολεξία την άλλοτε ιδιότυπη αυτή Πολιτεία. Το 1953 αποτελεί και τον τελευταίο σταθμό της οικονομικής ιστορικής εξέλιξης της Ζακύνθου.

Τα τελευταία χρόνια και συγκεκριμένα από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 η "μετασεισμική" Ζάκυνθος άρχισε να εμφανίζει τα πρώτα δείγματα της οικονομικής της προόδου. Οι λόγοι που έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο στην κατά τα τελευταία χρόνια οικονομική ανάπτυξη του νησιού μπορούν να συνοψισθούν στους παρακάτω :

Στις ευνοϊκές κλιματολογικές συνθήκες που επικρατούν στο νησί και συμβάλλουν θετικά τόσο στην γεωργική παραγωγή, όσο και στην προσέλκυση τουριστών.

Στη μείωση κατά τα τελευταία χρόνια του μεταναστευτικού ρεύματος, που παλιότερα αποστερούσε τη Ζάκυνθο, από πολύτιμο εργατικό δυναμικό.

Στην αύξηση του συνολικού γεωργικού προϊόντος και του κατά κεφαλή αγροτικού εισοδήματος.

Στην υποχώρηση σε σχέση με το παρελθόν της άμεσης εξάρτησης από τον πρωτογενή τομέα, σαν συνέπεια της ραγδαίας τουριστικής ανάπτυξης που παρουσιάζει το νησί κατά τα τελευταία χρόνια και που αφύπνισε την οικονομική δραστηριότητα.

Στην ίδια την αύξηση της τουριστικής κίνησης και ιδιαίτερα της συνεχώς, κατά τα τελευταία χρόνια, αυξανόμενης προσέλευσης ξένων τουριστών στο νησί σαν αποτέλεσμα και της απ' ευθείας αεροπορικής σύνδεσης του νησιού με πολλές χώρες του εξωτερικού αλλά και στο ριζοσπαστικό πνεύμα και τον παραδοσιακό συντηρητισμό των κατοίκων της Ζακύνθου που μέσα σ' αυτή την ιδεολογική, πνευματική και πολιτιστική δομή επιζητούν την αναπτυξη της ιδιαίτερης πατρίδας τους.

Αναφορικά με τις κατευθύνσεις που θα πρέπει κατά τη γνώμη μας να ακολουθηθούν για την ανάπτυξή της έχουμε να παρατηρήσουμε τα ακόλουθα:

Πρέπει ν'αξιοποιηθεί το φυσικό και κλιματολογικό περιβάλλον του νησιού για να βοηθηθεί ο πρωτογενής τομέας με την κατά το δυνατόν αναδιάρθρωση των καλλιεργειών που να εναρμονίζονται με αυτό, όσο και ο τριτογενής τομέας (τουρισμός) με τη δημιουργία ανάλογης υποδομής, που θα έχει σα στόχο την αύξηση της μέσης ετήσιας παραμονής τουριστών στο νησί.

Με δεδομένο τον περιοριστικό παράγοντα της έλλειψης υδάτινων πόρων στο νησί, πρέπει να ληφθούν μέτρα για την αποτελεσματικότερη και αποδοτικότερη εκμετάλλευση των ήδη υπάρχόντων, και να επιδιωχθούν τρόποι για την αντιμετώπιση του προβλήματος με μεθόδους σύγχρονης τεχνολογίας, αφού ο παράγοντας αυτός αποτελεί και τον κυριώτερο περιοριστικό για διαρθρωτικά και αναπτυξιακά σχέδια στον αγροτικό τομέα.

Θα πρέπει να επιδιωχθεί ταυτόχρονα η αναδιάρθρωση των καλλιεργειών με άλλες επικερδέστερες κάτω από τις νέες συνθήκες ζήτησης που έχουν διαμορφωθεί τα τελευταία χρόνια. Ειδικά για τη σταφιδοκαλλιέργεια που σήμερα καταλαμβάνει το 13,2% της συνολικής καλλιεργούμενης γης του νησιού, και που αποτελεί επιδοτούμενο προϊόν, πρέπει να ληφθούν μέτρα για τη σταδιακή υποκατάσταση της, με άλλες αποδεδειγμένα πιο συμφέρουσες καλλιέργειες. Επίσης θα πρέπει να υπάρξει ιεράρχηση των επενδυτικών προγραμμάτων στο γεωργικό τομέα, αφού όπως παρατηρήθηκε η υπέρμετρη και κατευθυνόμενη προς συγκεκριμένα μόνο γεωργικά μηχανήματα (τρακτέρ) εκμηχάνιση αυτού, δυνατόν να δημιουργήσει πλεονάζων μηχανικό εξοπλισμό και αύξηση του κόστους της φυτικής παραγωγής. Πέρα όμως από τη φυτική παραγωγή και οι κλάδοι της ζωϊκής παραγωγής θα πρέπει να ενισχυθούν, αφού οι υπάρχουσες μονάδες χαρακτηρίζονται σαν μικρές παραδοσιακές και οικογενειακού χαρακτήρα, με αποτέλεσμα ο λόγος της ακαθάριστης αξίας ζωϊκής -φυτικής παραγωγής να είναι σήμερα 1:5. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί ότι επιβάλλεται η δραστηριοποίηση της Ένωσης Γεωργικών Συνεταιρισμών Ζακύνθου, για βελτίωση των

υπαρχουσών κτηνοτροφικών εγκαταστάσεων και την εξασφάλιση των απαραίτητων εκείνων συνθηκών για διακίνηση και εμπορία της κτηνοτροφικής παραγωγής.

Αυτό που κατά τη γνώμη μας όμως προέχει και πρέπει να αποτελέσει τον κύριο αναπτυξιακό στόχο για τη Ζάκυνθο είναι ο συγκερασμός των δύο βασικών παραγωγικών δραστηριοτήτων του νησιού, στη μορφή του αγροτουρισμού. Η ανάπτυξη του αγροτουρισμού προβλέπεται να προσφέρει σημαντικές υπηρεσίες τόσο στην αξιοποίηση πολλών περιοχών της Ζακύνθου, όσο και στον αγροτικό πληθυσμό του νησιού με τη σημαντική ενίσχυση του εισοδήματός του. Επιλεγμένες, αναξιοποίητες σήμερα περιοχές του νησιού μπορούν, με τη δημιουργία μικρών παραδοσιακών τουριστικών μονάδων να προσφέρουν στο ξένο τουρίστα, μέσα στο φυσικό περιβάλλον και μακριά από τις θορυβώδεις πόλεις ευχάριστη και ήσυχη διαμονή. Από την άλλη μεριά θα απασχολεί ένα σημαντικό εργατικό δυναμικό τις εποχές που αυτό, με την κατάλληλη διάρθρωση των καλλιεργειών, θα πλεονάζει και θα μένει αναξιοποίητο. Η μεθοδευμένη τέλος ανάπτυξη του αγροτουρισμού θα ανακόψει τη διάδοση των απρόσωπων ξενοδοχειακών μεγαθηρίων, που αναμφισβήτητα αλλοιώνουν τα φυσιογνωμικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά της περιοχής.

Μέσα στους στόχους μιάς γενικότερης επίσης αναπτυξιακής πολιτικής θα πρέπει να αντιμετωπισθεί το πρόβλημα της αποχέτευσης και κυρίως της ύδρευσης της πόλης της Ζακύνθου, που τις περιόδους τουριστικής αιχμής γίνεται εντονότερο.

Θα πρέπει να σημειωθεί εξάλλου ότι η εξαγγελία της δημιουργίας του Ιονίου Πανεπιστημίου, δεν θα πρέπει να αφήσει τη Ζάκυνθο χωρίς την ίδρυση στο νησί κάποιας πανεπιστημιακής Σχολής, με δεδομένο την πνευματική και πολιτιστική προσφορά των κατοίκων του νησιού στη διαμόρφωση των ελληνικών Γραμμάτων και Τεχνών. Στην προκειμένη περίπτωση πρέπει να τονιστεί ότι είναι αναγκαία σήμερα όσο ποτέ άλλοτε η διατήρηση της παραδοσιακής Ζακυνθινής κουλ-

τούρας, αφού η ραγδαία τουριστική ανάπτυξη πέρα από την αναμφισβήτητη προσφορά της μπορεί να αλοιώσει τα έθιμα και τις παραδόσεις του τόπου μας.

Οι βασικές αυτές κατευθύνσεις δεν εξαντλούν τους αναπτυξιακούς στόχους για τη Ζάκυνθο. Αποτελούν μόνο τους κατευθυντήριους άξονες μίας αναπτυξιακής πολιτικής. Το ανθρώπινο δυναμικό του νησιού θα είναι εκείνο που θα παίξει τον αποφασιστικότερο ρόλο. Ο παραδοσιακός συντηρητισμός και ο κοινωνικός ριζοσπαστισμός του Ζακυνθινού προσδίδουν στο σημερινό πνευματικό περιβάλλον του νησιού τις δυνάμεις του Λόγου για να ξεπεράσει τις ανθρώπινες και φυσικές αντιστάσεις που θα εμποδίσουν την παραπέρα ανάπτυξή του.

=====

Η Είσοδος του "Αγαθοεργού Ενεχυροδανείστηρίου" (Monte di Pietà),
στην προσεισιμική Ζάκυνθο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΠΗΓΕΣ
=====

Α. ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α1. Ελληνική Βιβλιογραφία

- . ΑΒΔΕΛΙΔΗΣ Π.Σ. : Το Αγροτικό Συνεταιριστικό κίνημα στην Ελλάδα, Αθήνα 1976.-
- . ΑΒΟΥΡΗΣ Σ. : Η Εκκλησία της Επτανήσου επι Αγγλοκρατίας, περιέχεται στα "Χρονικά Ζακύνθου" Τομ.Α', Αθήνα 1964.-
- . ΑΛΙΚΑΡΝΑΣΣΕΥΣ ΔΙΟΝ. : Ρωμαϊκή Αρχαιολογία.
- . ΑΜΑΝΤΟΣ Κ. : Ιστορία της Ελλάδος, Αθήναι 1977.-
- . ΑΜΑΝΤΟΣ Κ. : Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους, 2 Τόμοι, Αθήναι 1977.-
- . ΑΜΑΝΤΟΣ Κ. : Οικονομία και Κοινωνία της Μέσης Βυζαντινής περιόδου, 642-1071 μ.Χ., Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, "Εκδοτική Αθηνών", Τομ.Η', Αθήναι 1979.-
- . ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ.Α. : Ιστορία της Ελληνικής Βιομηχανίας, 3 Τόμοι, Αθήναι 1948.-
- . ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ Α.Μ. : Ιστορία των Εθνικών Δανείων, Μέρος Α' (Τα Δάνεια της Ανεξαρτησίας, 1824-1825), Αθήναι 1904.-
- . ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ Α.Μ. : Τα Ελληνικά Ταχυδρομεία προ της εισαγωγής των γραμματοσήμων (1829-1861), Αθήναι 1906.-
- . ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ Α.Μ. : Περί της Οικονομικής Διοικήσεως της Επτανήσου επι Βενετοκρατίας, 2 Τόμοι, Αθήναι 1914.-
- . ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ Α.Μ. : Ιστορία της Ελληνικής Δημόσιας Οικονομίας απο των Ηρωϊκών χρόνων μέχρι της συστάσεως του Ελληνικού Βασιλείου, Αθήναι 1918.-
- . ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ Α.Μ. : Μαθήματα Δημόσιας Οικονομίας-Εθνικά Δάνεια και Ελληνική Δημόσια Οικονομία, Μέρος Α' (απο της Επαναστάσεως μέχρι της πτωχεύσεως, 1821-1893), Αθήναι 1925.-
- . ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ Α.Μ. : Μαθήματα Δημόσιας Οικονομίας, Τομ. Δ' : Ελληνική πολεμική και μεταπολεμική Δημόσια Οικονομία (1912-1925), Αθήναι 1927.-

- . ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ Α.Μ. : Η Επτανησιακή Δημοσία Οικονομία κατά την περίοδο 1797-1814, εκδ.εκ των καταλοίπων του συγγρφέως, επιμέλεια: Βαλερίου Μέξα, Κέρκυρα 1936.-
- . ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ Α.Μ. : Η Ένωση της Επτανήσου και η διοικήσεις της Προστασίας, (1907), αναδημοσίευση στα "Έργα", Τομ. I, Αθήναι 1938.-
- . ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ Α.Μ. : Ο Γλάδστων Οικονομολόγος, ήτοι η εν τοις Δημοσίοις Οικονομικής Δράσις του Γλάδστωνος, "Έργα", Τομ.ΙΙΙ (Ανάλεκτα), Αθήναι 1940.-
- . ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ ΣΤΡΑΤΗΣ : Η εξέλιξις της Ελληνικής Εμπορικής Ναυτιλίας, 3 Τόμοι, Αθήναι 1960.-
- . ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ Σ. : Κατάστιχο του 1645 περί της Οικονομικής καταστάσεως της Ζακύνθου, Πρακτικά Γ' Πανιονίου Συνεδρίου, Τομ.1, Αθήναι 1967.-
- . ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΣ : Βιβλιοθήκη (Μυθολογική), Τομ.Α-Β, νεολ.μτφρ Ι.Μ.Κατζηφώτη, "Ελληνικός Εκδοτικός Οργανισμός", Αθήναι χ.χρ.-
- . ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ : Πολιτικά I-ΙΙΙ, νεοελλ.μτφρ.: Π.Λεκατσάς, εκδ.Ζαχαρόπουλος, Αθηνα χ.χρ.-
- . ΑΡΧΕΙΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ (Α.Υ.Ε.): Γενικόν ευρετήριον συνθηκών συμβάσεων και συμφωνιών, 1832-1956, επιμέλεια: Λ. Κουζόπουλου.-
 - " : Εγγραφα επίσημα αφορώντα τας επι του Επτανησιακού ζητήματος διαπραγματεύσεις, Αθήναι 1864.-
 - " : Εγγράφων επισήμων ανατύπωσις αφορώντα την Ένωση της Επτανήσου και την ουδετερότητα Κέρκυρας και Παξών, Τυπ. "Κάδμος", Αθήναι 1880.-
 - " : Συζητήσεις της Βουλής των Κοινοτήτων περί της Ενώσεως της Επτανήσου, τυποθείσαι κατ'απόφασιν της Εθνικής Συνελεύσεως, Αθήναι 1864.-
- . " (Α.Υ.Ε.): Συλλογή επισήμων εγγράφων τα οποία αντιλάχθησαν επι των απαιτήσεων της Αγγλικής Κυβερνήσεως κατά της Ελληνικής.

- . ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Α.Ε. : Ιστορία του νέου Ελληνισμού, Τόμοι Α' - Δ', Θεσ/νίκη 1968-1976.-
- . WEBER Α. : Εισαγωγή εις την σπουδήν της Κοινωνικής Οικονομικής, ελλην.μτφρ.: Ε.Μ.Βουζίκια, Αθήναι 1940.-
- . ΒΕΝΤΗΡΗΣ Γ. : Η Ελλάδα του 1910-1920, 2 Τόμοι, Αθήναι 1931.-
- . ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Κ. : Η φορολογική και δημοσιονομική πολιτική στην Ελλάδα απο το 1881 μέχρι το 1895, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, "Εκδοτική Αθηνών", Τομ.ΙΔ', Αθήναι 1977.-
- . ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Κ. : Το σταφιδικό ζήτημα, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, "Εκδοτική Αθηνών", Τομ.ΙΔ', Αθήναι 1977.-
- . ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ Ν.Α. : Περί του εν Ελλάδι Εμπορίου, Αθήναι 1885.-
- . ΒΕΡΥΚΙΟΣ Σ.Χ. : Ιστορία των "Ηνωμένων Κρατών" των Ιονίων Νήσων, Αθήναι 1964.-
- . ΒΙΑΖΗΣ (-ΔΕ) Σ. : Η Ζάκυνθος επι Ενετοκρατίας τη βάσει ανεκδότων εγγράφων, (1483-1797), στο περ. "Κυψέλη", έτος Δ', αρ. τευχών 54-58, εν Ζακύνθω 1887.-
- . ΒΙΑΖΗΣ (-ΔΕ) Σ. : Η Εβραϊκή κοινότης επι Ενετοκρατίας, στο περ. "Παρνασσός", Τομ. ΙΔ', Αθήναι 1891.-
- . ΒΙΑΖΗΣ (-ΔΕ) Σ. : Το Ενεχυροδανειστήριον Ζακύνθου, στο περ. "Θεατής", έτος Α', αρ. τευχών 42-52, Ζάκυνθος 1892.-
- . ΒΙΑΖΗΣ (-ΔΕ) Σ. : Η δευτέρα εν Ζακύνθω κατοχή των Γάλλων (1807-1809), εφημ. "Ελπίς", έτος ΜΒ' - ΜΓ', αρ. φύλλων 2148-2155, εν Ζακύνθω 4/12/1916-22/1/1917.-
- . ΒΙΑΖΗΣ (-ΔΕ) Σ. : Τα πρώτα εν Ελλάδι Γεώμηλα, μελέτη που περιέχεται στον ΙΙΙ τόμο της Ιστορίας της Ελληνικής Γεωργίας του Δημ.Ζωγράφου, Αθήναι 1921.-
- . ΒΙΣΒΙΖΗ-ΔΟΝΤΑ ΔΟΜΝΑ : Η απήχηση της Γαλλικής Επανάστασεως στην Ευρώπη, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, "Εκδοτική Αθηνών", Τομ.ΙΑ', Αθήναι 1975.-
- . ΒΛΑΣΣΗΣ Ι.Χ. : Στατιστική της εν Ελλάδι Κτηνοτροφίας, Αθήναι 1905.-
- . ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ Γ. : Τα πρώτα Ταχυδρομεία, τεύχος Α' (1821-1827), Αθήναι 1920.-
- . ΒΟΛΟΥΔΑΚΗΣ Ε.Α. - ΠΑΝΟΥΡΓΙΑΣ Ε.Α. : Μία εκτίμηση της περιφερειακής (κατά Νομούς) κατανομής του Εθνικού Εισοδήματος 1961, 1971, περιέχεται στην "Ελληνική Οικονομία" εκδ. της Τραπέζης Ελλάδος, Τομ. ΙΙ, Αθήναι 1980.-

- . ΒΟΛΟΥΔΑΚΗΣ Ε:Ε. - ΠΑΝΟΥΡΓΙΑΣ Ε.Α. : Η Περιφερειακή κατανομή του Εθνικού Εισοδήματος το 1981, Διαχρονικές μεταβολές και διεθνείς συγκρίσεις (1961-1981), περιέχεται στην "Ελληνική Οικονομία" εκδ. της Τραπέζης Ελλάδος, Τομ. ΙΙΙ, Αθήνα 1984.-
- . BOTSFORD-ROBINSON : Αρχαία Ελληνική Ιστορία (1969), ελλην. μτφρ.: Σ.Τσιτσώνη, Αθήνα 1977.-
- . ΓΕΡΩΝΥΜΑΚΗΣ Σ. : Η κατά Περιφέρειας Οικονομική Ανάπτυξις της Ελλάδας, κατά την περίοδο 1950-1980, στο περ. "Οικονομικός Ταχυδρόμος", φύλλο 1632 της 15/8/1985.-
- . ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ Γ.Α. : Η πάλη των τάξεων εν Ελλάδι, Αθήναι 1921.-
- . ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΙΝΩΤΟΥ ΜΑΡΙΕΤΤΑ: Το ρεμπελιό των ποπολάρων. Η πρώτη κοινωνική επανάσταση πούγινε στην Ελλάδα, ανάπτυπο απο το περ. "Ιόνιος Ανθολογία", τεύχη 72-77, έτος Ζ', Αθήναι 1933.-
- . ΓΚΙΝΗΣ Δ.Σ. : Τα Ταχυδρομεία εν Επτανήσω επι Αγγλικής Προστασίας, (1913), ανατύπωση στο πανηγυρικό τεύχος "Επτάνησος" για τα εκατόχρονα της Ενώσεως (1864-1964), Αθήναι 1964.-
- . GLOTZ G. : Η Ελληνική Πόλις, (1953), ελλην. μτφρ. Α.Σακελλαρίου, Αθήνα 1978.-
- . ΓΡΗΓΟΡΟΓΙΑΝΝΗΣ Α. : Η Οικονομική Ανάπτυξις της Ελλάδος, Αθήναι 1959.-
- . DAKIN D. : Ο Αγώνας των Ελλήνων για την Ανεξαρτησία, 1821-1833, (1973), ελλην.μτφρ.: Ρ.Σταυρίδη-Πατρικίου, Αθήναι 1983.-
- . ΔΑΜΙΡΗΣ Ι.Χ. : Περί της εκ Ζακύνθου μεταναστεύσεως, μεθ' ιστορικής εισαγωγής και στατιστικών συμπερασμάτων, Αθήναι 1911.-
- . ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ Γ.Δ. : Το Συνταγματικό καθεστώς των Ιονίων Νήσων, Απο της αποικιοκρατικής αυτονομίας εις την Δημοκρατικήν Ανεξαρτησίαν, ανάπτυπο απο το περ. "Νέα Εστία"- τεύχος 899, Αθήναι 1964.-
- . ΔΕΜΠΟΝΟΣ ΑΓΓΕΛΟΣ-ΔΙΟΝΥΣΗΣ : Μικρή συμβολή στον καθορισμό αντιστοιχίας Μετρικών και Νομισματικών μονάδων, που ίσχυαν στα Επτάνησα τίς πρώτες δεκαετίες του ΙΘ' αιώνα(από

ανέκδοτα έγγραφα), στο περ. "Παρνασσός", τομ.ΙΘ', αρ.3, Αθήναι 1977.-

- . ΔΕΜΠΟΝΟΣ ΑΓΓΕΛΟΣ-ΔΙΟΝΥΣΗΣ: Οικονομικές παροχές και χρεωστικές διώξεις στην Κεφαλονιά κατά την μετά το 1848-1849 περίοδο, (ανέκδοτα έγγραφα απο το τοπικό Ιστορικό Αρχείο Κεφαλλονιας), ανάτυπο απο περ."Παρνασσός", Τομ. ΚΑ'(1979), αρ. 4 Αθήναι 1980.-
- . ΔΕΡΤΙΑΗΣ Π.Β. : Περί του Δημοσίου χρέους της Ελλάδος, "Αρχείο Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών", Δ.Καλιτσουνάκη, Τομ.22, τεύχος α'- β'(Ιαν.-Ιουν.), Αθήναι 1942.-
- . ΔΕΡΤΙΑΗΣ Π.Β. : Αριθμοί και κείμενα των εξόδων Κατοχής και η Αξίωσις της Ελλάδος, "Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών", Δ.Καλιτσουνάκη, Τομ.44, τεύχος Γ', Αθήναι 1964.-
- . ΔΕΡΤΙΑΗΣ Π.Β. : Οικονομικά μετρα των Ιταλικών Αρχών Κατοχής κυρίως εις την Επτάνησον και ανάλυσις των εξόδων κατοχής των, στο περ."Σπουδαί" της ΑΒΕΠ, Τομ.ΙΕ', τεύχ.4, Πειραιεύς 1964-65.-
- . ΔΗΜΑΡΑΣ Α. : Η εκπαίδευση στην Ελλάδα (1882-1913) και (1913-1941), Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, "Εκδοτική Αθηνών" Τομ. ΙΔ', ΙΕ', Αθήναι 1977-1978.-
- . ΔΟΥΚΑΣ : Βυζαντινή Ιστορία (1341-1462), νεοελ.μτφρ.: Αλεξάνδρα Παντελάκη, 3 Τόμοι, Ελληνικός Εκδ.Οργανισμός, Αθήναι χ.χρ.
- . ΔΟΥΣΜΑΝΗΣ Α.Α. : Η εν ταις Ιονίοις Νήσοις αποστολή του εντιμώτατου Ουίλιαμ Ε.Γλάδστων, Κέρκυρα 1875, η ελλην.απόδοση του έργου του ίδιου: (Α.Λ. Dusmani): La missione di Sua Signoria Onorevolissima W.E.Gladstone nelle Isole Ionie, Corfu 1870.-
- . ΔΟΥΣΜΑΝΗΣ ΒΙΚΤΩΡ : Συμβολή εις την ιστορίαν της Ενώσεως της Επτανήσου, Αθήναι 1924.-
- . ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΕΣ : Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗ, Τομ.6, Αθήναι 1929, σ.σ.157-159.-
: Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό ΗΛΙΟΥ, Τομ.8, Αθήναι 1948, σ.σ. 639-642.-

- . ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΕΣ : Μεγάλη Αμερικανική Εγκυκλοπαίδεια Τομ.10, Αθήναι 1976, σ.σ. 94-95.-
 - : Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, Π.Δρανδάκη, Τομ.ΙΑ΄, Αθήναι, σ.σ. 895-899.-
 - : Νέα Παγκόσμιος Εγκυκλοπαίδεια, Τομ. 14, Αθήναι 1961, σ.σ.268-273.-
 - Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα, Τομ.25, Αθήναι 1984, σ.σ.328-335.-

- . ΕΚΘΕΣΗ ΓΕΝΙΚΗ του διοργανισμού και της προόδου της εν Ελλάδι Ταχυδρομικής Υπηρεσίας, απο του έτους 1829 μέχρι της 1ης Οκτωβρίου του έτους 1861, Αθήναι 1862.-

- . ΕΚΘΕΣΗ για τα "Προβλήματα, δυνατότητες και προοπτικές ανάπτυξης του Γεωργικού τομέα στο Νομό Ζακύνθου", που συντάχθηκε για λογαριασμό της "Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδος" (Α.Τ.Ε.), Αθήνα 1986, απο ειδική ομάδα. Συντάκτες: Χρ.Βακάκης, Θ.Τσούμας, Ελ.Γιομπρέ.-

- . ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ: Ο Ελληνικός Τουρισμός. Εισηγήσεις ΣΤ΄Συνεδρίου Ε.Ε.Ο.Ε. που πραγματοποιήθηκε στη Ρόδο μεταξύ 12-14 Μαΐου 1975, Εμπορικό και βιομηχανικό Επιμελητήριο Δωδεκανήσου, Ρόδος, Σεπτέμβριος 1975.-

- . ENGELS FR. : Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους, (1891), ελλην. μτφρ.: Αθηνά Κυριακοπούλου, Αθήνα 1966.-

- . ΕΝΕΠΙΚΙΔΗΣ Π.Κ. : Ιωάννης Καποδίστριας, 176 ανέκδοτα γράμματα προς τον πατέρα του, 1809-1820, εκ του εν Κερκύρα Αρχείου της οικογενείας Καποδίστρια, Αθήναι 1972.-

- . Ε.Σ.Υ.Ε. : Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού: Δημογραφικά, κοινωνικά, και οικονομικά χαρακτηριστικά πληθυσμού, (διάφορα έτη).
 - " : Απογραφές Γεωργίας-Κτηνοτροφίας (διάφορα έτη).
 - " : Γεωργικές Στατιστικές της Ελλάδος (διάφορα έτη).

- . Ε.Σ.Υ.Ε. : Αποτελέσματα απογραφών Βιομηχανίας Βιοτεχνίας και Ορυχείων, (διάφορα έτη)
- " : Στατιστική Υπηρεσία Ε.Ο.Τ. Απογραφές της Ξενοδοχειακής Κίνησης του Ν.Ζακύνθου (διάφορα έτη).
- " : Στατιστική Συγκοινωνιών και Επικοινωνιών (διάφορα έτη).
- " : Στατιστικές Επετηρίδες της Ελλάδος, (διάφορα έτη).
- . ΕΥΕΛΠΙΔΗΣ ΧΡ. : Η γεωργική κρίσις ίδια εν Ελλάδι, "Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών" Δ.Καλιτσούνάκι, Τομ.11, Αθήναι 1931.-
- . ΕΥΕΛΠΙΔΗΣ ΧΡ. : Οικονομική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, Αθήναι 1939.-
- . ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ ΔΙΟΝ. : Βυζαντινή Ιστορία, Μέρος Πρώτο, 324-1071 μ.Χ., Αθήναι 1977.-
- . ΖΑΚΥΝΘΙΟΝ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ : τ ο υ ε τ ο υ ς 1 9 0 0 υπό Λεωνίδα Χ.Ζώη, εν Ζακύνθω 1900.-
- . ΖΕΡΒΟΣ-ΙΑΚΩΒΑΤΟΣ Η.: Η επι της Αγγλικής Προστασίας "Επτάνησος Πολιτεία" και τα κόμματα, Αθήναι 1969.-
- . ΖΟΛΩΤΑΣ Ε. : Η Ελλάς εις το στάδιον της εκβιομηχανήσεως, Αθήναι 1926.-
- . ΖΩΓΡΑΦΟΣ Δ.Δ. : Ιστορία της Ελληνικής Γεωργίας, 3 Τόμοι, Αθήναι 1921.-
- . ΖΩΗΣ Λ.Χ. : Αι εν Ζακύνθω Συντεχνίαι, Ζάκυνθος 1893.-
- . ΖΩΗΣ Λ.Χ. : Στατιστική της νήσου Ζακύνθου, στο περ. "Αι Μούσαι", έτος Ε', αρ. τευχών 100-104, Ζάκυνθος 1896.-
- . ΖΩΗΣ Λ.Χ. : Ορια και ονομασίαι των Δήμων Ζακύνθου, στο περ. "Αι Μούσαι" Τομ.6, αρ.τεύχους 6, Ζάκυνθος 1897.-
- . ΖΩΗΣ Λ.Χ. : Σημειώματα περί νομισμάτων εν χρήσει εν Ζακύνθω κατά την Βενετοκρατίαν, στο περ. "Δαναΐς", Αθήναι, Ιανουάριος 1912.-

- . ΖΩΗΣ Λ.Χ. : Τιμάρια εν Ζακύνθω, στο περ. "Ιόνιος Ανθολογία", έτη 6ον-7ον, τεύχη: 66-68, 69-71, 72-74, 75-77, 78-80, Αθήναι 1932-1933.-
- . ΖΩΗΣ Λ.Χ. : Ιστορία της Ζακύνθου, Αθήναι 1955.-
- . ΖΩΗΣ Λ.Χ. : Λεξικόν Ιστορικών και Λαογραφικών Ζακύνθου, 2 Τόμοι, Αθήναι 1963.-
- . ΘΕΟΚΡΙΤΟΣ : Ειδύλλια, νεοελλ. μτφρ. Α.Φωτιάδη, "εκδ. Ι.Ζαχαρόπουλος" Αθήναι, χ.χρ.-
- . ΘΟΥΚΙΔΙΔΗΣ : Ιστοριών, νεοελλ.μτφρ., Φ.Παππά, εκδ. "Πάπυρος", Αθήναι 1954.-
- . ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΣ ΙΑΚ. : Πελασγικά τοπωνύμια, Αθηναι 1912.-
- . ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΣ ΙΑΚ. : Τοπωνυμικά Ζακύνθου, στην εφημερίδα "Ζακυνθινή Φωνή", αρ. φύλλου 335, Ζάκυνθος 1940.-
- . ΙΑΚΩΒΑΤΟΣ-ΤΥΠΑΛΔΟΣ Γ. : Ιστορία της Ιόνιας Ακαδημίας, Αθήναι 1982.-
- . ΙΔΡΩΜΕΝΟΣ Α.Μ. : Περί της εν Επτανήσω αφομοιώσεως προς τους νόμους του Ελληνικού Βασιλείου και περί των πηγών του Ιονίου Δικαίου, Κέρκυρα 1879.-
- . ΙΔΡΩΜΕΝΟΣ Α.Μ. : Πολιτική Ιστορία της Επτανήσου, 1815-1864, Κέρκυρα 1935.-
- . ISTRIA (D') DORA (ΓΚΙΚΑ ΕΛΕΝΗ) : Αι Ιόνιοι Νήσοι υπο την δεσποτείαν της Ενετίας και την Αγγλικήν Προστασίαν και η εν αυταίς Ελληνική ποίηση, μετά περιλήψεως τινός της αρχαίας αυτών ιστορίας, ελλην.μτφρ. εκ του γαλλικού: Μ.Κ.Ράλλη, Αθήναι 1859.-
- . ΚΑΙΡΟΦΥΛΑΣ Κ. : Η Ζάκυνθος όπως την είδαν οι περιηγηταί, στο "Ημερολόγιο Μεγάλης Ελλάδος", Αθήναι 1930, 1932,1936.-
- . ΚΑΙΡΟΦΥΛΑΣ Κ. : Η Ζάκυνθος κατά τας αρχάς του 16ου αιώνος, στο περ. "Ιόνιος Ανθολογία", έτος 7ον, τεύχη 75-77 και 78-80, Αθήναι 1933.-
- . ΚΑΙΡΟΦΥΛΑΣ Κ. : Η Ζάκυνθος και η Ελληνική Επανάσταση, Κέρκυρα 1938.-

- . ΚΑΙΡΟΦΥΛΑΣ Κ. : Η Επτάνησος υπο τους Βενετούς, (1942), επανεκδ. Αθήναι 1953.-
- . ΚΑΚΟΛΥΡΗΣ ΤΙΜ.-ΜΩΡΕΤΗΣ ΑΓΓ. : Η Ζάκυνθος υπο βιομηχανική έποψιν, στο πανηγυρικό τεύχος επι τη εκατονταετηρίδι απο της γεννήσεως του Εθνικού Ποιητού Διον.Σολωμού, εν Ζακύνθω - Αθήναι 1902.-
- . ΚΑΚΡΙΑΔΗΣ Γ. : Ανάλυση των Ομηρικών επών (Ιλιάς - Οδύσσεια), Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, "Εκδοτική Αθηνών", τομ.Β, Αθήναι 1971.-
- . ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ Ι. : Η Τυπογραφία στα Επτάνησα, περιέχεται στο πανηγυρικό τεύχος "Επτάνησος" αφιέρωμα στα εκατόχρονα της Ενώσεως (1864-1964), Αθήνα 1964.-
- . ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝ. : Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος , 490-146 π.Χ., 2 Τόμοι, Αθήναι 1982.-
- . ΚΑΡΑΒΙΑΣ-ΓΡΙΒΑΣ Ν. : Ιστορία της Νήσου Ιθάκης.- Απο των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1849, Αθήναι 1849.-
- . ΚΑΡΡΕΡ Φ. : Η εκμετάλλευσις των πετρελαίων Κερίου, στην εφημ. "Ελπίς" αρ. φύλλου 1176, Ζάκυνθος 1898.-
- . ΚΑΤΡΑΜΗΣ Ν. : Φιλολογικά ανάλεκτα Ζακύνθου, Ζάκυνθος 1880.-
- . ΚΑΤΣΟΥΛΗΣ Γ.-ΝΙΚΟΛΙΝΑΚΟΣ Μ.-ΦΙΛΙΑΣ Β. : Οικονομική Ιστορία της Νεωτερης Ελλάδας, απο το 1453 μέχρι το 1830, Τομ. Α', Αθήναι 1987.-
- . CLARK G.-PIGGOT S. : Προϊστορικές Κοινωνίες, ελλην.μτφρ., Α.Ταμβάκη, Αθήναι 1980.-
- . ΚΟΥΥΒΑ ΘΑΛΕΙΑ Κ. : Οι πνευματικές ρίζες του απελευθερωτικού αγώνα των Επτανησίων, περιέχεται στα "Χρονικά Ζακύνθου" Τομ.Α', Αθήνα 1964.-
- . ΚΟΝΟΜΟΣ ΝΤΙΝΟΣ : Η Επτάνησος κατά την Ιταλικήν κατοχήν, (1941-1943) Αθήνα 1962.-
- . ΚΟΝΟΜΟΣ ΝΤΙΝΟΣ : Ο Ηλίας Ζερβός-Ιακωβάτος και η Ένωση της Επτανήσου, Αθήναι 1964.-
- . ΚΟΝΟΜΟΣ ΝΤΙΝΟΣ : Ζάκυνθος, Πεντακόσια Χρόνια (1478-1978) Τομ. Πρώτος: Καστρόλοφος και Αιγιαλός, Αθήνα 1979.-
- . ΚΟΝΟΜΟΣ ΝΤΙΝΟΣ : Ζάκυνθος, Πεντακόσια Χρόνια (1478-1978), Τομ. Τρίτος: Πολιτική Ιστορία της Ζακύνθου, τεύχη Α-Δ, Αθήνα 1981-1986.-

- . ΚΟΝΟΜΟΣ ΝΤΙΝΟΣ : Ζάκυνθος, Πεντακόσια Χρόνια (1478-1978)
Τομ.Τέταρτος: Εκκλησιαστικά, Αθήνα 1987.-
- . ΚΟΡΔΑΤΟΣ Γ. : Εισαγωγή στην Ιστορία της Ελληνικής Κεφα-
λαιοκρατίας, Αθήνα 1930.-
- . ΚΟΡΔΑΤΟΣ Γ. : Ακμή και παρακμή του Βυζαντίου, Αθήνα 1953.-
- . ΚΟΡΔΑΤΟΣ Γ. : Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδος, Τόμοι Ι-ΧΙΙΙ,
Αθήνα 1956.-
- . ΚΟΡΔΑΤΟΣ Γ. : Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος,
Αθήνα 1956.-
- . ΚΟΡΔΑΤΟΣ Γ. : Ιστορία του αγροτικού κινήματος στην Ελλάδα
(1935), (συλλογή άρθρων & μελετών), επανεκδ.Αθήνα
1973.-
- . ΚΟΡΔΑΤΟΣ Γ. : Οι επεμβάσεις των Αγγλων στην Ελλάδα, (1946),
επανέκδ. Αθήνα 1977.-
- . ΚΟΥΚΟΥ ΕΛΕΝΗ Ε. : Ιστορία των Επτανήσων απο το 1797 μέχρι
την Αγγλοκρατία, Αθήνα 1985.-
- . ΚΟΥΚΟΥ ΕΛΕΝΗ Ε. : Θεσμοί και προνόμια του Ελληνισμού μετά την
Αλωση.-Διαμόρφωση της Ελληνικής κοινωνίας κατά την
Τουρκοκρατία, Αθήνα-Κομοτηνή 1988.-
- . ΚΟΦΙΝΑΣ Γ.Ν. : Η φορολογία και η φορολογική αφομοίωσις της
Επτανήσου, Αθήναι 1912.-
- . ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ Β. : Το εμπόριο της Πελοποννήσου στον 18ο αιώνα,
(με βάση τα Γαλλικά Αρχεία), Αθήναι 1972.-
- . ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Λ. : Οδηγός εμπόρων, βιομηχάνων, επιστημόνων και
κτηματιών της Νήσου Ζακύνθου, εν Ζακύνθω 1898.-
- . ΚΩΦΟΣ ΕΥΑΓΓ. : Η Εθνική Οικονομία, απο το τέλος της Κρητι-
κής Επανάστασις ως την προσάρτηση της Θεσσαλίας
(1869-1881), Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, "Εκδο-
τική Αθηνών" Τομ.ΙΓ'Αθήναι 1977.-
- . ΛΑΙΜΟΣ Α.Γ. : Η Επτάνησος και η ναυτική μας εκπαίδευσις,
στο περ. "Ναυτιλία", Αύγουστος,1957.-

- . ΛΑΙΜΟΣ Α.Γ. : Το Ναυτικό του Γένους των Ελλήνων, 2 Τόμοι, Αθήναι 1968.-
- . ΛΑΜΠΡΙΝΙΔΗΣ Μ. : Η σταφιδάμπελος απο της εμφανίσεως αυτής μέχρι των καθ'ημάς χρόνων, μελέτη που περιέχεται στο ΙΙΙ τόμο της Ιστορίας της Ελληνικής Γεωργίας του Δημ.Ζωγράφου, Αθήναι 1921.-
- . ΛΑΜΠΡΟΣ Π. : Νομίσματα και μετάλλια της Επτανήσου Πολιτείας, Αθήναι 1884.-
- . ΛΑΜΠΡΟΣ Σ. : Το δικαίωμα της πρώτης νυκτός παρά τοις Βυζαντινοίς, στο περ. "Νέος Ελληνομνήμων, τομ.4, 1907.-
- . ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ Ι. : Η ιατροκοινωνική μέριμνα στις νήσους του Ιονίου κατά την Αγγλοκρατία, ανάπτυπο απο το περ. "Ιατρικά Χρονικά", τεύχος Δ', αρ. 4, Αθήναι 1981.-
- . ΛΑΣΚΑΡΙΣ Σ.Θ. : Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η Ένωση της Επτανήσου, Αθήναι 1930.-
- . ΛΕΝΟΡΜΑΝ Φ. : Το Ιόνιον ζήτημα ενώπιον της Ευρώπης, ελλην.μτφρ. του έργου: (FRANÇOIS Le Normant): La Question Ionniene devant l'Europe, Paris 1859, απο τον Αναστ. Γαήτα, Ζάκυνθος 1859.
- . ΛΙΓΝΑΔΗΣ Α. : Η Ξενική εξάρτηση κατά την διαδρομήν του Νεοελληνικού Κράτους (1821-1945), Πολιτική διαμόρφωσις-Εθνική Γή-Δανειοδότησις, Αθήναι 1975.-
- . ΛΙΓΝΑΔΗΣ Α.Δ. : Το πρώτον Δάνειον της Ανεξαρτησίας (διατριβή επι Διδακτορία), Αθήναι 1970.-
- . ΛΟΜΒΑΡΔΟΣ Κ. : Απομνημονεύματα προς καταρτισμόν της περι'απελευθερώσεως της Επτανήσου Ιστορίας, Ζάκυνθος 1870.-
- . ΛΟΜΒΑΡΔΟΣ Κ. : Το Ενωτικό κίνημα στα Επτάνησα (1863), επανεκδ. με εισαγωγή-επιμέλεια Σ.Μυλωνά, Αθήνα 1965.-
- . ΛΟΥΝΤΖΗΣ ΕΡΜΑΝΝΟΣ : Περί της Πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου επι Ενετών, Αθήναι 1856.-
- . ΛΟΥΝΤΖΗΣ ΕΡΜΑΝΝΟΣ : Επτάνησος Πολιτεία, ελλην.μτφρ. του έργου: (Conte Ermanno Lunzi): Della Republica Settinsulare, Bologna 1863, απο την Αβιγαϊλ Λούντζη-Νικολάβουρα, Κέρκυρα 1968.-

- . ΛΟΥΝΤΖΗΣ ΕΡΜΑΝΝΟΣ : Τα Επτάνησα επί Γάλλων Δημοκρατικών, (1797-1799), ελλην. μτφρ. του έργου: (Conte Ermanno Iunzi): Storia delle Isole Ionie sotto il Reggimento dei Republicanι Francesi, Venise 1860, από την Αβιγαΐλ Λούντζη-Νικοκάβουρα, Κέρκυρα 1971.-
- . ΛΥΜΠΕΡΑΤΟΣ Σ.Γ. : Το Δίκαιο στα Επτάνησα, περιέχεται στο πανηγυρικό τεύχος "Επτάνησος" αφιέρωμα στα Εκατόχρονα της Ενώσεως (1864-1964), Αθήνα 1964.-
- . ΜΑΛΤΕΖΟΥ ΧΡΥΣΑ Α. : Η Βενετική κυριαρχία στα Επτάνησα, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, "Εκδοτική Αθηνών", Τομ.Ι', Αθήνα 1974.-
- . ΜΑΝΕΣΗΣ Ν.Β. : Περί Νικολάου Αρλιώτη (1731-1812) και των χειρογράφων αυτού, Κέρκυρα 1873.-
- . ΜΑΞΙΜΟΣ Σ. : Το Ελληνικό εμπορικό ναυτικό κατά τον ΧVΙΙΙ αιώνα, Αθήνα 1940.-
- . ΜΑΡΓΑΡΗΣ Δ. : Μια άγνωστη έκθεση του Ανδρέα Κάλβου, για την Επτάνησο, περιέχεται στο πανηγυρικό τεύχος "Επτάνησος" για τα εκατόχρονα της Ενώσεως (1864-1964), Αθήνα 1964.-
- . ΜΑΡΜΑΤΑΚΗΣ Ν.Γ. : Η Τεχνική Ανάπτυξις εις την Αρχαία Ελλάδα, στο "Αρχειον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών", Δ.Καλιτσουνάκι, Τομ.49, τεύχος Α', Αθήνα 1969.-
- . ΜΑΥΡΟΓΙΑΝΝΗΣ Γ.Ε. : Ιστορία των Ιονίων Νήσων, αρχομένη τω 1797 και λήγουσα τω 1815, 2 Τόμοι, Αθήνα 1889.-
- . ΜΕΝΔΕΛΣΟΗΝ Κ.-ΒΑΡΤΧΟΛΔΥ : Ιστορία της Ελλάδος από της εν έτει 1453 αλώσεως της Κων/πολεως υπό των Τούρκων μέχρι των καθ'ημάς χρόνων, (Leipzig 1870), ελλην.μτφρ: Αγγ.Βλάχου, 2 Τόμοι, Αθήνα 1873-1876.-
- . ΜΕΤΑΞΕΑΣ Β.Ν. : Καταθέσεις και διαδικασίαι επί των εν Κεφαλληνία κατά το έτος 1849 συμβάντων, στο πανηγυρικό τεύχος "Επτάνησος" αφιέρωμα στα εκατόχρονα της Ενώσεως (1864-1964), Αθήνα 1964.-

- . MILLER W. : Η Ιστορία της Φραγκοκρατίας στην Ελλάδα (1204- 1566), 2 Τόμοι, ελλην.μτφρ.: Σπ.Π.Λάμπρου, Αθήναι 1909-1910.-
- . MINIE Φ.Α. : Ιστορία της Γαλλικής Επανάστασεως απο του έτους 1789 μέχρι του 1814, ελλην.μτφρ. Ε.Α. Σίμου, Αθήναι 1890.-
- . ΜΙΡΟ ΑΙΜΙΛΙΟΣ : Η καθημερινή ζωή στην εποχή του Ομήρου, ελλην.μτφρ.: Ι Δρακόπουλου, Αθήνα 1985.-
- . ΜΟΣΚΩΦ Μ. : Ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης- Η διαμόρφωση της Εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα, Θεσ/νίκη 1979.-
- . ΜΟΣΧΟΝΑΣ Ν.Γ. : Τα Ιόνια Νησιά κατά την περίοδο 1797-1821, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, "Εκδοτική Αθηνών", Τομ.ΙΑ΄, Αθήναι 1975.-
- . ΜΟΣΧΟΝΑΣ Ν.Γ. : Το Ιόνιο Κράτος και οι αγώνες των Επτανήσιων, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, "Εκδοτική Αθηνών", Τομ.ΙΓ΄, Αθήναι 1977.-
- . ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ Γ.Α. : Ο Αγώνας του Επτανησιακού λαού στην περίοδο της Αγγλοκρατίας, στο πανηγυρικό τεύχος "Επτάνησος" αφιέρωμα στα εκατόχρονα της Ενώσεως (1864-1964), Αθήναι 1964.-
- . ΜΟΥΖΕΛΗΣ Ν. : Νεο-Ελληνική Κοινωνία, όψεις υπανάπτυξης, Αθήνα 1978.-
- . ΜΠΟΥΡΑΖΕΛΗΣ Κ. : Η Ρωμαϊκή Δημόσια Οικονομία, 200-235 μ.Χ., Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, "Εκδοτική Αθηνών" Τομ.ΣΤ΄, Αθήναι 1976.-
- . ΜΥΛΩΝΑΣ Σ. : Εισαγωγή στην Ιστορία της Επτανήσου, περιέχεται στο πανηγυρικό τεύχος "Επτάνησος", αφιέρωμα στα εκατόχρονα της Ενώσεως, 1864-1964, Αθήναι 1964.-
- . ΜΥΛΩΝΟΠΟΥΛΟΣ Β. : Ιστορικά μνημεία αναγόμενα εις την ένωσιν του Ιονίου Κράτους μετά του Βασιλείου της Ελλάδος, Κέρκυρα 1914.-
- . ΜΩΡΕΤΗΣ Α. : Στατιστικός Πίναξ της Νήσου Ζακύνθου, περιέχεται στο πανηγυρικό τεύχος επι τη εκατονταετηρίδι απο της γεννήσεως του Εθνικού Ποιητού Διονυσίου Σολωμού, (1798-1898), Ζάκυνθος-Αθήναι 1902.-

- . (ΝΙΚΟΛΙΝΑΚΟΣ Μ.) : Συλλογικό έργο, που περιλαμβάνει πέντε αναλυτικές μελέτες, με τίτλο "Οικονομική ανάπτυξη και μετανάστευση στην Ελλάδα", με εισαγωγή, αρθρογραφία και επιμέλεια Μάριου Νικολινάκου, Αθήνα 1974.-
- . ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΖΑΚΥΝΘΟΥ : "Χωροταξική και Εδαφοπονική Μελέτη" που συντάχθηκε το 1984 απο ειδική ομάδα εργασίας για λογαριασμό της Νομαρχίας Ζακύνθου. Συντάκτες:Γ. Γιαννακούλας, Ελευθ.Παπαθανασίου, Ευστ.Τοτοκώτσης, Ζάκυνθος 1984.-
- . ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΖΑΚΥΝΘΟΥ : Ενημερωτικό φυλλάδιο με τίτλο: "Η Ζάκυνθος σήμερα" γραφ.Τύπου και Πληροφοριών της Νομαρχίας Ζακύνθου, Ζάκυνθος 1987.-
- . ΞΕΝΟΣ Σ. : Ιστορία του Σταφιδόκαρπου, περιέχεται στον ΙΙΙ τόμο της Ιστορίας της Ελληνικής Γεωργίας του Δημ. Ζωγράφου, Αθήναι 1921.-
- . ΞΗΡΟΥΧΑΚΗΣ Α. : Το εμπόριον της Βενετίας μετά της Ανατολής κατά τον Μεσαίωνα επι τη βάσει των εμπορικών καταλόγων του Βαρθολομαίου Πάξη, στην "Επετηρίδα Κρητικών Σπουδών", Τομ.Α΄, Αθήναι 1938 και Τομ.Γ΄, Αθήναι 1940.-
- . ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ Ν. : Η Δ΄ Σταυροφορία και η Αλωση της Κων/πολης 1204, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους"Εκδοτική Αθηνών", Τομ.Θ΄, Αθήναι 1980.-
- . ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ.Π. : Οι Δημόσιες Σχέσεις στην Πόλη-Πολιτεία των Αθηνών, Η Δημοκρατία σε κρίση, Ακμη και Παρακμή, στο "Αρχείο Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών", Δ.Καλιτσούνάκι, Τομ.44, τεύχος Γ΄, Αθήναι 1964.-
- . ΟΜΗΡΟΣ : Ιλιάδα, Τόμοι 1-3, νεοελλ.μτφρ. Ο.Κομνηνού, εκδ.Ι.Ζαχαρόπουλος, Αθήναι χ.χρ.-
- . ΟΜΗΡΟΣ : Οδύσσεια, Τόμοι 1-2, νεοελλ.μτφρ. Ζ.Σιδέρη, εκδ.Ι.Ζαχαρόπουλος, Αθήναι χ.χρ.-

- . ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Β. : Η Βιομηχανική Επανάσταση στην Ελλάδα (1832-1871), περιέχεται στο συλλογικό έργο με τίτλο: "Εκσυγχρονισμός και Βιομηχανική Επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19ο αιώνα", Αθήνα 1980.-
- . ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ Ν. : Τιμαριωτισμός και επίμορτος αγροληψία εν Επτανήσω επι Βενετοκρατίας, Αθήναι 1969.-
- . ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ Ι. : Πελοποννησιακή Εγκυκλοπαίδεια, Τομ.Γ., Αθήναι 1963, σελ.235.-
- . ΠΑΠΑΔΑΤΟΣ ΣΤΕΦ. : Οι Επτανήσιοι Ριζοσπάσται, περιέχεται στα "Χρονικά Ζακύνθου", Αθήναι 1964.-
- . ΠΑΠΑΜΑΝΟΥΣΑΚΗΣ Σ.Γ. : Η Ξενοκρατία στην Κρήτη, Αθήνα 1979.-
- . ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ Κ. : Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμοι Α΄- Ζ΄, έκδοση 7η, Αθήναι 1955.-
- . ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ : Ελλάδος Περιήγησις, Αρκαδικά, Τομ.Η΄, νεοελλ.μτφρ.: Α.Γεωργιάδου, "Ελληνικός Εκδοτικός Οργανισμός" Αθήναι χ.χρ.-
- . ΠΕΡΙΣΤΕΡΗΣ ΚΩΝ. : Εγχειρίδιο Ιστορίας των Χριστιανικών Κρατών της Χερσονήσου του Αίμου, Αθήναι 1919.-
- . ΠΛΕΣΚΑΣ Π.Ν. : Συγκριτικοί Πίνακες Νομισμάτων, Μέτρων και Σταθμών, Κέρκυρα 1866.-
- ."ΠΛΟΗΓΟΣ" : Ναυτιλιακαί οδηγίαι των Ελληνικών Ακτών, Υδρογραφική Υπηρεσία του Π.Ν., Τομ.Α΄, Αθήναι 1971.-
- . ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ Γ.Σ. : Γεωγραφία της Ιστορίας του Νεοελληνικού χώρου, επανεκδ.Αθήνα 1984.-
- . ΠΟΛΥΒΙΟΣ : Ιστορία, νεοελλ.μτφρ: Α.Παπαθεοδώρου, εκδ. Πάπυρος, Αθήναι 1958.-
- . ΠΟΡΦΥΡΗΣ Κ. : Η Επτανησιακή και ιδίως η Ζακυνθινή κοινωνία στην περίοδο της Αγγλοκρατίας, περιέχεται στα "Χρονικά Ζακύνθου" , -Τομ. Α΄, Αθήναι 1964.-
- . ΠΟΣΤΟΛΑΚΑΣ ΑΧΙΛ. : Κατάλογος των αρχαίων Νομισμάτων των Νήσων Κέρκυρας, Λευκάδος, Ιθάκης, Κεφαλληνίας, Ζακύνθου και Κυθήρων, εν Αθήναις, Δεκέμβριος, ρωξς΄, (1866).-

- . ΠΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Σ. : Το Κοινωνικοοικονομικόν Σύστημα της Ελλάδος και αι επιδράσεις της Ελλάδος επι της διαμορφώσεως του χώρου, Θεσ/νίκη 1972.-
- . ΠΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Σ.Κ. : Γεωοικονομικά έρευναι και Προγραμματισμός της περιφερειακής Οικονομικής Αναπτύξεως, Αθήναι 1961.-
- . ΠΟΥΡΝΑΡΑΣ Δ. : Χαρίλαος Τρικούπης, 2 Τόμοι, Αθήναι 1950.-
- . ΡΑΠΤΑΡΧΗΣ Κ. : Ιστορία της Οικονομικής ζωής της Ελλάδος, 1821-1862, Τομ.Α΄, Αθήναι 1934.-
- . ΡΟΔΟΚΑΝΑΚΗΣ ΕΜΜ. : Ο Βοναπάρτης και οι Ιόνιοι Νήσοι, (1797-1816), ελλην.μτφρ.: Νοεμής Α.Ζωηρού-Πασσά, προλεγόμενα:Σπ. Γ.Παππά, Κέρκυρα 1937.-
- . ΡΟΥΣΣΟΣ ΕΥΑΓΓ. : Απο τον Ομηρο στον Ησίοδο, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, "Εκδοτική Αθηνών", Τομ. Β΄, Αθήναι 1971.-
- . ROWLING MARJORIE : Η καθημερινή ζωή στο Μεσαίωνα, ελλην. μτφρ. Ελλης Ι.Αγγέλου, Αθήνα 1974.-
- . ΡΩΜΑΣ ΔΙΟΝ. : Ιστορικό Αρχείο, με πρόλογο του εκδότη Δ.Γ. Καμπούρογλου, Τομ.Α΄, (1819-1825), Αθήναι 1901.-
- . ΡΩΜΑΣ ΔΙΟΝ. : Η πόλις της Ζακύνθου πριν και μετά την Ένωση, Σύντομη πολεοδομική και κοινωνιολογική επισκόπηση, περιέχεται στα "Χρονικά Ζακύνθου", Αθήνα 1964.-
- . ΡΩΜΑΣ ΔΙΟΝ. : Ο Σοπρακόμιτος, απο το Χρονικό "Περίπλους, 1570-1870", 2 Τόμοι, Αθήνα 1970.-
- . ΡΩΜΑΣ ΔΙΟΝ. : Το Ρεμπελιό των Ποπολάρων, απο το Χρονικό "Περίπλους, 1570-1870", 2 Τόμοι, Αθήνα 1972.-
- . ΡΩΜΑΣ ΔΙΟΝ. : Τα Ζακυνθινά (1953), επανέκδ.Αθήνα 1983.-
- . ΣΑΘΑΣ Κ.Ν. : Ελληνικά Ανέκδοτα, 2 Τόμοι, Αθήναι 1867.-
- . ΣΑΘΑΣ Κ.Ν. : Τουρκοκρατούμενη Ελλάς, 1453-1821, Αθήναι 1869.-

- . ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ ΜΙΧ. : Η Οικονομία στα χρόνια της ακμής του Αρχαϊκού Πολιτισμού, 700-480 π.Χ., Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, "Εκδοτική Αθηνών", Τομ. Β', Αθήναι 1971.-
- . ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ ΜΙΧ. : Το εξαγωγικό εμπόριο των Ελληνικών Κρατών κατά τους Κλασσικούς Χρόνους, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, "Εκδοτική Αθηνών" Τομ. Γ2, Αθήναι 1972.-
- . ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ ΜΙΧ. : Οικονομία και Κοινωνία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους "Εκδοτική Αθηνών", Τομ.ΣΤ', Αθήναι 1976.-
- . ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ ΜΙΧ. : Η εποχή των Σεβήρων και της αναρχίας, 193-284 μ.Χ., Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, "Εκδοτική Αθηνών" Τομ. ΣΤ', Αθήναι 1976.-
- . ΣΑΡΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ Κ. : Η Οικονομική Ελλάς δια μέσου των αιώνων, Αθήναι 1934.-
- . SAVANT JEAN : Αι Ιόνιοι Νήσοι επι Ναπολέοντος, ελλην. μτφρ. ανώνυμου (Σ.Μ.), στο περ. "Ιόνιος Ανθολογία", τεύχη 127-128, έτος ΙΓ', Αθήναι 1939.-
- . ΣΒΟΡΩΝΟΣ Ν.Γ. : Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας, Αθήναι 1986
- . ΣΙΔΕΡΙΣ Α.Δ. : Η Ιστορική εξέλιξις της γεωργικής μας φορολογίας, στο "Αρχείο Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών", Δ.Καλιτσούνάκι, Τομ.11, Αθήναι 1931.-
- . ΣΙΔΕΡΙΣ Α.Δ. : Η γεωργική πολιτική της Ελλάδος κατά τη λήξασα εκατονταετία (1833-1933), Αθήναι 1934.-
- . ΣΙΔΕΡΙΣ Α.Δ. : Ιστορία Οικονομικού Βίου, Τομ.Α', Αθήναι 1950.-
- . ΣΙΔΕΡΙΣ Α.Δ. : Τα Συντάγματα της Επτανήσου, στο πανηγυρικό τεύχος "Επτάνησος" αφιέρωμα στα εκατόχρονα της Ενώσεως (1864-1964), Αθήναι 1964.-
- . ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ Κ. : Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα, Τομ.Α, Β, Γ1, Γ2, Αθήνα 1975-1976

- . ΣΚΟΥΝΤΖΟΣ Θ.Α. : Εισαγωγή εις την Οικονομικήν της Αναπτύξεως, Τομ.1, Πειραιεύς 1979.-
- . ΣΟΥΜΑΚΗΣ ΑΓΓΕΛΟΣ : Διήγησις του Ρεμπελιού των Ποπολάρων ηγουν του νησιού της Ζακύνθου, όπου έγινεν εις τους 1628, επανένδοση με τίτλο: Το Ρεμπελιό των Ποπολάρων, και εισαγωγή Κ.Πορφύρη, Αθήνα 1977.-
- . ΣΠΗΤΕΡΗΣ Α.Π. : Τα Δημόσια Οικονομικά της Βενετίας κατά τον Μεσαίωνα, στο "Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών", Δ.Καλιτσουνάκι, Τομ.21, τεύχος Δ', Αθήναι 1921.-
- . ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ ΔΗΜΟΣΘ.: Η Κοινωνική Οικονομική εν τη Ιστορική της εξελίξει, Τομ.1, Αθήναι 1948.-
- . ΣΤΕΦΑΝΟΥ Σ. : Η πτώχευσις της Ελλάδος επι Χαριλάου Τρικούπη (παρασηκηνιακή και ανεκδοτική Ιστορία της τρικυμιώδους εκείνης εποχής), τρία ιστορικά σημειώματα στην εβδομ.εφημ. "Ταχυδρόμος", αρ. φύλλων 418-421, έτος Θ', Αθήναι 1934.-
- . ΣΤΡΑΒΟΛΕΜΟΣ Δ.Χ. : Η Ζάκυνθος στα χρόνια της σκλαβιάς, Ζάκυνθος 1949.-
- . ΣΤΡΑΒΟΛΕΜΟΣ Δ.Χ. : Η Ζάκυνθος υπο τα ερείπια και τας φλόγας, Αυγ.-Δεκ.1953, Βιβλίον 1ον Αθήναι 1958.-
- . ΣΤΡΑΒΩΝ : Γεωγραφικά, νεοελλ.μτφρ.: Α.Αρβανιτόπουλου, εκδ."Πάπυρος",Αθήναι 1937.-
- . ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ ΙΟΝΙΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ των 1817 ως νυν υπάρχει μεταρρυθμισμένον, μεταφρασθέν εκ του Ιταλικού πρωτύπου, ώπερ επισυνάπτεται η εν Παρισίοις Συνθήκη των 1815 και πίναξ αναλυτικός των περιεχομένων εν των Συντάγματι, Τυπ. "Σχερρία", Κέρκυρα 1855.-
- . ΣΩΜΕΡΙΤΗΣ Σ. : Η μεγάλη καμπή, Μαρτυρίες-Αναμνήσεις, 1924-1974, Μέρος Πρώτο: Απο τη Δημοκρατία στο Φασισμό, 1924-1941, Αθήνα 1975.-
- . ΤΡΑΥΛΟΥ Δ.Ν. : Η Κομμούνα στη Σκάλα κατά την επανάστασιν του 1849, πρακτικά τρίτου Πανιονίου Συνεδρίου, Τομ.1 Αθήναι 1967.-

- . ΤΣΑΟΥΣΗΣ Δ.Γ. : Η κοινωνία του ανθρώπου, Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία, Αθήναι 1984.-
- . ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ Η.Α. : Η Ζάκυνθος, κατά τον P.Donato de Mordo, ελλην.απόδοση του τμήματος που αναφέρεται στη Ζάκυνθο, απο τη μελέτη του P.Donato de Mordo: Saggio di una descrizione Geografico-Storica delle Isole Ionie (Eptanesia), Corfu 1865, στο περ. "Αι Μούσαι", έτος ΙΖ'- ΙΗ', αρ.τευχών 378-379, Ζάκυνθος 1908-1909.-
- . ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ Η.Α. : Κεφαλληνιακά Σύμμικτα, 2 Τόμοι, Αθήναι 1904-1960.-
- . ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ. : Εξάρτηση και αναπαραγωγή, ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922), Αθήναι 1985.-
- . ΤΣΟΥΛΟΥΦΗΣ Α. : Η Τοπική Διοικήσεις της Επτανήσου υπο το Σύνταγμα του 1817, Νομικές μελέτες, τεύχος 2, Σύλλογος Ε.Δ.Π. Νομική Σχολή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνή.-
- . ΤΥΠΑΛΔΟΣ Ι.Α. : Η κατά τας Ιονίους Νήσους φεουδοκρατία, στο περ. "Χρυσάλλις", έτος Β', Αθήναι 1864.-
- . ΤΥΜΑ Ε.Η. : Ευρωπαϊκή Οικονομική Ιστορία, Απο τον 10ο αιώνα ως σήμερα, (1971), ελλην.μτφρ.: Μ.Π.Χατζηπροκοπίου, 2 Τόμοι, Αθήναι 1978.-
- . ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ Π. : Οικογένεια Salamon, Σολωμού εν Κρήτη, στην "Επετηρίδα της Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών", Τομ.14, Αθήναι 1938.-
- . FANFANI A. : Poemi Omerici ed Economia Antica (Milano 1960), ελλην.μτφρ. για το τμήμα που αναφέρεται στην Ιλιάδα: Α.Θ.Χουμανίδη: Η Οικονομική ζωή της Αρχαίας Ελλάδος κατά την Ιλιάδα στο "Αρχείο Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών", Δ.Καλιτσούνάκι, Τεύχος Γ', Αθήναι 1960.-
- . ΦΙΛΑΡΕΤΟΣ Γ.Ν. : Ξενοκρατία και Βασιλεία εν Ελλάδι, 1821-1897, (1897) επανεκδ.Αθήνα 1975.-
- . ΦΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ Α.Δ. : Το ζήτημα των πετρελαίων Ζακύνθου, στην

εφημ. "Ελπίς" αρ.φύλλου 1174, Ζάκυνθος 1898.-

- . ΦΩΚΑΣ-ΚΟΣΜΕΤΑΤΟΣ Κ.Π.: Η εισαγωγή της Ιταλικής Ιονικής δραχμής εις την Επτάνησον, (1941-1943), Αθήναι 1946.-
- . ΧΑΣΙΩΤΗΣ ΙΩΑΝ. : Η κατάλυση του Δουκάτου των Τόκκων 1479, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, "Εκδοτική Αθηνών", Τομ.Ι', Αθήναι 1974.-
- . HEAD B.V. : Ιστορία των Νομισμάτων, Τομ.Α', ελλην. μτφρ.: Ι.Ν.Σβορώνου, Αθήναι 1898.-
- . HILTON R. (ed.) : Συλλογή άρθρων με τίτλο: Η μετάβαση απο τον Φεουδαλισμό στον Καπιταλισμό, (1976), με εισαγωγή Rodney Hilton, ελλην.μτφρ.Π.Γρεβενίτη, Αθήναι 1982.-
- . ΧΙΩΤΗΣ Π. : Ιστορικά Απομνημονεύματα της νήσου Ζακύνθου, 2 Τόμοι, Κέρκυρα 1849-1858.-
- . ΧΙΩΤΗΣ Π. : Ιστορία του Ιονίου Κράτους, Απο συστάσεως αυτού μέχρις Ενώσεως, 1815-1864, 2 Τόμοι, Ζάκυνθος 1874-1877.-
- . ΧΙΩΤΗΣ Π. : Ιστορικά Απομνημονεύματα Επτανήσου, Τόμοι 3,6 και 7 της Σειράς Ιστορικών Απομνημονευμάτων, Κέρκυρα 1863 - Ζάκυνθος 1887.-
- . ΧΟΥΛΙΑΡΑΚΗΣ ΜΙΧ: : Γεωγραφική, Διοικητική και Πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971, Τομ. Α1, Α2, Β, Γ, Αθήναι 1973-1976.-
- . ΧΟΥΜΑΝΙΔΗΣ Λ.Θ. : Οικονομική Ιστορία της Ελλάδος, εκδ.Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήναι 1973.-
- . ΧΟΥΜΑΝΙΔΗΣ Λ.Θ. : Τα Ελληνικά Νομίσματα απο του 1822 μέχρι του Α' Παγκόσμιου Πολέμου, Ανάτυπο απο το περιοδικό "Σπουδαί" της Α.Β.Σ.Π., Τομ.ΚΣΤ', τεύχος 3, Αθήναι 1976.-
- . ΧΟΥΜΑΝΙΔΗΣ Λ.Θ. : Οικονομική Ιστορία και η εξέλιξις των Οικονομικών Θεωριών, Τόμοι Α, Β1, Β2, Γ1, Γ2, Αθήναι 1980-1984.-
- . ΧΟΥΜΑΝΙΔΗΣ Λ.Θ. : Οικονομική Ιστορία της Ελλάδος απο της Ανεξαρτησίας μέχρι του έτους 1935, Αθήνα 1986.-

- . ΧΡΥΣΟΒΕΡΓΗΣ Γ. : Συνοπτική Ιστορία της Επτανήσου, Corfu
1834.-

A2. Ξένη Βιβλιογραφία

- . ADCOCK F.E. : The Archidamian War, 431-421 B.C., The
Cambridge Ancient History, Vol.V, London 1969.-
- . ADELMAN IRMA : Theories of Economic Growth and Develop-
ment, London 1962.-
- . ANDREADES A.M. : The Economic Life of the Byzantine Empire,
περιέχεται στο "Byzantium, An Introduction to
East Roman Civilization", των N.H. Baynes-
St.L.B. Moss (ed.), Oxford 1969.-
- . ANDREADES A.M. : Public Finances of the Byzantine Empire
περιέχεται στο "Byzantium, An Introduction to
East Roman Civilization", των N.H. Baynes-
H.St.L.B.Moss (ed.), Oxford 1969.-
- . AUSTIN M.M.-NAQUET-VIDAL P.: Economic and Social History of
Ancient Greece (1972), αγγλ.μτφρ.: M.Austin,
London 1981.-
- . BAYNES N.H.-MOSS H.ST.L.B.(ed.): Byzantium, An Introduction to
East Roman Civilization, London 1969.-
- . BLANQUI J.A. : History of Political Economy in Europe,
(1880), αγγλ.μτφρ.: Emily J.Leonard, N.Y. 1968
- . BLAUG M. : Economic Theory in Retrospect, London
1968.-
- . BROOKE C. : Europe in the Central Middle Ages,
962-1154, London 1975.-
- . BROUN PHELPS E.H. : Studies on the History of Venice, 2 Vol.,
London 1907.-
- . BROUN PHELPS E.H. : The Underdevelopment of Economics, "The
Economic Journal", March 1972
- . BUCHON. A. : Voyage dans l'Eubée, les îles Ioniennes
et les Cyclades, Paris 1911, (Ελλην.μτφρ: του
τμήματος που αναφέρεται στα Ιόνια νησιά: Κυριακή
Γεωργιακάκη,σ.σ. 78-98).-

- . BURY J.B.- MEIGGS R.: History of Greece, London 1982.-

- . CAMPBELL J. - SHERRARD PH.: Modern Greece, London 1968.-
- . CARR E.H. : What is History?, London 1964.-
- . CESSI R. : Venice to the eve of the 4th crusade, The Cambridge Medieval History, Vol.IV.1, Cambridge 1966.-
- . CLAPHAM J.H. : Economic History, "Encyclopedia of Social Sciences", Vol.V, N.Y. 1931.-
- . COURT W.H.B. : Economic History, "Approaches to History", Toronto 1962.-

- . DAKIN D. : The Unification of Greece, 1770-1923, London 1972.-
- . DAVY (Dr) : Notes and Obserations on the Ionian Islands and Malta, 2 Vol., London 1842.-
- . DONATO P.DE MORDO : Saggio di una descrizione Geografico-Storica delle Isole Ionie (Eptanesia), Tipografia "Ionia", Corfu 1865.-
- . DONTAS D. : Greece and the Great Powers, (1863-1875), Θεσ/νίκη 1966.-
- . (DOUGLAS HOWARD) : The last acts of His Excellency Sir Howard Douglas, the Lord High Commissioner of Her Majesty the protecting sovereign of the United States of the Ionian Islands, with a preliminary dissertation by the editor of the Malta Times, Malta 1841.-
- . DOUGLAS HOWARD : Estado di un dispazio da Sir H.Douglas Lord alto commissionario delle Isole Ionie, all'Onorevolissimo Lord Russel, secretario di Stato di Sua Majestà per dipartimento Coloniale, in data di Corfu 10 Aprile 1840, Tipografia del Governo 1849.-

- . ENCYCLOPEADIA : The Encyclopaedia Britannica, Vol.28, London 1926, p.956..-

- . ELTON G.R. : The Practice of History, London 1969.-

- . FINLAY G. : History of the Greek Revolution, Vol.VI-VII,
(απο το πολύτομο έργο: A History of Greece from
B.C. 164 - A.D.1864), Oxford 1877.-

- . FINLEY M.I. : The World of Odysseus, N.Y. 1954.-

- . FINLEY M.I. : The Ancient Economy, Berkeley 1973.-

- . FINLEY M.I. : Economy and Society in Ancient Greece,
London 1981.-

- . FORSTER E.A. : A Short History of Modern Greece (1821-
1956), London 1958.-

- . GRASS N.S.B. : An Introduction to Economic History,
N.Y. 1922.-

- . GRASS N.S.B. : The Rise and the Development of Economic
History, "Economic History Review", Vol. 1,
(1927-1928).-

- . GUSTAVSON C.G. : Preface to History, N.Y. 1957.-

- . HAMMOND N.G.L. : A History of Greece, London 1967.-

- . HEATON H. : Economic History of Europe, London 1963.-

- . HOFFMANN R.C. : Medieval origins of the Common Fields,
περιέχεται στο European Peasants and their Markets-
Essays in Agrarian Economic History, New Jersey
1975.-

- . HOLLEAUX M. : The Romans in Illyria, The Cambridge Ancient
History, Vol.VII, London 1969.-

- . HOUMANIDIS L.TH. : The Arab Expansion and its effect on By-
zantine and West commerce, International Philo-
Byzantine Academy and University, Madrid 1966.-

- . HOUMANIDIS L.TH.(ed) : Readings in Economic History and History
of Economic Theories, Vol.1, Athens 1974.-

- . HOUMANIDIS L.TH. : Aspects du développement économique de la Grèce Héliadique au XVIII siècle et ses conséquences sur la liberation des peuples Balcaniques, περιέχεται στο "Studi in Memoria di Federigo Melis", Vol.4, 1978.-
- . HUME DAVID : Of public credit, περιέχεται στο Writtings on Economics of David Hume, με εισαγωγή E.Rotwein, N.Y. 1970.-
- . HYDE J.K. : Society and Politics in Medieval Italy.- The evolution of the civil life, 1000-1350, London 1973.-
- . IONIAN ISLANDS : Letters by Lord Charles Fitzroy, and documents from other sources, on past and recent events in the Ionian Islands; showing the anomalous political and financial position of the States, London 1850.-
- . JONES A.H.M. : The Later Roman Empire (284-602), Vol.II, Oxford 1973.-
- . LARNER J. : Italy in the Age of Dante and Petrarch, 1216-1380, London 1980.-
- . LEVANDIS A.J. : The Greek Foreign Debit and the Great Powers, (1821-1898), N.Y.1944.-
- . LEVY JEAN-PHILLIPE : The Economic Life of the Ancient World (1964) αγγλ.μτφρ: J.B.Biram, Chicago 1967.-
- . METAXAS B.N. : Political and Social Struggles during the Persian and the Peloponnesian Wars, "Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών", Δ.Καλιτσουνάκι, Vol.35, τεύχος Β, Αθήναι 1955.-
- . MILLER W. : A History of the Greek People, (1821-1921), London 1922.-

- . MUNDY J.M. : Europe in the High Middle Ages, 1150-1309
London 1973.-
- . MUSTOXIDI A. : Sulla condizione attuale delle Isole Ionie.
Promemoria presentato in Agosto 1839 da Andrea
Mustoxidi, cavaliere e membro del Parlamento degli
Stati Ioni, a Sua Signoria il Ministro delle Colo-
nie, coll'aggiuntà ora di alcune note e delle lette-
re del cavaliere Mustoxidi a Lord Normandy e Lord
John Russell, Londra 1840.-
- . MUSTOXIDI A. : Al dispazio del 10 Aprile futazione di A.
Mustoxidi, Corfu 1840.-
- . NAPIER C.J. : The colonies; Treating of their value gene-
rally-of the Ionian Islands in particular, London
1833.-
- . NICOL D.M. : The 4th Crusade and the Greek and Latin
Empires, 1204-1261, The Cambridge Medieval History,
Vol. IV, Cambridge 1966.-
- . PETERSON W. : Malthus, London 1979.-
- . PLINIUS : Historiae Naturalis
- . POUNDS N.J.G. : An Economic History of Medieval Europe,
London 1974.-
- . PRATT M : Britain's Greek Empire, reflections on
the history of the Ionian Islands from the fall
of Byzantium, London 1978.-
- . RAPP TILDEN R. : Industry and Economic Decline in Seventeenth-
Century Venice, London 1976.-
- . ROOVER (DE) R. : Italian Hegemony in the 14th and 15th cen-
turies, The Cambridge Economic History of Europe,
Vol.III, Cambridge 1971.-
- . ROSTOVTZEFF M. : The Social and Economic History of the
Hellenistic World, Oxford 1953.-

- . SALVATOR LUDWIG : ZANTE, 2 Vol., Druck und Verlag von Heint. Mercy Sohn, Praga 1904.-
- . SCHUMPETER J.A. : The Theory of Economi Development, London 1961.-
- . SETTON K.M. : The Latins in Greece and the Aegean from the 4th Crusade to the end of the Middle Ages, The Cambridge Medieval History, Vol.IV, Cambridge 1966.-
- . SHAW W.A. : The History of Currency, 1252 to 1896, London 1896.-
- . SMITH ADAM : Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms, (1763), επανεκδ., London 1896.-
- . SPHYROERAS V.-AVRAMEA ANNA - ASDRAHAS S: Maps and Map-Makers of the Aegean, αγγλ.μτφρ. απο την ελληνικη έκδοση: G.Cox-J.Solman, Αθήναι 1985.-
- . STARR C.G. : A History of the Ancient World, N.Y.1965.-
- . STAVRIANOS L.S. : The Balkans since 1453, N.Y. 1958.-
- . STRONG. F. : Greece as a Kingdom, or a statistical description of that country from the arrival of K.Otho in 1833 down to the present time,London 1842.-
- . STUBBINGS F.H. : The Rise of Mycenean Civilization,The Cambridge Ancient History, Vol.III, London 1973.-
- . TARN W.W. : Macedonia and Greece, The Cambridge Ancient History,Vol.VII, London 1969.-
- . TARN W.W. : The Greek Leages and Macedonia, The Cambridge Ancient History, Vol.VII, London 1969.-
- . TARN W.W. - GRIFFITH G.I. : Hellenistic Civilization, London 1974.-

- . TEMPERLEY H.W.V. : Documents illustrating the session of the Ionian Islands to Greece 1848-1870, "Journal of Modern History" Vol.9, No.1, March 1937.-
- . TREVELYAN G.M. : English Social History, London 1946.-
- . VASILIEV A.A. : History of the Byzantine Empire, 2 Vol., London 1958.-
- . WERVEKE (van) H. : The Rise of the Towns, the Cambridge Economic History of Europe, Vol.III, Cambridge 1971.-
- . WHITTINGHAM F.W. : Four years in the Ionian Islands, their political and social condition, with a History of the British Protectorat, 2 Vol., London 1864.-

Β. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ - ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

(διάφορα τεύχη και φύλλα των παρακάτω τοπικών περιοδικών και εφημερίδων όπως αναφέρονται στο κείμενο και στις υποσημειώσεις).

- . "ΑΓΡΟΤΙΚΗ" : "Μηνιαίο περιοδικό της Ενώσεως Συνεταιρισμών Ζακύνθου" (από 1ο τεύχος, Ζάκυνθος, Ιούλιος 1923).
- . "ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΑΓΩΝ" : "Μεγάλη ανεξάρτητος εβδομαδιαία Αγροτική και επαγγελματική εφημερίς" (από 1ο φύλλο Ζάκυνθος, 10 Δεκεμβρίου 1933).
- . "Ο ΑΓΡΟΤΗΣ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ" : "Εφημερίς κοινωνική, φιλολογική και των ειδήσεων" (απο 1ο φύλλο, Ζάκυνθος, 3 Ιανουαρίου 1929).
- . "Ο ΑΓΡΟΤΗΣ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ" : "Δεκαπενθήμερη εφημερίς, Ανεξάρτητο Όργανο του Συνεταιρισμένου Αγροτικού Κόσμου" (απο 1ο φύλλο, Ζάκυνθος 23 Νοεμβρίου 1929).
- . "ΕΛΠΙΣ" : "Εφημερίς κοινωνική και δικαστική" (από 1ο φύλλο, Ζάκυνθος 22 Ιανουαρίου 1875).
- . "ΕΠΟΠΤΗΣ" : "Εφημερίς πολιτική και των ειδήσεων" (απο 1ο φύλλο, Ζάκυνθος, Ιούλιος 1887)
- . "ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΑ ΦΥΛΛΑ" : "Περιοδική φιλολογική, λαογραφική και ιστορική έκδοση" (διάφορα τεύχη) απο Αθήνα 11/1945- Αθήνα 11/1986, 13 Τόμοι).
- . "ΕΡΓΑΤΗΣ" : "Εφημερίς εργατική εκδιδόμενη παρά του Εργατικού Κέντρου Ζακύνθου", (από 1ο φύλλο, Ζάκυνθος, 8 Μαρτίου 1919).
- . "ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΟΥ ΗΝΩΜΕΝΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΤΩΝ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ": (διάφορα φύλλα των ετων 1831 - 1840, Κορφού).
- . " ΖΑΚΥΝΘΙΝΗ ΦΩΝΗ " : "Εφημερίς Ζακύνθου" (από 1ο φύλλο, 7 Ιουνίου 1936).
- . " ΖΑΚΥΝΘΙΝΗ ΦΩΝΗ " : "Μεγάλη εβδομαδιαία εφημερίς" (από 1ο φύλλο, Ζάκυνθος 7 Ιουνίου 1936)
- . " ΘΕΑΤΗΣ " : "Εβδομαδιαίο περιοδικόν συγγραμμά" (έτος Α', τεύχη 42-52, Ζάκυνθος, 1892).

- . "ΙΟΝΙΟΣ ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ" : "Μηνιαίο ιστορικό, φιλολογικό και καλλιτεχνικό περιοδικό (από 1ο τεύχος, Ζάκυνθος, Απρίλιος 1927).
- . "ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΖΑΚΥΝΘΟΥ": "Εβδομαδιαία ανεξάρτητος εφημερίς και εξυπηρετική των συμφερόντων των γεωργοκτηματιών και επαγγελματιικών τάξεων" (από 1ο φύλλο, Ζάκυνθος 3 Φεβρουαρίου 1935).
- . "ΚΥΨΕΛΗ" : "Σύγγραμμα περιοδικόν" (από 1ο τεύχος, Ζάκυνθος Ιανουάριος 1884).
- . "ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ" : "Εφημερίς πολιτική, κοινωνική και φιλολογική" (από 1ο φύλλο, Ζάκυνθος, 8 Ιανουαρίου 1849).
- . "ΑΙ ΜΟΥΣΑΙ" : "Δεκαπενθήμερον περιοδικόν ανάγνωσμα" (από 1ο τεύχος, Ζάκυνθος, 1 Σεπτεμβρίου 1892).
- . "ΝΕΟΣ ΑΓΩΝ" : "Εφημερίς πολιτική Ζακύνθου, (από 1ο φύλλο, 12 Μαΐου 1946).
- . "ΝΕΟΣ ΕΡΜΗΣ" : "Εφημερίς Οργανο Εμπορικού Συλλόγου Ζακύνθου" (από 1ο φύλλο 27 Ιουνίου 1911).
- . "ΝΕΟΣ ΕΡΜΗΣ" : "Εφημερίς" (Αρ.φύλλου 3, Ζάκυνθος 14/1/1912).
- . "ΠΑΤΡΙΣ" : "Εβδομαδιαία πολιτική και φιλολογική εφημερίς" (από 1ο φύλλο, Ζάκυνθος, 10 Σεπτεμβρίου 1874).
- . "Η ΠΡΟΟΔΟΣ" : "Εβδομαδιαία πολιτική εφημερίς" (από 1ο φύλλο, Ζάκυνθος, 27 Ιουλίου 1874).
- . "ΣΗΜΑΙΑ" : "Εφημερίς Πολιτική και Φιλολογική (από 1ο φύλλο, Ζάκυνθος 27 Ιουλίου 1897).
- . "ΣΠΙΝΘΗΡ" : "Περιοδικό Σύγγραμμα" (διάφορα τεύχη απο Οκτώβριο 1847 μέχρι 7 Μαρτίου 1920).
- . "ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ" : "Εργατοαγροτική εφημερίς" (από 1ο φύλλο, Ζάκυνθος 8 Οκτωβρίου 1931).
- . "Ο ΤΟΠΟΣ" : "Εφημερίς πολιτική" (από 1ο φύλλο. Ζάκυνθος 10 Ιανουαρίου 1899).
- . "Ο ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΣ" : "Εβδομαδιαία εφημερίς του Κόμματος των Φιλελευθέρων" (από 1ο φύλλο, Ζάκυνθος 10 Νοεμβρίου 1911).

Γ. ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ

(διάφορα στοιχεία απο τις παρακάτω πηγές όπως αναφέρονται στο κείμενο και στις υποσημειώσεις).

- . ΑΡΧΕΙΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΖΑΚΥΝΘΟΥ
- . ΑΡΧΕΙΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΕΡΚΥΡΑΣ
- . ΑΡΧΕΙΟ ΙΟΝΙΟΥ ΓΕΡΟΥΣΙΑΣ
- . ΑΡΧΕΙΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ (Α.Υ.Ε.)
- . ΑΡΧΕΙΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΔΙΟΝ.ΡΩΜΑ
- . ΑΡΧΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑΣ
- . ΕΠΙΣΗΜΑ ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
- . FOREIGN OFFICE : DIPLOMATIC AND CONSULAR REPORTS
FROM GREECE (Annual Series - Report on
the Trade and Commerce of the Ionian Islands).
- . THE PUBLIC RECORDS OFFICE: Local records Blue Books of
Statistics.
- . ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ (Ε.Ο.Τ.):
 - Δ/νση Εγκαταστάσεων και Επιθεώρησης
 - Υπηρεσία Στατιστικής

- . ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΖΑΚΥΝΘΟΥ : -Δ/νση Γεωργίας
 - Δ/νση Εμπορίου
 - Δ/νση Εργασίας
 - Δ/νση Συγκοινωνιών
 - Δ/νση Τεχνικών Υπηρεσιών
 - Τμήμα Στατιστικής Υπηρεσίας

- . ΔΗΜΑΡΧΕΙΟ ΖΑΚΥΝΘΟΥ
- . ΛΙΜΕΝΑΡΧΕΙΟ ΖΑΚΥΝΘΟΥ
- . ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΑΕΡΟΛΙΜΕΝΑΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ: Υπηρεσία Πολιτικής
Αεροπορίας (Υ.Π.Α.)

- . Ο.Τ.Ε., ΖΑΚΥΝΘΟΥ
- . Δ.Ε.Η., ΖΑΚΥΝΘΟΥ
- . Α.Τ.Ε., ΖΑΚΥΝΘΟΥ
- . Ε.Γ.Σ. ΖΑΚΥΝΘΟΥ

Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α

Πίνακες εισαγωγικού και εξαγωγικού
εμπορίου της Ζακύνθου των ετών
1891 - 1901, από το Λεύκωμα
του Ludwig Salvator: "Zante"
(Τομ.Β', PRAGA - Druck und
Verlag Von Heine. Mercy Sohn. 1904)

Uebersicht

der eingeführten und ausgeführten Waaren von beziehungsweise nach dem Auslande der Insel Zante während des Jahres 1891.*

Waaren	Russland		England		Oesterr.-Ung.		Italien		Türkei		Rumänien		Frankreich		Deutschland		Amerika		Belgien		Holland		Serbien		Spanien		Zusammen					
	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold				
Einfuhr.																																
Cerealien	79,828	1,990,666			152	9,138			8,172	194,574																			88,152	2,190,372		
Fische, gesalzene (Kabljau, Stockfisch, Lachs, getrock- nete Tintenfische, Caviar)	16	10,503	12,000	680,101			120	26,059	265	43,190				650	108,384															13,160	873,237	
Manufacturen			1,714	630,104	137	81,625	32	26,996	1	360				60	59,930	2	2,180													1,986	801,185	
Bauholz, Dauben, Holzreifen	51	830			14,198	231,210	5,850	53,155	4	2,000	7,065	117,462		4	1,900															31,172	488,068	
Zucker					1,774	177,412								62	18,075			1	391											1,774	177,412	
Kaffee					488	141,583																								551	160,049	
Schwefel							4,352	73,964																						4,352	73,964	
Steinkohle			10,550	36,925																										10,550	36,925	
Soda			8,704	55,560			1	15						32	780															3,757	56,355	
Papier			19	3,968			65	6,632						4	710															474	48,407	
Reis			30	2,500			1,153	37,670	13	655				55	2,750															1,271	63,375	
Olivenhülsen										5,945	13,972																			5,945	13,972	
Agrumen										1,060	137,300																			1,960	137,300	
Kurzaaren			14	2,900					20	4,742	1	175		28	4,050															123	31,965	
Sulfur									372	13,392																				372	13,392	
Thon			9	1,050					150	9,000	1	38		19	900	7	800													279	19,088	
Verschiedenes	44	2,200			826	78,384	1,169	166,641	453	51,235				247	50,552	15	2,480	84	2,850											3,448	376,028	
Summa der Einfuhr i. J. 1891	79,989	2,008,689	29,016	1,497,492	29,578	925,747	11,437	297,963	16,986	403,265	7,065	117,462		1,184	249,021	24	5,460	35	3,941											169,326	5,513,256	
Summa der Einfuhr i. J. 1890	62,066	1,088,108	36,548	1,314,089	17,483	896,535	17,914	353,168	6,412	121,152				1,170	214,415	98	19,391	22	4,064											131,754	4,623,741	
Ausfuhr.																																
Korinthen, zantiotische					200	6,200								366	11,369	496	15,364														85,331	2,583,270
Korinthen, montiotische	381	12,590	15,404	508,941	1,958	64,028	200	6,000						140	4,920	805	26,568														27,641	912,176
Oel aus Oliven und Oliven- hülsen			580	35,700	3	184	38	2,046	189	10,332	110	6,765																			1,882	114,488
Seife							31	1,575	452	22,497	35	1,624																			518	25,696
Agrumen					1,900	137,200																									1,960	137,200
Verschiedenes					119	7,187			6,281	258,035	565	6,160																			5,982	272,802
Summa der Ausfuhr i. J. 1891	881	12,590	83,911	2,649,786	4,240	215,300	283	11,642	5,922	290,841	708	14,549		506	15,982	2,268	101,890														121,814	4,045,692
Summa der Ausfuhr i. J. 1890	655	32,931	75,200	2,450,200	2,338	63,731	505	34,157	4,366	159,724	423	7,927		14,138	467,516	21,880	752,762														199,210	4,620,171

Σημείωση: * Συνοπτική περιγραφή των εισαχθέντων (eingeführten) και εξαχθέντων (ausgeführten) εμπορευμάτων από και προς τις χώρες του εξωτερικού, της Νήσου Ζακύνθου κατά τη διάρκεια του έτους 1891 [σε 1/10 του τόννου (centner=στατήρας=καντάρι=100 Kgr) και χρυσά φράγκα].

Uebersicht

der eingeführten und ausgeführten Waaren von beziehungsweise nach dem Auslande der Insel Zante während des Jahres 1892.

Waaren	Russland		England		Oesterr.-Ung.		Italien		Türkei		Rumänien		Frankreich		Deutschland		Amerika		Belgien		Holland		Serbien		Spanien		Zusammen				
	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold			
Einfuhr.																															
Cerealien	19,868	641,406	—	—	80	4,494	—	—	—	4,706	112,474	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	22,654	658,874	
Fische, gesalzene (Kabljau, Stockfisch, Lachs, getrock- nete Tintenfische, Caviar)	87	11,922	10,951	580,053	—	—	102	18,496	230	31,726	—	—	—	383	57,750	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11,775	708,797	
Manufacturen	—	—	733	345,416	57	54,520	14	12,500	22	3,780	—	—	—	24	18,504	4	400	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	854	467,470	
Bauholz, Dauben, Holzreifen	—	—	18	560	19,145	174,240	8,667	63,334	60	4,130	9,777	99,400	—	12	640	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	37,658	641,284	
Zucker	—	—	—	—	—	2,219	230,950	—	—	16	1,670	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2,235	292,920	
Kaffee	—	—	—	—	—	451	126,428	—	—	—	—	—	—	15	4,448	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	406	183,876	
Schwefel	—	—	—	—	—	—	6,588	98,820	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6,588	98,820	
Stemkohle	—	—	400	1,600	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	400	1,600		
Soda	—	—	3,839	57,582	4	100	3	135	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3,846	57,817	
Papier	—	—	—	—	—	450	44,890	156	15,000	—	—	—	—	3	325	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	649	60,955	
Reis	—	—	—	—	—	1,017	52,729	40	2,100	30	1,492	—	—	40	2,000	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1,127	58,281	
Olivenhülsen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	74	181	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	74	181	
Sulfur	—	—	—	—	—	—	—	494	17,290	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	494	17,290	
Natron	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1,960	19,990	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1,960	19,990	
Kurzwaaren	—	—	—	—	—	46	13,740	1	150	1	150	—	—	7	2,100	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	35	16,140	
Thon	—	—	89	2,500	19	890	212	4,500	1	40	—	—	—	—	—	6	250	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	827	8,130	
Verschiedenes	6	850	990	56,490	835	103,395	376	57,561	212	16,392	—	—	—	412	42,200	30	1,750	—	—	203	25,426	—	—	—	—	—	—	—	3,054	300,764	
Summa der Einfuhr i. J. 1892	19,961	563,678	17,020	1,053,171	24,323	804,356	16,653	290,486	7,321	193,385	9,777	99,400	—	898	128,527	40	2,400	—	—	203	25,426	—	—	—	—	—	—	—	96,196	3,152,029	
Summa der Einfuhr i. J. 1891	79,989	2,003,689	29,016	1,497,492	23,578	925,747	11,457	297,935	16,986	403,365	7,065	117,462	—	1,184	249,021	24	5,490	—	—	62	9,944	—	—	—	—	—	—	—	168,326	3,713,256	
Ausfuhr.																															
Korntheu, zantrot, Ctr. 58,380	—	—	40,562	1,108,559	850	23,230	—	—	5	136	—	—	—	54	920	11,373	310,824	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	58,380	1,365,528
Korntheu, moriot, „ 18,949	—	—	7,365	201,310	2,188	53,507	500	14,300	—	—	—	—	—	334	9,120	7,449	203,600	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18,949	514,574
Oel aus Oliven und Oliven- hülsen	—	—	945	40,145	1,335	67,759	—	—	159	7,978	189	9,744	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2,928	134,626	
Seife	—	—	—	—	—	—	68	8,658	854	46,842	24	1,225	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	976	51,735	
Verschiedenes	—	—	—	—	—	—	12	12,000	6,446	230,074	115	14,700	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6,806	250,888	
Summa der Ausfuhr i. J. 1892	—	—	48,872	1,359,914	4,669	150,635	580	269,958	7,494	275,030	328	25,674	—	308	10,058	18,822	514,480	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	87,742	2,547,941	
Summa der Ausfuhr i. J. 1891	381	12,590	83,911	2,649,726	4,240	215,899	283	11,642	5,922	290,864	708	14,159	—	506	15,052	2,298	101,380	—	—	4,488	149,818	—	—	—	—	—	—	—	121,914	4,045,632	

Uebersicht

der eingeführten und ausgeführten Waaren von beziehungsweise nach dem Auslande der Insel Zante während des Jahres 1899.

Waaren	Amerika		Oesterr.-Ung.		Belgien		Frankreich		Deutschland		England		Italien		Holland		Portugal		Kussland		Serbien		Spanien		Türkei		Zusammen					
	Cent- ner	in Gold	Cent- ner	in Gold	Cent- ner	in Gold	Cent- ner	in Gold	Cent- ner	in Gold	Cent- ner	in Gold	Cent- ner	in Gold	Cent- ner	in Gold	Cent- ner	in Gold	Cent- ner	in Gold	Cent- ner	in Gold	Cent- ner	in Gold	Cent- ner	in Gold	Cent- ner	in Gold				
Einfuhr.																																
Bier			2	200			1	50																			3	290				
Butter			9	1,355																							13	1,877				
Kaffee	7	1,120	34	5,085			10	1,500			9	1,550															10	9,855				
Hanf			15	1,850									29	3,307													44	4,837				
Stemkohle											1,500	7,540															1,300	7,700				
Papier			369	38,180	3	410	23	2,820			1	170	5	710	5	300											401	42,290				
Cerealien																				9,038	180,438						1,854	28,565				
Kurzwaaren			24	4,590																							24	4,590				
Farben			48	8,410	7	900					48	3,590															78	12,900				
Seilerwaaren			2	196										38	5,440												40	5,636				
Speccerwaaren			26	4,804																							221	12,822				
Eisenwaaren			44	4,371	36	1,622			3	200	131	3,845															8	1,110				
Holz														932	18,310					715	10,320						61	4,290				
Hölsenfrüchte			19	410																16	640						56	2,180				
Manufacturen			17	6,010	27	3,490			3	520	293	32,332															90	3,230				
Arzneien			13	8,150					36	4,905	5	575															3	306				
Paraffin			17	1,850																								68	10,190			
Felle			10	4,375					3	880																		17	1,380			
Fische, gesalzene	91	4,730	5	492					93	7,430			2,740	184,898														3,130	294,718			
Reis			222	9,977			20	730	8	320	73	3,204																428	18,881			
Säcke, leere			10	610																								25	1,210			
Olivenhülsen																													2,674	5,300		
Soda					630	12,100							3,335	71,716														4,165	89,816			
Kupfervitriol			147	7,412	130	6,582	137	6,974			131	6,515																545	27,488			
Sulfur			1	187	83	5,485			26	1,890	5	812																330	3,690			
Thon			25	3,708	68	3,382	6	912	4	520	2	810																20	400			
Glaswaaren																													8,720	122,680		
Schwefel			173	11,730																									173	11,730		
Zucker			78	6,304			30	6,500	17	1,070	103	9,496																136	7,647			
Verschiedenes																													401	37,577		
Summa der Einfuhr i. J. 1899	98	5,350	11,116	290,833	984	33,971	362	33,291	70	5,660	8,496	286,153																4,306	50,958	45,660	1,108,208	
Summa der Einfuhr i. J. 1898	1,659	71,800	13,482	289,732	800	28,435	858	52,098	167	10,730	6,845	264,707																10,305	218,992	54,938	1,300,505	
Ausfuhr.																																
Korntheil, zantiotische	587	11,157	45	900			95	1,802	1,285	24,221	56,722	1,080,014																5	100	81,789	1,565,605	
Korntheil, monotische			48	872	132	2,380			472	8,492	15,653	182,548																	17,509	215,790		
Olivenöl	1	89	465	32,039							1,016	81,557																18	925	1,691	130,377	
Oel aus Olivenhülsen																													486	26,425	456	28,428
Seife																													985	47,703	967	49,483
Verschiedenes																													631	24,332	8,000	121,563
Summa der Ausfuhr i. J. 1899	620	12,978	7,988	130,907	132	2,380	59	1,802	1,757	32,713	73,391	1,343,917																1,963	101,508	110,412	2,104,678	
Summe der Ausfuhr i. J. 1898	269	6,040	1,785	33,641			124	2,392	4,198	83,956	60,038	1,008,505																8,963	122,777	91,846	1,874,219	

Übersicht

der eingeführten und ausgeführten Waaren von beziehungsweise nach dem Auslande der Insel Zante während des Jahres 1901

Waaren	Amerika		Oester.-Ung.		Belgien		Frankreich		Deutschland		England		Italien		Holland		Portugal		Russland		Serbien		Spanien		Türkei		Zusammen		
	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	Cent- ner	Francs in Gold	
Einfuhr.																													
Bier		86		4.165																									4.165
Butter		4		595																									1.425
Kaffee		111		20.405																									20.405
Hanf		20		3.040																									4.810
Stemkohle		149		14.360																									6.440
Papier		5		165																									19.065
Cerealien		8		2.572																									572.755
Kurwaaren		51		7.309																									2.572
Farben		4		670																									76
Seilerwaaren		41		8.625																									11.089
Speccerwaaren		91		11.648																									4.730
Eisen und Metalle		5.277		56.337																									9.255
Holz		25		1.005																									1.123
Hülsenfrüchte		12		1.965																									81.852
Arzneien		35		7.067																									7.872
Manufacturen		5		1.720																									114.132
Felle		12		700																									45
Fische, gesalzene		946		15.248																									1.805
Reis		267		16.127																									55
Oleumhülsen		100		2.000																									330
Soda		52		4.000																									178.827
Kupfervitriol		7		620																									13
Sulfur		19		3.600																									330
Thon		5		910																									171.815
Glaswaaren		5		80																									951
Schwefel		1.644		126.690																									15.892
Zucker		82		16.277																									1.890
Verschiedenes		8.295		319.750																									45.755
Summa der Einfuhr i. J. 1901	25	1.412	6.198	260.319	402	17.755	2.975	105.002	29	2.377	4.184	180.268																1.302.220	
Summa der Einfuhr i. J. 1900																													954.578
Ausfuhr.																													
Korntheil, zantiotische																													13
Korntheil, montotische																													45.875
Olivemöl																													1.410.805
Gel aus Olivenhülsen																													257.837
Seife																													223.430
Verschiedenes																													124.170
Summa der Ausfuhr i. J. 1901																													1.022
Summa der Ausfuhr i. J. 1900																													50.465

A SUMMARY

The object of the present paper is to provide a synoptic picture of my doctoral dissertation--submitted in June, 1988 to the Department of Economics at the "Piraeus Graduate School of Industrial Studies" -- titled, "The Economic Development of the Island of Zakynthos: An Historical Analysis from Antiquity to the present."

The island of Zakynthos is one of fifty two provinces of Greece and belongs to the Administrative Region of Ionian Islands. The already existing literature having as its focus regional economic development with specific problems and capabilities, is of vital importance in our days since it is widely accepted that regional economic development is dependent upon the mere sources of the region itself.

Our own interest in the area of Economic History along with the fact that there has been no study up to the present regarding the economic development of Zakynthos through time, have been the primary motives toward the accomplishment of this dissertation.

Besides, Zakynthos, like the rest of the Ionian islands (Corfu, Paxoi, Lefkada, Cephallonia, Ithaca) is characterized as one of the most representative regions of Greece with regard to historical changes and the respective influence that each sovereign nation has made to a large extent toward the formation of the socio-political and economic structures of the European continent. In other words, when dealing with the economic development of the island of Zakynthos, we are inevitably led to a more general understanding of the distinct structure of the hegemony that each of the sovereign nations brought about the wider geographic areas of which the island was part. The Homeric Kingdom of Ithaca, the hegemony of Athens and Sparta, the Macedonian dynasty, the Roman and Byzantine Empires, the dominance of Latinogenic elements, the Venetian reign, the Napoleonic expansionism and English "protectionism" have ge-

nerally been the main driving forces for the direction of the socio-economic developments of Zakynthos.

This work analyses the developmental course of the economy of the island from the Homeric era to the present, and the task undertaken is an investigation with regard to the natural and socio-economic conditions under which Zakynthos' economic life evolved as well as the role it played in the more general evolution of Greece's National Economy. In order to arrive at this aim, the analytic and synthetic methods are followed, using history as the element which would either confirm or reject our conclusions. Historical experience concerns the observation, description, the definition and classification of historical events as well as the investigation of the causes of events and phenomena within a time and place framework. The analysis includes the anatomy of events in smaller units of behaviour in relation to that on a wider scale, aiming to arrive at an interpretation of how and why each economic historic event took place within each unit. With the inductive method we have sought those generalizations which, beyond the specific case of Zakynthos, have assisted us in explaining the various economic and socio-political structures which had repercussions in the economic development of the island. The basic question in our research was whether economic behaviour could be isolated and seen independently from the socio-political and cultural environment. Considering that regional economic development cannot-especially when the period under consideration is quite long-be approached in any other than a wide study of collective behaviour, including economic, social and political views of society, an overall approach is attempted. In the work in work in question the reader will notice a concentration of economic, social and political elements and factors of which Zakynthos' development is composed, often accompanied by detailed footnotes for a broader understanding of them. Also, wherever available evidence was sufficient-regarding mainly the most recent years of the island's economic development-statistical charts, diagrams and indices are supplied along the text in order to help the reader obtain a clear view of the descriptions and, thus, observe with less strain

the various economic trends. There is also a simultaneous attempt for a comparative presentation of the island's economy with the economies of the wider geographic region of Ionian islands to which Zakynthos belongs as well as with the economic conditions of Greece at large.

This dissertation includes an Introduction and is divided into five Parts. The economic life of a region at a given time cannot be viewed as self-existent. It is presented as a constantly changing complex of relations and tendencies the direction of which is immediately related to the natural environment, as well as to the social and cultural conditions which also result from the region's historical evolutions. For this reason, the Introduction attempts to offer to the reader a general view of Zakynthos by reference to its geographic, geological and population formation emphasizing the importance of the inhibitive factor, that is, the role it has played in the economic development of an island devastated by frequent and powerful earthquakes from antiquity to the present. Also, based on the texts of ancient writers, a reference is given with regard to the origin of Zakynthos' first colonizers as well as the source of the island's name. The Introduction concludes with a brief account on the various stages of historical events on the island beginning with ancient times and up to the end of the Medieval Period when Zakynthos and the rest of the Ionian islands meet Venetian dominance.

The first Part of this work examines the economic activity of Zakynthos from the Heroic times to 1204 A.D., the year of the Fall of Constantinople by the Crusaders of the 4th Crusade and the quartering of the Byzantine provinces—such as the islands of the Ionian Sea—to various elements of Latin origin. Zakynthos, a division of the realm of the Kingdom of Ithaca during Homeric times, constituted a typical example of the closed Family Economy which evolved to the City Economy in Classical Greece, in which it was an aggressive participant. The Zakynthians, restless artlovers and mobile, distinguished for their democratic principles among and above the rest of the Dorians, and having the advantage of their island's temperate climate and good geographical position, succeeded in crea-

ting a City that impressed and inspired a number of ancient writers and travellers. During the whole period of Classical Hellenism, Zakynthos developed its trade to a high degree to and from its colonies as well as its neighbor islands and the coast areas of the Peloponnese. As a result, not only did the island's commercial activity with other Cities increase in volume, but its absolute advantage in the production of a variety of products, mainly agricultural, was strengthened resulting to an increase in the value of its exports. One proof of Zakynthos economic prosperity is the coinage of the first metallic-money which gradually substituted the primitive form of trade. Meanwhile, the emergence of the new supremacy of the Eastern Mediterranean, the Macedonian dynasty, the economic decline of the City-States in Classical Greece and the movement of the center of economic and cultural life to the East of the Hellenic peninsula during Hellenistic times, created the negative factors which contributed to the decline of the City of Zakynthos.

During the Roman period, Zakynthos-being part of the Roman region of Achaia as an autonomous City-followed the economic course and the social structuring of the mighty Empire, at the lowest possible cost.

The First Part of this work concludes with a view of the economic situation of Zakynthos during the first and mid-Byzantine period with reference to social structure, the system of taxation, productive activity, agriculture, commerce and means of trade.

The Second Part of this work describes the development in the economy of Zakynthos during the period 1204-1484-1797, concerning the periods of Frankish domination with the predominance of Latinate elements on the island and the following Venetian domination in the Ionian Sea, with the annexation of the island to "La Serenissima Repubblica di Venegia (San Marco)".

The feudal system in the West and its influence in the Frankish dominated Ionian islands forms an introduction for the reader's understanding of a system that came to constitute for centuries later the basis for the course that was followed by the economy of Zakynthos. The form of private ownership with the dependence

of the Zakynthian serf on the landlord and the position of the Church with regard to the existing economic system, as well as the social composition, agriculture, craftsmanship and trade which gradually awaken the petite bourgeois mode of life, constitute the research objectives which are undertaken in the present section of this Part.

The development of Italian cities as a result of the economic revival of the period between the 11th and 15th centuries as well as the Venetian expansionist politics in Western Greece resulted to the Ionian islands' coming under the influence of the Republic of St. Marc and achievement of geographic and political unity for the first time in their turbulent history. In contrast to the social demolition that was inflicted upon Greece at large by the Turkish conquest, Zakynthos along with the rest of the Ionian islands would become the center of massive transmigration as a result of its colonization sought by the Venetians. The mixture of a variegated population played a decisive role toward the formation of the distinct Ionian Society. The Venetian dominance on Zakynthos laid the foundation for the formation of a society characterized by large land ownership and a system derived by the social hierarchy based on income distribution which gave birth to the local aristocracy, high returns on land ownership and low per capita income for poor farmers and serfs. The feudal system would be established on Zakynthos in this period and despite the commercial character of the "Dominant City" it would constitute the deferment of a further urbanization of the island. It was at the turn of the Eighteenth that the merchant and craftsman class of Zakynthos would awaken from medieval lethargy and gradually make the first steps toward the transformation of the closed agricultural character of the island's economy to commercial. The societal synthesis, public financial policy, means of trade, commercial and productive activity and the initial accumulation of capital necessary for the development of the Ionian commercial shipping that was to follow, constitute the topics of research which are taken into detailed consideration in this section of the work at hand.

The Third Part of the research examines the composition of the Zakynthian economy during a period which could be called transitional. This period coincides with the general socio-economic rearrangements in Europe as a consequence of the world-wide impression that the slogans of the French Revolution made and laissez-faire. The abolishment of the Venetian dominance in the Ionian and the prevalence of the French Democrats in the previous Eastern acquisitions of "La Serenissima, Repubblica di San Marco" meant a strengthening of the island's bourgeois class, of the Zakynthian plebeians, and the pursuit by the new socio-economic structures for disengagement from the traditional feudal structures.

The period 1799-1807 refers to the period of the creation of the first independent State of Greece, the Ionian-State, and the attempt toward the reconstruction of Zakynthos in all sectors of social and economic life. The financial management of the State, the liberation of trade which, without the limitations of "Dominante" was the cause for commercial capital accumulation on the islands, the growth of the Ionian merchant navy--especially of the traditionally nautical islands of Cephallonia and Ithaca--the highly productive activity of the Zakynthian economy, the introduction of potato farming in the Ionian--as opposed to the predominant view that Kapodistrias first imported it to Greece--and the civilizing identity of the Ionian islands are the main research objectives of this Part, which concludes with a general view of the economic conditions on the Ionian islands during the period of the Second French Occupation (1807-1814).

The Fourth Part of this work deals with the development of Zakynthos' economy throughout the 19th Century. In the first half and more of the same century, Zakynthos' fate--as well as that of the rest of the Ionian islands--was decided upon at the international negotiating table of the great powers of England, Russia, Austria and Prussia. The new period of dominance, which was painlessly named period of "English Protection", constitutes for the research objective of the first section of this Part. The conservative English policy during fifty years of presence on Zakynthos was never concerned about the appli-

cation of some program toward significant improvement of the living conditions of the masses of the island, neither did it attempt to decrease the economic and the social inequalities and conflicts. The new historical element, however, which was later to disturb the foundations of the social status quo on Zakynthos, as well as on the other Ionian islands, was the gradual abolition of certain substantial and fundamental institutional arrangements of Ionian feudalism, which led to its socio-economic and traditional weakening. This resulted to the greater strengthening of the bourgeoisie and the inflow of commercial capital in the manufacturing sector on account of a vigorous investment activity. Despite this, the chance that was given to Zakynthian commercial capital from the beginning of the 19th Century to grow and play a significant role in the development of the island's economy, found itself in opposition to the country from which sprung the Industrial Revolution. The competition of British manufactured products and mainly the alteration in the system of duties at the expense of Ionian products at large, drastically prevented the development of domestic handicraft and artifact production and did not allow for its transformation to industrial production. The socio-political foundation, the social structure and views of the different social classes are examined as much as possible so that an inquiry with more depth into the causes and the course of the island's economic development could be accomplished. The economic contribution of the Ionian at large and of Zakynthos in particular to the Greek Revolution also marks a research objective which could not leave us indifferent. Economic change and its social consequences, the agricultural issue and the form of private agricultural ownership in the Ionian State, the development policy and the area of cultural progress, the system of taxation, the financial management policy and the means of trade, follow and complete the research of the period under consideration with frequent--where demanded--references to the broader economic structure of the Ionian State, of which Zakynthos was part.

The year 1864 was the most significant point in the historical development of Zakynthos since it finally coincides with the common economic course that the island followed beside the Greek Nation. In the following period (1864-1900), which we

could name "Post-Union" period for Zakynthos, an attempt is made toward a general account of the economic condition of the Hellenic Kingdom just before the turn of the 20th Century as well as an examination of the influence that took place as a result of the annexation of the Ionian islands in the development of the Greek Economy. On the other hand, the economic conditions that prevailed in Greece during the second half of the 19th Century have definitely affected the formation and further development of the Ionian economy of Zakynthos and the Ionian at large. Having examined and compared the Ionian economy in general and that of Zakynthos in particular as well as that of Greece as a whole, we arrived at the conclusion of economic activity on Zakynthos and the Ionian islands played a decisive role in the development and restoration of the National Economy.

This Part concludes with a more detailed research of the developments in the Zakynthian Economy during the same period by examining the structure of all three sectors, agricultural, manufacturing and services, presenting--where available evidence was sufficient--statistical tables for a more conclusive depiction of the various economic tendencies.

The Fifth and final Part is devoted to the economic development of Zakynthos during the 20th Century. The research is primarily concerned with the economic structure of Zakynthos during the first years of our century. According to the material which has been collected from the island's Archives, the local Press, the relative literature, the Foreign Office Archives, etc., the reader will observe that Zakynthos, from the beginning of the 20th Century, maintained to a large degree its importance as well as its regenerative pulse of its "Post-Union" prosperity. Public electricity of the City, the structure of professions, the productive ability, the favourable balance of trade, the financial and credit possibility of the Zakynthian economy, as well as the plethora of merchant and craft shops in the city of Zakynthos, are evidence of an impressive economic life, especially if compared to the other areas of the country and the existing conditions. The abolition of farm leases in 1925 was a major turning point for the farming population of Zakynthos since

not only did it have a significant impact on the social status of farmers, it also increased their personal economic incentive, decomposed the economic base of feudal private ownership and gradually led to its abolishment. The period of prosperity of the island's economy, which had as its starting point the Union of Zakynthos with the Greek State and which continued through to the first part of the 20th Century was interrupted and proceeded to the pre-war permanent decline, as it was inevitable during the years of the Italo-German Occupation (1941-1944). Thus, in this section the reader will find an examination of the causes that led to the decline of the Zakynthian Economy and which--as we synoptically refer to have--was owed to both the structural changes in the National Economy and the course of political evolutions on the national and international scale, and to organic causes which were conducive to the very nature of the island's economy.

The period of Occupation that was to follow--which constitutes a specific research section in this work--contributed to the complete subsidence of the island's economy as well as the rest of the Ionian islands. After the end of WWII the attempt toward National reconstruction and healing of the wounds that the war left behind was interrupted for the island of Zakynthos by the extrinsic earthquake of 1953, which destroyed its once quaint City. The year 1953 is the terminal point of the island's economic development.

The last section of this research describes the economic structure of Zakynthos as it is presented today. The present condition of the island's economy, which is part of the Greek Economy is quite interesting, for it not only reflects past developments but also gives some insights in the developmental possibility of the future of the island. The latter point is emphasised throughout our personal confirmations and suggestions with regard to the existing economic structure of the sectors of the Zakynthian economy which will constitute not only a guide for the development of one area in Greece, in this case Zakynthos, but which produce a more general economic elevation for the Greek Economy. As a base for the investigation of the economic development of the fundamental sectors, variables and factors of the economy of Zakynthos which play a decisive role toward its further deve-

lopment, we will be using the following development function $Dy = f(G, L, K, T, E, S, I)$ with which we can depict conclusively the above variables and factors such as land (G), labor (L), capital (K), technology (T), entrepreneurship (E), state financial assistance (S), institutional environment and culture (I). Proceeding and analyzing further the three sectors of the Economy we make assertions and observations while we simultaneously attempt to point out the weak points of the Economy of Zakynthos and emphasizing the main objectives that can be aimed for in the course of its development.

Within the context of the available evidence that we were able to collect and classify and from the investigative work of this final section with reference to the proper directions which, we believe, must be followed for the further development of the island of Zakynthos, we offer the following observations:

The valorization of the natural and climatological environment of the island is of vital importance in order to make possible the restructuring of farming and thus help the agricultural sector, as well as the services sector (in this case tourism) by creating an analogous infrastructure which will aim at the maximization of the average yearly vacation time of tourists on the island. Secondly, holding as a given the present limitation factor of the shortage of water sources on the island, ways must be found for a more effective and productive utilization of the existing sources, and methods must be sought for the confrontation of the problem in a modern technological manner since this factor is the main limitation for structural and developmental plans in the agricultural sector.

The restructuring of agriculture is essential for another reason: under conditions of demand, as they have evolved in recent years, the shift toward other more profitable areas of farming is imperative for an increase in the agricultural income of the island. Especially, raisin production-which today occupies 13,2% of the total cultivation area of the island and is a subsidized product must, in our estimation, be substituted gradually by other produce that has proven to be more lucrative, since it is well known that the raisin is one of the most problematic agricultural products of the Greek land. This substitution has already taken place in many regions of the country,

especially in the Peloponnese.

Also, there is a need for re-appreciation and hierarchy of investment programs in the agricultural sector since, as our research has shown, the excessive and directed investment toward the availability of its specific farming machinery (tractors) could quite possibly produce a surplus in equipment and thus an increase in the cost of farm production.

Livestock production must also be strengthened since, as it has been observed, the existing units are characterized as small traditional anachronistic and family-run, resulting to a gross livestock-produce ratio to be today 1:5. In order for this to be accomplished there is need for the modernization of the existing stock breeding facilities as well as the attainment of the necessary conditions for the transportation and trade of livestock production.

However, the main direction objective toward a development policy for Zakynthos should be, we believe, the combining of the two basic productive activities of the island in the form of agro-tourism. The development of agro-tourism is estimated to be a significant contributing force not only toward the development of many regions of Zakynthos, but also to increase the incomes of the farming population of the island. There is also a lack of administrative assistance and negligence of state financial assistance for many years which is apparent in the drainage and water-works problem of the City which reached its peak during high tourist seasons.

Finally, the announcement for the creation of an Ionian University should not leave Zakynthos without the establishment of some University faculty given the intellectual and cultural contribution of the people of the island in the shaping of Greek Art and Letters.

These basic directions do not exhaust the developmental aims for Zakynthos. They only serve as directional axes for a developmental policy and it is the human power that will play the most decisive role. The traditional conservatism and the social radicalism of the Zakynthian give to the present intellectual environment of the island the stamina to overcome the human and natural obstacles toward its further development.

Dionyssios D.Ithakissios

Κείμενα, πίνακες, γραφ. παραστάσεις, διαγράμματα, φωτογραφίες, κ.λ.π., που περιλαμβάνονται στο βιβλίο "Η Οικονομική Εξέλιξη της Ζακύνθου από τους αρχαίους χρόνους μέχρι σήμερα", απαγορεύεται να αναδημοσιευτούν χωρίς την έγγραφη άδεια του συγγραφέα.